

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Arnold Chikobava Institute of Linguistics

Тбилисский государственный университет имени
Иванэ Джавахишвили
Институт языкознания имени Арнольда Чикобава

K. V. LOMTATIDZE

Works
I

К. В. ЛОМТАТИДЗЕ

Труды
I

Tbilisi 2019 Тбилиси

ქეთევან ლომთათიძე

შრომები

I

თბილისი
2019

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო ს ა ბ ჭ ო

ა. აბრეგოვი (მაიკოპი), ი. აბდულაევი (მაჰაჩყალა), ლ. ავიძბა (თბილისი),
ა. არაბული (თბილისი), ბ. ბერსიროვი (მაიკოპი), თ. გამყრელიძე (თბილისი),
გ. გოგოლაშვილი (თბილისი), კ. ვამლინგი (შვედეთი), ხ. თაოვი ((ნალჩიკი),
ს. პაზოვი (კარაჩაევსკი), ბ. უტიე (საფრანგეთი), ლ. ჭკადუა (სოხუმი),
ზ. ჭუმბურიძე (თბილისი), ა. ხალილოვი (გროზნო), ა. ჰარისი (აშშ)

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა

მ. ბუკია, თ. გვანცელაძე, ნ. ფონიავა, ვ. შენგელია, მ. ჩუხუა
ნ. მაჭავარიანი (მთავარი რედაქტორი)

ტომის რედაქტორი ნ. მაჭავარიანი

E d i t o r i a l C o u n c i l

A. Abregov (Maykop), I. Abdulaev (Makhachkala), L. Avidzba (Tbilisi),
A. Arabuli (Tbilisi), B. Bersirov (Maykop), T. Gamkrelidze (Tbilisi),
G. Gogolashvili (Tbilisi), K. Vamling (Sweden), Kh. Taov (Nalchik), S. Pazov
(Karachaevsk), B. Outtier (France), L. Chkadua (Sokhumi), Z. Chumburidze (Tbilisi),
A. Khalilov (Grozny), A. Harris (the USA)

E d i t o r i a l B o a r d

M. Bukia, T. Gvantseladze, N. Poniava, V. Shengelia, M.Chukhua
N. Machavariani (Editor-in-chief)

Editor of the Volume N. Machavariani

© არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
ISBN (მრავალტომეული)
ISBN (ტომი I)

ქეთევან ლომთათიძე

აფხაზური ენის ტაპანთური
დიალექტი
(ტექსტებითურთ)

თბილისი
2019

K. V. LOMTATIDZE

THE TAPANTA DIALECT
OF THE ABKHAZIAN LANGUAGE
(WITH TEXTS)

К. В. ЛОМТАТИДЗЕ

ТАПАНТСКИЙ ДИАЛЕКТ
АБХАЗСКОГО ЯЗЫКА
(С ТЕКСТАМИ)

Tbilisi 2019 Тбилиси

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა.....	13
მითითებული ლიტერატურა	18
სატრანსკრიფციო ნიშნები.....	22

ნაწილი პირველი. ტაპანთურის გრამატიკული მიმოხილვა

თავი I. ზოგადი შენიშვნები აბაზებისა და მათი მეტყველების შესახებ (გვ. 25-34)

§ 1. აბაზა ტომები და ე. წ. აბაზურის დიალექტური შედგენილობა	25
§ 2. ტაპანთურის კილოკავებად დაყოფა	30

თავი II. ფონეტიკა: ა) ფონეტიკური სისტემა (გვ. 35-66)

§ 3. ხმოვნები	35
§ 4. პირაქეთა დიალექტებთან საერთო და განუსხვავებელი თანხმოვნები	36
§ 5. წინაენისმიერი ლაბიალიზებული სპირანტები და ხშულები	37
§ 6. ფარინგალური სპირანტები	49
§ 7. ფარინგალური ხშულები	50
§ 8. კბილბაგისმიერ სპირანტთა სამეული	52
§ 9. ადიღეურ ენათაგან შეთვისებული ბგერები	59
§ 10. ე. წ. გემინირებულ თანხმოვანთა საკითხი	60
§ 11. სხვა ენათა ბგერების გადმოცემა	60
§ 12. რას იძლევა ტაპანთური აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემისათვის?	63

**თავი III. ფონეტიკა: ხ) ფონეტიკური
პროცესები (გვ. 67-88)**

§ 13. საკითხის დასმისათვის	67
§ 14. ხმოვნის მაგარი შემართვა	67
§ 15. ვიწრო ჯ ხმოვნის მიღება გ ხმოვნისაგან.....	67
§ 16. ხმოვანთა ასიმილაცია.....	69
§ 17. ხმოვანთა დაკარგვა	72
§ 18. თანხმოვანთა ასიმილაცია.....	74
§ 19. თანხმოვანთა დისიმილაცია.....	76
§ 20. თანხმოვანთა დელაბიალიზაციის ცალკეული შემთხვევები.....	76
§ 21. თანხმოვნის დაკარგვა.....	77
§ 22. თანხმოვნის განვითარება.....	78
§ 23. თანხმოვანთა შენაცვლება	78

თავი IV. ფონეტიკა: გ) სრულხმოვნობა (გვ. 89)

§ 24. სრულხმოვნობა	89
--------------------------	----

თავი V. ფონეტიკა: დ) მახვილი (გვ. 90)

§ 25. მახვილი.....	90
--------------------	----

თავი VI. მორფოლოგია: ა) სახელი (გვ. 91-142)

§ 26. აფხაზური სახელისათვის	91
§ 27. სახელის განსაზღვრული და ზოგადი (განუსაზღვრელი) ფორმა ტაპანთურში.....	91
§ 28. -კ სუფიქსით გამოხატული სახელის განსაზღვრული ფორმა.....	94
§ 29. რიცხვის ფორმები სახელებში	95
§ 30. სახელის ბრუნება.....	99
§ 31. -თა -შთა აფიქსის გენეზისისათვის.....	113
§ 32. ჩვენებითი ნაცვალსახელები.....	115
§ 33. ოდენობითი რიცხვითი სახელები.....	117
§ 34. რიგითი რიცხვითი სახელები.....	127

§ 35. ჯერობითი რიცხვითი სახელები	129
§ 36. შემკრებლობითი რიცხვითი სახელები.....	130
§ 37. დანაწევრებითი რიცხვითი სახელები	131
§ 38. თანდებულები.....	131
§ 39. სიტყვაწარმოება სახელებში.....	140

თავი VII. მორფოლოგია: ბ) ზმნა (გვ. 143-215)

§ 40 პირის ნიშნები.....	143
§ 41. ზოგი თავისებურება პირის აფიქსთა გამოყენებაში	146
§ 42. კაუზატივი	150
§ 43. პოტენციალისი.....	151
§ 44. რეფლექსური ფორმები ზმნისა	152
§ 45. მიმართულების გამომხატველი ელემენტები ზმნაში.....	153
§ 46. ზმნის დროები.....	162
§ 47. ზმნის უარყოფითი ფორმები.....	178
§ 48. ზმნის ინფინიტურ ფორმათა საგარემოებო ნაწილაკები.....	182
§ 49. ზმნის კილოები	188
§ 50. ზმნის კითხვითი ფორმები	199
§ 51. აბსოლუტივი	207
§ 52. „კვლავ“-ის გამომხატველი აფიქსი ზმნაში	210
§ 53. სხვადასხვა ნაწილაკები ზმნაში	213

თავი VIII. მორფოლოგია: გ. ზმნისართები (გვ. 216-218)

§ 54. ზმნისართები	216
-------------------------	-----

თავი IX. სინტაქსი (გვ. 219-223)

§ 55. კავშირები	219
§ 56. სხვათა სიტყვა.....	221
§ 57. უარყოფისა და დადასტურების სიტყვები	222

თავი X. ლექსიკა: (გვ. 224-242)

§ 58. სხვაობა საკუთრივ აფხაზური ლექსიკის მხრივ	224
§ 59. ნასესხები სიტყვები	232

**თავი XI. ტაპანთური დიალექტის
მნიშვნელობისათვის (გვ. 243-260)**

რეზიუმე რუსულ ენაზე	245
---------------------------	-----

**ნაწილი მეორე. ტაპანთური ტექსტები
ყუბინა – ელბურგანის კილოკავი (გვ. 261-334)**

1. *	263
2. ღამაზ	264
3. *	272
4. ჰამრდ-ჰკენ	275
5. სლად აჰაჯგდ აშადა აჰაჯგდ	279
6. აჰ-ც-გა	282
7. ახეჟ-ემცა	285
8. *	290
9. ქანჯე ქენა იფჰა მინათ	295
10. ბაყ-ბაყ	297
11. აკუმზ-ცა-ჩფარა	298
12. ჰაჯა	299
13. *	300
14. აყელ-გარა	302
15. იხარხატ უფხვზ!	304
16. ლოჟ-იფა დანდგქ	305
17. *	306
18. ჰაჯგდ რგ-ლა-ბარ	308
19. *	309
20. *	310
21. სოსრყა	314

22. სოსრგყა-ლ'აჩა.....	315
23. *	316
24. უწგა ზეურქასააუდა	318
25. იმაფლაუმუაში აწგქა?.....	319
26. ფსლაცავი ადაჯგნავი	319
27. უწ მამირდიში!.....	319
28. დადა, ღ'გრალა ჰაბჟა!	321
29. ბაცაზ	323
30. *	325
31. *	326
32. ტაწგ ადუნედ ფაუმტ!	326
33. *	327
34. ჰარამეზ-გე ჰალ'ალგზ-გე.....	328
35. ხან-ნაუპგწი ათალ'გყ-ნამხრი რთოურგხ	329
36. *	334
37. აშედანი ჰაჯგდ	334

ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავი (გვ. 335-398)

38. *	335
39. *	336
40. *	337
41. *	339
42. ტაწგ ადუნედ ფაუმტ	341
43. *	341
44. *	342
45. ჯაწაურა	343
46. ჰაჯგ-რგცჰა დგფსგდ	347
47. სგჯმა-ჰესკგ გ სგჟათგკგ გ	347
48. უგანაჰქა უზმანთ!.....	348
49. უთედგ მ.გ-ცგ ა დამაბ	349
50. *	351
51. *	351
52. ნართრმა სოსრგყა.....	352
53. ბლ'აჩა.....	354

54. ადა.....	355
55. გაშაღაღ 358	358
56. ყაღღაღ..... 361	361
57. აბა-ფსა..... 362	362
58. ან-ფსა 365	365
59. ჭაღაღაღ ითღღღღ..... 368	368
60. ჯანხაღ-იღა 372	372
61. ნარღღ ითღღღღ..... 374	374
62. * * 376	376
63. * * 378	378
64. ნაღაღ ხან 379	379
65. თოღღ ასთაღღღღ..... 381	381
66. * * 381	381
67. * * 382	382
68. სარა ახრათ სღათღღღ, სღაღღ..... 383	383
69. ზღღა ზღღენღა, ინახ.თა, ზღღახ!..... 384	384
70. * * 385	385
71. * * 386	386
72. * * 388	388
73. * * 389	389
74. * * 392	392
75. * * 393	393
76. * * 395	395
77. * * 396	396
78. რეღაღღღღღღაღან 399	399

წინასიტყვაობა

ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე აფხაზთა (resp. აბაზების) მეტყველების შესწავლას ყურადღება ექცევა მხოლოდ ამ უკანასკნელ ხანებში. სათანადო ლიტერატურა ჯერჯერობით მაინც მეტისმეტად მცირეა.

ამ ბოლო ხანებში აბაზურის (ე. ი. ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე აფხაზთა მეტყველების) შესახებ ორი კვლევითი ხასიათის ნაშრომი გამოვიდა: 1. გ. სერდიუჩენკოს „On абазинских диалектах“ (კრებულში Сб. памяти Н. Я. Марра, 1938) და 2. კ. ბოუდას „Das Abasinische, eine unbekannte abchasische Mundart“ (კრებულში Zeitschrift d. DMC, ტ. 94, 1940).

პირველ მათგანს უკავია 14-ოდე გვერდი (244-257). იძლევა ცნობებს აბაზების განლაგების შესახებ; გამოჰყოფს აბაზური ენის ორ დიალექტს: ტაპანთურსა და აშხარულს. სტატიაში ძირითადად მოცემულია აბაზური დიალექტების ფონეტიკური სისტემის მიმოხილვა და მასზე დაყრდნობით დიალექტების კილოკავებად დაყოფა. აშხარულში გამოყოფილია ორი კილოკავი: 1. აფსუსისა და 2. კუვინსკისა; ტაპანთურში კი – სამი: 1. ყუბინა-ინჯიკკუნისა, 2. ფსიჟ-ელბურგანისა და 3. კრასნოვოსტოჩნისა. ავტორი მცირე ადგილს უთმობს ამ დიალექტთა მორფოლოგიის განხილვას. ბოლოს მოდის დიალექტ-თქმათა მიხედვით განსხვავებული ლექსიკური ნიმუშები (უჭირავს 6 გვერდი).

ამ სტატიას, როგორც პირველ ნაბიჯს აბაზების მეტყველების მეცნიერული შესწავლის საქმეში, უთუოდ აქვს გარკვეული მნიშვნელობა, ოღონდ უნდა აღინიშნოს, რომ მთელი რიგი პრინციპული ხასიათის საკითხები (როგორიცაა: აბაზურის, როგორც ენობრივი ერთეულის, კვალიფიკაციის საკითხი, ტაპანთურ და აშხარულ დიალექტთა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი, დიალექტთა კილოკავებად დაყოფის საკითხი და სხვა...) სადავოა.

არას ვიტყვით ამ დიალექტთა მორფოლოგიური დახასიათების შესახებ. ეს მხარე, შეიძლება ითქვას, სტატიაში ოდნავ დამაკმაყოფილებლადაც არ არის წარმოდგენილი; თვით ავტორივე შენიშნავს: რომ ტაპანთურსა და აშხარულს შორის ზუსტი მორფოლოგიური სხვაობის დასადგენად საჭიროა მათი დამატებითი კვლევა.

დამაკმაყოფილებლად არ არის გამოვლენილი არც ფონეტიკური სისტემა მაშინ, როდესაც აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემისათვის ამ დიალექტთა მონაცემებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. კიდევ მეტი: ავ-

ტორს ზოგჯერ ვერ შეუნიშნავს გარკვეული კანონზომიერება ფონეტიკურს მოვლენაში. იგი განუზოგადებია და ამის გამო გარკვეულს შემთხვევებში სანდო არ არის არც ფაქტიური მასალა (ამის შესახებ იხ. აქვე. თავი II).

მეორე ნაშრომში „Das Abasinische, eine unbekannte abchasische Mundart“¹, რომელიც შეიცავს სულ 17 გვერდს, მოცემულია ა ბ ა ზ უ რ ი ს (ნამდვილად კ ი ტ ა პ ა ნ თ უ რ ი დიალექტის) მეტად ზოგადი მიმოხილვა. ავტორი ეხება ცალკეულ ფაქტებს ფონეტიკური სისტემიდან, ზგერათა ცვლილებიდან, მორფოლოგიიდან, ლექსიკიდან... უდარებს მათ აფხაზურს. ხშირად გარკვეულ ფაქტებს ხსნის ადიღურ ენათა გავლენით.

ავტორი, როგორც ჩანს, მეტად შეზღუდული იყო ენობრივი მასალით, რის გამოც მან ვერ მოგვცა ამ მეტყველების სრული დახასიათება. არც აქ არის გამოვლენილი ის არსებითი მოვლენები (განსაკუთრებით ფონეტიკაში), რომლებიც ყურადღებას იპყრობს აბაზურში (resp. ტაპანთურში) და რასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს აფხაზური ენის ისტორიის გათვალისწინების საქმეში.

ცალკეულ შემთხვევებში კ. ბოუდასთან ზოგი რამ საყურადღებოა (მართებულად აქვს შენიშნული, მაგალითად, ადიღურ ენათა დიდი გავლენა აბაზურზე), ზოგიც – სადავო. მათზე მითითებული გვაქვს ქვემოთ.

აბაზურის უძველეს წერილობით ნიმუშებს ვპოულობთ მხოლოდ გ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე დ ტ - კ ლ ა პ რ ო თ ი ს ჩანაწერებში. მაგრამ ეს უკანასკნელები მარტოოდენ ცალკეულ ფრაზებსა და სიტყვებს შეიცავენ; ეს უმი მასალა მხოლოდ მის შემდეგ შეიძლება იქნეს გამოყენებული, თუკი არსებობს მკაცრი კრიტიკული ანალიზის შესაძლებლობა.

ამჟამად აბაზებს საკუთარი მწერლობა აქვთ; დაწყებითს სკოლებში სწავლა მიმდინარეობს მშობლიურ ენაზე. აბაზური ანბანი შემუშავებულია რუსული ანბანის საფუძველზე. სამწერლო ენას საფუძვლად დადებული აქვს ტაპანთური დიალექტი. გამოდის აბაზური გაზეთი „ჩერკეს ყაფშ“ („Черкес кьапш“) „წითელი ჩერქეზეთი“ და გამოცემულია რამდენიმე სახელმძღვანელო: კერძოდ, გ. სერდიუჩენკოსა და აბაზა მასწავლებელთა ჯგუფის მიერ გამოცემულია აბაზურის სასკოლო გრამატიკა.

1929 წ. ჩრდილოეთ კავკასიის აფხაზებში იმოგზაურა ს. ჯ ა ნ ა შ ი - ა მ და შეკრიბა ენობრივი მასალაც. სამწუხაროდ, ეს ჩანაწერები ჯერ გამოქვეყნებული არ არის.

ჩვენ ერთ-ერთი აბაზური დიალექტის – ტ ა პ ა ნ თ უ რ ი ს – შესწავლას შევუდექით 1939 წლის ზამთარში. იანვარში გავემგზავრეთ ქ. ჩერკესკში, სადაც მოხერხდა გარკვეული რაოდენობით ტექსტების შეგროვება.

1940 წლის ზაფხულს გავემგზავრეთ ა შ ხ ა რ უ ლ ი დიალექტის შესასწავლად, ხოლო 1941 წელს კვლავ განვაგრძეთ მუშაობა ტაპანთურზე. დაკვირვებას ვაწარმოებდით იმ ტაპანთურ სოფელთა მეტყველებაზე, რომელთა გაცნობაც პირველი მივლინების დროს ვერ მოგვიხერხდა. მუშაობა

¹ გარკვეულ უხერხულობას ქმნის სტატის სათაურში სიტყვა *u n b e k a n n t e* („უცნობი“), მას შემდეგ რაც არსებობს გიულდენშტედტ-კლაპროთის მასალა.

ნაწილობრივ შეფერხდა; ვერ გავცევით ყაზარდოსა და ადიღეში გაფანტვით მოსახლე აფხაზთა მეტყველებას, მაგრამ მთავარი მიზანი მაინც მიღწეულ იქნა, საკმაო რაოდენობით ჩავიწერეთ ტექსტები – თითქმის ყველა ძირითადი ტაპანთური სოფლის მეტყველებიდან.

წინამდებარე მიმოხილვა მთლიანად ემყარება ჩვენ მიერ შეგროვებულ მასალას. რა თქმა უნდა, ენობრივი მოვლენები მთელი სისრულით აქ ვერ იქნება წარმოდგენილი. ეს მოითხოვს ყველა სოფლის მეტყველების მეტად ხანგრძლივს შესწავლას (ეს მით უმეტეს აუცილებელია, რადგანაც ამ მხრივ დიდ სიჭრელესთან გვაქვს საქმე). ჩვენ ეს გარემოება შეგნებული გვექონდა და, თუმც მცირე დრო იყო ჩვენს განკარგულებაში: (სულ სამი თვე – ორივე დიალექტის გასაცნობად), მაინც ვცდილობდით ყველა სოფლის მეტყველებას გავსაცნობოდათ და თითქოს აშკარა ინდივიდუალური მოვლენებიც მხედველობის არის გარეშე არ დაგვეტოვებინა.

ტაპანთური დიალექტის მიმოხილვა ისევე, როგორც ყოველი დიალექტური ერთეულის მიმოხილვა, არ შეიძლება მთლიანს გრამატიკულს ანალიზს შეიცავდეს (ივარაუდება რაღაც მსგავსება და საერთო მოვლენები სხვა ერთეულთან).

ასეთი მიმოხილვის წარმოდგენა, ანუ თავისებურებათა გათვალისწინება, შედარებით უფრო ადვილია იმ შემთხვევაში, როდესაც ის ენა, რომლის დიალექტსაც ესა თუ ის მეტყველება წარმოადგენს და ამავე ენის სხვა დიალექტებიც სათანადოდ არის დამუშავებული. სამწუხაროდ, პ. უსლარის შემდეგ აფხაზური ენის მთლიანი მიმოხილვა არ დაწერილა. პ. უსლარის ნაშრომი („Абхазский язык“, 1887 წ.) კი თავისი დროისათვის და, შეიძლება ითქვას, ჩვენი დროისთვისაც საფუძვლიანსა და შედარებით სრულს აღწერილობას შეიცავს აფხაზური ენისას, მაგრამ მაინც, გაჭირდებოდა დღეს მით დავეყვანივით. მრავალი საკითხი ახალი თვალსაზრისით განხილვას საჭიროებს და ბევრი მათგანი კიდევ მხოლოდ ახლა ისმის.

ისე, რომ ჩვენი თემის საფუძვლიანად დამუშავებისათვის საჭირო იყო წაგვემდვარებინა აფხაზური ენის სტრუქტურული ანალიზი, მაგრამ ეს ამხანად ვერ მოხერხდა.

ცალკეული მთავარი საკითხების შესახებ ზოგი გამოქვეყნებული ნაშრომი უკვე მოიპოვება და ჩვენც ტაპანთურის მიმოხილვისას ამ ნაშრომებში მიღებული დასკვნებიდან გამოვდივართ; შედარებისას მათ ვეყრდნობით. მრავალგზის კიდევ, როცა ესა თუ ის საკითხი არ არის საერთოდ აფხაზურისათვის დამუშავებული, გვიხდება წინამდებარე ნაშრომში მათი განხილვა (ზოგჯერ თუნდაც გაკვრით), რის გამოც ცალკეულ საკითხთა განხილვისას თანაზომიერება არაა დაცული.

მთელ რიგ სხვა აფხაზურ დიალექტებთან საერთო მოვლენებს აქ არ ვეხებით. ჩვენ მხოლოდ წარმოვადგენთ შედარებითს მიმოხილვას, ე. ი.

შევეხებით უმთავრესად სწორედ იმ მოვლენებს, რომლებშიაც თავს იჩენს სხვაობა.

შედარებისას, რამდენადაც ჩვენ ხელი მიგვიწვდებოდა, მივმართავთ თანამედროვე საბჭოთა აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებულ აფხაზურ დიალექტებს: აბჟურსა და ბზიფურს, რომელთაც ტაპანთურის დასაპირისპირებლად ვუწოდებთ პ ი რ ა ქ ე თ ა, ს ა მ ხ რ უ ლ დიალექტებს.

ტაპანთურის გარდა არსებობს პ ი რ ი ქ ი თ ა, ჩ რ დ ი ლ ო უ რ ი აფხაზურის (აბაზურის) სხვა ე. წ. ა შ ხ ა რ უ ლ ი დიალექტიც, საკმაოდ თავისებური. მას ჩვენ გაცნობილი ვართ. არ ვიყავით მოკლებული შესაძლებლობას ისიც გაგვეთვალისწინებინა შედარებისას, მაგრამ იგი დამოუკიდებელ მიმოხილვას მოითხოვს (ასეთი მიმოხილვა მომავალში განზრახული გვაქვს) და მის ყველა საყურადღებო მოვლენაზე ამიტომაც აქ ვერ გვექნებოდა საუბარი. გარკვეულს შემთხვევაში ჩვენ მის მონაცემებსაც ვიყენებთ, რამდენადაც ეს აუცილებელია ცალკეულ ფაქტებთან დაკავშირებით.

ძირითადად ეს დიალექტიც უფრო პირაქეთა დიალექტებს მიჰყვება. ის დიდი სხვაობა კი, რომელსაც მისი სახე მაინც ამოდენად შეუცვლია, მეტწილად გამოწვეულია ტაპანთურის (ზოგჯერ ადიღურის ენების, კერძოდ – ყ ა ბ ა რ დ ო უ ლ ი ს) ზეგავლენით.

ყურადღების ამთავითვე ტაპანთურზე შეჩერებას მისი ხასიათი განსაზღვრავს.

როგორც ცნობილია, აფხაზურ ენას წერილობითი ისტორია არა აქვს. ენობრივ მოვლენათა ისტორიის გათვალისწინება ამიტომაც განსაკუთრებით ჭირს. ერთადერთი საშუალება ამ შემთხვევაში შედარებაა. შედარებას კი ნაყოფიერი ნიადაგი სხვაობაში უჩანს. ამდენადვე, აფხაზური ენის ისტორიის გათვალისწინებისათვის ტაპანთური დიალექტი განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. იგი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, თავისი სხვაობით მრავალს მომენტში უპირისპირდება აფხაზურის დანარჩენ დიალექტებს.

ხშირად ეს სხვაობა შეპირობებულია სხვა ენის გავლენით, რასაც თავისთავად აგრეთვე დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს, თუნდაც გამვლენელ ენათა ფაქტების ანალიზისა, ისტორიისა და ამა თუ იმ მოვლენის ტენდენციის გასარკვევადაც; ხშირად კიდევ ეს სხვაობა მოვლენის სათავეებზე შეიძლება მიუთითებდეს. მოსალოდნელია, რომ ყველა ასეთი ფაქტი ამთავითვე სათანადოდ შეფასებული არ გვექნება.

ტაპანთურის შესწავლა შეუძლებელია ადიღურ ენათა ფაქტების გათვალისწინების გარეშე. ჩვენ შეძლებისდაგვარად ვცდილობდით ეს ფაქტები ტაპანთურისა და ადიღური ენებისა ერთმანეთისათვის შეგვეპირისპირებინა ყოველს ცალკეულს შემთხვევაში.

ტაპანთური დიალექტის მიმოხილვასთან ერთად ვაქვეყნებთ ჩვენ მიერ ჩაწერილ ტაპანთურ ტექსტებს კილოკავების მიხედვით.

რომელიმე ტექსტი შესაძლოა თავისი შინაარსით არ იყოს საინტერესო, ან მოთხრობილი იყოს საკმაოდ ბუნდოვნადაც, მაგრამ ჩვენ მათ გამოქვეყნებას მაინც არ დავერიდეთ, რადგანაც ყოველი მათგანი ენობრივად განსაკუთრებით საყურადღებოა.

ცალკეული პიროვნების ენის სრულიად ზერელე გაცნობაც კი აშკარად ხდის რომ საქმე გვაქვს ამა თუ იმ ფორმის განსაკუთრებულ მერყეობასთან. ერთი და იმავე მთქმელის მიერ ნაამბობ ტექსტში შესაძლოა დასტურდებოდეს ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა სახეობები ერთი სტრიქონის ფარგალშიაც კი. ჩვენ განსაკუთრებული ყურადღებით ვეკიდებოდით ამ მოვლენას და ვცდილობდით ამ მხრივ დაგვეცვა მთქმელისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები.

ბგერებთან, რომლებსაც ლაბიალიზაცია ახასიათებს (მაგ.: შ, წ, ხ და სხვა მათი რიგისა), დროის აფიქსისეული ჟ-ს მოხვედრისას ჩვენ ლაბიალიზაციის ნიშანს არ ვიყენებთ და ვწერთ ცალ-ცალკე, მაგ., სნარგჟამცა („მიყვავარ რა მათ“...), რადგანაც სათანადო თანხმოვანსა (აქ: გ) და დროის აფიქსს შორის ჩვეულებრივ ადგილი აქვს პაუზის მაგვარ შედგომას. იგი ზოგჯერ იმდენად საგრძნობია, რომ აქა-იქ იძულებული ვიყავით გ ხმოვნითაც გადმოგვეცა.

წინამდებარე ნაშრომთან დაკავშირებით მთელი რიგი არსებითი ხასიათის შენიშვნების მოწოდებისათვის განსაკუთრებული მაძლობით უნდა მოვიხსენიოთ არნ. ჩიქობავა და ს. ჯანაშია.

წიგნის გამოცემის საქმეში ყოველმხრივ ხელს გვიწყობდა საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედაქციო საბჭო და გამომცემლობის გამგე შ. აფხაიძე.

წიგნის ბეჭდვისას უხვად ვისარგებლეთ ილ. აბულაძის ტექნიკური რჩევით.

ბეჭდვის პროცესში თავის მხრივ დიდი დახმარება აღმოგვიჩინეს საქ. სსრ კვების მრეწველობის კომისარიატის ლითოგრაფიის დირექტორმა ამხ. ვ. დოლიძემ, ტექნიკურმა დირექტორმა ამხ. მ. ბურძენიძემ და გადასაღები საამქროს უფროსმა ამხ. ს. მოსესოვმა.

ავტორი ყველა მათ დიდ მაძლობას უცხადებს.

ქ. ლომთათიძე

მითითებული ლიტერატურა

- ახვლედიანი გ.: Ахвледiani Г. – Звуковые возможности кавказских языков.
1. Принципы классификации согласных абхазского языка. – Сообщения Грузин. Филиала АН СССР. ტ. I. №1. 1940.
- ბლაიხშტაინერი რ.: Bleichsteiner R. – Die kaukasischen Sprachproben in Evliya Çelebi's Seyahetname. – Caucasia F. 11. 1934.
- ბოუდა კ.: Bouda K. – Das Abasinische, eine unbekannte abchasische Mundart. – Zeitschrift d. DMG. B. 94. Leipzig. 1940.
- ბღაჟბა ხ.: Бгажба Х. – Обстоятельственнo-союзные частицы в абхазском глаголе. 1941 (საკანდიდატო დისერტაცია. ხელნაწერი).
- გიულდენშტედტი ი.: Gùldenstädt J. – Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge. II. St.-Petersburg. 1791.
- დეეტერსი გ.: Deeters G. – Der abchasische Sprachbau. – Nachrichten von d. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen Phil.-Hist. Klasse. 1931.
- დირი ად.: Dirr A. – Die Sprache der Ubychen. – Caucasia, F. 4. Leipzig. 1927.
- დიუმეზილი: Dumézil G. 1. – Études comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest (Morphologie). Paris. 1932.
2. – La langue des Oabykrs. Paris. 1931.
- იაკოვლევ ნ.: Jakovlev N. 1. – Kurze Übersicht über die tscherkessischen (adygheischen) Dialekte und Sprachen. – Caucasia. F. 6. 1930.
2. – Грамматика адыгейского литературного языка. 1940.
3. – Краткая грамматика кабардино-черкесского языка. 1938.
4. – Языки и народы Кавказа. 1930.
- კლაპროთი ი.: Klaproth J. – Voyage au Mont Caucase et en Géorgie. I-II. Paris. MDCCCXXIII.
- ლომთათიძე კ.: Ломтатидзе Л. 1. – Относительное местоимение в глагольных формах абхазского языка. – Сообщения АН ГССР. ტ. III. №4. 1942.

- ლომთათიძე ქ.: Ломтатидзе К. 2. – ბრუნების საკითხი აფხაზურში. – ენიმკის მოამბე. ტ. XII. 1942.
3. – გარდამავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში. – ენიმკის მოამბე. ტ. XII. 1942.
4. – ერთეულის კატეგორია და მისი მაწარმოებლები აფხაზურში. – ენიმკის მოამბე. ტ. X. 1941.
5. – კითხვითი ფორმები აფხაზურში. – საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე. ტ. III. №9. 1942.
6. – რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აფხაზურში. – ენიმკის მოამბე. ტ. V-VI. 1940.
7. – საანგარიშო მოხსენება აფხაზურის ბზიფურ კილოზე მუშაობის შესახებ. – ენიმკის მოამბე, ტ. IV³.
8. – ძირითად დროთა წარმოებისათვის აფხაზურში. – ენიმკის მოამბე, ტ. II². 1938.
- ლოპატინსკი ლ.: Лопатинский Л. – Русско-кабардинский словарь, – Сборник материалов для ОМПК. вып. XII. 1891.
- მარი ნ.: Марр Н.– 1. Абхазский алфавит. – сб. კრებ. О языке и истории абхазов. 1938.
2. Абхазско-русский словарь. 1926.
3. – Племенной состав населения Кавказа. – Труды комиссии по изучению племенного состава населения России. 1920.
- მეზაროში ი.: Mészáros J. – Die Päkly-Sprache. – Studies in Ancient Oriental Civilization. №9. Chicago. Illinois. 1934.
- როგავა გ.: Рогова Г. – 1. ფარინგალურ ხშულთა რიგისათვის ქართველურ და ადიღურ ენებში. – საქართვე. მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფ. VI სესიის თეზისები. 1942.
2. – ქვემოადიღურის ბრუნვათა საკითხისათვის. – ენიმკის მოამბე. ტ. IV². 1938.
3. – ხშულთა ოთხეულგბრივი სისტემა ადიღურს ენებში. – საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე. ტ. № 3. 1943.

- როზენი გ.: Rosen G. – Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische. Berlin. 1846.
- რუსულ-ყაბარდოული ლექსიკონი: – Русско-кабардинский школьный справочный словарь. Нальчик. 1940.
- სერდიუჩენკო გ.: Сердюченко Г. – 1. Абазини и первые сведения об их языке. – Ученые записки факультета языка и литературы Ростовского пединститута, т. II. 1940.
2. – Об абазинских диалектах. – Сборник памяти ак. Н. Я. Марра. 1938.
3. – Об абазинской письменности. – Ученые записки факультета языка и литературы Ростовского пединститута, т. I. 1939.
- სერდიუჩენკო გ., კურჩევი ა., მალხოზოვი, აგირბოვი დ.: Сердюченко Г., Курчев А., Малхозов, Агирбов Д. – Грамматика абазы бзыбшвала, Фонетики, морфологии. 1940.
- ტურჩანიოვი გ., ცაღვა მ.: Турчанинов Г., Цагов М. – Грамматика кабардинского языка, 1. 1940.
- უსლარი პ.: Услар П. – 1. Абхазский язык. – Этнография Кавказа. т. I. 1887.
2. – О языке убухов. – Этнография Кавказа. т. I. 1887.
- შაყრილი ვ.: Шакрыл К. – Фонетические особенности бзыбского наречия по сравнению с абжуйским наречием. – МАЯФ. – АН СССР ГФ ТАНИИЯИ. Вып. XVI. 1939.
- ჩიქობავა არნ.: Чикобава Арн.– 1. Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками. – ენიმკის მოამბე. ტ. XII. 1942.
2. – სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურს ენებში. თბილისი. 1942.
3. – ქართული ძვალ- ფუძის ზანური შესატყვისი-სათვის. – სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის მოამბე, ტ. I, №1. 1940.
4. – ჭანურის გრამატიკული ანალიზი. ტფილისი. 1936.
- ჭარაია პ.: Чарая П. – Об отношении абхазского языка к яфетическим. – Материалы по яфетическому языкознанию. IV. 1912.

ჯავახიშვილი ივ.: – ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. თბილისი. 1937.

ჯანაშია ს.: – ეგნატე ინგოროყვას გენეალოგიისათვის. – ლიტერატურული მემკვიდრეობა. 1935.

მასალა:

აფხაზური ზღაპრები – აფსუა ლაკუქუა. – ეიდგელოუ სსრ ანაუკაქუა რაკადემია – ქერთტგლატი აჭილიალ აბგზშეი ათოურგხი ნაუკალა რეილკარატ ინსტიტუტ აკადემიკ ნ. ი. მარრ იხდმ ზხგუ. აბგშეი ალიტერატურატ ყუმა. XVIII-ტი ათეჟრა. აყუა. 1940.

სატრანსკრიფციო ნიშნები¹

ა	ჰ	ბ	გ	დ	ე	ზ	თ	ი	კ	ლ	მ	ნ	ო	პ	ჟ	რ	ს	ტ	უ
a	ǎ	ā	b	g	g̃	g _o	d	d _o	e	ē	z	z'	z _o	z _v	t				
თ _o	ო	ბ	კ	კ̃	კ _o	ლ	ლ̃	ლ'	ლ'	მ	ნ	ი	ო	პ	ჟ	რ	ს	ტ	უ
t _o	i	ī	k	k̃	k _o	l	l̃	l'	l'	m	m	j	o	ō	p	b			
ჟ	ჟ _o	ჟ̃	ჟ _o	ჟ _o	რ	ს	ს'	ს _o	ს _v	ს	ს'	ს _o	ს _v	ტ	ტ _o	ტ _v	უ		
ž	ž _o	ž̃	ž _o	ž _o	r	s	s'	s _o	s _v	s	s'	s _o	s _v	t	t _o	t _v	u		
ფ	ქ	ქ̃	ქ _o	ღ	ღ̃	ღ _o	ღ'	ღ'	ყ	ყ̃	ყ _o	შ	შ _o	შ _v	შ _o	შ _v	შ _o		
p	k	k̃	k _o	γ	γ̃	γ _o	γ'	γ'	q	q̃	q _o	š	š _o	š _v	š _o	š _v	š _o		
ჩ	ჩ _o	ჩ̃	ჩ _o	ც	ც'	ც _o	ც _v	ც _v	ძ	ძ'	ძ _o	ძ _v	ძ _v	წ	წ'	წ _o			
č	č _o	č̃	č _o	c	c'	c _o	c _v	c _v	z	z'	z _o	z _v	z _v	č	č'	č _o			
წ	წ _o	წ̃	წ _o	ჭ	ჭ _o	ჭ _o	ხ	ხ̃	ხ _o	ხ _o	ხ _o	ხ _o	ხ _o	ხ	ხ̃	ხ _o	ჯ	ჯ _o	ჯ̃
č _o	č _o	č̃	č _o	č _o	č _o	č _o	x	x̃	x _o	x _o	x _o	x _o	x _o	x	x̃	x _o	q	q _o	č̃
ჭ _o	ჭ _o	ჭ _o	ჰ	ჰ _o	ჰ _o	ჰ _o	ვ	ვ̃	ფ	ვ	ვ	ვ	ვ	ფ	ფ'	ფ _o			
č _o	č _o	č _o	h	h _o	h _o	h _o	v	ṽ	f	v	v	v	v	f	f'	f _o			

¹ საფუძვლად უდევს ქართული ანბანის რიგი (ზოგი ცვლილებით).

ტაპანთურის გრამატიკული მიმოხილვა

I. ზოგადი შენიშვნები აბაზებისა და მათი მეტყველების შესახებ

§1. აბაზა ტომები და ე. წ. აბაზურის დიალექტური შედგენილობა.

ცნობილია, რომ აფხაზი ტომები თანამედროვე საბჭოთა აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებთა (და მე-19 საუკუნეში რუსეთ-კავკასიის ომის შედეგად თურქეთში გადასახლებულთა) გარდა მოსახლეობენ კავკასიონის ქედს გადაღმაც – ჩრდილოეთ კავკასიაში. კომპაქტურ მასად ისინი გვხვდებიან ჩერქეზთა ავტონომიურ ოლქსა და მდინარე გუმის სანაპიროზე ქ. კისლოვოდსკის მახლობლად, ხოლო გაფანტვით ადიღეს ავტ. ოლქსა და ყაზარდო-მალყარეთის ავტ. ს.ს. რესპუბლიკაში.¹

ადიღურ-თურქული სახელწოდება ა ბ ა ზ ა უცხო არ იყო არც პირაქეთელ (სამხრელ) აფხაზთა ტომებისათვის. საკუთრივ პირიქითელ (ჩრდილოელ) აფხაზთა ტომების სახელწოდებად იგი მკვიდრდება შედარებით უფრო გვიან, მე-19 საუკუნის ბოლო ხანებიდან.

ჩრდილოეთ კავკასიაში აბაზების დასახლებისა და გავრცელების შესახებ საკმაოდ განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდიან სხვადასხვა ლიტერატურული წყაროები. მათი უმეტესობა აბაზების ამ ტერიტორიაზე დასახლებას მე-17 საუკუნეს მიაწერს.

ჩვენ მიზნად ვერ ვისახავთ ამ ტომთა ისტორიულსა და ეთნოლოგიურს დახასიათებას. ვერც დავადგენთ, თუ როდის უნდა დასახლებულიყვნენ ისინი ჩრდილოეთ კავკასიაში. ამისთვის სპეციალური ისტორიული ძიება იქნებოდა საჭირო. ჩვენ მხოლოდ, შეძლებისდაგვარად, ენობრივ ფაქტებზე დაყრდნობით, ვუჩვენებთ ამ ტომთა მიმართებას მათთან ურთიერთობაში მყოფ ტომებთან. ეს ენობრივი ფაქტები კი იქითკენ წარმართავენ ჩვენს ყურადღებას, რომ ტაპანთელთა ტომი მაინცდამაინც, ხსენებულს ტერიტორიაზე მე-17 საუკუნეზე გაცილებით უფრო ადრეც ვივარაუდოთ. მთელი რიგი ენობრივი მოვლენები, რომლებსაც თავი შემდგომ უჩენიათ ადიღურს ენებში, ამოსავალ სახეობებს ტაპანთურში (ადიღურ ენათაგან სესხების გზით შესულსა და დღესაც დაცულს ფაქტებში) პოულობენ. ეს კი იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ მათი ასეთი მჭიდრო ურთიერთობა არც ისე ახალი ამბავია.

---

¹ ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე აბაზების რიცხვი დაახლოებით 20000-მდე აღწევს (იხ. ვ. სერდიუჩენკო „Абазины и первые сведения об их языке“, ტ. II. გვ. 5).

პირიქითელი აფხაზი ტომები – აბაზები – გადმოცემით თვლიან, რომ აფხაზეთიდან არიან გადასულნი. შესაძლოა ამ გადმოცემაში თავს იჩინდეს გვიანდელი ფაქტები. კერძოდ, მოსალოდნელია, რომ იმავე ტაპანთელებში, მაგალითად, ერიოს აფხაზეთიდან შედარებით გვიან გადასული მოსახლეობა: გადასული სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა კუთხიდან. სხვადასხვა ტომთა დიდი ურთიერთ-შენარეობის მაუწყებელი ეგებ ის ენობრივი მონაცემებიც იყოს, რომლებიც ეგოდენ ჭრელს სახეს ატარებენ და ამნელებენ კიდევ გეოგრაფიული საზღვრების დადებას აბაზური მეტყველების თქმა-დიალექტებად დაყოფისას.

მეთვრამეტე საუკუნის მოგზაურ-მკვლევართაგან მოყოლებული ცნობილია აბაზების ორ ჯგუფად დაყოფა, ერთი ნაწილი, მათი ცნობით განლაგებულია კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთ კალთებზე მდ. დიდ და მცირე ლაზასა, უარფისა და დიდ და მცირე იენჯუგის სათავეებში. მათში აღნიშნავენ შემდეგ თემებს: ბად, ბარაყაი, ტამ, ყაზილბექ და ბაშილბაი. ამათგან ნაწილი თურქეთში უნდა იყოს გადასახლებული, დანარჩენი კი ჩასულია დაბლობში. მოსალოდნელია, ზოგი მათგანი შერეოდეს აბაზების მეორე ნაწილის – ტაპანთელების – მოსახლეობას.

ამჟამად მათ უჭირავთ უმთავრესად მდ. დიდი და მცირე იენჯუგის დაბლობი. ერთი ნაწილი ამ უკანასკნელ ხანებში გადმოსახლდა აფხაზეთში – ფსხუ-ში*.

მეზობელი ტომები მათ და ისინიც თავიანთ თავს დღეს უწოდებენ აშჯარუა-ს. აშჯარუა „მთა“, აშჯარუა „მთიელი“. აშხარელთა დღევანდელი საცხოვრისის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ეს სახელწოდება მათთვის სრულიად შეუფერებელია. ისინი დაბლობში ცხოვრობენ და არავითარ მთაზე მათი ახლანდელი დასახლების მიხედვით არ შეიძლება ლაპარაკი. ტერმინში კი ცოცხლად არის შემონახული მათი სადაურობის კვალი.

საგულისხმოა ისიც, რომ ისინი თავიანთ თავს აფხაზებად თვლიან.

აშხარელები იენჯუგის სანაპიროზე ამჟამად სახლობენ ოთხ სოფელში. ესენია: ძველი კუვინსკი, ახალი კუვინსკი, აბაზაქთი და აფსუა. ძველი კუვინსკი და ახალი კუვინსკი ბოლო დრომდე ერთ სოფელს წარმოადგენდა. იგი ცნობილი იყო მათშივე კუჭეს სახელწოდებით.¹ სოფ. აბაზაქთში (ყოფ. გაიბაყვაი) ნარევი მოსახლეობაა,

* ფსხუში დასახლებული აბაზების უმრავლესობა XX საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში დაბრუნდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, მცირე ნაწილი კი ჩასახლდა ბარის აფხაზურ სოფლებში (ჭლოუში, ზლაზურხვაში...) [რედ.].

¹ სახელწოდება კუვინსკი იგივე კუჭე უნდა იყოს, ოღონდ სხვა ხანისა და სხვა ენობრივ ერთეულთა გაფორმებით. კუჭე დღეს ყაზარდოული გამოთქმით არის – ჳგვე.

ცხოვრობენ ყაზარდოელები და აბაზები. ჭარბობენ აბაზები. ხსენებული სოფელი მდებარეობს მდ. მცირე იენჯუგის სანაპიროზე და ენობრივად მიჰყვება კუვინსკის მეტყველებას. კუვინსკიდან დაახლოებით რვა კილომეტრის მანძილზე მდ. დიდი იენჯუგის სანაპიროზე გაშენებულია სოფ. აფსუა. ეს სახელწოდება მას შეარქვეს სულ უკანასკნელ ხანებში. მანამდე იგი ცნობილი იყო ჩაგირეი-ს სახელით. აფსუა-სა და კუვინსკი-ს (ჭჭე) მეტყველება ბევრ რაშიმე მიჰყვება ერთმანეთს და შეიძლება გაერთიანებულ იქნეს ერთი ა შ ხ ა რ უ ლ ი დიალექტის სახელწოდებით, თუმცა ის დიდი სხვაობა, რაც ამ სოფლების მეტყველებაში და ხშირად თითოეული სოფლის შიგნითაც იჩენს თავს, გვაფიქრებინებს, რომ ისინი უნდა წარმოადგენდნენ მნიშვნელოვნად განსხვავებული თემების ნარევს. ენობრივად, საერთოდ, მათვე უნდა განეკუთვნებოდნენ ადიღეს ავტ. ოლქში გაფანტვით მოსახლე აბაზებიც.

აბაზების მეორე ჯგუფს შეადგენს ა ლ თ ი ქ ე ს ე ქ ა ბ ა ზ ა. ეს თურქული სახელწოდებაა და ნიშნავს ექვსნაწილედ აბაზას, რადგანაც იგი ექვსი თემისაგან შედგებოდა. ესენი იყვნენ: ლ ო უ , დ უ დ ა რ უ ყ ვ ა , ყ ლ ი ჩ , ბ ი ბ ა რ დ , ჯ ა ნ თ ე მ უ რ და გ ი ა ჩ. მათი განლაგების სახე უნდა ცვლილიყო. დიდი თემების შერევა და ტერიტორიული მოძრაობა უნდა განეცადათ. ალთიქესექ აბაზას მთელი რიგი თემები, უნდა ვივარაუდოთ, ასიმილირებულია ყაზარდოულ მოსახლეობასთან. მაგ., ყაზარდოში ითვლებოდა რამდენიმე სოფელი, სადაც აბაზები მოსახლეობდნენ (მაღკა, ვოლნი აული (ბარამთა), სარმაკოვი და სხვა), მაგრამ მათგან მხოლოდ ერთში – ქ ვ ე მ ო კ უ რ კ უ ჟ ი ნ -ში – არის დარჩენილი მოხუც თაობაში მშობლიური – აბაზური – მეტყველება.

ახლა ალთიქესექ აბაზას ნაცვლად გავრცელებულია სახელწოდება ტ ა პ ა ნ თ ა. ტაპანთას ა ბ ა ზ ა -ს გვერდით თვითონაც უწოდებენ ისინი თავიანთ თავს და სხვა ტომებიც – მათ. სახელწოდება ტაპანთა, როგორც ამას გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ კ ო ვარაუდობს, ირანულ-ოსური წარმოშობის ტერმინია, დაბლობის მცხოვრებზე მიუთითებს და უნდა უდრიდეს ტაპანთელების ძველ ყაზარდოულ სახელწოდებას – ბ ა ს ხ ი ა დ -ს¹. პირაქეთელი აფხაზებიცა და აშხარელებიც ტაპანთელს აშგუა-ს („აშველს“) უწოდებენ.

თვითონ ტაპანთელი თავის თავს, როგორც ტ ა პ ა ნ თ ა -ს ისე აბაზასაც უწოდებს. თავისთავს აშხარელიც ა შ ჯ ა რ უ ა ს ა -სა და ა ფ ს ა უ ა -ს ე. ი. აფხაზის გვერდით ა ბ ა ზ ა -საც უწოდებს. მათთვის (ტაპანთელისა და აშხარელისათვის) ა ბ ა ზ ა შემკრებლობით-გამაერთიანებელი ტერმი-

ეს ყაზარდოული სახეობა უნდა დასდებოდა საფუძვლად მისს რუსულს გამოთქმას. რომელშიაც ჯ(გ) გადაღებულია კუ-თი.

¹ იხ. მისი „Абазины и первые сведения об их языке“, У. 3. ტ. II. გვ. 17.

ნია. ამ ორივე ტომისათვის ზოგადი აბაზა ტერმინის ხმარება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დამკვიდრებულია. ოღონდ საკითხი ისმის, რამდენად აქვს გამართლება ასეთ ზოგად ტერმინს მათი მეტყველების მიმართ?

ჩვეულებრივ სპეციალურს ლიტერატურაში (მარი, იაკოვლევი, ბოუდა...) აბაზური (абазинский, das Abasinische) მეტად გაუდიფერენცირებლად და ყოველგვარი შენიშვნის გარეშეა ხმარებული. საუბარია რაღაც აბაზურის შესახებ. აკავშირებენ მას ან ჩერქეზულთან (მაგ., ნ. მარს აბაზები ჩერქეზთა ტომში შეჰყავდა), ან აფხაზურთან და მის დიალექტებთან (იაკოვლევი, ბოუდა) და სრულიად არ არის გარკვეული, თუ რა ენობრივი ერთეული უნდა ვივარაუდოთ ტერმინ „აბაზურ“-ში.

რამდენადაც სხვადასხვა ავტორების აზრთა მსვლელობის მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, ამ მხრივ გამოიყოფოდა ორი მთავარი თვალსაზრისი. ერთის მიხედვით, აბაზური აფხაზურის დიალექტია (ბოუდა, იაკოვლევი), მეორის მიხედვით კი, ის ენაა (სერდიუჩენკო), თუმცა უნდა ითქვას, რომ არც ერთი ამ თვალსაზრისის წარმომადგენელს არ განუხილავს საკითხი ე.წ. აბაზურის აფხაზურთან მიმართებისა და მისი ენად თუ დიალექტად მიჩნევისა.

ამ შემთხვევაში საჭიროა ვიქონიოთ მკაცრი დიფერენცირებული თვალსაზრისი.

ტაპანთური მნიშვნელოვნად განსხვავდება სხვა აფხაზურ დიალექტთაგან. ჩვენ წინ არის სხვაობა იმთავითვე არსებულიც და შემდეგ, საკუთარი განვითარებით, თუ უმთავრესად სხვა ენის გავლენით შეძენილი. სხვაობა ვრცლადაა წარმოდგენილი ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაშიაც. ტაპანთურს ამჟამად მთელ რიგ მოვლენებში განვითარების თავისებური გზა აქვს არჩეული. ეს კი საკმაოდ აშორებს მას აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებისაგან. პირაქეთელი აფხაზისათვის ტაპანთელის მეტყველება გაუგებარია.

მთლად იგივე არ ითქმის აშხარული დიალექტის შესახებ. ძირითადად იგი აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებს მისდევს (აშხარელი და პირაქეთელი აფხაზი, რა თქმა უნდა, ერთმანეთს გაუგებენ).

ასე, რომ იქმნება ასეთი შთაბეჭდილება, ერთი მხრივ, ძალზე განსხვავებული ტაპანთური, ხოლო მეორე მხრივ, შედარებით ერთმანეთთან უფრო ახლო მდგომი სხვა დანარჩენი აფხაზური დიალექტები.

დიდი სხვაობა, რომელსაც ადგილი აქვს აშხარულს დიალექტში, ხშირად ახალი მოვლენა ჩანს. ამ მოვლენათა ისტორიული ანალიზი უფრო გვაახლოებს პირაქეთა დიალექტებთან (ეს ნათელი გახდება მის შემდეგ, რაც ასევე სხვა დიალექტებთან შედარებით შესწავლილ იქნება აშხარული).

აშხარულს ბევრი საერთო უჩანს ტაპანთურთანაც. ეს უკვე გამოწვეულია ტაპანთელებთან ურთიერთობით. ტაპანთურს აშხარული თავისი ძლიერი გავლენის ქვეშ მოუქცევია და გასაოცარი ტემპით ხდება დღეს აშხარულის ტაპანთურისაკენ გადახრა. მთელი რიგი მოვლენები ახალგაზრდა აშხარელთა მეტყველებაში „გატაპანთურებულია“ მაშინ, როცა უფროსი თაობა ჯერ კიდევ აშხარულ ნორმებს იცავს. მათს ენობრივს დამსგავსებას ისიც უწყობს ხელს, რომ სალიტერატურო ენა ერთი აქვთ, რომლის საფუძვლადაც ტაპანთური დიალექტია დადებული. სკოლებში აშხარელი ბავშვები ტაპანთურად სწავლობენ და ყველა მათგანმა ტაპანთურიც იცის.

ასე, რომ თანამედროვე აშხარული, დიალექტური წრით განსხვავებული ტაპანთურისაგან, ბევრს რაშიმე მასთან იგივეობას ამჟღავნებს და განვითარების მისს მსგავსსავე ტენდენციას იჩენს. ამდენად ერთ საერთო ცნებაზე ა ბ ა ზ უ რ ზ ე საუბარი შეიძლება, მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს გულისხმობს ორი სხვადასხვა დიალექტური წრიდან მომდინარე ერთეულთა გამაერთიანებელ სახელწოდებას და რომ აქ საქმე არა გვაქვს რაღაც „აბაზურის“ დიალექტურ დიფერენციაციასთან.

ნ. ი ა კ ვ ლ ე ვ ს გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ აბაზური უფრო ახლოს დგას აბჟურს (კოდორულს) მეტყველებასთან.¹ ეს საკითხი მეტად რთული საკითხია და გამოწვლილვით დამუშავებას მოითხოვს. როგორც ვნახეთ, საერთოდ ა ბ ა ზ უ რ ი ს რომელიმე დიალექტთან დაკავშირება შეუძლებელია; და ამის გარეშეც: რომ რომელიმე „აბაზურ“ დიალექტს საერთო ჰქონდეს აფხაზურის ამა თუ იმ დიალექტთან გარკვეულს ნაწილში, ეს კიდევ უცილობლად იმას არ ნიშნავს, რომ ეს დიალექტები საერთოდაც უფრო ახლო იდგნენ ერთმანეთთან. ამ შემთხვევაში საჭიროა თითოეული მოვლენა განხილულ იქნეს ისტორიულად და დადგენილ იქნეს, საერთო იყო თუ არა იგი აფხაზური ენის განვითარების ადრინდელ საფეხურზე და ამა თუ იმ დიალექტში გარკვეულს შემთხვევაში ძველი მდგომარეობის შემონახვასთან გვაქვს საქმე, თუ ახალ წარმონაქმნთან. მაგ., ტაპანთურში ერთი შეხედვით, აჟ „ძროხა“ და აჟ „მოხუცი“ ისევე, როგორც აბჟურში თითქოს განსხვავებული ფონემებით არ გამოიხატება (ასეა, ყოველს შემთხვევაში, ეს ფაქტი აღწერილი აქამდე არსებულს ლიტერატურაში), მაგრამ ტაპანთურის უფრო ღრმა შესწავლით ირკვევა, რომ აღნიშნულ სიტყვებში მასაც უნდა განესხვავებინა თანხმოვანი ბზიფურის (თუ აფხაზურის ყველა სხვა დიალექტის) მსგავსად.

ფონეტიკური სისტემის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ტაპანთური გარკვეულს პუნქტში ისევე განსხვავდება აბჟურისაგან, როგორც ბზიფურისაგან, სამაგიეროდ სხვა შემთხვევაში ტაპანთური მიჰყვება აბჟურსა და აშხარულს, ხოლო განცალკევებით დგას ბზიფური (მხედველობაში გვაქვს ბზიფურისათვის დამახასიათებელი გარკვეული რიგის ბგერები).

¹ იხ. მისი „Языки и народы Кавказа“. 1930. გვ. 13.

§2. ტაპანთურის კილოკავებად დაყოფა. ე.წ. აფხაზურ დიალექტთა მკვლევარი განსაკუთრებით რთულს პირობებში იმყოფება რომელიმე ენობრივი მონაცემის (უმთავრესად ფონეტიკურის) აღწერა-ანალიზის დროს. მათში აშკარად შეინიშნება აღრევის მომენტი. მაგალითად, ერთსა და იმავე დიალექტში ან კილოკავში, მეტსაც ვიტყვით, ერთი და იმავე კილოკავის მთქმელთა მეტყველებაშიაც კი შეიძლება დადასტურდეს სრულიად განსხვავებული ფონეტიკური პროცესები და ბგერათა სისტემები. ამის გამო განსაკუთრებით რთულდება დიალექტ-თქმათა გამოყოფა. შეინიშნება გარკვეული ფონეტიკური სისტემები და პროცესები, რომელთაც დიალექტ-თქმებად დაყოფისას გეოგრაფიული პრინციპი ყოველთვის საფუძვლად ვერ დაედება. შესაძლოა, მაშასადამე, ერთი სოფლის მეტყველება ორ განსხვავებულ თქმას იძლეოდეს მაშინ, როდესაც მთელი რაიონის მეტყველება ამ სოფლის ერთ-ერთი თემის მეტყველებას ემთხვეოდეს და ასე შემდეგ.

ამჟამად ტაპანთელებით კომპაქტურად დასახლებული სოფლებია: ინჯიკ-ჭკუნი (ყოფ. ლოუ-ქეთ-ჭკუნ, ლოქთ-არგან) მდ. მც. იენ-ჯუგის მარჯვენა სანაპიროზე, ყუბინა (ყოფ. ყუბინა-ლოქთ, ლოქთ-ჯარა) მდ. ყუბანის მარცხენა სანაპიროზე, ელბურგანი (ყოფ. ბიზარდ-ქეთ) მდ. მც. იენჯუგის მარჯვენა სანაპიროზე, ფსაუჭა-დახა (ყოფ. ყლგჩ-ქეთ) მდ. მც. იენჯუგის მარცხენა სანაპიროზე, ყარა-ფაგვა მდ. ყუბანის მარცხენა სანაპიროზე; ფსიჟი (ყოფ. დარგყა-ქეთ, დუდარგყა) მდ. ყუბანის მარცხენა სანაპიროზე ქ. ჩერკესკის გაღმით, ტაპანთა (ერსაკონის რაიონში), აბაზა-ჰაბლა (იქვე), მალო-აბაზინსკი (იქვე), მოზრდილი სოფელი კრასნოვოსტოჩნი (ყოფ. გუმლოქთ) მდ. გუმის მარჯვენა სანაპიროზე და ყვაიდან (ყოფ. აბაზინკა) კრასნოვოსტოჩნის ჩრდილო-დასავლეთით.

ტაპანთელები გვხვდებიან აგრეთვე ყაბარდოულ სოფელ ჰუმარა-რა-ში მდ. ყუბანის მარჯვენა სანაპიროზე ქ. კლუხორთან ახლოს.

სოფ. ჰუმარაში მხოლოდ 25-მდე აბაზა კომლია შემორჩენილი და ისინიც ყაბარდოელების გზაზე არიან დამდგარნი, მხოლოდ მოხუცებს ახსოვთ მშობლიური ენა.

დასახლებული თერთმეტი ძირითადი სოფლიდან მაინც მთავარია ექვსი: ინჯიკ-ჭკუნი, ყუბინა, ელბურგანი, ფსიჟი, ფსაუჭა-დახა და კრასნოვოსტოჩნი. დანარჩენები მათ ახალ გამონაყოფ სოფლებს წარმოადგენენ. ასე მაგალითად, სოფ. ტაპანთა გამოეყო ელბურგანს და დასახლდა ერსაკონის რაიონში 1928-29 წ., აბაზა-ჰაბლა აგრეთვე გამოეყო ელბურგანს და დასახლდა იმავე რაიონში 1922-23-სა და 1940 წლებში, მალო-აბაზინსკი გამოეყო ინჯიკ-ჭკუნს 1925-26 წ. და დასახლდა აგრეთვე ერსაკონის რაი-

ონში, ყარა-ფაგვა გამოეყო ყუბინას 1925-26 წ., ასევე კრასნოვოსტოჩნის მოსახლეობის ნაწილია გადასული ყვაიდანში.

ამ ახლად გამონაყოფ სოფელთა მეტყველება სპეციფიკურს არაფერს შეიცავს აღნიშნულ სოფელთა მეტყველებისაგან განსხვავებით. ამიტომაც ტაპანთურის კილო-თქმებად დაყოფისას ამოვდივართ მათი მონაცემებიდან.

საერთოდ, ტაპანთური ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსურ-ლექსიკური თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, წარმოადგენს ერთ მთლიან დიალექტს. თვით დიალექტის შიგნით მორფოლოგიაში სხვაობა მინიმალურია.

დიდი სხვადასხვაობა თავს იჩენს ფონეტიკაში, უმთავრესად ფონეტიკური სისტემის გამოხატვის თვალსაზრისით. ტაპანთური დიალექტის კილოკავებად დაყოფაც მასზე უნდა იქნეს დამყარებული.

სპეციალურს ნარკვევში („Об абазинских диалектах“) გ. ს ე რ დ ი უ - ჩ ე ნ კ ო ს ტაპანთური დაყოფილი აქვს სამ კილოკავად: 1. ყუბინა-ინჯიკ-ჭკუნის კილოკავი, 2. ფსიჟ-ელბურგანის კილოკავი და 3. კრასნოვოსტოჩნის კილოკავი. ავტორი ამ კილოკავთა სხვაობის შესახებ წერს: „Кубино-инджикчкунский говор, в общем, имеет ту же фонематическую систему, что и псыж-эльбурганский говор. Основной отличительной чертой его является наличие рядом с характерными для псыж-эльбурганского говора альвеолярными лабиализованными парной им группы лабиализованных, образуемой у верхних зубов. Кроме того, в кубино-инджикчкунском говоре характер звучения звонких гортанных более отчетлив и не дает возможности смешивать их с заднеязычными, как в псыж-эльбурганском говоре.“

Специфичной особенностью говора аулов Красновосточного и Квайдана является утрата ими лабиализованных переднеязычных спирантов – ʃ° , ш° – и аффрикат – d° , g° , t° – и замена их простыми переднеязычными – J , ш , d , g , t “ (გვ. 249). ამასთან დაკავშირებით ავტორს მოჰყავს რამდენიმე მაგალითი კრასნოვოსტოჩნის კილოკავიდან (ხშირად საეჭვო). ამაზე მეტი არაფერი გვხვდება ავტორთან. კერძოდ, მას არა აქვს გარკვეული, რა ხასიათისაა ეს ბგერები თითქოს ყუბინა-ინჯიკ-ჭკუნისათვის განსხვავებული. არც სათანადო მაგალითები მოჰყავს ამ დებულების საილუსტრაციოდ. შეუძლებელია ამის მიხედვით მოვახდინოთ ტაპანთურის კილოკავებად დაყოფა. ელბურგანსა და ყუბინა-ინჯიკ-ჭკუნს შორის არავითარი დაპირისპირება ლაბიალიზებულ ბგერათა გამოხატვაში არ გვხვდება და თუ სხვაობაა ამ ბგერათა გამოთქმაში დამახასიათებელი, თანაბრად დამახასიათებელია იგი ორივესათვის.

გაუგებარია ავტორის მეორე ამოსავალი დებულება: „ყუბინა-ინჯიკ-ჭკუნის კილოკავში ყელისმიერ მჟღერთა მჟღერობის ხასიათი უფრო გამოკვეთილია და არ იძლევა საშუალებას უკანაენისმიერებთან აღრევისას, როგორც (ეს) ფსიჟ-ელბურგანის თქმაშია“-ო. აქ არაფერ შუაში უნდა

იყოს მჟღერობა. ავტორს, ალბათ, მხედველობაში ჰქონდა **ჟ**-ს **ღ**-დ შეცვლა. მჟღერობით ესენი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, და თანაც **ჟ**-ს **ღ**-თი შენაცვლებამ შეიძლება ყველგან იჩინოს თავი, მაგრამ ელბურგანისათვის ისევე არ იქნება დამახასიათებელი, როგორც ყუბინა-ინჯიკჰუნისათვის არ იქნება იგი ნიშანდობლივი.

ამდენადვე, ფსიქის მეტყველების ელბურგანის მეტყველებასთან გაერთიანება ან ელბურგანის ყუბინა-ინჯიკჰუნის მეტყველებასთან დაპირისპირება არ არის გამართლებული.

ავტორთან სწორად არ არის აგრეთვე მოცემული კრასნოვოსტოჩნისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესის ბუნება. ყველა ამ მოვლენას დაწვრილებით აქ ვერ შევხებით. ვრცლად მისი მიმოხილვაცა და არსებული ლიტერატურის კრიტიკაც ქვემოთ (§5, §6) იქნება მოცემული. აქ მხოლოდ წარმოვადგენთ ტაპანთური დიალექტის, ჩვენ მიერ უფრო მიზანშეწონილად მიჩნეულ, კილოკავებად დაყოფას.

ჩვენთვის ძირითადი პრინციპი ტაპანთური დიალექტის კილოკავებად დაყოფისას არის წ ი ნ ა ე ნ ი ს მ ი ე რ ლ ა ბ ი ა ლ ი ზ ე ბ უ ლ ს კ ი რ ა ნ ტ თ ა და ხ შ უ ლ თ ა რ ე ფ ლ ე ქ ს ე ბ ი.

აღნიშნულ ბგერებს შეიძლება ახასიათებდეს სისინა და შიშინა სახეობები. მაგალითად, ს||შ, ზ||ჟ... („კარი“ შეიძლება გამოითქმოდეს ს'გ-დაც და შ.გ-დაც), მაგრამ ეს ერთი და იმავე სოფლის მეტყველებაში სისტემური მოვლენაა და მათი ასეთი აღრევით გამოთქმა ყველა კილოკავისთვისაა დამახასიათებელი. ასე, რომ კილოკავებად დაყოფისას მათზე დაყრდნობა არ ხერხდება. მთავარია ამ ბგერათა ე.წ. დ ე ლ ა ბ ი ა ლ ი ზ ა ც ი ი ს ფ ა ქ ტ ი.

გარკვეული სოფლების – ელბურგანის, ყუბინის, ინჯიკ-ჰუნის, ფსაუჰა-დახასა და მათგან გამონაყოფთა – მეტყველებაში ისინი მუდამ ლაბიალიზებულიად არიან წარმოდგენილნი (მაგალითად, ასე: ს||შ||ს||შ; ზ||ჟ||ზ||ჟ; წ||ჭ||წ||ჭ; ძ||ჯ||ძ||ჯ; ც||ჩ||ც||ჩ), ხოლო დანარჩენებში – ფსიქისა, კრასნოვოსტოჩნისა და ყვადანის მეტყველებაში – ამ ბგერათა გარკვეული რიგისათვის დამახასიათებელია ლაბიალიზებული ვარიანტის გვერდით სრულად დელაბიალიზებულიც. ასე მაგალითად, „კარი“ ს.გ||ს.გ და შ.გ||შ.გ-ს გვერდით გამოითქმის შ.გ-დაც. აი მისი ეს დელაბიალიზაციის მომენტი ჩვენთვის თქმა-კილოკავებად დაყოფისას ამოსავალი.

ამ მხრივ ტაპანთურ დიალექტს გამოეყოფოდა ორი ძირითადი კილოკავი:

1. ყ უ ბ ი ნ ა - ე ლ ბ უ რ გ ა ნ ი ს ა (აქვე შემოვა ინჯიკ-ჰუნის, ფსაუჰა-დახა და ყველა მათი გამონაყოფი სოფლები) და
2. ფ ს ი ჟ - კ რ ა ს ნ ო ვ ო ს ტ ო ჩ ნ ი ს ა (ყვადანითურთ).

მისს ასეთს დაყოფას მხარს უჭერს იმავე **ჟ**-ს რეფლექსები. **ჟ**-ს **ღ**-დ ქცევის ტენდენცია მკვეთრად თავს იჩენს სწორედ ფსიქისა და კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებაში (იხ. §6).

მაშასადამე, არა საერთოდ ლაბიალიზებულთა დაკარგვა, როგორც ეს ლიტერატურაშია აღნიშნული, არამედ გარკვეულ შემთხვევებში წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ სპირანტთა და აფრიკატთა სრული დელაბიალიზაციაა დამახასიათებელი როგორც კრასნოვოსტოჩნის, ისე ფსიჟის მეტყველებისათვის.

შეიძლება გვითხრან: ფსიჟის მეტყველებისათვის დელაბიალიზაცია ისე დამახასიათებელი, როგორც კრასნოვოსტოჩნისთვის, არ არის და იქ ჩვეულებრივ იგივე სისტემა გვაქვს, რაც ყუბინასა და ელბურგანს ახასიათებსო. მართალია, მაგრამ ეს უცხო არც კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებისათვის არის. მეტიც, ითქმის: ამ მხრივ იგი ფსიჟის მეტყველებაზე უფრო ჭრელ სურათს წარმოგვიდგენს. ირკვევა, მაგალითად, რომ კრასნოვოსტოჩნიში ხსენებულ ლაბიალიზებულ თანხმოვანთა გადმოცემისას ოთხამდე საკმაოდ გამოკვეთილი სისტემა მაინც არსებობს. აქ ამ სახეობათა საფუძვლად, ერთის მხრივ, ასაკობრივი პრინციპი გამოდის.¹ გარკვეულ ასაკამდე, დაახლოებით ეს კრასნოვოსტოჩნიში, ასე, 40-50 წლამდე მოდის, ხსენებული ბგერების სრულად დელაბიალიზებული სახეობაა დამახასიათებელი. ამის ზევით, მთქმელისა და მიხედვით, ნაწილობრივ ლაბიალიზებული და ასე შემდეგ.

აღნიშნული ჩარჩოები საკმაოდ მტკიცეა, ოღონდ საყურადღებოა, რომ თითო-ოროლა „შეცოდება“ დელაბიალიზაციის ამა თუ იმ ვარიანტით შეიძლება მოუვიდეს უფროსი თაობის წარმომადგენლებსაც. უმცროს თაობაში კი საწინააღმდეგო მოვლენა ძნელად შეგვინიშნავს.

ამასვე ვერ განვაზოგადებთ ფსიჟის მეტყველებაზე. სრულად დელაბიალიზებული ვარიანტი იქ ჩვენ მიერ ფიქსირებულ იქნა 35-37 წლის ასაკში მყოფი მამაკაცის მეტყველებაში მაშინ, როცა 12 წლის ბიჭუნას მეტყველება ამისაგან სრულიად თავისუფალი იყო.

მაგრამ მიუხედავად ყველა ამისა, ორსავე შემთხვევაში მაინც ფაქტია გარკვეული რიგის ბგერათა სრული დელაბიალიზაცია.

ამის საფუძველზე ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავს გამოეყოფოდა ორი ერთეული: ფსიჟისა და კრასნოვოსტოჩნისა. მათში კი შეიძლებოდა გამოგვეყო ცალკე თქმები.

ფსიჟში გამოიყოფოდა ე. წ. ლაბიალიზებული თქმები, რომელთა მიხედვითაც იგი მხარს უჭერს ყუბინა-ელბურგანის კილოკავს და დელაბიალიზებული (სრულად) თქმა.

კრასნოვოსტოჩნიში კი ამათ გარდა შეინიშნება თავისებური სუსტად ლაბიალიზებული თქმა. ეს უკანასკნელი უმთავრესად უფროსი თაობის მეტყველებას ახასიათებს.

¹ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ფართოდაა ასაკობრივი დაყოფა ენობრივ ფაქტებში გამოყენებული აშხარულ დიალექტშიაც.

ლაბიალიზაცია-დელაბიალიზაციის მიხედვით, მაშასადამე, ასე წარმოგვიდგება ტაპანთურის კილოკავები:

აღნიშნულ ბგერებს საერთოდ შეიძლება ჰქონდეს ოთხი სახეობა¹, რომლებიც ტაპანთური კილოს ძირითად ერთეულებში ნაწილდება ასე:

სრულად ლაბიალიზებული სახეობა	{ ყუბინა-ელბურგანის კილოკავი ფსიჟის მეტყველება კრასნოვოსტოჩნის მეტყველება
ნაწილობრივ ლაბიალიზებული სახეობა	{ ყუბინა-ელბურგანის კილოკავი ფსიჟის მეტყველება კრასნოვოსტოჩნის მეტყველება
სუსტად ლაბიალიზებული სახეობა	კრასნოვოსტოჩნის მეტყველება
დელაბიალიზებული სახეობა	{ ფსიჟის მეტყველება კრასნოვოსტოჩნის მეტყველება

მცირეოდენ სხვაობას ცალკეული ბგერის გამოთქმისა და ზოგჯერ ლექსიკის მიხედვით შეიძლება აქა-იქ ვხვდებოდეთ, მაგრამ ეს იმდენად მნიშვნელოვანი არ არის, რომ ცალკე კილოკავების გამოყოფას გვავალებდეს.

¹ უნდა გვახსოვდეს, რომ ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავისათვის, განსაკუთრებით კი კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებისათვის, დამახასიათებელია მათი გარკვეული სისტემით გამოყენება.

II. ფონეტიკა: ა) ფონეტიკური სისტემა

§1. ხმოვნები. ხმოვანთა მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ყველა აფხაზური დიალექტი (მათ შორის ტაპანთურიც) ერთიანდება, ამიტომაც ჩვენ აქ მხოლოდ ზოგადი ხასიათის შენიშვნებით დავკმაყოფილდებით.

თანხმოვნებთან შედარებით აფხაზურისათვის ხმოვანთა სიმარტივეა დამახასიათებელი.

ტაპანთურშიაც გვაქვს ექვსი ხმოვანი: ა ე ი ო უ ჯ და ორი ნახევარ-ხმოვანი: ძ ჟ. მათგან ძირითადს წარმოადგენს ა და ე ხმოვანი და ძ ჟ ნახევარხმოვნები. სრული სახის ი და უ ტაპანთურშიაც ისევე, როგორც სხვა აფხაზურს დიალექტებში შეიძლება გვხვდებოდეს, მაგრამ აქ ისინი წარმოადგენენ ძ და ჟ ნახევარხმოვნების ირაციონალურ ე ხმოვანთან შეწყობის შედეგს: უ ← ჟე, გჟ; ი ← ძე, გძ.

ე და ო ხმოვნები, როგორც ფონემები, არ უნდა ჰქონოდა ტაპანთურს ისევე, როგორც აფხაზურის არც სხვა დიალექტებს. ისინი, როგორც ბგერები, ტაპანთურშიაც გვხვდებიან, ოღონდ ყველა ასეთს შემთხვევაში მიღებული არიან ა ხმოვნის ძ (ი) ან ჟ (უ) ხმოვნებთან (პროგრესული ან რეგრესული) ასიმილაციის გზით. პირველს შემთხვევაში ვიღებთ ე-ს, მეორეში – ო-ს.

საფიქრებელია, რომ ხსენებულ ბგერათა ჩამოყალიბებაში გარკვეული როლი შეასრულა უცხო ენიდან შესულმა სიტყვებმა, რომლებიც სათანადო ხმოვნებს შეიცავდნენ, მაგრამ მხოლოდ ამ გარეგანი ფაქტორის საშუალებით ახსნა დასახელებულ ხმოვანთა არსებობისა ტაპანთურში, როგორც ამას გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ კ ო წარმოიდგენს, არ იქნებოდა მართებული.

მისი აზრით, ეს ხმოვანთა შენაერთები (აძ, აჟ, ძე...) აბაზური მოსახლეობის მიერ გაგებულ იქნა რუსულის შესაფერ ხმოვნებად და ამ პროცესმა გამოხატულება ჰპოვა წერაში. სასწავლო და სხვა ლიტერატურაში აბაზურ ენაზე ძალიან ხშირად გვხვდება აძ-ს ე-დ, აჟ-ს ო-დ; ძე-ს, გძ-ს ი-დ; ჟე-ს, გჟ-ს უ-დ გადმოცემა.¹ მაგრამ ეს მოხდა არა იმიტომ, რომ სათანადო

---

¹ „Включение в широкий языковой обиход большого количества слов, рассматривавшихся до этого как иноязычные, с более богато развитой системой вокализма, чем в абазинском языке, повело к образованию в абазинском и ряда других гласных. Дифтонги ау-, аw-, уә-, әу-, wа-, аw- массой абазинского населения стали рассматриваться как соответствия русским гласным в словах-қиқтауа, бол’шевиқ, фронт и др. Этот процесс нашел свое яркое отражение в письме. В учебной и другой литературе на абазинском

დიფტონგები რუსულის შესაფერ ბგერებად იქნა გაგებული, არამედ იმიტომ, რომ სათანადო დიფტონგთაგან ე ო უ ი ხმოვანთა ჩამოყალიბების პროცესი ჩატარდა თვით ენის შიგნით. ამის შემდეგ ჰოვებს იგი გამოხატულებას წერაშიაც.

§4. პირაქეთა დიალექტებთან საერთო და განუსხვავებელი თანხმოვნები. თანხმოვნებს, რომლებიც გვხვდება ტაპანთურშიაც და საერთო აქვს მას პირაქეთა დიალექტებთან და თანაც რომლებიც არ იწვევენ რაიმე შენიშვნას, ჩვენ აქ მხოლოდ ჩამოვთვლით.¹

ასეთი თანხმოვნებია: ერთეულები	წყვილეულები	სამეულები
რ	ს ზ	პ ფ ბ
ლ	შ ჟ	ტ თ დ
მ	შ° ჟ°	წ ც ძ
ნ	ხ ღ	ჭ ჩ ჯ
	ხ ღ	ჭ ჩ ჯ°
	[ხ° ღ°]	კ ქ გ
	ჰ –	კ ქ ჳ
	ჰ°	[კ° ქ° გ°] ²
		ყ – –
		[ყ – –]

ამათგან **ლ** იქ (ისევე, როგორც სხვა აფხაზურს დიალექტებშიც) გაცილებით უფრო მაგარია, ვიდრე ქართული ენის **ლ**.

არც აფხაზური **ჰ** ემთხვევა ბგერობრივად ქართული ენის **ჰ**-ს. იგი ენის ძირის დაჭიმულობით გამოთქმული ბგერაა.

შ ჟ ჯ ჩ ძირითადად ქართული ენის სათანადო ბგერებს უდრის. არ შეეფერება სინამდვილეს **გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ კ ო ს** მტკიცება თითქოს ახლა უკვე აბაზები არ ასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან **ჯ**-სა და **ჯ°**-ს, რამაც მისცა თითქოს საბაზი ანბანის შემმუშავებელ კომისიას წერაშიაც არ განეს-

языке мы очень часто находим передаче -ау через -е, аw через о; уа, әу через -і; аа, әа через -и“. იხ. მისი „Об абазинских диалектах“ Сб. памяти Н. Я. Марра. 1938. გვ. 245.

¹ აფხაზურ ბგერათა დახასიათებისათვის იხ. გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი ს სტატია „Звуковые возможности кавказских языков. I. Принципы классификации согласных абхазского языка“. სსრკ მეცნ. აკად. საქართ. ფილ. მოამბე ტ. I. №1.

² ამ უკანაენისმიერთა ლაბიალიზებული სახეობები ისევე, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, დამახასიათებელია ტაპანთურშიაც, მაგრამ იქაც და აქაც თვით უ ბგერის (რომელიც თითქოს ამ ბგერათა ლაბიალიზაციის მომენტში იჩენს თავს) **გ**-სთან მეზობლობაში უ-დ ქცევის გამო ხშირად ძნელდება მათი მთლიან ბგერებად აღქმა. ასე მაგალითად, რომელიმე იქენ („ის (რადაც) ზედ იდო“) შეიძლება გამოითქვას ასედაც: იქუნ.

ხვავებინა ისინი და გადმოეცა ორივე ერთი ნიშნით.¹ ეს ანბანის შემმუშავებელი კომისიის მიერ შექმნილი წერის დანაკლისია და არა მეტყველები-სა. ტაპანთურიცა და აზხარულიც იმავე შემთხვევებში და ისევე ასხვავებს ამ ბგერებს, როგორც პირაქეთა დიალექტები.

§5. წინაენისმიერი ლაბიალიზებული სპირანტები და ხშულები. ზემოჩამოთვლილთა გარდა, პირაქეთა დიალექტებსაც და ტაპანთურსაც მოეპოვება ლაბიალიზებულ ბგერათა მთელი წყება. მაგრამ მათ ცალკე გამოვყოფთ იმიტომ, რომ ტაპანთურში ისინი ხასიათდებიან გარკვეული თავისებურებებით.

აფხაზური ენის აბჟურს დიალექტში გვაქვს შემდეგი ლაბიალიზებული სპირანტები და აფრიკატები: შ. ჟ. წ. ც. ძ.

ბზიფური დიალექტი მათ გარდა წარმოგვიდგენს ორ ლაბიალიზებულ სპირანტს, რომელთაც ჩვენ პირობით გადმოვცემთ ასე: ს. ზ.²

ტაპანთური ამ მხრივ ერთიანობას არ იცავს თავის შიგნით და არც პირაქეთა დიალექტებთან მიმართებით.

ლაბიალიზაცია ტაპანთურსაც ახასიათებს (აქაც გვხვდება შ. ჟ. ძ...), ოღონდ აქ ეს ლაბიალიზაცია, ჩვეულებრივ, სრული (ან უკეთ: ბილაბიალური) არაა. ტაპანთურში, თუ არ იშვიათად, სათანადო ბგერათა წარმოებისას დამახასიათებელი არაა ბაგეთა ის მოქმედება, რასად პირაქეთა დია-

¹ იხ. მისი „Об абазинской письменности“. У. 3. вып. 1. 1939. გვ. 28.

² მათ შესახებ იხილეთ: П Услар „Абхазский язык“ გვ. 12, გვ. 14; Н Марр „Абхазский аналитический алфавит“ კრებულში О языке и истории абхазов. გვ. 291; გ. ახვლედიანის დასახელებული სტატია; ჩვენი „საანგარიშო მოხსენება აფხაზური ენის ბზიფურ კილოზე მუშაობის შესახებ“. ე. ი. ტ. IV. გვ. 236.

ს. ზ.-თი მათი გადმოცემა, როგორც აღვნიშნეთ, პირობითია. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მათი საფუძველი უთუოდ ჩვეულებრივი **ს** და **ზ** არის. პირიქით, ეგებ ისინი წარმოადგენდნენ დღეს ბზიფურში დაცულ ს ზ ბგერათა ლაბიალიზებულ სახეობებს.

ეს ბგერები დღეს ბზიფურშიაც მხოლოდ რამდენსამე თქმას ახასიათებს. ერთ-ერთ ნაშრომში (К. Шакрыл „фонетические особенности нзынского наречия по сравнению с абхазским наречием“), რომელშიაც უნდა ყოფილიყო განხილული სწორედ ამ რიგის ბგერები, არ არის ფაქტი აღწერილი სათანადო სიზუსტით. ავტორი თანამედროვე ბზიფურისათვის ასეთი ბგერების არსებობას (იგი მათ გადმოსცემს ასე: შ. ჟ.) უარყოფს და მათი არსებობის შესახებ მხოლოდ უსლარის დამოწმება-და შეუძლია (იხ. გვ. 12-13). მე-13 გვერდზე ავტორი იმასაც ამბობს, რომ ადგილ-ადგილ ეს ბგერები შერჩენილია, მაგრამ ეს დებულება კავშირში აღარ გამოდის წინა მტკიცებასთან, რაც იქიდანაც ნათელია, რომ ბოლოს დართულ სპეციფიკურ ბზიფურ ბგერათა შემცველ მაგალითებში ეს უკანასკნელები არა თუ საილუსტრაციო მასალით არაა წარმოდგენილი, სულაც არაა მოხსენებული. რაც შეეხება იმავე სტატიაში ნახმარ ს. ზ. გამოხატულებებს ისინი არ უდრიან ჩვენ მიერ აქ ნახმარ ს. ზ.-ს. აქ ლაფსუსთან უნდა გვქონდეს საქმე. ს. ზ.-თი ავტორს შეცდომით გადმოცემული აქვს მის მიერვე განხილული ძ ც... ტიპის ბგერები და არა ლაბიალიზებული.

ლექტებიდან ვიცნობდით. ზემო ზაგე თითქმის უმოქმედოა. მისი მოძრაობა მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ შორდება ქვემო ზაგეს და ოდნავ ზემოთ იწევს. სამაგიეროდ ქვემო ზაგე (განსაკუთრებით მისი შიგნითა ნაწილი) უფრო აქტიურია. ზემო კბილებიც სწორედ ქვემო ზაგის ამ შიგნითა ნაწილისადმი არიან მიმართულნი.

ოდნავ ლაბიალური მომენტი აღნიშნულ ბგერათა წარმოქმნაში ხშირად ძნელი შესამჩნევია არის.

საგულისხმოა ამასთან დაკავშირებით, რომ გ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე დ - ტ ი ს ა და კ ლ ა პ რ ო თ ი ს ჩანაწერებში ეს ბგერები ხშირად ყოველგვარი ლაბიალიზაციის გარეშეა წარმოდგენილი, მაგ., Antscha „ღმერთი“, Jtscha „კანი“, „ტყავი“ და სხ.¹ ამის მიხედვით შეიძლებოდა გვევარაუდა, რომ ეს დელაბიალიზაციის პროცესი კარგა ხანია დაწყებულია ტაპანთურში. მაგრამ შესაძლოა ამ შემთხვევაში გადამწყვეტ როლს უცხოელის აკუსტიკური შესაძლებლობანი თამაშობდეს. სხვა დიალექტებში კი, შეიძლება ითქვას, ხსენებულ შემთხვევებში არა თუ მაშინ, დღესაც კი არ შეინიშნება დელაბიალიზაცია.

ამასვე გვაფიქრებინებს ე ვ ლ ი ა ჩ ე ლ ე ბ ი ს მასალაც, რომელიც ტაპანთურ დიალექტს არ განეკუთვნება, მაგრამ თითო-ოროლა შემთხვევაში მაინც წარმოგვიდგენს დელაბიალიზებულად ხსენებულ ბგერებს. შდრ. მასთან ançagi „ღმერთიც“.²

ასე, რომ ლაბიალიზაციის შერყევას ტაპანთურში შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა გიულდენშტედტის დროსაც, მაგრამ ამის უტყუარ საბუთად ხსენებული მასალა ვერ გამოდგება.³

თავი რომ დავანებოთ თვით ლაბიალიზაციის სხვადასხვანაირობას, იმავე ტაპანთურში ამ ლაბიალიზებულ ბგერათა ორი წყება არის წარმოდგენილი, ერთი მხრივ, წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ სპირანტთა და აფრიკატთა ს ი ს ი ნ ა წყება, აც, აც „ხარი“; აწ, აწ „ვაშლი“; ზამ, ზამ „ვინმე“, „ერთი ვიღაც“; ას, ას „კარი“; აზ, აზ „ძროხა“ და სხვ. ხოლო მეორე მხრივ, მათივე შ ი შ ი ნ ა წყება: აჩ, აჩ; აჭა, აჭა, ზაჯ, ზაჯ, აშ, აშ; აჟ, აჟ.

ამასთანავე ხაზგასმის ღირსია ის გარემოება, რომ მათი სისინა და შიშინა სახეობების მიხედვით ჭირს კილოკავური დაყოფა. ერთსა და იმავე სოფლის მეტყველებაში შესაძლოა გვხვდებოდეს, როგორც სისინა, ისე

¹ იხ. გიულდენშტედტი *Reisen...* ტ. II, კლაპროთი *Voyage...* ტ. II.

² იხ. ბლაიხშტაინერის სტატია: „Die kaukasischen Sprachproben in Evliya Gelebi's Seyahetname“. *Caucasica* F. II. გვ. 108.

³ ტაპანთურისათვის დამახასიათებელ წინაენისმიერთა არა-სრულ, ნაწილობრივ ლაბიალიზაციას ჩვენ გადმოვცემთ შეუკრავი წრით (-).

შიშინა სახეობები. ცალკეული მეტყველის მიდრეკილება კი ამა თუ იმ სახეობისადმი უფრო გარკვეულია. შესაძლოა ერთი და იმავე ოჯახის ორი წევრი იცავდეს სხვადასხვა სისტემას. საერთოდ კი ჭარბობს სისინა სახეობის გამოყენება. საკვირველია, რომ სათანადო ლიტერატურაში არავითარი შენიშვნა არ მოიპოვება ამ ორი სხვადასხვა სახეობის არსებობის შესახებ. სალიტერატურო ენისთვის კი საფუძვლად შიშინა ვარიანტები დაუდვიათ.

მიუხედავად იმისა, რომ ტაპანთურმა ერთსა და იმავე ფონემას ორგვარი სახეობა შეუქმნა (მაგ., როგორც შ., შ., ისე ს., ს...), ყველა ამ ბგერის ერთი საზომით განხილვა მაინც ვერ ხერხდება. აუცილებელი ხდება მათი გარკვეული დაყოფა ერთი მხრივ, ს.-დ, მეორე მხრივ შ.-დ და ასე შემდეგ. ამ სახეობათა გადაქცევით ან მთლიანად სისინად ან მთლიანად შიშინად, შესაძლებელი შეიქმნა წარმოშობით განსხვავებულ ფონემათა გაერთიანება.

თუ ეს არა, ტაპანთურს არც ისე შორეულს წარსულში განსხვავებული უნდა ჰქონოდა სათანადო ლაბიალიზებული სპირანტები ისევე, როგორც ეს დღეს ბზიფურ დიალექტშია. მაგრამ რაკი, ერთი მხრივ, ყველა შიშინა სახეობა სისინად იქცა, და მის საწინააღმდეგოდ, მეორე მხრივ, სისინა სახეობა შიშინად იქცა, სხვადასხვა წარმოშობის ბგერები დაექვემდებარა ერთ სისტემას.

რომ ეს ასე უნდა ყოფილიყო ამის კვალი დღესაც ჩანს გარკვეულს ფონეტიკურს მოვლენებში. ფონეტიკური კანონები განსხვავებულად მოქმედებენ ამ – დღეს ერთნაირი სახის მატარებელ, მაგრამ წარმოშობით განსხვავებულ – ბგერებში.

გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ კ ო, როგორც ზემოთ ვნახეთ, აღნიშნავდა, რომ კრასნოვოსტოჩნისა და ყვადანის თქმის თავისებურებას წარმოადგენს ლაბიალიზებულ შ. ჟ. სპირანტთა დაკარგვა და მათი შეცვლა მარტივი წინაენისმიერი შ. ჟ.-თით. ამის საილუსტრაციოდ მოჰყავდა მაგალითები:

აჟ.	კრასნოვოსტოჩნის თქმაში იქნებაო:	აჟ.	„ძროხა“
აჟ.ლარ	„	„	აჟ.ლარ „ხალხი“
აშ.	„	„	აშ. „კარი“
შ.არა	„	„	შ.არა „თქვენ“

იგივე პროცესი შეინიშნება სოფ. ფსიჟის მეტყველებაში (იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 249).

მართლაც, მსგავს მოვლენას ადგილი აქვს, მაგრამ არა მთლიანად ამ სახით. ავტორის მიერ მოყვანილი ზოგი მაგალითი (შ.არა „თქვენ“, აჟ. „ძროხა“) ხსენებული წესის ნიადაგზე თვით ავტორის მიერ ნაწარმოები ფორმების შთაბეჭდილებას ახდენს. ფაქტიურად ასეთ რასმე ადგილი არა აქვს.

ჩვენ ტექსტები საკმაო რაოდენობით მოგვეპოვება სოფ. ფსიჟისა და სოფ. კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებიდან. ამ მასალის მიხედვით წარმოგვიდგება შემდეგი ზოგადი სურათი: კრასნოვოსტოჩნ-ყვადან-ფსიჟის მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ხსენებულ სპირანტთა სრული დელაბიალიზაცია, მაგრამ მას საფუძვლად დასდებიან შიშინა და არა სისინა სისტემა, უკეთ: დელაბიალიზაციას განიცდის ის შ. ჟ. (ან ს. ზ.), რომლებიც წარმოშობით შ. ჟ.-ს გვავარაუდებინებს, ხოლო დელაბიალიზაციას (სრულს) არ განიცდის ის შ. ჟ. (ან ს. ზ.), რომლებიც ს. ზ.-ს გვავარაუდებინებს¹ (შდრ. ბზიფური დიალექტის მონაცემები).

ამიტომაც შეუძლებელია შ. არა „თქვენ“, მაგრამ ჩვეულებრივია აშ. „კარი“; შეუძლებელია აჟ. „ძროხა“, მაგრამ ბუნებრივია აჟ. ლარ „ხალხი“. მომავალში შეიძლება ყველა ეს ფონემა დაექვემდებაროს სრული დელაბიალიზაციის პროცესს, მაგრამ ჯერხნობით ხსენებულ წესს მტკიცედ იცავს აღნიშნულ სოფელთა მეტყველება.

ბზიფური დიალექტისათვის დამახასიათებელი ს. ზ. ფონემები, როგორც ვხედავთ, ფონეტიკურს სისტემაში ჰქონია ტაპანთურსაც (შ. ჟ.-ს გვერდით).²

ახლა რაც შეეხება სხვა წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ თანხმოვნებს: პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ლაბიალიზებული დენტალი სამეული ტ. დ. თ., ტაპანთურს არ მოეპოვება, აქ მომხდარა მათი აფრიკატიზაცია და ვიღებთ წ. მ. ც. (||წ. მ. ც.)-ს ან შიშინა სახეობაში – ჭ. ჩ. (||ჭ. ჯ. ჩ.)-ს.

მაგ.:

პირაქეთა დიალექტებში:

ტაპანთური დიალექტი

ატ. არა

აწ. არა||აწ. არა||აჭ. არა||აჭ. არა – „ჯდომა“

ად. გ

მ. გ-||მ. გ||აჯ. გ||აჯ. გ – „მინდორი“

ათ. ა

აც. ა||აც. ა||აჩ. ა||აჩ. ა – „თივა“ და სხვ.

აქვე საჭიროა მოვიგონოთ ის შენიშვნა, რომელიც დაურთო გ. სერდიუჩენკომ ლაბიალიზებულ სპირანტებთან ერთად ლაბიალიზებულ აფრიკატებსაც. იგი აღნიშნავდა: კრასნოვოსტოჩნისა და ყვადანის თქმის თავისებურებას წარმოადგენს წინაენისმიერ ლაბიალიზებულ ჯ. ჩ. ჭ.-ს

¹ სათანადო მასალა ქვემოთ იქნება მოყვანილი ლაბიალიზებულ აფრიკატებთან ერთად.

² მათ შორის სხვაობას ამყარებს აშხარული დიალექტიც.

დაკარგვა და მათი შეცვლა მარტივ წინაენისმიერ χ^1 ჩაჭა-თიო. ავტორს ამის საილუსტრაციოდ მოჰყავდა შემდეგი მაგალითებიც: ზაჯჯ „ერთი ვილაც“; ჭა „ვაშლი“; აჩა „ხარი“.

მაგრამ არც ამ შემთხვევაშია ავტორის დებულება სავსებით სწორი. კრასნოვოსტოჩნისა, ყვადისა და ფსიჟის მეტყველებაშიაც ხდება არა ყველა ლაბიალიზებულ აფრიკატთა სრული დელაბიალიზაცია, არამედ მხოლოდ ისეთებისა, რომლებიც მომდინარეობენ ტ. დ. თ.-ს აფრიკატიზაციის გზით. იგი არ ეხება პირვანდელ წ. ძ. ც. (||ჭა ჯა ჩა)-ს. ამიტომაც აღნიშნულ სოფელთა მეტყველებაში შესაძლოა გვქონდეს:

ჭაგლა (← ჭაგლა||წაგლა ← ჭგლა||წაგლა ← ტაგლა) „ქვეყანა“
 აჩა (← აჩა||აცა ← აჩა||აცა ← ათა) „თივა“
 აჯაგქლარა (← აჯაგქლარა||ამაგქლარა ← აჯაგქლარა||ამაგქლარა ←
 ამაგქლარა) „გამართვა“, „გამგზავრება“

მაგრამ შეუძლებელია:

აჯაგ (← აჯაგ||ამაგ ← აჯაგ||ამაგ) „(ერთი) ვილაც, ვინმე“.
 ჭა (← ჭა||წა ← ჭა||წა) „ვაშლი“
 აჩა (← აჩა||აცა ← აჩა||აცა) „ხარი“ და სხვ.

ამ შემთხვევაშიაც ხსენებულ თქმათა მეტყველება დიფერენციაციას ისევე ამყარებს ამჟამად ერთი სახის მქონე, მაგრამ წარმოშობით განსხვავებულს ბგერებში, როგორც ეს ს. ზ. შ. ჟ.-ს შემთხვევაში გვქონდა.

ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: რატომ არ ხდება ყველა წ. ძ. ც. (წა ძა ცა) resp. ჭა ჯა ჩა (ჭა ჯა ჩა)-ს სრული დელაბიალიზაცია და რატომ ეხება იგი მხოლოდ ტ. დ. თ.-საგან მომდინარეთ? ამ დელაბიალიზაციის შედეგად რომ ვიღებთ შიშინა სახეობებს² (ჭა ჯა ჩა-ს), ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ამოსავლად ისიც (შა ჟა ← შა ჟა-ს მსგავსად) შიშინა სახეობებს გვაგვარაუდებინებს? მაშასადამე, ტ. დ. თ. წ. ძ. ც.-დ კი არ იქცა, არამედ ჭა ჯა ჩა-დ, ხოლო შემდეგ მოხდა ამ უკანასკნელთა სისინა სახეობასთან გათანაბრება ისევე, როგორცეს შა ჟა-სა და ს. ზ.-ს შემთხვევაში გვქონდა. ამის შემდეგ უნდა იწყებოდეს სწორედ მათი სრული დელაბიალიზაციაც.

ტაპანთურს დიალექტში წინაენისმიერი ლაბიალიზებული სპირანტები და აფრიკატები (წარმოშობისდა მიუხედავად) გვაძლევენ შემდეგ ძირითად სახეობებს:

¹ χ ასეთ შემთხვევაში მაგარია. გ. სერდიუჩენკო მხოლოდ ერთი χ -ს არსებობას სცნობს ტაპანთურში (იხ. §4).

² ზოგი მეტყველის სისტემით არის სრულად-დელაბიალიზებული სისინა სახეობაც.

ს რ უ ლ ა დ - ლ ა ბ ი ა ლ ი ზ ე ბ უ ლ ს

სისინა სახეობა

შიშინა სახეობა

- ს.:** ას-59¹ – კარი
საზაყაზ? – 23 – სად იყავით?
აჯსა – 28 – ქვაბი
- შ.:** უნაშა – 76 – ბრძანება
იმოქ – 60 – მისი (მამაკ.) თოფი
ამანდრია – 57 – კასრი
ძჰაკაშად – 53 – იგი (რალაც)
ჩამოვარდა
დგემშთინ! – 59 – იგი (ვინმე)
არ გაუშვათ!
ძჰაშიწან... – 30 – მან (მამაკ.)
ტანთ ჩაიცვა რა...
იმწებ – 29 – იგი (რალაც) თქვენია
შჰაძ! – 28 – მოდით!
ანგშეა – 22 – მიწები
და სხვ.
- ზ.:** ჰათაგზაქა – 60 – ჩვენი ცოლები
ათაზ. – 59 – დედაბერი
ლგაზ. – 23 – ბერიკაცი
- ჟ.:** აჟაკ – 77 – ერთი სიტყვა
ანგჟ. – 75 – დევი
ალგაჟეა – 59 – ბერიკაცები
იჰაჩაჟწენ... – 50 – ცხენიდან
ჩამოხტა რა...
დგაჟედნ – 49 – იგი (ადამ.) აღე-
ლდა რა...
აჟმანდ – 44 – ცა
ჟგზა ჯგკ – 32 – ერთადერთი
ძროხა;
და სხვ.
- წ.:** დჰაქედრწად – 61 – ის (ადამ.)
მათ ზედ დასვეს
ეგწა – 64 – დღეს
აჰგწეს – 59 – ადამიანი
ჟაწგ – 32 – ხვალ
დგუგქწაზ – 22 – ის (ადამ.) რა-
ზედაც იჯდა
- ჭ.:** ჟოჭგ – 68 – ხვალ
იყაძაზხედ – 64 – მან (მამაკ.) ის
(რალაც) შეინახა
ქედქან – 64 – შავი
აჩჰჭგ – 75 – ავეური
[ი]კქა! – 52 – ის (რალაც) წაკვეთე!
და სხვ.
- ძ.:** აძგ – 22 – ერთი ვინმე
იმექგლდ – 23 – ის (ადამ.) გა-
ემართა, გაემგზავრა
დგექგნაგად – 22 – მან (რალა-
ცამ) იგი (ადამ.) გარეთ
გაიყვანა
- ჯ.:** ზაჯგგ – 52 – არავინაც
ჩედგდრჯჯა – 61 – „დაიბანინე!“
მათ შენი „თავი“ დააბანინე
დჰაჯგლწტ – 46 – ის (ადამ.) გარეთ
გამოვიდა
და სხვ.

¹ ასე გამოვხატავთ ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტების ნომრებს

ც: ჰაბაცაქა-36-ჩვენი მამები ც.ელთა-23-ხარად აც.ელ-46-ხარი მხათარცად-60-ჩაასხეს	ჩ: აჭკუნჩა-70-ბიჭები ჩაღარა-51-ხენა აჩქა-51-ხარები აჩართაღ-49-საწოლი ფიცა- რი დგრჩ. ფხაშან-28-მას(ადამ.) შე- რცხვა მათი. და სხვ.

ნ ა წ ი ლ ო ბ რ ი ვ - ლ ა ბ ი ა ლ ი ზ ე ბ უ ლ ს

სისინა სახეობა

შიშინა სახეობა

ს: სენდგყარა-59-ზანდუკი ანაბღას - 13 - ორი წლის კვი- ცი საჭკუნ-73-თქვენი ვაჟი ისემჩანია?-72-ვინა ხართ? ას-41-ყველი აფხესჰა-მესჰაქა-41-ხილხუ- ლი	შ: სჰადჰაშან-52-მას (მამაკ.) შევ- ხვდი ანკშლა-52-სარკმლით (დ)ჰახემთ!-53-მომცით! და სხვ.

სნედხ!-24-მიდით!

სოქ-16-თოფი

ზ: ანგზუკ-73-ერთი დევი ლგგაზუკგდ-თაზუკგდ-40,3-ერ- თი ბერიკაცი და დედაბერი იზგ!-71-ის (რადაც) მოხარშე! უზგ-29-ახლა ზგშ-ჰარაკ-16-თორმეტი ხბო	ჟ: ინგჟკ-41-ერთი დევი ირგჟდ-58-ის (რადაც) დალიეს სდა ჰაჩაჟან-54-გომბიომ დაი- ლაპარაკა რა... და სხვ.

წ: აწრა?-24-რა არის? დგქწაბ-42-ის(ადამ.) ზედ ზის უოწგ-42-ხვალ წა-ჰსარა - 72-ვაშლის საკრე- ფად	ჭ: უაჭგ-29;52-ხვალ აჰრა-ექა-54-მწვანე ბალახი შგჰყეს-53-ადამიანი

ძ: ზად-58-ერთი ვინმე ფა-ზადგკ-73-ერთადერთი ვაჟიშვილი დგძგქერცად-41-ის (ადამ.) გაგდეს იძგქელტ-24;10-გაემართნენ	ჯ: ზაჯ-29-ერთი ვინმე (ი)ჯგქგშთა-33-ისინი გაგზავ- ნით და სხვ.

ც: უცართალე-გ-73-შენ (მამაკ.)
 საწოლი ფიცარი
 ც-ყარკ-51-შავი ხარი
 (ი)ც-ეტ-24-ის (რადც) გაივსო
 ხეუ-ჰკუნცა-33-სამი ბიჭ(ებ)ი
 ფსლაცა-10-თევიზი

ჩ: დეჩ-ტ-28-მან (ადამ.) დაიძინა
 აჩართალე-გ-საწოლი ფიცარი
 ი-ზაჩაქა-29-მისი (მამაკ.)
 ამხანაგები
 იჩ-ემკუა-52-ის (რადც) ხარი
 არ არის რა...
 და სხვ.

როგორც ამ მაგალითებიდან ირკვევა, ამ სხვადასხვა წარმოშობის ბგერებს შეიძლება ჰქონდეს ყველა აქ განხილული სახეობა, ოღონდ თითქოს უფრო ბუნებრივია სრული ლაბიალიზაცია შიშინა წყებაში, ხოლო ნაწილობრივი – სისინაში. შიშინა სახეობები თითქოს უფრო ჰარბობს იმ თქმებში, რომლებშიაც ფხვს იკიდებს სრული დელაბიალიზაცია. ასეთი დელაბიალიზაცია კი, როგორც აღვნიშნეთ, ეხება **შ. ჟ-**სგან მომდინარე ლაბიალიზებულ სპირანტებს და **ტ. დ. თ-**სგან მომდინარე ლაბიალიზებულ აფრიკატებს. ამ პროცესის შედეგად ძირითადად მიიღება იმავე რიგის მ ა გ ა რ ი შიშინა სახეობის სპირანტები და აფრიკატები.

მაგ.:

შ.(||შ||ს||ს.) → შ

აჯეშ	- 77	(მთქმელი 28 წ.)	-	სარკმელი
შაბეჟთა	- 68	(„ 36 წ.)	-	ძლიერ
სშარახ-ჰეჩაგ	- 68	(„ 12 წ.)	-	ჩემი ჯოგიც
აშ	- 75,45	(„ „ „)	-	კარი
ანგშენთრა	- 75,46	(„ „ „)	-	სასაფლაო
დეშან...	- 51	(„ 37 წ.)	-	ის (ადამ.) შეშინდა რა
ანგშეაგ	- 72	(„ 30 წ.)	-	მიწებიც
დეშარაცუამცარა	- 71	(„ „ „)	-	ის (ადამ.) ნადირობდა რა

ჟ.(||ჟ||ზ||ზ.) → ჟ

ალგაჟა	- 70	(მთქმელი 50 წ.)	-	ბერიკაცი
უჟგ	- 70,75	(„ 36,12 წ.)	-	ახლა
დაჟენ...	- 68	(„ 34 წ. „)	-	ის(ადამ.) მოხუცდარა
ჟიჟგ	- 42	(მთქმელი 37 წ.)	-	ახლა
ჟაჟა-ფშენჟაჟი	- 48		-	ოთხმოცდაცხრამეტი
ჟეჟჟი		(„ „ „)	-	ადამიანი
აჟ ათეკ	- 47		-	ათივე ცხვარი

(ტ. →) ჭ•(||ჭ•||წ•||წ•) → ჭ•

ჯგჭა	- 70	(მთქმელი 50 წ.)	-	მუხა
ს'ისჭაგბ	- 69	(„ 38 წ.)	-	ის (რალაც) მე მეკუთვნის
დაქაჭან...	- 68	(„ 36 წ.)	-	ის (ადამ.) დაჯდა რა
დახჭა	- 75	(„ 12 წ.)	-	დღეს
აჭიგჭყეს	- 53	(„ 37 წ.)		ადამიანი
ზაჭია?	- 54	(„ 34 წ.)		რა არის?

(დ. →) ჯ•(||ჯ•||ძ•||ძ•) → ჯ•

დანჯაგქეგლ...	- 69	(მთქმელი 38; 12 წ.)	-	ის (ადამ.) როცა გაემართა...
იჯაგქეგდცან...	- 64	(„ 61 წ. sic!)	-	მან (მამაკ.) ისინი გაყარა

(თ. →) ჩ•(||ჩ•||ძ•||ძ•) → ჩ•

რწეჩაად	- 49	(მთქმელი 37 წ.)	-	ის (რალაც) მან (მამაკ.) შეასხა
დაჩაჭან...	- 45	(„ „ „)	-	მან (ადამ.) შეუბერა რა...
აშა თეჩან	- 47		-	მან შიგ სისხლი ჩაასხა.

და სხვ.

დგება კითხვა: რატომ უნდა ვიღებდეთ დელაბიალიზაციის შედეგად მაგარ სახეობებს და არა ჩვეულებრივ **შ ჯ ჭ ჩ ჯ**-ს? ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ თვით ლაბიალიზებული სახეობები დაფუძნებულია ხსენებულ ბგერათა მაგარ ვარიანტებზე?

ამ თვალსაზრისით ძალზე საყურადღებოა, რომ აშხარული დიალექტის ერთ-ერთ, აფსუის კილოკავში სწორედ იმ **შ. ჟ.**-ს შესატყვისი ფონემები, რომლებმაც ტაპანთურში დელაბიალიზაციის შედეგად მოგვცა **შა ჟა**, გამოითქმიან განსაკუთრებით მაგრად **შა ჟა**-ს სახით, გაგვიჭირდებოდა ამთავითვე იმის თქმა, თუ რა კავშირშია ეს ფაქტები ერთი ერთმანეთთან.

ყურადღება გვინდა მივაქციოთ აგრეთვე სხვა გარემოებასაც: აფხაზურში ლაბიალიზებული ბგერები თითქოს საერთოდ რბილად გამოითქმიან. ვფიქრობთ, ამით იყო გამოწვეული უ ს ლ ა რ ი ს ასეთი შენიშვნა: „Буквы а, ж, з, h, ц, ц̣, ш, ш̣, заключают в себе j и потому после них а произносится, как русское я после согласной“ (იხ. А. ავ. §2).

ტაპანთურშიაც თითქოს ასეთივე ლაბიალიზებული ბგერები უნდა გვევარაუდა. ხოლო თუ იქ დელაბიალიზაციის შედეგად ვიღებთ მაგარ სახეობებს, ეგებ ეს დაკავშირებული იყოს თვით ლაბიალიზაციის ბუნების შერყევასთან.

ამ უკანასკნელს კი შესაძლოა გამოეწვია წარმოების მხრივ სათანადო ბგერის უფრო უკან გადანაცვლება. მისი გამოყენების წყაროც შეიძლება ეს იყოს.¹

ზემოთ, რა თქმა უნდა, წარმოდგენილი არ ყოფილა ამ ბგერათა ცვლილების ყველა შესაძლებელი სახეობა. შემდგომ ცვლილებათა მიხედვით განსაკუთრებით საყურადღებოა კრასნოვოსტოჩნის მეტყველება. აქ გარკვეულ პირთა მეტყველებაში შ. ჟ. ტ. თ.-საგან მომდინარე ლაბიალიზებული ბგერათა სისინა სახეობებისაგან ჩამოყალიბებულა თავისებური, სუსტად ლაბიალიზებული სისინა ბგერებიც, რომლებიც იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს სრულად-დელაბიალიზებულ სზწმც-ს სახითაც.

ერთი მხრივ, გვაქვს ზ და მისი რიგის სხვა ბგერები, რომელთა არტიკულაციაც ასეთია: ზემო ბაგე ოდნავ აწეულია ზემოთ, ზემო კბილები მიმართულია ქვემო ბაგის შიგნითა ნაწილისადმი, ხოლო, მეორე მხრივ, – ზ და მისი რიგის ბგერები, რომლებიც პირველთაგან აშკარად განსხვავდებიან: ზემო ბაგე უფრო ინტენსიურადაა აწეული ზემოთ, და ზემო კბილები უახლოვდება ქვემო ბაგის შიგნითა ნაწილს რაც შეიძლება ღრმად, თითქმის ძირამდე, ქვემო ბაგის ეს ნაწილი შეწეულია შიგნით, ხოლო ბაგის ზემო ნაწილი გამოწეულია გარეთ. ლაბიალობა მინიმალურია.

ამ ბგერათა გამოყენების შემდეგი შემთხვევები გვქონდა ჩვენს ტექსტებში (ძირითადად კრასნოვოსტოჩნიდან):

შ...→ს:	სომ-სკ – 65	(მთქმელი 62წ.)	– ასი მანეთი
	ისღდგყარა – 65	(„ „ „)	– მისი (მამაკ.) ზანდუკი
	სგყაბღ – 65	(„ „ „)	– წიგნის ფურცელი
	აჯგსჟაგ – 67	(„ „ „)	– სარკმლებიც
	ბემსან! – კერ. საუბ.	(„ 33 „)	– შენ (დედაკ.) არ შეშინდე!
	ამს – (ს. ყუბინა) 34	(„ 16 „)	– დათვი
ჟ...→ზ:	უზგ – 64	(მთქმელი 64წ.)	– ახლაც
	უზგ – 63	(„ 63 „)	– ახლა
	ლგგაზკ – 67	(„ 62 „)	– ერთი ბერიკაცი
	ჭაზა-ჭაზა – 65	(„ „ „)	– ოც-ოცი
ტ→წ...→წ:	დექწან – 65	(მთქმელი 62წ.)	– ის (აღამ.) იჯდა ზედ
	ზაწია? – 66	(„ „ „)	– რა არის?
ღ→ძ...→ძ:	ღმაძლწდ – 65	(მთქმელი 62წ.)	– ის (აღამ.) გამოვიდა გარეთ.

¹ თვით ლაბიალიზაციის თავისებური სახის არსებობა ტაპანთურში ეგებ ადიღური ენების გავლენით იხსნებოდა. სათანადო ლაბიალიზაცია მნიშვნელოვნად განსხვავდება ავხაზურისთვის დამახასიათებელი ლაბიალიზაციისაგან.

ამავე სახეობათაგან უნდა იყოს შემდგომ მიღებული სრული დელაბიალიზაციის საფუძველზე იმავე შემთხვევაში იშვიათად ხმარებული ს ზ წ ძ ც.

მაგ.:

შ.→(ს.→ს.)ს:	აკვს – 61	(მთქმელი 66წ.)	–სარკმელი
	საყავ – 61	(„ „ „)	– ერთი წიგნი
	უმსან! – 61	(„ „ „)	– შენ (მამაკ.) არ შემინდე!
ჟ.→(ზ.→ზ.)ზ:	აჩანგზ – 61	(მთქმელი 66წ.)	– ძველი ჭაკი
	უზგ – 62	(„ „ „)	– ახლა
	ზეუსჟ-ზ.ც	(„ „ „)	– თხუთმეტ-თექვსმეტი
ტ.→(წ.→ზ.)წ:	ანაგ ^ა გწ – 68	(მთქმელი 36წ.)	– დანარჩენი

წარმოშობით განსხვავებული **ს. შ.**-სა და სხვათა გარჩევა მტკიცედაა გატარებული კრასნოვოსტოჩნიში ყველას მეტყველებაში, ოღონდ სხვადასხვანაირია ამის გადმოცემის წესი.

ჩვენ ერთი და იმავე ოჯახის წევრებში დავადასტურეთ დაახლოებით ოთხნაირი გადმოცემის წესი:

I. ლ. გ.-ს სისტემა (მთქმელი 66 წლისა)

[ს.→]შ:	შარა – თქვენ	[წ.→]ჭ:	ჟოჭე	– ხვალ
[შ.→]ს.(→ს):	ს.გ – კარი	[ტ.→]წ(წ):	უწა!	– შენ (მამაკ.) დაჯექ!
[ზ.→]ჟ:	ჟე – ძროხა	[ძ.→]ჯ:	ზაჯე	– ერთი ვინმე
[ჟ.→]ზ.(→ზ):	– ლგაზ, ბერიკაცი	[დ.→]ძ(→ძ):	დგძეგლდ	– ის (ადამ.) გაემართა
		[ც.→]ჩ:	ჩე	– ხარი
		[თ.→]ც(→ც):	ცა	– თივა

II. ლ. გ.-ს დის ლ. ნ.-ს სისტემა (მთქმელი 62 წლ.)

[ს.→]ს:	სარა – თქვენ	[წ.→]წ:	ჟოწე	– ხვალ
[შ.→]ს:	ს.გ – კარი	[ტ.→]წ:	უწა!	– შენ (მამაკ.) დაჯექ!
[ზ.→]ზ:	ზ.გ – ძროხა	[ძ.→]ძ:	ზაძე	– ერთი ვინმე
[ჟ.→]ზ:	– ლგაზ, ბერიკაცი	[დ.→]ძ:	დგძეგლდ	– ის (ადამ.) გაემართა
		[ც.→]ც:	ც.გ	– ხარი
		[თ.→]ც:	ცა	– თივა

III. ლ. ფ.-ს ქალიშვილის ლ. თ.-ს სისტემა (მთქმელი 17 წლ.)

[ს ₀ →]ს:	ს-არა – თქვენ	[წ ₀ →] წ:	უოწგ	– ხვალ
[შ ₀ →]შ:	შ-ე – კარი	[ტ ₀ →] ტ:	უჭა!	– შენ (მამაკ.) დაჯექ!
[ზ ₀ →]ზ:	ზ-ე – ძროხა	[ძ ₀ →]ძ:	ზამძ	– ერთი ვინმე
[ჟ ₀ →]ჟ:	– ლგგაჟ – ბე- რიკაცი	[დ ₀ →]ჯ:	დგჯგჯგლდ	– ის (ადამ.) გაემართა.
		[ც ₀ →]ც:	ც-ე	– ხარი
		[თ ₀ →]ჩ:	ჩ-ა	– თივა

II. ლ. ნ.-ს შვილიშვილის გ. ა.-ს სისტემა (მთქმელი 12 წლ.)

[ს ₀ →]შ:	შ-არა – თქვენ	[წ ₀ →] ტ:	უოჭგ	– ხვალ
[შ ₀ →]შ:	შ-ე – კარი	[ტ ₀ →] ტ:	უჭა!	– შენ (ადამ.) დაჯექ!
[ზ ₀ →]ჟ:	ჟ-ე – ძროხა	[ძ ₀ →]ჯ:	ზაჯგ	– ერთი ვინმე
[ჟ ₀ →]ჟ:	– ლგგაჟ – ბე- რიკაცი	[დ ₀ →]ჯ:	დგჯგჯგლდ	– ის (ადამ.) გაემართა
		[ც ₀ →]ჩ:	ჩ-ე	– ხარი
		[თ ₀ →]ჩ:	ჩ-ა	– თივა.

აქ წარმოდგენილი სახეობები შემთხვევითი არ არის კრასნოვოს-ტოჩნის მეტყველებისათვის. ხსენებული სისტემები ჩვეულებრივ დასტურდებოდა სხვა მთქმელებთანაც, ოღონდ ჩვენ ვერ შევნიშნეთ რაიმე კანონზომიერება მათს გამოყენებაში სოფლის სხვადასხვა კუთხეთა მიხედვით (სოფელი სამი მოზრდილი ნაწილისაგან შედგება).

ერთი ცხადია: IV სისტემის გამოყენებაში აშკარად არის გაბატონებული ასაკობრივი პრინციპი: ხსენებული დელაბიალიზებული ბგერების შ ი შ ი ნ ა ს ა ხ ე ო ბ ა განსაკუთრებით დამახასიათებელია მთქმელთათვის დაახლოებით 40-50 წლამდე. შემდეგ იწყება დანარჩენ, ამა თუ იმ სახეობის გამოყენება, თუმცა ცალკე ინდივიდის მეტყველებაში აღრევას ამ სახეობათა გამოყენებისას იშვიათად თუ შეიძლება ჰქონდეს ადგილი. გარკვეული სისტემა ყველა მეტყველის ენაში მტკიცედ არის დაცული. მკაცრადაა გარჩეული **ს. შ.** და სხვა მსგავს წყვილულ ბგერათა სხვადასხვა წარმომავლობა.

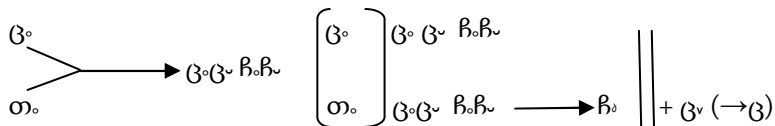
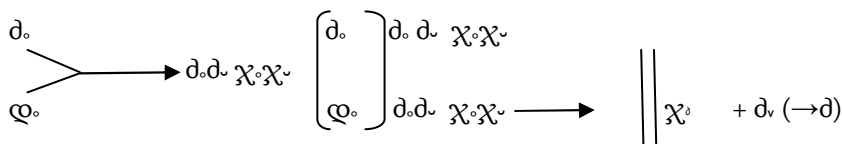
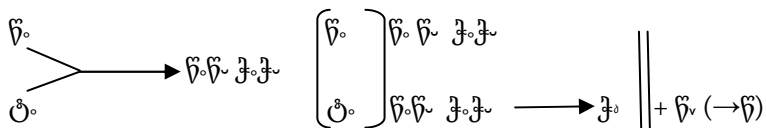
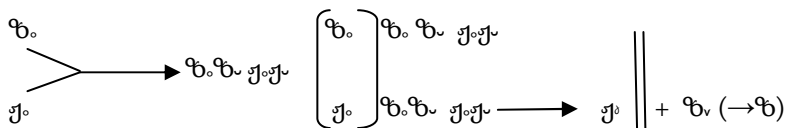
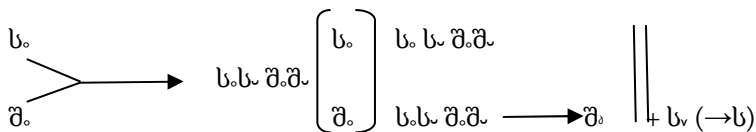
ეს გარემოება კი გვაძლავს ტაპანთურს დიალექტში აცვივარაუდოთ გარკვეული დროისათვის **შ. ჟ. წ. ძ. ც.**-ს

გვერდით **ს. ზ. ტ. დ. თ.** ბგერებიც სხვა აფხაზური დიალექტების, კერძოდ, ბზიფურის მსგავსად.

ზოგადი ტაბულის სახით ასე წარმოგვიდგება აქ განხილულ ბგერათა ძირითადი სახეობები:

ბზიფური დიალექტი – ტ ა პ ა ნ თ უ რ ი დ ი ა ლ ე ქ ტ ი –
ფ ს ი ჟ - კ რ ა ს ნ ო ვ ო ს ტ ო ჩ ნ ი ს კ ი ლ ო კ ა ვ ი
(კრასნოვოსტ. ერთ-ერთი თქმა)

§6. ფარინგალური სპირანტები. პირაქეთა დიალექტებს მოეპოვება ლაბიალიზებული ფარინგალური სპირანტები: ფშვინვიერი **ჰ** და მჟღერი **ჯ**. თუ, ერთის მხრივ, **ჰ** არის აფხაზურშივე არსებული ფარინგალური ფშვინვიერი **ჰ** სპირანტის ლაბიალიზებული სახეობა, **ჯ**-ც, თავის მხრივ, უნდა ყოფილიყო **ჰ**-ს ჰომორგანული მჟღერი სპირანტის ლაბიალიზებული სახეობა. ეს სავარაუდო არა-ლაბიალიზებული მჟღერი სპირანტი, რომელსაც გადმოვცემთ **ჟ** ნიშნით, პირაქეთა დიალექტებს დაუკარგავს და მის ადგილას გაუგრძელებია ან გაუორკეცებია **ა** ხმოვანი. თითქმის ყველა

ის შემთხვევა (პირაქეთა დიალექტებში), სადაც ორი ან გრძელი **ა** გვაქვს, ნაშთია იმისა, რომ აქ **ჟ** იყო.

ასეთი ბგერა საერთოდ აფხაზურში რომ უნდა არსებულიყო, დასტურდება ტაპანთური დიალექტის მონაცემებით. ტაპანთურში იგი დღესაც ცოცხალი ბგერაა და შესატყვისობის მიხედვით გვხვდება ყველგან იქ, სადაც პირაქეთა დიალექტებში გრძელი ან ორი **ა** (ან ეგებ **ჟ**) გვაქვს.

ტაპანთურში კარგად არის დაცული მასზევე დაფუძნებული ლაბიალიზებული სახეობაც. თუ პირაქეთა დიალექტებში, ერთი მხრივ, დაკარგულა **ჟ** სპირანტი და შემოგვრჩენია მისი ლაბიალიზებული სახეობა, მეორე მხრივ, თვით ამ ლაბიალიზებულს სახეობაშიც სპირანტული ელემენტი იმდენად მიჩქმალულა, რომ ზიფურს დიალექტში, მაგალითად, მის ადგილას ისმის ხშირად უმლაუტიანი **უ** და ზოგჯერ **ო**-ც.¹ ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია განსხვავებულად გამოვხატოთ აღნიშნული ფონემა პირაქეთა დიალექტებში (**ჯ** ნიშნით) და ტაპანთურში (**ჟ** ნიშნით).²

საყურადღებოა, რომ ტაპანთურში **ჟ ჟ** ბგერებს **ღ ღ**-ს სახეც მიუღია. ეს მოვლენა ძირითადად დამახასიათებელია ფსიჟ-კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებისათვის. ასეთი ცვლისაკენ მათი ტენდენცია შესაძლოა შედეგი იყოს ყაბარდოული ენის გავლენისა.

§7. ფარინგალური ხშულები. ზიფურ დიალექტს ახასიათებს თავისებური, რბილ სასასთან ნაწარმოები **ხ** ბგერა და მისი ლაბიალიზებული სახეობა **ხა** ყველა სხვა აფხაზურ დიალექტთან საერთო **ხ**-სა,³ მისი პალატალიზებული **ხ'**-სა და ლაბიალიზებული **ხა**-ს გვერდით. ხსენებული ბგერა აბჟურს დიალექტს დღეს, ყოველ შემთხვევაში, არ გააჩნია.

ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა ს კერძო საუბარში გამოუთქვამს მოსაზრება, რომ იგი უნდა იყოს **ჯ**-ს ბგერინაცვალიო. საყურადღებოა, რომ ტაპანთურს (და აზხარულსაც) მოეპოვება **ჯ** (და **ჟ**) და მართლაც ყველა ისეთს შემთხვევაში,

¹ იხ. ჩვენი „საანგარიშო მოხსენება ზიფურ კილოზე მუშაობის შესახებ ე.მ. ტ. II, გვ. 290.

² კ. ბოუდა ამ ბგერათა (პირაქეთა დიალექტების **ჯ**-სა და **ჟ**-ს) შესახებ შემდეგს წერს: „Dem abchasisch y gedruckten, ო umschriebenen, mit gepressten Stimmbandern gesprochenen Laut, etwa ein konsonantisches ü oder ö (bei vorausgehendem ო höre ich deutlich ein reduziertes ö), entspricht im Abaza stets das labialisierte ო, geschrieben yu. ო „zwei“. ო „an „zweimal“: A. ო „zwei“... (Das Abas. გვ. 235). ასეთი შეფარდება სრულებით არ მყარდება პირაქეთა დიალექტებისა და ტაპანთურის (resp. აზხარის) სათანადო ბგერათა შორის. ტაპანთური აღნიშნული ბგერა პირაქეთა აფხაზურის შესატყვისი ბგერისაგან ლაბიალიზაციის მომენტიტ კი არ განსხვავდება, არამედ სპირანტული ელემენტით, რომელიც თითქმის გაუჩინარებულია პირაქეთა დიალექტებში. **ჯ** ნიშნით გადმოცემულ ბგერას თუ რამე აქვს შერჩენილი, პირველ ყოვლისა, – ლაბიალობა.

³ გამოითქმის გაცილებით უფრო წინ, ვინემ ქართული **ხ**.

როცა ბზიფურში არის ხოლმე **ხ** (**ხ_ა**)¹ შდრ. ბზიფ. **ახგ**, ტაპ. **(ა)ჯა** „თავი“ და სხვ.

უდავოა, რომ აფხაზურსაც ისევე, როგორც სხვა კავკასიურ ენებს, უნდა ჰქონოდა **ჯ** ბგერა. მაგრამ ზოგი ქართული დიალექტის მსგავსად იგი დაუკარგავს აბჟუურს, **ხ**-დ შეუცვლია ბზიფურს, ხოლო ძველი ვითარება დაუცავს ამ მხრივ ტაპანთურს (და აშხარულსაც).

საყურადღებოა ერთი გარემოება: კრასნოვოსტოჩნის ზოგ პირთა (უმთავრესად მოხუცების) მეტყველებაში საკმაოდ მერყევად ჩვენ შევნიშნეთ **ხ**-ს არსებობაც (ასეთ რასმე ადგილი ჰქონდა აშხარულს დიალექტშიაც). რომელიმე მთქმელი, მაგალითად, **ჯ**-ს მაგიერ იხმარდა **ხ**-ს, მაგრამ, როცა კი ხელმეორედ ჩავკითხებოდით, თითქმის ყოველთვის **ჯ**-დ გაასწორებდა. ახალგაზრდა მთქმელისათვის იქ ეს არ შემინიშნავს.

ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბზიფური დიალექტის მსგავსად ტაპანთურშიაც დაწყებულა **ჯ**-ს **ხ**-დ ცვლა, ოღონდ მას აქ გასაქანი არ მოსცემია; ახალგაზრდათა მეტყველებაში მას ფეხი ვერ მოუკიდებია. ამ ფონეტიკური პროცესის განვითარებას, შესაძლოა, ხელი შეუშალა ყაზარდოულმა ენამ, რომელსაც მტკიცედ აქვს დაცული **ჯ** ბგერა და რომლის გავლენა აფხაზურის პირიქითა დიალექტებზე საკმაოდ დიდია.

აფხაზურის ყველა დიალექტს ახასიათებს **ჯ**-ს რიგის მკვეთრი სახეობა **ყ**. ტაპანთურში იგი ზოგჯერ **ც**-დ შეცვლილა.² მაგ., პირაქეთა დიალექტების სეყოლუპ „ვარ, ვარსებობ“, თანდებული **-ყა** -„მდე“: **ზაყა** „რამდენი“ და სხვა ტაპანთურად იქნება: **სეყაბ||საყაბ**, **-ყა**, **ზაყა** და სხვა. ეს მოვლენა უფრო შეინიშნება ხმოვნებთან მეზობლობაში, თუმცა იქვე გვხვდება, **ყარგუ** – 7 – „ძალა“, **სადაყა** კვლხრა – 58 – „მათხოვრობა“ და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ყაზარდოულში თითქმის მთლიანად ქცეულა **ყ** **ც**-დ. ამ შემთხვევაშიაც ყაზარდოულის გავლენამ ხომ არ შეუწყო ხელი **ყ**-ს **ც**-დ ქცევას?

¹ კ. ბ. ო. უ. და მათთან დაკავშირებით აღნიშნავს „Das Abaza unterscheidet wie der A. Dialekt von Bzop die hinterdorsale Tenuis q und stimmlose Spirans, χ, die in A. Schriftsprache zu χ ausammengefallen sind“ (იქვე, გვ. 236). როგორც მის მიერვე მოყვანილი მაგალითებიდან ირკვევა, χ-თი ავტორი გადმოსცემს **ჯ** ბგერას, ხოლო q-თი – **ხ**-ს, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში სრულებით არ უდგება ხსენებულ ბგერებს ის დახასიათება, რომელსაც იგი იძლევა. მას აქ ლაფსუსი უნდა მოსდიოდეს.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზური **ჯ**-ს სრული ბგერობრივი გათანაბრება ბზიფური დიალექტის **ხ**-სთან არ შეიძლება.

² მეტად სუსტი ტენდენცია **ყ**-ს დასუსტებისა შეინიშნება აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებშიაც. ჯერ კიდევ რ. ო. ზ. ე. ნ. ი. წერდა: „...Bemerken muss ich nur, dass y q in rascher Aussprache oft fast verschwindet und dann dem arabischen ε gleichklingt (იხ. მისი „Über das M. S. A“ გვ. 72). ჩვენ აბჟუურს დიალექტში მხოლოდ ერთ „გზაყო?“ („სადა-არის“) ფორმაში **ყ** ზოგჯერ სულ არ გვესმოდა. ისმოდა თითქოს „ეზა“.

გ8. **კბილ-ბაგისმიერ სპირანტთა სამეული.** აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებსა და სალიტერატურო ენაშიაც გვხვდება **ვ** და **ჭ** სპირანტები.

პირველად პ. ჭარაიამ აღნიშნა, რომ აფხაზურში იხმარება **ვ** ბგერა (მასთანაა: **ჭ**¹) და რომ ეს ბგერა გვხვდება ერთ ავ ა (ავ ა) „წვრილ-“ სიტყვაში. იგივე ავტორი მიუთითებდა, რომ ეს უკანსკნელი (ავ ა) სახეობა უფრო იხმარება აბჟუაშიო¹.

ს. ჯანაშიამ დააზუსტა ამ ბგერის გავრცელების არე. აღნიშნა, რომ იგი დამახასიათებელია აბჟუს მხოლოდ ერთი თუ ორი სოფლის თქმისათვის².

პირადად ჩვენ ხსენებული ბგერა „წვრილ-“ სიტყვაში გაგვიგონია ს. ტამიშისა და ს. ჭილოუ-ს (აბჟური დიალექტი) წარმომადგენელთა მეტყველებაში. იგი შეიძლება მოსალოდნელი იყოს ზოგ სხვა სოფლის თქმაშიაც, მაგრამ ერთი კი ცხადია: იგი აქაც გადაშენების გზაზეა დამდგარი.

ეს ბგერა (**ვ**) წარმოადგენს იმავე აფხაზური **ვ**-ს მკვეთრ ვარიანტს. ისინი **ჭ**-სთან ერთად ქმნიან კბილ-ბაგისმიერ სპირანტთა სამეულს (**ვ ვ ჭ**).

თვით **ვ**-ს გამოყენების არეც მეტად შეზღუდულია აფხაზურში. მას უმთავრესად ვხვდებით ავ არ ა „გვერდ“- სიტყვასა და მისი მონაწილეობით ნაწარმოებ სახელებსა და ზმნებში. მაგ., ავანგზა „ნალველი“, ავანგს „ნეკნი“. მისივე ძირი გამოყენებულია ზმნებში წინდებულად.

მაგ.:

ავ-გვ-გვლარა	–	გვერდით დგომა
ავ-გ-გ-აჟრა	–	გვერდით, ირგვლივ შემოვლა, ტრიალი
ავ-ხრა	–	გვერდით ჩავლა

და სხვ.

იგი იშვიათად გვხვდება ზოგ სხვა შემთხვევაშიაც. ამავე ბგერით გადმოიცემა რუსული ენის **в** (მაგ., „ведри“) აფხაზურად იქნება „ავედრა“, Иван აფხაზ. – ივან³ და სხვა), თუმცა აფხაზური **ვ** რუსულ **в**-სთან შედარებით კიდევ უფრო კბილისმიერია.

ამავე სამეულს, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, განეკუთვნება **ჭ**-ც, რომელიც თითქმის არაფრით განსხვავდება ევროპული ენების სათანადო ბგერისაგან. იგი **ვ**-ს ფშვინვიერი სახეობაა.

¹ იხ. მისი „Об отношении абхазского языка к яфетическим“. Материалы по яфетическому языкознанию. IV, 1912. გვ. 56, შენ. 1.

² იხ. მისი „ენანტე ინგოროყვას გენეალოგიისათვის“ ლიტ. მემკვ., I, 1935. გვ. 69, შენ. 3.

³ ამ ბგერის დასახასიათებლად საყურადღებოა ის, რომ იგივე სახელი, აფხაზურში შესული ქართული ენიდან, გამოითქმის ასე: იტანა. **ვ** ნიშნით გამოხატული აფხაზური ბგერა სრულებით არ უდრის ქართ. **ვ**- ბგერას.

არც **ჟ** არის მაინცა და მაინც ხშირად ხმარებული ბგერა აფხაზურში. გვხვდება სიტყვები: **აჟვჳ** „სუნი“, **აჟარა** „ჭამა“, **ჟბა** „ექვსი“ და სხვ.

ამ ბგერათა სავსებით ასეთსავე გამოყენებას აქვს ადგილი აშხარულს დიალექტშიაც.

თავისებური ვითარებაა ამ მხრივ ტაპანთურში.

რაც შეეხება **ვ** ბგერას, ლიტერატურაში აღნიშნულია ამ ბგერის არსებობა ტაპანთურში. მართლაც, გვხვდება იგი მასში, მაგრამ მხოლოდ ყაბარდოული ენიდან შესულს სიტყვებში (მაგ., ვეჲ „ჭუჭყი“ და სხვ.). იმ ერთს შემთხვევაში კი, რომელშიაც იგი აბჟურის ზოგს თქმასა და აშხარულს დიალექტში გვხვდებოდა, ტაპანთურს იგი არ გააჩნია. თვით სიტყვა წვრილი კი წარმოდგენილია (ა)წა-ს სახით. ეს შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს. სულაც არ უნდა მოველოდეთ ტაპანთურში **ვ**-ს არსებობას.

სხვა აფხაზურს დიალექტებში დადასტურებული ავა სიტყვა გაძნელებოდა მიგვეჩნია ყაბარდოულიდან ნასესხებ სიტყვად. ავა აღნიშნული მნიშვნელობით იქ არ გვხვდება. ამ სიტყვაში არსებული **ვ** ბგერა ჩამოყალიბებული ჩანს თვით აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემის ნიდაგზე.

თუ „წვრილ-“ სიტყვისთვის, ერთი მხრივ, ტაპანთურში გვაქვს ა წა და, მეორე მხრივ სხვა აფხაზურს დიალექტში – ა ვ ა, ეს არც შემთხვევითი მოვლენა უნდა იყოს და არც განსხვავებულ ძირზე უნდა მიუთითებდეს.

ა ვ ა და ა წ ა სახეობები უნდა წარმოადგენდეს ორ განსხვავებულ რეფლექსს ერთი და იმავე ფონეტიკური მონაცემის ცვლილებისას.

ყველა ამ კბილ-ბაგისმიერი ვ ვ ჟ სამეული სპირანტის არსებობის შემთხვევაში ამოსავლად უნდა ვივარაუდოთ გარკვეულ რთულ და ლაბიალიზებულ ბგერათა დაშლის მომენტი. მის ერთ რეფლექსს უნდა წარმოადგენდეს ამოსავალი თანხმოვნის დელაბიალიზებული სახეობა (გასაგები იქნება, თუ ამ პროცესს გასაქანი ეძლევა ტაპანთურს დიალექტში, რომელშიაც ეგოდენ ძლიერია დელაბიალიზაციის ტენდენცია. შდრ. §5), ხოლო მეორეს – თვით ამ ლაბიალიზებულ ბგერათა ძირითადი ელემენტის დაკარგვა, მათ ლაბიალიზაციის მომენტისა და სათანადო ყელის არტიკულაციის შენარჩუნებით (ეს კი დამახასიათებელია დანარჩენ აფხაზურ დიალექტთათვის).

ამ უკანასკნელი ცვლილების შედეგი ჩანს სწორედ **ვ ვ ჟ** ბგერათა ჩამოყალიბება. სავარაუდო ლაბიალიზებული მკვეთრი ბგერის ლაბიალიზაციის მომენტი უნდა გადმოეცა **ვ**-ს, იმავე რიგის მჟღერისა – **ვ**-ს და იმავე რიგის ფშვინვიერისა – **ჟ**-ს.

ასე, რომ ერთ დიალექტურ წრეში აღნიშნულ შემთხვევაში **წ**-ს დაცვა და მეორეში – **ვ**-სი არის ორი სხვადასხვა მომენტი ერთი და იმავე ბგერის

დაშლისა. აფხაზური ენის განვითარების უფრო ადრინდელ საფეხურზე ხსენებულ სიტყვაში უნდა ყოფილიყო რთული ბგერა, რომელიც შეიცავდა **წ** და **ჳ** ბგერათა ძირითად მომენტებს. სახელდობრ, ეს უნდა ყოფილიყო – *წა.¹

ამ სახეობათა ასეთი ისტორიის გათვალისწინების შემდეგ, ბუნებრივად ისმის აფხაზური ძირის (*წა) ქართ. **წვრ**-ილ||**წულ**-ილ სიტყვასთან ურთიერთობის საკითხი.

რაც შეეხება **ჳ** ბგერას, ზემოხსენებულ პრინციპს თუ გავყვებით, მის შემცველ უძველეს ბგერად უნდა მივიჩნიოთ ლაბიალიზებული მჟღერი **ძ**. (ან **ჟ**).

ტაპანთურში გაგვიჭირდა ყველა იმ სიტყვის დადასტურება, რომლებშიც პირაქეთა დიალექტები წარმოგვიდგენს **ჳ**-ს.

ძირითად ლექსიკურ ფონდს **ჳ** ბგერისათვის პირაქეთა დიალექტებში შეადგენდა ა-**ჳ**-არა „გვერდი“ და მისგან ნაწარმოები სიტყვები. საყურადღებოა, რომ ტაპანთურს დიალექტში ამ სიტყვათა ძირი წარმოდგენილია არა **ჳ**-ს, არამედ სწორედ **ძ**-ს სახით:

პირაქეთა დიალექტები	ტაპანთური
ა- ჳ -რა	(ა) ძ - „გვერდი“
ა- ჳ -ნგუზა	(ა) ძ -ნგუზა „ღვიძლი“
ა- ჳ -წეს	(ა) ძ -წეს „ნეკნი“

ზმნებში პირაქეთა დიალექტების **ჳ**- წინდებულის ნაცვლად „გვერდის“ გამოსახატავად გამოყენებულია **ძჳა**- (მაგ., ა-ძჳა-გგლრა „გვერდით დგომა“ და სხვა).

კ. ბოუდა აღნიშნავს, რომ **ძჳა** უცნობია აფხაზურისათვის, როგორც სიტყვის ძირი და მას უკავშირებს, ერთი მხრივ, ყაბარდოულ ც ა გ ა -ს („გვერდი“)² და, მეორე მხრივ, უზბეკურ ძ ა გ ა -ს („გვერდი“)³. ამ სიტყვათა ასეთი დაკავშირება ბუნებრივი ჩანს. მაგრამ, მეორე მხრივ, ჭირს **ძა**-სა და **ძჳა**-ს გათიშვა. აქ საქმე უნდა გვექონდეს ერთსა და იმავე სიტყვასთან, რომელიც უნდა წარმოადგენდეს პირვანდელი ***ძა**-ს სახეცვლილების შედეგს და რომელიც უნდა უკავშირდებოდეს პირაქეთა დიალექტებისავე **ჳ**-ს.

რაც შეეხება **ძჳა**- წინდებულის **ჳა** ელემენტს, ძნელი წარმოსადგენია, რომ იგი ძირისეული იყოს. მაშინ გაუგებარი იქნებოდა, ძჳა (resp. *ძაჳა)

¹ საფიქრებელია, ეს ძირი შედიოდეს თავისი ძველი სახით ამა-**წ** „შტო“ („ветка“) სიტყვის შემადგენლობაში. იგი შეიძლება ასე იშლებოდეს: „ხელი-წვრილი, პატარა“ შდრ. ა-მა-ხ. „შტო“ („ветвь“).

² ლოპატინსკის თანგვაქვს ძ ა ჟ ა. იხ. СМОЛПК вып. XII, ლექსიკონი,

³ იხ. დასახ. ნაშრომი. გვ. 246-247.

რატომ გამოდის შეკვეცილი სახით, როცა იგი გვევლინება ცალკე სიტყვად (მა „გვერდი“) და – სრული სახით მაშინ, როცა ჩვენ წინაა წინდებული (ძვა-).

ვფიქრობთ, რომ **ძვა**- რთული ფუძის მქონე წინდებულია. იგი უნდა შედგებოდეს **ძა**-სა და **ვა**-საგან. **ძა** იგივე „გვერდის“ აღმნიშვნელი უნდა იყოს, ხოლო **ვა** – მიმართულების აფიქსი, რომელსაც პირაქეთა დიალექტებში ხშირად შეესატყვისება **-ხა** თანდებული. შდრ. პირაქ. დიალექტ. აფ-**ხა** და ტაპ. აფ-**ვა** („პირველად“, „ადრე“, „უწინ“), რომელშიაც (ა)ფ- მი-რია, ხოლო **-ხა||-ვა** – მიმართულების გამომხატველი აფიქსი.

ასეთი ანალიზის საფუძველზე ნათელი უნდა ხდებოდეს, თუ რატომ გვევლინება იგი სწორედ პრევერბად და ზმნისართად რთული სახით. აქ ის (ძვა ← *ძავა) უნდა ნიშნავდეს: გვერდ-**ით**, გვერდ-**ითკენ**.

გვგონია, რომ ამ შემთხვევაშიაც ტაპანთურმა დიალექტმა შემოგვი-ნახა ძირითადი რთული ლაბიალიზებული ბგერის დელაბიალიზებული სახეობა, ხოლო დანარჩენმა დიალექტებმა – მისივე ლაბიალური მომენტი. ასე, რომ უძველესი ფორმა „გვერდ-“ სიტყვისათვის აფხაზურში უნდა ყოფილიყო ***ძ.(ა)**.

იგი უნდა უკავშირდებოდეს ქართულ „ძვალ-“ სიტყვის ძირს. ქართ. ძ ვ ა ლ- სიტყვაში ძირეულ ელემენტად გვევლინება **ძუ**, **ძვ**, -ალ ფუძის დეტერმინანტია¹. მაგრამ როგორღა აფხსნათ ა ვ ა რ ა სიტყვაში -რა ელემენტი? რომ აქაც ძირად გამოდის **ვა** (resp. ***ძ.(ა)**), ეს ნათელი გახდება, თუ მოვიგონებთ მისგანვე ნაწარმოებ სიტყვებსა (ა-ვა-ნგზა, ა-ვა-წგს) და **ვა||ვ**-წინდებულს.

სწორი უნდა იყოს ნ. მ ა რ ი ს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ა ვ ა რ ა არის pluralia tantum², -რა სუფიქსი კრებითობის გამომხატველია აფხაზურში.

ვ ვ-საგან ნაწილობრივ განსხვავებული მდგომარეობა გვაქვს **ჭ**-სთან. აფხაზური წარმოშობის სიტყვებში **ჭ** ტაპანთურსაც მოეპოვება (მაგ., იგივე აჭგმჭ „სუნი“, აჭარა „ჭამა“), მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა პირაქეთა დიალექტების **ჭ**-ს ტაპანთურში შეესატყვისება **ც**, მაგ.,

პირაქეთა დიალექტები
ჭ-ბა

ტაპანთური დიალექტი
ც-ბა³ „ექვსი“

¹ იხ. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა „ქართული „ძვალ- სიტყვის ზანური შესატყვისისათვის“. სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილ. მოამბე. 1940 წ. ტ. I. №1, გვ. 94-95.

² იხ. მისი „Анхазско-русский словарь“, 1926 წ. გვ. 37.

³ ყველა ეს სახეობა (როგორცაა, მაგ. (ა)წა, ავა; ძა, ავარა; ც-ბა, ჭ-ბა) წარმოდგენილია გ ი უ ლ დ ე ნ შ ტ ე ტ ი ს ა და კ ლ ა პ რ ო თ ი ს ჩანაწერებშიაც, მაგრამ ეს სახეობები სხვადასხვა დიალექტს მიკუთვნებული აქვს ადრევიტ.

ზემოხსენებული კანონზომიერების მიხედვით ამ სიტყვის ამოსავალ სახეობად უნდა მიგვეჩნია „**ც**“-ბა.

არის სხვა შემთხვევა: ჭექა-ქუხილისა და ელვის ღვთაებას აფხაზურად ეწოდება ა**ჭ**. ნ. მ ა რ ი ს მიხედვით თითქოს გვხვდება პარალელურად ა**ფ**-ც¹ (იხ. იქვე, გვ. 77). ამავე სიტყვით გადმოიცემა „მეხიც“ გამოთქმაში: ა**ჭ** უსაადტ!“ „მეხი დაგეცეს შენ (მამაკ.)!“ (წყევლაა). ტაპანთურს დიალექტში აღნიშნული სიტყვა გამოითქმის ასე: ა**ც**. იგი ნიშნავს როგორც „მეხს“, ისე „ელვას“.

ტაპანთურმა დიალექტმა აქაც შემოგვინახა დელაბიალიზებული სახეობა სავარაუდო ***ც** ბგერისა, ხოლო დანარჩენმა დიალექტებმა მისივე ლაბიალური მომენტი **ჭ**-ს სახით.

რომ ასეთი ვარაუდი სწორი უნდა იყოს, მტკიცდება შემდეგით: მართალია, აფხაზურში ა**ჭ**||**ა**ც გამოხატავს როგორც ჭექა-ქუხილს-ელვის ღვთაებას, ისე „ჭექას“, „მეხსა“ და „ელვას“, მაგრამ ამის გარდა იმავე აფხაზურში არსებობს „ელვის“ გამომხატველი ზმნა „ა მ ა ც ე ს რ ა“ და აქედან ნაწარმოები სახელი „ა მ ა ც ე ს“ (ან ა**ჭ**-მაცეს) „ელვა“. იგი ორი ნაწილისაგან უნდა შედგებოდეს. **-ს** უნდა იყოს „ცემა“, „დარტყმა“ ზმნის ძირი, ა**მა****ც**- კი, თუმცა ცალკე არ გვხვდება, მაგრამ იგივე სიტყვა უნდა იყოს, რაც ქვემო-ადილეური **მასჷა** (და ყაბარდოული მავა) „ცეცხლი“, რომელიც იშლება **მა**-დ და **სჷა**-დ. ეს უკანასკნელი სხვა არაფერია, თუ არ იგივე **-ც**, რომელიც შემონახულა ზემოხსენებულ აფხაზურ ა - მ ა **ც** ე ს რ ა ზმნაში. იგი უნდა წარმოადგენდეს „ცეცხლ-“ სიტყვის ძირს. აქედან ამაცესრა უნდა ნიშნავდეს ც ე ც ხ ლ ი ს ე . ი . მ ე ხ ი ს დ ა ც ე მ ა ს , დ ა რ ტ ყ მ ა ს . ასევე აწარმოებს ამ ზმნას ადილეური ენებიც (შდრ. მ ა ვ ა - ყოფსკ).

ვფიქრობთ, რომ ამაცეს- სიტყვის **ც** ბგერაშია შემონახული სარკვევი ბგერის სწორედ ის ძველი სახეობა, რომელიც საფუძვლად დაედო, როგორც ტაპანთურ ა**ც**-ს, ისე სხვა დიალექტთა ა**ჭ**-ს.

საყურადღებოა, რომ აფხაზურის ყველა დიალექტში არსებული „ცეცხლის“ გამომხატველი ა მ ც ა სიტყვა იგივე სიტყვა უნდა იყოს, რაც მაცე- ამაცეს-ში, ოღონდ ა მ ც ა-ში რედუცირებულია **მ**-ს მომდევნო **ა** ხმოვანი. **-ცა** (||**-ცა**) იგივე ელემენტი უნდა იყოს, რომელიც გვხვდება ქართულ ც ე ც ხ ლ სიტყვაში. ქართ. ც ე ც ხ ლ ი უნდა მომდინარეობდეს *სეცხლ-, ან უფრო ზუსტად *სე-**ც**-ლ სახეობისაგან. ყოველს შემთხვევაში აფხაზურ-ადილეურ ენათა მონაცემები არ გვაძლევენ უფლებას მასში ვივარაუდოთ **ხ** ბგერა. ქართული ენის მონაცემთა მიხედვითაც ადვილად იხსნება **ხ**-ს განვითარება: **ც**→**ცხ** (შდრ. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა , „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“ გვ. 130).

¹ A priori შეიძლება დავუშვათ, რომ სხვა შემთხვევებშიაც **ვ ვ ჭ**-ს ნაცვლად შესაძლოა **პ პ ფ**, როგორც მათი შემდგომი ცვლილების შედეგი.

უმნიშვნელო არაა ის გარემოება, რომ ამცა („ცეცხლი“) სიტყვის ძირი არა-ლაბიალიზებული ც(ა)-ს სახით არის წარმოდგენილი.

თავისთავად ცხადია, არ შეიძლება იმის თქმა, რომ საერთო აფხაზური ამცა („ცეცხლი“) და ტაპანთურში არსებული იმავე ძირის აც სიტყვა („ელვა“, „მეხი“, „ცეცხლი“) წარმოდგენდეს ერთი და იმავე ეპოქის ფაქტებსა და ერთი და იმავე ცვლილების შედეგს. ტაპანთური აც სიტყვის ც ბგერა შედარებით ახალი მოვლენაა და მომდინარეობს ლაბიალიზებული სახეობიდან, მაშინ როდესაც ც ამცა სიტყვაში უნდა განეკუთვნებოდეს უფრო ძველს ხანას.

საკითხი ამცა და ამცგს, ე. ი. არა-ლაბიალიზებულ და ლაბიალიზებულ სახეობათა შესახებ დღის წესრიგის საკითხთაგანია და მოითხოვს სპეციალურს შესწავლას.

ზემოთ ჩვენ მოგვყავდა თითო ან, საუკეთესო შემთხვევაში, ორი მაგალითი ტაპანთურ და სხვა აფხაზურ დიალექტთა ბგერათა შესატყვისობიდან. ამ შედარების ნიადაგზე აღდგენილ იქნა ის სახეობები, რომელთაც უნდა მოეცათ აღნიშნული ვარიანტები და მივედით იმ დასკვნამდე, რომ აფხაზურ ენას თავისი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე არ უნდა ჰქონოდა კბილბაგისმიერ სპირანტთა სამეული.

ამ ვარაუდს დამაჯერებელს ხდის ადილეურ ენათა სათანადო ბგერების შესატყვისობანიც.

ნ. იაკოვლევის თავის სტატიაში – „Kürze Übersicht über die tscherkessischen (adygeischen) Dialekte und Sprachen“ – Caucasica, 6 – მოჰყავს ქვემო-ადილეურსა და ყაზარდოულს შორის არსებული ბგერათა შესატყვისობანი, მეექვსე ტაბულის მიხედვით ჩანს:

1. ყაზარდოულ ვ-ს ქვემო-ადილეურში შეესატყვისება ს^ჰ (მაგ., ყაზ. ვგ, ქვემო-ადილეური ს^ჰგ „კარგი“).

2. ყაზარდოულ ვ-ს შეესატყვისება ქვემო-ადილეურში, ერთი მხრივ, ზ¹, მეორე მხრივ, ც^ჰ (მაგ. ყაზ. ვგ, ქვემო-ადილ. ზ¹გ „დაადნე!“; ყაზ. ვგ, ქვემო-ადილ. ც^ჰგ „ხარი“).

3. ყაზარდოულ ჭ-ს ქვემო-ადილეურში შეესატყვისება შ^ჰ (მაგ., ყაზ. ჭპ, ქვემო-ადილ. შ^ჰპ „ტყავი“).

მაგრამ ყაზარდოულისავე ვ-ს ქვემო-ადილეურში შეესატყვისება ძ-ც (მაგ., ყაზ. ჰავგ, ქვემო-ადილ. ჰანძე „ზვინი“).

¹ ანალოგიური მოვლენა დასტურდება უბიხურს ენაშიაც, მაგ., დირთან გვხვდება mešä-▼(w), ხოლო დიუმეზილთან mešä-z'ü (იხ. დიუმეზილი, „La langue des Oubykhs“, გვ. 4).

როგორც ამ შესატყვისობათაგან ჩანს, ყაბარდოულშიაც, ვ ვ ჭ სპირანტები იმავე გზით მომდინარეობენ ქვემო-ადილეურში დაცულ ლაბიალიზებულ ბგერათაგან, როგორც აფხაზურში.

თუ ამოვალთ ამ სპირანტთა ბუნებიდან და გავითვალისწინებთ ტაპანთური დიალექტის მონაცემებს, შეიძლება ვთქვათ, რომ ყაბარდოული ვ არ შეიძლება ყოფილიყო ც-ს შესატყვისი (თუმცა ერთი შეხედვით ასეთი შესატყვისობა მართლაც იჩენს თავს) ქვემო-ადილეურ ც-ს ყაბარდოულში უნდა მოეცა ფშვინვიერი ჭ და არა მჟღერი ვ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ბგერა, რომელმაც ყაბარდოულში მოგვცა ვ, მჟღერი ბგერა უნდა ყოფილიყო, მაგ., ძ. (ან ჟ...).

რომ ეს რეალური შესაძლებლობაა, მტკიცდება იმით, რომ გარკვეულ ფშვინვიერ ბგერებს (ქვემო-ადილეურისას) ყაბარდოულში შეესატყვისება მათი მჟღერი სახეობები. მაგ., ქვემო-ადილ. ცა, ყაბ. ძა „კბილი“ და სხვ.¹

პროცესი ერთი და იგივეა ორსავე შემთხვევაში, როგორც აფხაზურში, ისე ყაბარდოულში იმ განსხვავებით, რომ ყაბარდოულში იგი ბოლომდეა მისული, ხოლო აფხაზურში (და უბიხურშიაც) შეინიშნება მხოლოდ ჩანასახი ამ პროცესისა. მან აქ ვერ მიაღწია სრულს განვითარებას.²

სწორედ ამის გამოა, რომ აფხაზურს ენაში ის ვითარებაც იჩენს თავს, რაც დამახასიათებელია ქვემო-ადილეურისათვის (შ., ც., ძ...ს არსებობა) და ისიც, რაც დამახასიათებელია ყაბარდოულისათვის (ვ ვ ჭ-ს არსებობა).

ტაპანთურს დიალექტში კი, თუმცა ახლა მეორედაც მიმდინარეობს აღნიშნულ თანხმოვანთა (წ. ძ. ც...) დელაბიალიზაცია, მაგრამ ახლა უკვე ამ პროცესის საფუძვლად სხვა პრინციპია დადებული და შედეგიც ნაწილობრივ განსხვავებული მიიღება (შდრ. §5).

გვგონია, რომ ეს სპირანტები – ვ ვ ჭ – მიღებულია ზემოხსენებულ რთულ ლაბიალიზებულ ბგერათაგან ყველა ამ ენაში დამოუკიდებლად.

მაგრამ ინტერსს-მოკლებული არაა ის გარემოება, რომ ტაპანთურის ვითარება განსხვავებულია იმისაგან, რაც ახასიათებს ყაბარდოულსა და ნიწილობრივ აფხაზურის სხვა დიალექტებს.

ზემოგანხილულ კანონზომიერ შესატყვისობათა გვერდით, ზოგჯერ შეინიშნება მათგან გადახვევაც. ასეთ შემთხვევებს განეკუთვნება ჭ-ს არსებობა ზოგ სიტყვაში, როგორც ტაპანთურს დიალექტში (იხ. აქვე, გვ. 35), ისე ქვემო-ადილეურში (მაგ., ყაბარდ. წგზ, ქვემო-ადილ. წგჭე „კაცი“, „ადამიანი“).

¹ იხ. ნ. ი ა კ ო ვ ლ ე ვ ი ს დასახელებ. ნაშრომი. ტაბულა X.

² ამითვე უნდა აიხსნებოდეს ვ ვ ჭ ფონემათა ასეთი იშვიათი ხმარება აფხაზურს ენაში.

ამ შემთხვევაშიაც **ჰ** ჩვენ მეორეულ მოვლენად მიგვაჩნია. ზოგიერთი მოსაზრება ამის სასარგებლოდ აქაც შეიძლება მოგვეყვანა, მაგრამ ეს საკითხი, ისევე როგორც ცენტრალური საკითხი ლაბიალიზებულ ბგერათა შესახებ, მოითხოვს სპეციალურს რკვევას. ამისთვის აუცილებელია, როგორც აფხაზურ დიალექტთა, ისე აფხაზურ-უბიხურ-ადიღურ ენათა ფარგლებიდან გასვლა. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა ქართველურ და სხვა კავკასიურ ენათა მონაცემების გათვალისწინებაც.

§9. ადიღურ ენათაგან შეთვისებული ბგერები. ადიღურ ენათაგან ტაპანთურს შეუთვისებია მთელი რიგი ბგერები. ისინი ადიღურ ენათაგან ნასესხებ სიტყვებს შემოჰყოლიან და გვხვდებიან მხოლოდ ამ უკანასკნელებში.

ეს ბგერებია: კბილ-ბაგისმიერი სპირანტები **ჳ ჳ** (მაგ.: ვეჲ „ჭუჭყი“, „ტალახი“, ვჲ „კარგი“; აბრამგჲა „ბელლის საკეტი“...); ლატერალურ სპირანტთა სამეული **ლ ლ' ლ'** (მაგ.: აბლ'აჲა „გველეშაპი“; ლ'აჲა „კოჭლი“, ლ'გჲაჲა „ქვრივი“...) და შუაენისმიერი სპირანტები **ხ ხ.**

თავისებური სახე მიუღია ოღონდ **ხ** ბგერას ტაპანთურს ნიადაგზე. ადიღურს ენებში იგი გამოითქმის თითქმის ისევე, როგორც რუსული **x** **xopoшo** – სიტყვაში. ტაპანთურში კი ეს ადიღური **ხ** უფრო ლატერალურ ბგერად ქცეულა და წინ ნაწარმოები პალატალიზებული **ჰ**-ს შთაბეჭდილებას ტოვებს. ჩვენ ტაპანთურისთვის მას გადმოვცემთ ასე: **ხ'.**

ადიღური	ტაპანთური
ხამჲ	ხ'ამა – უცხო, გარეული
ხაბჲჲ	ხ'აბჲჲ – ჩვეულება, წესი
ხაკჲ	ხ'აკჲ – კვიცი
ხა'ხ.ჲ	ხ'ა'ხ.ჲ – ძლიერი და სხვ.

გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ კ ო თავის ბროშურაში „Абазинский алфавит и орфография на русской графической основе“ მის შესახებ წერს: „Средненебный „x“ употребляется в абазинском языке в немногих словах перед гласным – а. Сочетание средненебного **x-** и **-a** следует передавать – **xa**“ (გვ. 8). ზუსტი არ იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით, ეს ბგერა მხოლოდ **a** ხმოვნის წინ გვხვდება. ტაპანთურში იგი თანხმოვნის წინაც ჩვეულებრივია, მაგ.: ტაჰ. არმა**ხ'რა** (ყაბ. ღამა**ხ'ენ**) „უცნობოდ დატოვება“; შა**ხ'რა** „დაბრაწვა“; ასალ'ამ ეჲ**ხ'ტ** „სალამი მისცა“ (შდრ. ყაბ. „სალამ ე**ხ'ენ**“¹) და სხვ. საკითხავია, როგორ გადმოსცემდა ასეთ შემთხვევებში ავტორი ამ ბგერას².

¹ იხ. Русско-кабардинский школьный справочный словарь. 1940.

² **x-**ზე **a-**ს მიწერით ამ თავისებური ბგერის გამოცნობა მაინც არ ხერხდება. თანამედროვე აბაზური ანბანი მეტად არაზუსტია. ერთი ასო **x** ოთხ ბგერას გადმოსცემს.

ფაქტი ამ ყაბარდოული **ზ** ბგერის ტაპანთურ ნიადაგზე **ზ**-დ წარმოდგენისა ძალზე საყურადღებოა. საყურადღებოა მით უმეტეს, რომ ყაბარდოული **ზ**-ს მსგავსად გამოთქვამს ტაპანთელი რუსულ სიტყვებს: **хозяин** აზაზ(დ)ენ, **кшхоз** კოლზოზ და სხვ. საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ ყაბარდოული **ზ**-ს ლაბიალიზებული სახეობა **ზ**., ისევე გამოითქმის ტაპანთურში, როგორც ყაბარდოულში, მაგ.: **ზამგზ**. „ზარმაცი“, ნართგზ. „სიმინდი“ და სხვა (შდრ. ამავე ბგერების პრინციპში ანალოგიურადვე გადმოცემის წესი პირაქეთა დიალექტებშიაც: ადიღური **ზაზზა**, პირაქეთა დიალექტ. ქაზზა „ჩვეულება“, „წესი“; ადიღ. **ზითნაღ**, პირაქეთა დიალექტ. ა-ზა-ქითრა „თავისუფლება“).

§10. **ე. წ. გემინირებულ თანხმოვანთა საკითხი.** გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ - კ ო ს ა ბ ა ზ უ რ ი ს ა თ ვ ი ს დასახელებული აქვს „ფონემატური მნიშვნელობის“ თორმეტიოდე გემინირებული თანხმოვანი¹. გემინაცია თუ გაორკვეცება აფხაზურში არაა რაღაც სპეციფიკური თვისება გარკვეული თანხმოვნებისა და იგი არც მარტო თანხმოვნებს ახასიათებს, არამედ მარცვალს მთლიანად. იგი აფხაზურში ფართოდ გავრცელებული მორფოლოგიურ-სემასიოლოგიური საშუალებაა და მას ძირითადად განსაზღვრავს სიტყვის (ან ფორმის) მნიშვნელობა². ამ ნიადაგზე თანხმოვანიც არის გემინირებული, მაგრამ მისი ცალკე ფონემატურ ერთეულად ჩათვლა გაჭირდებოდა. რაც შეეხება იმას, რომ ეს გაორკვეცება გარკვეულ, თანხმოვნურ ელემენტებს ხვდება, ეს გამოწვეულია იმით, რომ აფხაზურ სიტყვათა ძირები ერთთანხმოვნიანია (ან თანხმოვან-ხმოვნიანი). აღნიშნულს შემთხვევებში კი გვაქვს სწორედ ძირთა გაორკვეცება.

თანხმოვან-ხმოვნიან ძირებშიც რომ გაორკვეცება თითქოს მხოლოდ თანხმოვანს ეხება (შდრ. აკ.ჰარა „ყვირილი“), ეს მეორეული მოვლენაა. აქაც უნდა გაორკვეცებულიყო ძირი, ე. ი. ჰა მარცვალი მთლიანად, მაგრამ *ა-ჰა-ჰა-რა სახეობაში უმახვილო ა დაკარგული უნდა იყოს სიტყვაში არსებული ინტესიური მახვილის მოქმედების შედეგად.

§11. **სხვა ენის ბგერათა გადმოცემა.** რუსული ენის **к т п** გადმოცემულია **ქ თ ფ**-თი:

купец – ქუფე(დ)ც
Кавказ – ქავქაზ
пальто – ფალტორ

რუსული ენის **ш** გადმოცემულია **შ**-თი:

школа – აშკაალ
аршин – არშინ

და სხვ.

¹ იხ. მისი „Об абазинских диалектах“ Сб. памяти Н. Я. Марра. 1938 წ. გვ. 248.

² იხ. ჩვენი „რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აფხაზურში“. ე. მ. ტ. V-VI. გვ. 115-135.

საინტერესოა, რომ პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს: არშენ. კაცი იტყოდა, პირაქეთა დიალექტებსა და ტაპანთურს შორის ყოფილა ასეთი შესატყვისობაო, მაგრამ პირაქეთა დიალექტების შ-ს წყარო ამ შემთხვევაში არის ქართული შ, ტაპანთურში მაგრისა – რუსული. სხვადასხვა გზითაა თითოეულში ეს სიტყვა შესული.

როგორც ზემოთ ვნახეთ (იხ. §9), ადიღური შუაენისმიერი სპირანტი ხ ტაპანთურმა შეითვისა ადიღურ სიტყვებთან ერთად და გადმოსცა თავისებური პალატალიზებული სახით (ხ'). ადიღურ ენებს ახასიათებს ამავე რიგის მჟღერი სახეობა 'ღ. ტაპანთურს კ ა ლ ა ტ ა ლ ი ზ ე ბ უ ლ ი: გ'-თი გადმოუცია, მაგ., ადიღური ენების ადგ'ღწ, ტაპანთ. ადგ'გწ „ადიღელი“.

სხვა ენის ბგერათა გადმოცემის შემთხვევებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საერთოდ ადიღურ ენათა, კერძოდ, ყაბარდოულის ისტორიის თვალსაზრისით. არის თითქოს იმის შემთხვევები, რომ ყაბარდოული ესა თუ ის ბგერა განსხვავებული სახით იყოს (ყაბარდოულთან შედარებით) წარმოდგენილი ტაპანთურში, მაგრამ ეს სხვაობა აიხსნება იმით, რომ ტაპანთური იცავს უფრო ძველ, ყაბარდოულისათვის ამოსავალ სახეობას.

ასე მაგალითად:

ყაბარდ. ზ' (←ჟ), ჟ ტაპანთურში წარმოდგენილია ჯ-დ:
 ყაბ. (ნგბჟწღ→) ნგბზწღ. ტაპ. ნგბჯწჟ. – ამხანაგი, ტოლი
 ყაბ. ცაღწჟ, ტაპ. ცაღაჯ – მარქაფი და სხვ.
 ან, ყაბარდოული შ ტაპანთურში წარმოდგენილია ჩ-დ
 ყაბ. ლ'აშა, ტაპ. ლ'აჩა – კოჭლი

და სხვ.

ყაბარდოული ჭ ტაპანთურში წარმოდგენილია შ||ს...-ს სახით:

მაგ.: ყაბ. უნაჭწ ტაპ. უნასა... – ბრძანება
 „ არაფ „ არას... – (მცენარის სახელია)
 „ ნაბლაჭ „ ნაბლას... – ორი წლის კვიცი

და სხვ.¹

აქ ტაპანთურს ის მდგომარეობა შემოუნახავს, რაც დამახასიათებელია ქვემო-ადიღურისათვის. ეს გასაგებიც უნდა იყოს, ტაპანთელებს ამ ტერიტორიაზე ურთიერთობა უნდა ჰქონოდათ ქვემო-ადიღელ ტომებთან ყაბარდოელების აქ დამკვიდრებამდე. ქვემო-ადიღური რომ არ გადარჩენილიყო კიდევ, ტაპანთურის საშუალებით მაინც შეგვეძლებოდა სათანადო ყაბარდოულ ბგერათა ისტორიული სახის გათვალისწინება.

¹ ს||შ-თი თითქოს ყაბ. ზ-ც გადმოიცემა, მაგ. ყაბ. ზაბზ, ტაპ. შაბჟ „ძლიერ“. როგორც ადიღურ ენათა შესატყვისობიდან ვიცით, ყაბ. ზ. ქვ.-ადიღურში გვავარაუდებინებს ჭ-ს. ამ შემთხვევაში შაბჟ სახეობის არსებობას ტაპანთურში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ადიღური ენების ჭ-ს ისტორიისათვის.

ხშირად ესა თუ ის ყაბარდოული ბგერა (მხედველობაში გვაქვს ს' ზ' ს') განსხვავებულადაა წარმოდგენილი სხვადასხვა სიტყვაში ტაპანთურში.

მაგ.:

ყაბ.	ზესჰჰ	ტაპ.	ზეშჰჰა	–	მარტოხელა
„	ფხასჰჰ-მესჰჰ	„	აფხესჰჰა-მესჰჰა	–	ხილ-ხული
„	მასჰ	„	მაშა	–	ორმო
„	ნასჰჰ	„	ნაშხია	–	მოწყენილი
„	ყაჰ-სჰ	„	ყია-ჰია	–	ოღრო-ჩოღრო კლდე
„	ღაზაჰჰ	„	არზაჰჰარა	–	შესრულება
„	ბღარგჰჰ	„	ბღღარგჰჰა	–	ცხენის მოსართავი
					კისერთან
„	ინგჰ	„	ინგჰ.	–	დევი
„	ლაზა	„	ლაჟა	–	ბრალი

და სხვ.

ამ შემთხვევაშიაც ტაპანთური ძირითადად მიჰყვება ქვემო-ადილეურს. ყაბარდოულის ერთი რიგის ს' ს' ზ' ისეთსავე სახეობას გვაძლევს ტაპანთურში, როგორსაც ქვემო-ადილეურში. ისინი წარმოდგენილი არიან ჰ (ჰ), შ (შ), ჟ (ჟ) სახით. ყაბარდოულში ს' ზ' ს' ამ შემთხვევაში მეორეული ჩანს.

ის ს' ზ' ს' კი, რომლებიც ქვემო-ადილეურშიაც გვაქვს და ყაბარდოულშიაც, ტაპანთურში გადმოცემულია ლაბიალიზებულიად ს. (შ...) ზ. (ჟ...) წ. (ჰ...) სახეობით.¹

ადილეურ ენათაგან ნასესხებ სიტყვებში ტაპანთურში დაცული გვაქვს პალატალიზებული კ' გ' ქ', რომლებიც, როგორც ქვემო-ადილეურის რიგ დიალექტებში, ისე ყაბარდოულის ზოგ კილოკავში უკვე ქცეულა ჰ ჟ ჩ აფრიკატებად. მაგ.:

ტაპ.	ლ'აჰ'გრა	–	შედლება
„	გ'აზა	–	ზურგი
„	ფხარჰჰაჟ	–	დასაკრავი ინსტრუმენტი

და სხვ.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ ადილეურ ენათაგან შეთვისებულ სიტყვებში დაცულ ზ, ზ-ს შესახებ. ამ შემთხვევაშიაც ცვლილება ადილეურს ენებს განუცდიათ (იქ გვაქვს ღ, ღ, ხოლო ტაპანთურს შეუნარჩუნებია ძველი სახეობა.

¹ ადილეური ს' ს' ზ'-ს ტაპანთურში ლაბიალიზებულიად გადმოცემის საკითხი სპეციალურ შესწავლას საჭიროებს.

ასევე, ზოგ შემთხვევაშიაც საყურადღებოა ტაპანთურის ჩვენება ადიღურ ენათა ბგერების ისტორიისათვის.

§12. რას იძლევა ტაპანთური აფხაზური ენის ფონეტიკური სისტემისათვის? ტაპანთურის ფონეტიკური სისტემის ანალიზის შედეგად ირკვევა:

ა) მთელი რიგი ფარინგალური ბგერები **ჭ ჯ ზ**, რომლებიც პირაქეთა დიალექტებში დაკარგულა თუ შეცვლილა სხვა ბგერით, ტაპანთურში დაცულია სავარაუდო სახით.

ბ) ე. წ. **ს. ზ.** ფონემები, **შ. ჟ.**-ს გვერდით ბზიფური დიალექტის მსგავსად სისტემაში შემონახული ჰქონია ტაპანთურსაც, მიუხედავად იმისა, რომ ადგილი აქვს ამ ფონემათა ბგერობრივ აღრევას.

გ) **ტ. დ. თ.** ბგერები ტაპანთურს დღეს აღარ მოეპოვება. მაგრამ ისინი დამახასიათებელი რომ უნდა ყოფილიყვნენ ტაპანთურისათვის ისევე, როგორც სხვა აფხაზური დიალექტებისათვის, ამას არკვევს თვით ტაპანთური.

ტაპანთურში ლაბიალიზებული აფრიკატები დელაბიალიზაციას განიცდიან. დღეს ტაპანთურში ორი რიგის ლაბიალიზებული აფრიკატები გვაქვს 1. წ. ძ. ც. 2. ჭ. ჯ. ჩ., მაგრამ მათ შესაფერი ფონემატურობა არ ახასიათებთ. ერთსა და იმავე ფონემას **წ.**-ც გადმოსცემს და **ჭ.**-ც, გარკვეულს კილოკავებში კი, სადაც დელაბიალიზაცია ბოლომდე მისულა, აშკარად ჩანს, რომ ხსენებული ბგერები წარმოშობით ფონემატურადაც იყვნენ განსხვავებულნი. კერძოდ, სრულად-დელაბიალიზებულ **ჭ. ჯ. ჩ.** (წ. ძ. ც.) ბგერათა წყარო ჩანს **ტ. დ. თ.**

ასე, რომ ტაპანთურში ფონეტიკურს სისტემაში დღემდე შემორჩენილა **ტ. დ. თ.**-ს არსებობის კვალი, თუმცა ისინი ბგერობრივად მასში აღარ გვხვდებიან.

ამ ფაქტთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოებაც: აფხაზურის სხვა დიალექტებში არსებობს მხოლოდ ს ი ს ი ნ ა აფრიკატთა ლაბიალიზებული სახეობა. შიშინა აფრიკატთა ლაბიალიზაცია არ იცის არც ერთმა სხვა აფხაზურმა დიალექტმა. კიდევ მეტი, აფხაზურისათვის უჩვეულოა ჭჭ..., ჯჯ..., ჩჩ... კომპლექსებიც კი (ამით უნდა აიხსნებოდეს კერძოდ, ქართულ ჯუარ||ჯვარ- სიტყვის აჯარ- სახეობა აფხაზურში). ტაპანთურმა კი, როგორც აღვნიშნეთ, მოგვცა მათი ლაბიალიზებული სახეობა. **ჭ. ჯ. ჩ.** თავის დროზე არც ტაპანთურს უნდა ჰქონოდა. ისინი უნდა ჩამოყალიბებულიყვნენ **ტ. დ. თ.**-ს აფრიკატიზაციით.

დ) ვ ვ ჭ სპირატთა სამეულთაგან ტაპანთურს საკუთარს ლექსიკაში შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ **ჭ.** ზოგად-აფხაზური **ჭ** იქ ხან **ც**-თია წარმოდგენილი, ხან **ჭ**-თი. ვ ვ კი სულაც არა გვაქვს. მათ ადგილას არის: წ ძ.

ირკვევა, რომ ვ ვ ჭ ბგერები არ უნდა ჰქონოდა საერთოდ აფხაზურს. ისინი უნდა მომდინარეობდნენ სათანადო აფრიკატთა ლაბიალიზებულ სახეობათაგან. რაც შეეხება იმ სიტყვებს, რომლებშიც ტაპანთურიც ჭ-ს წარმოგვიდგენს, მათშიაც ჭ მეორეული წარმოშობისა უნდა იყოს. ოღონდ ეს ჭ უფრო ადრინდელი პერიოდისა ჩანს, ვიდრე ის ჭ, რომლის შესატყვისადაც ტაპანთურში ც გამოდის. ეს უკანასკნელი უნდა განეკუთვნებოდეს ვ ვ-ს ჩამოყალიბების პერიოდს.

ე) ხ, ხ^ა მეორეული წარმოშობისა არიან ტაპანთურშიაც. ისინი ჯ ჯ-ს ენაცვლებიან.

ვ) ხ ყ-ს ბგერინაცვალაია.

ზ) ბზიფური დიალექტისათვის დამახასიათებელი ს' ზ' წ' ძ' ც' ბგერები ისევე არ მოეპოვება ტაპანთურს, როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტს. ამ მხრივ ბზიფური განცალკევებით დგას.

დღეს ტაპანთური ყველა აფხაზურ დიალექტზე უფრო მდიდარია თანხმოვნებით (მას 86-მდე თანხმოვანი მოეპოვება). ეს გამოწვეულია იმით, რომ, ერთი მხრივ, იგი იცავს თანხმოვნებს, რომლებიც სხვა დიალექტებსაც უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ დაუკარგავთ; მეორე მხრივ, ფონეტიკურ ცვლილებათა ნიადაგზე მას ჩამოყალიბებია ახალი ბგერები; მესამე მხრივ, თანხმოვანთა ამ სიმრავლეს ემატება ადიღურ ენათაგან შეთვისებული მთელი რიგი სპირანტები.

ტაპანთურის თანხმოდგანთა საერთო ტაბულა

	ბაგისმიერი				წინაქისმიერი			შუაქისმ.			უკანაქისმ.			ფარინგალ.			ყელისმიერი										
	წყვილ-ბაგის.		კბილ-ბაგისმ.		კბილისმიერი			წინაქისმიერი			შუაქისმ.			უკანაქისმ.			ფარინგალ.			ყელისმიერი							
	საცინზღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ	საცინძღე	-ვგინგენ			
ც ყ წ ღ ღ	მ		ნ																								
	ბ		დ																								
	გ		ც																								
			ტ																								
			წ																								
ც ყ წ ღ ღ																											
ც ყ წ ღ ღ																											

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: კვადრატულ ფორხილებში ჩასმული ნიშნებით გამოხატულია ბგერები, რომლებიც იხმარებიან ადილურ ენათაგან შეთვისებულ სიტყვებში.

ტაპანურის ფონეტიკური სისტემით სავარაუდო თანხმობანთა ტაბულა

	ბაგისმიერი			წინაენისმიერი			უკანაენისმიერი			ფარინგულური		
	წყვილბაგისმიერი	ბაგისმიერი	კბილბაგისმიერი	კბილზაგისმიერი	მაგარსასისმიერი	ოცნაენისმიერი	ოცნაენისმიერი	რზილსასისმიერი	რზილსასისმიერი	ოცნაენისმიერი	ოცნაენისმიერი	ფარინგულური
ა	·ნ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ	ბ
ა	·ფ	გ	გ	გ	გ	გ	გ	გ	გ	გ	გ	გ
ა	·ფ	დ	დ	დ	დ	დ	დ	დ	დ	დ	დ	დ
ა	·ფ	ე	ე	ე	ე	ე	ე	ე	ე	ე	ე	ე
ა	·ფ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ	ვ
ა	·ფ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ	ზ
ა	·ფ	რ	რ	რ	რ	რ	რ	რ	რ	რ	რ	რ
ა	·ფ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ	ლ
ა												
ბ												
გ												
დ												
ე												
ვ												
ზ												
რ												
ლ												

შ ე ნ ი შ გ ნ ა: ამ ტაბულაში წარმოდგენილია ის სახეობა, რომელიც ტაპანურის თანამედროვე თანხმობანთა სისტემისათვის არის ამოსავალი და არა უბეკლესი.

III. ფონეტიკა: ზ) ფონეტიკური პროცესები

§13. **საკითხის დასმისათვის.** საერთოდ ცნობილ ფონეტიკურ პროცესებს ტაპანთურშიაც აქვს ადგილი, ოღონდ მათ შორის საკმაოდ გავრცელებულია ასიმილაცია (უმთავრესად ხმოვნებისა). დანარჩენები კი, როგორცაა – ბგერათა შენაცვლება, დაკარგვა და სხვა – განსაკუთრებით თანხმოვნებში მეტისმეტად არასისტემურს ხასიათს ატარებს, ხშირად ცალკეულ ფაქტებს არ შორდება.

ეს დამახასიათებელი მოვლენაა აფხაზურის სხვა დიალექტებისთვისაც.

მათი ასეთი შეზღუდულობა დაკავშირებული უნდა იყოს თვით აფხაზურ ფუძეთა შედგენილობასთან. აფხაზურში ძირები ჩვეულებრივ ერთთანხმოვნიანია. ფუძეში შემავალი სხვა თანხმოვნები კი სათითაოდ მატარებელნი არიან გარკვეული მორფოლოგიური ფუნქციისა. ეს გარემოება კი ხელს უწყობდეს მათს (თანხმოვნების) მეტს გამძლეობას.

§14. **ხმოვნის მაგარი შემართვა.** ტაპანთურში სიტყვის თავში ზოგჯერ ადგილი აქვს ხმოვნების (ა, ი, უ) მაგარ შემართვას.

მაგ.:

აბურიან	– 28 –	ბარდნალი
სგგ-გ ალაბზინ	– 45–	ჩემი გული მით ამაყოფდა
აბსგმქა	– 47 –	მასპინძლები
არ' ასეს-ჭკენ	– 71 –	ეს პატარა ბატკანი
ამაშა	– 73 –	ორმო
აჭკენ	– 73 –	ბიჭი
აღსრა	– 73 –	ჩხუბი, წაკიდება
არი აისშეზ	– 48 –	ეს, რომელიც მოვკალი
აიზენხან	– 51 –	მას (მამაკ.) დარჩა რა...
აინანიად	– 73 –	შეხვდა
აჭაწწ!	– 46 –	შენ (მამაკ.) გამოძვერი ქვეშიდან!
აჭსაშუბ	– 52 –	შენ (მამაკ.) გიშოვი, გიპოვი
აჭა სგაალაშან...	– 51 –	შენ (მამაკ.) მომაგონდი რა...

და სხვ.

§15. **ვიწრო ჯ ხმოვნის მიღება გ ხმოვნისაგან.** ზემოთ (§ 3) ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ტაპანთურს ხმოვანთა მიხედვით ისეთივე ვითარება ახასი-

ათებს, რაც სხვა ავხაზურ დიალექტებს, მაგრამ გარკვეულს შემთხვევებში შეიძლება ტაპანთურში შეგვხვდეს **ა** ხმოვნის მოკლე სახეობაც **-ა**. იგი **გ** ხმოვნის შენაცვლებითაა მიღებული **გ** ბგერასთან მეზობლობაში. **გ** ბგერის წინ, თუ მოსალოდნელი იყო თანხმოვანთგასაყარად ან **ი უ** ხმოვანთა შემადგენელ ელემენტად **გ** ხმოვანი, იგი ჩვეულებრივ ქცეულა **ჰ**-დ.

მაგ.:

დგმ ^ა სუ	- 67 -	იგი (ვიღაც) როგორც არის
დ ^ა სნ ^ა ნგზო	- 64 -	იგი (ვიღაც) სადაც მივიდა
იშ ^ა საზ	- 22 -	იგი (რღაც) როგორც იყო
ა ^ა საბ	- 61 -	ისინი არიან
დ ^ა სან	- 6 -	იგი (ვიღაც) იყო
ა ^ა სააა?	- 59 -	რაა?
დ ^ა სამტაზ	- 59 -	იგი (ვიღაც) სადაც იწვა
დ ^ა საბთა	- 55 -	იგი (ვიღაც) არის რა
დ ^ა სამკა	- 8 -	მის (ადამიანის) არ-ყოფნით
ა ^ა სანია	- 19 -	ისინი იყვნენო
უ ^ა საცაჟ ^ა	- 54 -	შენ (მამაკ.) სადაც წახვალ
იშ ^ა სააა?	- 54 -	ის (რღაც) რატომაა?
იგ ^ა სახემ	- 23 -	ისინი აღარ არიან
ს ^ა საბ	- 29 -	ვიმყოფები
ხ ^ა ბზა-დ ^ა სა	- 15 -	უწესოდ, ურჯულოდ
დ ^ა სანაძუმ ^ა ზო	- 22 -	იგი (ადამიანი) სანამ მისწვდებოდა
ა ^ა საბზაზუზ	- 22 -	იგი (რღაც) სადაც ცხოვრობდა
ა ^ა სუდა? ¹	- 65 -	ვინაა?

და სხვ.

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, მან მაშინაც შეიძლება ვიწრო ხმოვნის სახე შეინარჩუნოს, როცა მახვილს ატარებს.

პირაქეთა დიალექტებში გვქონდა **ჰ** ბგერასთან **გ** ხმოვნის **ა**-დ ქცევის შემთხვევები, ოღონდ მათში ვიღებდით ჩვეულებრივს, სრულს **ა**-ს. მაგ., სგყოუბ „ვარ“, „ვარსებობ“, მაგრამ ჰყოუბ „ვართ“, „ვარსებობთ“.

ტაპანთურშიაც შეიძლება ექნეს ადგილი **ჰ**-სთან **გ**-ს **ა**-დ ქცევას, მაგ.

დჰარშებ! - 40 - მოგვაკვლევინე, მოგვლათ ის (ადამ.)!

(თუმცა უჩვეულო არც ასეთი ფორმებია:

¹ პარალელურად გვხვდება ასეთი ფორმებიც:

რსუ	(← აგსუ) - 69 -	ის, რომელიც არის
დგყაცაზ	- 58 -	იგი (ადამ.) სადაც წავიდა
დგსან	- 58 -	იგი (ადამ.) იყო
(ი)გ ^ა სამ	- 7 -	(ის) (რღაც) არაა
დგ ^ა სამზოტ	- 58 -	იგი (ადამ.) არ იყო

ძე ჰგზ-ჟაშთ – 74 – წყალს შევსვამთ

კარა ჰგმამკა – 7 – არაფრის ქონით ჩვენ

იჰგცჰაგაბ – 23 – ის (რაღაც) ერთად მოვიტანოთ

ამ რიგისავე უნდა იყოს **ჰ** ბგერის მჟღერ **ჰ** სახეობასთან **ა** ხმოვნის არსებობა ტაპანთურში და **ჰ**-ს დაკარგვის ნიადაგზე ორი თუ გრძელი **ა** ხმოვნის შემორჩენა აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში (მაგ., ტაპ. დაჰზად, დიალექტ. დაა ბეძტ „ის (აღამ.) ჩვენ დავინახეთ“.

ტაპანთურში ორ შემთხვევაში **ჰ**-ს წინაც შევნიშნეთ ვიწრო **ჰ** ხმოვანი. მაგ.:

ლ'არჰჰ (← ყაბ. ლ'არგჰ) – 19 – ძლიერი

ჰგჰ სჰჰგძტ (←... საჰგძტ?) – 7 – სუნი („მესმა“) მეცა.

ერთხელ კიდევ ჩვენ იგი შევნიშნეთ **გ**-ს შემდეგ. მაგ., დენარგლაგან (← დენარგლაგენ) – 13 – „მან (აღამ.) ისინი მი-დაიწყო რა“.

ამ ხმოვნის არსებობა, თუნდაც ასეთს განსაზღვრულს შემთხვევაში, ტაპანთურში, გვგონია, უნდა მიეწეროს გავლენას ადიღური ენებისას, რომლებშიაც ასე ფაქიზად არის გარჩეული სრული და ვიწრო **ა** ხმოვანი.

§16. ხმოვანთა ასიმილაცია. ფართოდაა გავრცელებული ხმოვანთა ასიმილაცია, მასთან უფრო სრული, ვიდრე ნაწილობრივი. თანაც ასიმილაცია ეხება არა მხოლოდ ერთი სიტყვის ფარგალში არსებულ ხმოვნებს, არამედ იგი ვრცელდება მეზობლად მყოფი სიტყვების ბოლოკიდურსა და თავკიდურ ხმოვნებზე.

პ რ ო გ რ ე ს უ ლ ი კ ო ნ ტ ა ქ ტ უ რ ი ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა
ა) ნაწილობრივი:

ა → აე || → ე

აერგ^ჲ (← აარგ^ჲ) – 19 – ისიც

არეჰკენ (← არი ეჰკენ ← არი აჰკენ) – 54 – ეს ყმაწვილი

აეხჰა – 75 – → ეხჰა – 73 – დღეს

აენლაჰა (← აანლაჰა) – 72 – ის (რაღაც) როცა გაიგონა მან (დედაკ.)

არეჰშთა (← არი ეჰშთა ← არი აჰშთა) – 41 – ამის მსგავსად.

აჰესგან (← აჰრ ასგან) – 33 – ამ დროს

და სხვ.

ჟა (ან ლაზიალიზებული თანხმოვანი + ა) → ჟო → ლო

ჟოდდრჰანა (← || ჟადდრჰანა) – 19 – კვლავ

ჟოწგან (← || ჟაწგან) – 6; 44 – ბოლოს

შკოკა (← || შკაკა) – 20 – თეთრი

დაჟოკთაგლა (← || დაჟაკთაგლა) – 60 – ის (აღამ.) მის (რაღაც)

უკან მიღვენებით...

იმ^აოქ (← აშაქ) – 60 – მისი (მამაკ.) თოფი
 დედთომ^აენ (← დედთ^აომ^აენ ← დედთ^აშ^აენ) – 44 – იგი (მამაკ.) [მას
 (მამაკ.)] მისცემდა მას (ადამ.)
 და სხვ.

ბ) სრული:

იშვიათია სრული პროგრესული ასიმილაცია. ამის თითო-ოროლა შემთხვევას თუ წავაწყდებით.

ია → [იე] ო

სგზბ^ახ^აუმ^ატ (← *სგზბ^აიხ^აუმ^ატ ← *სგზბ^აიხ^აუმ^ატ) – 20 – მე „გავკეთდები“
 პირაქეთა დიალექტების აზნია იქ საერთოდ აზ^აზ^ა – სსხეს ატა-
 რებს.

უგ → უუ

აუ^აუ (← აუ^აუ) – 21 – ის
 უუ^აგ^აგ^ა (← უუ^აგ^აგ^ა ← უა^აგ^აგ^ა) – 13 – ახლაც
 უუ^აგ^ა (← უუ^აგ^ა ← უა^აგ^ა) – 53 – ახლა

და სხვ.

მაღზე იშვიათია პროგრესული დისტანციური
 ასიმილაცია. შეიძლება ზოგჯერ შეგვხვდეს ასეთი სახისა:

აკ^ატ^აზ^აჩა (← აკ^ატ^აზ^აჩა) – 44 – მექათმე, ქათმის მწყემსი

და სხვ.

რეგრესული კონტაქტური ასიმილაცია
 ა) ნაწილობრივი:

აფ → ეფ

უნ^აე! (← უნ^აა!) – 69 – შენ (მამაკ.) მიდი!
 უ^ალ^აე! (← უ^ალ^აა ← უ^ალ^ააჰი) – ღმერთო!
 რ^აეშ^აათა (← რ^ააშ^აათა) – 4 – სწორად

და სხვ.

თუმცა ამ სახის ასიმილაცია ტაპანთურში ისე გავრცელებული არ
 არის, როგორც პირაქეთა დიალექტებში. ამ ნიადაგზე ტაპანთური ხშირად
 იცავს ისეთ უასიმილაციო ფორმებს, რომლებიც პირაქეთა დიალექტები-
 სათვის უჩვეულო იქნებოდა.

მაგ.:

(ი) ლ ^ა დ ^ა დ	–68–	მან (მამაკ.) უთხრა მას (დედაკ.) ის (რადაც)
ნა ^ა ჰ ^ა	–64–	ნოღაელი
ტ ^ა ნ ^ა დ ^ა ზ...	–75–	ის (ადამ.) სადაც მივიდა...
უნ ^ა ა!	–59–	შენ (მამაკ.) მიდი!
ინ ^ა დ ^ა შ ^ა ამ ^ა რ...	–24–	ის (რადაც) მიდის რა...
უ ^ა დ ^ა გ ^ა !...დ ^ა დ ^ა გ ^ა ან	–29–	შენ (მამაკ.) მობრძანდი!... მათ ის (ადამ.)

მიიწვიეს.

იმჟ.ადსუამცა...იმჟ.ადსტ -29- გზაზე ის (რადაც) მიდის, მიდის რა...
გაიარა.

ჰადჰად“ -20- ჰო!

ირჰადტ -13- მათ ის (რადაც) ჰამეს.

ადგელ აფნჯ დლაფცატ -20- მან (მამაკ.) იგი (ადამ.) მიწაში გაატარა;
ჩაუშვა (დასცა) და სხვ.

ნაწილობრივ რეგრესულ ასიმილაციას ადგილი შეიძლება ექნეს სხვადასხვა სიტყვათა კიდური ხმოვნების ურთიერთ შეხვედრისას

.....ა ე..... → .....ე ე.....

დარე დჰჰა (← დარა დჰჰა) - 59 - მისი (მამაკ.) ხმალი

ლემჰალე ისაჰაზ (← ლემჰალა ისაჰაზ - 74 - რაც ყურით მესმა...

ამცე დანგრშენ (←ამცა დანგრშენ) - ცეცხლზე მიაცხუნა მან (მამაკ.) რა...

აბორე ითაგელოუ (←აბორა ითაგელოუ) - 6 - ბოსელში რომ იყო, იდგა...
და სხვ.

.....ა უ..... → .....ო უ.....

უარრ უკაბ (←უარა უკაბ) - 59 - შენ (მამაკ.) ხარ

და სხვ.

ეს მოვლენა დამახასიათებელია პირაქეთა დიალექტებისთვის. ტაპანთურში იგი უფრო შორს წასულა და ვიღებთ სრულად ასიმილირებულ სახეობას.

ბ) სრული:

ტაპანთურში ძალზე გავრცელებულია სხვადასხვა სიტყვათა კიდური ხმოვნების ურთიერთ შეხვედრისას სრული რეგრესული ასიმილაცია.

.....ა ი..... → .....ი ი.....

რეწი იდგუზ... (←რეწა იდგუზ) - 34 - რომელიც უფრო დიდი იყო...

ბარი იბგუხია (←ბარა იბგუხია)? - 30 - შენ (დედაკ.) რასლა იქმ?

აღარი ირქაცტ (←აღარა ირქაცტ) - 30 - მან (მამაკ.) აღვირი მოაქანა

ჰაჯრ ითაგ-ზაგ-გ (←ჰაჯრითაგ-ზაგ-გ) - 30 - მოლას ცოლიც

სი ისჰებ (←სა ისჰებ) - 69 - ის (რადაც) მე მეკუთვნი

ნეყარ იცან... (←ნეყარა იცან) - 59 - სასიარულოდ წავიდნენ რა...

უწარ იჰად (←უწარ! იჰად) - 59 - შენ (მამაკ.) დაჯექ! თქვა

სარი იგ-სეზდგრამ (←სარა იგ-სეზდგრამ) - 59 - [მან (მამაკ.) მე არაფერი ვიცი]

მახჰი ინანარკვთა.. (←მახჰა ინანარკვთა) - 53 - დღეიდან მოკიდებული...

ამაში იჟიტ (←ამაშია იჟიტ) - 13 - მან (მამაკ.) ორმო ამოთხარა

ალაშარი იბაჰტ (←ალაშარა იბაჰტ) - 21 - იგი (მამაკ.) სინათლეს ხედავს რა...

ლი ილგ-ზზენ (←ლა ილგ-ზზენ) - 21 - მას (დედაკ.) ერქვა...

ჯარ ისგმაპ (←ჯარს ისგმაპ) - 20 - ის (რადაც) სადღაც მაქვს

აფნარი იცაზ... (←აფნარა იცაზ) - 20 - სასწავლად რომ წავიდა...

ამს.თი იშტაზ... (←ამს.თა იშტაზ) - 20 - „დათვად“ რომ იწვა...

აბნი იმალწენ... (←აბნა იმალწენ) - 20 - ტყიდან გამოვიდნენ რა...

და სხვ.

.....გ ი..... → .....ი ი.....

აძი იგზმათამლუაზდ	(←აძე იგზმათამლუაზდ)	-59-	წყალში ვერ გადიოდა
უკაზი იურჭედრა...	(←უკაზე იურჭედრა)	-59-	შენთვის რომ მოაგვარო, გააკეთო...
ალაჰ იფნი დატიშთე	(←... იფნე დატიშთე)	-12-	ღმერთთან გაუშვა.
აჩი მჰართეზ...	(←აჩე მჰართეზ)	-22-	ცხენი, რომელიც მას (მა- მაკ.) მისცეს...
ინაპი რმათა...	(←ინაპე რმათა)	-64-	მის(მამაკ.) ხელის ქონით... და სხვ.

ამის შემდეგ შესაძლოა ეს სიტყვები გაერთიანდნენ და კიდური ხმოვნების შერწყმის ნიადაგზე მივიღოთ გრძელი ო ხმოვანი:

იკაცე ჰან	(←იკაცე ჰან←იკაცე იჰან)	-14-	გადაღვარეო
რეფნი ჰახტ	(←რეფნი იჰახტ←რეფნი იჰახტ)	-3-	მან (მამაკ.) მათთან თქვა
ტრო.რმაბტ	(←ტრო.რ მამბტ←ტრო.გ მამბტ)	-14-	ახლა მოვიდნენ

და სხვ.

.....გ ა..... → .....ა ა.....

აჩა აფსთჰა დანჰალეშ...	(← აჩა აფსთჰა...)	-22-	ცხენმა ღრუბლებიდან რომ გადმოიხედა...
აჩა ატყა იკაჰად	(← აჩა ატყა...)	-22-	ცხენი იქვე დავარდა

და სხვ.

.....ა უ..... → .....უ უ.....

ტარუ უგანჰთაჰემ	(←ტარა უგანჰთაჰემ)	-65-	შენ (მამაკ.) არ გვიინახარ.
ტარუ უყარათე	(←ტარა უყარათე)	-61-	შენი (მამაკ.) ყარათე (ცხენის სახელი)
ტარუ უჰეგა	(←ტარა უჰეგა)	-33-	შენი (მამაკ.) სარკე

და სხვ.

.....ი ა..... → .....ა ა.....

აბარა აკარლა	(←აბარი აკარლა)	-59-	ამ ხევით...
არა აკარ დეუ	(←არი აკარ დეუ)	-75-	ეს დიდი ხევი

და სხვ.

§17. **ხმოვანთა დაკარგვა.** ზემოგანხილული რიგის შემთხვევაში სრული ასიმილაციის გვერდით ჩვეულებრივი მოვლენაა ხმოვნის დაკარგვა.

ი კარგვის მომდევნო სიტყვის ა-სთან მეზობლობაში:

ან' ანაჰე	(←ანრ ანაჰე)	-64-	ეს ნოღაელი.
ან' ავალთრ	(←ანრ ავალთრ)	-30-	ეს პალტო.
ან' აჩეჰ	(←ანრ აჩეჰ)	-22-	ეს ცხენოსანი.
არ' აყარა	(←არრ აყარა)	-2-	ესოდენი.
არ' ალგაჰა	(←არრ ალგაჰა)	-54-	ეს მოხუცი.

არ' აჭკუნ	(←არ' აჭკუნ)	-62-	ეს ყმაწვილი
აუ' აჭა	(←აუ' აჭა)	-75-	ის ხმალი
აუ' ათრფ	(←აუ' ათრფ)	-53-	ის ბურთი
აუ' აქტ	(←აუ' აქტ)	-29-	ის სოფელი

და სხვ.

ა იკარგვის მომდევნო სიტყვის **ა**-სთან მეზობლობაში:

აუ'აჟ' აფნგ	(←აუ'აჟა აფნგ)	-39-	იქ.
წაფხ' ამათა...	(←წაფხა ამათა)	-7-	კლიტე ელო, ჰქონდა რა მას (რაღაცას)...
აჯ' ანთანაწა	(←აჯა ანთანაწა)	-27-	თავი რომ ჩადო შიგ მან რაღაცამ)...

და სხვ.

ა იკარგვის მომდევნო სიტყვის **უ**-სთან მეზობლობაში:

კარ' ულ' აკ' უაშუგზთენ	(←კარა ულ' აკ' უაშუგზთენ)	-59-	შენ (მამაკ.) ვინძლო რა- მე შეიძლო
ანგლ' ურთა...	(←ანგლა ურთა)	-59-	აქედან წყალზე გავსლით შენ (მამაკ.)...
ან:			
იმგუაქუ...	(←იმგუაქუ)	-20-	ისინი როგორც არიან...
იბგმუ...	(←იბგმუ)	-19-	რაც გაქვს შენ (დედაკ.)...
იზწუ...	(←იზწუ)	-3-	ისინი რაშია ცხოვრო- ბენ, შიგ არიან...

და სხვ.

გ იკარგვის მომდევნო სიტყვის ხმოვნის წინ:

ამ' აჩფე	(←ამგ აჩფე)	-41-	წყლის ნაპირას
ამ' იაგუმცა...	(←ამგ იაგუმცა)	-57-	წყალს ის (რაღაც) მიაქვს რა...

და სხვ.

ეს მოვლენა საკმაოდ გავრცელებულია აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებშიაც.

ა იკარგვის **ი** ხმოვნის წინ:

დგმთია...	(←დგმთა-ია)	-67-	ის (ადამ.) მას (მამაკ.) ჰყავს-რა-ო
იმჩფად იჰან	(←იმჩფა იჰან)	-62-	რა ქენით(ო), თქვა მან (მამაკ.)
მემკედ მემ-შეზანკლი	(←მემკედ მემ- შეზანკლი-ი)	-19-	ერთი დღე და ერთი შუადღე (და)
ბარი სარი	(←ბარ-ი სარ-ი)	-20-	შენ (დედაკ.) და მე (და)
აჩკენი აფკესფი	(←აჩკენი აფკესფა-ი)	-20-	ყმაწვილი და ქალიშვილი (და)

და სხვ.

ეს მოვლენა სისტემატურს ხასიათს ატარებს ტაპანთურში. მოსალოდნელია ამავე ნიადაგზე იხსნებოდეს ის ცვლილებები, რომლებსაც ადგილი აქვს დროთა წარმოებისას (იხ. ქვემოთ).

შესაძლოა აღნიშნულ ნიადაგზე იყოს დაკარგული **o** ხმოვანი **აი** (→**ეი**) „ურთიერთ“-ის გამომხატველ აფიქსშიაც. პირაქეთა დიალექტებში ხსენებული მნიშვნელობით გვხვდება **აი** (→**ეი**). მაგ.:

აი-ბაბარა	–	ურთიერთ-ნახვა
აი-ბარკრა	–	ჩხუბი, ურთიერთ-ჭერა
აი-ფში	–	მსგავსი, ურთიერთ-სახე
აი-ჰაბე	–	უფროსი
აი-ლ	–	უკეთესი
აი-წბჯ	–	უმცროსი

და სხვ.

ტაპანთურში, ერთი შემთხვევის გარდა (აიწბა) ყველგან გვაქვს მხოლოდ **ა** მაგ.:

ჰაბაბაბ (მასდ. აბაბარა)	–21–	ჩვენ ერთმანეთს ვნახავთ
ჩაბადერკენ... (მასდ. ჩაბარკრა)	–3–	შეგროვდნენ, თავი მოიყარეს რა...
არი აფში	–71–	ასეთი, ამისთანა
აჰბ	–7–	უფროსი
აუდ აღთა	–19–	ამის უკეთესად

და სხვ.

ჩვენ აქ აღარ გამოვუდგებით ხმოვნებში სხვა ისეთ ცვლილებებს, რომლებიც დამახასიათებელია აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებისთვისაც.

§18. თანხმოვანთა ამისილაცია. საკმაოდ გავრცელებულია თანხმოვანთა კონტაქტური ასიმილაცია. თითო-ოროლა გამონაკლისის გარდა ასიმილაცია რეგრესულია. ასიმილაციის შედეგად ვიღებთ: გამკვეთრებას, გაფშვინვიერებას, გამჟღერებას, ლაბიალიზაციას (რა თქმა უნდა, იქვე გვხვდება ყველა ასეთს შემთხვევაში უასიმილაციო სახეობაც).

გ ა მ კ ვ ე თ რ ე ბ ა :

დამაჰკადა?	(←დამაჰკადა?)	–71–	რას ერჩი შენ (დედაკ.) მას (რალაცას?)
დმაზემკკა	(←დმაზემკკა)	–3–	იგი (ადამ.) არ მოვიყვანო რა...
აჰკაბართა	(←აჰკაბართა)	–3–	ტანის საბანაო ადგილი
ტყაცაუტ...	(←ტყაცაუტ)	–51–	ის (ადამ.) სადაც მიდის...
ტყაჰაზ...	(←ტყაჰაზ)	–45–	ის (ადამ.) სადაც იჯდა...
ტყანაშელღზ...	(←ტყანაშელღზ)	–20–	ის (ადამ.) სადაც შევიდა...

და სხვ.

გ ა მ ქ ლ ე რ ე ბ ა :

ააძბა	(←ააწბა – 39)	-13-	უმცროსი
იზმაჭგტან	(←იზმაჭგტან)	-54-	ის (რალაც) მისთვის (მამაკ.) მოგვეკონდა და სხვ.

დისტანციური ასიმილაციის ნიადაგზე უნდა იყოს მიღებული პირაქეთა დიალექტების ა წ ლ ა ძ გ-საგან ტაპანთურში ძ ლ ა ძ გ კ – 7– „ხის წყალი“.

გ ა ფ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ე ბ ა :

თჭაყრან	(←დჭაყრან)	-10-	ის (ადამ.) ღარიბი იყო
თფელ ტანხან...	(←დფელ ტანხან)	-40-	ის (ადამ.) ბუმბერაზად იქცა რა...
სან, იფთაჯრა?	(←სან, იბთაჯრა?)	-40-	დედა, რა გინდა?
ფსახშაბთა...	(←ბსახშაბთა)	-55-	შენ (დედაკ.) ჩემი და ხარ რა...
დაცაწან	(←დაძაწან)	-2-	ის (ადამ.) გვერდით დაჯდა რა...
(ი)ვეცცალა	(←(ი)ვეძცალა)	-7-	ცურვით (ზედ)...
დგლდგრგზთ-ჰა	(←დგლდგრგზდ-ჰა)	-73-	მან (დედაკ.) ის (ადამ.) იცნო, მაგრამ...
დანჭაქ-გ ცხ	(←დანჭაქ-გ წხ)	-76-	ის (ადამ.) როცა გავიდა, განშორდა.

აქვე გვხვდება პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევები:

მათაქ-გლხოთ	(←მათაქ-გლახდ ტ)	-29-	ისინი კვლავ ავიდნენ
სმახფ	(←სმახს ხ)	-45-	მოვალ
აყამჩე ზეფთუშთა	(←ზეფთუშ-და)	-29-	შენ (დედაკ.) მათრახს ვის მისცემ?
დეფჰ-გსფა-ხ აფშპ	(←დეფჰ-გსზა-ხ აფშპ)	-19-	ის (ადამ.) ოქრო-ქალიშვილია და სხვ.

ამავე ცვლილების ნიადაგზე ხომ არ არის მიღებული „დანის“ სახელწოდების ტაპანთური სახეობა ჰასფა (14) (შდრ. პირაქეთა დიალექტების აპ.გზბა)?

ანდა პირობითს კილოში ზ||ს-ს მონაცვლეობა? ზ-ს ფშვინვიერ ს-დ ქცევას შესაძლოა მომდევნო სუფიქსისეული თ თანხმოვანი იწვევდეს.

პირობითს კილოში ისჰ.გზთენ („თუ ვამბობდე, ვიტყოდე“) და სხვა-თა გვერდით არის:

მცე სჰ.გსთენ...	-45-	თუ ტყუილს ვამბობდე...
კარა უგ.გლუსთენ...	-20-	თუ რასმე აპირებ, ბედავ შენ (მამაკ.)...
დეფსგსთენგ ე...	-58-	ის (ადამ.) თუ მოკვდა კიდეც... და სხვ.

ლ ა ბ ი ა ლ ი ზ ა ც ი ა :

სანს-ცაქა	(←სანსც-აქა)	-73-	ჩემი დები.
ბეჟჟ-ანს-ცა	(←ბეჟჟ-ანსცა)	-72-	შვიდნი დანი.
ლანს-ცაქა	(←ლანსცაქა)	-39-	მისი (დედაკ.) დები.
აჩქა	(←აჩქა)	-27-	ცხენები.
ჩა ჩაშკვ	(←ჩა ჩაშკვ)	-50-	ასი მხედარი, ცხენოსანი.
დჟა ჩაჟჟ-გაწად	(←დჟა ჩაჟჟ-გაწად)	-45-	ის (აღამ.) ცხენიდან ჩამოახტუნა.

ამის მაგალითი შეგვხვდა შორეულს მეზობლობაშიაც:

ჩარა-ჟრა	(←ჩარა-ჟრა)	-52-	ჭამა-სმა
ხგ უწასად!	(←ხგ უწასად)	-9-	შენ (მამაკ.) ტყვია მოგხვდეს!

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, იგი გასაქანს პოულობს უმთავრესად ჩ (ჩა), შ, ჭ-სთან.

§19. **თანხმოვანთა დისიმილაცია.** ძალზე იშვიათად შესაძლოა შევნიშნოთ თანხმოვანთა დისიმილაცია. ასე მაგალითად, ჰეზაბაყმჭაჟა? – 60– („რად ვწყვეტთ ერთმანეთს?“) ფორმაში ყ მიღებულია ჭ-სგან. უნდა ყოფილიყო ჰეზაბა-ჭ-შჭაჟა? ასევე ჯჩაჯა – 2– „სასაცილო“ მომდინარე უნდა იყოს იქვე გავრცელებული ჩჩაჯა სახეობისაგან.

კითხვა დგება დისიმილაციისავე ნიადაგზე ხომ არ აიხსნება ზოგი იშვიათად ხმარებული პარალელური ფორმა, როგორცაა, მაგალითად,

აჩკენ (აჭკენ-ის ნაცვლად)	-20; 52-	ყმაწვილი ბიჭი
ქატუ (კატუ-ს „)	-44-	ქათამი
-ცკეს (წკვ-ის „)	-52	ნაცვლად

და სხვ.

§20. **თანხმოვანთა დელაბიალიზაციის ცალკეული შემთხვევები.** თითო-ოროლა შემთხვევაში ტაპანთურში დასტურდება დელაბიალიზებული სახეობა. ყაბ. ცასჰჰ ტაპანთურში გამოითქმის, როგორც ცაშჰა – 52 – მთა.

სხვათა სიტყვის -ჰა ნაწილაკი შესაძლოა შეგვხვდეს -ჰა-ს სახითაც¹. მაგ., ბაცაზ-ჰა იფხაჟათა ჭკენაკ დაჟან – 29– ბაცაჟვი-ო რომ უწოდებდნენ („წოდებულად“) ბიჭი, ყმაწვილი ვინმე იყო.

პირაქეთა აფხაზურის აფჰაგ-ს „ქალი“, „დედაკაცი“; აფჰაგსბა „ქალიშვილი“ ტაპანთურში წარმოდგენილია ან აფჰაგს, აფჰაგსფა-ს ან დე-

¹ ამ მოვლენას სისტემური ხასიათი აქვს ბზიფურს დიალექტში.

ლაბიალიზებული – აფჰეს || აფჰას – 13; 69; 61; 59; 73, აფჰესფა –53 – სახეობით.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს „და“ სიტყვა პირაქეთა დიალექტებში იგი ადაჰ.შა-ს სახეს ატარებს, ტაპანთურში გვაქვს დელაბიალიზებული ჰ.-ს ხ-დ ქცეული სახეობა: ახშა.

შესაძლოა ყველა ამ შემთხვევაში მართლაც დელაბიალიზაციას ჰქონდეს ადგილი, მაგრამ გამორიცხული არც საწინააღმდეგო პროცესია. საყურადღებოა, რომ როგორც ქალ-, ქალიშვილ- სიტყვებში (აფჰ.გს, აფჰ.გსბა), ისე „და“ სიტყვაში (ადაჰ.შა) ერთი და იგივე ჰ. ელემენტი უნდა მონაწილეობდეს, რომელიც უნდა მიუთითებდეს მდებარეობითობაზე. ლაბიალიზაციის თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა, რომ პირაქეთა აფხაზურშიაც იგივე ელემენტი ას უ ლ, ქ ა ლ ი შ ვ ი ლ სიტყვაში არალაბიალიზებულად ჰ-ს სახით არის წარმოდგენილი და გვაქვს აფჰა „ასული“ (მდრ. აფა „ვაჟი“, „ძე“).

ასევე ზოგ სხვა შემთხვევაშიაც გვხვდება ტაპანთურში არალაბიალიზებული სახეობა. მაგ.:

პირაქეთა დიალექტები	ტაპანთური
აფ.ჴგჩა	ჩგჴ.გჩა – 2 – ტანსაცმელი
აშ.ყ.გ	ს.ყს – 14 – წიგნი ¹

და სხვ.

ამჟამად გაჭირდებოდა იმის თქმა, ამ უკანასკნელ შემთხვევებში ლაბიალიზებული სახეობაა ამოსავალი თუ არალაბიალიზებული.

§21. **თანხმოვნის დაკარგვა.** იშვიათია თანხმოვნის დაკარგვის შემთხვევები. იმ რამდენსამე მაგალითში, რომელთაც ჩვენ აქ მოვიყვანთ, ხშირად ძნელია იმის თქმა, დაკარგულია თანხმოვანი, თუ იგი არც ჰქონია ხსენებულ სიტყვას.

მარტივდება შთ კომპლექსი, იკარგვის შ: თა (←||შთა –6–) აჭრ აკუზთენ... – 29 – „კარგი (ჰო, მერე), თუ ესაა“...

მარტივდება ზთ კომპლექსი, იკარგვის ზ (?) პირობითს კილოში. გვხვდება ფორმები, როგორც (ა)აკუზთენ, ისე (ა)აკუთენ – 21 – „თუ არის“; როგორც იჰ.უზთენ, ისე იჰ.უთენ – 59 – „ის (ადამ.) თუ იტყვის“ და სხვა (თუმცა შეუძლებელი არაა ამ შემთხვევაში საქმე გვექონდეს არა-ფონეტიკურ მოვლენასთან).

იკარგვის მ (?):

¹ შ.აყა-ს სახიც ეგვე სიტყვა წარმოდგენილია აშხარულ დიალექტშიც. საყურადღებოა, რომ სოფ. ახუწაში (აჭყურის დიალექტი, ჯგერდეს კილოკავი) ერთი ჩვენი მთქმელი მუდამ შ.აყა-ს ამბობდა.

ისტაპელ – სტამბოლი (თუ ამ შემთხვევაში ეს სიტყვა „ისტაპელ“ სახეობით რომელიმე სხვა ენიდან არაა შეთვისებული).

ჭ.ენრჭა (||მეჭ.ნრჭა) – 6 – საგზალი. აქაც მ-ს უქონლობა შეუძლებელი არ არის სხვა ნიადაგზე ავხსნათ.

იკარგვის **ნ** (?):

ანგშ.ენთარა (პირაქეთა დიალექტების ანგშ.ენთრა) ტაპანთურში შეგვხვდრია ანგშ.ეთარა-ს სახითაც (– 76 – „საფლავი“).

მნელი სათქმელია, აქ სიტყვა-წარმოებითი საფუძველი გააჩნია **ნ**-ს უქონლობას თუ ფონეტიკური.

§22. თანხმოვანის განვითარება. იშვიათია თანხმოვნის განვითარების შემთხვევებიც.

ვითარდება **მ ზ**-ს წინ:

აჯ.ემზლგ (შდრ. პირაქეთა დიალექტების ახ.გზლგ) – 13 – „ოჯინჯალი“.

ვითარდება **რ ჯ**-ს წინ (?):

აჭარჯაყ (შდრ. პირაქეთა დიალექტ. აჭარჯაყ) – 34 – ბუხარი (თუ აქაც სხვა რომელიმე ენიდან არ მომდინარეობს ასეთი ფორმა). და სხვ.

§23. თანხმოვანთა შენაცვლება. თავიდან ბოლომდე გატარებულ ფონეტიკურ პროცესებს¹, რომელთაც სისტემური ხასიათი აქვს ტაპანთურს დიალექტსა და მის თქმებში, ჩვენ აქ აღარ განვიხილავთ. მართალია, მათ აქ წარმოდგენილი ცალკეული ფაქტებისთვისაც აქვთ მნიშვნელობა, მაგრამ რაკი ისინი განსაკუთრებულს ყურადღებას ფონეტიკური სისტემის თვალსაზრისით იქცევდნენ, განხილულია ხსენებულს თავში.

აქ წარმოვადგენთ მხოლოდ ბგერათა შენაცვლების ცალკეულ მოვლენებს. უნდა დავსძინოთ, რომ შენაცვლებული ფორმა არ ნიშნავს, რომ იგი უთუოდ გაბატონებული და ერთადერთია. პირიქით, ხშირად იგი შეიძლება ინდივიდუალურს ხმარებას ახასიათებდეს, მაგრამ შესაძლო პროცესის თვალსაზრისით მაინც საყურადღებო იყოს. ამ შემთხვევაში ჭირს ხოლმე ერთი რომელიმე ამოსავლის მიღება საფუძვლად. ჩვენ ხან აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებს ვეყრდნობით, ხან ყაბარდოულსა და საერთოდ ადიღურს), ხან კიდევ თვით შესასწავლი დიალექტის თქმებს.

¹ ვგულისხმობთ: წინაენისმიერი დენტალი ლაბიალიზებული **ტ. დ. თ.** ს ა მ ე უ ლ ი ს აფრიკატიზაციას **წ. ძ. ც.**-დ, რაც უკვე კარგა ხანია ჩატარებულა; შემდეგ ლაბიალიზებულ ბგერათა უნიფიკაციას ან შიშინა სახეობებად (სისინა სახეობების დაყვანა შიშინამდე. ყველგან ჭ, ჯ, ჩ, შ, ჟ) ან სისინა სახეობებად (შიშინა სახეობების სისინა სახეობასთან გათანაბრება). ყველგან – წ, ძ, ც, ს, ზ და შემდეგ მათს ნაწილობრივს ან სრულს დელაბიალიზაციას.

ჩ-ს ენაცვლება შ.

სათუ იშიფიტ (← ...იჩიფიტ)	-10-	ის (მამაკ.) მათხოვრობს
შიგვსგრშუნ (← ჩიგვსგრშუნ)	-23-	ისვენებდნენ
დაშია (← დაჩაა)	-40-	სხვ.

აღნიშვნის ღირსია, რომ დაშია, დაჩაა-ს ნაცვლად ჩვენ გაგვიგონია ბზიფური დიალექტის სოფ. უათჰარის თქმაში ერთ-ერთი პირისაგან. ტაპანთურში საერთოდ ასეთს შენაცვლებას ხელს უნდა უწყობდეს ყაბარდო-ული ენა, სადაც ჩ მთლიანად ცვლილა შ-დ.

შ || ე:

აჯგეშთარა (აჯგეჟთარა)	-16-	წუხელს აქეთ...
(ი)ჯ-ეკ-ეშთა – 33 – კრასნოვოსტოჩნიში დაგვიდასიურეს (ი)ჯ-ეკ-ეჟთა –		გაშვებით...

ორსავე შემთხვევაში პირაქეთა დიალექტებშიაც ჩვეულებრივია როგორც შ, ისე ე.

ლ' → შ:

სოფ. ყუბინაში ჩვენ 16 წლის ყმაწვილისაგან ჩავიწერეთ ფორმა ილეფსაშეზუან -33- „ისინი მას (დედაკ.) ეაშიკებოდნენ“. იგივე სიტყვა სოფ. კრასნოვოსტოჩნიში დაგვიდასტურეს ილეფსალ'გზუან – სახეობით. სიტყვა ადილეურია და შედარებით სულ ახალი შეთვისებული ტაპანთურში. თავისი ლატერალური ლ'-თი იგი უცვლელად გადმოუღია კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებას, ყუბინას მეტყველებას ახალშეთვისებულს სიტყვაშიაც კი ლატერალური ლ' შ-თი გადმოუცია. ლიტერატურაში არის ცდები აფხაზურ-ადილეურ ენათა შესატყვისობის დადგენისა და, კერძოდ, ნაჩვენებია ადილ. ლ'-ს შესატყვისად აფხაზურში შ (მაგ. ადილ. ლ'ჰ აფხ. აშაჰჰ „ფეხი“ და სხვა). ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ზემოაღნიშნული ფაქტიც.

ზ' → შ:

ყაბარდოულ ზაკაა-დან მომდინარე აზაკაა სიტყვა („კვიცი“) ერთ-ერთი 80 წლის კრასნოვოსტოჩნელი მთქმელისაგან გვესმოდა, როგორც აშაკაა.

შ || ჩ:

პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ტაპანთურში გავრცელებულია შგზუანძა. პარალელურად ერთხელ დავადასტურეთ ჩგზუანძა – 45- „შუა-დღემდე“.

ჟ. (ზ.) → (ჟ, ზ ?) → ძ (?):

დგგ-**ჟაჟან** (დგგ-**ზაზან**) კრასნოვოსტოჩნის ერთ-ერთი 80 წლის მოქმელისაგან გვესმოდა, როგორც დგგ-**ძაჟან**... – 59 – ის (ადამ.) შეწუხდა რა...

ძ → ზ:

პირაქეთა აფხაზური ან**ძმ** „სახელი“ ტაპანთურში წარმოდგენილია ან**გზ**-ის სახით (ილგზ**გზ**ენ – 21 – მას (დედაკ.) ის (რალაც) ერქვა).

ძ. → ზ. (ძ→ზ.):

ერთ-ერთი აბაზას მეტყველებაში სოფ. ჰუმარიდან ხან გვესმოდა დგმ-**გე**-გდცახტ „გარეთ გააგდო მან (მამაკ.) ის (ადამ.)“, ხან: ძმ**ზ**-გლგწხთ – 37 – „ისინი გარეთ გამოვიდნენ“.

ჯ || ძ:

„ეგონა, ფიქრობდა“ ჩვეულებრივ გამოიხატება პირაქეთა დიალექტების მსგავსად **ჯ**გმან სახეობით. ერთხელ შეგვხვდა აგრეთვე **ძ**გმან – 28.

ჯ → ჟ:

გვხვდება როგორც ნგბ**ჯაჟ**. (მაგ., ჟ-გნგბჯაჟაჟა – 53 – ორი ამხანაგი), ისე ნგბ**ჟაჟ**. (მაგ., სგნგბ**ჟაჟ** – 62 – ჩემი ამხანაგი, ტოლი). მაგრამ ეს შეიძლება თვით ტაპანთურის ნიადაგზე ჩატარებული პროცესი არ იყოს. ხსენებული სიტყვა მას შეთვისებული აქვს ყაზარდოულიდან, სადაც **ჯ** აფრიკატი ცვლილა **ჟ** სპირანტად.

რყ-**გჯ** || რყ-**გჟ** – 27 – მათი ჩალის ღერი.

შ || ს:

გვხვდება როგორც ა**შ**თანწ-გ, ისე ა**ს**თანწ-გ – 1 – გველი.

პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს აფ**შ**ცვა, ტაპანთურში – აფ**ს**აჩა – 11 – სავარცხელი (საქსოვი დაზვისა).

ც. || ჩ:

პირაქეთა დიალექტებშია ა**ც**-გჩა, ტაპანთურში – ჩ**მ**-გჩა – 44 – ტანსაცმელი.

ც || ჩ:

პირაქეთა დიალექტების აფ**შ**ცვა, ტაპანთურის – აფ**ს**აჩა – 11 – სავარცხელი (საქსოვი დაზვისა).

ც || ს:

ნამყო უკვეობითში პირაქეთა დიალექტების **ც** აფიქსის ნაცვლად ტაპანთურში გვაქვს **ს**: დგ^ნგმცასგზტ (პირაქეთა დიალექტ. დგმცა^ცგზტ) – 6 – „ის (ადამ.) ჯერ არ წასულიყო“; ლჷამთა ნამძასკა (პირაქ. დიალექტ... ნამძა^ცკა) – 74 – „მისი (დედაკ.) მოსვლის დრო ჯერ არ შესრულებულა რა“ და სხვ.

ც• (ჩ•) || შ• (ს•):

ისნაყ^წზნაყ^ატ – 34 – „მან (რაღაცამ) ის (რაღაც) დაჟეჟა, დაჩეჩეჟა“. იმავე მთქმელისაგან ჩავიწერეთ: სეც^წნაყ^წზნაყ^ატ – 34 – „მან (რაღაცამ) მე დამჟეჟა, დამჩეჩეჟა“. ასევე **ც**-იან ვარიანტს გვიდასტურებენ სოფ. კრასნოვოსტოჩნიში.

მრავლობითის **ცა** (→ ჩა) აფიქსი ერთ-ერთი კრასნოვოსტოჩნელი 80 წლის მოხუცის მეტყველებაში ზოგჯერ გვესმოდა **შა** (||სა)-ს სახით.¹

წ• → ჩ•:

იჯ^წ ჯგძჩდ – 59 – მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) თავი მოჰკვეთა“, შდრ. პირაქეთა დიალექტების: იხ^წ ხგძწედტ.

ჰ || ც:

პირაქეთა აფხაზურის ახუჰე „პატარა“, ტაპანთურში წარმოდგენილია ხუ^ც-ის სახით: ჭელასფა ხუ^ცკ – 72 – „ორი პატარა ლეკვი; აჰკჷგ^წ ხუ^ცგ^წგ – 71 – „პატარა ბიჭიც“ და სხვა.

ჰ || წ:

პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება, როგორც ანჰასრა, ისე ანწასრა (ეს უკანასკნელი უფრო ბზიფური დიალექტისათვის არის დამახასიათებელი), ტაპანთურში არის ა-ჰას-რა – „დარჩენა“.

ძ || წ:

პირაქეთა დიალექტების არემძ (გრძელი სკამი) ტაპანთურში წარმოდგენილია არემწა-ს სახით.

წ || ც:

პირაქეთა დიალექტების აცაფხა „გასაღები“ ტაპანთურში წარმოდგენილია აწაფხა-ს სახით.

¹ ბზიფურს დიალექტშიაც მრავლობითს რიცხვში ზოგი პირი აჰკუნშა („ბიჭები“, „ყმაწვილები“) სახეობას გვიდასტურებდა.

ლ → ნ:

პირაქეთა დიალექტების აკვლჰარა || აკვლჰარა, ტაპანთური კვნჰარა – 39 – ჭუჭრუტანა (შდრ. ტაპანთურშივე : აკვნჰარა ჭკუნ აფნე იკვლემ-რეს-თტ – ib – „პატარა ჭუჭრუტანაში შეაგდო“).

თუქან – 20 – „ვაჟკაცობა“. კრასნოვოსტოჩნიში გვიდასტურებდნენ თუქან-ს. შდრ. ყაბარდოულში თაჟუჩან.

მ || ნ:

პირაქეთა აფხაზ. აყანტაზ, ტაპ. აყანტამაზ – 49 – ტიტველი.

პირაქეთა აფხაზ. ამყ-გბა, ტაპ. ამყ-გბა – 3 – || ნყ-გბა-კ – 9 – ხაპერა.

მგმ.ჰამძ || ნგმ.გმჰამძ – 41 – ყოველდღე.

უარყოფითს ბრძანებითი ტაპანთურში სუფიქსად გვაქვს როგორც ნ, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, ისე -მ; გვაქვს, როგორც უმცან! ისე უმცამ! – 45 – „მენ (მამაკ.) არ წახვიდე!“ და სხვ.

მ → ზ:

მზ.გნრჰა ერთხელ ჩავიწერეთ, როგორც ზღ.გნრჰა – 14 – საგზალი. მ-ს ზ-დ ცვლას ეგების აქ ხელი შეუწყო მომდევნო ღ. (← ზ.) ბგერამ.

ნ → რ:

ტაპანთურში საერთოდ გავრცელებულია ანგმ.გნთარა – „საფლავი“. ჩვენ ერთხელ ჩავიწერეთ ანგმ.გრთარა – 23.

ტ || დ : პ || ზ:

აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებსა და აშხარულში ე. წ. ფინიტური ფორმისათვის გარკვეულს შემთხვევებში გვხვდება ტ (← || იტ) სუფიქსი, გარკვეულში კიდევ – პ. ტაპანთურშიაც დასტურდებიან ისინი, ოღონდ აქ გავრცელებულია მათი მჟღერი სახეობებიც: პირველ შემთხვევაში – დ, მეორეში – ზ. პირაქეთა დიალექტების სცოატ – „მივდივარ“, ტაპანთურში იქნება: სციტ || სციდ . პირაქეთა დიალექტების სჯყოუპ – „ვარ, ვარსებობ“, ტაპანთურში იქნება: სჯყაპ || სჯყაზ და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ერთსა და იმავე თქმაში და ერთი და იმავე მთქმელის მეტყველებაშიაც კი შეიძლება დასტურდებოდეს ხსენებულ აფიქსთა როგორც მკვეთრი, ისე მჟღერი სახეობა. ხშირად კი ისმის რაღაც მათი ს ა შ უ ა ლ ი ბგერა, რომელიც განსხვავებულია აგრეთვე მათივე ფშინვიერი სახეობისაგან.

შესაძლოა ამ თავისებურ ბგერათა არსებობა ტაპანთურში გამოწვეული იყოს აღნიშნულ აფიქსთა მკვეთრი თუ მქდერი სახეობის აუსლაუტში მოხვედრით!¹

ჭ || ყ:

სოფ. კრასნოვოსტოჩნიში, ერთ-ერთი 80 წლის აბაზას მეტყველებით დავადასტურეთ: **ჭაჰსსგჯ** – 59 – მისალმების სიტყვაა (ყაბარდოული წარმოშობისაა). იგივე სიტყვა ახალგაზრდა მთქმელმა წარმოთქვა ასე: **ყაჰსსგჯ**.

ყ → ჭ:

ტაპანთურში ზოგჯერ **ყ** ცვლილა **ჭ**-დ (იხ. §7). ეს მოვლენა ძირითადად ახასიათებს ადგილის გამომხატველ აყ(ყა) ნაწილავს, -ყა თანდებულს, „ყოფნა“ აყაზარა ზმნას, „ოდენობის“ გამომხატველ აყარა სიტყვას. მაგ.:

(ა)წაბ – 28 – ის (რაც) არის
 არაჭა – 28 – აქ, აქეთ
 დჯაცაზ... – 19 – ის (ადამ.) სადაც წავიდა...

და სხვ.

მაგრამ ამათ გვერდით არის **ჭ**-ც.

მაგ.:

(ა)ჭაფსყეთა – 28 – ისინი მოჭერით და...
 მაყამა – 20 – მისი (მამაკ.) ხანჯალი
 აყამჩგ – 29 – მათრახი

და სხვ.²

იმის გამო, რომ **ყ** ერთ შემთხვევაში იცვლება **ჭ**-დ, ხოლო მეორე შემთხვევაში უცვლელი რჩება, შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ისინი წარმოშობით განსხვავებული ბგერები იყვნენ.

ასეთს ვარაუდს მხარს უჭერს ყაბარდოულის ვითარებაც. იქაც **ჭ** მიღებულია ჩვეულებრივი მკვეთრი **ყ**-საგან, ხოლო იქვე აწ არსებული **ყ** (რომელიც არ იქცევა **ჭ**-დ მეორეული წარმოშობისა ჩანს. ქვემო-ადილურში მისი შესატყვისია თავისებური **ჭ** ბგერა.³

¹ ეს ე. წ. საშუალო სახეობა (**ტ**-სა და **დ**-სი; **ჰ**-სა და **ბ**-სი) ქვემოთ გადმოცემული გვაქვს ასე: **ჭ, ღ**.

² **ჭ**-დ არსად იცვლება **ყ**-ს პალატალიზებული და ლაბიალიზებული სახეობები. არის: ადგელ დაქიყატ – 20 – „მან (მამაკ.) ის (ადამ.) მიწაზე, ძირს დააბერტყა“; ძჭაჭგწყან – 29 – „ისინი წამოცვიდნენ რა“; უაყგწ – 54 – „შენ (მამაკ.) მას (რადაცას) დაეხსენ“! ატაჭაქა ყგშაპ – 27 – „ხალხი ჭკვიანია“ და სხვ.

³ იხ. გ. როგავა. „ვარინგალურ ხშულთა რიგისათვის ქართველურსა და ადილურს ენებში“. საქ. მეცნ. აკადემიის საზოგ. მეცნ. განყოფილების VI სესიის თეზისები. 1942 წ.

გარკვეულს შემთხვევებში **ყ**-ს უცვლელად დარჩენა ტაპანთურში შეიძლება ყაბარდოულის უშუალო გავლენისთვის მიგვეწერა, რამდენადაც ძირითადი მარაგი ასეთი რიგი სიტყვებისა ტაპანთურს საერთო აქვს ყაბარდოულთან. ყაბარდოულშიაც სწორედ ამ უკანასკნელებში გვაქვს **ყ**. ესენია: **ყამჩგ** – „მათრახი“, **აყელ** – „ჭკუა“, **არყან** – „თოკი“, **აყამა** – „ხანჯალი“ და სხვ.

ცხადია, ასეთს შემთხვევაში სხვა ახსნას საჭიროებს საკუთრივ აფხაზური წარმოშობის სიტყვებში უცვლელად გადარჩენილი **ყ** ტაპანთურში.

ყ || კ:

პირაქეთა აფხაზ. **აკ**ასთლა, ტაპ. **ყ**ასთხა – მუგუზალი.

ყ || ჯ:

პირაქეთა აფხაზ. უსყან, ტაპ. ასჯან – 59 – მაშინ

ყ || ჯ:

პირაქეთა აფხაზ. **აყ**შარა, ტაპ. **ყ**შარა || **ჯ**შარა – 32 – მოგროვება, მოკრება.

ხ || ჯ:

პირაქეთა დიალექტების **ხ**-ს ადგილას ტაპანთურში ზოგჯერ ვხვდებით **ჯ**-ს. მაგ., პირაქეთა აფხაზ. ამახ^გ, ტაპ. ამაჯა – 19 – წყაროზე, მდინარეზე

„ „ აფხ^ა „ აფჯა – 21 – უწინ, წინათ.

ჯ → ხ:

ტაპანთურ დიალექტს ახასიათებს **ჯ** ბგერა. აქა-იქ იგი იცვლება **ხ**-დ. თითო შემთხვევა ამისა ჩვენ დაგვიდასტურებია ინჯიკჰკუნისა, ყუბინისა და ელბურგანის მეტყველებაში (მაგ., **იხ**ალენ || **იჯ**ალენ – 28 – ისინი ზევით ავიდნენ რა). უფრო სისტემატურს ხასიათს ატარებს ასეთი შენაცვლება კრასნოვოსტოჩნის თქმაში. მაგ.:

ლხაწა	–61–	მისი (დედაკ.) ქმარი
დჰახენჰეხენ	–61–	ის (აღამ.) დაბრუნდა რა...
აწეხან	–60–	ბოლოს

და სხვ.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ასეთი შენაცვლება დამახასიათებელია უფროსი თაობის მეტყველებისათვის, თუმცა იგივე პირები იმავე შემთხვევებში გამოთქვამენ **ჯ**-საც (იხ. §7).

ხ || ჰ:

პირაქეთა აფხაზ. ახჰჰ, ტაპ. აჰჰჰ – „ქვა“; პირაქ. აფხაზ. ადაჰჰჰ, ტაპ. აახჰჰ (←*ააჰჰჰ?) – „და“.

ჰ || ჯ:

პირაქეთა აფხაზ. ახაჰჰ, ტაპ. აჰჰჰ – ქვა.¹

ხ. || ჰ:

პირაქეთა აფხაზ. ახაჰჰ, ტაპ. ჰაჰჰ – 12 – ხოჯა.

ჟ, ზ. → ღ, ღ:

ტაპანთურ დიალექტს შემოუნახავს ჰ-ს რიგის მჟღერი სპირანტიცა და მისი ლაბიალიზებული სახეობაც. აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში პირველი დაკარგულა და მის მეზობლად ა ხმოვანი გაგრძელებულა ან გაორკვეცებულა, მეორე კი თავისებურ ჯ ბგერად ქცეულა (იხ. §6).

ტაპანთურში ამ ბგერებმა შესაძლოა ორგვარი ცვლილება განიცადონ:

1. ძალზე იშვიათად შესაძლოა მათი ისეთივე გამარტივება, როგორსაც ადგილი აქვს აფხაზურის სხვა დიალექტებში. ერთი შემთხვევა მოგვეპოვება ჩვენს ტაპანთურს ტექსტებში ჟ(ა)-ს ა(ა)-დ ქცევისა: დაბაჟგარა (← დაბაჟგარა) – 23 – „ის (რადაც) სად წავილოთ?“

ჟ. კიდევ შეიძლება შეიცვალოს უ(||კ)-თი:

მაგ.:

ჰჰჰჰჰჰჰჰჰ	(← ჟ.გჰჰჰჰჰჰჰჰჰ)	-76-	ორი ყმაწვილი
მოუნგდჰა	(← მეჟ.ენგდჰა)	-61-	საგზალი
უბა-ხფა	(← ჟ.გბა-ხფა)	-76-	ორი-სამი
ურგსა იგმგჟ	(← ურგსა იგმგჟ)	-62-	იალბუზი, რუსის მწვერვალი (გადასავალი?)

ასე გავრცელებულია ამ რიგის ცვლილება კრასნოვოსტოჩნის მეტყველებაში. სხვაგან კი იგი ჩვეულებრივია მხოლოდ ერთ სიტყვაში. ესაა ადამიანთა კლასის გამომხატველი „სამი“ რიცხვითი სახელი.

მაგ.:

შ.გხგუგ	(← შ.გხგჟ.გგ	-75-	თქვენ სამნივე
ხგტგ-ფჰ.გსცა	(← ხგჟ.ფჰ.გსცა)	-2-	სამი ქალი

და სხვ.

¹ თვით ქართული ქვა სიტყვა თავისი ჰჰ-თი ხომ არ ენათესავება ამ აფხაზური სიტყვის ბოლო ნაწილს?

ამით ამოიწურება კიდეც ამ რიგის ცვლილება.

2. მეორე რიგის ცვლილებისას, პირიქით, ამ ბგერათა სპირანტული ელემენტი შეიძლება იმდენად გაძლიერდეს, რომ **ჟ** იქცეს **ღ**-დ, ხოლო **ჭ** – **ღ**-დ. იშვიათად ეს მოვლენა შეიძლება ყველა თქმაში დავადასტუროთ. განსაკუთრებით კი იგი დამახასიათებელია ფსიჟ-კარსნოვოსტოჩნის კილოკავისათვის.

მაგ.:

ჟ → ღ :	იღთეცად	(← იჭათეცად)	–60–	მან (მამაკ.) ჩასხა ის (რადაც).
	დღღღღღღ	(← დჭაღღღღ)	–61–	მან (მამაკ.) ის (ადამ.) შიგნიდან გამოიყვანა.
	უზღადა?	(← უზჭადა?)	–61–	შენ (მამაკ.) რად მოხველ?
	დღუღღღღ...	(← დღუჭაღღღ)	–62–	ვინც გაზარდა ის (ადამ.)...
	აკღღღღღ	(← აკღღღღღ)	–62–	თუნგი.
	იღღღღღ...	(← იღღღღღღ)	–76–	რომელიც გამოვიდა...
ჭ → ღ :	ღღღღღ	(← ჭღღღღღ...)	–14–	საგზალი.
	სღღღღღ.	(← სღღღღღღ)	–14–	ჩემი მოწინააღმდეგე.
	იღღღღღ	(← იღღღღღღ)	–15–	მისი (მამაკ.) „ქეჩა“.
	ზღღღღღ	(← ზღღღღღღ)	–15–	ყველა.
	აჭღღღღღ	(← აჭღღღღღღ)	–59–	დამის მთვეელი.
	აღღღღღ	(← აღღღღღღ)	–60–	ორნივე (ადამიანი).
	ადღღღღღ	(← ადღღღღღღ)	–61–	კვლავ.
	ღღღღღღღ	(← ღღღღღღღღ)	–61–	ორი წელი.
	ჭაღღღღღ...	(← ჭაღღღღღღ)	–62–	ჩვენ მოსმენით...
	იღღღღღღ	(← იღღღღღღღ)	–64–	არია მან (მამაკ.) ის (რადაც).
	დანღღღღღღღ...	(← დანღღღღღღღღ)	–68–	ის (ადამ.) როცა ავად გახდა...

და სხვ.

არ არის სწორი გ. ს ე რ დ ი უ ჩ ე ნ კ ო ს მტკიცება, რომ აზაზურშიაც (resp. ტაპანთურშიაც) იგივე ბედი ეწევა **ჭ**-ს, რაც აფხაზურშიო. ტაპანთურის ტენდენცია დღეს უკვე გარკვეულია **ჭ**, **ჭ**. შეიძლება იცვალოს, მაგრამ იგი აქ მოგვემს **ღ**, **ღ**-ს.

ამ ტენდენციის გამომუშავება კი ჩვენ მიგვაჩნია ყაბარდოულის გავლენად. რომ ყაბარდოული არა, ტაპანთურსაც შეიძლება ის სახეობა აერჩია, რომელსაც აფხაზურის სხვა დიალექტებმა ჩამოყალიბებული სახე მისცეს.

ყაბარდოულსაც თავის დროზე ის გზა უნდა გაევიღო, რაც თავს იჩინს ფსიჟ-კარსნოვოსტოჩნის კილოკავში. მასაც უნდა ჰქონოდა **ჭ** ბგერა, რომელიც უქცევია **ღ**-დ. ამ მხრივ ყაბარდოულისათვის ძალზე საყურადღებოა ტაპანთური დიალექტის მონაცემები. მთელ რიგ ყაბარდოულ სიტყვებსა და ფორმებში, სადაც დღეს **ღ** ან **ღ** გვაქვს, ტაპანთურში შემონახულია **ჭ** სპირანტი, ან მისი ლაბიალიზებული სახეობა.

მაგ.:

ტაპანთური	ყაბარდოული	
აზალმეჭა	ზალმედჷ	– სისასტიკე
ჭედაჭა	ჭედადჷ	– დიდი უბედურება
ბზელზ.ეჭა	ბზელზ.ედჷ	– ქალიშვილი
აბლზ.ა	ბლადჷ	– გველეშაპი
ლზ.ა	ლადჷ	– ბილიკი

კ || ქ:

პირობითს კილოში გამოყენებულია აფიქსად ხან **რკე.ენ**, ხან **რქე.ენ**. მათი ასეთი მონაცვლეობა დასტურდება ერთსა და იმავე თქმაშიაც.

მაგ.:

- დმაგელხერგკე.ენ... –75– ის (ვილაც) თუ ადგებოდა...
- ჰაგეჭეღერგკე.ენ... –58– თუ მოგვწყინდებოდა...
- უნასკვრგკე.ენ... –54– შენ (მამაკ.) თუ გაიწევდი იქით...
- (ი)ჰაუთერგქე.ენ... –7– შენ (მამაკ.) მას (რაღაცას) თუ მოგვცემდი...
- ჰაცასრგქე.ენ... –59– მას (რაღაცას) თუ „დავარტყამთ“, ვითამაშებთ...
- დღუჰარგქე.ენ... –59– შენ (მამაკ.) მას (ადამ.) თუ იტყვი...

და სხვ.

ხ || ხ:

პირაქეთა აფხაზ. აჩეხზა, ტაპ. ჩეხჩა – 28 – მეჯინიბე

ჭ || კ:

პირაქეთა აფხაზ. აწკეს, ტაპ. აწკეს || აცკეს – 14 – ნაცვლად

კ || კ:

სიტყვა „ცალკე“ ტაპანთურში გვხვდება, როგორც **კ**გდა-ს (65), ისე **ჭ**გდა-ს (12) სახით. აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს **ჭ**გდა. ეს სიტყვა გვხვდება ყაბარდოულშიაც. იქ გავრცელებულია **ჭ**გდა სახეობა, თუმცა შეიძლება შეგვხვდეს **კ**გდა-ც. ყაბარდოულში **კ** საერთოდ ქცეულა **ჭ**-დ. შესაძლოა ამ შემთხვევაში ყაბარდოულის სხვადასხვა სახეობა იყოს დაცური ტაპანთურში.

ასევე, ყაბარდოულიდან შეთვისებული მეორე სიტყვა „მოგება“ (კოჭის თამაშობაში), ტაპანთურში ერთსა და იმავე მთქმელთან დავადასტურეთ, როგორც იკანდ-ის, ისე იქანდ-ის ფორმით – 59 – მან (მამაკ.) მოიგო კოჭა.

ქ || ჩ:

სოფ. ინჯიკჰუნში ერთი და იგივე მთქმელი ამბობდა ხან გაბანაქ-ს, ხან – გაბანაჩ-ს – 22 – ნაბადივით ტკეპნით გაკეთებული პალტო.

გ^რ → დი:

-გ^რ ნაწილაკი არც თუ იშვიათად ისმოდა, როგორც **დი**: უარდი (← უარგ^რ) – 22 – „შენც (მამაკ.)“; ზესემამზარდი... (← ზესემამზარგ^რ) – 21 – „შენ (დედაკ.) რომ არ მყავდე კიდევ“... და სხვ.

IV. ფონეტიკა: გ) სრულხმოვნობა

§24. **სრულხმოვნობა.** ტაპანთურში საკმაოდ ხშირად ვხვდებით შეკუმშულ ფუძეებსა და საერთოდ მახვილის ნიადაგზე ხმოვნის დაკარგვის შემთხვევებს.

მაგ.:

სრესუამცარა...	(←სრესუამცარა)	-75-	მე მათ ვსცემ რა...
აჰბაგე...	(←*აჰბაგე)	-39-	უფროსიც...
მგჯგე	(←მგჯაგე)	-29-	ორნიც (ვინმე)...
ლხაფშ-მცა	(←...მაყა)	-3-	მისი (დედაკ.) ოქროს ქამარი.
რფჰცაქა	(←რფჰცაქა)	-2-	მისი (მამაკ.) ქალიშვილები.

აგრეთვე ხმოვანთა დაკარგვა მეზობელ სიტყვათა და აფიქსთა ხმოვნების ურთიერთ შეხვედრისას ტაპანთურისათვის უფრო დამახასიათებელი მოვლენა ჩანს, ვინემ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებისათვის.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ტაპანთური პირაქეთა დიალექტებთან შედარებით სრულხმოვნთან ფუძეებს იცავს მეტ წილ შემთხვევაში.

მაგ.:

აბაგ	(შდრ. პირაქეთა დიალ. აბგა)	-27-	მგელი.
აბანთ	(„ „ „ აბანთ)	-45-	ეგენი.
აბარასა	(„ „ „ აბას)	-14-	ასე.
რჰ.ზაჩაქა	(„ „ „ ივგზცა)	-29-	მისი (მამაკ.) ამხანაგები.
კარს სრფქ!	(„ „ „ აკვრ სრფქ)	-75-	რამე მაჭამე!

ამ შემთხვევებში ასეთი სხვაობა შეიძლება მახვილის განსხვავებული ადგილას არსებობით აგვეხსნა, მაგრამ იგი მაშინაც იჩენს თავს, როცა მახვილის ადგილი იგივეა, რაც პირაქეთა დიალექტებში. მაგ.:

ზაჯ.გრა	(შდრ. პირაქეთა დიალ. აბ.გრ)	-58-	ვინმე.
ზანგ	(„ „ „ ზნგ)	-3-	ერთხელ.
-თარა	(„ „ „ -თრა)	-3-	„საცავი“, ჭურჭელი.
ამრა	(„ „ „ ამრა)	-15-	მზე.
იშ.გწარა	(„ „ „ ივგწრა)	-55-	მისი (მამაკ.) უბე.
აჭრ სკ.გმზარა	(„ „ „ ჟი სკ.გმზარ)	-73-	ეს თუ არაა...
აბარ	(„ „ „ აბრ)	-14-	ეს

და სხვ.

V. ფონეტიკა: დ) მახვილი

§25. **მახვილი.** ხშირად ტაპანთური პირაქეთა დიალექტებისაგან განსხვავდება სიტყვაში მახვილის ადგილის მიხედვითაც.

მაგ.:

ჰაზგუზა	(შდრ. პირაქეთა დიალ. ჰაზგუზა)	-23-	ჩვენი ამხანაგი
რლაგლაზ	(„ „ „ ილაგლოუპ)	-28-	ის (რლაც) შორის დგას
დენგებზგად	(„ „ „ დნგებზგადტ)	-52-	ის (ვილაც) მას (მამაკ.) დაეწია
ისგუტ	(„ „ „ იზგუტ)		მე ის (რლაც) შევსვი, დავლიე და სხვ.

მახვილის განსხვავებულ ადგილას გამოვლენა ტაპანთურში ზოგჯერ შესაძლოა დაკავშირებული იყოს თვით ფუძეთა აგების განსხვავებულ პრინციპთან. ასე, მაგალითად, პირაქეთა დიალექტებში სახელები სალექსიკონო ფორმაში დაირთავენ -ა- პრეფიქსს და გვაქვს: ა-მ აჰ. „სიძე“, ტაპანთურში კი ხსენებული პრეფიქსი საჭირო არ არის და ვიღებთ მ გ ჰ გ -ს.

ან ტაპანთურში გვხვდება: დ გ ფ ს გ რ ჯ გ ჩ ჩ ა ჭ ა -22- „ის (ვილაც) ჩაიცინებს რა...“ ეგევე ფორმა პირაქეთა დიალექტებში იქნება: დ გ ფ გ -შ. გ რ ჩ ჩ ო-ს სახით. შესაძლოა, მახვილის გადანაცვლება ამ შემთხვევაში უკავშირდებოდეს ჰგ ელემენტის ქონა-არქონას.

თავის მხრივ, მახვილს არსებითი მნიშვნელობა აქვს სიტყვის ფუძის შეკუმშვის საკითხში, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც. მაგრამ ამისა და თვით აფხაზური მახვილის ბუნების გარკვევა სპეციალურ ძიებას მოითხოვს.

VI. მორფოლოგია: ა) სახელი

§ 26. აფხაზური სახელისათვის. აფხაზური სახელი, როგორც გრამატიკული ცნება თავისებურ განსაზღვრებას მოითხოვს. სხვა ენების ნიადაგზე სახელისათვის მთავარ კატეგორიად მიჩნეული ბ რ უ ნ ე ბ ა აფხაზური სახელისათვის ძ ი რ ი თ ა დ ა დ უ ც ნობია. საერთოდ, მანძილი სახელსა და ზმნას შორის აფხაზურში მეტად მცირეა, კერძოდ ე. წ. სტატიკურ ზმნათა და სახელებს შორის.

ზმნებთან შედარებით აფხაზურ სახელს შესაძლოა თითო-ოროლა განსხვავებული აფიქსი გააჩნდეს.

მიუხედავად ამისა, ფორმის თვალსაზრისით მაინც ხერხდება აფხაზურშიაც ს ა ხ ე ლ ი ს, როგორც ცალკე მეტყველებითი ნაწილის, გამოყოფა.

სიტყვაწარმოებით აფიქსთა გარდა, მნიშვნელოვანი, რითაც აფხაზური სახელი ცალკე კატეგორიად გამოიყოფა, არის სახელის ე. წ. ზოგადი, განუსაზღვრელი და აგრეთვე რ ი ც ხ ვ ი ს ფორმები.

ჯერ კიდევ პ. უ ს ლ ა რ ი დ ა ნ მოყოლებული ცნობილია, რომ აფხაზურ სახელს გააჩნია ე. წ. ზოგადი ფორმა ა- პრეფიქსით გამოხატული, ერთი მხრით (მაგ. ა-ნაპგ – „ხელი“) და განუსაზღვრელი ფორმა (თუმცა უსლარი მას განსაზღვრულს უწოდებს)¹ - ვ სუფიქსით გამოხატული, მეორე მხრივ (მაგ. ნაპგ-ვ – „ერთი, რომელიღაც ხელი“).

სხვა ენებიდან ცნობილი დაპირისპირება განსაზღვრულ და განუსაზღვრელ ფორმათა აფხაზურის სახელებში საერთოდ არ გვხვდება. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ორივე ფორმა „განუსაზღვრელია“.

ყოველი აფხაზური საზოგადო სახელი, რიცხვისდა მიუხედავად, თავის ზოგად, სალექსიკონო ფორმაში დაირთავს ა- პრეფიქსს, მაგ., ა-წლა „ხე“, ა-ჟნგ „სახლი“, ა-ჰკენ „ბიჭი, ყმაწვილი“, ა-წლაქა „ხეები“, ა-ჰკენცა „ყმაწვილები“ და სხვ.

საზოგადო სახელებთანვეა გათანაბრებული გვარებიც, მაგ.: ა-პაპაა – პაპავა, ა-ჰოჰუა – ჰოჰუა და სხვ.

გეოგრაფიული და პირთა სახელები კი წარმოდგენილნი არიან ამ ა-პრეფიქსის გარეშე, მაგ.: ქართ. – ტფილისი, ნრკა – ნიკო და სხვ.

§ 27. სახელის განსაზღვრული და ზოგადი (განუსაზღვრელი) ფორმა ტაპანთურში. ჩვეულებრივი, პირაქეთა დიალექტებისათვის ცნობილი - ვ სუფიქსით გამოხატული, განუსაზღვრელი ფორმის გარდა ტაპანთური ასხვავებს საზოგადო სახელთა განსაზღვრულსა და

¹ იხ. მისი, Абхазский язык. Э. К. ტ. I. §65.

გ ა ნ უ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ („ზ ო გ ა დ“) ფორმებს. ამ მხრივ არსებითად განსხვავებული ჩანს იგი პირაქეთა აფხაზურისაგან.

იქ არ არის პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი ე. წ. ზოგადი ფორმა. ა- პრეფიქსით გაფორმებული სახელი ტაპანთურში ატარებს გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ შინაარსს, ხოლო ამ აფიქსის გარეშე აღებული ფუძე სიტყვისა იძლევა განუსაზღვრელ, ზოგად შინაარსს, სალექსიკონო ფორმის შესაფერს. ასე მაგ., ც-გ იქნება ს ა ე რ თ ო დ „ხარი“, სახელწოდება „ხარისა“ (შდრ. ამ მნიშვნელობით პირაქეთა დიალექტებში ა-ც), ხოლო ა-ც იქნება „ხარი“ განსაზღვრული შინაარსით.

როცა ტაპანთური დიალექტის წარმომადგენელს ვეკითხებოდით: „რა ჰქვია კარს?“, გვიპასუხებდა: შ-გ-ო, ე. ი. სიტყვას იღებდა განუსაზღვრელი ფორმით, ხოლო „კარი დაკვეთე!“ იქნებოდა: ა-შ. არკე!¹, რაკი გა-რკვეულ კარზე იყო მითითება და საუბარი².

განუსაზღვრელი ფორმის მაგალითები:

კ-ტაღ, შ-გლა, ჯ-გმგ, ჟ-ზგმშაგ-გ ანაგ-გჰ იშ-გმაზლაკ-გ შაჰაშთ!
(კერძო საუბრიდან) – კ ვ ე რ ც ხ ი, ფ ქ ე ი ლ ი, ხ ო რ ბ ა ლ ი, ხორცი და სხვა ყველაფერი, რაც გექნებათ, მოგვეცით!

რა ხ-გ, ჩ-გ – ჰა იგ-გჰთ აჯგმ-65 – ს ა ქ ო ნ ე ლ ი ო, ც ხ ე ნ ი ო არ გვინდა.

დყარგაზ აფნგ წისგ-გ, ჰ-გჰ-გ იყანგზგმ აფნგ დღრგატ – 39 – სადაც ის (ვიდაც) მიიყვანეს ჩ ი ტ ი (ც), მ ტ რ ე დ ი (ც), სადაც არ არის, იქ (– ისეთ ადგილას) მიიყვანეს.

სფა თაგ-ზა დგფზაზ-გ! – 3 – ჩემს ვაჟს ც ო ლ ი მოუყვანეთ!

არ აყალ-გნ – ჰ-გენ იზგზზზრხუშ-გ ფჰა დგბგმუმა – ჰა? – 3 – ეს პატარა ბეჭედი რომ მოურგება, (ისეთი) ქ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი გყავსო?

იჯაგ-გ შა შათგმცად – 59 – მას (მამაკ.) თავიდან ს ი ს ხ ლ ი გამოადინა მან (მამაკ.).

აჟაყა ხარბგზ, ხეჟან, აგ-გქა ძაყაფთა ისგზაგ! – 40 – იქ ს ა ზ ა მ - თ რ ო, ნ ე ს ვ ი და სხვა არის რა, მომიტანე!

ჟაფშერგკ-გენ – შ-გგა, ჟაზწმარგკ-გენ – დაგ-გ – 38 – შეხედავ და – ს ა - რ კ ე, შეეკითხები და – ყრუ და სხვ.

განსაზღვრული ფორმის მაგალითები:

ინაპგ რჯაზ აყალ-გნ – 39 – ბ ე ჰ ე დ ი, რომელიც ხელზე ჰქონდა მას (მამაკ.).

ძაგან, იზაზუნ ლგგაზაკგდ თაზ-კგდ. ალგაზ-გდ ათაზ-გდ აქეთ აშ-გნ აფნგ ნგს.თგმგზ-კ იშაზაზაზუნ – 3 – იყვნენ და ცხოვრობდნენ ერთი დედა-

¹ ც-გ, შ-გ ფორმებში გ მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე არ არის.

² მსგავს ფორმათა ასეთსავე გაგებას იძლევიან სასკოლო გრამატიკის ავტორები. იხ. Профессор Г. П. Сердюченко, А. Б. Курчев, М. М. Малхозов и Д. И. Агирбов, Грамматика абазы бызшвала... ჩერკესკი, 1940, გვ. 71.

ბერი და ერთი ბერიკაცი. ბერიკაცი და დედაბერი სოფლის განაპირას ერთ ძველ (ცუდ) მიწურში ცხოვრობდნენ.

მეზვეკ ამშ. ბზირინ – 40 – ერთ დღეს კარგი დღე იყო.

... დზერგ-გლაზ აფჰ.გესფა – 40 – ქალი შვილი, რომლის იმედიც მას (ვილაცას) ჰქონდა...

აფჰ.გეს დცან მძალგატ აჰ.არ – 40 – ... ქალი წავიდა და მოიტანა ბა-
ლახი.

... თემგ – ჰკ-გნკ რლაგლაპ... ათემგ – ჰკ-გნ აფნგ... – 39 – ერთი პატარა სახლი დგას შიგ... პატარა სახლში ...

სარა, – იუბაჟა ათაზ.გ.გ ... – 2 – მე, დედაბერს რომ მხედავ.

განსაზღვრულ-განუსაზღვრელ ფორმათა დაპირისპირება ნათლად ჩანს შემდეგი მაგალითებიდან:

ხან იფა თოფ მასუან. ათოფ ანგჰ.გნაზღგა ხაფშთა იმაჯ.გლლერს.თხთ – 74 – უფლისწული ბურთს (განუსაზღვრ. ფორმა) თამაშობდა. ბურთი (განსაზღვრ. ფორმა) სახლში რომ შეგორდა, ოქროდ (ქცეული) გამოგდო მან (დედაკ.) გარეთ.

აჟუდ რაბა იზგძჰაზ ჯაჰ.ოჰ. დგმან... აფზა დხაზან დგეკდ. იკგზ აჯაჰ.ოჰ. მკვებ – 44 – ის მათი მამა ვისთვისაც ამბობდა მტერი ჰყავდა მას (= მტრისთვის ამბობდა)... უმცროსი (კარგი ვაჟკაცი იყო (და) დაიჭირა. ის, ვინც მან დაიჭირა, მტერი (განსაზღვრ. ფორმა) არის.

აბახსგმა ჰა მძათარცან მძართად... აჰა მძათარცან მძასგრთდ – 60 – „ბახსუმა“ სასმისში (განუსაზღვრ. ფორმა) ჩაასხეს (და) მისცეს მას (მამაკ.)... ის (რალაც) სასმისში (განსაზღვრ. ფორმა) ჩაასხეს (და) მომცეს.

ზჯარა ყარჩა იჰანდგუ დანჰან... ლგაჟ იფჰა დანგჩმაზაჰ.ხა აყარჩა იჰანდ დჰაზჰგრთდ ალგაჟ აჟდ იჰად... – 68 – ერთგან ერთი ყარაჩელი ეფენდი იყო... მოხუცის (განუსაზღვრ. ფორმა) ქალი ავად რომ გახდა, ყარაჩელ ეფენდის მოუხმეს. მოხუცმა (განუსაზღვრ. ფორმა) ეს თქვა...

საყურადღებოა, რომ გიულდენშტედტის მიერ ჩაწერილი ტაპანთური სიტყვები წარმოდგენილია მეტწილად სწორედ ა-პრეფიქსის გარეშე.

მაგ.:	Schape	–	ფეხი	Gu	–	გული
	shi	–	ხორცი	La	–	ძალღი
	Scha	–	სისხლი	tsche	–	ხარი ¹

და სხვ.

ამის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ სალექსიკონო (ზოგად) ფორმაში ა-პრეფიქსი საჭირო არ იყო სიტყვისათვის ტაპანთურში არც გიულდენშტედტის დროს.

¹ იხ. გიულდენშტედტი „Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge“. ნაწილი მეორე. 1791, გვ. 530.

ასახსნელი რჩება ანალოგიური ფორმების საკითხი სხვა დიალექტის მასალაში იქვე.

უბიხურს ენაშიაც იმავე ა- პრეფიქსს განსაზღვრული ფორმის მაწარმოებლად თვლიან დ ი რ ი, დ ი უ მ ე ზ ი ლ ი, მ ე შ ა რ ო შ ი¹. თუმცა აღსანიშნავი ისიც არის, რომ უ ს ლ ა რ ს მისი ასეთი მნიშვნელობა ვერ შეუნიშნავს². თანაც დიუმეზილიც იძულებულია ასეთი შენიშვნები დაურთოს: „Il conviendra seulement de remarquer que et article a des emplois notablement plus étendus que ce que nous entendons en français par ce terme...“ (იგულისხმება „article défini“ ქ. ლ.); „Debant l'adjectif épithète précédant le substantif dans les conditions définies... l'emploi de a- est facultatif“. ასევე მეშაროში შენიშნავს: „Es gibt viele Hauptwörter, die mit dem Artikel vorkommen und ohne denselben nicht gebraucht werden“.

პ. უსლარი თვლის, რომ ეს ზოგადი, განყენებული შინაარსის გამოხატველი ა პრეფიქსი აფხაზურში მომდინარეობს ნივთთა კლასის მხოლოდითი რიცხვის კუთვნილებითი აფიქსიდან (იხ. მისი Аҧхаз. яз. გვ. 77).

არნ. ჩიქობავას აზრით, ნივთთა კლასის კუთვნილებითი ფორმის განყენებული მნიშვნელობით გამოყენება ისევე უნდა იყოს დამახასიათებელი აფხაზურისთვის, როგორც მთელი რიგი სხვა კავკასიური ენებისათვის³.

ამ ზოგადი, განყენებული მნიშვნელობის ა- პრეფიქსს აფხაზური პირაქეთა დიალექტებშიაც აქა-იქ შეიძლება ჰქონდეს განსაზღვრული შინაარსი. მაგ., ჩნაკ ნიშნავს „ერთ დღეს“. ამ სიტყვის ზოგადი ფორმა უნდა ყოფილიყო ა-ჩნგ „დღე“, მაგრამ ზოგადი ფორმა ამ შინაარსით არის ა-მშ, ხოლო ა-ჩნგ ნიშნავს „იმ დღეს, გარკვეულ დღეს“ და სხვ.

ის ვითარება, რაც პირაქეთა დიალექტებში თავს იჩენს, ცალკეულ შემთხვევებში, სისტემატურს ხასიათს ატარებს ტაპანთურში. განსაზღვრულ და განუსაზღვრელ ფორმათა ზემოაღნიშნული დაპირისპირების არსებობა ტაპანთურში უნდა მიეწერებოდეს ადილეურ ენათა გავლენას (როგორც ცნობილია, ადილეური ენები მკვეთრად განასხვავებენ სახელებში განსაზღვრულსა და განუსაზღვრელ ფორმებს).

§ 28. -კ სუფიქსით გამოხატული სახელის განუსაზღვრელი ფორმა.

პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს -კ სუფიქსით გამოხატული განუსაზღვრელი ფორმა. -კ სუფიქსის დართვა იწვევს ა- პრეფიქსის ჩამოშორებას. მაგ. ა-ჰნგ „სახლი (საერთოდ)“, ჰნგ-კ „ერთი რომელიღაც სახლი“;

¹ ად. დირი. „Die Sprache der Ubychen“. Caucasica Fasc. 4. §6.

გ. დიუმეზილი „La langue des Oubykhs“. 1931, §§25, 26.

დ. მეშაროში „Die Pächy-Sprache“. ჩიკაგო, 1934, გვ. 48.

² პ. უსლარი „О языке убыхов“, გვ. 84-88. Утн. К. ტ. I.

³ იხ. არნ. ჩიქობავა, „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“, 1942. §100.

ა-ფჰ.გს – „ქალი“, ფჰ.გს-**კ** „ერთი რომელიღაც ქალი“ და სხვ. იგი გვხვდება მრავლობითს რიცხვშიაც: ვგნ-ქა-**კ** „რომელიღაც, რაღაც სახლები“, „ჰსაქა-კ „რომელიღაც, ვიღაც ქალები“.

ეს -**კ** მომდინარებს ერთი ის გამომხატველი აკვ || ზაკვ რიცხვითი სახელისაგან, როგორც ეს უსლარსავე აქვს აღნიშნული¹. -**კ** გადმოგვცემს, როგორც „ერთის“, ისე „რომელიღაც“-ს გაგებას მსგავსად ევროპული ენების სათანადო ნაწილაკებისა. შდრ. გერმანული ein, eine, ein; ფრანგული un, une².

ტაპანთურშიაც ჩვეულებრივია ამ სუფიქსის აღნიშნული ფუნქციით გამოყენება. მაგ.,

ადგა შოქ-**კ** შართად – 60 – მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) ერთი რომელიღაც ადიღური თოფი მისცა.

ჯმაქა-**კ** – 44 – რომელიღაც თხები
და სხვ.

თუმცა აქ შესაძლებელია -**კ** ა-ნიან ფორმასაც დაერთოს, მაგრამ დაერთოს რიცხვის გამოსახატავად. მაგ., ა-ჩა-გ-**კ** სგმამაჰხან, აჰან აჰრ ა-ჩა-გ-**კ** აჩანხაზგ ოზსგმთიდ – 68 – ერთი ცხენი (განსაზღვრ. ფორმა) მეცოტავა რა, ის ერთი ცხენი (განსაზღვრ. ფორმა), რომელიც დარჩა, მას (მამაკ.) გავუგზავნე.

ტაპანთურში ეს -**კ** სუფიქსი შედარებით უფრო ხშირად გამოიყენება ზმნისართებშიაც. მაგ., რაცა-კვ უნამხრაპ – 39 – ძალიან მოწყენილი ხარ შენ (მამაკ.); უზ-გზ-გბრმა-**კ** – 40 – ახლავე
და სხვ.

§ 29. რიცხვის ფორმები სახელებში. აფხაზური სახელი ასხვავეებს მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვს. მხოლობითისათვის, ჩვეულებრივ, მაწარმოებელი არა აქვს სახელს. ოღონდ არის სახელთა მთელი კატეგორია, რომლებიც მხოლობითი რიცხვის ფუძეში ატარებენ გარკვეულ -ს||-სა აფიქსს. ამ რიცხის სახელებს მრავლობითის ფუძეში აღნიშნული -ს სუფიქსი აღარ გააჩნიათ და მრავლობითის საწარმოებლად ერთვის კრებითობის გამომხატველი -რა სუფიქსი. ასეთ სახელთა რიცხვს უმთავრესად ნაშიერთა სახელები შეადგენენ. ამ შემთხვევაში მრავლობითის ორმაგად წარმოებაც ჩვეულებრივი მოვლენაა. -**რ(ა)** სუფიქსს შეიძლება დაერთოს -**ქა** და -**ცა** სუფიქსებიც.

¹ იხ. მისი „ან. პა.“ §66.

² ოღონდ საყურადღებოა მათგან განსხვავებით -კ-ს მრავლობითში გამოყენება აფხაზურში.

მაგ.:

მხოლოებითი რ.

მრავლობითი რ.

აჰ.გ-ს – ხბო (ერთი)

სჰ.ა-რ || სჰ.ა-რა || სჰ.ა-რ-ქა || სჰ.ა-რა-ქა – ხბოები

სრფგ-ს – ყმაწვილი (ერთი)   სრფა-რ || სრფა-რა || სრფა-რ-ცა – ყმაწვილები¹
და სხვ.

ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს ტაპანთურშიაც. მაგ.:

მეს-ჰ.გ-ს-კ – 9 – ერთი რომელიღაც დათვის ხბო = დათვის ბელი

ჰ.ა-რა – 2 – ხბოები

ზ-გჰ-ჰ.ა-რა-კ – 16 – თორმეტი ხბო(ები) და სხვ.

თუმცა პარალელურად იქვე შეიძლება შეგვხვდეს -ს აფიქსიანი ფუძე მრავლობითშიაც ჰ.გ-ს-ქა-ს სახით, რომელიც შედარებით უფრო ახალ წარმოებად უნდა იქნეს მიჩნეული და რომელიც არც აფხაზურის სხვა დიალექტებისათვის, კერძოდ, ბზიფურისათვისაა სრულიად უცხო.

მრავლობითის რამდენიმე მაწარმოებელს ვხვდებით აფხაზურში. ძირითადად მრავლობითის წარმოებას საფუძვლად უდევს სახელთა კლასებად დაყოფა, რაც, შესაძლებელია, თავდაპირველ ვითარებაზე არ მიუთითებდეს.

არა-ადამიანთა, ნივთთა კლასის მრავლობითს -ქა სუფიქსი აწარმოებს: აწლა-ქა „ხეები“, აჩ-ქა „ცხენები“ და სხვ. ადამიანთა კლასში მრავლობითს რიცხვს ძირითადად -ცა სუფიქსი გამოხატავს, მაგ.: აწა-ცა „მოწაფეები“ და სხვ.

აქა-იქ შესაძლოა ადამიანთა კლასის სახელი მრავლობითის მაწარმოებლად იმავე ნივთთა კლასის -ქა სუფიქსს იყენებდეს. მაგ., შეიძლება: აგრ-ქა „მეგრელები“, აქერთ-ქა „ქართველები“, აურუს-ქა „რუსები“ და სხვ.

გარდა ამისა, ზედსართავი სახელები, ე. ი. სახელები, რომლებიც განსაზღვრებად მოსდევენ არსებითს სახელს, კლასისდა მიუხედავად. ჩვეულებრივ -ქა სუფიქსს დაირთავენ მრავლობითში. მაგ.,

სძლაბცა – ბზრა-ქა „ქალიშვილები კარგები“, კარგი ქალიშვილები და სხვ.

ნაშიერთა მრავლობითში, როგორც ზემოთ იყო უკვე აღნიშნული, კრებითი -რა ||-რ სუფიქსია გამოყენებული ან პარალელურად -რ(ა)-ქა, -რ(ა)-ცა-თი ნაწარმოები ფორმებიც გვხვდება.

თავისებურად ნაწარმოები ჩანს „ხალხ“, „ადამიან“ სიტყვის მრავლობითი. აფხაზურად „ადამიანი“ არის აჟა-ჯგ, მრ. აჟაჰ (←აჟა-აა). მასში ორი ან გრძელი ჰ გვევლინება მრავლობითის გამომხატველად. იგივე გამოყენებულია ადამიანთა სახელებისა და გვარების მრავლობითის ნაწარმოებლად, ოღონდ მარტივი სახით იშვიათად, უფრო ხშირად კი კრებითი შინაარსის -რ(ა) სუფიქსზე დართვით.

¹ იხ. ავტორის „ერთეულის კატეგორია და მისი მაწარმოებლები აფხაზურში“, ე. მ. ტ. X, გვ. 199-205.

მაგ.:

ნართ-**აა** – ნართები

განია-**რაა** – განია (მამაკ. სახელია) და მისი ტოლები, ამხანაგე-
ბი „განიანნი“.

ამჭ-**აა**, ამჭა-**რაა** – ამჭებები (ამჭბა გვარია), „ამჭბანნი“ და სხვ.

მრავლობითი შეიძლება აგრეთვე ნაწარმოები იყოს სიტყვის ფუძის ბოლო ნაწილის გაორკეცვის გზით. ასეთად მიგვაჩნია ქალ- სიტყვის მრავლობითის ფორმა. მხ. რ. აფჰ-გს „ქალი“, მრ. რ. აჰ.სა (← აჰ.სსა ← *აფჰ.სსა ← *აფჰ.სასა) „ქალები“.

ყველა ეს წესი და ეს აფიქსებიც მრავლობითის წარმოებისა დამახასიათებელია ტაპანთურისთვისაც, ოღონდ ზოგ შემთხვევაში იქ გვაქვს ფონეტიკურად უფრო დაუზიანებლად შემორჩენილი ფორმები¹. ზოგჯერ შეინიშნება გარკვეულ ფორმათა უპირატესად გამოყენება.

პირაქეთა დიალექტებში გარკვეულს შემთხვევებში გამოყენებული -**აა** აფიქსი იმავე ფორმებში ტაპანთურში წარმოდგენილია -**შა**-ს, ე. ი. -**აა**-ს წინა საფეხურის, სახით. ოღონდ ტაპანთურში იგი სისტემატურად დართულია კრებითობის -**რ(ა)** აფიქსის მქონე ფუძეს² და გვაქვს:

ნართ-**რ-შა** გყან – 20 – ნართები იყვენენ.

ყარჩა-**რ-შა** რტუაწა ჯარაშთ-**რ-შა**-ჰა ბედაქაკ ზყან – 53 – ყარაჩაელთა შორის ჯარაშთებო (ჯარაშთაანო) ვილაც მდიდრები იყვენენ და სხვ.

ტაპანთურიც მრავლობითის წარმოებით განარჩევს სახელის კლასებს. ადამიანთა კლასს უფრო -**ცა** → -**ცა** → -**ჩა** → -**ჩა**³ სუფიქსი ახასიათებს.

მაგ.:

აგ-ლა-**ცა** რფნგ – 3 – მეზობლებთან.

აჩ-**ცა** – 13 – მხედრები, ცხენოსნები.

ას-არც-**ცა** – 16 – მონადირეები.

აშ-საბი-**ცა**-გ² – 44 – ორივე ბავშვ(ებ)ი⁴.

აშ-გჩა-**ჩა** – 62 – „ორივე ცხენოსნები, მხედრები“⁵.

ჰარა ფშა-აშ-**ჩა** ჰანაძგუნ – 64 – ჩვენ ოთხ ძმებამდე ვიყავით.

და სხვ.

¹ კერძოდ, ქალ სიტყვის მრავლობითში გაორკეცვა აშკარად ჩანს. არის: აჰ.სსა: აჰ.სსა – ჰკ.ენქა – 3 – „ქალები-პატარები“, ქალიშვილები.

ჯგ-ათგ რჰჰ.სსა – 9 – „ჯგვათების ქალები“ და სხვ. პარალელურად, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, შეიძლება შეგვხვდეს ამ ფორმაზე დართული მრავლობითობის სხვა აფიქსიც: აჰ.სსა-ქა – 74 – „ქალები“, ახელჰ-სსა-ცა-გ² – 7 – „სამივე ქალებიც“.

ამათ გვერდით ტაპანთურში არც თუ იშვიათად გვხვდება გაუორკეცებელ, მხოლოდობითის ფუძეზე დართული მრავლობითის აფიქსი: აფჰ-გს-ქა – 52 – „ქალები“, ხტუტ-ფჰ-გს-ცა – 2 – „სამი ქალები“ და სხვ.

² ეს არ შეეხება მხოლოდ „ხალხ“ სიტყვის მრავლობითს. არის: ა-ტა-შა ...

³ ამ სახეობათა შესახებ იხ. §25.

⁴ ამ სახეობათა შესახებ იხ. §25.

⁵ აფხაზურში საერთოდ ყურადღებას იქცევს რიცხვის გამომხატველ ელემენტთან ერთად მრავლობითის აფიქსთა დართვა.

არა-ადამიანთა, ნივთთა კლასს იქაც -ქა სუფიქსი ახასიათებს.

მაგ.:

აკატუ-ქა – 2 – ქათმები.

აშთანწ-ქა – 39 – გველები და სხვ.

მაგრამ ტაპანთურში ჩვეულებრივი მოვლენაა -ქა სუფიქსის გამოყენება ადამიანთა კლასშიაც მრავლობითის საწარმოებლად¹.

მაგ.:

აპ-ქა – 6 – ბატონები.

ალგგაჟ-ქა – 45 – მოხუცები, ბერიკაცები.

აბსგმ-ქა – 47 – მასპინძლები.

ასაბი-ქა-გ² – 72 – ბალები.

იჩანხჩა-ქა – 53 – მისი (მამაკ.) მეჯინიბეები.

ათაზ-ქა – 39 – დედაბრები

აფადშაპ-ქა – 15 – ფადიშაპები

აჭაწა-ქა-გ² – 24 – მამაკაცებიც და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში შეინიშნებოდა მრავლობითის ორმაგად წარმოების შემთხვევები. მაგრამ ეს უმთავრესად შეინიშნება მაშინ, როცა საქმე გვაქვს მრავლობითის შედარებით იშვიათ ფორმასთან ან აფიქსთან, როცა ერთი ფორმა აღარ არის საკმარისი მრავლობითის გამოსახატავად. მეორე აფიქსად ამ შემთხვევაში ერთვის -ქა². მაგ. აპსა || აპსაქა „ქალები“, აპარ(ა) || აპარ(ა)ქა „ხბოები“, აჟა-ქა „ხალხი, ადამიანები“ და სხვ. ტაპანთურშიაც იმავე მოვლენას ვხვდებით. შდრ. აპსა-ქა – 74 – „ქალები“, აჟა-ქა – 20 – „ადამიანები, ხალხი“ და სხვ.

მაგრამ ტაპანთურში ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ორმაგად წარმოება მრავლობითისა გავრცელებულია -ცა სუფიქსით ნაწარმოებ ადამიანთა კლასის სიტყვებში. -ცა სუფიქსი მრავლობითობის გამოსახატავად საკმარისი აღარ არის და მეორე აფიქსად სიტყვას ერთვის -ქა. და გვაქვს:

რფჰ-ცა-ქა – 72 – მისი (მამაკ.) ქალიშვილები.

სგმბჰაჰ-ცა-ქა-გ² – 39 – ჩემი მეგობრებიც.

აჭკეზნ-ცა-ქა – 3 – ბიჭები.

რფა-ჩა-ქა – 44 – მისი (მამაკ.) ვაჟები.

რჩა-ჩა-ქა – 13 – მისი (მამაკ.) ამხანაგები.

ილგგ-ცა-ქა – 72 – მისი (მამაკ.) ყმები, მსახურნი.

სგდშ-ცა-ქა – 7 – ჩემი ძმები.

საჭა-ცა-ქა – 12 – თქვენი ქმრები.

აფს-ცა-ქა – 13 – მკვდრები.

ათაცა-ცა-ქა-გ³ – 73 – რძლებიც და სხვ.

¹ პირაქეთა დიალექტებში ასეთი სისტემატურობით ამ მოვლენას ადგილი არა აქვს.

² მეორე აფიქსად მრავლობითში ზოგჯერ სხვაც გვხვდება. მაგ., -ჩა (||ა), -ცა (იხ. იქვე, გვ. 74, 75).

³ ასეთი ფორმები არც პირაქეთა დიალექტებშია შეუძლებელი, ოღონდ სხვაობას ქმნის მათი ხმარების ჩვეულებრივი ხასიათი ტაპანთურში.

შეიძლება ითქვას, რომ **-ქა** სუფიქსი ტაპანტურში გაბატონებულია ორივე კლასის მრავლობითის წარმოებაში. **-ცა** სუფიქსი კი კარგავს თავის ფუნქციას.

ტაპანტურში სახელთა მრავლობითის წარმოებისას ერთი (**-ქა**) სუფიქსის გაბატონებას, მოსალოდნელია, ხელი შეუწყოს ადილური ენების გავლენამაც. ადილურს ენებში ერთი **-ხა** სუფიქსია ყველა სახელის მრავლობითს რიცხვში გამოყენებული (შდრ. ყაბარდ. წეჭ-**ხა**-რ „ადამიანები“, ჰა-**ხა**-რ „ძაღვები“).

§ 30. სახელის ბრუნვა. აფხაზური სახელისათვის ბრუნების სისტემა პრინციპში უცხოა. იგი კომპენსირებულია პირის ნიშანთა სათანადო გამოყენების წესით ზმნაში¹. ეს ითქმის ე. წ. ძირითად ბრუნვებზე.

ნათესაობითი ბრუნვა აფხაზურს არ გააჩნია. ეს შინაარსი გადმოცემულია საზღვრულ-მსაზღვრელის ერთმანეთთან დაკავშირებით ე. წ. ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკების საშუალებით. ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკი წინ მიერთვის სასაზღვრს, მაგ., ათაკაჟი **ღე-ლაბა** „დედაბრის ჯოხი“, „დედაბერი მ ი ს ი ჯოხი“.

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი, მ ი ც ე მ ი თ ი და მ ო თ ხ ო ბ ი თ ი (ერგატივი) გამოხატულია ზმნაში პირის აფიქსთა საშუალებით.

აკუზატივი არცა აქვს და არც შეიძლება ჰქონოდა აფხაზურს, როგორც ტიპიურ კავკასიურ ენას.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ბრუნვათა არსებობას მასში არვინ იცავდა, მაინც თვლიდნენ, რომ აფხაზურს ბრუნვები მოეპოვებაო. ასეთად მიაჩნდათ: ინსტრუმენტალისი, უქონლობის ბრუნვა, სათანაო და გარდაქცევითი.

ამათგან, როგორც უკვე გვაქვს გარკვეული¹, ბრუნვად არ ჩაითვლება ე. წ. მოქმედებითი შინაარსის გამომხატველი ფორმა **-ლა** ნაწილაკით ნაწარმოები, რადგანაც იგი თვითაა გაფორმებული, როგორც დამოუკიდებელი სიტყვა, მაგ., აჩჟა რე-ლა „ცხენებით“, „ცხენები მათ-ით“. ასეთ შემთხვევაში ეს ერთ სიტყვად რომ აღიქმებოდეს კიდევ, მაინც არ გვექნება უფლება გაფორმების წესის მიხედვით (პირთან დაკავშირებით იცვლება **-ლა**-ს წინ მირთული ნაცვალსახელოვანი ელემენტი) ბრუნვა ვუწოდოთ, ისევე, როგორც არ შეგვიძლია ბრუნვა დავარქვათ აფხაზურში ნათესაობითი ბრუნვის შინაარსის გადმომცემ შესიტყვებას.

არის მართლაც შემთხვევები, როცა ეს **ლა** ისე მიერთვის სახელს, რომ ერთადაც იწერება და ერთ სიტყვად გამოითქმის, მაგ., ანაპალა „ხელით“. მაგრამ ეს მხოლოდ ფონეტიკურ ნიადაგზე აიხსნება. მორფოლოგი-

¹ იხ. ავტორის: 1. „ბრუნების საკითხი აფხაზურში“, ე. მ. ტ. XII.

2. „საურთიერთო ნაცვალსახელოვანი ფორმები აფხაზურ ზმნაში“, საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, №4.

ურად აქაც ორი ფორმა არის მომდინარე ანაპტ **ა**-ლა-საგან („ხელი მით“). რომ ეს ასეა და ისინი რომ ორ ცალკე ფორმად აღიქმება. ეს ნათელი ხდება ზმნისართთა მაგალითზე.

აფხაზურში იგივე **-ლა** სიტყვაწარმოებით აფიქსად შეიძლება უშუალოდ დაერთოს სახელს (ყოველგვარი ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკის გარეშე). ეს ხდება ჩვეულებრივ ზმნისართებში. ამ ნიადაგზე გვაქვს: ნაპტ-ლა „ხელით“, შაპტ-ლა „ფეხით“, ჩაგ-ლა „ცხენით“, ჩაგნ-ლა „დღისით“ და სხვ.

ამის გამო ჩვენ შევნიშნავდით: თუ ვინიცობაა, ასეთი წარმოება საერთოდ სახელებში გზას გაიკვლევს, მაშინ შეიძლება მას „ბრუნვა“ ვუწოდოთ¹.

საინტერესოა ზმნისართ ნ ა პ ტ ლ ა -სი („ხელით“) და ე. წ. მოქმედებითი შინაარსის გადმომცემ სახელ ა ნ ა პ ა ლ ა -ს („ხელით“) ურთიერთ შედარება. თავი რომ დავანებოთ ნ ა პ ტ ლ ა ფორმაში **ლა**-ს წინ კუთვნილებითი ა- ნაწილაკის ჩამოშორებას, რაც პირველი ნიშანია **-ლა**-ს აფიქსად გადაქცევისა, საყურადღებო ისიც არის, რომ ეს ფორმა აღარ ატარებს არც ზოგადობის **ა**- პრეფიქსს. ზოგადობის **ა**- პრეფიქსის ჩამოშორება კი აფხაზურში მაშინ ხდება, როცა სწორედ საქმე გვაქვს სიტყვის ფორმის ცვლასთან.

ამიტომვეა, რომ ა ნ ა პ ა ლ ა აღებული (ა ნ ა პ ტ) სიტყვის ფორმის ცვლად არაა გაგებული. მასში წარმოდგენილია ზოგადობის **ა**- პრეფიქსიც და **ლა** ნაწილაკის კუთვნილებითი **ა**- აფიქსიც. თუ მაინც ეს ორი ცალკე ელემენტი შეერთდა და თითქოს ერთი სიტყვის ფორმა მოგვცა, ეს აიხსნება აფხაზურში გავრცელებული მეზობელ სიტყვათა კიდური ხმოვნების შერწყმის წესით. იყო: ანაპტ ალა, მივიღეთ: ანაპ' ალა → ანაპალა, ისევე, როგორც შესიტყვებიდან – აჩაგ აშაპგ ვიღებთ, აჩა' აშაპგ-ს („ცხენის ფეხი“, „ცხენი მისი-ფეხი“) და სხვ.

ასევე ბრუნვა არ დაერქმევა ს ა თ ა ნ ა ო ს (Comitativus), რომელშიაც უსლარი გულისხმობდა გამოთქმას: ს ა ბ -**ო** ს ა რ ე -**ა** „მე-და ჩემი მამა (-და)“. აქ მხოლოდ კავშირის დართვასთან გვაქვს საქმე.

არც ე. წ. უქო ნ ლ ო ბ ი ს ფ ო რ მ ა (Caritivus) – ჩა-და „უპურო, უპუროდ“ – არის ბრუნვა. იშვიათად გვხვდება ეს და ნაწილაკი ასე უშუალოდ სახელს დართული (მარტოოდენ ნივთთა კლასის მხოლოდობის რიცხვში). დანარჩენ შემთხვევაში იგი ცალკეა გაფორმებული. შდრ. სარა სგ-და „უჩემოდ“, უარა უ-და „უმენოდ (მამაკ.)“, აჩაქა რგდა „უცხენებოდ“ და სხვ. საუკეთესო შემთხვევაში (იხ. ზემოხსენებული ჩა-და) იგი შეიძლება სიტყვაწარმოებად ჩაგვეთვალა და არა ბრუნვად.

თავისებურ მდგომარეობას ამ მხრივ ადგილი აქვს ე. წ. ვ ი თ ა რ ე - ბ ი თ -გ ა რ დ ა ქ ე ე ვ ი თ ფ ო რ მ ა შ ი (Factitivus, Transformativus). აქ, მართლაც, ბრუნვის წესზე აგლუტინაციურად დაერთვის სახელებს **-ს** სუფიქსი. მაგ., აშა-**ს** დეყასწედტ „ძმად გავხადე“, დავიმძობილე“ და აშ-ცა-**ს** (ი) ყასწედტ „ძმებად გავხადე“, „დავიმძობილე ისინი“ და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძალიან შეზღუდულად არის იგი გამოყენებული სახელებში. სახელთა გარკვეულ კატეგორიას (პიროვნებითი ნაცვალსახელები) იგი არც ახასიათებს. **-ს** გვხვდება ვითარებითს ზმნისართებში: აბა-**ს** „ასე“, უბა-**ს** „ისე“ და სხვ.

-ს-ს პარალელურად გვხვდება აგრეთვე **-ნ(ე)**¹, როგორც სახელებში, ისე ზმნისართებში. თუმცა, როგორც წესი, იგი ზმნად ქცეულ სახელთა ფორმებში იჩენს თავს, მაგ.:

ატტმა დანთარტჟ დარზნაკ დაუჰან ყადწედტ დედგანგ დლედრც წაყა² – აფსუა ლაკუქუა, 1940, გვ. 29,¹³ – ის (ვინმე) ორმოში როცა ჩაადგეს, მაშინვე (ერთბაშად) ილოცა (ლოცვა ყო) მ რ თ ე ლ ა დ რომ (რათა) ჩასულიყო ქვევით;

მახანგე დხაჰნგ უბრა ყუბინა აძე არც... დგგლოუჰ-ჰა – იქვე, გვ. 44,²¹ – დღესაც ის (ვინმე) – ქ ვ ა დ იქ მდინარე ყუბანის გამოღმა ... დგას.

ასეთ შემთხვევებში მას უფრო ზმნისართულ-აბსოლუტიკური შინაარსი აქვს. იგი ჩვეულებრივია ზმნაში სწორედ აბსოლუტიკების საწარმოებლად. მაგ.,

უს სკუზარ სარს სცანგ ხარს ნხარს იცაზ სჟ-ლარ ედზგზგაჰ – იქვე, გვ. 30,²² – თუ ასეა მე-წ ა ვ ა ლ-რა (მე-წასვლით), შორს საცხოვრებლად (დასასახლებლად) რომ ხალხი წავიდა, მოვაგროვებ და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ეს ფორმა ხვდება ნამყო განუსაზღვრელის ფორმას ს ც ა ნ „წავედი“³, ოღონდ, როცა ის აბსოლუტიკის შინაარსით გამოიყენება, დაირთავს **გ** ხმოვანსაც. ასევეა სხვა დროებშიაც (რომელთაც **-ნ** მოუდით სუფიქსად) აბსოლუტიკის შინაარსის გადმოცემისას ხდება მისი დართვა. მაგ.:

ჩინაკ კვაგა ნეყარს დ გ ყ ა ნ **გ** დშაადჟაზ... – იქვე, გვ. 6,⁷ – ერთ დღეს კიაგვა სამგზავროდ ი ყ ო რ ა, რომ მიდიოდა... (შდრ. დეყან – „იყო“);

ჩარაკ აჰ-გე დშგყაზ დანფშ-გე უარბაჟ-გე აკვ ა გ ო ნ **გ** იბედტ – იქვე, გვ. 56,³ – ერთ ქეიფში (ქორწილში, პურობაში) რომ იყო, როცა გაიხედა, ერთ ორბს რაღაც მიჰქონდა რა, დაინახა მან (მამაკ.) შდრ. – აკვ აგონ – მას (რადაცას) რაღაც მიჰქონდა;

– ნას დაარაძა დნეყაბან**გ** ედფშ, ხარა დანფშ-გე... იბედტ – იქვე, გვ. 29,²⁰ – მერმე ძალიან უ კ ვ ე-ე ვ ლ ო-რ ა მას (ვილაცას) ისე, შორს რომ გაიხედა... დაინახა (რადაც), შდრ. დნეყაბან**ან** – მას (ვილაცას) უკვე-ევლო.

ზმნათა დაკავშირებაც წინადადებაში ამ ფორმის საშუალებით ხდება. მაგ. სცან**გ** მააზგაჰ – წავალ და მოვიტან მას (რადაცას), (წასვლით, წავალ-რა, მოვიტან) და სხვ.

¹ აფხაზურის აშხარული დიალექტი სწორედ **-ნ**-ს იცნობს ამ შემთხვევებში.

² აქაც და ქვემოთაც ტრანსკრიფცია ჩვენია.

³ დინამიკურ ხმნათა ნამყო განუსაზღვრელის ფორმების თარგმნა ჭირს. სცან შესაძლოა უფრო ვთარგმნოთ ასე: „წავედი-იყო“.

ბრუნვათა მიხედვით ტაპანთურშიაც იგივე ვითარება იყო მოსალოდნელი, რაც დამახასიათებელია აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებისათვის. ეს თითქმის ასედაც არის. ძირითადი ბრუნვების (სახელობითის, მიცემითის, მოთხრობითისა და ნათესაობითის) გამოხატვის მიხედვით სხვაობას ტაპანთურში ადგილი არა აქვს. სხვაობა ზოგჯერ თავს იჩენს ზემოგანხილულ სხვა ფორმათა მიხედვით.

ფორმა, რომელსაც უსლარი Comitativus-ს (სათანაო-ს) უწოდებს, ტაპანთურშიაც **o** კავშირით გამოიხატება:

სარ-რ ჰარ-რ – 15- თქვენ-და ჩვენ(-და)

ან-o აბ-o – 57- მისი (მამაკ.) დედა-და მამა(-და)

იგი (-o) პირაქეთა დიალექტების მსგავსად დაერთვის სახელებს, ოღონდ, მათგან განსხვავებით, იწვევს ფუძისეული ბოლო ხმოვნის (ა-ს) მოკვეცას. შდრ. პირაქეთა დიალექტ. შარე-ე ჰარე-ე (←*შარა-ე, ჰარა-ე) და ტაპ. სარ-რ ჰარ-რ (←*სარა-ი ჰარა-ი) „თქვენ-და ჩვენ(-და)“.

ბრუნვად არც ტაპანთურისათვის მიიჩნევა ასეთი კავშირიანი ფორმა.

რაც შეეხება Instrumentalis-ს, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც ეს კატეგორია სახელსაც ახასიათებს და ზმნასაც. ორსავე შემთხვევაში გამოიხატება **ლა**-თი.

ზმნაში იგი ისევე წარმოდგენილი, როგორც პირაქეთა დიალექტებში: მირთული აქვს ზმნას პრეფიქსად. თვით მას კი წინ მიუძღვის იმ სახელის პირიელი პრეფიქსი (ნაცვალსახელოვანი ნაწილაკი), რომლის საშუალებითაც საუბარია მოქმედების მიმდინარეობაზე.

მაგ.:

ჟ-ა-ლა-ცუმმა? – 57 – შენ (მამაკ.). მ ი თ – (რადაცით) – მიდიხარ?

ზედკარა დ-ა-ლა-ცატ – 8 – სამოგზაუროდ ის (ვიღაც) მ ი თ (რადაცით) წავიდა.

დაჰალა დრესუნთა იშუნ სჰჰა წარაზთენ ა-ლა-ზდრგპ იჰუნთა – 16 – ის (მამაკ.) თავისი ხმლით მათ სცემდა და კლავდა. ჩემი ხმალი მახვილი თუა, მ ი თ – (რადაცით) – გავიგებ (ო), ამბობდა რა.

აჰარბა ჟ-ა-ლა-ჰალხრეჟენ, უჰანგალხპ – 7 – ორბი შენ (მამაკ.) – მ ი თ (რადაცით) რომ ახვიდე (=ორბით რომ ახვიდე), ის (რადაც) აგიყვანს.

იშფ-ა-ლა-უშჰაშ აწბქა? – 25 – მ ი თ (რადაცით) – შენ (მამაკ.) როგორ მოკლავ რწყილებს?

უჟჰანძარა ზაჯგ გ გ უგჰამდრჰ.უსგზდ აჰი დაკ. სგ. ა-ლა-ბზინ – 59 – შენ (მამაკ.) აქამდე არავის აუტირებიხარ ცოტა ჩემი გული მ ი თ (რადაცით) კარგად იყო (= ვამაყობდი).

ნამაზ ანუჰფაჟ ს-ა-ლა-ჰა უგალაშ. ასფ – 57 – ლოცვისას (ლოცვას როცა „ყოფ“) მე- მ ი თ (რადაცით) მომიგონებ.

ო-ლა-ჯემარტ (← **ო-ო-ლა-ჯემარტ**) – 2 – მ ი თ (მამაკ.) ითამაშეს.

დ-სგ-ლა-ლწჳან – 54 – ის (ვიღაც) – ჩ ე მ ი თ – ქურდობდა.

რგმაცაქა **სგ-ლა-რგმ-ძატ**, ზემმათა ძჳაძჳამცა ქაზულა ჩე-**სგ-ლა-დგრცქატ** – 27 – თავიანთ ტანსაცმელებს ჩ ე მ ი თ – რეცხავენ (გარეცხეს), ყველანი, რომლებიც მოდიან სათითაოდ ჩ ე მ ი თ – სუფთავდებიან (გასუფთავდნენ).

დგ-ზ-ლა-რწჳაზ... – 3 – ის (ვიღაც) მათ – რ ი თ ა ც შეეკითხა... = ის (ვიღაც) მათ რაზედაც შეეკითხა...

დგ-ზ-ლა-ცაზ – 13 – ის (ვიღაც) რითაც წავიდა...

ამ ორ უკანასკნელ შემთხვევაში **ზ** ცვლის (ზემო-მოყვანილს მაგალითებში არსებულ **ა**-, **ს**- **ო**- და სხვა) პირიელ პრეფიქსებს კლასისა, პირისა და რიცხვის განურჩევლად.

ოღონდ საყურადღებოა, რომ ერთ შემთხვევაში ჩვენ ჩავიწერეთ ასეთი სახეობაც:

უწაწარალა დგ^გუმშ^გდ **დ-ზ-ა-ლა-უმგზ** (sic!) ჰადლწარალა დგუმშ^გდ – 52 – შენ (მამაკ.) შენი ვაჟკაცობით არ მოგიკლავს (არ მოკალ) ის (ვიღაც), ის (ვიღაც) – რ ი თ ა ც (მ ი თ) – შენ (მამაკ.) – მოკალ, ეშმაკობით მოკალ.

აქ უნდა ყოფილიყო ან **დ-ა-ლა-უმგდ** – „შენ (მამაკ.) ის (ვიღაც) – მით (რადაცით) მოკალ“, ან **დგ-ზ-ლა-უმგზ** – „ის (ვიღაც) – შენ (მამაკ.) რ ი თ ა ც მოკალ“... **დგ-ზ-ა-ლა-უმგზ**“ ასეთი კონტამინირებული ფორმა მოსალოდნელი არ იყო. ეს ან შემთხვევითი წაცდენის ამბავია, ან არადა მთქმელმა იგი იხმარა ხაზგასმის მიზნით, რომ უფრო მკვეთრად გამოეხატა **ზ**-ს ფუნქცია, ერთი მხრივ, და ინსტრუმენტალისის ფორმაში მდგომი სახელის კლასი და პირი, მეორე მხრივ.

ტაპანთურმა შეიძლება **ლა**- ზოგჯერ ისეთ ზმნასთან იხმაროს, რომელთანაც იგი პირაქეთა დიალექტებში არ გვხვდება, მაგრამ მაინც ამ მხრივ, ე. ი. ზმნაში ინსტრუმენტალისის გამოხატვის თვალსაზრისით, ტაპანთური პირაქეთა დიალექტებს არ უპირისპირდება.

ასეთსავე ვითარებას ადგილი არა აქვს ხსენებული კატეგორიის სახელთან გამოხატვის მიხედვით. ამასთან დაკავშირებით ტაპანთურს დიდი ნაბიჯი გადაუდგამს წინ პირაქეთა დიალექტებთან შედარებით.

თუ ამ უკანასკნელებში ინსტრუმენტალისის გამომხატველი **ლა** ელემენტი, როგორც წესი, ცალკე ფორმდებოდა კუთვნილებითი აფიქსებით და თუ არ იშვიათად (მაგ., ზმნისართები და სხვა) იგი სახელთან ერთ მთლიან ფორმად არც გვხვდებოდა. ტაპანთურში იგი ყველგან სახელს შეჰხორცებია ყოველგვარი ნაცვალსახელური კუთვნილებითი ნაწილაკების გარეშე, მართლაც, ჩ ა მ ო ყ ა ლ ი ბ ე ბ უ ლ ა ს ა ხ ე ლ ი ს ი ნ ს ტ რ უ მ ე ნ ტ ა ლ უ რ ი ფ ო რ მ ა ა ნ ბ რ უ ნ ვ ა (ამ მხრივ გარკვეული გავლენა უნდა ვივარაუდოთ ადილური ენებისა, სადაც სახელისათვის ასევე დამახასიათებელია ხსენებული ფორმა).

მაგ.:

ჩებგლა-გ² - 5 - ცელით.

ბარს ბენაპგ-ლა - 59 - შენ (დედაკ.) შენი-ხელით.

ილგმაზ ათოფ-ლა⁴... - 2 - თოფით, რომელიც მას (დედაკ.) ჰქონდა...

აანგზუ კ³ტი-ლა დელშაპატ - 40 - დევის ნაწლავით დაბორკა, შეკრა მან (დედაკ.) ის (ვიღაც).

ანკკვახ-ლა ... - 72 - დედის ძუძუს რძით...

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ინსტრუმენტალისის სახელური წარმოება ჩვეულებრივია ზმნის საგარემოებო (resp. ინფინიტურ) ფორმებშიაც. აღნიშნული ფორმები, ისევე როგორც სახელები, ლა-ს უშუალოდ დაირთავენ სუფიქსის სახით (მსგავსი ფორმები ადილურს ენებშიაც იბრუნვიან).

მაგ.:

უკა ახ³ცა-ნარხუ-ლა უმ²გქ-გლგრგქენ - 19 - შენი (მამაკ.) თავი ს ა - ი თ კ ე ნ ა ც - არის - მიქცეული -ით (= იქითკენ) რომ წახვიდე... = შენ (მამაკ.) ს ა ი თ კ ე ნ ა ც - მიემართები, იქით რომ წახვიდე...

მჩეთა რმაზ-ლა აანგზა დჭაიკგზენ დგდგჰალხტ - 2- - ძალად მას (მამაკ.) რაც + ჰქონდა -ით (=რაც ძალა ჰქონდა მით) დევი კვლავ დაიჭირა და კვლავ მიაბა.

სგძგუასთენგ² უარა დ-ახ³ცა-უჰაზ-ლა სგჯ²გქ-ლებ - 54 - რომ დავიკარგო კიდეც, შენ (მამაკ.) ს ა ი თ კ ე ნ ა ც მითხარ-ით (= საითკენაც შენ მითხარ - იქით), წავალ.

ამარა ზლა-ჭაჰკარგწუა-ლა ჯაკ ჯაშაცაკ ჭადუან. ამარა ზლათას-აუა-ლა ჯაკ ჭადუან - 15 - მზე რ ი თ ა ც (საიდანაც) ამოდის-ით (=მზის ამოსავლით) ერთადერთი თავი ამოდიოდა, მზე რ ი თ ა ც - ჩადის - ითა-ც (= მზის დასავლითაც) ერთი თავი ამოდიოდა.

იმ²გდმშუაშ-ლა ყრარ ლზრჩფად - 71 - მას (რაცაცას) რომ (როგორც) - ის (მამაკ.) - არ-მოკლავს-ით (= რომ არ მოკლავს ამით) პირობა დაუდო მას (დედაკ.) მან (მამაკ.)

უარგ² სარგ² ბაზ ჰშატასგზ-ლა შაჰატგ² გ²გჰამამ - 18 - მე და შენ (მამაკ.) ნამლევით ერთმანეთს რომ (როგორც) შევეკარით-ით (= ერთმანეთს რომ შევეკარით ამით) ერთი მოწმეც არა გვყავს⁵ და სხვ.

ინსტრუმენტალისის სახელურ წარმოებაში რომ უკვე ბრუნვად ქცევასთან გვაქვს საქმე ტაპანტურში, ეს ნათლად ჩანს სახელთა მრავლობითის ფორმისა და ნაცვალსახელების მაგალითზე.

⁴ როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, ლა-ს სახელზე დართვა არ იწვევს თავიიდური ა- ფორმანტის ჩამოშორებას, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო პირაქეთა დიალექტებში სახელის ფორმის ცვლის დროს (იხ. გვ. 79) და იმიტომ, რომ თვით ამ ა-ს სხვა, განსაზღვრულობის შინაარსის გადმოცემა ეკისრება.

⁵ შდრ. პირაქეთა ავხაზურის „უაჯგ იშომზაც ა ლ ა ლხტუ დგრხიეიტ“ - ავსუა ლაკუქუა 1940, გვ. 46,9 - „ადამიანს რომ არ ენახა ი მ ი თ (აისე). მისი (დედაკ.) კერძი მოამზადეს“ და სხვ.

ინსტრუმენტალისის ფორმის წარმოებისას **ლა**-ს მრავლობითობის გამომხატველი კუთვნილებითი აფიქსი ისევე აღარ ახასიათებს, როგორც არ ახასიათებს მას იგი მხოლოდობითში.

არის:

იშამგ-**ქა-ლა-გ**... – 52 – მან (მამაკ.) თავისი მუხლებითაც...

აზაჯ. იწალა აზაჯგ **იშამგ-ქა-ლა** აჭგლა იწათა აუასა იზად – 75 – ერთი (ვინმე) თავისი თავით, ერთიც თავისი ფ ე ხ ე ბ ი თ მიწაში რომ იყენენ, ასე დაინახა მან (მამაკ.).

აუდგ **აზაფნე იშამგ-ქა-ლა** დეკნგმჰან... – 20 – ისიც (ვიღაც) ხეზე (ბოძზე) თავისი-ფეხე ბ ი თ დაჰკიდა რა მან (მამაკ.)...

შდრ. პირაქეთა დიალექტების: იშამგ-**რა-ლა**

ლა ნაცვალსახელებსაც უშუალოდაა დართული ტაპანთურში.

მაგ.:

ზელაზა უხენგგლუ, უარა-**ლა** დეგგხარგმ – 2 – ვის კვალზედაც დგახარ შენ (მამაკ.), შენ-ით (=შენად, შენთვის) ის (ვიღაც) სახიერო არ არის.

აუგ-ლა უმასჰაბტ-ჰა ისლ'ჰ'უამტ – 19 – ა მ ი თ (=ეს) მთხოვეო შენ (მამაკ.) რა, შევიძლებ (= რაკი შენ ეს მთხოვე, შევიძლებ) და სხვ.

ადილეურ ენათა (კერძოდ, ყაზარდოულის) დიდი გავლენა ამ მხრივ ჩანს არა მარტო მის ბრუნვად ჩამოყალიბების თვალსაზრისით, არამედ მისი გამოყენების არის გაფართოების თვალსაზრისითაც.

პირაქეთა დიალექტებში ინსტრუმენტალისის კატეგორიას ვიწროდ შემოფარგლული ძირითადად იარაღობითი შინაარსი აქვს. ტაპანთურში კი მისი ფუნქციების ძალზე ფართოვდება. ყაზარდოულის წესზეა, მაგალითად, იგი გამოყენებული ქვემომოყვანილს შემთხვევებში.

მაგ.:

ნაშა-**ლა** ღ'შაზუ. ძჰადსიტ – 2 – კიტრ-ით (ე. ი. კიტრს) ესვრიან გუდას;

რაზგ-**ლა** დეგგსთითამ – 55 – საქონლ-ი თ (= საქონელზე არ ვყიდი მას (ვიღაცას);

შთა, სეუზაფტ დაჰჰაზ აუგს-**ლა** – 2 – აჰა, მოგივედი შენ (მამაკ.) რომ ვთქვით (იმ) საქმ-ი თ (=იმ საქმეზე). პირაქეთა დიალექტებში იქნებოდა: ... დაჰჰაზ აუგს **აზგ** – „... რომ ვთქვით (იმ) საქმისთვის“.

უაფვა-**ლა** – 1– შენ (მამაკ.) წინ-ი თ . შდრ. პირაქეთა დიალექტების: უაფნა.

ანგ-**ლა** ურთა ინარბიდ – 59 – ი ქ ი თ გაღმით ხედავენ.

დაჰ, სარა არგ-**ლა** სემნგყ.უზ იმდგრუათა დზაჰია – 52 – ოჰ, მე რომ აქეთ (აქეთკენ) დავდიოდი (მოვდიოდი), არცოდნით (ამისა) ვინაა?.. შდრ. პირაქეთა დიალექტების: არაზ⁶.

⁶ ანგ-ლა, არგ-და, აუგ-ლა... „აქეთ“, „იქით“... ისეთივე აგებულებისაა, როგორცაც, მაგალითად, ქვემო-ადილეური უდა-ჰჰ || მგდა-ჰჰ... იხ. გ. როგავა: „ქვემო-ადილეურის ბრუნვათა საკითხისათვის“. ენიმკის მოამბე. 1938. IV,2. გვ. 108.

თაუ იფა ჯაბალე აუ-ლა დეშჩაფაზ, დანიად – 60 – თაუს ძე ჯაბალი
ოქით(-გან) რომ მოდიოდა, შეხვდენ ისინი ერთმანეთს;

შარდა-ლა დენგყად – 73 – ბევროთ (= ბევრი, დიდხანს) იარა მან (ვი-
ლაცამ). შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: შარდა დენგყედტ.

სა სკათა-ლა სეჭენეძ – 8 – მე თვით-ით (=თვით, თავად) წამო-
გყევი შენ (მამაკ.). შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: სა სხათა სეჭენეძ.

ხმე-ლა იბიზ – (კერძო საუბრიდან) – რძით კარგია ის (რალაც) =
კარგი მეწველია.

ათომბა-ლა დანჯა დანჯად – 19 – მითთ (= მთაზე) ასვლა დაიწყო
მან (ვილაცამ);

ღჭრა-ლა ჰაბჟა! – 28 – ქურდობით გაგვწრთვენი, გვასწავლე!
(=ქურდობაში გაგვწრთვენი, ქურდობა გვასწავლე!);

დშაიბნწკარა აჰაჰა-ლა ჟადგათა ჩაფშა! – 57 – მის (ვილაცის) მო-
სვლამდე სასტუმრო ოთახით (= სასტუმრო ოთახში) შემოდი და დაისვენე!

ასანდგყარაგე იძვა-ლა ირგლენ... – 5 – ზანდუკიც თავის გ ვ ე რ -
დ ი თ დადგა მან (მამაკ.) რა...

ტაკ ნეგეწჟან, ამშა-ლა ჟანდგრ – მშ.ეისცააქაჯ დერბატ – 20 – ცოტა
დრო რომ გავიდა, გზით (= გზად, გზაზე) ვინმე მეურმე მგზავრებმა დაი-
ნახეს ის (ვილაც). ამშალა ფორმა აქ ცვლის პირაქეთა დიალექტების ამშან
ფორმას (ნიშნავს „გზად“). ტაპანთურში ეს უკანასკნელი სულაც არ
გვხვდება.

იწგა-ლა ძჩაფაზ – 22 – მის (მამაკ.) უკანით (= „კუდიტ“) ვინც მო-
დიოდა. შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: რშთახ.

აჰბაცაქა ირდგრუედტ ჰაბგზსა-ლა – 36 – უფროსებმა იციან ჩვენი
ენით (= ჩვენი ენა). შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: ჰაბგზშა.

ზან-ლა – 8 – ერთბაშად, უცებ, სწრაფად. შდრ. მსგავსადვე გაფორმე-
ბული ქვემო-ადილური: ზა-ჰჰ.

აურ დგილემგრბანგს აჯაზ-ლა დემ.გე.გლიჟუან – 40 – მისთვის (მა-
მაკ.) ის (ვილაც) მას (დედაკ.) რომ არ დაენახვებინა, ამისთვის-ით (= ამის-
თვის) აგდებდა, უშვებდა გარეთ მას (მამაკ.). მასში ისევე გვხვდება მოქმე-
დებითის აფიქსი, როგორც, მაგალითად, ყაბარდ. სჰა-ჰა-ში, რომელიც აგ-
რეთვე აღნიშნავს „თვის“-ს (= „თავით“).

პირაქეთა დიალექტებში სათანადო შემთხვევებში ან არაფრით არაა
გაფორმებული სიტყვა, ან ერთვის თანდებულები -ახ, -ზგ... („თან, კენ“,
„თვის“) და სხვ.

ტაპანთურს სახელში ინსტრუმენტალისის კატეგორიის გამოხატვის
მიხედვით ბოლომდე მიუყვანია ის ტენდენცია, რის ჩანასახიც გვხვდებო-
და პირაქეთა აფხაზურის ზმნისართებში. მისგან ბრუნვის ფორმა შეუქ-
მნია და თან გაუფართოვებია აღნიშნული კატეგორიის ფუნქციები. ამ
მხრივ იგი ადილურ ენებს მიჰყვება.

უქონლობის ფორმა (Caritivus).

ამ ფორმის მიხედვითაც საგრძნობი ცვლილებები განუცდია ტაპან-
თურს. თუ პირაქეთა დიალექტებში, გარდა ნივთთა კლასის მხოლოდითი
რიცხვისა, სახელებში უქონლობის გამომხატველი -და ნაწილაკი ცალკე
ფორმდებოდა, ტაპანთურში ისევე, როგორც ეს ინსტრუმენტალისის გამო-
ხატვის შემთხვევაში იყო, იგი კუთვნილებითი ნაწილაკის გარეშე ერთვის
სახელს, როგორც მხოლოდითში, ისე მრავლობითში.

უქონლობისათვის ტაპანთურშიაც გამოყენებულია საერთო აფხა-
ზური და ელემენტი, ოღონდ პარალელურად გვხვდება მისივე სხვა სახე-
ობა **დაცა** (|| დაცა, დცა, დცა, ტცა)⁷.

მაგ.:

სარა ლახ^გ-**და** – 9 – მე უბედური, უბედისწერო.

უბაგა, უზა^ა-**და** უზაბხდ – 59 – შენ (მამაკ.) მთელად, უჭიროდ უკუ-
მოხვედი, მობრუნდი.

აკ^ტუ-შკ^ააკა ბგ^ა-**და** გ^ალამ – 38 – თეთრი ქათამი უძვლოდ
(სხვა) არაფერი აქვს = თეთრი ქათამი უძვლო (გამოცანა: „ქონი“).

დამს^გ-და-ბ – 9 – ის (ვიღაც) უპაჭიჭოა (სახელიდან: ამს^გ-**და**
უპაჭიჭო).

ცემლა-**ტცა** (← ცემლა-**დცა**) – 1 – უკიბოდ.

უბარა-**დცა** უფჰ^გეს სუდ ლხიდ – 69 – უშენოდ (მამაკ.) შენმა ცოლმა
სამართალი გააჩინა. შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: უბარა **უ-და**...

აურ-**ტცა** უნამშ^გლგენ – 73 – უმისოდ ნუ შეხვალ შენ (მამაკ.) შიგ.
(შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: უი^ა-**და**...) და სხვ.

ასეთი ფორმები სახელისა მაინც სიტყვაწარმოებით ფორმებად უნ-
და ჩაითვალოს. მათ ბრუნვა ვერ დაერქმის. საყურადღებოა ამ მხრივ მრავ-
ლობითის წარმოება. მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას უქონლობის
სუფიქსი მრავლობითობის სუფიქსის შემდეგ კი არ დაერთვის (როგორც
ეს გვექნდა ინსტრუმენტალისის შემთხვევაში), არამედ წინ. მაგალითად,
იქნება არა, *ცემლა-ქა-**დცა** – „უკიბეზოდ (შდრ. პირაქეთა აფხაზ.
აკ^ტბაქა **რგ-და**), არამედ ცემლა-**დცა-ქა**. ე. ი. -**დცა** დართული ფორმა
მრავლობითი რიცხვისათვის ფუძეს წარმოადგენს.

არ არის ნათელი უქონლობის დაცა მაწარმოებელში **ცა** ელემენტის
წარმომავლობა.

ტაპანთურშივე ამავე ფუნქციით გვხვდება ადილური ენების სათა-
ნადო სიტყვაწარმოებითი სუფიქსი -**ჩა** || -(ნ)**ჩა**⁸. დენასტფ-**და**-ხატ ფორმის

⁷ სასკოლო გრამატიკა მხოლოდ დაცა-ს არსებობას აღნიშნავს. იხ. Грамматика
абаза бызшвала... გვ. 72.

⁸ ადილურს ენებში ამ აფიქსში **ჩა** თანხმოვანი **შ**-დ ცვლილა. ტაპანთური მის
შედარებით უფრო ძველ სახეს წარმოგვიდგენს.

გვერდით არის: დენასეფგ-ნჩა-ხატ – 10 – „ის (ვიღაც) გაუბედურდა“ (სახელიდან: ნასეფგ-ნჩა „უბედური“).

ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმა (Factitivus, Transformativus).

პირაქეთა დიალექტებისგან განსხვავებით ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმისათვის ტაპანთური იყენებს -თა სუფიქსს, -თა-ს პარალელურად შედარებით უფრო იშვიათად გვხვდება -შთა-ც⁹.

-თა || -შთა ტაპანთურში გვხვდება პირაქეთა დიალექტების ზემოგანხილულ -ს სუფიქსის ნაცვლად, მაგრამ თავის გამოყენების არით იგი აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებშივე არსებულ მსგავსივე ფუნქციის მქონე მეორე -ნგ სუფიქსს უახლოვდება¹⁰. -თა || -შთა-ც ისევე, როგორ -ნგ აბსოლუტივის მაწარმოებელიცაა ზმნაში (ხშირად მათი ზმნაზე დართვის წესით პირაქეთა დიალექტები და ტაპანთური განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან). ამავე შინაარსით მათვე შეუძლიათ კავშირიც გამოხატონ და სხვ.

მაგ.:

ფხარცა-ყაბგზ-თა იდგმრჭჳად – 74 – ჩონგურ-გარმონად გააკეთებინა მან (მამაკ.) ის (რალაც) მათ.

ჩრგნ-თა ჴაღაგა სფნგ! – 53 – მ ს ა ხ უ რ ა დ დადექ (დაიწყე) შენ (მამაკ.) ჩემთან.

ჴაჭგ პალჳ-თა ისთთ – 52 – „ხვალ“ ვ ა და დ მივეცი.

ფჳ.გს-თა დნაძხ.თ – 73 – ც ო ლ ა დ წაიყვანა მან (მამაკ.)

ნხაჭ-გ-თა ჳნახხ! – 5 – მ უ შ ა დ აგიყვანე!

ჴასრთ-თა ირზრჩჳად – 44 – ა ნ დ ე რ ძ ა დ ყო მათთვის მან (მამაკ.), უანდერძა.

აფსკ.გ რჩფუზგჳ ჩარა-ზ.რა-თა ირჩფაზგნ... – 73 – ქელეხს რომ აკეთებდნენ, ჳ ა მ ა-ს მ ა დ (=ქეიფად) გადააკეთეს რა...

აჩრ იშართგზ დურდულ-თა იშაწწ – 20 – მას (მამაკ.) რომ ცხენი მისცეს, რ ა შ ა დ გამოდგა (გამოვიდა).

აჳანგ. შ.გლა-თა იუზგჩფუმა... აჳანგ. ას-გ-თა იუზგჩფუმა...? – ქვას ფ ქ ვ ი ლ ა დ შეგიძლია შენ (მამაკ.) იქმ?... ქვას ყ ვ ე ლ ა დ შეგიძლია შენ (მამაკ.) იქმ (გადააქცევ)?

ფჳა-თა დგლჩჳად – 71 – ქ ა ლ ი შ ვ ი ლ ა დ, ასულად ყო (გაიხადა) მან (დედაკ.) ის (ვიღაც).

ქ.გრჳა-თა დგმჩჳან – 2 – ფ ა ფ ა დ ყო (=აქცია) მან (მამაკ.) ის (ვიღაც).

ათაზ. მურად-თა ილჩჳატ – 45 – დედაბერმა მ ი ზ ნ ა დ გააკეთა (=დაისახა.).

⁹ სასკოლო გრამატიკა მხოლოდ -თა-ს არსებობას აღნიშნავს. იხ. Грамматика абазы бызшвала, გვ. 72.

¹⁰ საერთოდ, ასეთივე ფუნქციების მქონეა ადილური ენების -ჳტ სუფიქსიც. იხ. გ. როგავა: „ქვემო ადილურის ბრუნვათა საკითხისათვის“. ე.მ. ტ. IV.2.

რტუა ამ-გ თაცა-თა სფა დიზგზგუმტ – 45 – ერთ მათგანს წავიყვან
რ ძ ლ ა დ ჩემი შვილისათვის.

უარს სარს ამ-თა უსჩფიტ – 40 – მე შენ (მამაკ.) ძ მ ა დ გყოფ (გა-
გხდი), დაგიძმობილებ.

ყალა-თა იჩფა! – 71 – კ ლ დ ე დ ყავ (=აქციე)!

აუტმ შჰჰჰა-თა იბან... – 52 – ეს შეურაცხყოფად დაინახა მან (მამაკ.)
რა... (=მიიღო რა...).

წაფხა-თა¹¹ რმაზ ზემჰა ჰძაუტ – 40 – გ ა ს ა ლ ე ბ ა დ რაც ჰქონდა მას
(მამაკ.), ყველა იშოვა მან (მამაკ.).

მჰა-თა¹ იმუ – 16 – გ ზ ა დ რაცა აქვს მას (მამაკ.).

ჰაჰა-თა¹ იუბაუა – 12 – მ ო ლ ა დ ვისაც ხედავ შენ (მამაკ.)

ანგჟ-თი¹ (← ანგჟ-თა-ი) აკვდწგზ აჰკ-გზ დგმშგს დჰარზაგლტ.
აჰკ-გზ-თა² დჰაზზ-გლგზ... – 20 – დ ე ვ ა დ (=დევი), რომელიც კედელს
განშორდა, ბიჰს (ყმაწვილს) მოსაკლავად მიჰვარდა. ყ მ ა წ ვ ი ლ ა დ (=
ყმაწვილს), რომელსაც მივარდა...

აჰკ-გზ-თა¹² აფჰესფი ილგგგზ... – 20 – ყ მ ა წ ვ ი ლ ა დ (= ყმაწვილი)
ქალიშვილს რომელიც ახლდა...

აზაბ-თა¹ ილგჰგდწაზ – 3 – ს ა ს ჯ ე ლ ა დ რა დაადო მას (დედაკ.)
მან (მამაკ.)...

სარა ხ-გ-თა იფშწასწაუა ჰასტუთაზ – 2 – მე ფ ა ს ა დ (ფასს) რასაც
დავადებ, მომცემ შენ (მამაკ.)

ლგგაზ-თა იზაფზაზ... – 2 – მ ო ხ უ ც (ე ბ) ა დ, ბერიკაც(ებ)ად (=
ბერიკაცი), რომლებიც შეიკრიბნენ... და სხვ.

ზმნის მიმღეობურ ფორმასთან დაკავშირებული სახელის ვითარე-
ბით-გარდაქცევით ფორმაში დასმა ამ სახით ყაბარდოული ენის გავლენას
უნდა მიეწერებოდეს. იქ არის ეს მოვლენა დამახასიათებელი. შდრ. ყაბ.
„უგნ-უჰ სჰ სგზგესასჰ უჰ...“ ნ. იაკოვლევი თარგმნის ასე „Дом, в котором я
живу...“¹³ ეს თარგმანი არ არის მთლად ზუსტი. სიტყვა-სიტყვით ეს ნიშ-
ნავს არა „ს ა ხ ლ ი, რომელშიაც მე ვცხოვრობ“, არამედ „ს ა ხ ლ ა დ, რო-
მელშიაც მე ვცხოვრობ“. ამ წესზე აქვს სწორედ ტაპანთურსაც აგებული აქ
მოყვანილი ფორმები.

¹¹ ზმნის მიმღეობურ ფორმებთან დაკავშირებული სახელის ვითარებითს
ფორმაში დასმა უცხო არ არის არც პირაქეთა დიალექტებისათვის, მაგრამ ტაპანთურ-
ში ამ მოვლენას ფართო გასაქანი ეძლევა. როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, ამ შემთ-
ხვევაში სახელი სხვა ფორმით არც გვხვდება ტაპანთურში.

¹² პირაქეთა დიალექტებში ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმის წარმოებისას ა-
პრეფიქსი სახელს შორდებოდა, ტაპანთურში ა-ს განსაზღვრებითი ფუნქცია აქვს და
შეიძლება შენარჩუნებულ იქნეს ხსენებულ ფორმაშიაც.

¹³ იხ. ნ. იაკოვლევი: „Краткая грамматика Кабардино-Черкесского языка“, 1938,
გვ. 65. ყაბარდოული მაგალითის აქ წარმოდგენილი ტრანსკრიფცია ჩვენია.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, **-თა**-ს გვერდით გვხვდება **-შთა**-ც: ინაძახ.დ სასგ-**შთა** – 61 – მან (მამაკ.) მიილო ისინი ს ტ უ მ რ ა დ. ფჰ.გსფა-ფშ.ძა-**შთა** დჭაგელხთ – 73 – ლამაზ-ქალიშვილად დადგა და სხვ.

ნამდვილი ბრუნვითი აფიქსის შესაფერად აწარმოებს ეს ფორმაც მრავლობით რიცხვს. ჯერ ფუძეს დაერთვის მრავლობითობის აფიქსი, ხოლო შემდეგ გარდაქცევით-ვითარებითი ფორმის მაწარმოებელი **-თა** || **-შთა**: აჰ.სსა-ქა-ფშ.ძა-**ქა-შთა** ბეჟშ.ახს.ცა ინაძრდ – 72 – „ლ ა მ ა ზ -ქ ა ლ ე - ბ ა დ შვიდნი დანი არიან (... შვიდ დამდე აღწევენ)“ და სხვ.

სახელებთანაა გათანაბრებული ინსტრუმენტალისის ანალოგიურად აღნიშნულ ფორმაშიაც ე. წ. ზმნის მიმღებური ფორმები. მაგ.:

მარს ზექ.ფხაჟა-**თა**, ცაულად-**თა** ადუნრ რქუ შქეთუ რაწკვბ დეფშ.ძაჰ... – 3 – მზე რომელსაც ეფინება (ათბობს)-**ად** (ისეთად) ადამიანებად ვინცაა ქვეყანაზე, ყველა მათზე ულამაზესია ის (ვიღაც)...

ადუნედ აჯახ უზშეხჟაშ-**თა** რჰაა? – 40 – ქვეყანაზე შენ (მამაკ.) რაც მოგკლავს-**ად** რა?, ქვეყანაზე შენ მომკვლელად რაა?

აჰ, სარს არგლა სემნგყ.უზ იმდგრჟა-**თა**, დზაჰია? – 52 – ოჰ, მე აქეთ რომ ვმგზავრობ, ვინც-არ-იცის-**ად** (არ-მცოდნედ), ვინ არის? და სხვ.

ძალზე საყურადღებოა, რომ ამ შემთხვევებში პირაქეთა დიალექტები **-ს** სუფიქსს ვერ გამოიყენებდნენ. იქნებოდა **-ნგ** სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები: ... უზშრა-**ნგ**, ... ზექ.ფხაჟა-**ნგ**, ... იმდგრჟა-**ნგ** და სხვ¹⁴.

იგივე აფიქსი გვხვდება ზმნისართებშიაც:

ჟარს ჟსფშ-**თა** იბათა დჭანხად! – 45 – შენ მსგავსად (მამაკ.) ის (ვიღაც) ობლად დარჩა (=დარჩეს)!

აუ' აჰკ.გენ ალამათ-**შთა** დჭასოულ – 62 – ეს ბიჭი საოცრად, საკვირველად ვიპოვე.

ჭამჭაკ ქე.ეწა-**შთა** იდს.გრგმახ! – 28 – ორი-ქალამანი-შავად(ი) შეაკერვინეთ მათ!

ყაფშძა- თა	– 3 –	წითლად
კ'გდა- თა	– 3 –	ცალკე
აფშ.გ- თა	– 2 –	მსგავსად
აჟრ აჰს- თა	– 45 –	ამის მეტად
ლასგ- თა	– 49 –	სწრაფად (შდრ. პირაქ. დიალექტ.: რლას- ნგ)
ჟოწ.გ შაჟ- თა	– 6 –	ხვალ დილით
აახჰრ ინანარკგ- თა	– 6 –	დღეიდან (დღეს მოკიდებულად)...

¹⁴ შესაძლოა აგრეთვე ამ ადგილას გამოყენებული იქნეს **-ტ(ა)** სუფიქსით ნაწარმოები თავისებური ფორმებიც.

...ლვაბრა აღანგყა ხ^ნგმ-თა აღანგყავგ^გ ხ^ნგმ-თა, ლგმ.გჯგმსაკ ქედწა-თა, დატ^გ-თა, იწა-თა ლვაფან შაკრკა-თა ლგმ.გლა-ჰკუნკ¹⁵ ქედწა-თა, ლგმ.ძამშა-ჰკუნკ²... ყავშმა-თა ითერასჟა-ტა ითაწაპ – 3 – მისი თმა ნახევარი თეთრ-ოქროდ, ნახევარიც წითელ ოქროდ, მისი (დედაკ.) ორი წარბი შავად, გრძლად, წვრილად, მისი (დედაკ.) შუბლი თეთრად, მისი (დედაკ.) ორი პატარა² თვალი შავად, მისი (დედაკ.) ორი პატარა² ლოყა წითლად არის ჩამსხდარი და სხვ.

ყველა ასეთ შემთხვევაში პირაქეთა დიალექტებში გვექნება -ნე სუფიქსი.

-თა || -შთა აბსოლუტივებშიაც.

-თა || -შთა გვხვდება აბსოლუტივებშიაც. ეს სრულიად ბუნებრივი ჩანს, რადგანაც იგი პირაქეთა დიალექტების -ნე სუფიქსის ნაცვლად გვევლინება ხოლმე, ყურადღებას აქ იქცევს ერთი გარემოება: ტაპანთურში -თა || -შთა ერთვის არა მარტო ზმნის ფუძეს (მაგ. ი-ყაწა-ნე „გაკეთებით მისა (რაღაცისა), არამედ სხვადასხვა დროისა და ფინიტობის აფიქსთა შემცველ ფუძეებსაც¹⁶.

მაგ.:

რგვა რწგხ-თა, რგშთჰარა ცქათა, ამცა ჰკუნ აწგმ-თა ათაზდჰანაბტ – 3 – მათი ნაცარი გამოღებით, მათი კერა სუფთად, პატარა ცეხლი გაჩაღებით [რომ იყო], დედაბერი შეესწრო.

მარს აუწყა დაწგპ-თა ჰარლგაპ – 6 – მას (ვიღაცას) ის (რაღაც) იქვე მოკლავს-რა, გავათავებთ, მოვრჩებით მას (ვიღაცას).

აჩქა რყგჯ სარს მჰასტრგთიდ-შთა ისდრგჭიდ – 27 – ცხენების (ნარჩენ) ჩალის ღეროებს მე მამღვეენ-რა, მაჭმევენ.

ლასგთა უფკ.გს ილანკკ.ბ-თა ძჰაშ.გრშ.გ! – 49 – ჩქარა შენს (მამაკ.) ცოლს ვუთხრათ-რა, წყალი აადუღეთ! და სხვ.

საყურადღებო ასეთ, ზმნის დროის ფორმებისაგან ნაწარმოებ, აბსოლუტივებში ისიც არის, რომ ისინი გარდამავალს ზმნებში წარმოგვიდგენენ სუბიექტის ნიშანსაც. შდრ. აქვე: დ-ა-შგპ-თა „ის (რაღაც) მას (ვიღაცას) მოკლავს-რა“ და პირაქეთა დიალექტების დშნგ „ის (ვიღაცა) მოკვლით“ („მის [ვიღაცის] მოკვლით“) და სხვ. ამ უკანასკნელი ტიპის წარმოება ტაპანთურშიაც გვხვდება მაშინ, როდესაც დროისა და ფინიტობის აფიქსების გარეშე აღებული ზმნის ფუძე. შდრ. აქვე: რგვა რწგხ-თა „მათი ნაცარი გამოღებით“ და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმისათვის -თა || -შთა სუფიქსია გაბატონებული, ვერ ვიტყვით, რომ ტაპანთურისთვის სავსებით უცნობი იყოს პირაქეთა დიალექტებში გავრცელებული -ს სუფიქსი. გარკვეულს ფორმებში იგი თავს უნდა იჩინდეს აქაც -ს || -სა სუ-

¹⁵ „პატარა“ (-ჰკუნკ) აქ კნინობით-საალერსო შინაარსით არის.

¹⁶ პირაქეთა დიალექტებში ამ წარმოების აბსოლუტივში დროები მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს გარჩეული, როცა -ნ სუფიქსივე შედის დროთა წარმოებაში.

ფიქსის სახით. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ჩვენებითი ნაცვალსახელების ფუძიდან ვითარებითი ზმნისართების წარმოება. ტაპანტური ხსენებულ ზმნისართთა წარმოებისას მხოლოდ **-ს** || **-სა** სუფიქსს იყენებს.

მაგ.: დახჭა არ-**სა** ტაკჷ ჰაჯგჷგჷთა – 57 – დღეს ასე ცოტა გაგვიშვი!

არ-**სა** უძგჷგლთა უშნგჷგლთა თგძგ უნანრუშტ – 34 – ასე გაემართე შენ (მამაკ.) და, რომ მიდიხარ, ერთ სახლს შეხვდები.

შთა არა-**სა** უშცგუმცა ძგჷგ უნანრუშთ – 54 – ახლა, ასე რომ წახვალ, ერთ ტბას შეხვდები.

არი არა-**ს** იზაყადა?

– 54 – ეს ასე რატომია?

აბარა-**სა** სგზგზხად

– 22 – ასე მიყო მან (მამაკ.)

ანა-**სა**

– 2 – ეგრე

დან ატა-**სა** ლჷჷად

– 22 – დედა-მისმა (მამაკ.) ისე (=ასე) თქვა.

ადურდულ ატა-სა აჷჷად

– 20 – რაშმა ისე (= ასე) თქვა.

და სხვ.¹⁷

ეს ფაქტი სათანადო დაფასებას მოითხოვს. უდავოა, რომ იგი უფრო ძველი მოვლენაა, ვინემ **-თა** || **-შთა** სუფიქსის გამოყენება ამავე ფუნქციით.

-თა || **-შთა** სუფიქსისა და პირაქეთა დიალექტების **-ნგ** სუფიქსის გამოყენების არე ერთნაირია¹⁸. ჩვენებითი ნაცვალსახელებიდან მომდინარე ვითარებითი ზმნისართებში არც პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება **-ნ**. და არა თუ პირაქეთა დიალექტებში, არამედ აშხარულშიაც, რომელიც სახელთა ვითარებით-გარდაქცევით ფორმაში **-ნ**-ს გარდა არ იყენებს არც **-ს** და არც **-თა** || **-შთა** სუფიქსებს, ხსენებული ვითარებითი ზმნისართების საწარმოებლად იგივე **-სა** || **-ს** გამოიყენება.

ერთი გარემოებაც იქცევს ყურადღებას: მართალია, აბჷურს დიალექტში თითქოს ერთი **-ს** სუფიქსი გვაქვს სახელებშიაც და ვითარების ზმნისართებშიაც, მაგ.: დეშა-**ს** „მმად“, აბა-**ს** „ასე“ (ეს უკანასკნელი უდრის იმავე ტაპანტურის აბარა-**სა**-ს), მაგრამ ბზიფურს დიალექტში პირველ შემთხვევაში გვექნება **-ს**, ხოლო მეორეში – **ს** (შდრ. ბზიფ. აბა-**ს** „ასე“). საინ-

¹⁷ ტაპანტურშივე ამავე მნიშვნელობით **-ს** (და ეგების **-ნ**-ც) ზმნის გარკვეულს ფორმებშიაც შეიძლება იჩენდეს თავს.

¹⁸ ადიღურს ენებში სათანადო ფუნქციით ერთი **-ჷტ** სუფიქსი გვხვდება, როგორც სახელებსა და ზმნებში; ისე ჩვენებითი ნაცვალსახელებშიაც ვითარებითი ზმნისართთა საწარმოებლად. მაგ., არ-**ჷტ** „ასე“ და სხვ. ამდენადვე კ. ბოლუდას მოსაზრება, რომ „Das Suffix **-ta**, dem wir schon oft begegnet sind, entspricht in seinem Gebrauch völlig (ხაზი ჩვენია – ქ. ლ.) dem partitiven, adverbialen, relativisch anschließenden čerk. -ey(-o)“-ო (იხ. მისი Das Abasinische... გვ. 249), ერთგვარ შენიშვნას საჭიროებს. იქ, სადაც ჩერქეზულში **-ჷტ** შეიძლება შეგვხვდეს, მოსალოდნელი არაა ტაპანტურში **-თა** (resp. **-შთა**) იხმარებოდეს. **ჷტ**-ს ადგილას გარკვეულ შემთხვევებში **-სა** (||**ს**)-ც გვხვდება.

ტერესოა, რომ ტაპანთურში (და აშხარულშიაც) -ს სუფიქსი გამოვლინდება მხოლოდ მაშინ, როცა ბზიფურს დიალექტში გვაქვს -ს (ე. ი. ვითარებითი ზმნისართების წარმოებისას)

ეს ფაქტი განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონეა. იგი გვაძლავს აბჟურ დიალექტში არსებული -ს სუფიქსი სახელთა გარდაქცევითი ფორმის მაწარმოებელი და -ს სუფიქსი, ვითარებითი ზმნისართთა წარმოებაში არსებული, ერთმანეთისაგან გავითიშოთ და სხვადასხვა ეპოქის მოვლენებად მივიჩნიოთ.

ჩვენებით ნაცვალსახელთაგან მომდინარე ვითარებითი ზმნისართების მაწარმოებელი -სა > || -ს (resp. ბზიფ. ს) აფიქსი შედარებით ძველი, საერთო აფხაზური მონაცემია. აღნიშნული ფორმების მაწარმოებლად იგი ყველა აფხაზურ დიალექტში გვხვდება.

ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმების მაწარმოებლად -ნ(გ) გაბატონებულია აშხარულს დიალექტში. იგი საკმაოდ გავრცელებულია პირაქეთა დიალექტებშიაც. ზოგ ფორმაში, მაგალითად, იგი ერთადერთია აქაც.

სახელთა გარდაქცევითი ფორმის მაწარმოებელი -ს სუფიქსი პირაქეთა დიალექტებისა სულ ახალი მოვლენა ჩანს¹⁹.

-თა || -შთა სუფიქსი ხსენებულ ფორმათა წარმოებაში დამახასიათებელია ძირითადად ტაპანთურისათვის.

§ 31. -თა || -შთა აფიქსის გენეზისისათვის. -თა სუფიქსის საკითხს ეხება კ. ბოლუდა და მას (-შთა სუფიქსს კ. ბოლუდა არ იცნობს) უზიხურის -tā (-თა) სუფიქსის იდენტურად თვლის. ამ უკანასკნელის მნიშვნელობას კი „და“ კავშირით გადმოსცემს მის მიერ მოყვანილ დიუმეზილისეულ მაგალითში šāšā maš'ä-tä „Tag und Nacht“²⁰.

ჩვენ გადავსინჯეთ დიუმეზილის ნაშრომი უზიხური ენის შესახებ და ვერ ვიპოვეთ ბოლუდას მიერ მოყვანილი კონტექსტი ამ სახით (სამწუხაროდ, ავტორი არ უთითებს ადგილს, თუ საიდან მოჰყავს იგი).

ავტორი, ალბათ, დიუმეზილის მიერ გამოქვეყნებული უზიხური ტექსტებიდან შემდეგ ადგილს გულისხმობდა: šiši-gä maš'ä t'ä-g'ä²¹, რომელსაც დიუმეზილი, მართლაც, ასე თარგმნის: et-nuit et-jour. მაგრამ ამ შემთხვევაში კავშირის გამომხატველია არა t'ä, რომელიც maš'ä t'ä-g'ä ფორმაში გვხვდება, და, მართლაც, რაღაც აფიქსი უნდა იყოს, არამედ g'ä, რომელიც ორსავე დასაკავშირებელ წევრს ახლავს და რომელიც -გ ნაწილაკის შინაარსს ატარებს. g'ä-ს ასეთი ფუნქციისათვის შეგვეძლო მიგვეთითებინა იქვე მრავალგან (მაგ.: a-tqwa-na-g'ä et-les-deux, იქვე, გვ. 143,²³; a-hojä-n-g'ä et-le-hodja იქვე, გვ. 145,²⁵ და სხვ.).

¹⁹ ამ -ს-ს შესახებ აფხაზურში იხ. არნ. ჩიქობავას: „Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками“, ე. მ. ტ. XII, 1942, გვ. 161 და შემდეგ.

²⁰ იხ. მისი: „Das Abasinische...“, გვ. 250.

²¹ იხ. დიუმეზილის: „La langue des Oubykhs“, გვ. 197,²¹.

არც იმ პარაგრაფებში, სადაც დიუმეზილი და სხვა მკვლევრებიც უბიხურის კავშირებს იხილავენ, კავშირად **tä** კავშირად არსადაა დასახელებული.

დიუმეზილთან (და მესარომთანაც) მართლაც გვხვდება **maš`ä t`ä** ფორმა, მაგრამ მასში კავშირის მნიშვნელობით არის **t`ä** თარგმნილი. დიუმეზილი ამ ფორმას თარგმნის ასე: „de jour“²² („დღისით“), მესარომში კი ასე: (hellichter) Tag²³ („[ნათელი] დღე“).

აქ იგი ზმნისართულ ფორმას უნდა წარმოადგენდეს. ამ შემთხვევაში, როგორც ზმნისართის მაწარმოებელი, უბიხური **-t`ä**, მართლაც, შეიძლება ტაპანთურის **-თა**-სთან დაგვეკავშირებინა. მაგრამ ასეთი დაკავშირებისას გარკვეული დაბრკოლებები ჩნდება. კერძოდ, წინასწარ გასარკვევია **-თა**-სა და **-შთა**-ს ურთიერთ-მიმართების საკითხი: აქ გვაქვს ორი სხვადასხვა აფიქსი, თუ ერთი და იმავე აფიქსის სრული და გამარტივებული სახეობა?

შეიძლება გვეფიქრა, რომ **-თა** მართლაც წარმოადგენს დამოუკიდებელ აფიქსს აღნიშნულ მნიშვნელობათა საწარმოებლად ტაპანთურში და უკავშირდება საერთო აფხაზურ **-თა** აფიქსს ფორმაში **ა-ხა-თა** (ტაპ. აჯა-თა) „თ ა ვ ა დ ის (რაღაც)“, „თ ვ ი თ ის (რაღაც)“, რომელშიაც შედის **ა-ხა** (← || ტაპ. ა-ჯა) „თავ“ სიტყვა და ამ ფორმის მაწარმოებელი **-თა** სუფიქსი²⁴.

მაგრამ ასეთი ახსნის შემთხვევაში გასარკვევი რჩება: რატომ გამოიყენა ტაპანთურმა მეორე **-შთა** სუფიქსი? როგორც სხვა აფხაზურ დიალექტთა მაგალითზე ვნახეთ, ორი აფიქსის საჭიროება სახელთა ვითარებით-გარდაქცევითი ფორმებისა და ზმნათა აბსოლუტივური ფორმების წარმოებისას არ არის აფხაზურში დამახასიათებელი. ტაპანთურშიაც არ იყო მოსალოდნელი ამ მხრივ განსხვავებულ აფიქსთა არსებობა.

გარდა ამისა, ტაპანთურისათვის შეუძლებელი არ არის **შთა** კომპლექსის **თა**-დ გამარტივება. მაგალითად, იგივე **შთა** აფხაზურში გვხვდება, როგორც დადასტურებითი ნაწილაკი და ზმნისართი. ტაპანთურში მას ამ მხრივაც ხშირი გამოყენება აქვს. მაგ.:

შ თ ა იბემდგრუასთენ ბგჯსთაჯგშ, ბტახ! – 72 – ჰო (მაშ), რაკი არ იცი შენ (დედაკ.) ის (რაღაც), არ მინდიხარ, წადი, დაბრუნდი!

აჩა სთიჟან, – შ თ ა, იზუმთარ? – 49 – მის (რაღაცის) ტყავს ვყიდდი, – მ ე რ მ ე, რატომ არ გაყიდე შენ (მამაკ.)?

შ თ ა მამერსა-ფხა უზგსჩფაბ – 45 – კ ა რ გ ი (მაშ), თბილ ღომს გაგიკეთებ შენ (მამაკ.).

²² იქვე, გვ. 108, §192,2.

²³ იხ. მესარომის: „Die Pächy-Sprache“, გვ. 270,1.

²⁴ -თა აფიქსს ფართო გამოყენება აქვს აფხაზურში. ეს უკანასკნელი, მართლაც, შეიძლება ენათესავებოდეს უბიხურის **maš`ä-t`ä** ფორმაში არსებულ **-t`ä** სუფიქსს.

მაგრამ იგივე შეგვხვედრია **თა**-ს სახითაც:

თა, აჭრ აკვზოთენ... 29 – ჰო, რაკი, ისაა...

თა (ა)ჭრ აკვზოთენ არაჟა ჰაჟასრა გათაჯემ – ib – მერმედა, თუ ასეა (ისაა), აქ ჩვენ არ უნდა დავრჩეთ.

ასე, რომ სრულიად დასაშვებია **თა**-ს **შთა**-საგან მომდინარეობა ზემოხსენებულ ვითარებით-გარდაქცევით ფორმებშია²⁵.

რა უნდა ყოფილიყო თვით **შთა**? **შთა** უნდა იყოს ა-შთა „კვალ“ სიტყვის ფუძე გამოყენებული ზმნისართად „მერმე“, „შემდეგ“ და სხვა მნიშვნელობით (შდრ. მისგანვე ნაწარმოები ზმნისართები: პირაქეთა დიალექტებში უ-**შთა**-ნ, ა-**შთა**-ხ, ტაპ. ამგ-**შთა**-ხ „შემდეგ“).

აქედანვე უნდა იყოს იგი შემდეგ გამოყენებული აბსოლუტივებისა, ზმნისართებისა და სახელთა გარდაქცევითი ფორმების საწარმოებლად.

თვით ა-შთა „კვალ“ სიტყვა უნდა შედგებოდეს „ფეხის“ გამომხატველი -**შ**(ა) ძირისაგან (შდრ. ა-**შა**-პგ „ფეხი“) და -თა ელემენტისაგან. -**თა** ადგილს გამოხატავს მთელ რიგ შემთხვევებში. ესა და ის **თა**-ც, რომელიც ზემოთ ახა-**თა** ფორმაში შეგვხვდა, ერთი და იგივე მონაცემი უნდა იყოს.

§ 32. ჩვენებითი ნაცვალსახელები²⁶. ჩვენებით ნაცვალსახელებს საშვარი სიშორის გამოხატვა უხდებათ აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში და ამისდა მიხედვით იძლევიან ასეთ სახეობებს:

1. **ა რ რ** || **ა ზ რ რ** – ეს (ახლო მყოფი)
2. **ა ნ რ** || **ა ზ ნ რ** – „ეგ“²⁷ (მოშორებით მყოფი, მაგრამ ხილული)
3. **უ რ** || **უ ზ რ რ** – ის² (შორს მყოფი)

მრავლობითში:

1. **ა რ თ**²⁸ || **ა ზ ა რ თ** – ესენი
2. **ა ნ თ** || **ა ზ ა ნ თ** – „ეგენი“
3. **უ რ თ** || **უ ზ ა რ თ** – ისინი

აქ თითქოს ასეთი შეპირისპირებაა: უფრო სიახლოვის გამომხატველი ჩვენებითი ნაცვალსახელების ძირითადი ელემენტი **ა** არის: **არი**, **ანი**, ხოლო მათი საპირისპიროსი – **უ**: **უი** || **უბრი**.

ტაპანთურში თითქოს არ ხდება ჩვენებით ნაცვალსახელებში ხმოვანთა მიხედვით დაპირისპირება. ა ხმოვანი დასაწყისში ყველა მათგანს მოეპოვება. არის:

²⁵ აღნიშნულ ფორმაში -**შთა** უფრო იშვიათად გვხვდება, ვიდრე -**თა**. განსაკუთრებით, თუ იგი ერთვის თანხმონით დაბოლოებულ ფუძეებს.

²⁶ სხვა ნაცვალსახელები თავისებურს არაფერს შეიცავენ ტაპანთურში.

²⁷ „ეგ“ არ ფარავს „ა ნ ი“-ს და არც „**ურ**“ ითარგმნება ყოველთვის „ის“ ნაცვალსახელით.

²⁸ -**თ** სუფიქსი მრავლობითს გამოხატავს ჩვენებით ნაცვალსახელებში. იგი მრავლობითი რიცხვის პიროვნებით ნაცვალსახელებშიაც გვხვდება.

1.	არ	– ეს	ართ	– ესენი
2.	ან	– „ეგ“	ანთ	– „ეგენი“
3.	აჲ	– ის	აჲთ	– ისინი

პირიქით, ტაპანთურში თითქოს **რ, ნ, ჟ** ქმნიან სხვადასხვაობას. **რ(ა)** ელემენტი, რომელიც პირაქეთა დიალექტებში, როგორც **აბრი**-ში, ისე **უბრი**-შიც გვქონდა, ტაპანთურში მხოლოდ პირველ შემთხვევაში იჩენს თავს.

ხ ელემენტი, რომელიც **ხა**-ს სახით მხოლოდ ნაცვალსახელთა მრავლობით ფორმაში იყო წარმოდგენილი პირაქეთა დიალექტებში, ტაპანთურში მუდამ ხმოვანმოუკვეცლად გვხვდება: **აბარ**, **აბან**, **აბაჲ**; მრ. რ.: **ა-ხა-რათ**, **ახანათ**, **აბაჲათ**.

პირველი ორი ხმოვანშეკვეცილი სახეობით ცნობილია პირაქეთა დიალექტებშიაც: **აბრ**, **აბნ**; **აბართ**, **აბანთ**. თავისებურია ტაპანთურში მესამე ფორმა: **აბაჲ**, **აბაჲათ** (შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: **უბრ**, **უბართ** || **უბერთ**).

პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით ტაპანთურში ჩვენებითი ნაცვალსახელებისათვის დამახასიათებელია **-ახ** („კენ“) თანდებულით გაფორმებული სათანადო ადგილის ზმნისართთა ფორმებზე დართვა.

მაგ.:

ანახანრ: აჲრ ასინ **ცაჯ.გნგღლუ აბჯ.გდ ან ახანრ აბჯ.გჯ აფ.გბა რბჟარა გათან-ცჰა ჯენ – 74 – ის ქვა საცა დგას, [იმ] მთისა და „ა გ ე ი ქ ი თ კ ე ნ ი“ მთის შორის ტილოს ხიდი იყო გადებული.**

ანახანათ: ანახანათ აჲჯჯმაკ – 24 – „ი ქ ი თ ი მ“ ორმა თხამ...

აჲახაჲ: ბჯაწა დჰამხჲაშენ. აჲგკ სემამაჰხან, აჲახანაჲრ აჲგკ მჰანხაზგე იზესგშთოდ – 68 – შენი (დედაკ.) ქმარი მოვიდოდა. ერთი ცხენი მეცოტავა რა, „ი ქ ი თ ის“ ერთი ცხენიც რომ დარჩა, გაუფუზავენე მას (მამაკ.)
... **დაჰა მათგმხენ დანნერდგელ აჲახანაჲრგე დჰარჰად... – 22 – მან (მამაკ.) თავისი ხმალი ამოაგო რა, (და) რომ მიადგა, მიუახლოვდა. მას (მამაკ.), ი ქ ი თ კ ე ნ ისიც შეევედრა...**

არახარ: არახარ – აქეთ ეს.

არახართ: **არახართ აჲჯჯ რგჲა ამ. აკამბემ ძეკეგდცად – 23 – აქეთ ესენი (= აქეთ ამათგან) ორთაგან ერთმა კამეჩი გარეკა [სამოვარზე]**

და სხვ.

პირაქეთა დიალექტების ნაცვალსახელი აგ^ვრ-თ „სხვები“, „მეორე-ნი“; „დანარჩენნი“ წარმოდგენილია ანთახ^ვგ^ვთ || ანთაგ^ვთ სახეობით:

ლოუ იფა დანდღქ დერკენ ანთახ^ვგ^ვთ აურეშთებტ – 16 – ლოუს მე დანდიქი დაიჭირეს რა, დანარჩენები, სხვები გაუშვეს.

სარაანთახ^ვგ^ვთ აჰქ.ა სგ^ვრაფშემ – 6 – მესხვა ბატონებს (მთავრებს) არ ვგავარ.

აღებულია ანათ ნაცვალსახელი (მრ. რ.) ერთვის -ახ^ვ და ბოლოს – გ^ვთ (აგრეთვე მრავლობითს რიცხვში), ოღონდ პირაქეთა დიალექტებისაგან განსხვავებით მას რ-ც არ ახასიათებს.

ჩვენებით ნაცვალსახელთა ფუძეები, აქ წარმოდგენილი დაყოფით გამოყენებულია სათანადო ადგილის ზმნისართთა საწარმოებლად.

§ 33. ოდენობითი რიცხვითი სახელები. აფხაზური რიცხვითი სახელები ისევე, როგორც მეტყველების სხვა ნაწილებიც, განარჩევენ კლასებს: ადამიანთა და არა-ადამიანთა (ნივთთა) კლასს. როგორც უკვე ცნობილია, ორიდან მოყოლებული ათამდე აფხაზური რიცხვითი სახელები არა-ადამიანთა კლასში დაირთავენ -ბა-ს ან მისგან მომდინარე -ფა სუფიქსს. უფრო ზუსტი იქნებოდა, თუ ვიტყვით, რომ რიცხვითი სახელები, ცალკე აღებული, დაირთავენ -ბა (|| -ფა)-ს ნივთთა კლასში, ხოლო როცა რიცხვის გამომხატველი ძირი სახელს თან ერთვის, მაშინ -ბა სუფიქსის საჭიროება აღარ არის. იქნება, მაგალითად, ჯგ-ჩგ-კ „ორი ცხენი“ და არა „ჯგ-ბა-ჩგ-(კ)“.

ამ -ბა აფიქსის მნიშვნელობა ჯერჯერობით არ არის გარკვეული²⁹, საყურადღებოა, რომ კავკასიურს ენებში, როგორც ეს ივ. ჯავახიშვილს აქვს აღნიშნული, რიცხვით სახელებთან კლას-კატეგორიათა ნიშნები გვხვდება, თუმცა ხუნძურში და დიდოურშიც, რომლებსაც კლას-კატეგორიები კარგად აქვთ გარჩეული, რიცხვითი სახელები მხოლოდ ერთ, ჩვეულებრივ კლას-კატეგორიათა ნიშნებისაგან განსხვავებულ, აფიქსს დაირთავენ. ხუნძურს -გო აქვს, დიდოურს – -ნო³⁰. წარმოების პრინციპით ისინი აფხაზურს მიჰყვებიან. ხსენებული სუფიქსები იქაც ორი რიცხვითი სახელიდან მოყოლებული გვხვდება. ერთ-ში არც აღნიშნულ ენებს მოეპოებათ -გო და -ნო სუფიქსები. ოღონდ აფხაზურში -ბა გვხვდება ათამდე. ხსენებულ ენებში კი ათს დართულ ერთეულის სახელობითმიაც მეორდება -გო, -ნო.

ადამიანთა კლასში სამიდან მოყოლებული გამოყენებულია -ჯ სუფიქსი, რომელიც მომდინარეობს „ადამიანის“ აღმნიშვნელი ფუძიდან (შდრ. ა-ჟა-ჯგ „ადამიანი“).

²⁹ დიუმეზილი მას უკავშირებს ზმნისეულ ერთიანობის აა-ბა პრეფიქსის -ბა ელემენტს. იხ. მისი Etud...გვ. 123.

³⁰ იხ. ივ. ჯავახიშვილი: „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, კარი მეოთხე, §§9, 11.

რიცხვითი სახელების საერთო აგებულებისა და წარმოების მიხედვით ტაპანთური, შეიძლება ითქვას საერთოდ იმეორებს აფხაზურის სხვა დიალექტებს; მასში მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევაში შეიძლება დასტურდებოდეს სხვაობა და შემორჩენილი იყოს უფრო მეტი არქაულობის შემცველი ფორმები.

ოდენობითი რიცხვითი სახელები

პირაქეთა დიალექტები

ტაპანთური დიალექტი

1. ნივთა კლასი

ცალკე	სახელებთან ერთად	ცალკე	სახელებთან ერთად
1 აკჯ/აკვ	-კ (ჩიგ-კ „ერთი ცხენი“)	ზაკ(გ)	-კ
2 ჯგბ	ჯ-...	ჭ-გბ	ჭ-...
3 ხფა	ხ-...//ხა-...	ხფა	ხ-... //ხა-...
4 ფშბა	ფშ-...	ფშბა	ფშ-...
5 ხ.ბა	ხ-...// ხუ-...	ხ.ბა	ხ-... // ხუ-...
6 ჭბა	ჭ-...	ცბა	ც-...
7 ბჟბა	ბჟ-...	ბჟბა	ბჟ-...
8 ააბ	აა-...	ააბ	აა-...
9 ჟბა (ბზიფ. ზ.ბა)	ჟ-... (ბზიფ. ზ-...)	ზ.ბა, ჟბა ¹ ...	ზ-... (ჟ-...)
10 ჟაბ	ჟა-...	ჟაბ, ზაბ	ჟა-... ზა-...
11 ჟედზა	ჟედზა-...	ჟიზ	ჟიზ-...
12 ჟაჯა	ჟაჯა-...	ჟეჭ	ჟეჭ-...
13 ჟახა	ჟახა-...	ჟახ	ჟახ-...
14 ჟიფშ	ჟიფშ-...	ჟიფშ	ჟიფშ-...
15 ჟოხ	ჟოხ-...	ჟუხ	ჟუხ-...
16 ჟაჭ	ჟაჭ-...	ჟიც	ჟიც-...
17 ჟიბჟ	ჟიბჟ-...	ჟიბჟ	ჟიბჟ-...
18 ჟაა	ჟაა-...	ჟაა	ჟაა-...
19 ზედჟ (ბზიფ. ზედზ)	ზედჟ-... (ზედზ-...)	ჟეჟ (ზეზ)	ჟეჟ-... (ზეზ-...)
20 ჯაჟა	ჯაჟა-...	ჭაჟა	ჭაჟა-...

და სხვ.

¹ როგორც ცხრის, ისე ათისა და ათზე დაფუძნებულ სახელთა ძირისეული თანხმობანი წარმოდგენილია, როგორც ჟ¹, ისე ზ²-სა და სხვა სახით. ყველა ეს სახეობა აქ არ მოგვყავს.

2. ადამიანთა კლასი

1	ამ ³ გ	ზამ ³ გ // ამ ³ გ
2	პ ³ გა	ჭ ³ გა
3	ხ ³ გ	ხეჭ ³ გ // ხეჭ ³ გ
4	ფ ³ გ	ფეჭ ³ გ
5	ხ ³ უგ	ხუჭ ³ გ
6	ჭ ³ გ	ცეჭ ³ გ
7	ბ ³ გ	ბეჭ ³ გ
8	ა ³ გ	ცეჭ ³ გ
9	ჭ ³ გ (ბზიფ. ზ ³ გ)	ჭეჭ ³ , ზეჭ ³ .

პირაქეთა დიალექტი   ტაპანთური დიალექტი

10	ჭ ³ აგ	ჭაჭ ³ .
11	ჭ ³ ეზაგ	ჭიზეჭ ³ .
12	ჭ ³ აგაგ	ჭეჭ ³ ჭ ³ .
13	ჭ ³ აზაგ	ჭაზეჭ ³ .
14	ჭ ³ რეჭაგ	ჭივეჭ ³ .
15	ჭირხ ³ აგ	ჭ ³ ეხ ³ ჭ ³ .
16	ჭ ³ აჭაგ	ჭიციჭ ³ .
17	ჭ ³ რეჭაგ	ჭიზეჭ ³ .
18	ჭ ³ ააგ	ჭაჭაჭ ³ .
19	ზ ³ ეჭაგ	ჭეჭ ³ ჭ ³ .
20	ჭაჭ ³ აგ	ჭაჭაჭ ³ .

და სხვ.

სხვაობის თვალსაზრისით ჩვენ აქ ყურადღებას მივაქცევთ არსებითს. რაც შეეხება სხვადასხვა ფონეტიკურ ვარიანტს, როგორცაა, მაგალითად, ზამ³გ-ს პარალელურად არსებული ზაჯ³, ან ჭაბა-ს ნაცვლად ზაბა და სხვა განხილულია ფონეტიკურს ნაწილში და აქ აღარ დავუბრუნდებით.

ერთი არა-ადამიანთა, ნივთთა კლასისათვის პირაქეთა დიალექტებში აკგ || აკა-ს სახითაა. აკა უფრო ბზიფური დიალექტისთვის არის დამახასიათებელი. ტაპანთურში მის ადგილას გვაქვს ზაკ. ადამიანთა კლასის გამომხატველი ერთი რიცხვითი სახელი, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, ამ³გ-ს სახესაც შეიძლება ატარებდეს. პარალელურად გვხვდება ზამ³გ¹ სახეობა. მაგ.:

¹ სასკოლო გრამატიკა მხოლოდ ზამ³გ-ის არსებობას აღნიშნავს. იხ. Грамматика абаза бызшвала, გვ. 88.

... **ზაჯღ** ჩყრა დაქჟათა... – 44 – ერთი ვილაც ცხენზე ჯდომით...

ზაჯღრა უბამა – 58 – ვინმე ნახე შენ (მამაკ.)?

... აზარ აფშთა **ამ** დშასენინ... 22 – ასეთი ვილაც (ერთი) შემხვდა რა...

ამ დშაფა დგმბად – 22 – ერთი ვილაც რომ მოდიოდა, დაინახა მან (მამაკ.)

ამგ დშაჰჟასატ – 8 – ერთი ვილაც შემოგვხვდა.

დგუწუზ რცგუ **ამ** აჰგუ – 8 – მისი (ვილაცის) მკვლელი მას (მამაკ.) რომ ერთი ვილაც ახლდა, ისაა.

დარ დრაფშთა **ამგ** დგრთაჰჰტა დგრაჰამ – 17 – მათი მსგავსი ერთი ვინმე უნდათ რა, ვერ შოულობენ.

ცალგენ-ჰკგენ იზგუზიზუშუგუ **ამგ** დგგრამჰუტ – 3 – პატარა ბეჰედი რომ მორგებოდა, (ისეთი), ერთი ვინმეც ვერ იშოვს.

ამგრამა შამგრამაზთენგ... – 34 – ვინმე თუ ისმენს კიდევ...

კაჩა **აჯაგრამ** ჰკარგუმა? – **იზაჯღ**¹ (sic!) გგჰამ – 70 – კაცები ვინმე ჩავიდა (ეზოში)? – ერთი ვინმეც არაა (= არავინაც არაა) და სხვ.

მართალია, დღეს აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში ნივთთა კლასში ერთის გამომხატველად აჰა || აჰგ გვაქვს, მაგრამ უკვე გარკვეულია სათანადო ლიტერატურაში, რომ აფხაზურში ერთის აღმნიშვნელად **ზა** უნდა გვქონოდა. ამ მხრივ ტაპანთურში დაცული ზაკ(გ) სახეობა უდაოდ უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე **აკგ** -**კგ** || -**კა**, რომელიც ამ რიცხვითს სახელში გვხვდება, შეიძლება უკავშირდებოდეს ქართული ენის კაკალს ცალის, მარცვლის, მთელის მნიშვნელობით². ამ უკანასკნელის შეერთებამ ერთის აღმნიშვნელ **ზა**- ელემენტთან, შესაძლოა, მოგვცა ასეთი მნიშვნელობა: „ერთი ცალი (რამ)“, „ერთი კაკალი (რამ)“, „ერთი რამ“.

რომ **აკგ** || **აკა**-ში ერთის გამომხატველი ელემენტი სხვა უნდა ყოფილიყო, რომელსაც -**კა** → -**კგ** დაერთვოდა, ჩანს იმ ახმოვნიდან, რომელიც **აკა** || **აკგ** რიცხვით სახელს ახასიათებს და რომლის გათანაბრებაც აფხაზურის ზოგადობის გამომხატველ აფიქსთან არ ხერხდება.

იგი ნაშთი უნდა იყოს ტაპანთურში სრულად დაცული ერთის გამომხატველი **ზაკ(გ)** სიტყვის **ზა** ელემენტისა. პირაქეთა დიალექტებშიაც მისთვის **ზაკგ** (უკეთ: **ზაკა**) სახეობა უნდა გვქონოდა.

საყურადღებოა, რომ ზემოგანხილული -**კგ** (-**კა**) ელემენტი ისევე აღარ მონაწილეობს ერთის შემცველ თერთმეტის (ჟ.ეფ-**ზა** – „ათი და ერთი“) სახელწოდებაში, როგორც სხვა ერთეულის რიცხვით სახელეებში

¹ „იზაჯღ“²-ში **ი**- თვით რიცხვით სახელს არ განეკუთვნება.

² ერთის აღმნიშვნელი აკა მეგრულში აფხაზურიდანაა შეთვისებული.

არსებული **-ზა-** ელემენტი აღარ მონაწილეობს ერთეულის სახელებში
თ ო რ მ ე ტ ი დ ა ნ ო ც ა მ დ ე .

საკმაოდ რთული ჩანს **აძ.გ** („ერთი ვინმე“) სიტყვის საკითხი. ივ. ჯავახიშვილი მას განიხილავს და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ეს **ძ.** იგივეა, რაც ზემოგანხილული ერთის აღმნიშვნელი **ზ(ა)**. იგი უფრო ძველს სახეობის შემცველიც არისო¹. ასეთი ახსნა შეიძლებოდა გაგვეზიარებინა. ჩვენდა თავად ისიც შეგვეძლო დაგვემატებინა, რომ ერთის აღმნიშვნელ **ზ** || **ძ**-ს დაერთო ადამიანის გამომხატველი **ჟ(ა)** (შდრ. ა-**ჟა-ჯგ** „ადამიანი“) და ამ ნიადაგზე მივიღეთ ლაბიალიზებული **ძ**. ბგერაო, მაგრამ ასეთი ვარაუდის შემთხვევაში აუხსნელი დაგვრჩებოდა იმ **ა-** ხმოვნის საკითხი, რომელიც **ა-ძ.გ**-ს ახასიათებს და რომელსაც ივ. ჯავახიშვილი ართრონად თვლის და ჩამოაცლის. ეს **ა** ართრონი არ უნდა იყოს. მისი ჩამოცლა აღნიშნული სიტყვის ფუძიდან არ ხერხდება ისევე, როგორც ეს არ ხერხდება **აკგ**-ს შემთხვევაში. იგი უნდა წარმოადგენდეს ერთის გამომხატველი **ზა**-ს ნაშთს აქაც. ამ მხრივ უფრო სრული და ძველიც უნდა იყოს ტაპანთურში გავრცელებული **ზა ძ.გ** ფორმა ამ სიტყვისა.

ეგვეე სიტყვა, **ზ**-თი გაფორმებული, შეიძლება პირაქეთა დიალექტებშიაც იჩენდეს თავს. ყურადღებას მიიქცევს ამ მხრით **ზა-წ.გგ** „ერთადერთი“. **-გ** აქ ცნობილი სუფიქსია ერთეულის, მთელის გამომხატველი; **ზა-** ერთის აღმნიშვნელია. გაურკვეველია **წ.** ტაპანთურში ეს სიტყვა **ზა-ძ.გგ** სახეობით არის წარმოდგენილი. მაგ.:

ზამ. – **ზამ.გგ** – 8 – ერთადერთი ვინმე.

სგზ. – **ზამ.გგ** ისს.გრშგდ – 42 – ჩემი ერთადერთი ძროხა დამაკვლევინეთ.

სჯა – **ზაჯ.გგ** კვუმჟ-ამ! – 53 – ჩემ ერთადერთ თავს ნუ წამკვეთ შენ (მამაკ.)!

და სხვ.

უეჭველი უნდა იყოს მისი კავშირი იქვე არსებულ **ზამ.გ** („ერთი ვინმე“) სიტყვასთან. შესაძლოა, იგი „ერთადერთის“ აღმნიშვნელი იყო ადამიანთა კლასში, ხოლო შემდეგ საერთოდაც გავრცელდა.

პირაქეთა დიალექტებშივე გვხვდება ზმნისართი **ზნგკ-აწ.გგ** „ცოტა ხნით“. აქაც იმავე ელემენტთან უნდა გვეკონდეს საქმე. **ზ ნ გ კ** ნიშნავს: „ერთხელ“, „ერთჯერ“ – **აწ.გგ** უნდა იყოს იგივე **ზაწ.გგ** (ტაპ. ზამ.გგ), ოღონდ **აძ.გ**-ს შესაფერი **ზ** ჩამოცლილი ფორმით, ე. ი. უნდა ყოფილიყო **ზნგკ-ზაწ.გგ** – „ერთხელ მხოლოდ“, „ერთხანს მხოლოდ“, „ცოტა ხანს“ **ზნგკ-ზაწ.გგ** (მნიშვნელობით: „ერთხელ მხოლოდ“) ახლაც ჩვეულებრივი ფორმაა.

¹ იხ. მისი: „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, კარი მეოთხე, §1, გვ. 267.

ზამ.გ-შიაც **ზა**- ერთის აღმნიშვნელია. მთლად ნათელი არაა მაინც **ძ.გ**-ს საკითხი. იგი, ჩანს, ა დ ა მ ი ა ნ თ ა კლასზე მიუთითებს, მაგრამ ასეთი ძირითადადამიანთა კლასის გამომხატველი სიტყვა აფხაზურში არ მოიპოვება.

ყურადღებას იქცევს ერთი ელემენტი, რომელიც თითქოს ასევე ადამიანთა კლასის გამომხატველად გამოჩნდება ორ რიცხვითს სახელში. „ორი რამ“, როგორც ვნახეთ არის **ჯგ**-ბა (ტაპ. **ჭ.გ**-ბა), ხოლო „ორი ვინმე“ – **ჯგ-ჯა** (ტაპ. **ჭ.გ-ჯ**). **ჯგ**- (|| **ჭ.გ**) აქ მიუთითებს ორ რიცხვითს სახელზე, **-ზა** განყენებულად აღებულ რიცხვით სახელებს ახასიათებს, როცა ეს უკანასკნელები ნივთთა კლასს გულისხმობენ. **-ჯა**, ბუნებრივია, ადამიანთა კლასს გადმოსცემდეს.

საყურადღებოა, რომ **-ძ**-ცა (**ა-ძ.გ**) და **-ჯა**-ც (**ჯგ-ჯა**) თერთმეტსა და თორმეტში შემავალ ერთეულის სახელებში შეცვლილია **ჯგ**- (**ჭ.გ**)-თი, რაც, საერთოდ, რიცხვითს სახელებში ადამიანთა კლასის გამომხატველად გვევლინება.

შესაძლოა ერთსა (**ამ.გ**, **ზამ.გ**) და ორ (**ჯგჯა**, **ჭ.გჯ**) რიცხვითს სახელებში ერთსა და იმავე ადამიანის აღმნიშვნელ ელემენტთან გვექნდეს საქმე და **ძ**. წარმოადგენდეს **ჯ(ა)**-ს სისინა ლაბიალიზებულ სახეობას.

ჯგ-ჯა-ს („ორი ვინმე“) **-ჯა**-სთან დაკავშირებით ბუნებრივად გვაგონდება ადამიანის აფხაზურში არსებული სიტყვა **ჯაუკგ** || **ჯოუკგ** || შოუკგ „ვიღაცები“. ასახსნელია მხოლოდ მისი მრავლობითი შინაარსი.

ტაპანთურში იგი **ჯ ა კ გ**, **ხ-ჯ ა კ გ**-ს სახეს ატარებს. მაგ.:

ჩანკ არა დგრცაჟს იუბანმა, ბზი? – აბარა აკარლა **ჯაკგ** ბჟარცად – 59 – აქ რემას (ჭაკს) რომ მირეკავდნენ, ხომ არ გინახავს, კარგო? – ამ ღელით ვიღაცებმა გარეკეს.

ა-ზ-ჯაკ იგერუამ **ა-ზ-ჯაკ** ირუიტ – 12 – ერთნი (ზოგი) ვიღაცები არ შვრებიან (= არ იჯერებენ), ერთნი (ზოგი) ვიღაცები იშვრებიან (=იჯერებენ)¹.

კითხვა ისმის: **ძ**-სათვის (ე. ი. ლაბიალიზებული სახეობისათვის) ხომ არ იყო დასაყრდენი ამ სიტყვის პირაქეთა დიალექტებში გავრცელებული **ჯაუ-კგ** ფორმა? ე. ი. **ზამ.გ** ხომ არ მომდინარეობს ***ზა-ჯ(ა)უ** → ***ზა-ჯუ**-საგან? მით უმეტეს, რომ **ჯ**-ს ლაბიალიზებული სახეობა (**ჯ**) აფხაზურმა არ იცის (ახალი მოვლენაა იგი დღეს ტაპანთურში) და თუ მის ლაბიალიზაციას ადგილი ექნებოდა, ბუნებრივი იყო მიგველო **ძ**.

ყოველ შემთხვევაში **ზამ.გ**-ს „**ძ.გ**“-სა, **ჯგ-ჯა**-ს „**ჯა**“-სა და **ჯაუ-კგ**-ს ერთმანეთისაგან დაშორება ჭირს. თანაც გასარკვევია, რა დამოკიდებულე-

¹ ტაპანთურში იგი ერთხელ „რაღაცების“ მნიშვნელობითაც შეგვხვდა. მაგ.,

ზგ-ჯა-კგ შალახ.ზენ, იშალგენ, დშად – 55 – რ ა ღ ა ც ე ბ ი, (იგულისხმებოდა საქმელები ქ. ლ.) მან (დედაკ.) აიღო (რა), მოიტანა რა, მოვიდა.

ბაში არიან ისინი აფხაზურშივე არსებულ **ჯა-რა** (ტაპ. ზ-ჯა-რა) „ერთგან“, „სადღაც“ სიტყვასთან?

ერთი შეხედვით გვეუცხოება: რა უნდა ჰქონდესო საერთო სიტყვებს: „ვინმეები“, „ვიღაცები“ („ვიეთნი“) „ვინმე“ (ზჯაკვ, ჯოუკვ) და „სადმე“, „ერთგან“ (ჯარა, ზჯარა)? მაგრამ აღნიშვნის ღირსია ის გარემოება, რომ შინაარსობლივად ისინი ხშირად ემთხვევიან ერთმანეთს. მაგ.,

ჰაჯა ჯგმა-ჰგესკ იმან. იჯმაჰგესგ ნაძახუნ დეჯგ-გელდ. დცგუმცა იკლად. **ზჯაკვ რფნგ** დცად „უაჯა სშგერთხა!... – 47 – ხოჯას ერთი თიკანი ჰყავდა. თავისი თიკანი აიყვანა და გაემგზავრა. მიდის რა, დაღამდა. ერთგან (sic!) მივიდა „ამალამ ღამე გამათევინეთ!“... კონტექსტით აქ „ზჯაკვ რფნგ დცად“ შეიძლება გაგვეგო ასე: „ვიღაცებთან მივიდა“ თანდებულის (**რ-ფნგ**) მრავლობითი ფორმაც შეუწყობდა ამას ხელს, მაგრამ ჩვენი მთქმელი ხაზს უსვამდა სწორედ მნიშვნელობას: „ერთგან, სადღაც“.

რომ ამდენად განსხვავებული შინაარსი შეიძლება შეეგუოს ამ სიტყვას და რომ ერთი მნიშვნელობა მეორისაგან შეიძლება მომდინარეობდეს, ნათელი ხდება ქართული მასალის ანალოგიითაც.

ქართულში თუ რამე მიუთითებს ა დ ა მ ი ა ნ ზ ე, პირველ ყოვლისა, ვ ი ნ სიტყვა, მაგრამ ეგვე ფუძე გამოყენებულია ისეთ შემთხვევებშიც, როგორცაა: „ვინაღოთ მოვალს“ („საიდან მოდის“, „ვინაითგან“ და სხვ.).

ასე, რომ ამე || ზამე-ში ერთის აღმნიშვნელი უნდა იყოს **ზა-** → **ა-**, ხოლო **მ.** შესაძლოა უკავშირდებოდეს **ზჯა-**-ს, „ჯა“-სა და ჯაუკვ || ჯაკვ, ჯარა სიტყვათა სათანადო ელემენტს.

ორი. ამ რიცხვითს სახელში პირაქეთა დიალექტებსა და ტაპანთურს შორის დიდი სხვაობა არ ჩანს. ვ ბერის უფრო ძველი სახეობა აქვს დაცული ტაპანთურს. ზგჯ („ორი ვინმე“) ფორმაში ტაპანთურში მოკვეცილია ბოლოკიდური **-ა** ხმოვანი.

ს ა მ ი. სამიდან მოყოლებული ადამიანთა კლასის გამოსახატავად რიცხვითს სახელებში (პირაქეთა დიალექტებში) გვხვდება **ზგ**, ტაპანთურშიაც იგივე აფიქსი გვაქვს. უფრო ძველი **ზგ**-ს სახით: ხგ-ზგ („სამი ვინმე“) და სხვ. ოღონდ საყურადღებოა, რომ მხოლოდ სამ რიცხვით სახელში ეს **-ზგ** წარმოდგენილია **ჟ(გ)**-ს სახითაც და გვაქვს: ხგ-**ჟგ** (ხგ-**ზგ**-ს პარალელურად)¹.

მაგ.:

ხგ**ჟგ** – ფჰგესცა

– 2 – სამი – „ქალები“.

ა-ხგ**ჟ**-ეხშცა

– 7 – სამივე „ღები“.

ხგ-**ჟ** – ფაცა

– 2 – სამი – „ვაჟები“.

ა-ხგ-**ჟგ**

– 2 – სამივე (ადამ.).

მარგ^გ დრგცცად დ-ხგ-**ჟგ**-შთა

– 59 – ისიც (ადამ.) გაჰყვა მათ

მესამედ (ადამიანად) და სხვ.

¹ სასკოლო გრამატიკა მხოლოდ **ხგზგ** სახეობას აღნიშნავს. იხ. გვ. 88.

შესაძლოა, უგ მ-ს გამარტივებულ სახეობას წარმოადგენდეს (იხ. § 23).

სამის ძირი ხა- უნდა ყოფილიყო. ა ხმოვანი, ჩვეულებრივ, მოკვეცილია, რის გამოც მოსალოდნელი *ხა-ბა სახეობისაგან მივიღეთ ყველა დიალექტში ხ-ფა. მაგრამ გარკვეულს კონტექსტებში, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურში ა ხმოვანი აღდგება. მაგ., ხგ-მშკე ხა-კა – 44 – „სამი-დღე სამი-ღამე“ და სხვ.

ე ქ ე ს ი¹. ექვსის გამომხატველი ძირი პირაქეთა დიალექტებში არის ჭ. ტაპანთურში – ც. ისინი ერთი საერთო წყაროდან უნდა მომდინარეობდნენ (იხ. §8).

რ ვ ა. რვის ძირი პირაქეთა დიალექტებშია აა-, ტაპანთურში ეგვეე ძირი, უფრო ძველი, აა- სახეობით არის წარმოდგენილი.

ც ხ რ ა. ცხრის ძირი აზჟურს დიალექტში ჟა-თი გადმოიცემა, ბზიფურში ზა-თი. ტაპანთურში კი გვხვდება, როგორც ჟა-თი, ისე ზა-თი, ოღონდ აღსანიშნავია, რომ სრული დელაბიალიზაცია ხსენებული თანხმოვნისა ტაპანთურში შეუძლებელია.

ტაპანთურში ათ რიცხვით სახელშიაც შეიძლება შეგვხვდეს ჟა-თი || ჟა-თი, აა-თი || აა-თი, მაგრამ ათის ძირი, ხმოვნურ ელემენტს რომ თავი დავანებოთ, იმიტაც განსხვავდება ცხრის ძირისაგან (შდრ. ჟა-ბა „ცხრა“ და ჟა-ბა „ათი“), რომ იგი განიცდის სრულს დელაბიალიზაციასაც და პარალელურად შეიძლება გვექნეს ჟა-ბა („ათი“) და სხვა (იხ. §5).

ათის შემდეგ რიცხვითი სახელები შედგენილია ათისა და ერთეულისაგან. საყურადღებოა, რომ მათში შემავალი ერთეულის სახელები -ბა სუფიქსს აღარ დაირთავენ. არ მეორდება არც -კ ერთის სახელში (ჟა-ე-ბა „თერთმეტი“) და არც – -მე, -ჯა ადამიანთა კლასის გამომხატველი. მათ ადგილს იჭერს -ვგ (ტაპ. -ჟე).

ათისა და ერთეულის სახელები ჩვეულებრივ, ი → ა ნაწილაკით უკავშირდებიან ერთმანეთს². მაგ.: ჟა-ე-ბა (ტაპ. ჟა-იზ)³ ← ჟა-ი-ბა „ათი და ერთი“. ასევეა თოთხმეტი, ჩვიდმეტი, ცხრამეტი, მაგრამ კავშირი ყოველთვის არა გვაქვს. უკავშიროდაა, მაგალითად, წარმოდგენილი: თორმეტი, ცამეტი, თხუთმეტი, თვრამეტი (იხ. გვ. 98).

¹ განუსხვავებელ რიცხვით სახელებს არ განვიხილავთ.

² ი კავშირი საერთოდ აფხაზურში ყველა დასაკავშირებელ წევრს ახლავს შდრ. „სარე-ა ჟარე-ა“ „მე-და შენ-და (მამაკ.)“, მაგრამ რიცხვითს სახელებში მხოლოდ ერთხელ გამოიყენება. მსგავს მოვლენას ზოგჯერ ადგილი აქვს კომპოზიტურ წარმოებებში შდრ. აჩე-ა-ჯკა „პურმარილი“ = „პური და მარილი“.

³ პირაქეთა დიალექტების ჟა-ე-ბა ხმოვანთა მიხედვით უკეთაა დაცული (შდრ. ტაპ. ჟა-იზ). რიცხვითს სახელებში ჩვეულებრივ ხმოვანშეკვეცილი ფორმები გვაქვს საერთოდ აფხაზურში (მაგ.: ჟა-იზ ← *ჟა-ი-ბჟ „ჩვიდმეტი“), მაგრამ ეს უფრო გავრცელებულია ტაპანთურში (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ჟა-ბა, ტაპ. ჟა-ბა „ცამეტი“; პირაქ. დიალექტ. ჟა-ბა, ტაპ. ჟა-ბა „თორმეტი“ და სხვ.).

უკავშიროდვია პირაქეთა დიალექტებში ნაწარმოები „თექვსმეტი“ ჟა-ჟი „ათი-ექვსი“. ტაპანთურში ამ შემთხვევაშიაც გვაქვს კავშირი: ჟიცი ← *ჟა-ი-ცი „ათი და ექვსი“. ოცის ზევით უკვე აღარ შეიძლება რიცხვითი სახელი კავშირის გარეშე იყოს წარმოდგენილი. არის: ჯა ჟი-ი-ჯგბა (ტაპ. ჟაჟეჟგბა) ← *ჟაჟა-ი-ჟაბა „ოცი და ორი“ და სხვ.

ცხრამეტი. აბჟურს დიალექტში მას ზედჟ. გამოხატავს, ბზიფურში – ზედზ. აფხაზურის რიცხვით სახელთა აგებულების მიხედვით აქ უნდა ვცნოთ ელემენტები: ათი და ცხრა. -ა- კავშირია, ჟი (ბზიფ, ზი), მართლაც, „ცხრას“ აღნიშნავს, მაგრამ ზეი ← ზა არ იცის აფხაზურმა „ათი-სათვის“. შეიძლებოდა იგი ამ კონტექსტში ჟა-საგან („ათი“) დისიმილაციის ნიადაგზე მიღებულად ეცნო კაცს: *ჟა-ა-ჟი → ზა-ა-ჟი → ზედჟ. ასედაც ფიქრობს დიუმეზილი¹.

ივ. ჯავახიშვილი დიუმეზილის ამ მოსაზრებას არ იზიარებდა და ეყრდნობოდა რაგიულდენშტედტის ჩანაწერებს, სადაც ათი ზი || ჟი-თია გადმოცემული, ცხრამეტის სახელში წარმოდგენილი - ზა-ს ათის უფრო ძველ სახელწოდებად მიიჩნევდა².

რაგიულდენშტედტის ჩანაწერებისათვის საერთოდ არის დამახასიათებელი ლაბიალიზებულ ბგერათა სრული დელაბიალიზაციით გადმოცემა, ამიტომვე ძნელი სარწმუნოა, რომ აღნიშნულ შემთხვევაში უფრო ძველ სახეობასთან გვეკონდეს საქმე³. დიუმეზილის ეული ახსნა სინამდვილეს უნდა შეეფერებოდეს.

ამ ახსნას მხარს უჭერს ტაპანთური დიალექტის მონაცემები. ცხრამეტი ტაპანთურად არის ჟიჟჟი (|| ზიჟჟი, ჟიჟჟი, ზიჟჟი). აქ „ათი“ წარმოდგენილია მოსალოდნელი ჟა-ს სახით.

ტაპანთურის ზოგ თქმაში ადგილი აქვს გარკვეულ ლაბიალიზებულ ბგერათა სრულს დელაბიალიზაციას. ამ ნიადაგზე ჟიჟჟი-ისაგან შეიძლება მივიღოთ ჟიჟჟი. მაგ.,

ჟაჟა ფშენჟაჟი – ჟიჟჟი სშედ – 48 – ოთხმოცდა-ცხრამეტი კაცი (ადამიანი) მოკვალ.

ამ ორ ჟი || ზი-საგან (ჟიჟჟი || ზიჟჟი) სრულს დელაბიალიზაციას გარკვეულ თქმაში განიცდის ათისა და არა ცხრის გამომხატველი ჟი (|| ზი). წარმოშობით ისინი განსხვავებული ბგერები იყვნენ (შდრ. ბზიფ.: ზი-ბა „ცხრა“, ჟა-ბა „ათი“)⁴.

ტაპანთურის ზოგ თქმაში „ათ“ რიცხვით სახელში ჟი თანხმოვნის დელაბიალიზებული ჟი (|| ზი)-ს სახით წარმოდგენა სულ ახალი მოვლენაა

¹ იხ. მისი „Études...“, გვ. 127.

² იხ. მისი: „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, გვ. გვ. 272, 273.

³ ამის შესახებ იხ. აქვე, გვ. გვ. 17, 18.

⁴ ამ საკითხის შესახებ იხ. აქვე, §5.

და მასთან კავშირი არ უნდა ჰქონდეს იმ პროცესს, რომლის ნიადაგზედაც მივიღეთ **ზ** იმავე **ჟ**-ს ნაცვლად აფხაზურის პირაქეთა დიალექტებში.

ო ც ი. პირაქეთა დიალექტებში ოცი არის ჯაჟა → ჯეჟა, ტაპ. ზაჟა... (→ ზაჟა ზოგ თქმაში). ნიშნავს: „ორი ათი“. ჯეჟა-ში **ე ა**-საგანაა მიღებული **ჯ**-სთან მეზობლობაში.

ოცდაერთიდან მოყოლებული პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ამოსავლად აღებულია ოცი, ერთვის კავშირი **ო** და ბოლოს მოუდის ერთეულთა სახელები უკვე იმ სახით, როგორც ეს თვით ერთეულ რიცხვით სახელებში გვქონდა (და არა „თერთმეტ“, „თორმეტისა“ და სხვათა მსგავსად). არის ზაჟა-რზაკ „ოცდაერთი რამ“, ზაჟა-რზამ „ოცდაერთი ვინმე“ და სხვ. ოღონდ პირაქეთა დიალექტებში **ო** კავშირის წინ არსებული ფუძისეული ა ხმოვანი ასიმილაციით **ე**-დ არის ქცეული. მაშინ როცა ტაპანთურში იგი მოკვეცილია. შდრ. პირაქ. დიალექტ. ჯეჟეჟ აკვ (→ || ჯეჟარ აკვ) „ოცდა ერთი რამ“ და სხვ.

ოცეულების საწარმოებლად აიღება ერთეულთა ძირები (ორიდან მოყოლებული), მათ ჯერ ერთვის ჯერობის მაწარმოებელი -ნ (← -ნა) და შემდეგ თვით ოცი. ორმოცი იქნება: ვგ-ნ-ჯაჟა „ორ-ჯერ-ოცი“. ამ მხრივ მცირეოდენ ფონეტიკური ხასიათის ცვლილებებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, თავისებურს ტაპანთურიც არაფერს შეიცავს.

საინტერესოა მხოლოდ ორმოცდაათი. პირაქეთა დიალექტებში იგი სავსებით ისევეა შედგენილი, როგორც ქართ. ორმოც-და-ათი: ჯენჯაჟ-ე-მ-ჟაბა → || ჯენჯაჟ-რ-ჟაბა. მის აღსანიშნავად ტაპანთურშიაც გვხვდება ზენჯაჟ-რ-ჟაბა, ოღონდ ტაპანთურს ამის პარალელურად მოეპოვება აგრეთვე სგბჟაჟ || შგბჟაჟ, რაც უდრის ძველი ქართულის წარმოებას: ერგასი (ე. ი. ასის ნახევარი).

ასეთსავე მდგომარეობას ადგილი აქვს უზბიურში. იქ თუმცა ქართ. „ორმოც-და-ათი“-ს მსგავსი tqwa-mč'ä-tqwan'-ala z°-ala (= 2 X 20+10)¹ გვაქვს, მაგრამ არის აგრეთვე s'ä-zä-gä, რომელსაც დ ი უ მ ე ზ ი ლ ი თარგმნის ასე: „(de) 100-une-moitié“².

ქვემო-ადიღურშიაც **ტყაჯი ტურე პსგრა**-ს („ორმოც-და-ათი“) გვერდით არის **სწნოყო** „ერგასი“³.

ყაბარდოულში მსგავს წარმოებას არ უჩვენებენ ტურჩანინოვი და ცაღვა თავიანთ ნაშრომში⁴, თუმცა მოყვანილი აქვთ რიცხვით სახელთა წარმოებისათვის დამახასიათებელი განსხვავებული სისტემები.

ლოპატინსკის ყაბარდოულისთვისაც მოჰყავს ченько (=სწნგყა) და თარგმნის ასე: „полсотни“⁵.

¹ მოგვყავს დიუმეზილის მიხედვით. იხ. მისი „La langue des Oubykhs“, გვ. 162.

² იქვე.

³ შდრ. დიუმეზილი: „Études...“, გვ. 7...

⁴ იხ. მათი: „Грамматика кабардинского языка“, 1940, გვ. 67, §103.

⁵ იხ. СМОМПК вып. XII, ლექსიკონი; სწნგყა-ს პარალელურ სახეობად უჩვენებს „Русско-Кабардинский школьный справочный словарь“-იც. გამოცემ. 1940 წ.

აფხაზურშიაც მოულოდნელი არ უნდა იყოს, ორმოცდაათისათვის ხსენებული წარმოება (შ.გბჟაჰ) საკუთარ ნიადაგზე შექმნილიყო, მაგრამ ტაპანთურში მისი არსებობა, საფიქრებელია, ადიღურ ენათა გავლენას მიეწერებოდეს.

§ 34. რიგითი რიცხვითი სახელები. უ ს ლ ა რ ი უარყოფს რიგითი რიცხვითი სახელების არსებობას აფხაზურში¹. მის აზრს იზიარებს დ ი - უ მ ე ზ ი ლ ი ც². სინამდვილეს არ შეეფერება ასეთი მოსაზრება. აფხაზურს ცალკე ფორმები მოეპოვება რიგითი რიცხვითი სახელებისათვის. პირაქეთა დიალექტებში იგი ასეა ნაწარმოები: აღებულია რიცხვითი სახელი სრული ფუძით (მაგ. აკვ, ჯგბა, ხვა) და წინ დაერთვის **ა**- პრეფიქსი, ბოლოს – **ტი**-სუფიქსი და ვილებთ: **აკ-ტი** (← *ა-აკ-ტი) „პირველი“, **ა-ჯგბა-ტი** „მეორე“, **ა-ხვა-ტი** „მესამე“ და სხვ.

აქ **ა**- ნივთთა კლასის კუთვნილებითს ნაწილაკს უნდა წარმოადგენდეს სუფიქსი **-ტი**-ც კუთვნილების გამომხატველი სიტყვაწარმოებითი აფიქსია, რომელსაც თანდათან საკმაოდ დიდი გამოყენების არე უჩნდება აფხაზურში. იგი მომდინარეობს აფხაზურივე **ა-ტი** „ყმა“, „საკუთრება“ სიტყვიდან. **-ტი**-ც თავის მხრივ კუთვნილებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ერთი კია, რომ **-ი**-ს გარეშეც შეიძლება ამ წარმოებამ სათანადო შინაარსი გადმოგვცეს.

საყურადღებოა ანალოგიური წარმოება უზბეკურში. უზბეკურში, მაგალითად, „მესამე“ იქნება **ya-ša-x³**, სადაც **y(ə)**- წარმოადგენს მესამე პირის კუთვნილებითს ნაწილაკს, **ša** – სამი რიცხვითი სახელის ძირს, ხოლო **-x** კუთვნილებითს სიტყვაწარმოებითს ელემენტს „ქონა“ ზმნის ძირიდან⁴.

რომ ასეთი წარმოება დამახასიათებელია ამ ჯგუფის ენებისათვის, ჩანს ყაზარდოულის მაგალითიდანაც. ყაზარდოულად „მესამე“ არის: **აშ-შანშ || აშ-შანშ-რანშ**, ამ ფორმაში ტურჩანინოვი **აშ**-ს თვლის მესამე პირის ნაცვალსახელად, ხოლო პარალელურს ფორმაში არსებული **-რანშ** მიაჩნია თვისების აღმნიშვნელად⁵.

¹ იგი წერდა: „Как ни странным это должно казаться, но, повидимому, в абхазском языке, вовсе нет п о р я д о ч н ы х числительных“. იხ. მისი: „Абхаз. яз.“ §91.

² იხ. მისი „Études...“, გვ. 129.

³ იხ. დიუმეზილი: „Études...“, გვ. 129.

⁴ მის შესახებ იხ. მესაროში: „Die Pächy-Sprache“, გვ. 382.

საყურადღებოა, რომ მესაროშს უზბეკურის რიგითს რიცხვითს სახელებში ძირისა და დიუმეზილისაგან განსხვავებით პარალელურად მოჰყავს ფორმები **y**-ს გარეშეც. მაგ., ასე: **ze-xi** „პირველი“ და სხვ. იხ. გვ. 75.

დირთან „პირველი“, არის: **ya-za, ya-za**. მას **x** არ დაერთვის. დირი შენიშნავს, იგი ერთი გამონაკლისია ამ მხრივ (იხ. მისი: „Die Sprache der Ubychen“. – Caucasia. T. 4. გვ. 84.

⁵ იხ. ტურჩანინოვი, ცალკა: „Грамматика кабард. яз.“, §75, 111.

აფხაზურში **-ტ•(ი)** შემდეგდროინდელი დანართი უნდა იყოს. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა ადამიანთა კლასის რიგითი რიცხვითი სახელების წარმოება: ამ უკანასკნელთა საწარმოებლად აიღება ოდენობითი რიცხვითი სახელები ადამიანთა კლასის აფიქსითურთ და ყოველგვარი სუფიქსების გარეშე (**-ტ•** ან **სხვ...**), მათ წინ დაერთვის კუთვნილების **ა-** აფიქსი. იქნება: **ა-ჟგჯა** „მეორე (ადამ.)“, **ა-ხგჯგ** „მესამე (ადამ.)“, **ა-ფშგჯ** „მეოთხე (ადამ.)“ და სხვ.

ადამიანთა კლასის რიგითმა რიცხვითმა სახელებმა საფიქრებელია, მეტი სიძველე შემოგვინახეს.

შესაძლოა, აფხაზურის **-ტ•**-ს მსგავსად, გვიანდელი დანართი იყოს **ჰ** (**=ხ?**) უბიხურში და **-რჰა** ყაზარდოულში.

ტაპანთურში ამ მხრივ სრულიად განსხვავებული ვითარება გვაქვს. მსგავსი წარმოება მან არ იცის.

რიგითი რიცხვითი სახელის საწარმოებლად ტაპანთურს ოდენობითი რიცხვითი სახელი გადაუქცევია ნასახელარ ზმნად და აქედან „მიმღეობის“ ფორმად ჩამოუყალიბებია. პრეფიქსად ასეთ წარმოებას ექნება **ი-** ე. წ. მიმართებითი ნაცვალსახელის გამომხატველი¹, შემდეგ მოდის კლასის მიხედვით განსხვავებული რიცხვითი სახელი, შემდეგ – სახელის მავმნურებელი **-ხა** სუფიქსი და ბოლოს – ინფინიტური ფორმის სუფიქსები დროის მიხედვით (უმთავრესად, აწმყო, ნამყო უსრულისა).

ასე, რომ „მესამე“ იქნება: **ი-ხფა-ხგ-უზ** („რამე“) || **ი-ხგჰ-ხგ-უზ** („ვინმე“), ე. ი. „ის, რომელიც სამდებოდა“.

მაგ.:

აცჰჰგჯ კგმჰად ი-ბჟჰა-ხგ-უზ ჯგმჰჰასკა იჰაჰგზად – 53 – ექვსი თავივე წაკვეთა მან (მამაკ.) მეშვიდე (= რომელიც შვიდდებოდა) წაუკვეთლად დარჩა.

... .. აფჰგ.გს... დღუმკგმ! – ზაკგ; ი-ჰ.ბ--ხა-უა: აჩა-ჰაჰჰ ჯამჰა-კა უაჰგმჰამ! ი-ხფა-ხა-უა: ალა-ბზი უმშგმ! – 53 – ... ქალი... არ დაიჭირო (მეგობრად)! – (ეს) ერთი; მეორე: ყვითელ შუბლთეთრა ცხენზე არ შეჯდეს! მესამე: კარგი ძაღლი არ მოკლა!

ი-ხგ-მშჰ-ხგ-უზ – 44 – მესამე დღე(ს)... რომელიც – სამ-დღევ-დებოდა“.

ი-ფშგ-მშჰ-ხგ-უზ – 44 – მეოთხე დღე(ს), ... რომელიც – ოთხ-დღევდებოდა“.

¹ იხ. ავტორის: „относительное местоимение в глагольных формах ябхаз. яз.“ Сообщения АНГ ССР, II, 4.

ადამიანთა კლასშიაც ასევეა. მაგ.:

ი-ჭ-გჯ-ხ-უზ¹ ივჭეს – 55 – მისი (მამაკ.) მეორე ცოლი, „რომელიც (ვინც)-ორ-დებოდა მისი (მამაკ.) ცოლი“.

ი-ხეუ-ხე-უზ-გ² – 33 – მესამეც (ადამ.), „რომელიც (ვინც) სა მდებოდა-კიდეც“ და სხვ.

ამგვარად შეიძლება ყველა სხვა რიცხვითი სახელის წარმოება. მაგალითად, „პირველი“ იქნება: ი-ზაკ-ხა-ტა (ნივთთა კლ.), ი-ზამ. ხა-ტა (ადამ. კლ.), ან ი-აფჯა-ხა-ტა² „ის, რომელიც წინავდება“, ის, რომელიც წინაა.

ანალოგიური წარმოება ჩვეულებრივია ზმნისართებშიაც. მაგ.: ი-წგკა-ხე-უზ – 6 – ბოლოს (= „ის, რაც ბოლოვდებოდა“, ... ბოლოდ (კუდად) იქცეოდა“); ი-ტაჟა-ხე-უზ – 77 – „ხვალე რომ ხდებოდა“ და სხვ.

რიგითი რიცხვითი სახელი შეიძლება აგრეთვე შეგვხვდეს აბსოლუტიურ-ადვერბალური ფორმით. მაგ.:

აზჯაკგ² (ჭ-გჯ) აჩქა რჭაფშარნეს იცად. მარგ² დრგცცად **დგ-ხეტე-შთა**³ – ზოგი (ორი ვინმე) ცხენების სამწყემსავად წავიდა, ისიც გაჰყვა მათ მ ე ს ა მ ე დ (სამ-ადამიანად).

ტაჟან ჩანხჩარა ჭ-გჯ იშ.შთითტაშთ-თა სარა **ხე-ტე-თა** სშ.შთინეს სშ.ტკიდ – 45 – ამაღამ ცხენების სამწყემსავად თქვენ ორ ვისმე გაუშვებთ და გთხოვთ მ ე მ ე ს ა მ ე დ გამიშვათ!

და სხვ.

§ 35. ჯერობითი რიცხვითი სახელები. ჯერობისათვის ამჟამად პირაქეთა დიალექტებში გამოიყენება რთული **-ნ-ტ**. სუფიქსი, რომელიც დაერთვის რიცხვითი სახელის ძირს: **გნ-ტ** „ორჯერ“, **ხგნ-ტ** – „სამჯერ“ და სხვ.

ამ შემთხვევაშიაც **-ტ**, იგივე კუთვნილებითობის გამომხატველი აფიქსი, შემდეგდროინდელი დანართი უნდა იყოს.

რომ აფხაზურში ჯერობის მაწარმოებელი მხოლოდ **-ნ** (უკეთ: **-ნა**) უნდა ყოფილიყო, ამას მოწმობს, ჯერ თვით ოდენობითი რიცხვითი სახელების წარმოება: ხგ**-ნ**-ჯაჟა – „სამოცი“ (= „სამ-ჯერ-ოცი“), ხგ**-ნგ**-ზეჟგ – „სამი ათასი“ (= „სამ-ჯერ ათასი“)... და ზოგი გაქვავებული ფორმები იმავე ჯერობითი რიცხვითი სახელებისა, მაგ. ზ**-ნგ**(კ) „ერთჯერ“ = „ჯერ“; „ერთხელ“, „ოდესღაც“; ა-ზ**-ნა** „სავსე“ = „ერთჯერ(ი)“, „პირველჯერ(ი)“; ავგ**-ნა** „ორჯერ(ი)“, „მეორეჯერ(ი)“⁴ და სხვ.

¹ სასკოლო გრამატიკა უჩვენებს ამ შემთხვევაში ი-ჭ-გჯ-ჭ-ხა-ტა („მეორე ვინმე“) სახეობას (იხ. Грамм. абаза нызшвала, გვ. 89). მეორე **ჭ** აქ მოსალოდნელი არ იყო. ჩვეულებრივ იგი არც გვხვდება.

² „პირველის“ გამოხატვა „წინ“ ზმნისართის საშუალებით გავრცელებულია პირაქეთა დიალექტებშიაც. შდრ. აფხაზ იგლოუ – პირველი = „წინ მდგომი“...

³ შდრ. პირაქ. დიალექტების მსგავსივე წარმოება: **დგ-ხეტე-ნგ**.

⁴ იხ. ავტორის: „ერთეულის კატეგორია...“, ე. მ. ტ. X, გვ. 198.

ამ ისტორიული გზის გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია ტაპანთური დიალექტის მონაცემები. ტაპანთურში ჯერობისათვის -ტ- სუფიქსი სულაც არ გამოიყენება და მას მხოლოდ -ნ(ე) || -ნა აწარმოებს. მაგ.:

ზ-ნგ დჷარგენ – 31 – ე რ თ ხ ე ლ მოვიდოდა ის (ვიღაც).

აჰკ-გენ ზან-ჰგენჰარალა აბჷჷცეჷჷგ-გ იჰგდჷაჰ – 20 – ყმაწვილმა „ე რ თ ჯ ე რ(ი)“ დაჰიმვით შვიდივე ჯაჰვი გაწყვიტა.

ზა-ნგ უანისრა ჰა-ნ ურმსხგენ – 71 – შენ (მამაკ.) ე რ თ ხ ე ლ როცა დაარტყამ, მ ე ო რ ე დ (ო რ ჯ ე რ) ნულარ დაარტყამ მას (მამაკ.).

დგაზგწერდ ჰა-ნ-გ-გ – 48 – მან (ვიღაცამ) მას (მამაკ.) დაუძახა ო რ ჯ ე რ ა ც.

ხგ-ნ-გ-გ სგაჰან – 48 – სამჯერაც ვსთხოვე მას (მამაკ.)...

და სხვ.

ეგვე აფიქსი უნდა გვეკონდეს ზმნისართში უადგრჰა-ნა – 20 – „მერმე“, „მეორედ“ (= „მეორე ჯერ“)¹.

§ 36. შემკრებლობითი რიცხვითი სახელები. პირაქეთა დიალექტებში ამ შემთხვევაში ოდენობითს რიცხვითს სახელს ერთვის პრეფიქსად ა-, რომელიც არა-ადამიანთა კლასის კუთვნილების ნაწილავს უნდა წარმოადგენდეს. ბოლოს, ჩვეულებრივ, დართულია ნაწილავკავშირი -გ-გ. მაგ.: ა-ხგგ-გ-გ „სამივენი“, ა-ფშგგ-გ-გ „ოთხივენი“, ა-ხფა-გ-გ „სამივე (რადაც)“ და სხვ.

ასევეა ტაპანთურშიაც:

ა-ხეუგ-გ ნაცჯირჰან – 73 – სამივენიც გვერდით შემოისვა მან (მამაკ.) ...

ა-ცჯაკ-გ – 53 – ექვსივე თავი.

ტაპანთურში ამ რიგის წარმოება -გ-გ ნაწილავკის გარეშე ჩვეულებრივია, მაგ.:

ა-ფშბლგ-გ – 39 – ოთხივე კედელი.

აჩანქაგ-გ ა-ჰმგ რგბჷრა იბჷეჷჷგ... – 45 – მან (მამაკ.) რემაც ო რ ი ვ ე წყლის შუა ჩარევა რა...

ა-ზ-გჰა-გ რგც-ჰა გ-აფშ-გ – 72 – თორმეტივე ცხენი ერთმანეთს არ გვანან.

ა-ბჷგმჰ-გ ყალგწეჷაზ... – 48 – შვიდივე გზა სადაც იყრებოდა...

და სხვ.

¹ ჯერობითი რიცხვითი სახელებისაგან რიგითი ფორმებიც გვხვდება: ... ი-ფშგ-ნ-ხეუზგ-გ დგნაშგლდ, ი-ხუ-ნ-ხეუზგ-გ, ი-ცგ-ნ-ხეუზგ-გ, ი-ბჷგ-ნ-ხეუზგ-გ (დგნაშგლდ) – 75 – აქ კონტექსტით ივარაუდება, რომ „ის (ვიღაც) შევიდა მ ე ო თ ხ ე, მ ე ხ უ თ ე, მ ე ე ქ ვ ს ე, მ ე შ ვ ი დ ე (ოთახში)“, მაგრამ მთქმელისათვის აქ ამოსავალია არა ოთახთა რიგი, არამედ მოქმედებისა. ამიტომაც გამოყენებულია ჯერობის აფიქსი.

საყურადღებოა, რომ იმავე აფხაზურში ა-ს გარდა სხვა კუთვნილებით აფიქსებსაც შეუძლიათ აწარმოონ იგივე ფორმები. ასე, მაგალითად, ა-ვეჯაგ-გ-ს პარალელურად შესაძლებელია რგ-ვეჯაგ-გ („ორივენი“, „ორთავე“) ან ჰა-ვეჯაგ-გ „ჩვენ-ორთავე“, შგ-ვეჯაგ-გ „თქვენ ორთავე“ და სხვ.

§ 37. დანაწევრებითი რიცხვითი სახელები. დანაწევრებითი რიცხვითი სახელების საწარმოებლად პირაქეთა დიალექტებში აიღება კლასის აფიქსთა შემცველი ოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძე გაორკეცებულად და ბოლოს ერთვის მოქმედებითის -ლა ნაწილაკი, რომელიც მას ზმნისართად აქცევს. ა რ ი ს: აძ-აძა-ლა „თითო-თითოდ (ადაძ.)“, აკ-აკა-ლა „თითო-თითოდ (რადაც)“; ვეჯა-ვეჯა-ლა „ორ-ორად (ადაძ.)“, ვგა-ვგა-ლა „ორ-ორად (რადაც)“ და სხვ.

ტაპანთურში კი აღნიშნული ფუძეა გაორკეცებით წარმოდგენილი. -ლა ნაწილაკი მას არ ერთვის. შეიძლება -თა (|| -შთა) დაერთოს -ლა-ს ნაცვლად, ისიც ზოგჯერ.

მაგ.: ჭგჰსსატაგ-გ აძ-აძ. ინარაზენ... – 7 – ორი ქალიც ს ა თ ი - თ ა ო დ (თითო-თითოდ) წაიყვანეს რა...

უმჯობეს თაგზაგა ზაკგ-ზაკთა იდგრგჰ!.. იხეუ თაგზაგა ზაკ-ზაკ იდგრგჰტ – 2 – შენს სამსავე ცოლს თითო-თითოდ აჭამე!... თავის სამსავე ცოლს თ ი თ ო-თ ი თ ო დ (თითო-თითოდ) აჭამა მან (მამაკ.).

და სხვ.

საყურადღებოა, რომ დანაწევრებითი რიცხვითი სახელების მსგავსი წარმოება დამახასიათებელია ყაზარდოულისთვისაც თ ო რ მ ე ტ ი დ ა ნ მოყოლებული¹.

§ 38. თანდებულები. სხვადასხვა მიმართულება – ადგილის გამომხატველი აფიქსები აფხაზურში საერთოდ ზმნებშია წარმოდგენილი. სახელებთან შესაფერი კატეგორია არც იყო მოსალოდნელი მაინცდამაინც განვითარებული ყოფილიყო. მიუხედავად ამისა, აფხაზურში რამდენიმე თანდებული, ე. ი. სახელთან დაკავშირებული მიმართულება – ადგილის გამომხატველი ნაწილაკი, მაინც გვხვდება, თუმცა მათი უმეტესობისათვის დამახასიათებელი ისაა, რომ ე. წ. „ბრუნვის“ აფიქსების მსგავსად ცალკე სიტყვად ფორმდება სხვადასხვა პირის კუთვნილებითი აფიქსებით.

პირაქეთა დიალექტებში ასეთი თანდებულებია: -აზ- ში-ყა (ეს უკანასკნელი უფრო ბზიფურში გვხვდება) -ყა, -ტა, -ნ-ტა, -ხ-ტა, -ყგ-ნ-ტა მიმართულების გამომხატველი; -ჭგ, -ყ-ნგ – ადგილ-მდებარეობის გამომხატველი, -ზგ „-თვის“, -ნძა, -ყგნძა „-მდე“, -ფგნგ „-თან“ და სხვ.

¹ შდრ. ტ უ რ ჩ ა ნ ი ნ ო ვ ი, ცალვა: „Граммат. каб. яз.“, გვ. 70.

მაგ.:

სვგზა	ა-ახ ⁷ (ი-შაყა)	– ჩემ ამხანაგთან (მამაკ.), ჩემი ამხანაგისკენ.
სვგზა	ი-ჭაგ ⁷ (ი-ყნგ)	– ჩემ ამხანაგთან.
სვგზა	ი-ზგ	– ჩემი ამხანაგისათვის.
სვგზა	ი-ყენტ ⁷	– ჩემი ამხანაგისაგან, ჩემი ამხანაგიდან. და სხვ.

ასევე: ავნგ-ყა „შინ“, „სახლში“; ავნგ-ნმა „სახლამდე“; აზნა-ხ⁷ტ⁷ „ტყიდან“ და სხვ.

ტაპანთურში მეტად შეზღუდულია აღნიშნულ თანდებულთა გამოყენება. -ახ⁷, -შაყა, -ჭაგ, -ყნგ თანდებულთა ნაცვლად ტაპანთურში სახელებთან მხოლოდ ერთი -ფ-ნგ თანდებული გვხვდება.

მაგ.:

ჰაჯა	ი-ფნგ ⁷	ჭარნ...	– 47 – ხოჯასთან მოვიდნენ რა...
ქეთვ	ა-ფნგ ⁷	ინაძატ	– 5 – ერთ სოფელს (სოფელთან) მიაღწიეს.
იბგჟ.	ა-ფნგ ⁷	ინაძატ	– 20 – მის (მამაკ.) ძველთან (ძველამდე) მიაღწია მან (რაღაცამ).

ლგ⁷ადგ. ა-ფნგ⁷ იჯ.მარჟან – 3 – მის (დედაკ.) ეზოში თამაშობდნენ არი აქეთ ა-ფნგ⁷ იზაბზინხაჟა, დჟასაჟ! – 3 – ამ სოფელში, ის (რაღაც) ვისაც მოერგება, იშოვეთ (მოძებნეთ)!

აწლაქა რ-ფნგ⁷ დრგწალდატ – 17 – ხეებში (=ბაღში) შეიყვანა მან (დედაკ.) ის (ვიღაც).

დცახთ ძან ლ-ფნგ⁷ – 45 – ის (ვიღაც) კვლავ წავიდა თავის დედასთან.

იცატ ავჰგესფა ლგფნგ⁷ – 17 – წავიდნენ ქალიშვილთან, ქალიშვილისკენ

დცამტ აქეთ რ-ფნგ⁷ – 12 – ის (ადამ.) წავიდა სოფელში¹.

დცუმცა თგმგჰკენკ აქეთ აწგა ა-ფნგ⁷ იგლათა დანიად – 49 – ის (ვიღაც) რომ მიდის, ერთ ჰატარა სახლს, სოფლის ბოლოს რომ იდგა, შეხვდა.

უარიდნდაზ აკვრზაჟ⁷ ინტტ აღგაზი ათაზა რ-ფნგ⁷ – 3 – სიმღერით მოვიდნენ ბერიკაცისას და დედაბრისას (... მათსა).

¹ აქ სოფელი მხოლოდითს რიცხვშია და ა-ფნგ⁷ უნდა გვექნოდა, მაგრამ რ-ფნგ⁷ იმიტომ არის, რომ სოფელი წარმოდგენილია, როგორც მრავალი კომლისაგან შემდგარი.

ათაზ-ჰკენ ლ-ფნგ – 3 – პატარა დედაბრისას.

... შთა, ყრარ ზმუ უნებჯაჰ.ბ სჯაწა **ი-ფნგ** – 55 – მაშ, პირობის მქონე ამხანაგი ხარ შენ (მამაკ.) ჩემი **ქმრისად** (=ჩემი ქმრისთვის)

აყალ'გნ გ'გლმოუდ ზაჯ-გ-ფგნ-გ'გ – 74 – მან (დედაკ.) ბეჭედი ვერ იპოვა ვერავისთან¹

-ფნგ თანდებულის გამოყენების არე ძალზე ფართოვდება. იგი ისეთ შემთხვევებშიაც გვხვდება, სადაც თანდებულს არავითარი გამართლება არა აქვს და თვით ზმნაშია მოცემული მიმართულებისა და ადგილის წინდებულები.

მაგ.:

ამ' **ა-ფნგ** ი-თა-ლდ – 74 – წყალში ის (რადაც) **შიგ** ჩავიდა.

ამ' **ა-ფნგ** დ-თა-ლგრესთ – 71 – წყალში შიგ ჩააგდო მან (დედაკ.) ის (ვიღაც).

აჰკენ ხუც აჩან **რ-ფნგ** დრგ-ლა-ლენ – 45 – პატარა ბიჭი რემაში **შიგ** შერია.

ი-ცა ცაზ **ა-ფნგ** აზნა თემგჰკენკ რლაგლაპ – 39 – **სადაც** – წავიდა **იქ** (=სადაც წავიდა მასში), ტყეში, პატარა სახლი დგას².

აუტუდ აცკა გ'ათარცჰათა იკენ აჰგბტკ'კ **რგბჟარა აფნგ** იბჟა-კნგჰანთა – 56 – ის ხიდი **ტილოს** ხიდად იყო ორ მთას **შორის** (+თან) **შუა** გადებულო³.

აპ **ი-ფნგ** ჰაწჰარა ი-ზ-ცატ – 4 – ბატონთან შესაკითხავად ისინი – **მისად** წავიდნენ⁴.

რომ **-ფნგ** თანდებული მოყვანილს შემთხვევებში ზედმეტად არის დართული და რომ ეს მისი გამოყენების არის თანდათან გაფართოების შედეგია, ნათელი ხდება პარალელურად, თუმცა უფრო იშვიათად ხმარებული, უთანდებულო ფორმებით.

მაგ.:

აფსაზ ამტ ს-თა-ლრესთ – 74 – მსახურმა ქალმა წყალ(ში) ჩამაგდო.

აჰ-გნტ დჰამხთ – 51 – შინ მოვიდა, მობრუნდა ის (ვიღაც).

აბაზარ დცად – 4 – ბაზარ(ში) წავიდა ის (ვიღაც).

¹ **-ფნგ** გარკვეულს შემთხვევაში ზმნისართის ადგილასაც შეიძლება მოგვევლინოს. მაგ., ... იზბლგბ-ლჰან, **ლ-ფნგ** იჰანაღსან... – 74 – „... მას (რადაც) დავწვავთ თქვა მან (დედაკ.) და **თავისას** („მისას“) მოაზნია ის (რადაც) რა...“

² ი-ცა-ტაზ ფორმაში **ცა** ადგილს გამოხატავდა. **ა-ფნგ არ** იყო საჭირო.

³ აქ არც **რგბჟარა** („მათ-შორის“) იყო აუცილებელი და, მით უმეტეს, **აფნგ**, რადგანაც **შორის მდებარეობას** ზმნაში **ბჟა**- წინდებული გადმოსცემდა.

⁴ **-ფნგ** თანდებულის მაგიერობას **ზ**-ც ეწეოდა ზმნაში.

დჟჟჟჟან დცად აჯ-გმარრა – 44 – ის (ვილაც) მასზე (რადაცაზე) დაჯდა და წავიდა ქორწილ(ში) (=თამაშობაში).

აქეთ აჰ იზჟადხტ – 3 – სოფლის მთავართან, მფლობელთან მოვიდნენ (= სოფლის მთავარი ისინი **მისთვის** (მისად) – მოვიდნენ). იწგჯაზხტუზ ათაზ-გდ აღგჯაზ-გდ ირგზცატ – 3 – ბოლოს დედაბერთან და ბერიკაცთან წავიდნენ (=ბოლოს დედაბერი და ბერიკაცი ისინი – მათდ (= მათთვის) წავიდნენ).

აშ: დაზცატ – 75 – კარ(თან) მივიდა ის (ვილაც).

აქ-თანან დგეზჟადტ – 40 – საშუალ(თან) მივიდა ის (ვილაც) და სხვ.

საყურადღებოა ეს უკანასკნელი ფორმები, აქ ზმნას ზ- აფიქსი ერთვის და სახელები უთანდებულოდაა წარმოდგენილი, პირაქეთა დიალექტებში უფრო ბუნებრივი იქნებოდა ზმნის მარტივი ფუძე და თანდებულდართული სახელი გვექონოდა. ასე, მაგ., ათაჟი აღგჯაჟი **რყნგ** იცედტ „დედაბერთან და ბერიკაცთან წავიდნენ“ (= დედაბერი და ბერიკაცი მათთან ისინი-წავიდნენ“).

პირაქეთა დიალექტების -ყა, -ხ¹ || -ხ¹ თანდებულები ტაპანთურში თავს იჩენს მხოლოდ ზმნისართებში, თანაც შესაძლოა მათ ერთვოდეს სხვა თანდებულებიც.

მაგ.:

ტუჟჟ არა-ყა სჟამად – 54 – ახლა აქ მოვალწიე.

ისგჯუშ აჯ-საგჯ არა-ყა იგჯაშ – 20 – წამალი, რომელიც მიშველის, აქ არაა.

ატა-ყა – 40 – იქ(ით) (შორს)

ანა-ყა – 54 – (აგე) იქ(ით)

არა-ხ¹ დგსგჟადა! – 3 – აქ(ეთ) მომიყვანე ის (ვილაც)!

არა-ხ¹ ტჟადა! – 5 – აქ(ეთ) მოდი შენ (მამაკ.)!

აფა-ხ¹ – 13 – გარეთ, წინ.

აჩართალგ აწა-ხ¹ დგწალგრჟად – 4 – საწოლის **ქვეშ(ით)** შეაწვინა მან (დედაკ.) ის (ვილაც).

ამ'აწა-ხ¹ – 12 – წყლის **ქვეშ(ით)**.

...აწა-ხ¹ გ აწ-გლა იწაზ, ჰაჯა მადახა! აჯგმშ გჯ აწა-ხ¹ გ აშაითან იწახად – 37 – ... **ქვეშ, ქვევით**, მიწაში რომ იყო მოლავ, წაიღე! ხახვი კი **ზევით, ზემოთ(ა)** ეშმავს მიეკუთვნა.

აქეთ შადა-ხ¹ დ'ლაგან... – სოფლის **ზემოთ(გან)** დაწყებული...

აცჰა აწა-ხ¹ დგეჟარკაბ – 40 – ხიდის **ზემოთ (=თავზე)** ზის ის (ვილაც) ახლაც.

¹ ტაპანთურში ხ¹ || ხ-ს გვერდით გვხვდება ჰა-ც.

- აპ იმ-გფჰჰცა შაპა-**ხ** ... შაპა-**ხ**გ იშტაპ – 1 – ბატონის ორი ცოლი **ფეხშექვევით** (= **ფეხით-ფეხით**) წვანან.
- ადუნედ ავა-**ხ** – 40 – **ქვეყანაზე** (= ქვეყნის თავზე).
- აჟა-**ხ** აჟგლა – 6 – **იქით** (ით).
- ალგგაზ- დცახდ. აჟა-**ხ** იფნგ (sic!) დაჟან იფჰეს – 59 – მოხუცი გაბრუნდა, **იქით** (**თან**) იყო მისი ცოლი.
- აკატუქა ჰვა-**ხ**-ლა რქაწაპ – 52 – ქათმები **ჩვენ-ზემოთ** (**ჩვენ-თავზე, ჩვენ-თავით**) სხედან.
- აჟრ რმშთა-**ხ**-ლა... – 20 – მის **შემდეგ** (-მის **უკან-ით**)...
- ლგშტა-**ხ**-ლა... – 39 – მის, (დედაკ.) **უკან(ით)**...
- ჟარგ^გ სარგ^გ ამ-**ჯა** ჰცაპთა... – 18 – მე და შენ (მამაკ.) **წყაროზე** წავალთ რა...
- ათემე აძ-**ჯა**¹ – 7 – სახლის **გვერდით**
- ყამშედუკ ამ-**ჯა**¹ ფნგ – 6 – დიდი ლერწმის **გვერდით**
- აკარ აფ-**ხ-ჯა** – 57 – ლელის **წინ** (ნაპირას).
- აფკა-**ლა** – 3 – **უწინ, წინათ**
- აფ-**ჯა-ფ-ჯა-ძა** – 2 – სულ **უწინ**
- აჟადიგ^გ აფ-**ხ-ჯა** ჰანნაძარა ზან... – 20 – უფსკრულის **განაპირას** რომ მივალწევთ მაშინ...
- საფ-**ჯა-ხ-გ-ლა** – 2 – ჩემ წინ (ჩემ **წინითკენ**).
- დაფ-**ჯა-ხ-კ-ლა** – 2 – მის (მამაკ.) **წინ** (... **წინითკენ**) და სხვ.

თუ -ყა (→ -ყა), -ხ || -ხ ან ამ უკანასკნელის ნაცვლად არსებული -ჯა² თანდებული ტაპანთურში ზმნისართებთან მაინც შეიძლება შეგვხვდეს, -ჰგ თანდებულად აღარსად გვხვდება³.

გამომდინარეობის გამომხატველ თანდებულად პირაქეთა დიალექტებში გამოყენებულია -ტ: -**ნ-ტ**, -**ყგ-ნ-ტ**, -**ხ-ტ** (მაგ., აბრა-**ნ-ტ** „აქედან“, აბრა-**ხ-ტ** „აქედან“, აბრ^რ ა-**ყგ-ნ-ტ** „აქედან“, „ამის გამო“ და სხვ.).

ტაპანთურს არ გააჩნია -ტ თანდებული. იგი გვერდს უვლის ასეთი თანდებულის გამოყენებას საერთოდ.

მაგ.:

- აზნა** მგჰგ ზარგიდ – 42 – ტყი(დან) შეშა მოაქვთ (= ტყე...)
- დჟაჯგ^გქელხთ აჟაყაგ^გ** – 54 – ის (ვიღაც) წამოვიდა იქ (იდანაც) (= ... იქ ი თ ა ც).

¹ აძკა-ს შესახებ იხ. § 8.

² აღნიშნული თანდებულის განსხვავებული სახეობები ტაპანთურში, შესაძლოა, მათ სხვადასხვა წარმოებაზე მიუთითებდეს.

³ იგივე ელემენტები ზმნაში იჩენენ თავს.

ღემე-გბა-ჰკ-ენ ფჰ-ესფა ფშ-მა ჰკ-ენ დშათეწუტ დღლბანდტ – 3 – მისი (დედაკ.) პატარა ხ ა კ ე რ ა (დ ა ნ) პატარა ლამაზი ქალიშვილი შ ი გ ნ ი დ ა ნ – გამოდის რა, დაინახა მან (დედაკ.)

აჷგყა იშათეწუთა არანყადა იშაიზ ჯაწარა დგუ ჷგლაჰ – 8 – ი ქ ი თ (გან) გამოსვლით აქამდე მოსულს დიდი ვაჟკაცობა გაქვს.

ლარგ ე ლაშ-გზ- ნალან-ენ ჯრგშ-რა დგმ-გქ-გლტ **აჷსყა** დშაჯენჰ-გებენ წჯა... – 3 – მანაც (დედაკ.) თავისი ვარცლი აილო და საფეჰვაჰად გასწია. მის ი ქ ი თ (გან) მობრუნებამდე...

აჷსყა ინანარკვენ ყრარ სჩფატ – 4 – ი ქ ი თ (გან) მოკიდებული პირობა დავდე.

თოჷმბა-დგუკ დაშანიანდ. **აჷსყა** ადნგზ-კ დშათეწტ – 73 – ერთ დიდ მთას შეხვდა იგი (ვილაც). ი ქ (იდან) დევი შ ი გ ნ ი დ ა ნ – გამოვიდა.

აჰ **რშაჰგ** დშალაგან რჯადა... დშარფშ-გტ – 5 – ბატონმა (ისინი) მათი ფ ე ხ ი (დან) დაწყებით მათ თავამდე დაათვალიერა

და სხვ.

-ტ. თანდებული პირაქეთა დიალექტებშიაც ახალი დართული უნდა იყოს. ტაპანთურში ამ მხრივ უფრო ძველი ვითარება გვაქვს დაცული. აქა-იქ პირაქეთა დიალექტებშიაც შეიძლება არ იყოს იგი გამოყენებული. მაგ., ფრაზაში: „**დარა რახ**“ აძ.გ დაარგშთე.ტ“ – „იმათგან (= ი მ ა თ შ ი) ერთი (ვილაც) გამოუშვეს“ და სხვ.

ქართ.-მდე თანდებულის მნიშვნელობით პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება **-ნ-მა**: **-აა-ნ-მა**, **-ყგ-ნ-მა**, **-ყნგ-ნ-მა**, მაგ.: იხ.და ა-**ყნგ-ნმა** აძგ ჯეიუა...¹ „მის (მამაკ.) კისერთ ან -ა მ დ ე (კისრამდე) წყალი ადის რა...“; აზნგ-**ნმა** „სახლამდე“; აბრ **აყენმა** „აქამდე“ და სხვ.

როცა იგი **-ნმა** სახეობითაა გამოყენებული, უშუალოდ მიერთვის სახელს, ხოლო თუ **-ყ(ა)** თანდებულსაა დართული, გაფორმდება კუთვნილებითი აფიქსებით (**ა-ყენმა** და სხვ).

ტაპანთურში აღნიშნული თანდებული წარმოდგენილია -მა-ს სახით². იგი უშუალოდ ერთვის სახელს ან ზმნისართს და კუთვნილებითს აფიქსებს არ დაირთავს.

მაგ.:

არჯა უცათა ზაკჰ-ჰ-გბა მშ-გ-**მა** არახ. ურგეგზლა! – 6 – ბარში წადი შენ (მამაკ.), და ერთ-ორ დ დ ე მ დ ე საქონელს გასდიე!

სარგ ე ჷოჰ-გ-**მა** პალა შასთ! – 52 – მეც ხ ვ ა ლ ა მ დ ე ვადა მომეც!

ბეჰ-სგკ-შა-მა ნართ სასრგყ-ა აჩართა დგლან – 52 – შვიდ წლამდე ნართ სასრუყვა ლოგინში იწვა.

¹ იხ. აფსუა ლაკუქუა. 1940. გვ. 27,³³.

² -მა-ს სახით პირაქეთა დიალექტებში იგი ნაჩვენები აქვს ნ. მ ა რ ს. იხ. „Афх-русск. сл.“, გვ. 196.

- მჩბჟგკ-**ძა** სემდგრძ-ებ - 73 - ერთ კვირამდე ვუსმენ.
 ზემზკ-**ძა** - 49 - ორ თვემდე.
 ისერბზიხუშით, სკვშ-ყომკ-**ძა** პალ'ა ამაბ - 57 - მას (რალაცას) გამოვაკეთებ. მრავალ წლამდე ვადა აქვს.
 დელჭაზნდ ჟიც-სკვშა-**ძა** - 7 - მან (დედაკ.) ის (ვილაც) გაზარდა თექვსმეტ წლამდე.
 იცაჲს იცაჲამცა ზემზკ-**ძა** იმჟიესტ - 7 - იარეს, იარეს რა, ორ თვემდე იარეს.
 იყანგუ სერბა-ჭაცა სარს მემშ-შებჟანკ-**ძა** დეზუჭაზგზხნგს უსერგ-ელდეტ - 8 - შენ (მამაკ.) მხოლოდ მიჩვენე სად არის და მე შუადღემდე რომ მოგიყვანო, შეგპირდები.
 ა-ყარაზშარა-**ძა** თანაწატ - 27 - შუამდე (სიტყვა-სიტყვით: „ოდენობის ორად გაყოფამდე“) ჩასვა მან (რალაცამ) ის (რალაც) შიგ.
 ჲაჭ-გ ყ-შელდყ-ძა სჭადხჰ. აჲაყა-**ძა** სჭამდჟეთენ, შარა შ-გენზჰეთა, შ-ცახ! - 29 - ხვალ საუზმის დრომდე დავბრუნდები.
 იქამდე (მანამდე) თუ ვერ მოვალწიე, თქვენ გაბრუნდით და წადით!
 იგი გვხვდება ზმნათა ინფინიტურ ფორმებზე დართულიც:
 - ახაში ძჰაჲა-ძა პალ'ათა ძჰასტო! - 22 - პარასკევი რომ (რომელიც) მოდის-მდე, ვადად მომეც!

და სხვ.

ზოგჯერ ეს თანდებული თითქოს **-ძმა**-ს სახითაც გამოიყურება ტაპანთურში, მაგრამ ასეთ შემთხვევებში **-ნ**- სიტყვის ფუძეს უნდა განეკუთვნებოდეს და არა **-ძა** თანდებულს.

მაგ.:

- ნართრჰა მგზ-გბჟგკლა ძამერდჟუზ, ჩგბჟან**ძა** იჰამდდად - 45 - ნართებმა ერთ კვირას რომ მოიარეს, (მან) შუადღემდე მოიარა (შდრ. აქვე, გვ. 116 - მემშ - შებჟანკ-**ძა**).
 ჲგჰჰან**ძა**-გ ზაწკ'ეს ხაფშ დგგ'ყამგზტ - 58 - აქამომდე შენებრ მშვენიერი არ ყოფილა (დედაკ.)
 ჲოზ-ჭან**ძა**-რა ბაზანგჲაჲა? - 39 - აქამომდე (ამდრომდე) სად დადიხარ შენ (დედაკ.)?

და სხვ.

საყურადღებოა, რომ პირაქეთა დიალექტებშიაც, მიუხედავად იმისა, რომ ეს თანდებული **ძმა**-ს სახეს ატარებს, ზემოგანხილული ფორმები ტაპანთურის მსგავსადაა წარმოდგენილი. მაგ.: ჲაჰარან**ძა** „აქამდე“, „ამდრომდე“; შებჟონდა (შეიძლება შგბჟონგნ**ძა**-ც) „შუადღემდე“.

ეგვე თანდებული გვხვდება უბიხურშიაც. დირი, დიუმე - ზილი, მესაროში „მდე“-ს („bis“, „jusqu'à“) მნიშვნელობით უბიხურში აღნიშნავენ **-რნძა**, **-(გ)ნძა**, **-ანძა** || **-ონჯა** თანდებულს. მაგრამ, როგორც

დიუმეზილი შენიშნავს, იგი ზოგის მეტყველებაში ნ-ს გარეშეც ისმის **ოჯა** (-რძა)-ს სახით. -რ აქ დიუმეზილის სხვა აფიქსად მიაჩნია¹. ასე, რომ ძირითადად უბიხურშიაც შეიძლება ამ თანდებულში, ტაპანთურის მსგავსად, **ძა** მივიჩნიოთ.

-,მდე“-ს გამომხატველი ეგევე ელემენტი აფხაზურში ზმნამაც იცის არა მარტო „თანდებულად“ (მაგ., იყასწაანძა „მე მის (რაღაცის) გაკვეთებამდე“), არამედ პრეფიქსადაც, წინდებულადაც (მაგ., დაბა-ნძა-ცა? „ის (ვიღაც) სანამდე წავიდა?“ ასეთს შემთხვევაში ტაპანთური იმავე ნაწილაკს გამოიყენებდა აგრეთვე **ნ**-ს გარეშე: დაბა-ძა-ბზიუ?! „რაოდენ კარგია?!“ (= „სანამდე კარგია?!“) და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებშიაც და ტაპანთურშიაც არსებობს ზმნა **ა-ნა-ძა-რა** „მიწვდომა“; „მიწევა“. ძირი აქ არის -ძა, -ნა წინდებულია და აღნიშნავს: „იქით“. ამავე ძირიდან სხვა წინდებულით იქნება: აა-ძა-რა (ტაპ. შა-ძა-რა) „მოწვდომა“, „მოწევა“. ეს სიტყვა უნდა იყოს ნაწილაკად ქვეული და თანდებულად დართული „მიწვდომობის“, -,მდე“-ს გამოსახატავად (ტაპანთურში შესაძლოა ამ ზმნის მხოლოდ ძირი იყოს თანდებულად გამოყენებული (-ძა), პირაქეთა დიალექტებში კი – იგივე ძირი **ნ(ა)**- („იქით“) წინდებულითურთ (*-ნ(ა)ძა) ე. ი. შებჟონძა ნიშნავს „შუადღის მიწევნა“ = „შუადღემდე“ და სხვ.

მისი მნიშვნელობის ასეთი გაგებისათვის ძალზე საყურადღებოა ქვემოთმოყვანილი შემთხვევები ტაპანთურიდან.

დარგ'გდ **იეხჭ'იყანაძეზგ'გ** დებზაზრითა... დეკჰაბ – 54 – ისიც დღევანდლამდე ცხოვრობს და ... ზედ ზის (= ... დღეს-სა-დაც-მიწვდა-ც ... ე. ი. დღევანდელი დღის მოწევნა(მდე)-ც...). უა ლეგაჟ, სფფითთა აჰ.რნ ეჰ.ა **უშამჯა იჰაძიდ** – 54 – ჰეი, მოხუცო, ვუყურებ და მწვანე ბალახი მუხლამდე გწვდება (= ... შენს მუხლს (მო)წვდება) და სხვ.

აქ -მდე თანდებული (-ძა) არ დაერთო სახელს. მისი შინაარსი კი გადმოცემულ იქნა „წვდომა“ (**ნაძარა, შაძარა**) ზმნით.

პირაქეთა დიალექტების -ნძა-ს ადგილას ტაპანთურში ზოგჯერ გვხვდება სხვა -წაკ, -ნწაკ(?), -ნწაკ'ა(?) თანდებულიც. მაგ., პირაქეთა დიალექტების ხულანძა, ტაპანთური ჯ.ლჭანწაკ – 6; 23 – „სლამომდე“.

-ჭან (პირაქ. დიალექტ. -აან) აქ დროს გამოხატავს. თითქოს -წაკ რჩება -,მდე“-ს მნიშვნელობის გამომხატველ თანდებულად. -კ || -კ'ა მასში უნდა გამოიყოფოდეს. რჩება -წა-.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ერთი ფაქტიც: ტაპანთურშიაც და პირაქეთა დიალექტებშიაც ზმნას სუფიქსად მოეპოვება „ვიდრე“-ს გამომხატველი ნაწილაკი, რომლის მნიშვნელობა ძალზე უახლოვდება -,მდე“ თანდებულის მნიშვნელობას.

¹ იხ. მისი: „La langue...“, გვ. 31; „Études...“, გვ.75.

მაგალითად, ტაპანთურშია:

ლარგ² ლაჭ.გზ ნალახ.გნ ჯრგჟ.რა დგმ.ქ.ელტ. აუტყა დმა-
ჯენჰ.გზენწა... – 3 – მანაც (დედაკ.) თავისი ვარცლი აილო და
საფქვავად გასწია. მის იქიდან მოზრუნე ბამდე... (... იგი-
ვიდრე მოზრუნდებოდა...).

აქ „მდე“, „ვიდრე“ გადმოცემულია **-ნწა(?)** თანდებულით.

პირაქეთა დიალექტებშიაც ანალოგიურს შემთხვევებში გვაქვს
სუფიქსად **-ნაწ(გ)** „ვიდრე“: დცანაწგ „იგი (ვიღაც) ვიდრე წავიდოდა...
ვიდრე წავიდა“ და სხვ. იგივე მონაწილეობს ზოგიერთ ზმნისართში.
მაგ.: ბზა-ნწგ (← *ბზა-ნაწა) „სულ“, „მუდამ“ (= ცოცხალ-ვიდრე“). იგივე
ზმნისართი უარყოფით ზმნასთან და **-გგ** კავშირ-ნაწილაკის დართვით:
ბზანწგგ (← ბზანაწგგ) ნიშნავს „არასოდეს“ (= „ცოცხალ-ვიდრეც [არ...]“);
ზაა-ნაწ „ადრე“ (= „ერთი, პირველი ვიდრე“).

უდავოა, რომ ეს იგივე ნაწილაკია, რაც ტაპანთური **-ნწა**, **-ნწაკ**.

კითხვა ისმის, მნიშვნელობით ერთნაირი და გარეგნულადაც
მსგავსი **-ნაწ(ა)** „თანდებული“ სხვა სახეობა ხომ არ არის იმავე **-ნმა** (←
ნამა)-სი? მაშინ ასახსნელი დარჩებოდა: რა ნიადაგზე მივიღეთ ერთ
შემთხვევაში მჟღერი და მეორე შემთხვევაში მკვეთრი სახეობა?

ერთი საყურადღებო პარალელიც უბიხურიდან. უბიხურში, რო-
გორც აღვნიშნეთ, „მდე“ გამოხატულია აფხაზური **-ნაწ**-ის შესატყვისი
(თუ საერთო) **-რნმა**-თი, ხოლო „ვიდრე გამოხატულია აფხაზური **-ნაწ**-ის
შესატყვისი (თუ საერთო) **-ანწ**-ით. დირი მას თარგმნის ასე: ehe, vor².

იქვე **ანწ.ინ**, **ანწ.გნ** დირს თარგმნილი აქვს ასე: früher, einst³.
აქედანვე ნაწარმოებია ზმნისართი **ღანწ.გნ** Zuerst⁴ (მდრ. აფხაზ. **ზაა-ნაწ**
„ადრე“, „პირველად“) და სხვ.

უბიხური **ანწ**. უნდა უკავშირდებოდეს აფხაზ. **ნაწ**-ს. უბიხურში
ლაბიალიზებული (**წ**) სახეობის არსებობა მაშინ, როცა აფხაზურში
არალაბიალიზებული ბგერა გვაქვს, იშვიათი მოვლენა არაა.

ასე, რომ აფხაზური **-ნმა** || **-მა** „მდე“; **-ნაწგ** || **-ნწაკ** || **-ნწა** „ვიდრე და
უბიხური **-ონმა** || **-ომა** || **-ონჯა** || **-ოჯა** „მდე“; **ანწ**. „ვიდრე“ შინაარსითა
და ფორმითაც ძალიან ახლოს დგანან ერთმანეთთან.

„თვის“ თანდებული აფხაზურში გამოხატულია **ზ**-თი. იგი
კუთვნილებითი აფიქსებითაა გაფორმებული. მაგ.: სარა **სზგ** „ჩემთვის“
(= მე „მეს-თვის“), აბარა **ზგ** (← აბარა **ა-ზგ**) „ნახვისთვის“ და სხვ. იგი ამ
სახით ზმნაშიაც გვხვდება: ის **ზგ**ყალწეძტ, „მან (დედაკ.) ის (რადაც)
ჩემთვის გააკეთა“ და სხვ.

² იხ. მისი: „Die Sprache der Ubychen“. Caucasica, F. 4. გვ. 78.

³ იქვე, გვ. 126.

⁴ იქვე, გვ. 84.

პირაქეთა აფხაზურში მას ზოგჯერ ერთვის **-ნ** სუფიქსი და იქნება: სარა **სზენ** „ჩემთვის“; ანდა (ეს უფრო ბზიფური დიალექტისთვისაა დამახასიათებელი) იგი იღებს ასეთს სახეს: ა-**ზგ-ჰა-ნ**..., რაც იშლება ასე: **ა** (კუთვნ. აფიქსი ნივთთა კლასისა), **ზ** „თვის“, **ჰა** „თქმა“ ზმნის ძირი + **ნ** აფიქსი, რომელიც ჩვეულებრივ ზმნისართებს ახლავს.

ტაპანთურშიაც გვაქვს ეგვეე **-ზ**, ოღონდ აქ იგი სახელთან ცალკე კი არ იხმარება, არამედ დაერთვის **ჰა** „თავ“ სიტყვას და ქმნის „თვის“ „თანდებულის“ ასეთ სახეობას: ა-**ჰაზ** „მის (რადაცის) თ ვ ი ს“.

მაგ.:

ნართრჰაგ² ჩ:ჰ-ჰკუნ **რჰაზ** დამწეწხთ – 45 – ნართები პაწია ცხენოსანი ბიჭისთვის (=გამო) გაიყარნენ.

სჰკუნ-ხუც ატუნდ იჰად რჰ:ზაჩაჰა **რგჰაზ** – 45 – პატარა ბიჭმა ეს თქვა თავის ამხანაგებისთვის (= ეს უთხრა თავის ამხანაგებს).

აჰგდ **სჰაზ** – 2 – იმისთვის.

ჰაგ:ჰაგდ-ერგ²კუნ ჰანშა **ლგჰაზ** ჰტაბთა დჰაბაბთა ჰჰაბხბ – 58 – თუ მოგვეწყინა, ჩვენი დისთვის (= ჩვენი დისად) წავალთ (და) ვნახავთ და მოვალთ.

და სხვ.

ტაპანთურს ეს თანდებული ყაბარდოულის მსგავსად „თავ“ სიტყვაზე აქვს დაფუძნებული. „თვის“ ყაბარდოულად არის სჰჰჰა. სჰჰ „თავი“, სჰჰჰა „თვის“ (← „თავით“).

საყურადღებოა, რომ ტაპანთურს ზმნაში ასეთი ახალწარმოება აღარ გაუტარებია. ზმნაში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად დარჩა **ზ**-. მაგ., აჰკუნ იზიჰად – „ბიჭი მისთვის-თქვა მან (მამაკ.)“ = „ბიჭს უთხრა“.

ზოგიც სხვა, პირაქეთა დიალექტებში გაუვრცელებელი თანდებული (თუ ზმნისართი) გვხვდება ტაპანთურში. მაგ.: ა-**ჰაწა** – 19 – „შ უ ა, შ ო რ ი ს“: აჩ:ცაგ-გვგ რგ-**ჰაწა** – 8 – „ცხენოსანთა შ ო რ ი ს“. კ. ბ ო უ დ ა მას უკავშირებს ადილეურ **კაწ**-ს. იგი აღნიშნავს: „შ ი გ, შ ი გ ნ ი კ, შ ო რ ი ს“.

აჩ:ფგ „ნაპირას“: ათენგ²ზ **აჩ:ფგ** დგნამად – „ზღვის ნაპირას მიაღწია“, ამაჩ:ფგ – 26 – „წყლის ნაპირას“⁵.

აჩ:გნა „განაპირა“: ამაჩ:გნა – 26 – „წყლის განაპირას“ (იგულისხმება წყლის შიგნიდან და არა ხმელეთიდან) და სხვ.

§ 39. სიტყვაწარმოება სახელებში. ხშირად სიტყვაწარმოებითი აფიქსები აფხაზურში სახელსა და ზმნას საერთო აქვს. მთელი რიგი სიტყვაწარმოებითი ელემენტები გვხვდება მაინც მხოლოდ სახელებთან. აქ ჩვენ ზოგ მათგანს შევეხებით.

⁵ ჩვეულებრივია იგი პირაქეთა დიალექტებში ზმნასთან წინდებულად. მაგ., აძგ დ-ნგ-ჩ:ფგ-ნ-გგლტ – „მდინარე ის (ვიღაც) – ნ ა კ ი რ ს მიაღა“ = „ის (ვიღაც) მდინარის ნ ა კ ი რ ს მიაღა“.

აფხაზურში აბსტრაქტული ცნების საწარმოებლად გვხვდება სუფიქსი **-რა**. მაგ., აბზიარა „სიკეთე“, ახაწარა „ვაჟკაცობა“. მას ვრცელი გამოყენება აქვს. ზმნათა ფუძეებისაგან იგივე აწარმოებს მასდარის ფორმას აყაწარა „კეთება“, აგგლარა „ადგომა“ და სხვ.

ტაპანთურიც იმავე სუფიქსს იყენებს აღნიშნული ცნებისათვის. მაგ.: ბზი-რა „სიკეთე“, ჯაწა-რა „ვაჟკაცობა“, გგლ-რა „ადგომა“ და სხვ. ოღონდ ტაპანთურში მას კიდევ უფრო მეტი გამოყენება აქვს. ხშირად პირაქეთა დიალექტებში მას არ მოველით და ტაპანთურში კი არის.

მაგ.:

ჯააცა-ბაბა-რა-კ – 20 – ჭ ი ნ ჭ ა რ ი-„გაბურდნული“

აწვხ ბზიძმა-რა ძალასკაჯან... – 4 – დამე ძალიან (= კარგად) გაწეულიყო (გასულიყო რა...) და სხვ.

ტაპანთურში ამავე ფუნქციით გამოყენებულია **-ჭა** სუფიქსი. იგი ადილურადან მომდინარეობს. ადილურში დღეს **-ღა** გვაქვს. ტაპანთურში კი დაცულია მისი შედარებით ძველი სახეობა.

ტაპანთურში **-ჭა** შემოჰყოლია ადილურ სიტყვებს. ტაპანთურს მზამზარეული ფორმით უსესხებია მთელი სიტყვა.

მაგ.:

ზ.ითნაჭა – 2 – თავისუფლება. ეს სიტყვა ტაპანთურში შემოსულია ყაზარდულიდან. სხვა რომ არა, ამას მოწმობს **ზ.**-ბგერა (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ახა-ჭითრა – თავისუფლება).

ქაწაჭა: ის-ქაწა-ჭა-ქადა? – 72 – ხელობა: რაა თქვენი ხელობა (ხელობები)? შდრ. ადილ. ქასაღ „ხელსაქმე“, „ხელობა“.

ჭარამაჭა: იგ.ე ჰარამაჭა მანაგად – 73 – არამობა, უწესობა: მისმა (მამაკ.) გულმა არამობა გაიტარა.

ყუმ-ჭა – 4 – ეშმაკობა, სიჭკვიანე. შდრ. || ყუმ-რა; ყაბ. ყუმ-ღა.

აზალმეჭა || აზალმეღა (sic!) – 15 – სიმკაცრე.

ჯუმა-ჭა – 23 – ლოცვა.

და სხვ.

გვხვდება არა იშვიათად ორივე, **-ჭა** და **-რა** სუფიქსები, ერთადაც ნებჟაჭა-ჭა-რა – 23 – „ამხანაგობა“ და სხვ.

იმდენად გავრცელებულა ეს უცხო წარმოშობის **-ჭა** სუფიქსი, რომ განყენებული ცნების საწარმოებლად იგი შეიძლება შეგვხვდეს თვით ტაპანთურს ლექსიკაშიც. მაგ., არგცჰა-ჭა – 4 – „საცოდაობა, სიდატაკე, უბედურება“. შდრ. პირაქეთა დიალექტ. არგცჰა-რა.

აფხაზურში ზმნის ფუძეთაგან სამოქმედო სახელის საწარმოებლად გამოყენებულია **-ტ** სუფიქსი. იგი, როგორც წესი, არაადამიანთა კლასს ახასიათებს. მაგ. აყაწა-ტ.გ „გასაკეთებელი, გაკეთებისა“, აჭა-ტ. – „საჭმელი“ და სხვ. ტაპანთურში იგივე აფიქსი გვხვდება სათანადო

შემთხვევებში, ოღონდ ლაბიალიზებულ კბილისმიერ თანხმოვანთა აფრიკატიზაციის გამო წარმოდგენილია **წ** (|| **წ** || **ჭ** || **ჭ**)-ს¹ სახით. მაგ.: ჩვა-**წგ** „გასაკეთებელი“, ჰა-**წგ** „სათქმელი“ და სხვ.

ტაპანთურს იგი გამოუყენებია ერთ სხვა შემთხვევაშიაც. პირაქეთა დიალექტებში ხეთა სახელები არავითარ სპეციალურ აფიქსს არ დაირთავენ. არის : არს „კაკალი (ხე)“, აჯ „მუხა“, ალ „თხმელა“ და სხვ. ტაპანთურში კი ასეთ შემთხვევაში სუფიქსად ერთვის იგივე კუთვნილების გამომხატველი (**ტ** → **წ** (|| **ჭ**)) აფიქსი.

მაგ.:

ჯგ-**წ** – 5 – მუხა

ალ-**წგ** – 60 – თხმელა

და სხვ.

ტაპანთურში ხეთა სახელებში ასეთი წარმოება განვითარებული უნდა იყოს ადიღურ ენათა გავლენით. ყაბარდოულში და ქვემო ადიღურშიაც მცენარეთა სახელებში გვხვდება სუფიქსი **ი**. მაგ., და**ი** „კაკლის ხე“. ტურჩანინოვი მცენარეთა სახელებში pl. tantum-ად თვლის დასახელებულ ფორმას². მაგრამ იქვე მიუთითებს ამავე აფიქსისათვის მეორე – „კუთვნილების“ – შინაარსზე. სამართლიანად უნდა შენიშნავდეს კ. ბოუდა, რომ, მართლაც, ადიღურ ენებში ამ სუფიქსით კუთვნილება უნდა გადმოიცემოდეს³.

საცავის, სათავის გამოსახატავად პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს -**თრა** სუფიქსი. მაგ.; აჯკკა-**თრა** „სამარილე“ და სხვ. ტაპანთურში დაცულია მისი სრულხმოვნანი -**თარა** სახეობა: ჯგკა-**თარა**, ჯგკა-**თარა**-ხაპ – 3 – „სამარილე“; „სამარილედ იქცევა“ და სხვ.

ეს აფიქსი უნდა შედგებოდეს ორი ნაწილისაგან **თა** + **რა**. პირველი (-თა) ადგილს უნდა გამოხატავდეს. -**რა** კი ზემოგანხილული სუფიქსია.

პირაქეთა დიალექტებში სახელებთან „ყოველი“ გამოიხატება **ესსგ** || **ესგ** -**მასსგ** || -**მასგ** პრეფიქსით. მაგ.: მასგმმა „ყოველ-დღე“, ესაადრა „მუ-დამ“ (ყოველ-მოსვლა?) და სხვ.

ტაპანთურში მის ადგილას გვხვდება **ანს**- წინდებული: **ანს**-რმშგ² (← **ანსგმშგ²**) – 57 – „ყოველ-დღეც“ და სხვ.

ს ელემენტით ეს ნაწილაკი, შესაძლოა, საერთო იყოს აფხაზურ-ადიღურ ენათათვის. შდრ. ყაბ. ყანს- „ყოველი“. ნათელი არაა დანარჩენ ელემენტთა ურთიერთ-მიმართება და მნიშვნელობა.

კითხვა ისმის: **ს** ელემენტი ამ ნაწილაკისა ხომ არ მეორდება დასუ || დაუსგ („ყოველი“) სიტყვაში?

¹ იხ. აქვე, § 5.

² იხ. ტურჩანინოვი, ცალკა: „Грамм. кабард. яз.“, გვ. 47.

³ იხ. მისი: „Das Abasinische...“, გვ. 240.

VII მორფოლოგია: ბ) ზმნა

§ 40. პირის ნიშნები. პირის ნიშნებში არავითარი სხვაობა პირაქეთა დიალექტებთან შედარებით არ ჩანს. ტაპანთურშიაც ისინი ძირითადად დამყარებულია პიროვნებით ნაცვალსახელებზე (ნაწილობრივ განსხვავებული ვითარებას საერთოდ აფხაზურში ადგილი აქვს მხოლოდ მესამე პირში).

პიროვნებითი ნაცვალსახელებიც იგივეა (სარა, სა; უარა, უა; ბარა, ბა; დარა; ლარა, ლა; ჰარა, ჰა; შარა, შა; დარა¹).

პირის ნიშანთა ორი, **ლ-სა** და **დ-ს**, რიგი გვაქვს აქაც გარჩეული².

პირის ნიშნებში ფონეტიკური ცვლილებები იმავე პირობებში იჩენს თავს, რა პირობებშიაც ამას ადგილი აქვს პირაქეთა დიალექტებში³. გარდამავალ ზმნათა სუბიექტური პირის ნიშნები (პირველი პირისა, როგორც მხოლოდობითის, ისე მრავლობითისა; მეორე პირის მრავლობითი რიცხვისა) მჟღერდება მჟღერი ბგერით დაწყებულ ფუძესთან შეხვედრისას. ეს ასევეა ტაპანთურშიაც, მაგრამ ტაპანთურში რამდენიმე საგულისხმო გარემოებასთან გვაქვს საქმე:

პირაქეთა დიალექტებში **ჰ(ა)-ს** – პირველი პირის მრავლ. ნიშნის – ფუძის საწყის მჟღერ თანხმოვანთან უშუალოდ შეხვედრისას გარდამავალს ზმნებში ვიღებდით **აა-ს**, რაც, უნდა ვიფიქროთ, გამოწვეული იყო **ჰ**-ს რიგის მჟღერი სპირანტის დაკარგვით პირაქეთა დიალექტებში⁴. ტაპანთურში კი ასეთი ბგერის არსებობის გამო დაცულია მოსალოდნელი სახეობა:

ითა- ჰა -ჟებ	– 47 – მას (რალაცას) შიგ ჩავავადებთ
მაშაკ ა-აჰ -ჟებ	– 73 – ორმო ამოვთხაროთ.
იზჰა- ჰ -გ'უან	– 54 – ის (რალაც) მისთვის (მამაკ.) მოგვეკონდა.
ჰაჯა დ-ჰა -ჟად	– 42 – ხოჯა მოვატყუეთ.
ა-ა-ჰ -დგრუმა	– 2 – ის (რალაც) ვიცით?

და სხვ.

¹ გაუგებარია, სასკოლო გრამატიკა რას ეყრდნობა, როცა მესამე პირის მრავლობით რიცხვში **დარა** ნაცვალსახელთან დაკავშირებით უჩვენებს **და, დ(გ)** პირის ნიშნებს. იხ. Грамм. абаза бызшвала... §27.

² იხ. ავტორის: „Относительное местоимение в глагольных формах абх. яз.“ საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე. ტ. III, №4.

³ იხ. ავტორის: „გარდამავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში“, ე. მ. ტ. XII.

⁴ ზოიფურს დიალექტში აქა-იქ შეიძლება **აა-ს** გვერდით **ჰ(ა)-ც** შეგვხვედროდა იმავე შემთხვევებში. მაგ., **ა-აჰ-გ'უედტ** „ის (რალაც) მიგვაქვს ჩვენ“ და სხვ. (იხ. ავტორის: „საანგარიშო მოხსენება აფხაზური ენის ზოიფურ კილოზე მუშაობის შესახებ“ ე. მ. ტ. IV, გვ. 238.

ერთხელ პირაქეთა დიალექტთა მსგავსად შეგხვდა: **აბაა** გარა – 23 – „ის (რაც) სად წავილოთ“.

აღვნიშნეთ, რომ პირის ნიშნის გამჟღერება ხდება ფუძისეულ მჟღერ თანხმოვანთან უშუალო შეხვედრისას. მაგ., თუ არის **იზმეძტ** „ის (რაც) დავინახე“, უარყოფითს ფორმაში იქნება **ისმმეძტ** „ის (რაც) არ დავინახე (= ვერ დავინახე)“, თუმცა პარალელურად, დადებითი ფორმის ანალოგიით, შეიძლება აგრეთვე **იზმმეძტ**. ტაპანთურში კი გამჟღერება (პირის ნიშნისა) ამ შემთხვევაშიაც უფრო სისტემატურს ხასიათს ატარებს. არის:

დგგზა-ზგ-მ-გდ	– 55 – ის (ვიღაც) არ მოვიყვარე.
დშა-ზგ-მ-გკა...	– 40 – ის (ვიღაც) არ მოვიყვანო რა...
დგგზა-ჟგ-მ-ბატ	– 29 – ის (ვიღაც) თქვენ არ ნახეთ (არ გინახავთ)
ი-ჟგ-მ-უაზ...	– 40 – რასაც თქვენ არ შერებოდით...

და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებიდან ცნობილ მჟღერით დაწყებულ გარდამავალ ზმნათა გარდა¹ პირის ნიშნითა გამჟღერებას ტაპანთურში იწვევს მკვეთრი ბერით დაწყებული აკაბარა („ბანა“) ზმნაც.

მაგ.:

ჩაგ-ზ-კაბატ – ვიბანავე, ტანი დავიბანე.

ჩა-აზ-კაბუმ – 74 – ვიბანაოთ (ვიბანავებთ) და სხვ.

საგულისხმო შემთხვევაა! ხომ არა გვაქვს ამ ფაქტში ახალი ტენდენციის ჩანასახი და ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ გარდამავალ ზმნათა სუბიექტური პირის ნიშნები მომავალში განსხვავებულ სახეს მიიღებენ, საერთოდ გამჟღერდებიან?

თითო-ოროლა განსხვავებულ შემთხვევას პირის ნიშნითა გარეგნულ სახესა და ადგილმდებარეობაში შეიძლება შევხვდეთ ცალკეულ ზმნებთან დაკავშირებით. მაგ., მესამე პირში ნივთთა კლასში სუბიექტის ნიშნად გვევლინება **-ნა**, როცა ზმნა სამპირიანია, ან როცა იგი (გარდამავალი ზმნა) ორპირიანია, მაგრამ რთული ფუძის მქონეა და სუბიექტის ნიშანი მოქცეულია პრევერბის შემდეგ. დანარჩენ შემთხვევაში არის **ა**¹. ტაპანთურშიაც ეს ასეა. მაგრამ ტაპანთურში ზმნებს უფრო ახასიათებს წინდებულიანი ფორმები. პირის ნიშნიც ასეთ შემთხვევაში ექცევა წინდებულის შემდეგ და რთული ფუძის მქონე ზმნათა მსგავსად ნივთთა კლასის სუბიექტური პირის ნიშანი წარმოგვიდგება **ნა**-ს და არა **ა**-ს სახით.

მაგ.:

აჩგ დან-შა-ნა-ბა... – 59 – (შდრ. პირაქ. დიალექტ. აჩგ დან-ა-ბა) ის (ვიღაც) ცხენმა როცა (მ ო-) დაინახა...

დშა-ნა-ბად – 22 – ის (ვიღაც) მ ა ნ (რაცამ) (მო) დაინახა.

აშა-ნა-ჰა-აჟა იუბაბ – 49 – რასაც (რეებსაც) ი ს (რაც) (მო)-იტყვის, ნახავ შენ (მამაკ.) და სხვ.

¹ იხ. ავტორის: „გარდამავლობის კატეგორია აფხაზ. ზმნებში“, ე. მ. ტ. XII, გვ. 67.

ეგვევ პირის ნიშანი, თუ სუბიექტს არ გამოხატავს, **ა**-ს სახით გვევლინება, რადგანაც იგი ჩვეულებრივ პრევერბის წინ დგას ხოლმე. ტაპანთურში ერთ შემთხვევაში იგი პრევერბის შემდეგ იქნა დასმული და სუბიექტური ნიშნის მსგავსად **ნა**-ს სახით წარმოგვიდგა. მაგ.,

ი-**ჯ**-**ნა**-სერს უაშოთ-45 – მ ა ს (რაღაცას) მას (რაღაცას) წავადრობინებ.

როგორც უკვე სათანადო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ყველა გარდაუვალ ზმნას სუბიექტის ნიშნად **დ**-ს რიგის პირის ნიშნები მოუდის¹. გამონაკლისს ამ მხრივ ქმნის მეშველი ზმნა **საუბ** || **საკუბ** „ვარ“, **საკუნ** „ვიყავ“..., რომელიც ერთპირიანი ჩანს და რომელსაც პირის ნიშნად **ლ**-ს რიგის პირის ნიშნები აქვს გამოყენებული („არსებობის“, „ყოფნის“ გამოსახატავად სხვა, **დ**-ს რიგის პირის ნიშნის მქონე, **აყაზარა** ზმნაც გვაქვს აფხაზურში).

ეს მეშველი ზმნა ამავე პირის ნიშნებით ტაპანთურსაც გააჩნია, ოღონდ მხოლოდ **აკუ**- || **აკ**- ფუძით. „**საუბ**“ აქ არ გვხვდება. არის, მხოლოდ **საკაბ** „ვარ“.

მაგ.:

... ფაკ ძკ.გნ – 2 – ...ვაჟიშვილი იყო

რკ.აბ – 45 – ისინი არიან

და სხვ.

ე. წ. ინფინიტურ ფორმებში, როცა საგარემოებო ნაწილაკები დაერთვის ამ ზმნას, ვიღებთ პირაქეთა დიალექტების მსგავსად:

ზოსჰან **შ**-იკუზ... – 73 – ზოსჰანი რომ (რ ო გ ო რ ც) იყო...

იფჰ.გს **შ**-ლკუზ... – 73 – მისი (მამაკ.) ცოლი რომ (რ ო გ ო რ ც) იყო
ის (დედაკ.) და სხვ.

შ- ვითარების გამომხატველი ნაწილაკი მოქცეულია თავში და მას მოსდევს პირის ნიშანი. ეს იშვიათი შემთხვევაა საგარემოებო ნაწილაკის ასეთი ადგილმდებარეობისა. საგარემოებო ნაწილაკი საერთოდ მოსდევს პირველ ადგილას მდგომ პირის ნიშანს. პირველ ადგილას კი ჩვეულებრივ **დ**-ს რიგის პირის ნიშნებია.

ამ შემთხვევაში კი პირველი ადგილი **ლ**-ს რიგის პირის ნიშანმა დაიჭირა და საგარემოებო ნაწილაკი მის შემდეგ კი არ მოექცა, არამედ მის წინ. მივიღეთ: **შ**-**ი**-კუზ.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჩანს, რომ ენისთვის აუტანელი ხდება ერთპირიანი, გარდაუვალი ზმნის არა **დ**-ს რიგის პირის ნიშნით გაფორმება და იგი ცდილობს ეს გამონაკლისი შემთხვევაც საერთო წესს დაუქვემდებაროს. ამიც უნდა აიხსნებოდეს ტაპანთურში ჩვენ მიერ დადასტურებული მეტად საინტერესო ფორმა **დ-შ-ი-აკუ** (ჰაკა **დშიაკუ** (sic!)) გერდგრამ – 12 – ხოჯა რ ო მ (რ ო გ ო რ ც) ა რ ი ს, არ იციან.

¹ იხ. ავტორის: „Относительное местоимение...“, საქ. აკად. მოამბე. ტ. IV, №4; „გარდამავლობის კატეგ. აფხაზ. ზმნებში“. ე. მ. ტ. XII.

ეს ზმნა ერთპირიანია. აღნიშნულ ფორმაში კი ორი სხვადასხვა რიგის პირის ნიშანია სუბიექტის გამოსახატავად წარმოდგენილი: **დ-** და **ო-**.

ზემომოყვანილ ფაქტს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს აფხაზურში. ამავე ზმნისაგან ნაწარმოები კითხვითი ფორმების ანალიზისას.

„რა არის?“ იქნება „ზაკუზი“. მას ჩვენ იმავე ზმნის ინფინიტურ ფორმაზე დართულ კითხვით წარმოებად მივიჩნევდით¹. **ზ** აქ **ლ-**ს რიგის პირის ნიშანს სცვლის ზმნის მიმართებით – ნაცვალსახელურ ფორმაში. ამდენად **ზაკუზი ო-აკუზ**-ის შესატყვისი კითხვითი ფორმაა.

მაგრამ **ზაკუზი**-ს პარალელურად გვხვდება „**ო-ზაკუზი**“-ც, რომელშიაც **ო-** პრეფიქსს ჩვენ გააზრიანების შედეგად დართულ შემდეგდროინდელ პირის ნიშნად მივიჩნევდით¹.

რომ ამ ზმნის **ლ-**ს რიგის პირის ნიშნისეული სისტემა თანდათან იშლება, ეს ნათლად ჩანს **დშიაკუ** ფორმიდან. ბუნებრივია, რომ ეს პროცესი ინფინიტურ ფორმებში დაიწყოს.

§ 41. ზოგი თავისებურება პირის აფიქსთა გამოყენებაში. ტაპანთურში პირები ზმნაში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის წარმოდგენილი, მაგრამ აქა-იქ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს საერთო წესისგან გადახვევას.

ზოგჯერ **ა-**ს ნაცვლად გვაქვს **რ-**, რაც გამოწვეული უნდა იყოს აზრობლივი შეთანხმებით.

მაგ.:

ქეთ-ჰკ-გნკ დნა-**რგ**-ქ-ფშტ – 4 – ერთ პატარა სოფელს მან (ვილაცამ) შეხედა (მ ა თ)²

ქეთ **რგ**-მაჯა – სოფლის ბოლოს = სოფელი მ ა თ ბოლოს².

ამდგუ **რაფნ** დლეგან... – 74 – დიდ წყალში (= დიდი წყალი მ ა თ შ ი) მან (ვილაცამ) მას (დედაკ.) წაუბიძგა რა...

ან: ანგკ დჰაცდგრითა... – 58 – ერთმა დედამ ის (ვილაც) ჩვენთან ერთად და ბ ა დ ე ს რა...

და სხვ.

პირიქითაც: ადამიანთა კლასის სახელი, მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილი, ზმნაში აჩენდა ადამიანთა კლასის მხოლობითი რიცხვის **დ** ნიშანს. ორი შემთხვევა გვქონდა ამისა:

თაცა**ცა**, ჰკ-გნ**ცა** დაგ^რგრემამ – 3 – პატარძლები (რძლები), ვაჟები (ბიჭები) მათ არ ჰყავთ (**ის**).

¹ იხ. ავტორის: „კითხვითი ფორმები აფხაზურში“. საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, №9.

² ასეთ შემთხვევებში არც პირაქეთა დიალექტებშია შეუძლებელი აზრობლივი შეთანხმება, მაგრამ მათში ეს მეტად იშვიათად ხდება.

აჭკენ აფჰესფა დჰაზგეზ დალარგმჰაჟა აჟაჰაჟა დჰან – 53 – ქალიშვილი (ცოლი) რომ მოიყვანა, იმ ყმაწვილს ანგარიშს არ უწევდნენ რა, (ისეთი) ხ ა ლ ხ ი (ა დ ა მ ი ა ნ ე ბ ი) ი ყ ო .

ზოგჯერ ადამიანთა კლასის სიტყვას ზმნაში მოსალოდნელი დ-ს ნაცვლად, ნივთთა კლასის ი- ნიშანი გაუჩნდა.

მაგ.:

ზაზენ, უთემე **ჰ-გ-გ-ა** ძამაბ – 49 – პატრონო, შენს სახლს ცუდი კ ა - ც ი ჰყავს (ა ქ ე ს). უნდა ყოფილიყო: **დამაბ**.

შემზნაჰა **ჰ-გ-გ-ა** იმნგუსთენ, იჯგულსცაბ – 49 – თქვენს სახლში ცუდი კაცი თუ არის, გავაგდებ. უნდა ყოფილიყო, **დმნგსთენ**, **დჯგულსცაბ**.

რჭკენგე თაგზა იზჰადგად – 61 – თავის ვაჟს ცოლი მოუყანა მან (მამაკ.) უნდა ყოფილიყო: თაგზა **დიზჰადგად**.

შაჰატეგე **ჰაჰაჟთა...** – 18 – მოწმისაც შოვნით... უნდა ყოფილიყო: შაჰატეგე **დჰაჰაჟთა**.

და სხვ.

თუ ამ რიგის შემთხვევები უბრალო წაცდენის შედეგი არაა, შეიძლება გარკვეული ტენდენციის მაუწყებელიც იყოს. კერძოდ, ადამიანთა კლასის დ- ნიშნის ი-თი შეცვლა, ეგების, ადიღური ენების გავლენას მიეწერებოდეს, რამდენადაც ისინი კლასებს არ განასხვავებენ (მით უმეტეს, რომ ამ ენებშიაც მესამე პირის ნიშნად ი-ვე გამოდის).

აფხაზურ მარტივ ფუძიან ზმნაში, ჩვეულებრივ, ერთი ან ორი პირია წარმოდგენილი. მარტივი ფუძის მქონე სამპირიანი ზმნები თითოეულ ჩამოსათვლელია.

ორპირიანი ზმნები სამპირიანად იქცევიან კაუზატივისა, ქცევის გამომხატველ და სხვა აფიქსების დართვით. ერთპირიანები კი იქცევიან ორპირიანად და სხვ.

კაუზატივის აფიქსს გარდა აღნიშნულ წინდებულთა როლში გვევლიანებიან: **ლა-**, **მა-**, **ც-**, **ზ-**... ეს ტაპანთურშიაც ასეა. მაგ.:

დ-ა-ლა-ცატ – 8 – ის (ვიღაც) მ ი თ (რადაცით) წავიდა.

დ-ლე-მა-რეცჰახან... – 2 – მ ა ს (დედაკ.) ის (ვიღაც) შეეცოდა რა...

ი-სგ-ცგ-სწაპ – 53 – თან გავიყოლებ მას (რადაცას) მ ე ს-თ ა ნ გავაყოლებ...

მაგრამ ზოგ ზმნასთან ამ წინდებულთა განსხვავებულად დაკავშირების გამო ტაპანთურში, პირის ნიშანთა განსხვავებულ სახით გამოყენებასთან გვაქვს საქმე.

პირაქეთა დიალექტებში **ადგრა** („ცოდნა“, „ცნობა“, „გაგება“) ზმნა მარტივ ფუძეს იყენებს ე. წ. „სათავისო“ შინაარსის გამოსახატავად. ტაპანთური კი მიმართავს კაუზატიურ ფუძეს და პირის აფიქსიც განმეორებით დაერთვის ზმნას:

ყარუთა იუგლუ, **სსგრდგრუაშ:ტ** – 20 – ძალად, რაც გაქვს შენ (მა-მაკ.), გავიგებ (= გ ა ვ ი გ ე ბ ი ნ ე ბ).

იწაფხა სანგუგ², ჰარდგრ³ (← **იჰჰარდგრ**) – 5 – მისი (მამაკ.) გასალე-ბი სადაც არის, გავიგებთ (= გ ა ვ ი გ ე ბ ი ნ ე ბ თ)...

როგორც სამართლიანად შენიშნავს კ. ბოუდა, იგი ადილურის **ზ-ღ-ს-ს**-ს („sich wissen lassen“) თარგმანს წარმოადგენს¹.

უფრო ხშირია **ზ**- („თვის“-) წინდებულის გამოყენება ტაპანთურში (უნდა ვიფიქროთ, ესეც ადილური ენების ანალოგიით ხდება. ამ უკანასკნელებში სათანადო ნაწილაკი შესაძლოა თითქმის ყველა ზმნას დაერთოს).

მაგ.:

ლგრგრა დ-**ა-ზ**გ-ლასძათა დგრგშ:გდტ – 3 – „თავისი საცეხვი მან (ვილაცამ) მისთვის (რადაცისთვის) – გაადვილებით დაფქვა (გაცეხვა)“, გაცეხვა გაუადვილდა (გაუმსუბუქდა რა, გაცეხვა მან (ვილაცამ)“².

ასარცაშ. ილა-ჰკ.გნ რკვტა იშგრჰარა-ჰა აჰა მურად (დ)**აზ**-რემამჰა იჰარციტ – 4 – მონადირის პატარა ძალს ისინი დაჭერთ რომ შეჰამენო, (ამის) გარდა მისთვის (რადაცის) არ ჰქონდათ რა, მორეკავდნენ.

უ-**ჰა-ზ**-ლედყაზა! – 6 – შენ (მამაკ.) ჩვენთვის მას (დედაკ.) უექიმე (=ექიმე)! („გვიექიმე მას“).

ამ ნიადაგზე, როგორც ვხედავთ, ვიღებთ გარდაუვალი ზმნის სამპირიან ფორმებს.

აურა („რგება“, „შოვნა“...) ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა გარდამავლად ქცეულა. მასაც შეიძლება დაერთოს **ზ** :

მა, არათ ანაშაქა ჰა! – ლჰან (**ი**) **ი-ზ-ჰა-ლ**-რუტ – აჰა, ეს კიტრები ჰამეო, თქვა მან (დედაკ.) და გადასცა (= ... ისინი მისთვის (მამაკ.) მან (დედაკ.) აშოვნინა, არგო...) და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში **აწარა**, **აზწარა** („შეკითხვა“) ზმნას ირიბი ობიექტის ნიშანთან **ზ**- მუდამ ახლავს. მაგ., დგდზწაადტ „მან (ვილაცამ) მას (მამკ.) ჰკითხა (= მისთვის (მამაკ.) იკითხა)“. ტაპანთურში ამ შემთხვევაში

¹ იხ. მისი: „Das Abasinische...“, გვ. 245.

² ზუსტი თარგმანის მოცემა ჭირს.

ზ არ არის საჭირო. იქნება: დედწაბ – 40 „მან (ვილაცამ) მას (მამაკ.) ჰკითხა“; **ო-ჭა-ლ-წაბ** – 3 – „მათ მას (დედაკ.) ჰკითხეს“ და სხვ.

ზ მასში მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს, როცა „რისთვისმე“, „რისამე გამო“ არის შეკითხვა. მაგ., აპ დაწწაბტ: რთეფჰპ დეფმძუმა ჰა? – 3 – „ბატონმა იკითხა მ ი ს თ ვ ი ს (რაღაცისთვის) : მათი ქალიშვილი ლამაზიაო?“

პირაქეთა დიალექტებში **აპ.არა** ზმნა თავისი მარტივი ფუძით სამპირიანიც არის. ასევეა ტაპანთურშიაც. მაგ., ი-რე-მ-ჰ.დ – 72 – „მან (მამაკ.) მათ ის (რაღაც) უთხრა“, ოღონდ აქ უფრო გავრცელებულია ამ შინაარსით „მ ი ს თ ვ ი ს თქვა“; ზმნა ორპირიანია, ირიბი ობიექტი კი ცალკეა „თვის“ თანდებულთ გაფორმებული. მაგ.: აჟაჟაჟა აჟგდ **ირჰად**, აზწკა ზჰგზ, **რჰაზ** – 49 – „ხალხმა ეს თქვეს (თქვა), კვიცი ვისაც ეკუთვნოდა, მ ი ს თ ვ ი ს“ = ეს უთხრეს...“. ამ ზმნის სამპირიანი ფორმებისთვის **ზ** („თვის“) ელემენტის გამოყენება ბზიფურ დიალექტსაც ახასიათებს, მაგრამ ბზიფურში იგი, ჩვეულებრივ, ზმნას ახლავს. მაგ., **იზგრჰ.დ** – „მათ მ ი ს თ ვ ი ს (მამაკ.) თქვეს (რაღაც)“ = უთხრეს...“. „თვის“ დამახასიათებელია ამ ზმნისათვის ადილეურს ენებშიაც. მაგ., ყაზარდ. ყგს-**ზ**-ი-ყას – „მომეს-თ ვ ი ს-თქვა“ = „მითხრა“ და სხვ.

საყურადღებოა აგრეთვე აჭეთრა („დამახება“) ზმნა. იგი რთულფუძიანი გარდამავალი ზმნაა. სუბიექტის ნიშანი მოქცეულია პრევერბის შემდეგ (მაგ., ჰგ-**ს**-თიტ – „დავიმახე“). პირდაპირი ობიექტი მას დაკარგული უნდა ჰქონდეს.

ტაპანთურში იგი ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნის სახითაც გვევლინება. მაგ., **დეჰ.ტტ** – 7 – „მან (ვილაცამ) დაიყვირა, დაიძახა“; ახტწტცა... „ე, იშიგნტუდა, რტუდა“? – ოჰან **იჰ.ტტ** – „სამმა კაცმა... ჰეი, სახლში ვინააო?“ და ი ძ ა ხ ე ს“ და სხვ.

იგი აქ გარდამავალიც არის, ოღონდ ამ შემთხვევაში **ზ** („თვის“) აფიქსის გარეშე არ შეგვხვდრია. მაგ.:

აფათჩაჰ უ-**ზ**-ჰგ-მ-თიტ – 30 მეფე (ფადიშაჰი) გიხმობს შენ (მამაკ.) = შენთვის იძახის“.

ეს პირაქეთა დიალექტებშიაც გვხვდება. ტაპანთურში ერთხელ სამპირიანი ფორმაც დავადსტურეთ. მაგ.,

აფ.ჩაჰ ითაგ.ზა **ი-ბგ-ზ-ჰე-ლ**-თიტ – 30 – მეფის (ფადიშაჰის) ცოლი გიხმობს შენ (დედაკ.) = „... შენთვის მას (?) იძახის“.

ტაპანთურში ჩვეულებრივია ასეთი ფორმებიც:

ლგჩგრგნ-ფჰ.გს **დ-ჭა-ზ-ჰგ-ლ**-თენ... – 58 – მან (დედაკ.) თავის მსახურ ქალს დაუძახა რა..., მოიხმო რა...

დ-ჭა-ზ-ჰგ-რ-თდ – 6 – იგი (ვილაც) მოიხმეს.

დ აქ პირდაპირი ობიექტის ნიშნად გვევლინება, მაგრამ მისთვის შეუფერებელი უნდა იყოს **ზ**-ს დართვა. **ზ ლ**-ს რიგის პირის ნიშნებს ერთვის ხოლმე, ამდენად პირაქეთა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი

ლგ-ზ-ჟგ-რ-თიტ „მათ მას (დედაკ.) დაუძახეს“ უფრო თანამიმდევრულია. პირდაპირი ობიექტის დაკარგვამ შექმნა ასეთი ფორმა, თორემ პირველ ადგილას დ-ს რიგის პირის ნიშანს მოველოდით.

ალბათ ამიტომვე იყო, რომ ტაპანთურმა მის ადგილას დ-ს რიგის პირის ნიშანი დასვა, მაგრამ ზ-ც შეინარჩუნა.

§ 42. კაუზატივი. კაუზატივისათვის ტაპანთურშიაც რ- აფიქსი გვაქვს. იგი იწვევს მესამე პირის მრავლობითი რიცხვის რ პრეფიქსის დ-თი შეცვლას. პირაქეთა დიალექტებში რ-ს დ-თი შეცვლა კაუზატიურს ფორმებში სისტემატურად მხოლოდ მაშინაა გატარებული, როცა იგი სუბიექტს გამოხატავს, ხოლო როცა იგი ირიბ ობიექტს გამოხატავს, მაშინ გვაქვს დ-ს გვერდით რ-ც. მაგ., არის, როგორც ი-დ-დგ-რგ-ლედტ, ისე ი-რ-დგ-რგ-ლედტ „მ ა თ მ ა თ ის (რადაც) დაადგმევინეს“ და სხვ.

ტაპანთურში კი ირიბი ობიექტის როლშიაც იგი სისტემატურად დ-თია წარმოდგენილი:

იდდრგმახტ – 28 – მათ მათ შეაკერვინეს ის (რადაც).

(ი)დდრგჭიტ – 27 – ისინი მათ აჭმევენ მას (რადაცას)

და სხვ.

კაუზატიური წარმოება ზმნაში იწვევს ახალი პირის გაჩენას. ამავ დროს გარდაუვალი ზმნა იქცევა გარდამავლად. გარდამავალ ზმნას კაუზატიურს ფორმაში უჩნდება ახალი, სუბიექტის იძულებით მოქმედების შემსრულებელი, პირი. მაგ., დგ-რ-შიტ „მათ მოკლეს ის (ვიღაც)“ და კაუზ. დგ-ლ-დგ-რშიტ „მათ მას (დედაკ.) მოაკვლევინეს ის (ვიღაც)“.

ორპირიან გარდაუვალს ზმნაში პირთა ფუნქციები იცვლება. ის, რაც სუბიექტი იყო, კაუზატიურს ფორმაში იქცევა პირდაპირ დამატებად, ზმნას უჩნდება ახალი, სუბიექტის, პირი; ირიბი ობიექტი რჩება ირიბ ობიექტადვე. მაგ., დგ-მ-ცხრაადტ „ის (ვიღაც) მას (მამაკ.) დაეხმარა“, მაგრამ: დგ-მ-სგ-რცხრაადტ „ის (ვიღაც) მას (მამაკ.) დავახმარე“.

ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნაც კაუზატივის წარმოებით გარდამავლად იქცევა და ყოფილი სუბიექტის პირი პირდაპირ ობიექტად წარმოგვიდგება, ზმნას სუბიექტის პირი კი ახალი გაუჩნდება. მაგ., დ-ტ-ედტ ის (ვიღაც) დაჯდა“, მაგრამ: დგ-სგ-რტ-ედტ – „ის (ვიღაც) დავსვი“.

ასეთ ზმნებს, ჩვეულებრივ გარდამავალ ზმნათა მსგავსად, შეიძლება გაუჩნდეს პირი, რომელსაც სუბიექტი აიძულებს შეასრულოს მოქმედება. მაგ., დგ-ლ-სგ-რტ-ედტ – „ის (ვიღაც) მას (დედაკ.) დავასმევინე“ და სხვ.

ტაპანთურს ამ შემთხვევაში, ადილეურ ენათა გავლენით, ერთი თავისებურება ახასიათებს: თუ ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა კაუზატიური წარმოებით სამპირიანი გახდება, ე. ი. ორმაგად იქნება გამოხატული კაუზატივის შინაარსი (მაგ., „დაწვა“, „ვაწვენ“, „და ვ ა წ ვ ე ნ ი ე“), იქ, პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით, ზმნაშიაც წარმოდგენილი იქნება კაუზატივის აფიქსი ორმაგად.

მაგ.:

დღზზრშთიზ, ამს-ქა დდგ-მ-რრგ-გ-ზ-ედათა..., აკუნ – 6 – მან (მამაკ.) ის (ვილაც) რისთვისაც გაუშვა, ის (ვილაც) დათვე-ბისგან შეეშინებინარა..., (ამისთვის) იყო. (შდრ; დგ-ზ-ედნ „ის (ვილაც) შეშინდა რა...“).

დგ-დგ-მ-რრგ-ცატ – 4 – მათ იგი (ვილაც) მან (მამაკ.) გააგზავნი-ნა (შდრ. აცარა, დცატ „წავიდა“, არცარა, დსგრცად „წარვაველინე“, არგრცარა, დდდგრცატ).

დლ-დგ-რრგ-წრნეს... – 6 – მას (დედაკ.) ის (ვილაც) მათ რათა აყვი-რებინონ... (შდრ. აწრგრა, დწრგტ „დაიყვირა“; აწრგრა, დდსგრწრგტ „ვაყვირე“) არრგწრგრა, დლდგრგწრნეს).

ი-ჭა-კ-გ-დგ-მ-რრ-შაატ – 6 – მან (მამაკ.) მათ ისინი გარშემოარ-ტყმევინა (შდრ. აკ-შარა; აკ-გრშარა, აკ-გრშარა)

აჟათ (ი)ნგ-ზგ-უ-რრ-ხუშ-და? – 43 – მათ ვის (და)ამუშავებ-ნებ? (შდრ. ანხარა; ანგრხარა; ანგრრხარა).

და სხვ.

ორმაგი კაუზატივის ნიშანი შეიძლება შეგვხვდეს ჩვეულებრივს გარდამავალს ზმნაშიაც. მაგ., აქარა („ჭამა“) ზმნაში: ილგდსგრრგჭიტ „მე მას (მამაკ.) მისთვის (დედაკ.) ვაჭმევინებ მას (რადაცას)“ და სხვ.

ორმაგი კაუზატივის აფიქსი დამახასიათებელია ადილურ ენათა-თვის. მაგ., ყაბ. სოკ-პ „მოვდივარ“, სო-ღ-კ-პ „ვავლენ მე მას“, იზო-ღ-ღ-კ-პ „მას ვავლენინებ მას“ და სხვ.

§ 43. პოტენციალისი. პოტენციალისის საწარმოებლად ტაპანთურ-შიაც **ზ**- პრეფიქსი გამოიყენება. პირაქეთა დიალექტებში იგი ძირითადად უარყოფით ფორმებს ახასიათებს და იძლევა ქართ. „ვერ“ ნაწილაკის შინა-არსს. დადებით ფორმათაგან უმთავრესად პირობითობის შინაარსის მქო-ნე წარმოებებში იჩენს თავს.

მისი დართვა პირის ნიშნებზე გარკვეულს შემთხვევებში იწვევს პი-რის აფიქსთა ადგილმდებარეობაში ცვლილებებს. მაგალითად, თუ იგი სამპირიანი გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ნიშანს დაერთო, აღნიშნული პირის ნიშანი მესამე ადგილიდან მეორეზე გადმოინაცვლებს. მაგალი-თად, ი-რა-ს-ჰ.ომ „მათ არ ვეუბნები მას (რადაცას)“ ნაცვლად იქნება: ი-სგზ-რა-ჰ.ომ „მათ ვერ ვეუბნები მას (რადაცას)“ და სხვ.

აგრეთვე რთული ფუძის მქონე გარდამავალ ზმნებში თუ სუბიექ-ტის ნიშანი პრევერბის შემდეგაა ჩვეულებრივ, პოტენციალისის ფორმაში. იგი პრევერბის წინ გადმოინაცვლებს და მეორე ადგილს დაიჭერს³.

³ ასეთ ცვლილებათა მნიშვნელობისა და, საერთოდ, პოტენციალისის კატეგორიის შესახებ აფხაზურში ცალკე გვაქვს მსჯელობა.

ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ტაპანთურშიაც:

იგ^აგსგ^ზემთიდ – 42 – ის (რალაც) ვერ გავყიდე.

აბორა გ^აიზ მათჰუმ – 5 – ის (მამაკ.) თავლას ვერ (გამო)წმენდს
(... შიგნიდან ვერ „გამოყრის“).

ეგ^აიზა ლემხხტ – მან (მამაკ.) ის (რალაც) ვერ გამოიღო შიგნიდან.

ათვეთ გ^აიზამთებტ – 43 – პასუხი ვერ გასცა მან (მამაკ.) მას (რალაცას) და სხვ.

ტაპანთურში, პირაქეთა დიალექტებისაგან განსხვავებით, პოტენცი-
ალისის აფიქსი აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს თხრობითი კილოს დადებითს
ფორმაშიაც. მაგ.,

ტე-სზგ-ჟან... – 18 – მე შევიძელ-მოგატყუე რა შენ (მამაკ.)...

და სხვ.

აქ ეგებ კვლავ ადილურ ენათა გავლენა იჩენდეს თავს. სათანადო
ფორმები შესაძლებელი ფორმებია ადილური ენებისათვის.

§ 44. რეფლექსური ფორმები ზმნისა. აფხაზური რეფლექსურობი-
სათვის ძირითადად გამოყენებულია **ჩ** ელემენტი პრეფიქსად. მას თან ერ-
თვის აგრეთვე კუთვნილებითი აფიქსები.

პირაქეთა დიალექტებში მას ეს პირთა კუთვნილებითი აფიქსები
მუდამ ახლავს. ამ ნიადაგზე ზმნაში ერთი და იმავე პირის ორი ნიშანია
წარმოდგენილი.

მაგ.:

ს-ჩგ-ს-შტედტ „თავს ვიკლავ“ = „მეს-თავს-მე-ვკლავ“.

ს-ჩგ-ს-კაბოდტ „ვბანაობ“ = „მეს-თავს-მე-ვბან“ (купаюсь)

და სხვა⁴.

ტაპანთურში კი რეფლექსური ფორმების შემქმნელ **ჩ** ელემენტს
კუთვნილების გამომხატველი პირის აფიქსები აღარ ერთვის და პირაქეთა
დიალექტების სჩგსშუედტ-ის ნაცვლად არის: ჩგსშიტ – „თავს („сeн“) მე-
ვკლავ“ = „თავს ვიკლავ“.

მაგ.:

სარგ^აჩგ-ს-შხგგ – 52 – მეც თავს-მოვიკლავ.

ჩგ-სგრფსგბ – 71 – თავს-მოვიკვდივებ.

აც-გლ^ა აფშთა ჩგ-მ-ჩფან... – 46 – მან (მამაკ.) ხარივით თავი-გაიხადა-რა

ჩგ-ს-გრჰალ^აპ – 41 – თავს-დავიმძიმებ.

ზაჯგ^აჩგ-გისგრბახგრემ – 53 – ვინმესაც (არავისაც) თავს-არ ვუჩვენებ.

ჩგედ დგრშტ – 16 – მათ - თავი-მოაკვლევინეს - მათ.

⁴ მსგავსივე აგებულებისაა სხეულის ნაწილებთან დაკავშირებული (და ზოგი
სხვა) წინდებულის მქონე ზმნები. მაგ., **ი-ს-შაგ-ს** წოდტ „ტანთ-ვიცვამს“ = „მას
(რალაცას) მეს ტანს მე ვაცმევ“ და სხვ.

ჩეჯეჯა! – 44 – „თავი“-დაიბანე = იბანავე!
უმტალთა ჩე-ფშა! – 40 – შენ (მამაკ.) დაწეი და დაისვენე!
კვდათა ჩე-ლგრტლატ – 3 – მან (დედაკ.) ცალკე გაიხადა (= „თავი გაიხსნა“)
აჰ... ჩე-შაშტგებენ... – 4 – ბატონმა „თავი“-ასწია რა... = ბატონი აიწია რა...

ჩე-დრეცქატ – 7 – მან (მამაკ.) თავი-გაისუფთავა = ...გასუფთავდა.

ჩე-უმრგმენ! – 8 – შენ (მამაკ.) თავი-არ დაიკარგო! და სხვ⁵.

ანალოგიურ მოვლენას ადგილი აქვს ადილეურს ენებში. იქაც არის „თ ა ვ ს ვკლავ“ (= „თავს ვიკლავ“)⁶.

გარდა ამისა ტაპანთური დიალექტი პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით და ადილეურ ენათა მსგავსად საკუთარი თავისადმი მიქცეული მოქმედებას კაუზატიური წარმოებით გამოხატავს⁷.

მაგ.:

ფშა-ტაკ. სს-რ-გსგპ – 6 – ცოტა ქარს მოვიქროლებ = „... მეს-მე ვსცემ (მას)“.

ყარგუთა იუტლუ, სსტრდგრტაშტ – 20 – შენ (მამაკ.) ძალად რაც გაქვს, გავიგებინებ = ... მე-მეს-გავაგები-ნებ (ვაცოდინებ) მას (რადაც). (შდრ. ადილ. ზგ-ზ-ო-ღჰ-ჰ „თავს-გავაგებინებ, ვაცოდინებ“).

საყურადღებოა, რომ ტაპანთურმა ეს ზმნები ადილეურის მსგავსად კაუზატიურად აწარმოვა, მაგრამ ამ უკანასკნელთა **ზ**- ელემენტის („снѣ“) სანაცვლო აფხაზ. **ჩე**- კი არ გამოიყენა, არამედ სუბიექტისავე პირის ნიშანი დაურთო მის ნაცვლად. იგი აქ უკვე ირიბი ობიექტის როლში მოგვევლინა.

§ 45. მიმართულების გამომხატველი ელემენტები ზმნაში.

აფხაზურ ზმნაში მიმართულების გამოსახატავად წინდებულები გამოიყენება. ზოგი რთული ფუძის ზმნაში, თავისთავად წინდებულის შემცველში, ამავე ფუნქციით სუფიქსებიც გვევლინება, მაგრამ ამას მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში შეიძლება ჰქონდეს ადგილი.

პრეფიქსთაგან, მათი ფუნქციის მიხედვით, ხერხდება ორი რიგის მიმართულების ელემენტთა გამოყოფა: ერთნი ოდენ მიმართულებას გამოხატავენ და იმდენად ზმნის შინაარსის ცვლილებას არ იწვევენ. ასეთია უმთავრესად **აა-** („მო“-), **ნა-** („მი“-), **ჯა-** („ზემოთ“-), **ლა-** („ქვემოთ“-).

⁵ მთელი ჩვენი ტექსტების მანძილზე მხოლოდ ერთხელ დავადასტურეთ პირაქეთა დიალექტებისთვის შესაფერი წარმოება: **რ- ჩე- შა-რ- წახტ** – 6 – „მათ-თ ა ვ ი ა ნ თ ი-თავი დამალეს“ = „ისინი დაიმაღლენ“.

⁶ შდრ. ნ. ი ა კ ო ვ ლ ე ვ ი: „“, 1941 წ. გვ. 377.

⁷ შდრ. კ. ბ უ დ ა: „Das Abasinische...“, გვ. 245.

მაგ., აა-გა-რა „მოტანა“, ა-ნა-გარა „მიტანა“ და სხვ. თითო-ოროლა ზმნას თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, ისინი, ჩვეულებრივ, ცალკე არსებულ ზმნათა ფუძეებს ერთვიან.

მეორენი კი მიმართულება-ადგილსაც გამოხატავენ და თან ზმნათა მნიშვნელობასაც აწარმოებენ. ესენი ისეთ „ზმნის ძირებთანაც“ გვხვდებიან, რომლებიც ცალკე არ არსებობენ აფხაზურში. მაგ., რომელიმე ა-ჭა-ლა-რა „ზედ-(მაგ., ფერდობზე)-ასვლა“ და სხვ.

ეს ე. წ. „წინდებულები“ ცალკე არსებულ სახელთაგან მომდინარეობენ და ამდენად შეუძლიათ სტატიკური ზმნის ფ უ ძ ე ბ ა დ ა ც მოგვევლინონ. მაგ., ა-ა-ჭა-უპ „მას (რაღაცას = „ხეს“) – ის (რაღაც)-ა ს ხ ი ა (... მას-ზედაა)“. შდრ. ა-ჭა (← ა-ჭა) „პირი“ და სხვ.

პირველი რიგის წინდებულთა გამოყენებაში მნიშვნელოვან სხვაობას აქვს ტაპანთურში ადგილი.

აა- წინდებულის გამოყენება საკმაოდ შეზღუდულია პირაქეთა დიალექტებში ტაპანთურთან შედარებით. ტაპანთურში იგი (გა-) თითქმის ყველა ზმნასთან შეიძლება შეგვხვდეს. ამ შემთხვევაშიაც ტაპანთური ადილურ ენებს უნდა მისდევდეს. იქაც სათანადო წინდებული (ქვემოა-დილ. ჯა-, ყაბ. ყა-) ყველა ზმნას შეიძლება ჰქონდეს.

ტაპანთურში ჩვეულებრივია ამ რიგის შემთხვევები:

დარგ ო ხესუა მარგ ო დ-გა-ხესუა... – 65 – ისინიც ისვრიან რა, ისიც (ესეც) (მო-)ისვრის რა...

ი-გა-სემაჰად – 3 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) (მო-)მითხრა (შდრ. ყაბ. ყგ-ზის ჟიყას „(მო-) მითხრა).

დ-გა-რბად – 45 – ის (ვიღაც) მათ (მო-) დაინახეს.

აჩე დან-გა-ნაბა... – 59 – ცხენმა ის (ვიღაც) როცა (მო-) დაინახა...

ჟარარ ჟ-გა-ზერჟ-უზ, ჟარარ ჟაფშ: დემაბათა დ-გა-თახად – 59 – შენ (მამაკ.) ვინც (მო-)აგატირა, შენსავით ობლად (მო-) დარჩა.

ი-გა-რლთად – 59 – მან (დედაკ.) მას (მამაკ.) ის (რაღაც) მოსცა.

ჟარარ პალა უსთხუა, ჟარარ ო სარ პალა გა-სეუთხუა... – 22 – მე შენ (მამაკ.) ვადას კვლავ გამლევ (მოგცემ) რა, შენც მე ვადას კვლავ (მო-)მამლევ (მო-)მცემ) რა...

ხაბზათა ა-გა-რზენხუმად – 22 – ჩვეულებად მათ მო-დარჩებათ ის (რაღაც).

უ-გა-ჩეჟელ! – 45 – შენ (მამაკ.) ცხენზე (მო-) ჯექ! = შეჯექ!

ა-გა-იწჟადტ – 39 – მათ მას (მამაკ.) (მო-)ჰკითხეს.

ა-გა-სკვბ – 57 – მას (რაღაცას) (მო-) დავიჭერ. (შდრ. ყაბ. ყგზო-უბედ „მო-ვიჭერ“).

სა-გა-რჩა, ს-გა-რეზა! – 8 – (მო-) მაჭამე, (მო-)მასვი! (შდრ. ყაბ. ყგ-ზღაშხ, ყგ-ზღაჭ!) და სხვ.

რამდენსამე შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა ნა- წინდებულის ისეთ ზმნებშიაც გამოყენებას, რომლებშიაც პირაქეთა დიალექტებში ის არაა ჩვეულებრივ მოსალოდნელი. მაგ.:

დ-ნა-ზბატ – 8 – ის (ვიღაც) (მი-)დავინახე.

აჩქა ნა-რბიდ – 59 – ისინი ცხენებს (მი-)ხედავენ.

დ-ნა-ლღერბად – 77 – მან (დედაკ.) მას (დედაკ.) ის (ვიღაც) (მი-)ურვენა.

შარს შ.-ნა-მჭ.ეის! – 29 – თქვენ (მი-) გაიარეთ (გზაზე)! = გზა განაგრძეთ!
და სხვ.

ჯა-, ტაპ. ზა- („ზემოთ“ „ზე-“), წინდებული ტაპანთურში ძალზე იშვიათად გვხვდება. მაინც არის: დ-ზა-ფაჟა ტყამჭემსუა იჯარშიტ – 3 – „ის (ვიღაც) ზე-ახტომით რომ მიდის, უკვირთ“.

იგი ერთხელ ჯა- („თავი“ → „ზემოთ“) წინდებულითაც შეიცვალა ტაპანთურში: დმა-ჯა-წალღნ... – 13 – „ის (ვიღაც) ზე-წამოჯდა რა...“ (შდრ. პირაქ. დიალექტ.: დ-ჯა-ტ.ეძტ „ზე-წამოჯდა ის (ვიღაც)“.

პირაქეთა დიალექტებში ლა- იხმარება მაგ., ზმნაში ა ლ ე დ რ ა „ქვევით-ჩასვლა“: დ-ლე-ძტ (← დ-ლა-ძტ) „ის (ვიღაც)-ქვევით-ჩავიდა“. ტაპანთურში სათანადო გამოთქმაში იგი ვერ დავადასტურეთ, სამაგიეროდ ა-ლა-ყ („დაბალ“) სიტყვაში, რომელშიაც იგივე ლა- უნდა მონაწილეობდეს, თავი იჩინა ნა- ელემენტმა⁸. მაგ., ხან იფაგ⁹ იჯანა-ნა-რყ.გდ – 73 – „მან (რადაცამ) ხანის შვილსაც თავი და ა ა ხ რ ე ვ ი ნ ა (და ა ა წ ე ვ ი ნ ა, და ა ა დ ა ბ ლ ე ბ ი ნ ა)“.

რაც შეეხება მეორე რიგის, ზმნის ფუძეებთან უფრო მჭიდრო კავშირში მყოფ წინდებულებს, ისინი ტაპანთურშიაც პირაქეთა დიალექტების მსგავსად გვხვდება. მათ შესახებ სპეციალურად საუბარი გვაქვს ნარკვევებში „აფხაზურ ზმნათა ფუძეების შედგენილობა“⁹ და აქ აღარ განვიხილავთ.

აქ მხოლოდ ზოგ სხვაობას მივაქცევთ ყურადღებას.

„წინ“-ის გამომხატველ წინდებულად პირაქეთა დიალექტებში გამოყენებულია (ა)ფ(გ). იგივე გვხვდება ტაპანთურშიაც (თუმცა ზოგჯერ იგი შეიძლება განსხვავებულ შემთხვევაში იქნეს გამოყენებული). მაგ., აჭ.გჯ ძმაფ ჭაგგღღნ დედსუ აძლაგად – 29 – „ორნივე (ერთმანეთის) მო-(წინ) – პირის-პირ დადგენენ რა, რხუბი (ურთიერთ-ცემა) დაიწყეს“.

იგი ჩვეულებრივ გამოყენებულია (ა)ფგრა-ს სახით:

წლაქაკ მაწმფაჟაად, ა-აფგრე-აწად – 59 – ხეები ამოგლიჯა მან (მამაკ.), წინ (იგულისხმება: წყალზე) გასდო.

⁸ ნა-სა და ლა-ს მონაცვლეობა პირაქ. დიალექტებშიაც გვხვდება.

⁹ წაკითხულია მოხსენებად ენის, ისტორიისა და მატერ. კულტურის ინსტიტუტის კავკასიურ ენათა განყოფილების სხდომაზე 1938 წ. 27.XII, ოქმი №15.

საჭაძთა ს-**აფგრა**-წა! – 16 – მოდით და წინ-დასხედით, გადასაფრდით!

დშალგ-**ფგრა**-ლტ – 30 – იგი (ვიღაც) მას (დედაკ.) წინ-შემოხვდა შემოეგება (შდრ. პირაქ. დიალექტ.: დაა-ლ-ფგ-ლტ).

ეს უკანასკნელი სახეობა პირაქეთა დიალექტებშიაც არ უნდა იყოს სავსებით უცხო. მაგ., შდრ. ა-**ფგრ**-წრა „განშორება, (წინიდან) განსვლა“ და სხვ.

ს ა ხ ლ თ ა ნ დაკავშირებულ მნიშვნელობათა გამოსახატავად ტაპანთურშიაც **მ.ნგ**- გამოიყენება, მაგრამ ზოგჯერ გვხვდება **ფა-მა**- (რომელშიაც იგივე ზემოგანხილული **ფ**- უნდა მონაწილეობდეს). მაგ., როგორც **გენ** დ-ა-**ფამ**-უ გ'გ'რდგრამ – 3 – „მათ პატარა ს ა ხ ლ შ ი რ ა ც ა რ ი ს (= რ ა ც ც ხ ო ვ რ ო ზ ს) არ იციან“).

ც ხ ე ნ ზ ე შეჯდომა-ჩამოხტომისათვის პირაქეთა დიალექტებში **ჩ.გჟ**- წინდებული გამოიყენება. იგი თვით ცხენის (**აჩ.გ**) სახელთანაა დაკავშირებული. ტაპანთურიც მას იყენებს აღნიშნული მნიშვნელობით, ოღონდ „ცხენიდან ჩამოხტომისათვის პარალელურად გამოყენებულია **კნგ**- წინდებულიც. მაგ., დშა-**კნგ**-წზგნ – 6 – „ის (ვიღაც) ც ხ ე ნ ი დ ა ნ ჩამოხტა (ჩამოვიდა)“ და სხვ.

კნგ- წინდებული სხვა შემთხვევაში პირაქეთა დიალექტებშიაც გვხვდება. მაგ., აქაბ **კნგ**-სხიტ „ქვაბი ჩამოვხსენი“ და სხვ. ეს ასევეა ტაპანთურშიაც, ოღონდ, როგორც აღვნიშნეთ, იგი ცხენიდან ჩამოხტომისავე უკავშირდება.

ტაპანთურში ამ სხვაობის ახსნისათვის უმნიშვნელო არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ადიღურს ენებშიც (მაგ., ყაბარდოულში) ც ხ ე ნ ზ ე შეჯდომა იქნება: **შგ**სგნ. **შ** „ცხენი“, სგნ „ჯდომა“; ხოლო ცხენიდან ჩამოხტომ-ა-ჩამოსვლა-ჩამოსმისათვის გამოყენებულია არა ც ხ ე ნ-(**შ**-) ელემენტის შემცველი ფუძე, არამედ სხვა ზმნა: **ყაზზგნ**, რაც ამავდროს საერთოდ ნიშნავს „ჩამოსლას“ (спускаться), როგორც ცხენიდან, ისე მთიდან, სახურავიდან და სხვ.

პირაქეთა აფხაზურის **ჟ**- წინდებულის ადგილას შეგვხვდა რთული **გ.გ.ქ.გ**- წინდებული: იშარ-**გ.გ.ქ.გ**-აცან... – 45 – მან (მამაკ.) ისინი მათზე („გულზე“) მორეკა რა... (შდრ. პირაქეთა დიალექტებში იმავე მნიშვნელობის: ი-აა-რგჟ.გ-დ-წან).

პირაქეთა დიალექტებში ფ ე ხ თ ა ნ დაკავშირებული მოქმედების გამომხატველ ზმნებში გამოიყენება ამ სიტყვისავე ძირი (**შა**-). გარკვეულ შემთხვევებში ის ტაპანთურშიაც გამოჩნდება. მაგ., აფსართ შალსზგნ დშა-**შ**-კლალწან... – 22 – „მან (დედაკ.) მაკრატელი აიღო და მას (მამაკ.) ფ ე ხ(ებ)ში ი („ფეხებშიორის“) ესროლა რა... და სხვა, მაგრამ, „ფეხთ-ჩაცმა“,

„ფეხთ გახდა“ ზმნებში იგი უკვე არ მონაწილეობს. მის ნაცვლად გამოყენებულია **ჯ(ა)**- („თავი“ = „ზედ“) წინდებული: ლგჰემახჰკ **ირჯუ** აბაშმაყქა – 3 – „მას (დედაკ.) თავის ორ ფეხზე (წვივზე) რომ ფეხსაცმელები აცვია (ზედაქვს)“ შდრ. პირაქეთ. დიალექტ.: ირ-**შო**-უ (← ირ-შა-უ).

ჯა-თივია გამოხატული ბზიფური დიალექტის მსგავსად)ბზიფურ-შია **ხა**-) თითზე, ხელზე ჩამოცმა და სხვა მოქმედება (აბჟუური დიალექტი კი **მლა**- წინდებულს იყენებს ამისათვის). მაგ., ლგმაც- **რჯაზ**, აყალ'ენ, ძჰა-**ჯე**-ლხენ... – 20 – მის (დედაკ.) თითზე რომ ბეჭედი იყოს ჩამოცმული, მან (დედაკ.) წამოაძრო თითიდან რა...“ და სხვ.

კისრის გამოსახატავად ზმნებში გვხვდება **ჯადა**- წინდებული (ა-**ჯადა** „კისერი“).

მაგ.:

ილგ-**ჯადე**-აწან... – მან (მამაკ.) მას (დედაკ.) ის (რადაც) კისერზე დაადო, დააკისრა, დაავალა.

ისაზა-**ჯადა**-ჯეწეშაშათა იყაზთენ – 7 – თქვენ შესრულებად თუა..., თქვენ რომ რამეს გააწყობთ, ისე თუა...

და სხვ.

ძირს („ქვე“) შინაარსის გამოსახატავად ზმნებში გამოყენებულია პირაქეთა დიალექტებში **შთა**-. **შთა**-ვე გამოხატავს „კვალს“. ერთი მხრივ ა-**შთა**-ლა-რა არის „დაწოლა (ძირს, ზედა)“, მეორე მხრივ, „გამოდევნება“, „კვალზე სვლა“.

ტაპანთურშიაც **შთა**- გამოიყენება კვალთან დაკავშირებით. „ძირს“ იშვიათად შეიძლება გამოხატული იყოს **შთა**- წინდებულითაც. მაგ.:

ი-**შთა**-რწატ – 28 – მათ ის ძირს- დააგეს.

უფრო გავრცელებულია ამ მნიშვნელობით **შტა**-:

აჩკენ დ-**შტე**-რხენ... – 20 – ყმაწვილი ქვევიდან, ძირიდან აიყვანეს რა...

იზ-**შტე**-მხუაშათა... – 28 – ძირიდან ვერ აიღებს ის (მამაკ.) რა...

დჰა-**შტე**დჟენ... – 5 – ის (ვიღაც) მან (მამაკ.) ძირს (ველზე) დატოვა რა...

დ-**შტა**-ცატ – 5 – მან (ვიღაცამ) ძირს დაიძინა და სხვ.

ძნელია იმის თქმა, მხოლოდ ფონეტიკური ხასიათის ცვლილებასთან გვაქვს აქ საქმე, თუ არა.

გვერდთან დაკავშირებით პირაქეთა დიალექტებში არის **ვა**-, იმავე გვერდ (ა-ვა-რა) სიტყვისაგან მომდინარე წინდებული. ტაპანთურშიაც იგი გვერდ სიტყვას უნდა უკავშირდებოდეს. ტაპანთურში „გვერდი“ არის **ძა**. აქედან წინდებულია **ძვა**¹⁰.

¹⁰ იხ. ამის შესახებ გვ.

მაგ.:

ბენა სგ-**ძვა**-ჭათა... – 77 – შენ (დედაკ.) – ჩემ-გ ვ ე რ დ ი თ-(მი)... ჯდო-
მიო...

იჭა-ი-**ძვა**-არგელენ... – 57 – მან (მამაკ.) ის-(რადაც) გ ვ ე რ დ ი თ-მო-
იდგა რა...

ახელუგ ნა-**ცვა**-ირჭან... (← ... ნა-ძვა-ირჭან) – 73 – მან (მამაკ.) სამივე-
ნი გ ვ ე რ დ ი თ - მიისვა რა...

და სხვ.

„თა“ წინდებული შიგ ყოფნას ან მოქმედებას გამოხატავს მთელ რიგ სახელებთან დაკავშირებით. ასეთი სახელებია: შენობა, მიწა, ეზო (შემოღობილი საერთოდ) და სხვა¹¹. ტაპანთურშიაც ძირითადად ეს ასეა, ოღონდ ცალკეულ შემთხვევებში ტაპანთური და პირაქეთა დიალექტები არ ემთხვევიან ერთმანეთს.

მაგალითად, პირაქეთა დიალექტებში „სწავლობს“, „სკოლაშია“ იქნება. აშკარად **დ-თო**-უპ „სკოლა ის (ვიღაც)-შიგ-არის“. ტაპანთურში ამ შემთხვევაში გამოყენებულია **წა** („ქვეშ“) წინდებული. მაგ.: ათაზ ლფა აშკაღ დგ-**წა**-ლუჟდ – დედაბერმა თავისი შვილი (ვაჟი) ს კ ო ლ ა(ში) შე-
უშვა“ და სხვ. (შდრ. პირაქ. დიალექტ. დგ-**თა**-ლწედტ);

იყამფსუაზ, სციდ-ლჰან იმგბზაზ იყა**წა** რწუზ დცატ – 38 – სადაც არ კვდებოდნენ, მივდივარო თქვა მან (დედაკ.) და ცოცხლად სადაც ასაფლავებდნენ (= შიგ, ქვეშ (მიწაში) დე ბ დ ნ ე ნ), (იქ) წავიდა (შდრ. პირაქ. დიალექტ. ეხ-**თა**-რწოზ).

ასევე **წა**- შეიძლება შეგვხვდეს „სახლში ყოფნა, ცხოვრებასთან“ დაკავშირებითაც: იზ-**წ**-უ, ნგს.თემძუზაპ – 3 – „ისინი – რ ა შ ი ა ც-ა რ ი ა ნ, მიწის სახლი (მიწური) ყოფილა“. პირაქეთა დიალექტებში იქნება აზნგ დ-**თო**-უპ „ის (ვიღაც) ს ა ხ ლ შ ი ა“. პარალელურად იქაც და აქაც იქნება: აზნგ დგნოუპ „სახლშია, ცხოვრობს (სახლში)“.

პირაქეთა დიალექტებში კ ვ ა ლ ზ ე, გ ზ ა ზ ე სიარულთან დაკავშირებით გამოიყენება **ხა**- („თავი“ = „ზე“) წინდებული, ტაპანთურში კი – **თა**: რშთა ს-**თა**-გგლა, შაჯა-ჭ.გმშ. სგმშ.ეღსტ – 8 – „მის (მამაკ.) კვალს დავადექირა (მე-ჩადგომით), ორი დღე-ღამე ვიარე“. პირაქეთა დიალექტებში ჩვეულებრივი იქნებოდა: იშთა ს-**ხა**-ლანგ...

თა-ს ნაცვლად შეიძლება შეგვხვდეს **ლა**- („მორის“) წინდებული. პირაქეთა დიალექტებში „ბოსტნეული არის: აუთრა-**თგ**-ხ = „ბოსტან-ში ი-
ით-გამონაღები“. ტაპანთურში მის ნაცვლად გვხვდება: უთრა-**ლგ**-ხ – „ბოსტან-ში ო რ ი ს-ით-გამონაღები“.

ესეც ტაპანთურს ყაზარდოულის მსგავსად უნდა ჰქონდეს ნაწარმოები. აფხაზურ **ლა**- წინდებულს ყაზარდოულში შეეფერება **ზა**- წინდებული. მაგ., აფხაზ. აკოლხოზ ა-ა-**ლო**-უ „კოლმეურნე“ = „ვინც კოლმეურნეობის

¹¹ მათთანვე შეიძლება სხვა, სპეციალური წინდებულიც შეგვხვდეს.

შორის არის“, ყაბარდ. ქოლზოზ **ზ**-თ „კოლმეურნე“ = „კოლმეურნეობის შორის მდგომი“.

იგივე **ზ**- არის გამოყენებული „ბოსტნეულისათვის“:¹²ზადან-**ზ**-ჟ „ბოსტან-შორის-გამომავალი“.

ზოგჯერ **ჟა**- („პირი“ = „შიგ“, „ზე“-) წინდებულის ნაცვლად ტაპან-თურში გვხვდება იგივე ლა- („შორის“) წინდებული. მაგ.: ჰგს-**ლა**-წარა ათაჯგუ – 4 – „ჩვენს კარს შევიდება უნდა“; ჰგს-**ლა**-უ... – 4 – „ჩვენი კარი სადაც ჰკიდია... (= ... სადაც-შორის-არის)“. პირაქეთა დიალექტებში იქნებოდა: ჰაშ. ა-**ჟა**-წარა ათახუპ; ჰაშ. ეხ-**ჟო**-უ...

ტაპანთურში შეიძლება გვხვდებოდეს ახალი წინდებულებიც.

არის **ჟამა**- რთული წინდებული. **ჟა** მასში იგივე „თავი“ შეიძლება იყოს. იხმარება ასეთ კონტექსტში:

შაბგჟთა დჟაი-**ჟამა**-სენ... – 57 – მან (ვიღაცამ) მას (მამაკ.) ძლიერად პირში (სახეში) ჩაარტყა¹².

გვხვდება რთული **ფშწა**- წინდებული. იგი „ეზოსთან“, „კარმიდა-მოსთან“ დაკავშირებით გამოიყენება.

მაგ.:

დჟა-**ფშწა**-რდად – 73 – მათ-ის (ვიღაც): ეზოში შემოიყვანეს¹³.

ხშირად მას საერთო აფხაზური **მწა**- („წინ“) წინდებულის მნიშვნელობით ვხვდებით:

აძნეზა დჟა-**ფშწა**-სენ აჩკენ დჟაიკგტ – 20 – დევი „ეტაცა“ (ეცა) და ბიჭი დაიჭირა. შდრ. ა-**მწა**-სრა.

სა-**ფშწა**-ზგაზ... – 20 – ვინც თქვენ გამოგინათ, გადაგარჩინათ... და სხვ.

შუა, შორის, შიგ გამოიხატება **ჭაწა**- წინდებულით (იხ. აქვე, § 38).

მაგ.:

აქვთ დეშა-**ჭაწა**-სუაზ... – 55 – სოფლიდან (სოფლის შიგნიდან) რომ გადიოდა ის (ვიღაც)...

ჭაწკ დჟა-**ჭაწა**-სთა ბიბარქთ ამიწარნეს... – 16 – ერთ ღამეს შუა-ში გავლით ბიბარქითი რომ მოესპო მას (ვიღაცას)...

და-**ჭაწა**-ლწან... – 40 – მან (დედაკ.) ისინი შიგნით (ერთად) დააწყორა... და სხვ.

ტაპანთურში გვაქვს ერთი ახალი რთული **ჩაკარა**- წინდებული. ისიც „შიგ“-ს გადმოსცემს. ჩვეულებრივ ეზოსთან დაკავშირებით გამოიყენება.

¹² მასთან თითქოს კავშირში არ უნდა იყოს პირაქეთა დიალექტ. „ხამ“- წინდებული: დნეა-**ხამ**-გელტ „ის (ვიღაც) მას (მამაკ.) წამოუდგა...“. აქ ამოსავალი უნდა იყოს: ხა-**წ**-.

¹³ ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ იგი უთუოდ „ეზოს“ გამოხატავს.

მაგ.:

სგ-**ჩკარე**-აჟუმა? – 39 – მე-ის (მამაკ.) – ჩამიშვებს-შიგ (ე ზ ო შ ი)?

იჩგ დგ-ჩკარა-ნაგან... – 8 – ის (ვილაც) თავისმა ცხენმა შეიყვანა შ ი გ
(ე ზ ო შ ი) რა... და სხვ.

აფხაზურში **ა** ხმოვნთან წინდებულებს ქართ. „გ ა ნ“ თანდებულის შესაფერი, უკუქცევითი შინაარსის გამოხატვისას ხსენებული ხმოვანი ეკვეცებათ. თუ არის ა-**თა**-ლარა „შიგ შესვლა“, ა-**თა**-წარა „შიგ ჩადება, ჩალაგება“, ა-**თგ**-წრა იქნება „შიგნიდან გამოსვლა“, ა-**თ**-გარა – „შ ი გ ნ ი დ ა ნ გამოტანა“¹⁴.

ეს მოვლენა ტაპანთურშიაც ასევე გვხვდება.

მაგ.:

დგგ^რგ-**ლა**-წამგზტ... – 12 – ის (ვილაც) მათ შ ო რ ი ს არ იჯდა (= არ ცხოვრობდა).

აბგგ^ა მა-**წა**-გგლაბ – 50 – ისინი მთის ქ ვ ე შ არიან შემდგარი

მაგრამ:

დრგ-**ლ**-წენ... – 3 – ის (ვილაც) მათ შ ო რ ი ს ი თ, (მათგან) განვიდა რა...

ტშა-წგ-წ! – 46 – შენ (მამაკ.) ქ ვ ე შ ი დ ა ნ გამოდი! და სხვ.

ზემოდასახელებულ ნაშრომში („აფხაზურ ზმნათა ფუძეების შედგენილობა“) გარკვეული გვექონდა, რომ წინდებულები, რომლებიც მოქმედების განვითარებას¹⁵ უკავშირდებიან გარკვეულს შემთხვევებში იწვევენ ზმნებზე სუფიქსად -**ლა** ელემენტის დართვასაც. მაგ.:

ა-**თა**-გა-**ლა**-რა „შიგ შეტანა“. ა-გა-რა („ტანა“, „ღება“) ზმნისაგან.

ა-**დ**-ტა-**ლა**-რა „მიჯდომა“. ა-ტა-რა („ჯდომა“) ზმნისაგან

და სხვ.

ხოლო როცა საპირისპირო, უკუქცევითს მოქმედებას¹⁶ უკავშირდებიან იწვევენ სუფიქსად -**აა** ელემენტის დართვას. მაგ.:

ა-**ხ**-შ-**აა**-რა „ამოწყვეტა, ამოკვლა“, ა-შ-რა („კვლა“) ზმნისაგან.

ა-**თ**-ფრ-**აა**-რა „ამოფრენა“. ა-ფრგ-რა („ფრენა“) ზმნისაგან.

და სხვ.

პირველი მათგანი (-**ლა**) ჩვენ მიგვაჩნდა აფხაზ. **ნა**- („იქით“, „მი-“) წინდებულის ფუნქციის მქონედ. მეორე (-**აა**) კი – აფხაზურისავე **აა**- („მო-“) წინდებულად ჩავთვალეთ. მათი სათანადო წესით გამოყენება ემთხვევა **ა** ხმოვნთან და **ა** ხმოვან-მოკვეცილ წინდებულთა მნიშვნელობას.

¹⁴ შდრ. გ. დეეტერსი: „Der abchasische Sprachbau“.

¹⁵ ამ კატეგორიებს „მოქმედების განვითარება“ ან „უკუქცევითი მოქმედება“ ვერ გამოხატავს. თანდებულთა მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, პირველი -**ში**, **ზე** და სათანადო თანდებულთა შინაარსს გვაგვარაუდებინებს, მეორე კი – **გან** თანდებულისას.

¹⁶ ამ კატეგორიებს „მოქმედების განვითარება“ ან „უკუქცევითი მოქმედება“ ვერ გამოხატავს თანდებულთა მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, პირველი -**ში**, **ზე** და სათანადო თანდებულთა შინაარსს გვაგვარაუდებინებს, მეორე კი – **გან** თანდებულისას.

ასეთსავე ვითარებას აქვს ადგილი ტაპანთურშიაც. მაგ.:

აჟანდერქა ჯ-ა-ცა-ლ-ტ – 20 – ურმები ზედ (ზემოთ) არეკა მან (მა-
მაკ.)

დგ-კვდ-წა-ლ-ტ – 2 – ის (ვიღაც) (კედელთან) მიჯდა.

მაგრამ:

ზაკვ² გ-ა-ღვ-რდერ-ზ(ა)-უმ – 3 – ისინი ვერაფერს გა-მო-იგებენ
(გამოიცნობენ) მისგან (საქმისაგან)

დშა-თ-ცაზ-ზა-ტ – 6 – მან (ვიღაცამ) შიგნიდან ამოილაპარაკა.

და სხვ.

შესაძლოა ამ ნიადაგზე აიხსნებოდეს ტაპანთურში თითო-ოროლა
რთული ფუძის მქონე ზმნაში -ლ (← -ლა)¹⁷ სუფიქსის დართვა მაშინ, რო-
ცა იგი პირაქეთა დიალექტებში არ გვხვდება.

მაგ.:

ამ² დჯღღერგშ-გ-ლ-დ (←... დჯალღერგშ-გლდ) – 57 – მან (დედაკ.) ის
(ვიღაც) წყალზე გააგდო. (მასდ.
ჯარშ-გლრა).

ილჯაშთ-ღ-ნ... – 10 – მას (დედაკ.) ის (რადაც) დაავიწყდა
(მასდ. ჯაშთგლრა).

ტაპანთური ყურადღებას იქცევს სხვა მხრივაც. თუ პირაქეთა დია-
ლექტებში ძირითადად ორ, -აა და -ლა, სუფიქსს ვიცნობდით მიმართუ-
ლების გამომხატველად, ტაპანთურში, თუმც ძალზე შეზღუდულად, თავს
უნდა იჩინდეს „უკუქცევითი“ შინაარსით -თ სუფიქსიც (შდრ. წინდებუ-
ლი თ-). იგი ჩვეულებრივ გვხვდება „ვარდნა“, „გდება“ ზმნაში.

თუ ერთი მხრივ, არის:

აზნა აფნ² რლადრ-ს-ტ – 39 – მან (მამაკ.) ის (რადაც) ტყეში შეაგდო
(მასდ. აღარსრა)

ახ²ფშ-ტალ²გ² ავრ²შკა აფნ² ითალღრ-ს-ტ – 39 – ოქროს ბეჭედი მან
(დედაკ.) „კრუშკაში“ ჩააგდო.

(ა) ზაკალღრ-ს-თ (მასდ. ავარსრა) – 71 – ის (რადაც) გადააგდო.

ილგწადღრ-ს-დ (მასდ. აწარსრა) – 72 – მას (დედაკ.) ისინი ქვეშ შეუ-
ყარეს.

მაშაკ დთადღრ-ს-ხტ – 20 – ერთ ორმოში ჩააგდეს ის (ვი-
ღაც)

მეორე მხრივ იქნება:

იგ²არ² სგ² სრ-ს-თ-ხ! – 20 – გადამაგდეთ მისი (მამაკ.) ღობის ზე-
ვით(გან).

დჯდღრ-ს-თ-ხტ – 20 – მათ ის (ვიღაც) ზევით გადააგდეს.

იშა-ჯ²ღღრ-ს-თ-ხტ – 74 – მან (დედაკ.) ისინი გარეთ გამოყარა.

¹⁷ ტაპანთურში იგი -ლ-ს სახით გვხვდება, მაგრამ ა ხმოვანი აქ ისევე
ივარაუდება, როგორც ა-ზე დაბოლოებულ ზმნის ფუძეებში.

- ლკკკაქა ლმტახლა იმაჯრგ-ს-თ-თა – 39 – მან (დედაკ.) თავისი ძუ-
ძუების უკან გადაგდებით... (გადმოგდებით)...
- აფჰ.გს დჰათგ-ს-თ-ხჰაშთ – 71 – შიგნიდან ქალი ამოვარდება.
- დჰ.მ.გლგ-ს-თ-ტ – 6 – ის (ვიღაც) გარეთ გამოვარდა.
- ინაპგ რჯაზ აჰალენ აკენჰარა-ჰკენ აფნგ იკვლემდრგ-ს-თ-ტ – ხელზე
რომ ბეჭედი ჰქონდა მას (მამაკ.) პატარა
ჰუჭრუტანაში გამოაგდო (შემოაგდო).
- (თოფ)... აფჰ.გსფა-ჰკენ-ფშა დეზთაწაზ ამყუბა ითა-საატ...
- აფჰ.გსფა-ჰკენ აკესალა ძაჰაკვლღერ-ს-თ-ხტ – 3 – (ბურთი) პატარა
ლამაზი ქალიშვილი რომ ხაპერაში იჯდა,
(მასში) ჩავარდა... პატარა ქალიშვილმა
სარკმლით იგი უკუ-გამოაგდო.
- სოსრგყა დჰაწგ-შ-თ-დ – 22 – სასრუყვამ „მოუსვა“ (= ქვეშიდან
გამოვარდა).
- აშაპგ ძაწგ-შ-თ-ჰაზ ანგშქა – 22 – მის (რალაცის) ფეხს რომ ქვევი-
დან მიწები აპვარდებოდა (აპყვებოდა).
- ადგღლ უკვლნარ-ს-თ-ჰაშტ – 7 – ის (რალაც) შენ (მამაკ.) მიწიდან
ამოგაგდებს და სხვ.

უდავო უნდა იყოს, რომ აქ -თ სუფიქსს თ- წინდებულის შესაფერი უკუქცევითი შინაარსი აქვს. იგი იგივე თ- წინდებული უნდა იყოს სუფიქსად დართული. სუფიქსური წარმოება, როგორც ჩანს, თანდათან ფეხს იკიდებს. საკმარისი აღარ არის სათანადო მნიშვნელობათა პრეფიქსებით გამოხატვა.

ტაპანთური დიალექტის მონაცემთა გათვალისწინების შემდეგ, ნათელი უნდა ხდებოდეს პირაქეთა დიალექტებშიაც დადასტურებული ერთი განსხვავებული სახეობა იმავე ზმნისა. მაგ., იხგშ.თენ იკაჰაჰტ „ის (რალაც) გადავარდნით (წაქცევით) დავარდა“. აქ ძირი -შ- „ვარდნას გამოხატავს, -თ ზემოგანხილული სუფიქსი უნდა იყოს.

§ 46. ზმნის დროები. დროთა წარმოების მიხედვით ტაპანთურშიაც ძირითადად ისეთივე სისტემა გვაქვს, რაც პირაქეთა დიალექტებში¹⁸. აქაიქ შესაძლოა სხვაობასაც ექნეს ადგილი. ქვემოთ ჩვენ ასეთ შემთხვევებზე შევჩერდებით.

a) ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ზ მ ნ ე ბ ი.

ა წ მ ყ ო.

სტატიკურ ზმნებში ფინიტური ფორმის საწარმოებლად პირაქეთა დიალექტებში რთული -უბ სუფიქსი გვხვდება. მაგ., სგ-ყო-უპ „ვარ“, „ვარსებობ“ და სხვ. ტაპანთურში კი მის ადგილას მხოლოდ -ჰ (ან მისი პარალელური ზ, ღ¹⁹) გვევლინება.

¹⁸ იხ. პ. უსლარი: „Анхаз. яз.“ Э. К. ტ. I; ავტორის „ძირით. დროთა წარმ.“, ე. მ. ტ. II.

¹⁹ იხ. იქვე, §23.

მაგ.:

- შარდაცა-**პ** – 44 – ძალიან, მეტად ბევრია.
 დწა-**პ** – 39 – ის (ვიღაც) ზის.
 ილწა-**პ** – 3 – მას (დედაკ.) ის (რალაც) ხურავს (თავზე).
 ბარს სგბწ-**გ-პ** – მე შენ (დედაკ.) გეკუთვნი, შენი კუთვნილი ვარ.
 სარს აპ სგდფჰა-**პ** – 20 – მე ბატონის (მთავრის) ქალი ვარ.
 ისთაგ-**ბ** – 40 – ის (რალაც) მინდა.
 საკა-**ბ** – 2 – ვარ.
 დაკ-**გ-ბ** – 44 – ის (მამაკ.) არის.
 დგშტა-**ბ** – 7 – ის (ვიღაც) წევს.
 იკაკა-**წ** – 9 – ის (რალაც) მოკლეა.

მაგრამ იმავე ტაპანთურში აწმყოსავე ინფინიტური ფორმების წარმოებისას, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, თავს იჩენს -**უ**²⁰. მაგ.:

- იყამაშ-თაგ-**უ**... – 59 – რამდენიც (სანამდეც) გინდათ...
 სარს უარს სგშფაუფჰ-**გ-ს-უ**? – 77 – მე შენი (მამაკ.) ცოლი როგორ ვარ?
 (ი)შგ-**უ**... – 49 – ის (რალაც) როგორც არის...
 (ი)ყათ-**უ**... – 47 – ის (რალაც) შიგ სადაცაა...
 სა საკაბ, იზჩან-**უ** – 45 – მე ვარ, ვისიც რემაა.
 დგზთფჰ-**უ** || დგზთფჰა-**უ** – 3 – ვისიც ქალიშვილია...
 ილგს-**უ**... – 3 – რაც მას (დედაკ.) აცვია...
 ძაყ-**უ**... – 74 – რაცაა...

იგივე -**უ** (აწმყოს აფიქსი) ტაპანთურში ექნება გარკვეულ კითხვით ფორმებსაც აწმყოში²¹:

- რ-ყ-**უ**-და? – 28 – ვინ არის?
 იჩაგნ-**უ**-და? – 4 – შიგ (სახლში) ვინაა (ვინ ცხოვრობს)?
 და სხვ.

-ა ხმოვანზე დამთავრებულს ფუძეებში აქ უნდა გვექონოდა ძაყა-**უ**... – 59 – „რომელიც (ვინც) არის“... და მსგავსი ფორმები (შდრ. პირაქეთა დიალექტების: იყო-**უ** (← იყა-**უ**) – „რომელიც არის“... და სხვ.), მაგრამ ტაპანთურში ეს ფუძისეული -ა ხმოვანი **უ**-სთან შეხვედრისას იკვეცება.

ნამყო, განუსაზღვრელის წარმოებაში რაიმე თავისებურებას ადგილი არა აქვს. ტაპანთურშიაც არის: დგგლა-**წ** „ის (ვიღაც) იდგა“, იგგლა-**ზ**... „რომელიც იდგა...“ და სხვ.

მთელ რიგ დრო-კილოთა წარმოებისას სტატიკური ზმნები დაირთავენ ფუძეზე -**ზა** || -**ზაა** სუფიქსს, იგი ზოგი სტატიკური ზმნის მასდარშიაც გვხვდება ხოლმე. მაგ., ამა-**ზა**-რა, ამა-**ზაა**-რა „ქონა“, ა-ყა-**ზა**-რა, ა-ყა-

²⁰ აქ -**პ** აფიქსი უკვე საჭირო აღარ იყო.

²¹ სათანადო შემთხვევებში პირაქეთა დიალექტებში არ გვექონდა **უ**. შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: იყა-და? „ვინ არის?“ და სხვ. იხ. §50.

ზაა-რა „ყოფნა“. ტაპანტურშიაც არ არის უცხო **-ზა** (მაგ., სეცა-**ზა**-რა „რომ ვიყო“... და სხვ.), მაგრამ მთელ რიგ ფორმებში, როგორცაა პირაქეთა დიალექტების: სეცა-**ზაა**-ტეძტ „ვიქნები“, „ვიმყოფები“, სეცა-**ზაა**-რგნ „ვიქნებოდი“ და სხვ. გამოყენებულია **-ზლა** სუფიქსი. მაგ.:

დგუნაჰაბთა აფშა დარგაცუმცა დგუნაჰა-**ზლა**-ბ – 58 – ის (ვილაც) ჩვენ დავკიდოთ და ქარი აქანავებს (ქარს მიჰყავს) რა, ე კ ი - დ ე ბ ა.

შარდა ბაჰა-**ზლი**-უმმა აგოროდ? – (კერძო საუბრიდან) – შენ (დედაკ.) დიდხანს იქნები, იმყოფები (დარჩები) ქალაქში?

ჰალა-**ზლ**-უმდ, ჰაცცახებ – 59 – ჩვენ ერთმანეთში ვიყვნეთ (ვიქნებოთ), ერთად წავალთ, ჩვენ ერთმანეთთან დავრჩეთ...

სდარაზარგქენ, შარდა სგმა-**ზლა**-რგნ – (კერძო საუბრიდან) – მომჭირნე რომ ვყოფილიყავ ბევრი მქეპნებოდა და სხვ.

აქ **-ზ** იმავე **-ზა** აფიქსს უნდა წარმოადგენდეს²², **-ლა** კი ხოლმეობითის მაწარმოებელი უნდა იყოს²³.

b) დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი ზ მ ნ ე ბ ი .

აწმყო

დინამიკურ ზმნათა აწმყოს წარმოებაშიაც საკმაოდ დიდ სხვაობას აქვს ადგილი. დინამიკურ ზმნათა ფინიტური ფორმის საწარმოებლად პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს ***-ტაძტ** სახეობისაგან მომდინარე რთული **-ტეძტ**, **-ტოძტ**, **-ოძტ** სუფიქსები (მაგ. სცრძტ || სცა-ტოძტ || სცა-ტეძტ „მივდივარ“ და სხვა)²⁴.

ტაპანტურში კი აწმყოს ფინიტურ ფორმებში მხოლოდ **-იტ** (|| **იდ** || **იძ**)²⁵ სუფიქსი გვხვდება. მიუხედავად იმისა, თუ რითი ბოლოვდება ზმნის ფუძე. **-ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ ზმნებს, ეს ბოლოვიდური ხმოვანი, აფიქსისეულ **-ი** ხმოვანთან შეხვედრის გამო, ეკვეცებათ.

-იტ სუფიქსი ფინიტური ფორმის სუფიქსია საერთოდ აფხაზურში. აწმყოსათვის დამახასიათებელი **-ტა** სუფიქსი კი სათანადო ფორმებში ტაპანტურში არ ჩანს.

დინამიკურ ზმნათა აწმყოს ფინიტური ფორმებია:

აღჰაჰა მათეჩეჰა, ი უ ბ-**იტ** – 39 – კვამლი რომ ამოდის, და ი ნ ა ხ ა ვ (ხ ე დ ა ვ).

²² მხედველობაში გვაქვს ამა-**ზა**-რა-ს და სხვათა **-ზა** აფიქსი.

²³ იხ. აქვე, §46, 49.

²⁴ იხ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმოებ. აფხაზურში“, ე. მ. ტ. II.

²⁵ იხ. აქვე, §23.

უოჯგნლა ი ჩ ა გ ზ ო ლ-**ობ**, ჩაგნლა ი ჩ ა გ ზ ო წ-**ობ** – 39 – ღამით ცხენზე
 ჯ დ ე ბ ა, დღისით ცხენიდან ხ ტ ე ბ ა.

ი ზ დ გ რ გ-**ობ** – 2 – ის (რალაც) ვ ი ც ი.

აქეთ ა რ ჩ-**ობ**, დარა გ წუმ – 44 – სოფელს (ხალხს) ა ჭ მ ე ვ ს, თვით
 არ ჭამს.

ი უ ა პ თ-**ობ** რჰან... – 53 – შენ (მამაკ.) მას (რალაცას) მ ო გ ც ე მ თ ო.

ი ნ ა მ-**ობ**²⁶ – 9 – ის (რალაც) ა დ წ ე ვ ს.

უ ზ ბ გ-**ობ**⁴ – 10 – შენ (მამაკ.) გ ხ ე დ ა ვ.

ი წ ზ გ-**ობ** – 14 – ისინი ე კ ი თ ხ ე ბ ი ა ნ მას (მამაკ.).

ზემშა ო ა ჰ-**ობ** – 49 – ის (რალაც) ყველაფერს ა მ ბ ო ბ ს.

უბჟულაგ ე ი ზ დ გ რ-**ობ** – 53 – შენი ხმითაც (მამაკ.) ვ ც ნ ო ბ, ვ ი -
 გ ე ბ.

ჰაკკგ-**ობ** – 71 – ის (რალაც) ანათებს.

აჩანქა შ.გსთგ-**ობ** – 45 – ცხენებს (რემას) მ ო გ ც ე მ თ ე ქ ვ ნ.

ზაჯგ გ სგ გ მ ფ ყ ა დ, სგ მ გ ა ს გ ნ ო ბ-**ობ** – 45 – არავინაც (ვინმე-
 მაც) არ მცემა, მუცელი მ ტ კ ი ვ ა – რა, ესაა და სხვ.

აწმყოს დადებით-ფინიტური ფორმის საწარმოებლად ტაპანთურში,
 როგორც ვნახეთ, **-ობ** (|| **-ობ** || **ობ**), სუფიქსი გამოდის. ამით იგი თითქმის
 დაემსგავსა აორისტს. მ ხ ო ლ ო დ **-ობ** ფინიტობის სუფიქსით გაფორმე-
 ბული დრო აორისტი იყო²⁷.

მიუხედავად იმისა, რომ აორისტისა და აწმყოს წარმოებაში აფიქსთა
 მიხედვით არავითარ სხვაობას ადგილი არა აქვს ამ შემთხვევაში, ტაპან-
 თური მაინც ახერხებს მათს გარჩევას.

ეს გარჩევა შემდეგში მდგომარეობს: აწმყოს წარმოებისას ფუძეს
 სრულად, ხმოვნითურთ ერთვის ფინიტობის სუფიქსი (**-ობ**). ამავე დროს
 თუ ზმნის ფუძეს ბოლოხმოვანი **-ა** ახასიათებდა, მოკვეცებდა. იქნება სც-
 იდ (ძირია: **ცა-**) „მივდივარ“. ისკ-იდ (ძირია: **კ-**) „მას (რალაცას) ვიჭერ“, მაგ-
 რამ აორისტში, პირიქით, ფინიტობის სუფიქსი, თითო-ოროლა გამონაკ-
 ლისს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, წარმოდგენილია უხმოვნოდ, მარ-
 ტლოდენ თანხოვნის სახით (მაგ., ისკგ-დ (ისკგ-ტ) „ის (რალაც) დავიჭირე“) და
 ჩვეულებრივ ფუძისეული **-ა** ბოლო ხმოვანი შერჩენილია (მაგ., სცა-დ,
 სცა-ტ „წავედი“ და სხვა).

აწმყოს აღნიშნულს ფორმაში მხოლოდ **-ობ** სუფიქსის არსებობის
 გამო კ. ბოუდამ შემდეგი შენიშნა: ჩანს, რომ ზმნის აგებულების გადა-
 მწყვეტ პუნქტში აბაზური შორდება აფხაზურს აქ ენა მიჰყვება ჩერქეზუ-
 ლი ზმნის აგებულებას: პირის პრეფიქსები + ზმნის ძირი. იმ განსხვავე-

²⁶ ასეთ შემთხვევებში თანხმოვნური ელემენტი სუფიქსისა სუსტად ისმის.

²⁷ იხ. ავტორის „ძირითად დროთა წარმოება აფხაზურში“, ე. მ. ტ. II, გვ. 219.

ბით, რომ მას (აბაზურს) მაფინიტივებელი სუფიქსი არ შეიძლება არ ჰქონდესო²⁸.

ეს მოსაზრება უსაფუძვლოდ არ ეჩვენებოდა ადამიანს, მაგრამ მაინც გაგვიჭირდებოდა ამით აგვეხსნა ტაპანთურში ასეთი ვითარება.

ტაპანთურშიაც ამ შემთხვევაში აწმყო დროის მაწარმოებლად უნდა ვივარაუდოთ -**ჴა** სუფიქსი. თუ იგი აღნიშნულს ფორმაში გაუჩინარებულა, უნდა ვიფიქროთ, ხმოვნით დაწყებული მომდევნო ფინიტობის სუფიქსის ზეგავლენით და, ამდენად, აქ ფონეტიკური პროცესის ნიადაგზე მომხდარ გამარტივებასთან უნდა გვქონდეს საქმე. რომ ეს ასე უნდა იყოს, ნათელი ხდება აწმყოსავე ინფინიტურ ფორმათა წარმოებით.

აწმყოს ინფინიტურ ფორმებს ტაპანთურიც ისევე აწარმოებს, როგორც პირაქეთა დიალექტები²⁹. მაგ.:

სჴკუნ, ჴყაცა-**ჴა**, უნეი! – 43 – ყმაწვილო, სადაც ჩვენ მივდივართ, წადი!
იზგრცა-ჴა-გ'გ, სა საკაბ – 45 – მას (რადაცას) ვინც მი დ ე ნ ი ს, მ ი -
რ ე კ ა ვ ს კიდეც, მე ვარ.

ალაჴ **უზლაიჴა-ჴა**, ჴსჴაშით – 53 – შენ (მამაკ.) ღმერთს რასაც (რი-
თაც) შე ს თ ხ ო ვ, მიიღებ.

იზგზზინა-**ჴა**... – 3 – ის (რადაც) ვისაც მოერგება...

დგშნაბა-ჴა, არ'ჴკუნ დგშეშე! – 62 – ის (ვილაც) როგორც კი მ ო ა ღ -
წ ე ვ ს, მოკალით!

სგზნაშხრა-ჴა, ჴდგრუმა? – 39 – რატომაც ვ დ ა რ დ ო ბ, ვ ი -
წ ყ ე ნ, ვიცი?

დჴათგწ-**ჴა**, დგდბაღტ – 3 – მან (დედაკ.) ის (ვილაც) რომ
ა მ ო დ ი ს, დაინახა.

იზზაზა-**ჴა** იზზაზ-უ მცარა... – 71 – ისინი ც ხ ო ვ რ ო ბ ე ნ (რა)
ც ხ ო ვ რ ო ბ ე ნ რა.

დაჴია, იჴ-ხ'გ-**ჴა**? – 73 – რაა, შენ (მამაკ.) რაც გ ტ კ ი ვ ა?
და სხვ.

აქ, მხედველობაში თუ არ მივიღებთ არა არსებითი მნიშვნელობის ფონეტიკურ ცვლილებებს (რაც იმაში გამოიხატება, რომ პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით -**ჴა** სუფიქსი -**უ**-ს სახით წარმოგვიდგება, თუ რაიმე თანხმოვნით დაწყებული აფიქსი მოსდევს. შდრ. იზზაზ-**უ**-მცარა „ცხოვრობენ რა“ და სხვ.), ტაპანთური მიჴყვება პირაქეთა დიალექტებს. მასშიაც აწმყოსათვის -**ჴა** აფიქსი გვევლინება. -**იტ** კი ფინიტობის სუფიქსია.

²⁸ „Man sieht, dass das Abasa in einem entscheidendem des Verbalbaus vom Abchasischen abweicht. Diese Verschiedenheit kann nicht gerug betont werden denn trazdem alle bildenden Elemente abchasisch sind, folgt die Sprache hier dem Berbalbau des Tscherkessischen: Personalpräfixe + Verbalwurzel, mit dem Unterschied, dass sie das finit machende Suffix nicht entbehren kann“. იბ. მისი „Das Abasinische...“, გვ. 243.

²⁹ იბ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმოება ავხაზ...“, ე. მ. ტ. II.

ეგვეე -**ტა** ჩანს აწმყოსავე უარყოფით ფ ი ნ ი ტ უ რ ფორმებში (მაგ., იგ`ერბა-**ტა**-მ „ისინი მას (რაღაცას) არ ხედავენ“) ან სხვა, აწმყოსთან თავისი ფუძით დაკავშირებულ, დროებშიაც (მაგ., ნამყო უსრული: ისკ-**ტა**-ნ „ვიჭერდი“; მყოფადი: ისკ-**ტა**-შ^ტ „დავიჭერ“).

ასე, რომ ამ ფაქტში თავს უნდა იჩენდეს ტაპანთურისათვის ესოდენ დამახასიათებელი, ხმოვანთა კომპლექსის გამარტივების წესი. როცა აწმყოს **ტა** სუფიქსს ხმოვნით დაწყებული -**იტ** სუფიქსი დაერთო, იგი მოიკვეცა, ხოლო, როცა თანხმოვნით დაწყებული (-**მ**, -**ნ**, -**შ^ტ**) -, იგი შენარჩუნებულ იქნა.

ნ ა მ ყ ო უ ს რ უ ლ ი.

ნამყო უსრულიც ისევეა ნაწარმოები ტაპანთურში, როგორც პირაქეთა დიალექტებში³⁰. ფინიტური ფორმის (დადებითისა) მაწარმოებლად იქაც გამოდის რთული -**ტა-ნ** სუფიქსი. -**ტა**- აქ იგივე აწმყოს ფუძისათვის დამახასიათებელი -**ტა** სუფიქსია, -**ნ** კი ერთსა და იმავე დროს გადმოცემს, როგორც ნამყოობის შინაარსს, ისე ფინიტობას.

მაგ.:

- რაბა დეფს-**ტან** - 44 - მათი მამა კ ვ დ ე ბ ო დ ა.
 დემ-ტქ-გლგჟ-**ტან** - 40 - იგი (მამაკ.) მას (ვიღაცას) უ შ ვ ე ბ დ ა,
 გ ზ ა ვ ნ ი დ ა.
 ინგშენთარა დტქ-გმარ-**ტან**-თა დცაბ-**ტან** - 44 - მის (მამაკ.) სა-
 ფლაგზე თ ა მ ა შ ო ბ დ ა და უკან მ ი დ ი ო დ ა.
 დღ-ტან - 48 - ის (ვიღაც) ქ უ რ დ ო ბ დ ა.
 აჩა სთი-**ტან** - 49 - ტყავს ვ ყ ი დ დ ი.
 კარა რზჰაღ-**ტან** - 40 - მას (მამაკ.) მათთვის რამემ ო ჰ ქ ო ნ დ ა.
 ჩაგ რგსთე-**ტან** იგ`ერგმგუდ, აჩა რგს თე-**ტან** იგ`ერგმგუდ - 61 -
 ცხენს ვ ა ძ ლ ე ვ დ ი, არ ქმნეს, ფულს ვ ა ძ ლ ე ვ დ ი, არ ქნეს.
 (ა)აბ-**ტან** - 53 - ის (რაღაც) მას (რაღაცას) ჭ ა მ დ ა.
 დაბონ - 53 - ის (რაღაც) მას (ვიღაცას) ჭ ა მ დ ა.
 იზაზ-**უნ** (|| იზაზა-**ტან**) - 3 - ისინი ც ხ ო ვ რ ო ბ დ ნ ე ნ.
 იჩფ-**უნ** - 44 - ის (მამაკ.) მას (რაღაცას) შ ვ რ ე ბ ო დ ა.
 (ი)გურდ-**უნ** - 6 - ისინი ხ ა რ ო ბ დ ნ ე ნ.
 დაფნ-**ტან** - 15 - ის (ვიღაც) მას (რაღაცას) კ ი თ ხ უ ლ ო ბ დ ა.
 და სხვ.

არც ინფინიტურ ფორმებში გვაქვს სხვაობა.

მაგ.:

- აჯმა-ჰგრაგ`ე იზხჩ-**უნ**, ოთხდ - 76 - თხის ფარას ვინც მ წ ყ ს ი დ ა,
 მას მისცა მან (მამაკ.) ის (რაღაც).
 აქვთ სოქ` ზზგრხგს-**ტაზ**... - 16 - სოფელში ვისაც შეეძლო და თოფს
 ი ს რ ო დ ა.

³⁰ იხ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმოება აფხაზ...“, ე. მ. ტ. II.

- იკ-ძახ-**ჭაზ**... – 74 – სადაც კ ვ რ ა ვ დ ნ ე ნ.
- დგმმაწა-**ჭაზ**... – 74 – ის (ვილაც) რომ (როგორც) მ ზ ა რ ე უ ლ ო ბ დ ა .
- სოსრგყა ზგრჰა-**უზ** – 52 – სასრუყვას ვისაც ე ტ ყ ო დ ნ ე ნ (უძახდნენ)
- დყაც-**უზ** – 48 – ის (ვილაც) სადაც მ ი დ ი ო დ ა...
- დგშმარსც **ჭაზ** – 72 – ის (ვილაც) რომ (როგორც) ნ ა დ ი რ ო ბ დ ა...
- იმგჰა-**უზ** – 71 – ის (მამაკ.) როგორც ა მ ბ ო ბ - დ ა...
- იყარგზ-**ჭაზ**... – 71 – ისინი სადაც ს ვ ა მ დ ნ ე ნ...
- იყამფს-**ჭაზ**, სცილ ლაიან, იმგზაზ იყარწ-**უზ**, დცატ – 38 – სა-
დაც არ კ ვ დ ე ბ ო დ ნ ე ნ, (იქ) მივდივარო, თქვა
მან (დედაკ.), სადაც ცოცხლად მ ა რ ხ ა ვ დ ნ ე ნ
(იქ) წავიდა.
- დგშგუც-**ჭაზ**... – 2 – ის (ვილაც) რომ (როგორც) ფ ი ქ რ ო ბ დ ა .
- დანგჰაფშ-**უზ** – 44 – ის (ვილაც) როცა მას (მამაკ.) ღამეს
უ თ ე ვ დ ა...

და სხვ.

მცირეოდენი ფონეტიკური ხასიათის სხვაობას შეიძლება ექნეს ად-
გილი გადმოდმურ (პირაქეთა) დიალექტებთან შედარებით. აწმყოშიაც,
თუ -**ჭა** აფიქსს რაიმე თანხმონით დაწყებული აფიქსი მოსდევს, ნამყო
უსრულშიაც და მყოფადშიაც (იხ. ქვემოთ) -**ა** ხმოვანზე დაბოლოებულს
ფუძეებში -**ჭა** სუფიქსი წარმოდგენილია **უ**-ს სახითაც და თან, ჩვეულებ-
რივ, ფუძისეული **ა** ხმოვანიც მოკვეცილია. შდრ., მაგალითად:

- იზაზ-**უ**-მცარა... – 71 – ისინი ც ხ ო ვ რ ო ბ ე ნ რ ა...
- დყაც-**უ**-ზ... – 4 – ის (ვილაც) სადაც მ ი დ ი ო დ ა...
- (ი) გურღ-**უ**-ნ – 6 – ისინი ხ ა რ ო ბ დ ნ ე ნ.
- დც-**უ**მტ – 13 – ის (ვილაც) წ ა ვ ა .
- ჰაყაც-**უ**-შა... – 29 – სადაც მ ი ვ დ ი ვ ა რ თ (წ ა ვ ა ლ თ)...

და სხვ.

ამ შემთხვევაში -**ა** ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძეები ივარაუდება
(აზზა-ზა-რა, ა-ცა-რა, ა-გურღ-ა-რა). უნდა ვიფიქროთ, იმავე ხმოვანთა ერ-
თად თავმოყრის ნიადაგზე მოხდა ასეთი ცვლილება, თუმცა ეს ხდება
მხოლოდ მაშინ, როცა მას მოსდევს თანხმონით დაწყებული სუფიქსი.

იგივე ... **ა-ჭა უ**-ს არ გვამლევს, მაგალითად, აწმყოს ინფინიტურ
ფორმაში, ან კითხვითი -**მა** აფიქსის დართვისას, მაგ., უწგჰა ზგურქა ს.ა-
ჭა-მა? – 24 – „შენ (მამაკ.) კუდს რატომ აქანებ?“

იქვე ზემოაღნიშნულს შემთხვევებში არსებობს პირაქეთა დიალექ-
ტების მსგავსად სრულხმოვნიანი სახეობაც (მაგ.: იზაზა-**ჭა**ნ „ცხოვრობ-

დნენ“, დგშმაწა-ჟა-ზ „ის (ვიღაც) რომ მზარეულობდა“ ... და სხვა)¹.

ისიც აღნიშვნის ღირსია, რომ პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით, ამ ფორმებში, თუ არ იშვიათად, **თ**-ს არ ვიღებთ (შდრ. პირაქეთა დიალექტების დცონ „მიდიოდა“ და სხვა)².

ზოგჯერ იგივე **-ა** ხმოვანზე დამთავრებული ზმნები თანხმოვანზე დამთავრებულთა მსგავსად არიან წარმოდგენილნი. შდრ. მაგალითად, კარა რზჰაღ-ჟან – 40 – „მას (მამაკ.) მათთვის რამე მოჰქონდა“, ჩ.გ რესთეჟა-ნ – 61 – „ცხენს ვაძლევდი მას“ და სხვ. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში **-ა** მოკვეცილია თვით მასდარში. მაგალითად, რომელიმე „(მი)ცემა“ ზმნა შეიძლება იყოს წარმოდგენილი არა „ათა-რა“-ს, არამედ „ათრა“-ს სახით. ზოგჯერ კიდევ არის, როგორც ხმოვან-მოკვეცილი, ისე ხმოვნიანი სახეობა. მაგ., არის როგორც აჰა-არა, ისე აჰ-რა „ჰამა“; როგორც აგლა-რა, ისე აგლ-რა „დგომა“; როგორც, აგა-რა „წაღება“, ისე ჰაგ-რა „მოტანა (მოღება)“ და სხვ.

ამიტომაც ერთი და იმავე ზმნის ფუძე შეიძლება ხან **-ა** ხმოვანზე დაბოლოებულთ მიჰყვებოდეს და ხან თანხმოვანზე დაბოლოებულთ.

მ ყ ო ფ ა დ ი

აფხაზურს ორი მყოფადი მოეპოვება: ერთი **-ჰ** სუფიქსით არის ნაწარმოები ფინიტურს ფორმაში. მეორის მაწარმოებლად გამოდის **-შტ** სუფიქსი პირაქეთა დიალექტებში.

ჰ. უსლარი პირველს განსაზღვრულს, უწოდებს, მეორეს განუსაზღვრელს³.

ე. წ. განუსაზღვრელი მყოფადის წარმოებით ტაპანთური მნიშვნელოვნად განსხვავდება პირაქეთა დიალექტთაგან. ტაპანთურში იგი თავისი წარმოებით აწმყოს ფუძეს უკავშირდება. ამიტომაც პირველად მას განვიხილავთ.

განუსაზღვრელი მყოფადის წარმოებისას (დადებით-ფინიტურს ფორმაში) ზმნის ფუძეს დაერთვის რთული **-შტ** სუფიქსი და ვიღებთ: სცა-შტ „წავალ“ (საერთოდ..., ოდესმე წავალ, ალბათ, წავალ), ის-კგ-შტ „მას (რალაცას) დავიჭერ (საერთოდ)“ და სხვ. ასე იწარმოება იგი პირაქეთა დიალექტებში.

-შტ სუფიქსი შედგება ორი ელემენტისაგან. ერთია **-შ** მომდინარე **-შა**-საგან (ეს სახეობა აღდგება ინფინიტურს ფორმაში. შდრ. სანცა-შა. „როცა წავალ“, „როცა უნდა წავიდე“...), მეორე კი იგივე – ფინიტობის სუფიქსი (**ი**)ტ.

ტაპანთურშიაც იგივე **-შტ**⁴ აფიქსი მონაწილეობს სათანადო ფორმის მის წარმოებაში, მაგრამ პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით იგი ერ-

¹ იხ. აქვე, გვ. გვ. 146, 147.

² იხ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმოება აფხაზ.“ ე. მ. ტ. II. გვ. 208.

³ იხ. მისი: „Абхазский язык“, მ. კ. ტ. I, 1887, გვ. 35.

⁴ მასშიაც ფინიტობის ტ აფიქსი შეიძლება დ, ღ-ს სახითაც იყოს შ-სთან მეზობლობით იგი ხშირად თ-დაც იცვლება.

თვის აწმყოს -**ტა** სუფიქსიან ფუძეს და ვილებთ -**ტა-შა-ტ** სუფიქსს აღნიშნულ დროში¹.

ამ ფორმის გამოყენება, ტაპანთურში ძალზე გახშირებულია. იგი, ჩვეულებრივ, ისეთ ადგილას იხმარება, სადაც აწმყო, როდესაც ამ უკანასკნელს მყოფადის შინაარსი აქვს (შდრ. მაგ., სე იყასწომტ „მე ვაკეთებ“. იგი აგრეთვე შეიძლება ნიშნავდეს: „მე ვაკეთებ“).

მაგ.:

ჰადმუხ-**ტაშით** – 71 – ის (მამაკ.) კვლავ მოგვკლავს.

დჰას-**ტაშით** – 2 – ის (ვიღაც) მას (რალაცას) დაართყამს = „დაუკრავს“

ილდერხ-**ტაშით** – 40 – ის (დედაკ.) მას (რალაცას) გაიგებს = გამოიცინობს.

იტასჰაშით (← იტასჰა-**ტაშით**) – 45 – მე შენ (მამაკ.) მას (რალაცას) გეტყვი.

ამცა ტაბლგ-**ტაშით** – 45 – შენ (მამაკ.) ცეცხლი დაგწვავს.

დჰაწგწგ-**ტაშით** – 2 – ის (რალაც) ქვეშიდან გამოვა.

დატაშად (← დატ-**ატაშად**) – 62 – შეიძლება, იქნება (= ის (რალაც) მას (რალაცას) იქმს).

დლატ-**ატაშად** (→ დლატაშად) – 62 – ის (დედაკ.) მას (ვიღაცას) იშოვის...

დგმზგზგ-**უშით** (|| დგმზგზგ-**ატაშით**) – 39 – მას (ვიღაცას) მას (მამაკ.) წავუყვან.

სსგრც-**უშით** – 72 – გაგიშვებთ, გაგზავნით თქვენ.

აღასა ჰს-**უშით** – 3 – „მატყლს გავკრეჭთ“.

დც-**უშით** – 13 – ის (ვიღაც) წავა

და სხვ.

ინფინიტურ ფორმებში აქაც **ტ** ჩამოშორდება, მაგრამ პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით **შა** აფიქსის -**ა** ხმოვანი არ აღდგება.

არის:

უზ-გგ-კარაკ, ჰაყაც-**უში** – 29 – ჯერაც შორსაა, სადაც წავალთ („მოვივალთ“).

იჭ-**უში**, იზგა! – 28 – ის (მამაკ.) რასაც შეჭამს, წაუღე!

ტუგუნამ-**უში**... – 8 – შენ (მამაკ.) სადაც მიღწევ...

ის-გენემ-**ატაში**... – 3 – ის, რომელიც თქვენთან ერთად წავა...

და სხვ.

¹ ხმოვანთა მხრივ ისეთსავე ცვლილებას ექნება ადგილი, როგორსაც ნამყო უსრულში. იხ. აქვე, გვ. 148.

პირაქეთა დიალექტებშიაც და ტაპანთურშიაც ამ დროის -ტ სუფიქსჩამოცლილ ფუძეზე -ნ ნამყოობის სუფიქსის დართვით ვიღებთ გარკვეული პირობითი შინაარსის ფორმას.¹ მაგალითად, ფინიტური ფორმა პირაქეთა დიალექტებში ამისა იქნება: ს-ცა-შა-ნ „წავიდოდი“, ინფინიტური – სანცა-შა-ზ „როცა უნდა წავსულიყავ“.

ტაპანთურში ფუძეში სხვაობა აქაც ისევ იქნება გატარებული.

მაგალითად, ფინიტურ ფორმაში იქნება:

ზაკ უასჰაშენ (← უასჰა-უაშენ), სეურჰშიდ – 57 – რასმე გ ე ტ ყ ო დ ი (რამე უ ნ დ ა მ ე თ ქ ვ ა), შენი (მამაკ.) მეშინია.

დჰადხ-უაშენ, ახჩა გეძამ – მ ო ვ ი დ ო დ ა ის (ვიღაც), ფული არა აქვს.

ბესჰ-უაშენ... – 39 – შენ (დედაკ.) შ ე გ ჭ ა მ დ ი...

და სხვ.

ინფინიტურ ფორმაში იქნება:

დჰანამ-უაშენ, დენამად – 22 – მას (ვიღაცას) სადაც უ ნ დ ა მ ი - ე ლ წ ი ა, მიაღწია.

ცალ'ენ-ჰკენ იზეზზიზ-უაშენ, ამგ'გ დგგ'გრმაუტ – 47 – პატარა ბეჭედი ვისაც მ ო ე რ გ ე ბ ო დ ა, (ისეთი) ვერავინ იშოვეს.

იყამშ.ედს-უაშენ... – 2 – მათ სადაც უ ნ დ ა ე ვ ლ ო თ...

და სხვ.

განსაზღვრული მყოფადი პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის ნაწარმოები ტაპანთურშიაც. ფინიტურს ფორმაში ზმნის ფუძეს ერთვის -ჰ (||-ბ || -ე) სუფიქსი. მაგ.:

იზეზზიზ-ჰ – 40 – შენ (დედაკ.) მას (რადაცას) მ ო გ ი ტ ა ნ.

უზგა-ბ – 45 – შენ (მამაკ.) წ ა გ ი ყ ვ ა ნ.

სნედ-ჰ – 39 – მ ი ვ ა ლ.

დჰასტრთ-ჰ – 2 – მას (რადაცას) მ ო მ ც ე მ ე ნ.

და სხვ.

ინფინიტურს ფორმებში, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც არის -რა სუფიქსი.

მაგ.:

აშ.გწ.შ.გს დანრგცჰახა-რა ასჯან, დგდგრუაცაახმტ – 59 – ადამიანი როცა გ ა ლ ა რ ი ბ დ ე ბ ა (დ ა ბ ე ჩ ა ვ დ ე ბ ა), ძნელსაცნობი ხდება.

იუზგემბა-რა, გეგამ-ჰა – 20 – შენ (მამაკ.) რასაც არ გ ა გ ი კ ე თ ე ბ, არააო.

დანჰაბწა-რა, ჰან... – 20 – ის (ვიღაც) შენ (დედაკ.) როცა შ ე გ ე კ ი - თ ხ ე ბ ა, მაშინ...

¹ ინფინიტურს ფორმაში ნამყოობის გამომხატველ -ნ-ს ნაცვლად ყველგან -ზ გვხვდება.

არრ შიჰა-რა, შიჩფა-რა, გედდგრამ – 4 – ამან როგორ თქვას (რა თქვას), როგორ ქნას (რა ქნას), არ იცის.

სანფს-რა, სნგშენთარა შჰაფშა! – 4 – როცა მოვკვდები, ჩემს საფლავს ღამე უთიეთ!

პირაქეთა დიალექტებში საკმაოდ გავრცელებულია ამ შემთხვევებში -ლაკ (||-ლაგ) სუფიქსიც. შდრ. სანფს-ლაკ „როცა მოვკვდები“, სანცალაკ „სადაც წავალ“ და სხვა.

ტაპანთურშიაც გვხვდება ეგვე სუფიქსი -ლაკ სახეობით, მაგრამ მისი გამოყენება მეტად შეზღუდულია. თანაც იგი უმთავრესად სტატიკურ ზმნებთან გვხვდება. ამავე დროს იგი შეიძლება განუსაზღვრელი მყოფადის ინფინიტურ ფორმასა და სხვათ დაერთოს.

მაგ.:

სარს დანაკუზ-(ლაკ-გე ფსახშაბთა სეგებჩ-გფხაშუმ, სემაშჰუიდ – 55 – შენ ჩემი და ხარ და შენი მე არასოდეს (= როცა (გინდ) იყოს), არ მრცხვენია, მშია.

იმგსთე-ტაშთ, ზეყარა-შ.თაგეზ-ლაკ-გე – 55 – მოგცემთ თქვენ, რამდენიც – გინდათ (= მოგინდებათ) კიდევ.

იმგყაზ-ლაკ-გე, ჟოწგ ადუნედ ფჩაშთ – 42 – როგორც იქნება კიდევ (როგორც (უნდა) იყოს), ხვალ ქვეყანა დაიქცევა.

კატლ, შგლა, ჯემგ, ჟ ზემშაგ ანაგეჰ იმემაზ-ლაკ-გე, შაჰაშთ! – (კერძო საუბრიდან) – კვერცხი, ფქვილი, ხორბალი, ხორცი და სხვა ყველაფერი, რაც გექნებათ, მოგვეცით!

სა დეზდგრპ, ტყანგზ-ლაკ-გე – 58 – მას (ვილაცას) სადაც-ზედ (ქვეყანაზე) – იქნება კიდევ, მე გავიგებ.

ტასა-შარდა აყაბ. მჟაუცტაშეზთენ, ზაყარ'უზა ცტაშ-ლაკ-გე ძაყაბ – 12 – ბევრი ცხვარია. შენ (მამაკ.) თუ მორეკავ, რამდენსაც – კომორეკავ, არის და სხვ.

-ლაკ რთული სუფიქსი უნდა იყოს. იგი უნდა შედგებოდეს -ლა და -კ ელემენტებისაგან. თუ მის ბზიფურ დიალექტში გავრცელებულ ფორმას -ლაგ ჩავთვლიდით ამოსავლად, აქ -კ || -კ' || -გ შეიძლებოდა -გ'გ („კიდევ“) ნაწილაკიდან მომდინარედ მიგვეჩნია.

ამ მხრივ საყურადღებო უნდა იყოს ის გარემოება, რომ აღნიშნულ ფორმებს ტაპანთური -გ'გ ნაწილაკსაც ურთავს ხოლმე.

-ლა ეგებ იმავე მყოფადის ინფინიტური ფორმის -რა-სთან დაგვეკავშირებინა, მითუმეტეს, რომ აშხარულ დიალექტში -ლაკ სუფიქსის მაგიერ გვხვდება -რააკ, მაგრამ გასარკვევი რჩება რ → ლ ცვლილების საფუძველი. ხომ არ არის ეს -ლა იგივე „ხოლმეობის“ გამომხატველი -ლა?

ამ დროის ფინიტური ფორმის -პ მაწარმოებელი უნდა იყოს იგივე -პ აფიქსი, რაც დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, სტატიკურ ზმნათა აწმყო დროისათვის (შდრ. პირაქეთა დიალექტების სეყოლ-პ, ტაპ.: სეყა-პ „ვარ,

ვარსებობ“) და, მეორე მხრივ, თურმეობითისათვის (შდრ. იზგაზაა-**პ** „ის (რადაც) წამილია“). იგი ფინიტობის resp. კოპულატურობის შინაარსს უნდა ატარებდეს.

ამ მხრივ ნიშანდობლივია ყაბარდოულის ვითარება, სადაც მყოფადი იწარმოება ინფინიტის ფუძეზე კოპულის (-**ს**) დართვით: სკ.ა-**ნ-ს** „წავალ“.

ინფინიტური ფორმის -**რა** მაწარმოებელი მყოფადისა იგივე აფიქსი უნდა იყოს, რაც მასდარისავე -**რა**.¹

საყურადღებოა ამ მხრივ ყაბარდოულთან ანალოგია. ყაბარდოულში მყოფადის წარმოებაში მონაწილეობას იღებს იგივე -**ნ**, რომელიც ინფინიტისაც აწარმოებს². მაგ., კა.ა-**ნ** „წასვლა“, სკ.ა-**ნ-ს** „წავალ“.

მყოფადის ინფინიტური ფორმა აფხაზურში მჭიდრო კავშირშია არა მარტო მასდართან, არამედ პირობითი კილოს ფორმასთანაც.

აფხაზურში პირობითი კილოს მაწარმოებელი არის -**რ** სუფიქსი. გარკვეულს შემთხვევებში ტაპანთურში დაცულია მისი ძველი, ხმოვნაინი -**რა** სახეობა.

ამ ფორმათა გარეგნულ მსგავსებას რომ თავი დავანებოთ, ადვილი მისაგნებია მათი შინაარსობლივი სიახლოვეც.

საგულისხმო ისაა, რომ -**რა** აფხაზურში მყოფადის ინფინიტურ ფორმას ახასიათებს: **მ-ან-გზგა-რა** „როცა წავიღებ“, **ი-შგ-ზგა-რა** „როგორც წავიღებ“ და სხვ.

საერთოდაა აფხაზური ზმნისათვის დამახასიათებელი სხვადასხვა კატეგორიათა კონკრეტიზებული გამოხატვა, თორემ ზემომოყვანილი ფორმები იმასვე აღნიშნავენ, რასაც ქართული „რომ წავიღებ“. აქედან უკვე აღარავითარი მანძილი რჩება პირობით კილომდე. **პ ი რ ო ბ ი თ ი კ ი - ლ ო ა ფ ხ ა ზ უ რ შ ი ი გ ი ვ ე მ ყ ო ფ ა დ ი ს ი ნ ფ ი ნ ი ტ უ რ ფ ო რ - მ ა თ ა გ ა ნ ი ა , ო ლ ო ნ დ გ ა ნ ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი შ ი ნ ა ა რ ს ი თ ა ღ ე - ბ უ ლ ი .**

ისევე როგორც პირობითი კილოსათვის, დამოკიდებულ წინადადებათა შესადარ ზმნის ინფინიტურ ფორმათათვისაც მიუცილებელია აფხაზურში მთავარი წინადადების ზმნის ფინიტური ფორმით წარმოდგენა (შდრ. სკარ **იზზიოუპ** „რომ წავიდე, კარგია“ და სანცო, **იხაროუპ** „სადაც მივდივარ, შორსაა“).

მასდარის, მყოფადისა და პირობითი კილოს ურთიერთ დამთხვევის თვალსაზრისით საყურადღებოა ერთი თავისებური, კატეგორიული შინაარსის მქონე ფორმა აფხაზურში.

¹ იხ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმოებ. აფხაზ.“... ე. მ. ტ. II, გვ. 210.

² აფხაზურში მასდარის „-რა“-საგან განსხვავებული ინფინიტის მაწარმოებელი არ არსებობს.

პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს ასეთი ფორმა: სცაროუპ = „უნდა წავიდე“. იგი ასე იწლება: სცარ+აუპ. სცარ პირაქეთა დიალექტების თვალსაზრისით პირობითი კილოა „რომ წავიდე“, აუპ მეშველი ზმნაა „არის“ სცაროუპ ნიშნავს: „რომ წავიდე+ა“ ე. ი. უნდა წავიდე“.

ტაპანთურს თავისებურად აქვს ნაწარმოები ეს ფორმა. პირველ ნაწილში დაცულია -რ აფიქსის ხმოვნისანი სახეობა (რის გამოც მისი გამორჩევა მასდარის ფორმისაგან შეუძლებელი ხდება, მით უმეტეს, თუ ერთპირიან ზმნასთან გვაქვს საქმე) და მეშველ ზმნად ერთვის არა აუპ („არის (რაღაც)“), არამედ ათაჯებ („უნდა (რაღაცას)“). იქნება: სცახ-რა ათაჯებ – 57 – „უნდა წავიდე“ = „ჩემი წასვლა უნდა“, „მე რომ წავიდე უნდა“; უაჭასხ-რა გ'ათაჯემგზმა? – 29 – „შენ (მამაკ.) არ უნდა გაჩერებულიყავ? = „შენ რომ გაჩერდე“ არ იყო საჭირო „არ უნდოდა?“ თუ: „შენი გაჩერება არ იყო საჭირო?“.

ასე, რომ მასდარსა, მყოფადის ინფინიტურ ფორმასა და პირობითს კილოს აფხაზურში ერთი და იგივე -რა აფიქსი უნდა აწარმოებდეს.

აორისტი:

აორისტის ფინიტური ფორმის საწარმოებლად ტაპანთურშიაც ზმნის ფუძეს ერთვის ფინიტობის სუფიქსი, ოღონდ ადგილი აქვს მცირედენ ფონეტიკურ სხვაობას.

ტაპანთურში ფინიტობის -იტ (||-იდ || -იფ) სუფიქსი, ჩვეულებრივ, უხმოვნოდ (ტ || -დ || -ფ) გვხვდება. ი ხმოვანი თანხმოვანზე დამთავრებულს ფუძეებში პირაქეთა დიალექტებშიაც იკვეცებოდა, მაგრამ ტაპანთურში ეს სისტემატურადაა გატარებული. იგი მოკვეცილია -ა-ზე დაბოლოებულს ზმნებშიაც.

მაგ.:

დგაგა-ტ ¹	– 40 – მან (მამაკ.) ის (ვიღაც) წაიყვანა.
დგფსგ-დ	– 44 – ის (ვიღაც) მოკვდა.
ირგდთ-დ	– 72 – მან (მამაკ.) მათ ის (რაღაც) მისცა.
ირგდთ-თ ²	– 44 – მან (მამაკ.) მათ ის (რაღაც) მისცა.
დგაჭაფშა-ფ	– 44 – მან (ვიღაც) მას (მამაკ.) ღამე უთია.
დშადხ-ფ	– 44 – ის (ვიღაც) მოვიდა.
იჰა-ფ	– 15 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) თქვა.
იდგარტტ-ტ ³	– 40 – მან (მამაკ.) ის (რაღაც) მათ შეაჭამა

და სხვ.

¹ მსგავსი ფორმები შეიძლება ბზიფურს დიალექტებშიაც შეგვხვედროდა, ოღონდ მარტოოდენ მაშინ, როცა მას რაიმე აფიქსი ან ნაწილაკი მოსდევდა. ასე, მაგალითად, დგაგატ-ჰაა „წაიყვანა-ო“. იხ. ავტორის: „საანგარიშო მოხს. აფხაზ. ენის ბზიფ. კილოზე მუშაობის შესახებ“. ე. მ. ტ. IV, 1939, გვ. 239.

² ფინიტობის აფიქსი თ-ს სახით შეიძლება წარმოგვიდგეს ფშვინვიერებთან.

³ ა ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე ზოგჯერ ა-ს მოიკვეცს. იხ. აქვე, გვ. 145.

აქა-იქ სოფ. ელბურგანის თქმაში მოხუცთა მეტყველება არქაულ ფორმებსაც იცავდა. **ა** ხმოვანზე დამთავრებულს ფუძეებში **ა**-ც იყო შერჩენილი. მაგ.:

ირჭა-**აბ** – 12 – მათ ის შეჭამეს (მთქმელი 75 წლ.).

დგზბა-**აბ** – 13 – ის (ვიღაც) დავინახე (მთქმელი 75 წლ.).

და სხვ.¹

იქვე ზოგჯერ შეინიშნებოდა ფუძისეული **ა** ხმოვნის გაგრძელება ხმოვნის დაკარგვის ნიადაგზე.

მაგ.:

ფხზუკ იზ-**ბ** – 10 – მან (მამაკ.) სიზმარი ნახა.

ინგყაჟა ძალაგზ-**ბ** – 10 – მან (რადაცამ) სიარული დაიწყო.

დგღესგმამ ლჰა-**ბ** – 3 – იგი (ვიღაც) არა მყავს – თქვა მან (დედაკ.)

და სხვ.

აორისტის ინფინიტური ფორმის წარმოებაში სხვაობას არა აქვს ადგილი პირაქეთა დიალექტებთან შედარებით.²

ნ ა მ ყ ო უ კ ვ ე ო ბ ი თ ი .

ნამყო უკვეობითი ფინიტურს ფორმაში (დადებითში) პირაქეთა დიალექტთა მსგავსად **-ხა** სუფიქსითაა ნაწარმოები. მას ერთვის ფინიტობის აფიქსიც. ოღონდ პირაქეთა დიალექტებში ფინიტობის აფიქსის **ი** ხმოვანს **-ხა-** სუფიქსის **ა ე**-დ უქცევია და ვიღებთ: „სცა-**ხე-აბ**“-ს. ტაპანთურში კი ფინიტობის **-აბ** აფიქსში **ი** ხმოვანი მოკვეცილია და არის: სცა-**ხა-ბ** „მე უკვე წავედი“.

მაგ.:

ძაჯ-დაქ-გდშთ-**ხა-ბ** – 2 – მან (მამაკ.) მათ უკვე ბოლო მოუღო.

სკ.შაგკ, შაგსკ.შაგკგუ წ-**ხა-ბ** – 39 – ერთი წელი, ორი წელიც უკვე გავიდა.

და სხვ.

ნ ა მ ყ ო უ კ ვ ე ო ბ ი თ ი წ ი ნ ა რ ე წ ა რ ს უ ლ ი დადებით ფინიტურ ფორმაში პირაქეთა დიალექტთა მსგავსად **-ხა-ნ** სუფიქსით იწარმოება. მაგ.,

ნართრჭა მჩებჟუკ იმჭაძს-**ხან**. ნართრჭა მჩებჟუკ ამერდაზ, შებჟანძა ამმდდად სჰკ.გნ – 59 – ნართებს ერთი კვირა უკვე ევლოთ. ნართებმა რომ ერთ კვირას მოიარეს, ყმაწვილმა (ის) შუადღემდე მოიარა (გაიარა).

და სხვ.

¹ საგულისხმოა, რომ ამ ფორმებში ასიმილაცია არ ხდება. არაა: ირჭე-**აბ**.

² იხ. „ძირითად დროთა წარმ. აფხაზურში“. ე. მ. ტ. II, გვ. 226.

აღნიშნულ დროთა ინფინიტურსა და უარყოფითს ფორმებში „**ხა**“-აფიქსის ადგილას თავს იჩენს **-ც**.¹ არის: იყაუწა-**ც** „რაც შენ (მამაკ.) უკვე გააკეთე (გაგიკეთებია)“; იყაუწა-**ცეზ** „რაც შენ (მამაკ.) უკვე გააკეთებინა“ (გაკეთებულ გქონდა). იყაუმწა-**ცტ** „შენ (მამაკ.) ის (რადაც) ჯერ არ გაგიკეთებია“; იყაუმწა-**ცეზტ** – „შენ (მამაკ.) ის (რადაც) ჯერ არ გააკეთებინა“ (არ გქონდა გაკეთებულ)“ და სხვ.

ტაპანთურშიაც ასევე იწარმოება ეს ფორმები, ოღონდ პირაქეთა დიალექტების **-ც**²-ს ნაცვლად ტაპანთურში გვაქვს **-ს**. მაგ.:

სარს ბარს ახჰა-აჰა ბგეზგეზმა-**ს**-დ – 77 – შენ (დედაკ.) მე დღეის გარდა (ჯერ) არ მინახავხარ.

არრ აჰემჰკ ჰაგდემგრჩა-**ს**-ტ – 7 – ეს ორი დღეა, ჩვენ მათ არ გამოუკვებ ივართ“ („არ უჭმევიათ“)

დუცაზ, ჰგწ-გშ-გს დგემცა-**ს**-ზ-ტ – 6 – ის (ვიღაც) სადაც წავიდა, ადამიანიშვილი ჯერ არ წასულიყო.

უჰგმანძრა ზაჯ-გგ უგჰიმძრჰ-**ს**-ზ-დ – 59 – აქამდე შენ (მამაკ.) ვინმეს არ აუტირებ ხარ (არ აეტირებინე)

და სხვ.

თურმეობითი

პირაქეთა დიალექტებში თურმეობითისათვის გამოყენებული **-ზაა-ბ** რთული სუფიქსის ნაცვლად ტაპანთურში გვაქვს **-ზა-ბ**. სტატიკური და დინამიკური ზმნები ერთნაირად აწარმოებენ თურმეობითს (შდრ. სგყა-**ზააბ** „ვყოფილვარ“, სცა-**ზააბ** „წავსულვარ...“)³. იგი შეიძლება დაერთოს სხვადასხვა დროის ფორმებსაც.

ტაპანთურშიაც გვხვდება:

იზწუ, ნეს-თემძ-**ზაბ** – 3 – ისინი რაშიაც არიან (ცხოვრობენ), მიწის სახლი „ყოფილა“,

მაგრამ ტაპანთურში ამ ფორმებს უფრო ალბათობისა და მყოფადის შინაარსი ეგუება.

მაგ.:

საბა ტყარშეზ, არსცა აკ-**ზაბ**-ჰა იგემანაგტ – 8 – მამაჩემი სადაც მოკლეს, აქ იქნებაო (ალბათ აქ არისო), გაიფიქრა.

შთა, უარს უზმაზ, გეზ-უმა-**ზაბ** – 20 – მაშ, შენ (მამაკ.) რისთვისაც მოხვედი, განზრახვა გექნება (...ალბათ გაქვს).

¹ პარალელურად მათშიაც შეიძლება გვექონდეს იგივე **-ხა**. შდრ. უსლარი: "Абхазский язык" Э. К. ტ. I. 1887. გვ. 38...

² ბზიფურ დიალექტშია **ც**.

³ შდრ. აქვე, გვ. 152.

...„ტყ, შიგწეშეს ჭეშ. სპკდტ“. იპან, დეწერუა დალაგატ. აპ ივპა ილიპან: „შიგწეშეს ჭეშ. მეჟდა უპპტ. დაბაჭაუტეშითუაშ არაპა შიგწეშეს“ ლპან, დიქესტ. ეანგზ-გე: „აუი სპ-**ზაპ**“ იპან, დეშტატლხტ – „ფუ, ადამიანის სუნი მომივიდა (მეს-მა)“, თქვა რა, ყვირილი დაიწყო (დევმა). მთავრის ქალმა თქვა: „დალუპული ადამიანის სული მოვივიდა. საიდან მო-ვა აქ ადამიანი“-ო, შეედავა. დევმაც: „ა ლ ბ ა თ ასეა (ესაა), ასე იქნება“-ო, თქვა რა, დაწვა.

შთა, უპპბაბ, უბზიბ უარგე ზაკე უდერ-უა-**ზაპ**, სემეტასტენგე უარა დახსუპაზლა, სეჯეკელბ – 54 – უფროსი ხარ შენ (მამაკ.). კარგი ხარ. შენც რამე გეცოდინება (ა ლ ბ ა თ ი ც ი), რომ დავიკარგო კიდევ, საითაც შენ თქვი, იქითკენ წავალ

და სხვ.

ასეთი შინაარსი ამ ფორმებისა არც პირაქეთა დიალექტებშია უჩვეუ-ლო. მაგ., დაჩაზნგ სგე ითა-**ზაპ**¹ – „სხვაჯერ მე ხ ს ო მ ე ბ ა (ჩ ე მ ს გ უ ლ შ ი ი ქ ნ ე ბ ა) და სხვ.

ტაპანთურს დიალექტში თურმეობითის მნიშვნელობით, ჩვეულებ-რივ, გამოიყენება სხვა, აღწერითი, ფორმები. ერთი მხრივ, აიღება ამა თუ იმ ზმნის (მეტწილად აკ- „ყოფნა“ ზმნის) აბსოლუტივის ფორმა და, მეორე მხრივ, შიწერა („გამოსვლა“, „გამომჟღავნება“) ზმნა სხვადასხვა დროში. მაგ.:

მჰამარქენ, ჰაჯრ დაკ. თა დ შ ა წ ე წ ტ – 12 – რომ მოვიდა, მო-ლა არის-რა (მოლა არის-ად) გამოვიდა (= მოლად გამოვიდა) = თურმე მოლა ყოფილა.

იგანაგლგზ, აპ ითძგ აკ. თა ი შ ა წ წ ტ – 5 – სადაც ისინი მი-დგნენ, მთავრის (ბატონის) სახლი ყოფილა (ყოფილიყო) = ... მთავრის სახლ-არსებულად (არის-რა), გამოვიდა.

იგპეს ლ სკ. თა დ შ ა წ ე წ ტ – 73 – მისი (მამაკ.) ცოლი ყოფილა = ...ცოლი არი-რა, გამოვიდა.

ზუნგ მჰალკაშტლგზ აგალ'გნ, სკ. თა მ შ ა წ ე წ ტ – 3 – ერთხელ რომ მას (დედაკ.) ბეჭედი დაავიწყდა, (ის ბეჭედი) ყოფილა.

დახჭა სარს სჯალ შ ა ძ ა თ ა შ ა წ გ ტ ა შ ო თ – 12 – დღეს თურ-მე მოვკვდები = დღეს ჩემი სიკვდილის მოწვევად გამოვა.

და სხვ.

საყურადღებოა, რომ თურმეობითი არც ადილურ ენებს ახასია-თებთ.

¹ იხ. აფსუა ლაკუქუა. 1940 წ. გვ. 406¹¹.

§ 47. ზმნის უარყოფითი ფორმები. უარყოფით შინაარსს აფხაზურ ზმნაში **მ** აფიქსი გამოხატავს. მისი ადგილმდებარეობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ზმნასთან გვაქვს საქმე, რა დროსთან ან რა ფორმასთან.

კერძოდ, სტატიკურ ზმნებში, მიუხედავად იმისა ფინიტური ფორმა გვაქვს, თუ ინფინიტური, იგი სუფიქსადაა მოქცეული. ნამყო განუსაზღვრელში იგი ზმნის ფუძის ბოლოსაა და დროისა და ფინიტობის აფიქსის წინაა. აწმყოში კი, ზმნის ფუძეს ერთვის და ზმნას აღარ ახასიათებს არც დროისა და არც ფინიტობის სუფიქსი. არის: სგყა-**მ** „არა ვარ“; სანგყა-**მ** „როცა არა ვარ“. სგყა-**მგ**-ზტ „არ ვიყავ“, სანგყა-**მგ**-ზ „როცა არ ვიყავ“.

ტაპანთურშიაც ასევეა. მაგ.:

იგლ'აპა- მ ¹	– 49 – ის (რადაც) ძვირი არ არის.
ილ'აპპ-მ	– ის, რაც ძვირი არ არის.
(ი)გნგყა მგ -ზ-დ ¹	– 22 – ის (რადაც) არ იყო.
აწყამგზ	– რაც არ იყო...

და სხვ.

დინამიკურს ზმნებში უფრო რთული ვითარებაა. ინფინიტურს ფორმაში **მ** მუდამ პრეფიქსად გვევლინება, დროთა დაბოლოებები კი, ჩვეულებრივი, ინფინიტური ფორმისათვის შესაფერი იქნება². ეს ტაპანთურშიაც ასევეა. მაგ.:

- აწმყო: უზჩკარე-**მ-ჟ-ყა**... – 39 – ის (მამაკ.) რისთვისაც არ გიშვებს შენ (მამაკ.) ეზოში...
- ნამყო უსრ.: იყა**მ**-ფს-**ჟაზ**... – 38 – სადაც ისინი არ კვდებოდნენ...
- მყოფადი განუს.: უბჟულაგ² იზდგრიდ, სშეჟა-**მ**-ეაჟა-**ჟაშ** – 53 – შენი ხმითაც ვიგებ (ვხვდები), მე რომ შენ ვერ მოგერევი.
- მყოფადი განსაზღვ.: იუზგჰა-**მ**-ხარა, გწყამ – 7 – შენთვის (მამაკ.) რომ (რაც) არ გავაკეთოთ (რასაც არ გავაკეთებთ), არაა.
- ნამყო განუსაზღვ.: სგზგ-**მ**-ჟაზაზგ-**ზ**... – 39 – ვინც არ გამზარდა რა...
- აორისტო: ანჟაი-**მ**-თხ... – 45 – მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) ის (რადაც) როცა არ მისცა...
- ნამყო უკვეობ.: იქ.გრგ-**მ**-ფსა-**ს**-კა... – 57 – ის (რადაც) ჯერ მათ არ დაყარეს რა...

და სხვ.

¹ გ¹ ელემენტის შესახებ იხ. ქვემოთ, გვ. 160, 161.

² იხ. აქვე, § 46.

დადებით-ფინიტურ ფორმათაგან აორისტსა და ნამყო უკვეობითში უარყოფის გამომხატველი **მ**, პრეფიქსად არის წარმოდგენილი და ფინიტობის სუფიქსი (-იტ, -ტ) ზმნას ერთვის, ოღონდ უკვეობითში (წინარე წარსულშიაც) ინფინიტური ფორმის შესაფერი დროის აფიქსება გამოყენებული. არის: სგ-**მ**-ცე-**იტ** „არ წავედი“, სგ-**მ**-ცა-**ც-ტ** „ჯერ არ წავედი, ჯერ არ წავსულვარ“, სგ-**მ**-ცა-**ცგ-ზ-ტ** „ჯერ არ წავსულიყავ“.

ასევეა ეს ტაპანტურშიაც მაგ.,

აორისტი:

დგგზრზგ-**მ**-კ-**დ** – 59 – მათ ის (ვიღაც) ვერ დაიჭირეს.

ჰაგ-**მ**-ჭაფსა-**დ** – 23 – არ დავიღალენით.

დგგ-**რ**-**მ**-სუ-**ტ** – 3 – ის (ვიღაც) ვერ იშოვეს.

დგგ-**ჭა**-**მ**-ი-**დ** – 2 – ის (ვიღაც) არ მოვიდა.

ნამყო უკვეობითი:

(ი)გ-**ჭა**-**მ**-ბა-**ს-ტ** – 7 – ის (რაც) ჯერ არ გვინახავს.

სგ-**გ** იგ-**წა**-**მ**-გგ-**ს-ტ** – 53 – არ გამიფიქრებია ჯერ (= ჩემ გულს ჯერ არ გაუტარებია)

ნამყო უკვეობითი წინარე წარსული:

დღაცაზ, ზღწ-**ზ**ღს-**დ**გგ-**მ**-ცა-**სგ-ზ-ტ** – 6 – ის (ვიღაც) სადაც წავიდა, იქ ჯერ ადამიანი არ წასულიყო

და სხვ.

აწმყოსა და მყოფადში (როგორც განსაზღვრულში, ისე განუსაზღვრელში) -**მ** ბოლოსაა დართული, დროისათვის შესაფერ ინფინიტურ ფუძეზე და ფინიტობის აფიქსი ზმნას აღარა აქვს. არის: ისკ-**ტა**-**მ** „არ ვიჭერ მას (რაც)“; ისკგ-**რგ-მ**, „არ დავიჭერ“, ისკგ-**შა**-**მ** „(ალბათ) არ დავიჭერ“.

ტაპანტურშიაც ასევეა. მაგ.,

აწმყო:

ლასგ-ლას დგგზგ-**მ**-ჭედს-**ტა**-**მ** – 5 – ის (ვიღაც) ჩქარ-ჩქარა ვერ მიდის.

რლაქა ზაკგ-**გ** გგზგ-**ტა**-**მ** – 40 – მისი (მამაკ.) თვალები ვერაფერს ხედავენ (= რამეს ვერ ხედავენ).

იგ-**რ**ზგ-**ტა**-**მ** – 2 – ისინი მას (რაც) ვერ შვრებიან

სარა საგ-**ც**-**ტა**-**მ** – 45 – არ მივდივარ.

შაბგჟთა უმწგრგა იგ-**ლა**ჭ-**ტა**-**მ** – შენ (მამაკ.) ძალიან თუ არ დაიყვირე, (დაუყვირებლად) მას (დედაკ.) არ ესმის.

იგსგზგ-**ტა**-**მ** (← იგსგზგ-**ტა**-**მ**) – 1 – არ ვიცი.

და სხვ.

მყოფადი განუსაზღვრელი:

სჟანგზ, გგუდგ-**ტა**-**შგ**-**მ** – 43 – მე სადაც ვიყავ, შენ (მამაკ.) ვერ გაიგებ.

იგს-**გ**სტ-**ტა**-**შგ**-**მ** – 2 – მას (რაც) თქვენ არ მოგცემთ.

იგსგზგ-**ტა**-**შგ**-**მ** – ვერ შევჭამ მას (რაც).

იგ^სასჰა შემ ← იგ^სასჰ-**ჟაშგ-მ** – მას (რაღაცას) თქვენ არ გეტყვით.

იგ^ეუზაფერხ-**ჟაშგ-მ** – 45 – მას (რაღაცას) შენ (მამაკ.) მას (რაღაცას) წინიდან ვერ ააცლი.

მყოფადი განსაზღვრული:

იგ^პაზდერ-**რგ-მ** – 3 – ვერ გამოვიცნობთ, ვერ გავიგებთ.

დაგ^ზზინხ-**რგ-მ** – 1 – ის (ვიღაც) კარგად არ გახდება, არ „გაკარგდება“
საგ^ცა-**რგ-მ** – 7 – არ წავალ.

და სხვ.

ნამყოფის უსრულში, ნამყოფის განსაზღვრულში და საერთოდ ისეთ დროებში, რომელთაც ფინიტურს ფორმებში **-ნ** აფიქსი ახასიათებს, უარყოფის გამომხატველი **მ** ელემენტი მოქცეულია სუფიქსად¹. იგი **ნ**-ს შემცვლელი **ზ-ტ** სუფიქსების წინ დგას.

არის: სცომეზტ (← ს-ცა-**ჟა-მ-ზ-ტ**) – „არ მივდიოდი“, ს-ცა-**მგ-ზ-ტ** „არ წავედი რა“... და სხვ.

ტაპანტურშიაც გვხვდება ასეთი ფორმები:

ნამყოფის უსრული:

(ი)გ^ედჰ-**ჟ-მგ-ზ-ტ** – 14 – მას (რაღაცას) ის (მამაკ.) არ ამბობდა.

ნამყოფის განსაზღვრული:

ჰაჯა ქეთ დეგერლაწა-**მგზტ** – 14 – ხოჯა სოფელში არ ცხოვრობდა (...მათ შორის არ იჯდა) რა,...

მაგრამ ტაპანტურში ამის პარალელურად აღნიშნულ დროებში უარყოფის **მ** ნაწილაკი პრეფიქსადაც გვხვდება.

მაგ.,

ნამყოფის უსრული:

ზენგ^ე მცგ^ე გ^ეუ-**მ-ჰ-ჟ-ზ-დ** – 75 – არასოდეს (ერთხელაც, ოდესმეც) შენ (მამაკ.) ტყუილს არ ამბობდი.

ადი იგ^ზათა-**მ-ლ-ჟა-ზ-დ** – 59 – წყალში ვერ ჩადიოდნენ.

აჟათ აზუგ^ე რგ^ი ითანთა რგ^ი იგა-**მ-ჰ-ჟ-ზ-ტ** – 33 – ამათ სამთავე გულში ჰქონდათ, მაგრამ მათი პირი არ ამბობდა

დეგ^ააზა-**მგ-რზ-ჟ-ზ-ტ** – 54 – მას (ვიღაცას) ის (მამაკ.) არ ასვენებდა.

დეყარან. იქარა გ^ე-**მ-აჟა-ზ-ტ** (← გ^ე-**მ-აჟ-ჟა-ზ-ტ**) – 10 – ის (მამაკ.) ღარიბი იყო. საჭმელს (= რასაც ჰამს) ვერ შოულობდა.

ლარგან დგ^ა-**მ-ში-ჟა-ზ-დ** – 58 – მის (დედაც.) ახლოს ის (რაღაც) მას (ვიღაცას) არ უშვებდა.

ჰარს ჰაგ^ი-**მ-რზ-ჟ-ზ-დ** – 54 – ის (მამაკ.) ჩვენ არ გვაჭმევდა.

¹ გამონაკლისია ამ მხრივ ნამყოფის უკვეობითი წინარე წარსული. შდრ. გვ. 158.

² იხ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმ. აფხაზ.“ ე. მ. ტ. II, გვ. 226.

აზჯაკ ჰაჟგ გერგ-მ-ჟ-ზ-დ – 53 – ზოგიერთი ღორის ხორცს არ ჰამდა.

რგფნგ იგ-მ-დგრ-ჟა-ზ-დ – 62 – მათსა არ იცოდნენ

და სხვ.

ნამყო განუსაზღვრელი:

აჟაჟა გე-ი-მ-ჟუ-ზ-ტ – 53 – ხალხი ვერაფერს გახდა, ხალხმა ვერ უშველა.

იგერგ-მ-ჰა-ზ-ტ – 15 – მათ არ თქვეს ის (რადაც) რა...

ანრ ლგმაც. იგემტელგ-მ-ხ-ზ-დ – 12 – მან (დედაც.) თითი არ ასწია რა...

დგერგზგ-მ-მგრჟა-ზ-დ – 54 – ის (ვიდაც) მათ არ უსმენდა, არ უჯერებდა რა...

და სხვ³.

მ-ს ამ შემთხვევებში პრეფიქსად გამოყენება უფრო ძველი მოვლენა უნდა იყოს. ამას მხარს უჭერს აორისტიის წარმოებაც.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ როცა იგი (**მ**) პრეფიქსად იყო (აორისტი, ნამყო უკვეობითი...), ზმნას ფინიტობის სუფიქსიც შერჩებოდა, ხოლო, როცა სუფიქსად იყო (აწყო, მყოფადი),⁴ ზმნას ფინიტობის სუფიქსი აღარ ჰქონდა.

კითხვა ისმის, ხომ არ იყო ფინიტობის აფიქსთა ბედი დაკავშირებული **მ** აფიქსის ადგილმდებარეობასთან⁵. აწმყოსა და მყოფადის უარყოფითი ფორმებიც ხომ თავიანთი შინაარსით ფინიტური ფორმები უნდა ყოფილიყვნენ?

ამ თვალსაზრისით ძალზე საყურადღებოა ტაპანთურში, პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით, უარყოფით ფორმებში გამოვლენილი (ა)გგ- ელემენტი.

როგორც ზემომოყვანილი მაგალითების მიხედვით ირკვევა, იგი მარტოოდენ უარყოფით-ფინიტურ ფორმებს ახასიათებს⁶. ინფინიტურს ფორმებში არ გვხვდება⁷.

(ა)გგ- ნაწილაკი აფხაზურს ზმნებში გამოხატავს: „კიდევ“ (მაგ., საგგცოდტ, საგგაუედტ „კიდევ მივდივარ, კიდევ მოვდივარ“ და სხვ.). მას დადასტურებთი შინაარსი აქვს.

იგი ტაპანთურს ზმნის უარყოფითს ფორმებში ყაბარდოული ენის ზეგავლენით უნდა ჰქონდეს განვითარებული.

³ ნამყო განუსაზღვრელში **მ**-ს პრეფიქსად ვხვდებით უსლართანაც. იხ. "Абхазский язык", გვ. 38.

⁴ თავისებური ვითარებაა **ნ** სუფიქსით ნაწარმოებ დროებში.

⁵ **მ**-ს სუფიქსად დართვითვე ხომ არაა გამოწვეული სტატიკურ ზმნებშიაც აწმყოს **უ** სუფიქსის უქონლობა? (მდრ. გვ. 157).

⁶ იხ. აქვე, გვ. გვ. 158, 159.

⁷ იხ. აქვე, გვ. 157.

(ა)ზგ თავისი ფუნქციით შესატყვისი უნდა იყოს ყაბარდოული -ყწ || -ყგ || -ყგ სუფიქსისა, რომელიც ყაბარდოულსაც გამოყენებული აქვს უარყოფითს ფორმებში. მაგ., სოთ ზწრ „ვწერ“, მაგრამ სეთზწრ-ყგ-მ „არ ვწერ“.

აფხაზური ზგ-ს მსგავსად, ყაბარდოულ -ყგ-საც დადასტურებითი შინაარსი აქვს.

ტაპანტურში ზგ- გამოიყენება, როგორც ნამყოს დროებში, ისე აწმყოსა და მყოფადშიაც, რომელთა უარყოფითს ფორმებში ფინიტობის აფიქსი არ ჩანდა. მათზე ზგ-ს დართვა იმას მოწმობს, რომ ისინი გაგებულნი ყოფილან ენის მიერ ფინიტურად.

როგორც აფხაზურ ზგ-ს, ისე ყაბ. -ყწ-ს, თავიანთი ფუნქციით დადასტურებითს ნაწილაკებს, შესძლებიათ ფინიტობის აფიქსის, resp. კოპულას (მეშველი ზმნის), როლში მოგვევლინონ.

ამას კი პრინციპული მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს ზოგი სხვა საკითხის რკვევისას.

§ 48. ზმნის ინფინიტურ ფორმათა საგარემოებო ნაწილაკები.

დროთა სუფიქსაციასთან დაკავშირებით ინფინიტურ ფორმების შესახებ ზემოთ უკვე გვექონდა საუბარი. აქ იგივე ფორმები გვინტერესებს მათში წარმოდგენილი ე. წ. საგარემოებო ნაწილაკების მხრივ. ასეთი ნაწილაკები აფხაზურს ენაში ბლომად მოიპოვება. მათ უმთავრესად პრეფიქსებად ვხვდებით. ისინი გვევლინებიან იმავე ფუნქციით, რაც დამახასიათებელია სხვა ენათა დამოკიდებული წინადადების კავშირებისათვის, ოღონდ აფხაზურში ეს „კავშირები“ თვით ზმნაშია მოქცეული და იწვევს მის ინფინიტურს ფორმას.

ცალ-ცალკე ნაწილაკი გააჩნია დროს, ადგილს, ვითარებას...

ტაპანტური სათანადო ელემენტთა გამოყენების მიხედვით საერთოდ პირაქეთა დიალექტებს მიჰყვება. აქა-იქ სხვაობასაც შეიძლება ექნეს ადგილი.

ადგილის გამომხატველ ნაწილაკად პირაქეთა დიალექტებში არის -აწ-. ტაპანტურში მის ადგილას გამოყენებულია ყა-(ყ-). იგი მიღებული უნდა იყოს ყა-(აყ-)-საგან. აშხარულს დიალექტში სწორედ ეს (აყ-) სახეობაა გავრცელებული. აყ უნდა გვხვდებოდეს პირაქეთა დიალექტებშიც.⁸

ტაპანტურში აქა-იქ გვხვდება აგრეთვე -აწ-. ორივე (როგორც აყ-(ყა-), ისე აწ-) დაკავშირებული უნდა იყოს სახელებში არსებულ -ყა და -აწ თანდებულებთან. შდრ. პირაქეთა დიალექტების აწგ-ყა „შინ“, „სახლში“ და არაწ აქეთ“...

⁸ იხ. ხ. ბ დ ა ქ ბ ა: "Обстоятельственно-союзные частицы в абхазской языке", 1941 წ. (ხელნაწერი).

საგულისხმოა, რომ ტაპანთურში ეს თანდებულები თუ არ ზმნისართებში, სახელებთან არ გვხვდება.

ზმნის ინფინიტურ ფორმებში გვაქვს:

- ი-**ცა**-ჭაფო... – 54 – ს ა დ ა ც – მოვიდნენ...
 სე-**ცა**-ნეზლაკგ^ე... – 3 – ს ა დ ა ც – ვიქნები კიდეც...
 ს-**ცა**-ცარა... – 58 – ს ა დ ა ც – წავალ...
 დნ-**ცა**-ნამუმეზ... – 22 – ის (ვილაც) – ს ა დ ა ც – უნდა მიღწეულიყო...
 უნ-**ცა**-ცაჟა... – 54 – შენ (მამაკ.) – ს ა დ ა ც – მიდიხარ...

და სხვ.

ძალზე საყურადღებოა, რომ ტაპანთურში ზმნის ასეთ ფორმებს თან მოსდევს ადგილისავე გამომხატველი თანდებული (ზმნისართი).

აფნ^ე. მაგ.:

ასაჰ-თაქა ჩედდერტლატ, აზ. **ცა**-იმეზ **აფნ^ე** – 42 – მოწაფეებმა ტანთ-გაიხადეს, მან (მამაკ.) ძროხა ს ა დ ა ც – დაკლა **იქ** (-თან, **ზე**...).

ანდაქ დე-**ცა**-ვეფაზ **აფნ^ე** – 40 – ორმოზე ის (ვილაც) – ს ა დ ა ც – გადახტა **იქ** (-ზედ).

დე-**ცა**-თადრეს-გზ **აფნ^ე**... – 40 – ის (ვილაც) – ს ა დ ა ც – ჩააგდეს **იქ**...

დე-**ცა**-რგაზ **აფნ^ე** წისგ^ე, ჰ.გჰ.გე ი-**ცა**-ნეხემ **აფნ^ე**, დერგატ – 39 – ის (ვილაც) – ს ა დ ა ც – წაიყვანეს **იქ** ჩიტიც, მტრედიც, ს ა დ ა ც – არაა **იქ**, წაიყვანეს.

ცა-ჩელმ-გეჩაზ **აფნ^ე**... – 3 – მან (დედაკ.) – ს ა დ ა ც – ტანთ-ჩაიცვა **იქ**...

და სხვ.

ასეთსავე მოვლენას ადგილი აქვს სხვა საგარემოებო ნაწილაკებთანაც.

ადგილის გამომხატველი ნაწილაკის გამოყენებასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ისიც, რომ ტაპანთურში ორივე მათგანი (როგორც **ცა**-, ისე **აზ**-) ერთად შეიძლება იყვნენ გამოყენებული (რაც სრულიად უცხო მოვლენაა პირაქეთა დიალექტებისათვის).

ცა-სთან ერთად **აზ**- ნაწილაკის დართვას თითქოს უკავშირდება ადგილის გარდამართულების გამოხატვაც.

მაგ.:

სეცაცაჟ^ე სარგ^ე ივსეზდგრამ... უჟე არსცა სჰამად, ამჰ-აქა შარდახან, ზაფმემგეჟე გ^ესეზდგრამ, ს-**აზ**-**ცა**- ცუმ^ე – 54 – სადაც-მივდივარ, მეც არ ვიცი... ახლა აქ მოვალწიეთ, გზები გამრავლდნენ რა, რაც გზაა (როგორც გზაა), არ ვიცი, ს ა ი თ კ ე ნ ა ც – მივდივარ.

აზაგ^ე **აზ**-**ცა**-ცუმ-ლა, დცატ – 60 – მგელი ს ა ი თ კ ე ნ ა ც – მიდიოდ-ით (იქით), წავიდა ის (ვილაც).

მაბა „უმცან“ **ახ-ცა-ზეძჷაზ-ლა**, დეცუშტ – 13 – მისმა (მამაკ.) მამამ
„არ წახვიდე“-ო საითკენაც – უთხრა-ით (= საითკენაც
არ წახვიდეო, უთხრა, იქით), წავა.

სტუმტასთენგე, უარს **ა-ახ-ცა-უჷაზ-ლა**, სეჯეჷკლუბ – 54 – რომ დავი-
კარგო კიდეც, შენ – საითკენაც – თქვი-ით (იქით) წავალ.

ჰაჯა **დ-ახ-ცა-ცაზ რეძჷტ** – 12 – ხოჯა საითკენაც – წავიდა,
უთხრა მათ.

მაშ **დ-ახ-ცა-ცაზ-ლა**, აკ-გპ, დეზლაცაზ – 15 – „მის (მამაკ.) ძმა სა-
ითკენაც – წავიდა – იქ არის, ის (ვილაც) რითაც (= გზით)
წავიდა

და სხვ.

ამ ნაწილაკთა ეს დალაგება არ არის უცვლელი. ისინი, შეიძლება, სა-
წინააღმდეგო თანამიმდევრობითაც შეგვხვდნენ, ე. ი. – ჯერ იყოს **ცა-**, ხო-
ლო შემდეგ – **ახ-**. მაგ.:

საბა **ტ-ყანგ-რგაზ**, ამჷა, ჭასრუჷარგმა? – 8 – მამაჩემი საითკე-
ნაც – წაიყვანეს, გზას მეტყვი შენ (მამაკ.)?

იშთრ, **ი-ცან-** ათაჯგუ-ლა! – 8 – ის (რადაც) გაუშვი, საითკენაც –
მას – უნდა-ით (იქით)!

იგივე **ცა-**, ისევე, როგორც პირაქეთა დიალექტების **ახ-**, შეიძლება
რთული **ცა-ძა-** (პირაქეთა დიალექტების **ახგ-ნ-ძა-**-ს სახითაც მოგვევლი-
ნოს. **ცა-ძა-** ნიშნავს: „სანამდეც“, „საითკენამდეც“.

მაგ.:

ჩან (ი)სშარდაბ, **ი-ცა-ძა-შთაჯგუ**, იშ.გსთაბ – 61 – რემა ბევრი მყავს,
სანამდეც – გინდათ (= რამდენიც – გინდა), მოგცემთ.

ი-ცა-ძა- ფშქძათა-ბგსჷუშუზ! – 39 – სანამდეც – რბილად (კარგად,
გემრიელად) – შეგჭამდი შენ (დედაკ.)! (= როგორ გემრიე-
ლად შეგჭამდი!)

და სხვ.

კითხვითს ფორმებში ადგილის გამომხატველი ნაწილაკის თანხმოდ-
ნური ელემენტი, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, არც ტაპანთურშია.
შერჩენილია **ა-** ხმოვანი და მას ერთვის კითხვითი **-ბა-** ნაწილაკი. სხვა რო-
მელიმე კითხვითი აფიქსი, როგორც ეს, მაგალითად, აბჷუურს დიალექტ-
ში გვაქვს, ზმნას აღარ სჭირდება.

მაგ.:

ა-ა-ბა- ზგარა? – 22 – ის (რადაც) – სად – წავილო?

ა-ა-ბა-ცა? – 3 – ის (რადაც) – სად – წავიდა?

დ-ა-ბა-ბგა? – 74 – ის (ვილაც) – სად – წაიყვანე?

ა-ა-ბა-ძა-ხარწ-ბზრზ! – 2 – რაოდენ (= სანამდეც) – კარგი – მა-
წონი – იყო!?

და სხვ.

რომ ასეთ შემთხვევებშიაც უნდა გვქონოდა ა დ გ ი ლ ის გამომხატველ ნაწილაკში თანხმონური ელემენტი, სხვას რომ თავი დავანებოთ,⁹ ამას მოწმობს თითო-ოროლა ასეთი შემთხვევაც.

დგაუანძვარა, აბჟემშაკ ცალგწეუა, დნამად. „უტუჟ ს-**ან**-ფა-ცაუა, რეწა დაღია ართ ამშა-ყომკ?“ იჰაუა, დეშაგეცუაზ... – 54 – ის (ვილაც) მიდის რა, შვიდი გზა სადაც იყრებოდა, (იქ) მიადგა. „ახლა სა ი თ - წავიდე (როგორ წავიდე), ამ მრავალ გზათაგან უფრო კარგი რომელია?“ ამბობს რა, როგორც ფიქრობდა...¹⁰

დ რ ო ის გამომხატველი ნაწილაკი, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, არის **ან**- მაგ.:

ს-**ან**-ფსრა... – 44 – რ ო ც ა - მოკვედები...

უას! უ**ან**-ა-სრა... – 54 – დაარტყი მას (რალაცას) შენ (მამაკ.)! რ ო ც ა - დაარტყამ...

ხემშაკ **ან**-წგ... – 39 – სამი დღე რ ო ც ა - გავიდა...

ამ ფორმებსაც ტაპანთურში, ჩვეულებრივ, თან ახლავს დროის ზმნისართიც. მაგ.:

ბეჟსგეშა **ან**-წ**ან** ¹¹... – 12 – შვიდი წელიწადი რ ო ც ა - გავიდა – მა შ ი ნ....

დგ-**ან**-ფს **ან**...² – 13 – ის (ვილაც) რ ო ც ა - მოკვედა მა შ ი ნ....

ი-**ან**-ფშა **ან**... – 12 – მას (მამაკ.) რ ო ც ა - ჰკითხეს მა შ ი ნ....

აბჟე დ-**ან**-ლაშა **ან**... – 71 – მან (დედაკ.) ხმა რ ო ც ა გაიგონა, მა შ ი ნ...

დ-**ან**-შაბწარა **ან** – 20 – ის (ვილაც) შენ (დედაკ.) რ ო ც ა - შეგკითხება მაშინ....

დ-**ან**-გვა **ან**... – 40 – რ ო ც ა - დაიძინა მან (ვილაცამ) მა შ ი ნ....

და სხვ.

იგივე ზმნისართი შეიძლება სხვა სახითაც შეგვხვდეს.

მაგ.:

დ-**ან**-შად **ან**... – 62 – რ ო ც ა - მოვიდა მა შ ი ნ....

აშ-გწ-შეს დ-**ან**-რეცჰახარა **ან**, დედღრუაგაახდებ – 59 – ადამიანი რ ო ც ა - დაღარბდება (დაბეჩავდება) მა შ ი ნ, ძნელსაც-ნობი ხდება.

⁹ იხ. ავტორის: „კითხვითი ფორმები აფხაზურში“. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, №9, 1942, გვ. 974.

¹⁰ საყურადღებოა ამ ფორმაში (საზ-ფაცაუა) დაცული **ან**- სახეობა ა დ გ ი ლ ის ნაწილაკისა.

¹¹ **ან**- ნაწილაკის ა- მოკვეცილია ხმოვანთან შეხვედრის გამო. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა პირაქეთა დიალექტებშიაც.

აჩ:ღ დ-ან-ჰანაზა **ასჯან...** – 59 – ის (ვილაც) ცხენმა როცა - დაინახა
მაშინ....

დ-ან-ჰაის **ანჯან**¹²... – 12 – ის (ვილაც) უკან როცა - მოვიდა მაშინ...
და სხვ.

ჩვეულებრივ იწარმოება კითხვითი ფორმები. კითხვითი -**ხა** ელემენტი დაერთვის **ან** ნაწილს. მაგ., უ-ნ-ბაჰაის? – 12 – „შენ (დედაკ.) – როდის მოხვედი? და სხვ.

თავისებურს არაფერს შეიცავს ვითარების ნაწილაკი. ისე, როგორც აბჟურს დიალექტში, ტაპანთურშიაც იგი წარმოდგენილია **შ**-ს სახით,¹³ კითხვითში იქაც არის **შ-ფა**. მაგ.:

დგ-შ-ჯეცუაზ... – 54 – ის (ვილაც) – როგორც - ფიქრობდა....

ო-შ-ფა-სგზა? – 2 – ის (რადაც) – როგორ - დავლიო?

ვითარების ინფინიტურ ფორმებსაც ხშირად ერთვის ვითარების ზმნისართი. მაგ., უან უ-შ-ჰალრიზ **ანშთა...** – 71 – შენ (მამაკ.) დედაშენმა როგორც - გაგაჩინა (დაგბადა) ისე¹⁴.

მართალია, აქ წარმოდგენილი ნაწილაკები განასხვავებენ ადგილს, დროს, ვითარებას, მაგრამ, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც, შესაძლოა, ისინი ასეთ კონკრეტულ მნიშვნელობას აღარ ატარებდნენ. მაგ.:

...ი-ჰა-უჰაჰაჯაზგ, სჰარჰეუგაზსა, იზბატ – 8 – ის (რადაც) შენ (მამაკ.) **რაკი** (= „სადაც“) - თქვი - მარტო, თითქოს გამოიხსენიო, (ისე) ჩავთვალე (დავინახე).

აწრა, უზწუაჰ? უნგზაჰ იჩ:ღ ი-ჰა-უბაზ ჰკ.გმა? – 8 – რაა, რომ ტირი შენ (მამაკ.)? შენი მეგობრის ცხენი რომ (= „სადაც“) დაინახე, (ეს) არის?

ასას დ-ან-გეაზარა, ანცა დგმასგ – 59 – სტუმარი რაკი (= „როცა“) იქნება, ღვთის სტუმარია (ღვთისაა)

და სხვ.

საგარემოებო-ინფინიტურს ფორმებშივე ექცევა ე. წ. მიმართებით-ნაცვალსახელური წარმოებები ზმნისა.¹⁵ ტაპანთური ამ მხრივ განსხვავებულს არაფერს იძლევა, ოღონდ ერთი კია: ხშირად მათ ნაცვლად გვხვდე-

¹² ცასიმილაციის ნიადაგზეა მიღებული **ს**-საგან (შდრ. **ასჯან**).

¹³ ზიიფურ დიალექტში გვაქვს **ს** (→ **ზ**).

¹⁴ ზმნის საგარემოებო ფორმებთან სათანადო ზმნისართთა გამოყენება არც პირაქეთა დიალექტებშია შეუძლებელი. გვხვდება, მაგ., იშესჰა **ეფშ** (როგორც - ვთქვი მსგავსად“ = როგორც - ვთქვი მაშინვე), ანგსჰა **უსყან** („როცა-ვთქვი მაშინ...“) და სხვა, მაგრამ აქ ეს შედარებით იშვიათი მოვლენაა.

¹⁵ იხ. ავტორის: "Относительное местоимение в глагольных формах абхаз. языка. Сообщения АН ГССР, ტ. III, №4, 1942.

ბა -**თა** || -**შთა** ნაწილაკით ნაწარმოები ზმნის აბსოლუტური ფორმები. ისიც აღსანიშნავია, რომ ეს ნაწილაკი ზმნის ფინიტურ ფორმებს ერთვის. მაგ.,

სეზზერგაზ აჯაწა, ჯაკ **იჯაზ-თა**, ურეს იჯემეჟ ნამძ(ტ); ჯელფაკ **ჯაზ-თა**, სთოზკ ნამძ(ტ); ჟგლაკ **თაზ-თა**, ძელგუ-ჩარხკ ნამძ(ტ); ფენწაკ **კედემ-თა** კათან-ყაზაკ ნამძ(ტ), ჭარყარაკ **რმაზ-თა**, დესთენ აურაკ ნამძ(ტ); ჟეშაპკ **იჭაზ-თა**, მესჰესკ ნამძ(ტ) – 9 – მე რომ კაცისთვის წამიყვანეს, მას თ ა ვ ი ა ქ ვ ს რ ა იალბუზის ოდენაა (იალბუზს სწვდება); ქუდი რომ ხურავს (ხ უ რ ა ვ ს რ ა), ზვინის ოდენაა (...სწვდება, აღწევს); ორი თვალი რომა აქვს (შ ი გ ა ქ ვ ს, ჩ ა ს მ უ ლ ი ა ქ ვ ს რ ა), წისქვილის ქვის ოდენაა (...აღწევს); ცხვირი რომ აქვს (...ზედ აქვს რ ა), გუთნის სახნისის ოდენაა (... სწვდება, აღწევს), პირის ნახევი რომა აქვს (ა ქ ვ ს რ ა), „დესტინას“ ოდენაა (...აღწევს...); ორი ფეხი რომ აქვს (...ა ს ხ ი ა რ ა), დათვის ბელის ოდენაა (...აღწევს...)

და სხვ.

საგარემოებო ნაწილაკთა ერთი ჯგუფი სუფიქსადაც შეიძლება გვხვდებოდეს. მაგალითად, იგივე პირაქეთა დიალექტების -**იშთე** || -**იჟთე** (მეს შემდეგ, რაც), -**ცფწაძა** („ყოველ“), -**ეჰა** („ვიდრე“)...

ტაპანთურშიაც გვხვდება -**იშთე** || -**იჟთე**, ოღონდ მას აგრეთვე ერთვის -**რა**. ეს ნაწილაკი უნდა უკავშირდებოდეს **აშთა** („კვალ“) სიტყვას.

არის: დეც-**იშთარა** – 8 – ის (ვილაც) რაც - წავიდა – (მის) შემდეგ.

დჰაზგ-**იშთარა** – 8 – ის (ვილაც) რაც - მოვიყვანე – შემდეგ.

იგი ჩვეულებრივია სახელთანაც:

ჭახწ-**იშთარა**-კ – 5 – დღევანდელი დღე (=რაც დღევანდელი დღეა, მის შემდეგ).

და სხვ.

ცფწაძა ტაპანთურშია -**ფწაძა**- || -**იფწაძა**-ს სახით. მაგ., ღჰრა დეცა-**ფწაძა-ჯე** – 56 – „ყოველ საქურდლად წასვლაზე ის (ვილაც)“... და სხვ. გვხვდება სახელებთანაც. მაგ., ჯეც-**იფწაძა** – 22 – „ყოველი - ბეწვი“. იგი უნდა მომდინარეობდეს **აფწაძარა** („დათვლა“) ზმნისაგან.¹⁶

ზმნის ამა თუ იმ დროის ინფინიტურ ფორმას ასევე შეიძლება დაერთოს -**ძა** („მდე“). მაგ.,

¹⁶ გ- პირაქეთა დიალექტებში, შესაძლოა, „თან“- წინდებული იყოს.

ახ.აშ' იჟაღჷა-**მა** პალ'ათა იჟასგთ! – 22 – „პარასკევი რომ მოდის-
მ დ ე (= მომავალ პარასკევამდე), ვადად მომეცი!“ და სხვ.

იმავე -**მა** (-„მდე“, „ვიდრე“) ნაწილაკის შინაარსით გვევლინება ტა-
პანთურში -**ნწაკა** || -**ნწაკარა** || -**ნაწკარა**. იგი სახელებთანაც გვხვდება
ნწაკ-ის სახით (შდრ. პირაქეთა დიალექტების **ნაწკ**). ოლონდ პირაქეთა დი-
ალექტების -**ანმა** (-„მდე“) ნაწილაკის მსგავსად, ესეც ზმნის ფუძეს ერ-
თვის და არა სხვადასხვა დროის ფორმებს. მაგ.,

აჩარა დალგა-**ნწკა**... – 7 – ჭამის დაწყებამდე, ვ ი დ რ ე იგი (ვიღაც)
ჭამას დაიწყებდა.

უნამა-**ნწკა**... – 8 – შენ ვ ი დ რ ე - მი ხ ვ ა ლ , მი ს ვ ლ ა მ დ ე...
დმაიხე-**ნწკარა**... – 57 – მის (ვიღაცის) მოსვლამდე, ვ ი დ რ ე ის
მოვა...

დმაიხე-**ნაწკარა**... – 72 – ვ ი დ რ ე - ის (ვიღაც) მოვა...
დმაიხე-**ნცკარა**... – 20 – ვ ი დ რ ე - ის (ვიღაც) მოვა, ...მოვიდოდეს...
და სხვ.¹⁷

დმაიხე-**ნაწკარა**... – 72 – ვ ი დ რ ე - ის (ვიღაც) მოვა...

დმაიხე-**ნცკარა**... – 20 – ვ ი დ რ ე - ის (ვიღაც) მოვა, ...მოვიდოდეს...

და სხვ.¹⁷

§ 49. ზმნის კილოები. აფხაზურ ზმნის კილოთა ისედაც რთული
საკითხი კიდევ უფრო რთულდება ტაპანთურში. განსაკუთრებით ეს ით-
ქმის პირობითი კილოს შესახებ. შეიძლება ითქვას, არსად ტაპანთური ისე
არ დამორებია, პირაქეთა დიალექტებს, როგორც ამ შემთხვევაში. ტაპან-
თურს პირობითი კილოსათვის შეუქმნია სხვადასხვა სახე და განსხვავე-
ბული მაწარმოებლებიც დაურთავს.

კ. ბოუდა წერს, რომ ეს სუფიქსები მე ვერც აფხაზური და ვერც
ჩერქეზული საშუალებით ვერ ავხსენიო.¹⁸ ისინი მართლაც მეტის-მეტად
თავისებურად გამოიყურებიან.

გარკვეული კანონზომიერების დადგენა მაინც ხერხდება მათს გამო-
ყენებაში.

ა) პ ი რ ო ბ ი თ ი კ ი ლ ო.

პირაქეთა დიალექტებში პირობითი კილოს მაწარმოებელია -**რ**¹⁹ სუ-
ფიქსი. იგი, ერთი მხრივ, ზმნის ფუძეს უშუალოდ დაერთვის. მის დრო-
ულ შინაარსს არკვევს მომდევნო ზმნის დრო. მაგ.,

სცა-**რ**, იზზორუპ „რომ წავიდე, კარგია“

სცა-**რ**, საატამგუტ „რომ წავსულიყავ, არ მოვიდოდი“

და სხვ.

¹⁷ იხ. აქვე, § 38.

¹⁸ „Zum Schluss will ich noch einige Suffixe anführen, die ich bis jetzt nicht oder wenigstens nicht mit abchasischen oder bscherkessischen Mittelebn erklären kann“. Das Abasinische... გვ. 248.

¹⁹ იხ. აქვე, გვ. გვ. 152, 153.

მეორე მხრივ, ამავე **-რ** აფიქსის შემადგენლობით პირობითს ფორმებში რთული **-ზა-რ** სუფიქსი გვევლინება (პირობითობა აქაც მხოლოდ **-რ**-სთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ხოლო **-ზ(ა)** ნამყო დროთა ინფინიტური ფორმის ფუძეს უნდა განეკუთვნებოდეს). მაგ.,

სცო**ზარ**... „რომ, ვინმლო მივდიოდე...“

სცან**ზარ**... „თუ უკვე წავედი...“ და სხვ.

სტატიკურ ზმნებს მუდამ **-ზარ** ახასიათებს პირობითს კილოში: სცყ**ზარ** „რომ ვიყო „რომ ვყოფილიყავ“ და სხვა. „სცყა-რ“ არ შეიძლება.

ტაპანთურიც პირობითს კილოში ძირითადად **-რ(ა)**-ს გვავარაუდებინებს, ოღონდ მისი მხოლოდ ამ სახით გამოყენება მეტის-მეტად შეზღუდულია.

პირობითს კილოში ზმნის ფუძეს დართული **-რ(გ)** აფიქსი აქ შემოგვრჩენია მაშინ, როდესაც მას მოსდევს **-ჯგ** („კიდევ“) ნაწილაკი.

მაგ.:

სარა მგა**ცა**ჯა სკ**გრ-რგ-ჯგ**, უსზაზა**პ-ჰა**... – 20 – მუცლით რ **ომ-ვიხოხო-კიდევ**, შენ (მამაკ.) გაგზრდიო.

ჰადშუ**ან**, ასანდგყ**არა** ჰამწ**ზა-რგ-ჯგ** – 6 – ის (მამაკ.) მოგვკლავდა, ზანდუკს რ **ომ-არ-შევჰკითხოდი** თ-კიდევ.

დგფს**უან**. დემფს**გ-რგ-ჯგ**, დაჰონ – 53 – ის (ვილაც) კვდებოდა. რ **ომ-არ-მომკვდარიყო-კიდევ**. ის (რალაც) შეჰამდა.

მაფგრუხ**გ-რ-ჯგ**, იგ**უზუკუაშუმ** – 45 – მას (რალაცას) ის (რალაც) წინიდან რ **ომ ააცალო-კიდევ** შენ (მამაკ.), მას ვერ დაიჰერ.

იგ**უზაწყებრემ**, მაწყუხ**გ-რ-გ**... – 45 – მას (რალაცას) შენ (მამაკ.) თავს ვერ ახდი, რ **ომ-ახადო-კიდევ**...

დგჰელამწ**ა-რ-გ**, ას აღწ**არა** აფნგ დგგლა**ზტ!** – 2 – ის (ვილაც) ჩვენ შორის თუ **არ-დაჯდება-კიდევ**, კარის კუთხეში იდგეს!

...(ი)უჰ**ა-რგ-ჯგ**, მგცგ გუჰ**არემ** – 3 – ...მას (რალაცას) – შენ (მამაკ.) – თუ-იტყვი-კიდევ, ტყუილს არ იტყვი.

ზარა ბგსგამწ**ა-რ-გ**, სარა ისგზა**ცუაშტ** – 21 – შენ (დედაკ.) რ **ომ-არ-მყავდე-კიდევ**, მე შევიძლებ – მოვრეკავ.

-რ-ს მომდევნო **გ** ხმოვანი **ი**-ს სახითაც წარმოგვიდგება, უნდა ვიფიქროთ, პალატალიზებული **ჯ**-ს გავლენით. მაგ.:

იუმუ**-რი-ჯგ**, სცუმ**ით** – 53 – შენ (მამაკ.) ის (რალაც) თუ **არ-ქე-ნი-კიდევ**, წავალ.

ურბა**-რ-ჯგ**, უგ**ზარცხუშუმ** – 58 – შენ (მამაკ.) თუ **გნახეს-კიდევ**, მათ ვერ გადაურჩები.

ამ აფიქსის სრულხმოვნიანი სახეობა უნდა იყოს დაცული ზმნათა ინფინიტურ ფორმებში²⁰. მაგ.:

აჭრ ანჭასრუმჰა-**რა**, სარგჯ ჩესშხეფ – 52 – მას (რაღაცას) – თ უ - ა რ
- მ ე ტ ყ ვ ი - (=რ ო ც ა - ა რ - მ ე ტ ყ ვ ი“), მეც თავს მოვიკ-
ლაგ.

(ი)რემჰა-**რა** აჯაზ... – ის (რაღაც) – მათ - რ ო მ - ა რ - თ ქ ვ ა ნ
ამისთვის...

ზარარ ბეზნამხა-**რა** სჯაზლა... – 20 – მან (რაღაცამ) შენ (დედაკ.) ზია-
ნი (ზარალი) რ ო მ - ა რ - მ ო გ ა ყ ე ნ ო ს ამისთვის...

აბაზ რაკუმზა-**რა**, არს ზამგჯ გ.თამზტ – 36 – აბაზა რ ო მ ა რ ა, აქ
არავინ ცხოვრობდა.

აქ მოყვანილ შემთხვევათა გარდა პირობითი კილოს სხვანაირი წარმოებაც გვხვდება. იმ ადგილას, სადაც პირაქეთა დიალექტებში მოსა-
ლოდნელი იყო -**რ** სუფიქსი, ტაპანთურში გვხვდება - რ გ ქ . გ ნ, -რ გ კ . გ ნ
(ან: -რ გ ქ . გ ნ ზ, -რ გ კ . გ ნ ზ).

მაგ.:

საბა დეზშეზ, დეუჰა-**რქე.გნ**... – 59 – მამაჩემი, ვინც მოკლა, მას (ვი-
ღაცას) -თ უ - ი ტ ყ ვ ი...

სენაკვდშთებ!... – უშაკვდსშთებ-**რქე.გნ**, სეუშუაზარენ – 20 –
ამხსენი!... – რ ო მ - ა მ ე ხ ს ე ნ ი (რ ო მ - ა გ ხ ს ნ ა), შენ
(მამაკ.) მომკლავდი.

ამგ ითას-გრგს-გ-**რქე.გნ**, უასა-შარდა ს-გზმარგცუაშტ – 12 – მას (რაღა-
ცას) წყალში თ უ - ჩ ა ყ რ ი თ, ბევრ ცხვარს მოგირეკავენ.

სმარა უშაწშ-**რქე.გნ**, იშაუნაჰაბ – 58 – მზეს თ უ - ჰ კ ი თ ხ ა ვ შენ
(მამაკ.), გეტყვის.

ზან უანისრა, შან ურმსხენ: ურს-**რქე.გნ**, დშაგლხუაშტ – 7 – შენ
(მამაკ.) მას (მამაკ.) ერთხელ რომ დაარტყამ, ორჯერ ნუ
დაარტყამ! თ უ - დ ა ა რ ტ ყ ი (ესროლე), ადგება.

დშაიხბ-**რქე.გნ**, სეამებ – 57 – ის (ვიღაც) რ ო მ - მ ო ვ ი დ ე ს, მო-
მკლავს.

უსზენხა-**რქე.გნ**, უნსერხაპ – 6 – შენ (მამაკ.) ჩემთვის – თ უ - ი მ უ -
შ ა ვ ე ბ, გამუშავებ.

აჭარბა შარდა იჰა-**რქე.გნ**, ადამა ფჩიტ – 1 – ორბი ბევრს რ ო მ -
ი ტ რ ი ა ლ ე ბ ს („...იქნევს“), ფრთას მოიტეხს.

უაფშა-**რქე.გნ** -შგა, უაზწშა-**რქე.გნ** - დაგ. – 38 – რ ო მ - შ ე ხ ე დ ა ვ
შენ (მამაკ.), სარკე(ა), რ ო მ - შ ე ე კ ი თ ხ ე ბ ი – ყრუ(ა).

სარს სეუტეს სშალგს-**რქე.გნ**, სეზმანხაპ – 40 – ჩემს საქმეს რ ო მ მ ო -
ვ ა თ ა ვ ე ბ, შენ (დედაკ.) მოგივალ.

²⁰ შდრ. აქვე, § 46.

ჩყარაკ... იუმე **-რგგენ** (sic!), აჟრ აჟღ ლჳარგჳე **-რგკენ**, დგზზრხუმდ – 68 – შენ (მამაკ.) შავი ხარი... რ ო მ დ ა კ ლ ა, მისი ხორცი მას (დედაკ.) რ ო მ ვ ა ჳ ა მ ო თ, მოკეთდება.

ლგმაც. არსა ილჩგა-**რგქენგ-ზ**, ილერკკუნთა ალაშარი იზაჟრ, დშაქსჟან – 21 – ის (დედაკ.) თითს ასე რ ო მ გ ა ა კ ე თ ე ბ დ ა, ის (მამაკ.) განათებით სინათლეს დაინახავდა რა, ზედ (ხიდ-ზე) გამოდიოდა.

იხარხხატ, სემჳა-**რგქენგ-ზ**, სარრ ჳარრ ჳალგუნ – 15 – ხეირად იქცა რ ო მ ა რ გ ე თ ქ ვ ა თ, თქვენ და ჩვენ გავათავებდით (ერთად ყოფნას).

აფნარცა დას-**რგქენგ** (sic!): „აფსაზ აძგ სთალრგსათ -ჳა“..... იშათგწგ-ჟან – 74 – თარზე რ ო მ დ ა უ კ რ ა ვ დ ნ ე ნ (რ ო მ დ ა - ა რ ტ ყ ა მ დ ნ ე ნ): „მსახურმა (ქალმა) წყალში ჩამავდოო“,... გამოდიოდა.

ამარა აჟღ აჳად: „ჩენლა დერგა-**რგკენგ-ზ**, დგზზარგნ“ – 59 – მზემ ასე თქვა: „დღისით რ ო მ წ ა ე ყ ვ ა ნ ა თ, ვნახავდი“

-რგქენ, -რგკენ სტატიკურ ზმნებშიაც გვხვდება, მაგ.,

აჟღ აკუმზა-**რგქენ**, იხაზარ ჳაჳარგნ – 3 – ის (ეს) რ ო მ ა რ ყ ო - ფ ი ლ ი ყ ო, მის ამბავს გავიგონებდით.

შესაძლოა ამ ფორმებს აბსოლუტივის აფიქსიც დაერთოს. მაგ.,

არრ ჳგშგლა სჳამ-გქენაცათა საჳბ-**რგქენ-შთა** იჳატ – 20 – ის (რაც) სუნს გამოედევნება რა (...სუნის გამოედევნებით) მან (რაც) ცამ რ ო მ შ ე მ ჳ ა მ ო ს რ ა (ო), თქვა.

პარადიგმების შედგენისას მსგავსი წარმოების ფორმებს გვიმოწმებდნენ **რ**-ს გარეშეც. ასე, მაგალითად, ბთაზა-**ქენგ-ზ** „შენ (დედაკ.) შიგ რ ო მ ყ ო ფ ი ლ ი ყ ა ვ... და სხვ. ტექსტებში ამის შემთხვევები არ დაგვიდასტურებია.

იმ შემთხვევებში, როცა პირაქეთა დიალექტებში პირობითს კილოში **-ზა-რ** სუფიქსი გვექონდა (უმთავრესად დინამიკურ ზმნებში), ტაპანთურში გვაქვს **-თგნ** სუფიქსი.

-თგნ სუფიქსის შესახებ კ. ბოუდა შენიშნავს, რომ... იგი მუდამ ნამყოობის ფუნქციის მქონე **-ზ**-ს არის დართულიო²¹. მაგრამ ყოველთვის ეს ასე არ არის. მთელ რიგ შემთხვევებში **-თგნ** შეიძლება დაერთოს **ზ**-ს არ მქონე ზმნის ფუძეს. პირაქეთა დიალექტთა მსგავსადვე სწორედ ამ შემთხვევაშია მოსალოდნელი სხვადასხვა დროის ინფინიტურ ფორმებზე დაფუძნება პირობითი კილოსი.

²¹ „-**tn** hat konditionalen sino und wird immer an **-z** suffigiert, das im Abchasischen präteritale Funktion hat...“ იხ. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 248.

-**ზ**-ს გვერდით შეიძლება გვხვდებოდეს აგრეთვე **-ს** (**-ზ-თენ** || **-ს-თენ**), რაც **თ**-სთან მეზობლობაში **ზ**-ს დაყრუებულ სახეობას უნდა წარმოადგენდეს.

მაგ.:

ისგლშა-**უ-ზ-თენ**... – 2 – თუ შევიძლებ...

მეცე სჰ-**უ-ზ-თენ**... – 2 – ტყუილს თუ ვამბობდე...

უბზინხახვ, ალჰჰ იჰ-**უ-ზ-თენ** – 23 – შენ (მამაკ.) გამოკეთდები, ღმერთი თუ იტყვის.

ისეუმთ-**უა-ზ-თენ**, უბაბ – 59 – შენ (მამაკ.) მას (რალაცას) თუ არ მომცემ, ნახავ.

დშასტუმთ-**უა-ს-თენ-გვ**, არათ გეუმბუმა? – 39 – შენ (მამაკ.) მას (აღამ.) თუ არ მომცემ კიდევ, ამათ არ ხედავ?

არდღესგ-**იხ-უა-ს-თენ**, სჯგარწატ – 41 – მან (მამაკ.) ეს (აღამ.) თუ წამართვა, დამლუპა.

დშად-**უა-ს-თენ**.... – 52 – ის (აღამ.) თუ მოვა....

ზაკვ სგდრგ-**ჰ-უა-ზ-თენ**, სცაპ – 6 – ის (მამაკ.) თუ რასმე მაჰმეცს, წავალ.

სგმგ-**უა-ს-თენ-გვ**.... – 54 – რომ დავიკარგო კიდევ.

ბაფშგ, ისეზჰამც-**უა-ს-თენ** – 56 – შენ (დედაკ.) უყურე, თუ ვერ მოვრეკო.

დგჟდგრ-**უა-ს-თენ** – 20 – მას (ვილაცას) თქვენ თუ იცნობთ....

უაქ-**წ-გ-შ-გ-ზ-თენ** (← **უაქ-წ-უ-შ-გ-ზ-თენ**)... – 6 – შენ (მამაკ.) ზედ თუ დაჯდები...

ისეურჰ-**გ-შ-ზ-თენ** (← **ისეურჰ-უ-შ-გ-ზ-თენ**)... – 8 – შენ (მამაკ.) მას (რალაცას) თუ მათქმევიებ....

დგფსგ-**ს-თენ-გვ**, იფსზდგრამ – 58 – ის (მამაკ.) თუ მოკვდა კიდევ, არ ვიცი

აუტმ სკუმ-**ზ-თენ**... – 2 – „თუ ეს რაა“ = თორემ“

დშასაჰ, სჰკენ ჰჰაიჰგწ-**ზ-თენ**! – 6 – გვითხარ, ყმაწვილს თუ გამოვშორდით!

იკელფშ-**ს-თენ**, ანურ იჰაჰენკკჰაუა, ირბატ- „თუ გაიხედავდენენ (შეიხედავდენენ)“ = რომ გაიხედეს (შდრ. პირაქეთა დიალექტების იკელფშ-**ზარ**), სინათლე რომ სახლში ჰახჰახებდა, დაინახეს.

უარო უაქ-**გ-ს-თენ-გვ** – 45 – თუ შენ (მამაკ.) ხარ - კიდევ...

ამალ შმა-**ზ-თენ**... – 2 – მას (რალაცას) თუ საშველი აქვს...

დგუგ-**აფხ-ზ-თენ**... – 3 – ის (ვილაც) შენ (მამაკ.) თუ მოგეწონება...

დასხვ.

ძალზე საყურადღებოა, რომ სტატისტიკურ ზმნებს **-ზ-თენ** აფიქსი დაერთული აქვთ აწმყოს ინფინიტურ ფორმებზე. მაგ.:

ბადგ^გ-**უ-ზ-თენ**, ბნეხ! – 20 – შენ (დედაკ.) თუ ადიღელი
(= მუსულმანი) ხარ, წადი!

უკაწა ბზრ-**უ-ზ-თენ**... – 59 – შენ თუ კარგი ვაჟკაცი ხარ...

იზი-**უ-ს-თენ**, დაფშრჷად – 54 – თუ კარგია, ნახოს მან (ვილა-
ცამ).

დაბგ-**უ-ს-თენ-გ^გ**, გ^გსგზდგ^{რამ} – 58 – ის (ვილაც) თუ ცოცხალი
ია კიდევ, არ ვიცი.

(ი) უთაჯ^გ-**უ-ს-თენ**... – 57 – შენ (მამაკ.) თუ გინდა...

ასეთ შემთხვევებში პირაქეთა დიალექტებში **-ზარ** სუფიქსი ერთვო-
და ზმნის ფუძეს (შდრ. ამა-**ზარ**, იზი-**ზარ** და სხვ.), მიუხედავად იმისა,
რომ მათ აწმყოს შინაარსი ეგუებოდა.

ეს იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ ტაპანთურში **-თენ** აფიქსი
ზ-ს (ნამყოლის **ზ?**) გარეშეც შეიძლება დაერთოს აღნიშნულ ფორმებს.
მაგალითად, გვხვდება:

აზრ^გ-**აკ-თენ**... (← აკ^გუთენ?) – 21 – თუ ესაა...

ა, ნენა! ამალ^გ აც-**უ-თენ**, ალაჰ იჰ-**უ-თენ**, სა დგსგზ – 59 – ო, დედა!
საშველი თუ არის, ღმერთი თუ იტყვის, მე მო-
ვკლავ მას (ვილაცას).

ხარზენა იჰამგ-**უ-თენ-გ^გ**, (ი)უსგრგზ – 59 – სიკეთე (ქონება) რომ
გვქონდეს - კიდევ (თუ გვექნება კიდევ), შენ
(მამაკ.) გაგატან.

ასევე დინამიკურს ზმნებში:

ალაჰ იჰათრ^გ უბ-**უ-თენ**... – 76 – ღვთის (ალახის) ხათრს თუ ხე-
დავ შენ (მამაკ.) = ...თუ გაქვს“.

აჷასა ურგ-**უ-თენ**, სარგ^გ სგფჷან დგუსთაბ – 63 – შენ (მამაკ.) ასე თუ
იქმ, მეც ჩემ ქალს მოგცემ.

უზენაზ არრ^გ ზასოუმჷა თენ (← ...ჷასოუმჷა-**უ-თენ**?) იგსგჷრგმ
იჷად – 6 – შენ (მამაკ.) რასაც „შეემთხვიე“ თუ არ მე-
ტყვი, არ დავლევ (არ შევსვამ) მას (რადაცას), თქვა მან
(მამაკ.).

და სხვ.

თუმცა შეუძლებელი არც ისაა, რომ აქ ფონეტიკურ მოვლენასთანაც
გვექონდეს საქმე. **-ზ-** (resp. **-ს-**) შეიძლება იკარგოდეს **თ-**სთან მეზობლო-
ბაში.

აღნიშნულ ფორმებში გამოვლენილი **-თენ** (**-ზ-თენ**, **-ს-თენ**) სუფიქ-
სის (რომელიც პირაქეთა დიალექტების **-რ** აფიქსის ნაცვლად იჩენს თავს
გარკვეულ შემთხვევებში) წარმომავლობა ნათელი არ არის.

ასევე ნათელი არ არის **-ქ-ენ** || **-კ-ენ** სუფიქსი, რომელიც პირობითო-
ბის **-რ** აფიქსთან ერთად გვხვდება (**-რგ-ქ-ენ**, **-რგ-კ-ენ**, **-რგ-ქ-ენგ-ზ**,

-რგ-კ-ენგ-ზ)²². ხომ არ არის იგი **აკ-ენ** („იყო“) მეშველ ზმნასთან დაკავშირებული?

საერთოდ, აფხაზური ენის ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით, პირობითი კილოს ამ ახალ აფიქსთა ჩამოყალიბება ტაპანთურში მეორეული მოვლენა უნდა იყოს.

b) მიზან-პირობითი კილო.

პირობითი კილოს ფუძეზევეა პირაქეთა დიალექტებში აგებული ე. წ. მიზან-პირობითი კილო. მისი სუფიქსია **-რ-ც**. იგი პირობით კილოზე **ც**-ს დართვით იწარმოება. მაგ., იყასწა-**რ-ც** „ის (რაღაც) რათა გავაკეთო“ და სხვ.

ამავე შინაარსის „აღწერითი“ წარმოებაც გვხვდება. იმავე პირობით კილოს დაერთვის „-თვის“ თანდებული: იყასწარ **აზგ**, იყასწარ **აზგჰან** „ის (რაღაც) რომ გავაკეთო მისთვის“.

აღწერითი წარმოება ტაპანთურშიაც ასევეა. მაგ.:

ათემგ ბემ-გლწკ, ზარარ ბეზნაზხა-**რა სჯაზლა** – 20 – სახლიდან გავალ შენ (დედაკ.), ზარალი (ზიანი) რომ არ მოგაყენოს მან (რაღაცამ) მისთვის.

დღუბჟატ, რემჰა-**რა სჯაზ** – 15 – შენ (მამაკ.) ის (ვიღაც) გაწვრთენი(ო), რომ არ თქვან ამისთვის.

და სხვ.

პირაქეთა დიალექტების **-რ-ც**²³ სუფიქსის მაგიერ კი ტაპანთურში გვაქვს **-რ-ნგს**, ზოგჯერაც შეიძლება შეგვხვდეს მარტო -ნგს.

მაგ.:

ჯანხათ იფი იფნგ დცა-რ-ნგს, ბახსგმა იჩფად – 60 – ჯანხვათის მესთან წასასვლელად (რათა წავიდეს), მან (მამაკ.) ბახსუმა გააკეთა.

აზჯაკვგ აჩჟა რჰაფშარ-ნგს იცად – 5 – ზოგიც ცხენების სამწყესავად (რათა მწყემსონ), წავიდნენ.

ბყარგუ ატა ჩეთკ მასგლაბწა-**რ ნგს**, სნაბგჰედტ – 19 – შენი (დედაკ.) ძალის ცოტა მსგავსი, ცოტა შენი ძალისეული რათა შემრთო, გთხოვ.

დშიატ იგანზ-**რ-ნგს** – 5 – ის (ვიღაც) მოვიდა,... რათა წაიღოს ის (რაღაც).

ჩეფსიმა-**რ-ნგს**, დეწატ – 5 – დასასვენებლად (რათა დაისვენოს), დაჯდა.

²² იხ. აქვე. გვ. 168-169.

²³ ბზიფურს დიალექტშია **-რ-ც**.

უთაჯზოთენგ^გ, უარს უსშორპი აკამბგშ უხჩა-**რ-ნგს** – 5 – თუ გინდა შენ (მამაკ.) მოდი შენ გაგიშვებ კამეჩის ს ა მ წ ყ ე ს ა ვ ა დ.
 ზეთნაჭა მასგს-თ ხაბარ სჰა-**რ-ნგს** – 2 – თავისუფლება (ნება) მომე-
 ცით, რ ა თ ა ა მბავი ვ თ ქ ვ ა.

და სხვ.

როგორც აღვნიშნეთ, გვხვდება **რ**-ს გარეშეც.

მაგ.:

უტავ დჰამახ-**ნგს** აუბ – 68 – ამალამ რომ (რ ა თ ა) მო ვ ი დ ე ს, შე-
 იძლება (ამალამ რომ მოაღწიოს, შეიძლება)

დაქჰა-**ნგს** დანაღაგა – 57 – მან (ვიღაცამ) ზედ დაჯ დო მ ა (დ)
 როცა დაიწყო... (ზედ რ ა თ ა დაჯ დ ე ს, რომ დაიწყო...)

ჩიფდგშ-**ნგს** იჰაჰასტ – 6 – მან (მამაკ.) რ ა თ ა და ი ს ვ ე ნ ო ს, გა-
 ჩერდნენ.

სჰკჰენ იჩფაუტ, აბა-**ნგს**, იჰარფშედ – 54 – ყმაწვილი რასა იქმს, რ ა -
 თ ა და ი ნ ა ხ ო ს მან (რალაცამ), უყურებს.

იგერლ-აუტა მჰაჰარგ-**ნგს** აზნა იცად – 42 – სიხარულით შემის მო ს ა -
 ტ ა ნ ა დ (რ ა თ ა მო ი ტ ა ნ ო ნ), ტყეში წავიდნენ.

იჯა კგდჰა-**ნგს** დალაგად – 52 – მისი (მამაკ.) თავი რ ა თ ა წ ა კ ვ ე -
 თ ო ს („წაკვეთად“), დაიწყო მან (ვიღაცამ).

იგემმუდ, დჰაჰას-**ნგს** – 48 – მან (მამაკ.) არ ქნა, რ ა თ ა და რ ჩ ე ს
 („დარჩომად“).

აუტაჰაჰაგე იჰამდ, ათაცა ჰკჰენ დერგა-**ნგს** – 71 – ხალხიც მოვიდა,
 რ ა თ ა პატარძალი წ ა ი ყ ვ ა ნ ო ნ (წასაყვანად).

სარს ხგუთა სშ.შთი-**ნგს**, სშ.გჰ.იდ – 45 – მე მესამედ რათა გამიშვათ,
 გთხოვთ.

ნართრჰა დამწეწ-**ნგს** დალაგად – 45 – ნართებმა „გათიშვად“ (რ ა თ ა
 გ ა ი თ ი შ ო ნ), იწყეს.

ახშ. თედც-ან, ჰადრშ-**ნგს** – 2 – მან (მამაკ.) რძე ჩაასხა, რ ა თ ა ააღუ-
 ლოს (ასადულებლად).

აჰ, იჩანგ-ართა ჰარცახ-**ნგს**, ჰადშორტ – 2 – ბატონმა გამოგვგზავნა,
 რ ა თ ა მისი რემა უკან გ ა ვ რ ე კ ო თ (გასარეკად).

რლაჰა კვლერხ-**ნგს** იზჰადტ – 40 – მას (მამაკ.) რ ა თ ა თვალები
 ა მ ო თ ხ ა რ ო ნ (ამოსათხრელად), მივიდნენ.

და სხვ.

ამ ფორმებში **-რ** იგივე პირობითის აფიქსია.²⁴ **-ნგს** სუფიქსის შესახებ კ. ბოლდა კითხვას სვამდა: ხომ არ არის იგი ადვერბიალ-გერუნდივული **ნგ**-სა და ფაქტიტივუსის **-ს** სუფიქსის შეერთებაო.²⁵

²⁴ იხ. აქვე, გვ. გვ. 152, 153, 168.

²⁵ „Ist **-n** etwa aus dem aaverbial-gerundialen **-n** und dem Faktitavsuffix **-s** zusammengesetzt?“. იხ. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 249.

შინაარსობრივად აღნიშნულ აფიქსებთან მისი დაკავშირება დაბრკოლებებს არ ეღობება, ოღონდ ასეთ შემთხვევაში ასახსნელი დარჩებოდა: როგორ მოიყარეს აქ ერთად თავი **ნ** და **ს** აფიქსებმა.²⁶

ც) კონიუნქტივი

კონიუნქტივს პირაქეთა დიალექტებში აწარმოებს **-აადტ** || **-აატ** სუფიქსი. იგი შედგენილობით რთული უნდა იყოს. **-იტ**-ს კავშირი უნდა ჰქონდეს ფინიტობის აფიქსთან. ტაპანთურში ამ ფორმაში გვევლინება **-რ-ზა(ა)დ** || **-რ-ზა(ა)ტ** სუფიქსი. **-(ა)დ**, **-(ა)ტ** იგივეა, რაც პირაქეთა დიალექტების **-იტ**. **-ზა-** უდრის პირაქეთა დიალექტების **აა-**ს და მის ფონეტიკურად უფრო ძველ სახეობას წარმოადგენს. აქ ახალია **-რ** აფიქსი. იგი, შესაძლოა, კავშირში იყოს პირობითი (resp. მყოფადის) **-რ(ა)** აფიქსთან.¹

მაგ.:

დგმთ-**რზად** – 62 – მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) მისცეს ის (ვიღაც).

დაფშ-**რზად** – 54 – მან (ვიღაცამ) უყუროს მას (რადაცას).

სა სგმ-**რზატ** – 7 – მე დავიკარგო.

რჰა რემმ.ძაზ-**რზად**, რჰა რემჰაზ-რ ჰ ა დ – 9 – პირი ნუმც დაუბანი-ათ, თავი ნუმც დაუვარცხნიათ.

მჰაშ.ელ-**რზადტ**, ...იძ.გლწ-**რზატ** – 13 – შემოვიდნენ (სახლში), ...გავიდნენ.

ნწრავ ბგმთ-**რზატ** – 19 – (ღმერთმა) ხანგრძლივი სიცოცხლე მოგცეს შენ (დედაკ.) და სხვ.

დ) ნატვრითი კილო

ნატვრითი კილო პირაქეთა დიალექტების მსგავსად **-ნდა** სუფიქსით იწარმოება. მაგ.:

ჰაზა დეზშჰ, დეუშხგ-**ნდა** – 45 – მამაშენი ვინც მოკლა, ნ ე ტ ა ვ იმას მოკლავდე შენ (მამაკ.).

ზჯაკვ ბრთგ-**ნდა** – 9 – ნ ე ტ ა ვ ვინმეებს მიეცემოდე შენ (დედაკ.).

ლაუ იფა სიფჰა-**ნდა** – 9 – ნ ე ტ ა ვ ლოუს ძის ქალი ვიყო.

სცახგ-**ნდა** – 67 – ნ ე ტ ა ვ წავიდოდე

და სხვ.

ოღონდ პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს **-ნდა-რა** რთული სუფიქსი: სცახგ-**ნდა-რა**, დეუშხგ-**ნდა-რა** და სხვ.

ეს **-რა** იგივე **-რა** უნდა იყოს, რომელიც გვხვდება მასდარსა, მყოფადსა და პირობითს კილოში.

²⁶ ამ ფორმის შესახებ სპეციალურად გვექნება მსჯელობა სხვაგან.

e) ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი კ ი ლ ო

ბრძანებითი კილოს საწარმოებლად გამოყენებულია ზმნის ფუძე.²⁷ სხვა რამ აფიქსი დადებითს ფორმას არ ახასიათებს. როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც ფუძის მიხედვით სტატიკური და დინამიკური ზმნები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

ა) დადებითი (წართქმითი) ბრძანებითი.

დადებითი ბრძანებითის წარმოებისას იგივე პრინციპია გატარებული ტაპანთურში, რაც პირაქეთა დიალექტებში: თუ ზმნა გარდამავალია, ბრძანებითს კილოში სუბიექტის ნიშანი მხოლოდობითს რიცხვში დაიკარგება, ხოლო თუ ზმნა გარდაუვალია, სუბიექტის ნიშანი შერჩება.²⁸

მაგალითები ტაპანთურიდან:

უწა! – 13 – შენ (მამაკ.) დაჯექ!

ბჰა! – 45 – შენ (დედაკ.) მოდი! და სხვ.

მაგრამ:

იზ-გ! – 71 – მოხარშე ის (რადაც)!

ისრ-გ! – 45 – მაჭამე ის (რადაც)!

დაჰა! – 39 – მას (მამაკ.) ის (რადაც) უთხარ! და სხვ.

აფხაზურში გვხვდება ამათ გარდა ზმნები, რომლებიც გარდაუვალი არიან, მაგრამ რომელთაც შინაარსის მიხედვით გარდამავლობისაკენ გადახრა ემჩნევათ. ასეთია, მაგალითად, „მაქვს“ („მყავს“), „მომწონს“, „მერგება“ და სხვა ზმნები. მათი ასეთი შინაარსობრივი ცვლილება პირველყოვლისა ბრძანებითის წარმოებაში გამოხატულა. ბრძანებითი კილო გაუჩენია წარმოშობით ირიბი ობიექტის პირს, მაგრამ სრული გარდამავლობა რომ ვერ შეუძენია, იმით მტკიცდება, რომ ამ პირის („საბრძანებელი პირის“) ნიშანს იგი არ ჰკარგავს²⁹. მაგრამ ეს ასევე აღარაა ტაპანთურში. მათგან მთელი რიგი ზმნები უკვე გარდამავლად ქცეულან. მაგ., „აუ-რა“ „რგება, წილად ხვდომა, შოვნა“ ზმნისაგან გვაქვს:

დჰა-ს-აუ! – 3 – ის (ვიღაც) იშოვეთ!

ისევე, როგორც ნამდვილ გარდამავალს ზმნაში, მხოლოდობითს რიცხვში მეორე პირის ნიშანი იკარგვის და არის: **დჰაუ!** „ის (ვიღაც) იშოვე!“ (სულ ერთია დედაკაცს ეუბნება თუ მამაკაცს).

ასევე ა მ ა ზ ა რ ა („ქონა, ყოლა“) ზმნა ბრძანებითში გვაძლევს პირის ნიშან ჩამოცლილ ფორმებს: **რ მ ა ზ ლ ა!** „ის (რადაც) გქონდეს [შენ]“, გვაქვს აგრეთვე: **რ კ გ ზ ლ ა!** „ის (რადაც) გეჭიროს [შენ]! და სხვ.

²⁷ საყურადღებოა, რომ ზმნის ფუძევე აფხაზურში გამოხატავს აორისტს.

²⁸ იხ. ავტორის: „გარდამავლობის კატეგორია აფხაზ. ზმნებში“. ე. მ. ტ. XII, გვ. 13...

²⁹ იხ. ავტორის: „გარდამავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში“. ე. მ. ტ. XII, გვ.

ტაპანთურში ხშირია პირველ პირისადმი (მრავლობითში) ბრძანებითი ფორმა³⁰. მაგ.:

ტოწ-გე **ჰაიზნერხა!** – 5 – ხვალაც მისთვის (მამაკ.) ვიმუშაოთ! (= გ ვ ა - მ უ შ ა ვ ე !)

მემკე აფ-გე **ნხარს ჰაცეშთი!** – 5 – ერთ დღეს ორივენი სამუშაოდ ერთად წავიდეთ! (= ე რ თ ა დ - გ ა გ ვ ი შ ვ ი !)

აიპარც-გე! – 6 – მოვიფიქროთ! (= მ ო გ ვ ა ფ ი ქ რ ე ბ ი ნ ე !)

იპარშეხ! – 71 – ის (რალაც) დავკლათ! (= დ ა გ ვ ა კ ვ ლ ე ვ ე ნ ე !)

და სხვ.

აქ პირველ მრავლობით პირს თავის თავისადმი აქვს ბრძანება შ ი - ნ ა ა რ ს ი თ, თორემ ფორმისათვის ამოსავლად იგივე მეორე პირია ნაგულისხმევი.

ბრძანებითი კილოს ფორმას შეიძლება თან ერთვოდეს გარკვეული ნიუანსის მქონე აფიქსიც. პირაქეთა დიალექტების ასეთი **-იშტ**, **-იშ**, **-შტ** აფიქსის (მაგ., უცე-**იშ**(ტ) – „აბა ერთი წადი!“, დასაკ-**-შტ** - ა ბ ა ე რ თ ი მ ი თ ხ ა რ ! ...) ნაცვლად ტაპანთურში გვევლინება **-სტ** (||-**სდ**). მაგ.,

ბაფნა-**სტ!** – 45 – ა ბ ა ე რ თ ი წ ა ი კ ი თ ხ ე შ ე ნ (დ ე დ ა კ .) ! და სხვ.

სტატისკური ზმნების ბრძანებითი ფორმა.

რამდენადაც ყველა სტატისკური ზმნა გარდაუვალია, ამდენადვე ბრძანებითს კილოში სუბიექტური პირის ნიშანი არ დაიკარგვის (გამონაკლისს ქმნის ე. წ. ინვერსიული ზმნები ა მ ა ზ ა რ ა და სხვ)³¹.

სტატისკურ ზმნათა ბრძანებითი კილოს ფორმა დაფუძნებული ჩანს **ზ** (← ზა?) აფიქსის შემცველ ფუძეზე. მაგ., უყაზ! – „იყავ შენ (მამაკ.)!“ და სხვ. ტაპანთურში კი მას ერთვის **-ლა** სუფიქსიც.

გვაქვს:

ტარ არს **უწა-ზ-ლა** სა სჰანწკ-არა! – 63 – შენ (მამაკ.) აქ ი ჯ ე ქ ი ჩ ე მ ს მოსვლამდე!

შარ არსა **შაყა-ზ-ლა!** – 20 – თქვენ აქ ი ყ ა ვ ი თ !

ტარგე აჭუნა **უთა-ზ-ლა!** – 5 – შენ (მამაკ.) კი ო რ მ ო შ ი ი ყ ა ვ !

არცა უცნთა ზაკე შგბა მშგბა არახ. **ურტეც-ზ-ლა!** – 6 – ბარში წადი შენ (მამაკ.) და ერთ ო რ დღეს საქონელს „ახლდი“, („ე ა ხ ე ლ“)! და სხვ.

ეს **-ლა** აფიქსი ხოლმეობითობის შინაარსის მატარებელი უნდა იყოს და სტატისკურს ზმნებში სწორედ მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ი ს ხ ა ნ გ რ ძ ლ ი - ვ ო ბ ა ზ ე უ ნ და მიუთითებდეს. ამდენადვე იგი უნდა შეეფერებოდეს მყოფადსაც³².

³⁰ ეს უცხო არც პირაქეთა დიალექტებშია, მაგრამ აქ ეს ისე გავრცელებული არაა.

³¹ შდრ. აქვე, გვ. 175.

³² შდრ. აქვე, გვ. გვ. 151, 152.

თითქოს ბრძანებითისავე შინაარსით გვხვდება ტაპანთურში სტატიკური ზმნების ასეთი ფორმაც:

უნდა სა სგ-გფ რფნგ სარს უსტც-გ-**ზ-დ!** – მოდი (მიდი) ჩემს ჯგუფში და მე თან „მ ა ხ ლ დ ი“ („მ ე ა ხ ე ლ“, ჩ ე მ თ ა ნ ი ყ ა ვ)!“

მაგრამ აქ მას კონიუნქტივის შინაარსი უნდა ჰქონდეს და არა ბრძანებითისა.

ასეთი წარმოება ჩვეულებრივია მესამე პირში. მაგ.:

ას- აღწარა აფნგ **დგგლა-ზტ!** – 2 – ის (ვიღაც) კარის კუთხეში ი დ გ ე ს!

დპლა-ზდ! – 59 – ის (ვიღაც) ჩვენ შორის ი ყ ო ს! და სხვ.

ეს ფორმები კონიუნქტივის **დპლა-ზ-რზად** და სხვათა პარალელური წარმოებები უნდა იყოს.

პირაქეთა დიალექტებშიაც სტატიკურ ზმნათა მეორე პირის ბრძანებითი ფორმის (უყაზ! „იყავ შენ (მამაკ.)!“...) მსგავსად მესამე პირში არსებული **იყაზ!** („ის (რადაც) იყოს!“) ფორმა უნდა მომდინარეობდეს (**იყა-ზააიტ** [→***იყაზტ**]) კონიუნქტივისაგან.

ბ) უარყოფითი (წართქმითი) ბრძანებითი.

პირაქეთა დიალექტების მსგავსად ტაპანთურიც უარყოფითი ბრძანებითის საწარმოებლად იღებს ზმნის ფუძეს და პრეფიქსად ურთავს უარყოფის **მ-** ელემენტს, ხოლო სუფიქსად **-ნ-**ს

მაგ.:

უ-**მ-ჯ-ეცე-ნ!** – 2 – შენ (მამაკ.) არ იფიქრო (... ნუ იფიქრებ)!

იზგუ-**მ-ჟგ-ნ!** – 2 – მას (მამაკ.) ის (რადაც) არ უყო!

მაგრამ ტაპანთურში **ნ-**ს ნაცვლად გვხვდება ზოგჯერ **-მ-**ც.

მაგ.:

შ-არს არაყა შ-გ-მ-პატაუ-**მ!** – 64 – თქვენ აქ არ გაინძრეთ!

სგუ-მ-შგ-**მ!** – 59 – შენ (მამაკ.) ნუ მომკლავ!

იუ-მ-თგ-**მ!** – 52 – შენ (მამაკ.) მას (მამაკ.) ის (რადაც) არ მისცე!

ჩ-გბგ-მ-შგ-**მ!** – 52 – შენ (დედაკ.) თავს ნუ მოიკლავ!

უ-მ-ცა-**მ!** – 45 – არ წახვიდე შენ (მამაკ.)! და სხვ.

ეს **-მ** (|| ნ) იგივე უარყოფის აფიქსი უნდა იყოს განმეორებით დაართული.³³

§ 50. ზმნის კითხვითი ფორმები. კითხვითი ფორმების წარმოება აფხაზურში საერთოდ მეტისმეტი სიჭრელით ხასიათდება. ეს უმთავრესად იმ გარემოებით აიხსნება, რომ ცალკე კითხვითი სიტყვები აფხაზურს იშვიათად თუ მოეპოვება. მეტ წილად კი ისინიც ზმნათაგან მომდინარე კითხვით ფორმებს წარმოადგენენ.²

ზმნის დადებით-კითხვით ფორმას **-მა** სუფიქსი აწარმოებს, როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც. იგი ერთვის სხვადასხვა დროის ინფინიტურ ფორმებს.

³³ იხ. ავტორის: „გარდამავლობის კატეგორია აფხაზ. ზმნებში“ ე. მ. ტ. XII, გვ. 20.

მაგ.:

იჩაიხ-უ-მა?	- 42 - ისინი მოდიან?
იუბნა-მა? - 41	- შენ (მამაკ.) ის (რამე) ნახე?
ფჰა დსგმ-უ-მა?	- 3 - მე ქალი მყავს?
იზბაზ, სჰა-რგ-მა?	- 2 - რაც ვნახე, ვთქვა?
სეუზნგყ-გარგ-მა?	- 17 - შენ (მამაკ.) მე მომივლიდი?
იჰაშეღუაშ-მა?	- 13 - ისინი შემოვლენ?

და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში -მა-ს გვერდით ჩვეულებრივია -უ სუფიქსი. მაგ., დცაზ-უ? - „ის (ვიღაც) წავიდა?“ და სხვ.³⁴

ტაპანთურში ჩვენ ის (-უ) არ შეგვხვდება.

უარყოფით-კითხვითი ფორმები პირაქეთა დიალექტებში იწარმოება ზმნის სხვადასხვა დროის უარყოფით-ინფინიტურ სახეობაზე კითხვითი -ო სუფიქსის დართვით“. მაგ., სგ-მ-ცო-ი „არ მივდივარ?“ და სხვ. ტაპანთურში კი პირაქეთა დიალექტებისაგან განსხვავებით და დადებით-კითხვითი ფორმის მსგავსად იგივე კითხვითი -მა სუფიქსი ერთვის ზმნის უარყოფით-ინფინიტურ წარმოებებს.

მაგ.:

არათ გეუმბუ-მა? - 39 - შენ (მამაკ.) ამათ არ ხედავ?

არახ. სარ? იგუსსმოუაზ-მა? - 57 - საქონელს მე შენ (მამაკ.) ვერ გიშოვიდი?

იგრემოურგ-მა - 60 - ისინი მათ ვერ იშოვნიან?

იგუმდერუ-მა - 6 - შენ (მამაკ.) ის (რაც) არ იცი? და სხვ.

როგორც ამ მაგალითებიდან ირკვევა, ამ ფორმებს გგ- ნაწილაკიც ერთვის.

თუ ჩვენი ჩაწერის შეცდომა არ არის, ჩვენს ტექსტებში იგი ერთხელ გგ- ნაწილაკის გარეშეც გვხვდება. მაგ., ანრ ჰაგლაგუ დჰაუმდგუ-მა? - 51 - „ეს ჩვენი მეზობელიც არ მოგყავს?“

ს ა დ, რ ო გ ო რ, რ ო დ ი ს... კითხვითი სიტყვები, ნაწილაკების სახით, თვით ზმნაშია მოქცეული აფხაზურში და გვამლევს საგარემოებო კითხვით ფორმებს, რომლებიც ეყრდნობიან ზმნის სხვადასხვა დროის ინფინიტურ ფორმებს. საგარემოებო ნაწილაკებს კითხვითი აფიქსის ფუნქციით, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად, ერთვის -ზა (→ -ფა) და გვაქვს: დ-ან-ზა-კუ - „ის (რაც) რ ო დ ი ს ა ა?“ უა-ზა-ცუმ - 20 - „შენ (მამაკ.) ს ა დ წახვალ,... მიდიხარ?“ დგშ-ფა-ყაზ - 45 - „ის (ვიღაც) რ ო გ ო რ იყო?“ და სხვ.

³⁴ იხ. ავტორის: „კითხვითი ფორმები აფხაზურში“ საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, №9, 19,2.

პირაქეთა დიალექტებში ამ ფორმებს, შესაძლოა, ბოლოს კითხვითი -**ი** სუფიქსიც დაერთოს (ეს უფრო დამახასიათებელია აზერული დიალექტისათვის) და გვექნდეს: უბაცო-**ი**? „შენ (მამაკ.) სად მიდიხარ?“ ტაპანთურში კი -**ი** აფიქსის დართვა ამ შემთხვევაში შეუძლებელია.

რ ა ტ ო მ, რ ი ს თ ვ ი ს პირაქეთა დიალექტებში გამოიხატება სიტყვებით: **იზან, იზიგ**.³⁵

ტაპანთურში „რ ა ტ ო მ“ ან ზოგჯერ „რ ა“-ც გადმოიცემა ჩვეულებრივ **იატ** სიტყვით.

იატ კითხვითი სიტყვა არ არის თავისი წარმოშობით. იგი „ა უ რ ა“ („ქმნა“) ზმნის აწმყოს ინფინიტური ფორმაა, რომელშიაც გამოხატულია მიმართებითი ნაცვალსახელი. **იატა** (← **ა-ა-ტ-ტა**) ნიშნავს: „ის (რადც) რ ა ს ა ც შვრება“. მის ასეთ შინაარსსა და წარმოშობას ადასტურებს სხვადასხვა პირის ფორმებიც. მაგ., **იზა?** „რ ა ა შენ (დედაკ.)?“ **იჟა?** „რ ა ა თქვენ?“ და სხვ.

ეს ფორმა გამოუყენებია ტაპანთურს კითხვით სიტყვად (კითხვითი მასში არც ერთი ელემენტი არ არის).

მაგ.:

იატა, უპარექენ... – 8 – რ ა ტ ო მ (ო), თუ იტყვი შენ (მამაკ.).

იატ? სგგენაშხიამი?! – 2 – რ ა ტ ო მ (რ ა ი ყ ო)? რომ არ ვარ მოწყენილი?!

იზა, ჰან სეზალჰაბჰაზ? – რ ა ა (რატომ) დედა, რისთვისაც დამაბი?

იატ, უზჩკარემჟუა? – 39 – რ ა ა (რატომ), რისთვისაც ეზოში არ გიშვებს ის (მამაკ.) შენ (მამაკ.)?

იჟა ზელსჰან, იზელჟაჟა? – 60 – რ ა ა (რატომ) ბატონო, მას (რადაც) რისთვისაც არ სვამ?

იჟა შარა, შეზწერა? – 30 – „რ ა ა თ ქ ვ ე ნ (რატომ თქვენ), რისთვისაც ყვირით?

იზაჟტ, ნენა, ნენა... სფჰაცა, ჰკენქა? – 3 – რ ა ა თ ქ ვ ე ნ, დედა, დედა(ო)... ჩემო გოგონებო? და სხვ.

ამათ გვერდით „რ ა ტ ო მ“, „რ ი ს თ ვ ი ს“ კითხვის გამოსახატავად ზმნის ფორმებიც გვაქვს ტაპანთურში (ისევე, როგორც პირაქეთა დიალექტებში). მაგ., უზემფხაშხაშა? „შენ (მამაკ.) რად არ გრცხვენია?“ მაგრამ ეს ფორმები ზმნის კითხვით-ნაცვალსახელურ ფორმებთან არიან დაკავშირებული და ქვემოთ განვიხილავთ.

კითხვითი ნაცვალსახელები „ვინ“, „რა“ პირაქეთა დიალექტებში ცალკეც მოიპოვება. არა-ადამიანთა კლასისათვის არის **ზაკი** || **ზაკუზი** || **ზაკუზი** (ზაკ.გზი, ზაკ.გზედ), ადამიანთა კლასისთვის არის **და რ ბ ა ნ**

³⁵ იხ. ავტორის: „კითხვითი ფორმები აფხაზურში“ საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, №9, 1949, გვ. 975.

(იგი პირების მიხედვითაც არის განსხვავებული: სარბან, უარბან...) და **დგუჭესდა**.

ტაპანთურში ისინი არ გვხვდება.

ერთადერთი კითხვითი ნაცვალსახელია ტაპანთურში **მაწია** || **ზაწია** (|| **აწია** || **დზაწია**).³⁶

პირაქეთა დიალექტების **ზაკი** (← ზაკუ?) || **ზაკუზეი** (← ზაკუ-ზეი?) უნდა წარმოადგენდეს **აკუ** („ყოფნა“) ზმნის მიმართებით-ნაცვალსახელურ ფორმას პლუს კითხვითი **ი** ნაწილაკი. **ზაკი** (← ზაკუ-ი) ნიშნავს: „რ ა ც არის, რა(ა)?“

ზაკუზეი ფორმაში ბოლოს დართული **-ზეი** სუფიქსი რთული მონაცემია. **ა (ი)** მასში იგივე კითხვითი აფიქსია. **-ზე** (← **ზა**) აქ კითხვას არ გადმოგვცემს. იგი შეიძლება ნამყოზის ან სტატიკურ ზმნათა ფუძეებისათვის დამახასიათებელ **ზ(ა)** ელემენტად მიგვეჩნია. ზოგი დაბრკოლება ჩნდება ამასთან დაკავშირებით. ვფიქრობთ, რომ იგი ამ სიტყვისავე თავში არსებული **ზ-ა-** ელემენტია, განმეორებით დართული ფუძეს (**ზაკუ-ზა-ა**).

ყოფნა ზმნისათვის ტაპანთურშიც იგივე **აკე-**, **აკუ...** ფუძე გვაქვს გამოყენებული. არის: **საკეგ** „ვარ“, **საკენ** „ვიყავ“, **ლაკენ** „ის (დედაკ.) იყო“ და სხვ. მიუხედავად იმისა, რომ ფუძეში **კ-** თანხმოვანი გვაქვს ამ ზმნაში, ტაპანთურის **მაწრა**, **ზაწრა...** კითხვითი სიტყვა ჩვენ იმავე **აკე...** „ყოფნა“ ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოებ კითხვით ფორმად მიგვაჩნია.

ისე როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ტაპანთურშიც ამ კითხვით ფორმას საფუძვლად უნდა დასდებოდა **აკე...** ზმნის მიმართებით-ნაცვალსახელური ფორმა. რაკი ზმნას **ლ-**ს რიგის პირის ნიშნები ახასიათებდა მიმართებითი ნაცვალსახელი **ზ-**თი უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. ეს ასეც არის. იმავე ტაპანთურში არსებული **ზაწია** სახეობაში იგივე **ზ** იჩენს თავს. მაგრამ სხვა ერთპირიან ზმნათა მსგავსად ტაპანთურს იგი **დ-**ს რიგის პირის ნიშნის მქონე ზმნებისათვის გაუთანაბრებია³⁷ და მიმართებითი ნაცვალსახელი **ი-** ნიშნით გამოუხატავს.³⁸ სწორედ ამის შედეგი უნდა იყოს **მაწია** სახეობის არსებობა ტაპანთურში.

ამ ნიადაგზე აღნიშნული ზმნის არა კითხვითი, საურთიერთო ნაცვალსახელის შემცველი ფორმა **ზაკე** (← **ზაკუ**)-ს გვერდით უნდა ყოფილიყო **აკე** (← **აკუ**).

³⁶ მას შეიძლება ჰქონდეს აგრეთვე სახეობები: **მაწრა...**, **მაჭრა...**, **მაჭრა...**, **მაჭრა...** ე. ი. **წ** || **ჭ** იმ ცვლილებას განიცდის ამ სიტყვაშიაც, რაც **ტ** ბერისაგან მომდინარე **ჭ**, **წ**-ს ახასიათებს. შდრ. აქვე, § 5.

³⁷ შდრ. აქვე, გვ. გვ. 125, 126.

³⁸ ასეთ შემთხვევას ადგილი უნდა ჰქონდეს პირაქეთა დიალექტებშიც. შდრ. **აკუუმზ...** „უცნაური“ („ი ს, რ ო მ ე ლ ი ც არ იყო“).

აკ-, **ზაკ-** ფორმებზე კითხვის საწარმოებლად **-ია** აფიქსის დართვის შედეგად უნდა მიგვეღო: **ააწ.ია**, **ზაწ.ია**, **აკა.რა**³⁹... **წ** || **ჭ**. ამ სიტყვაში მეორეული წარმოშობისა ჩანს. ამას მოწმობს ის რეფლექსი, რომელსაც ის იძლევა ფსიქ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავში. **ჭ** აქ სრულად დელაბიალიზებული **ჭ**-ს სახითაც გვხვდება: **აკა.რა**, **ზაკა.ია**... ასეთი ცვლილება კი იმ **წ** || **ჭ** ბგერათათვის არის დამახასიათებელი, რომლებიც **ტ**-საგან მომდინარეობენ.

უნდა ვიფიქროთ, რომ იმავე **აკ-**, **ზაკ-** ფუძის **კ** ბგერა კითხვითს ფორმაში **ია**-ს დართვის გამო იქცა **ტ**-დ⁴⁰, ხოლო შემდეგ საერთო წესით ამ უკანასკნელმა მოგვცა **წ** || **წ** || **ჭ** || **ჭ** || **ჭ**.

ია ტაპანთურში კითხვით აფიქსად გვევლინება ზმნის კითხვით-ნაცვალსახელურ ფორმაში, როდესაც არა-ადამიანთა (ნივთთა) კლასის კითხვაა გამოსახატავი. მაგ.:

იუჭუშ-**ია**? – 19 – შენ (მამაკ.) რ ა ს შე ჭ ა მ?

დასკამ-**ია**? – 61 – რ ა ვუთხრა მას (მამაკ.)?

ისჩფარ-**ია**? – 19 – რ ა გავაკეთო?

ირზესხარ-**ია**? – 39 – რ ა ვუყო მათ?

უზლაჭა-**ია**? – 61 – შენ (მამაკ.) რ ი თ ი მოხვედი?

იჟ.ბაქა-**ია**? – 44 – რ ა (რები) ნახეთ?

ირჰარგზ-**ია**? – 5 – რ ა ს იტყოდნენ?

ზაყარა-ქეთ ბენგყანე-**ია** (კერძო საუბრიდან) – შენ (დედაკ.) რ ა მ - დ ე ნ ი სოფელი მოგივლია (უკვე)?

დგზჟამდგუა-**ია**? – 2 – ის (ვიღაც) შენ (მამაკ.) რ ა დ (რატომ) არ მოგყავს?

დგზუგმა-**ია**? – 58 – ის (ვიღაც) შენ (მამაკ.) რ ა დ არ ნახე?

ასეთ ფორმებში არსებული **ია** აფიქსის შესახებ კ. ბოუდა ფიქრობს, რომ აქ იგივე აფხაზურის კითხვითი **-ი** გვაქვს, რომელსაც, შესაძლოა, ერთვოდეს ჩერქეზულის კითხვითი **-ა** აფიქსიო.⁴¹

ზმნის სათანადო ფორმებში **-ია** აფიქსი უნდა მომდინარეობდეს კითხვითი **ააწ.ია** სიტყვისაგან. მიმართებითი ნაცვალსახელის შემცველ ზმნის ინფინიტურ ფორმებს სხვადასხვა დროში დაერთვის **-ია**, მომდინარე არა-ადამიანთა კლასის კითხვითი **ააწ.ია** სიტყვისაგან. იუჭუშ-**ია**? „შენ

³⁹ ამ ზმნაში პირის ნიშანთა აღრევის შედეგადაა მიღებული ფორმები: **დზაწ.ია** („ვ ი ნ ა ა“) და სხვ. ეს აღრევა კარგად ჩანს ისეთ ფორმაში, როგორიცაა, მაგ., „დაწ.ია“: **დაჭა-ყუმგყ-გზ-ია**? – 70 – „ვ ი ნ - ყუმუხელი – იყო?“, თუმცა იგი მეტად იშვიათია.

⁴⁰ **კ**-ს **ტ**-დ ქცევის საერთო შესაძლებლობა (**ო**-ს წინ) არსებობს. მაგ., გურიაში გვარი კიდურაძე გამოითქმის, როგორც **ტიღურაძე** და სხვ. აფხაზური ენის აშხარულ დიალექტში კი მეკანა („ჯერ“) გვესმოდა, როგორც მეტანა.

⁴¹ იხ. მისი: „Das Abasinische...“ გვ. 245.

(მამაკ.) რ ა ს შეჰამ?“ სიტყვა-სიტყვით უნდა ნიშნავდეს: „რ ა ს ა ც შენ (მამაკ.) შეჰამ, რ ა ა?“ და სხვ.⁴²

რომ ასეთი წარმოშობის უნდა იყოს ეს ფორმები, მტკიცდება იქვე არსებული პარალელური წარმოებითაც.

მაგ.:

მაჟუ აწრა? – 20 – რა ასხია მას (რაღაცას)? = რ ა ც მას (რაღაცას) ასხია, რ ა ა?

აწრა სან, ბგზწგტა? – 4 – რაა დედი, რ ი ს თ ვ ი ს ა ც ტირი?

უზჰაიზ აწრა? – 6 – შენ (მამაკ.) რ ა დ მოხვედი? = ...რ ი ს თ ვ ი - ს ა ც მოხვედი, რ ა ა?

(ი)უზფა **აწრა?** – 6 – შენ (მამაკ.) რა ჰქენი? = რ ა ც ჰქენი, რ ა ა?

იბგზგტა აწრა? – 20 – შენ (დედაკ.) რ ა ც გტკვივა, რ ა ა?

აწრა, რფთაკუ? – 40 – რ ა ა, რ ა ც შენ (დედაკ.) გინდა?

მაწია, სგზგცუა? – 2 – რ ა ა, რ ა ს ა ც (რაზედაც) ვფიქრობ?

უწგკა ზგურქასაჟა, აწრა – 24 – შენ (მამაკ.) კუდს რ ი ს თ ვ ი ს ა ც აქნევ, რ ა ა?

მაჟია, უზცაზ? – 49 – რ ა ა, შენ (მამაკ.) რ ი ს თ ვ ი ს ა ც წახვედი?

მაჟია, იჟაჟაზ? – 71 – რ ა ა, რ ა ც შენ (მამაკ.) გაიგონე (გესმა)?

მაჟუ ზაჟია? – 74 – რ ა ც არის, რ ა ა?

და სხვ.

-ია ზმნის ფორმაში აქ წარმოდგენილი აღწერითი ფორმებიდან უნდა მომდინარეობდეს და **მაწია** სიტყვის ნაკვეთი უნდა იყოს.

ასეთივე აგებულებისა ჩანს, მაგალითად (სხვას რომ თავი დავანებოთ), ადამიანთა კლასის კითხვითი ფორმები აფხაზურში.²

კითხვა ისმის: რაღაა ის -ია, რომელიც თვით ამ კითხვით **მაწ-ია** სიტყვას დაერთვის?

ბუნებრივი იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ აქ იგივე საერთო აფხაზური კითხვითი -ი აფიქსი გვაქვს. -ა ეგების ამ კითხვითი აფიქსების უფრო სრულ სახეს წარმოადგენდეს, ან, როგორც კ. ბოუდა ფიქრობს, იგი იყოს ადილურ ენათა კითხვითი აფიქსი.

მიუხედავად ამისა, არ არის გამოსარიცხავი არც ის შესაძლებლობა, რომ -ია იმავე **მაწა** სიტყვის თავკიდურ **მა** ნაწილის სუფიქსად განმეორებულ სახეობას წარმოადგენდეს. **მაწია** ეგების კითხვითს აფიქსს სულაც არ შეიცავდა.

საყურადღებოა, რომ თუ არ ამ **მაწია**-სა და მასთან დაკავშირებულ კითხვითს ფორმებში, **ია** (მა) ტაპანთურში კითხვის გამოსახატავად არსად გვხვდება.

⁴² იხ. ავტორის: „კითხვითი ფორმები აფხაზურში“ – საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, №9, 1942, გვ. გვ. 975, 976, 977.

ისიც აღსანიშნავია, რომ ტაპანთურისათვის კითხვითი **ი** აფიქსი არც სხვა შემთხვევაშია დამახასიათებელი. მაგალითად, პირაქეთა დიალექტების კითხვითი **-ი** აფიქსის ნაცვლად ზმნის უარყოფით-კითხვით ფორმებში იგი სხვა, **-მა** კითხვით ელემენტს იყენებს.⁴³

არა კითხვითი (მიმართებით-ნაცვალსახელური) ფორმის კითხვითი შინაარსით გამოყენება კი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ტაპანთურისთვის ჩვეულებრივი მოვლენაა.⁴⁴

ტაპანთური და პირაქეთა დიალექტები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან კითხვითი ფორმების წარმოებით სტატიკურ ზმნებში.

პირაქეთა დიალექტებში „რ ა“ კლასის კითხვის საწარმოებლად აღებულია მიმართებითი ნაცვალსახელის შემცველი სტატიკური ზმნის ინფინიტური ფორმა (დროთა მიხედვით) და მას ერთვის კითხვითი **-ი** (|| **ზემ, ზი,...**) ნაწილაკი. აწმყოში ვიღებთ: რყოზი || რყომ (← იყა-**უ**-ზემ, იყა-**უ**-ი) და სხვ.

ტაპანთურშიაც იგივე ფორმაა აღებული და ერთვის კითხვითი **-ია** აფიქსი, მაგრამ აწმყოში აწმყოს ინფინიტური ფორმის **-უ** აფიქსი აღარ ჩანს. არის:

იუთაჯ- რა ?	- 40 – შენ (მამაკ.) რ ა გ ი ნ დ ა?
მაჟ-ჯაჰ- მა ?	- 71 – რა გემრიელია, რა ტკბილია?!
რგწა ძალ- მა ?	- 54 – უფრო უკეთესი რ ა ა?

და სხვ.

აქ ფონეტიკურ ნიადაგზე, **-მა**-ს დართვის გამო, არის აწმყოს **-უ** სუფიქსი დაკარგული, თორემ პირაქეთა დიალექტების მსგავსად რომ უნდა ყოფილიყო, ჩანს იქვე არსებულ აღწერით წარმოებათაგან. მაგ.:

თაჟ ლფნჯ ძაჟ უ , ზაჟ-რა ?	- 74 – დედაბრისას რ ა ც ა ა, რ ა ა?
მაჟ-რა , რუთაჯ უ – 55 – რ ა ა, შენ (მამაკ.) რ ა ც გ ი ნ დ ა?	

და სხვ.⁴⁵

ამასვე ადასტურებს „ვი ნ“ კლასის კითხვითი ფორმები, თუმცა პირაქეთა დიალექტებთან შედარებით სხვაობას აქაც აქვს ადგილი.

აქ უკვე, პირიქით, ადამიანთა კლასის კითხვითი **-და** სუფიქსი დაერთვის ზემოაღნიშნულ ფორმებს, მაგრამ პირაქეთა დიალექტებში სტატიკურ ზმნათა აწმყოში აწმყოს **-უ** აღარ ჩანს. არის იყა-**და**? „ვინ არის“, იზმა-**და**? „ვისა აქვს?“ და სხვ.

⁴³ იხ. აქვე, გვ. 172, 178.

⁴⁴ იხ. აქვე, გვ. 178.

⁴⁵ ტექსტებში არ შეგვხვედრია. ისე კი გამოკითხვისას **რჟაა** („რ ა ა?“)-ს გვერდით **იჟ-უ-მა** -საც გვიდასტურებდნენ.

საყურადღებოა, რომ პ. უსლარს მოჰყავს რყოჟ-და („ვინ არის?“) და მსგავსი ფორმები.⁴⁶ პირაქეთა დიალექტებში დღეს ის არსად გვხვდება. სა-მაგიეროდ ტაპანტურმა მხოლოდ ასეთი წარმოება იცის.

მაგ.:

იბ-ჟ-და? – 57 – ვინაა ობოლი? („ვინც, რომელიც ობოლია, ვინაა?)

(ი)რგცჰ-ჟ-და? – 57 – ვინაა საცოდავი, საბრალო?

რც-ჟ-და? – 28 – ვინ არის?

(ი)ზეჩანქ-ჟ-და? – 59 – ვისი ცხენებია? (= ვისიც ცხენებია, ვინაა?)

(ი)ზთეძ-ჟ-და? – 63 – ვისი სახლია?

იზენ-ჟ-და? – 4 – ვინაა შიგ (სახლში)?

და სხვ.

დინამიკურს ზმნებში ერთნაირი წარმოება გვაქვს ამ შემთხვევაში. არის:

არ სარა სსაბრ დეზუთ-ჟაშ-და? – 62 – ამ ჩემს ბაღს ვის მისცემ? და სხვ.⁴⁷ აქაც შეიძლება გვქონდეს აღწერილი წარმოება. მაგ.:

(ჩანქა) იზერცაჟა, დზაწრა? – 59 – (რემას) ვინც მორეკავს, ვინაა?

დზაწრა, არ სჟუზემშთუა? – 19 – ვინაა ეს, ვინც (რომელიც) არ მიშვებს?

და სხვ.

ადამიანთა კლასის კითხვითი -და აფიქსი ჩვენ პირაქეთა დიალექტებში დაცულ დარზან („ვინ“, „რომელი“) კითხვითი სიტყვიდან მომდინარედ მიგვაჩნია.⁴⁸ დარზან დღეს ტაპანტურში არ გვხვდება. იგი ტაპანტურსაც უნდა ჰქონოდა, ოღონდ, საფიქრებელია, დაიკარგა მის შემდეგ, რაც იმავე მაწია, ზაწრა კითხვით სიტყვათა გვერდით ადამიანთა კლასისთვისაც ჩამოყალიბდა დზაწრა („ვინაა“?).

ამ და მსგავს ფორმათა ჩამოყალიბება კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შედეგი უნდა ყოფილიყო აკუ... (აკ.გ...) ზმნაში პირის აფიქსთა აღრევისა.

იმავე ზმნურ კითხვით ფორმათაგან მომდინარე თითო-ოროლა სხვა კითხვითი სიტყვაც გვხვდება ტაპანტურში. მაგ., ზაფშრა? „რა-ნაირია?“, ამმზანრა? „როგორია?“ (მაჰანა „მნიშვნელობა“) და სხვ.

კითხვით ფორმებს პირაქეთა დიალექტების მსგავსად შეიძლება ახლდეს გარკვეული ნიუანსის მქონე -იშ, -იშტ, -იშთ სუფიქსი.

⁴⁶ იხ. მისი: "Абхазский язык" Э. К. ტ. I, § 19.

⁴⁷ ფშვინვიერი ბგერის შემდეგ დ შეიძლება თ-დ იქცეს.

⁴⁸ იხ. ავტორის: „ძირითად დროთა წარმ. აფხაზურში“, ე. მ. ტ. II, გვ. 228.

მაგ.:

არ არის **აწარმო**? (← ...*აწარა-იშტ) – 19 – ეს ნეტავ რაა?

არ აქვთ **ითუდიშ**? (← ...*ითუდა-იშ) – 4 – ამ სოფელში ნეტავ ვინ არის (ცხოვრობს)?

დედგამუმიშტ (← *დედგამუმა-იშტ) – 8 – ის (ვილაც) მას (მამაკ.) ნეტავ (ვითომ, განა) სულ მიჰყავს? და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში გვხვდება **ზა** ნაწილაკ-დართული კითხვის ასეთი ფორმაც: დცემტ **ზა?** „წავიდა თქვი?“ „წავიდა ხომ?“¹ ტაპანთურში ამ მნიშვნელობით შეგვინიშნავს -**ო**: სარ, „მე?“ („მე, ხომ?“) ამც-რ (← ამცა-ი) „ცეცხლი არა?“ „ცეცხლი ხომ?“

ამავე შინაარსით შეიძლება იხმარებოდეს გამოთქმა აუტმ აკუმა“ („ეს (= ის) არის?“), მაგ., ზცახუამენ, **აუტმ აკუმა?** „შენ (დედაკ.) წახვიდოდი არა (ხომ)?“ და სხვ.

§ 51. აბსოლუტივი. აბსოლუტივის შინაარსი აფხაზურში შეიძლება მხოლოდ პირის აფიქსთა მქონე ზმნის ფუძემაც მოგვცეს.

მაგალითები ტაპანთურიდან:

ლოთოფ **ლტმა** ... დტქწაპ – 2 – მას (დედაკ.) თავისი ბურთი აქვს - რ ა... ზედ ზის.

სარგე აპრა-შანარა ფშა აფნგ **სტლა**, სტცან – 5 – მეც მშვენიერ (ლა-მაზ) მწვანე ბალახში შიგ-ვიყავი-რა (= ვიწექი რა), მეძინა.

ილ-ჰკენგე **იურჰ.თაგლა**, ითაბანჩგზგე **იგრჰაპა**, ამარდა დაჰალტ – 4 – მას (მამაკ.) თავისი პატარა ძალი უკან-მიყოლით (მის-უკან-ჩადგომით, მის-უკან-დგას-რა), მისი ძველი დამზაჩა ზედ-კიდებით (ზედ-ჰკიდია-რა), აღმართს შეუდგა (იგი).

აბსოლუტივიადვე გამოიყენება აწმყოს ინფინიტური ფორმა.

მაგ.:

დეგერლაწაჰა... – 4 – იგი (ვილაც) სიხარულით... (= მას-უხარი-რა)...

დეტეჩაჰა დალაგადტ – 40 – იგი (ვილაც) იცინის რა, დაიწყო (=მან სიცილი დაიწყო).

დეტტეჰა დწაპ – 39 – ის (ვილაც) ჩაფიქრებით (=ფიქრობს რა), ზის.

ემნგზკ ლფტტტა **ლხტა**, დლენიატ – 39 – ის (ვილაც) დევს, კბილებს რომ ილესავს (კბილების ლესვით), შეხვდა.

უარყოფითს ფორმაში:

აღგაზ-**დაჭამსუა** მჭაწა იჩფუნ – 3 – მოხუცი შეუჩერებლივ
(არ – ჩერდებარა) კოვზს აკეთებდა.

ილზემმერზ.უა ინაშეგლან... – 3 – მის (დედაკ.)-თვის ყურის
უთხოველად შევიდნენ (სახლში) რა...

უარყოფითს აბსოლუტივში ყველა აფხაზურ დიალექტში გავრცე-
ლებულია **-მ-** უარყოფის აფიქსთან ერთად **-კა** სუფიქსი.

მაგ.:

დმაზგ-**მ-გ-კა**... – 47 – მე მის (ვიდაცის) მოუყვანლად... (...არ –
მოყვანით)...

დამგლა ს-გქ-**მ-წა-კა** – 2 – თქვენ რომ დამლა არ დაგასვათ (დამლის
დაუსმელად)...

სგ-**მ-ცა-კა**... – 45 – მე წაუსვლელად...

გვხვდება სახელებთანაც:

ხარწ-**გ-მკა** – 2 – თუ არ მაწონი

მჭაწა-ჩფარ-**მ-კა**... – 3 – თუ არ კოვზის კეთება...

და სხვ.

შესაძლოა ეს **-კა აკ-გ** („ყოფნა“) ზმნის ფუძეს წარმოადგენდეს. საყუ-
რადღებოა, რომ ტაპანთურს დიალექტში ფუძისეული ბოლოკიდური **ა**
ხმოვანიც გვაქვს ხოლმე შემორჩენილი, შდრ. საკ.აბ („ვარ“) და სხვ.

ამათ გარდა პირაქეთა დიალექტებში აბსოლუტივის ფორმაში
გვხვდება **-ნგ** სუფიქსი. მაგ. იმა-**ნგ** – „მას (მამაკ.) ის (რადაც) ქონით
(აქვს, ჰქონდა რა)“ და სხვ.

ტაპანთურში იგი შეცვლილია **-შთა** || **-თა** აფიქსით.⁴⁹

მაგ.:

უცა-**შთა** უჭაჯაჯა. ჭა-**შთა**, უჩა! – შენ (მამაკ.) წასვლით (= წადი
რა), შენი კერძი ჭამით (= ჭამე რა), დაიძინე!

აშთანწ-ცა იწარფ-**თა** დჭალრტ – 39 – ის (ვიდაც) მან (დედაკ.) გვე-
ლის ტყავ ჩამოცმით დაბადა.

იჭადტ... აუნდერ აქწა-**თა** – 39 – მოვიდნენ ურემზე ჯდომით.

აჭიტონ აც-**თა** იძ-გქ-გლტ – 3 – ეტლის თანხლებით გაემართნენ.

ჭიტონ აქწა-**შთა** იჭადგოდ – 73 – მან (მამაკ.) ისინი მოიყვანა
ეტლზე სხდომით.

აჭაჯა იმგაუა-**შთა** ... -დგრტ – 28 – პურის წაულეებლად... დაიძინა
და სხვ.

ტაპანთურში **-შთა** || **-თა** აფიქსი ზმნის ფინიტურ ფორმაზე დართუ-
ლიც გვხვდება.⁵⁰ მაგ.:

⁴⁹ იხ. აქვე, გვ. გვ. 87, 91.

⁵⁰ შდრ. აქვე, გვ. გვ. 90, 91.

აჟაყა ... **აძჟაფ-თა** ისგზაგ! – 40 – იქ... არის და (არის რა) მო-
მიტანე!

სან ლფნგ **სგაპ-თა**, სუგს სგლა **მასგრბაპ-თა**, სზაძპ – 40 – დედასთან
წავალ რა, ჩემს საქმეს თვალს ვუჩვენებ რა, მოვბრუნ-
დები.

სგზკარეფუმა? **იპ.იტ-თა** დგჯეცუა დგწაპ – 39 – (ეზოში) ჩამიშვე-
ბენ? ამბობს რა ის (მამაკ.), ჩაფიქრებული ზის.

სოსრგყა **დგმ.გქ.გლუან-თა**, ჩა-ჭადცუან – 21 – სასრუყვა მიდიო-
და (მიემართებოდა) რა, ცხენს მორეკავდა.

სხვადასხვა დროთაგან აბსოლუტივის ასეთი წარმოება დამახასია-
თებელია ადილური ენებისათვის.⁵¹ მათი გავლენა უნდა ვივარაუდოთ ტა-
პანთურზე.

ამათ გარდა ტაპანთურში აბსოლუტივის შინაარსით ხშირად
გვხვდება **-მცერა** || **-მცარა** || **-მცა** ნაწილაკ-დართული ზმნის ფორმები.
ისინი ხანგრძლივ, გამუდმებულ მოქმედებას გამოხატავენ.

აღნიშნული ნაწილაკი შეიძლება შეგვხვდეს დროის აფიქსთა გარეშე
წარმოდგენილ ფუძეზე დართული.

მაგ.:

ითაჭა-მცარა... – 72 – ისინი შიგ სხედან რა...

დრგმა-მცარა – 71 – მათ ის (ვიღაც) ჰყავთ რა...

გვხვდება სხვადასხვა დროის ინფინიტურ ფორმაზე დართულიც (უმთავ-
რესად აწმყოზე).

მაგ.:

დგმ.გქ.ლან. **დგაჟ-დგნუ-მცა** ბგჟკ ზჯუ დღენიატ – 39 – ის
(ვიღაც) გაემართა. მიდის-მიდის-რა, შვიდთავიანს
(დევს) შეხვდა.

დრგწაგ.ოჟა-მცარა, აჟანდგრქა ჯადცალტ – 20 – ის (ვიღაც) ურმებს
უბიძგებს (ხოლმე) რა, არეკა ზემოთ.

არკენ **დაფწაჟა-მცარა**, იჯა აყელ შათალუა, ინალაგა... – 20 – ბიჭი
(ყმაწვილი) კითხულობს (თანდათან კითხუ-
ლობს, სწავლობს) რა, მის თავში ჰკუამ შესვლა რომ
დაიწყო...

თენჩთი **იდგრზაზუ-მცარა...** – 15 – ისინი მათ წყნარად აცხოვ-
რებენ რა...

სნარგჟა-მცარა... – 9 – მათ მივყევარ (ხოლმე)-რა...

არასა **უშეცუ-მცა**, მგჟგკ ჟანრუმთ – 54 – ასე რომ „მიხვალ“ რომ
ივლი) რა, ერთ ტბას შეხვდები.

⁵¹ იხ. იაკოვლევი, "Краткая грамматика Кабардино-Черк. яз.", გვ. 94.

თეურებ **რჰ-ტ-მცრა** ქაზულა იჰან – 74 – ზღაპარს რიგ-რიგობით ამბობენ რა, ისხდნენ (= ზღაპრის რიგ-რიგობით მბობით ისხდნენ).

აჰგდ უარდთა **იჰ-აჰ-მცრა** დეცუნ – 47 – მას სიმღერად ამბობდა რა (ამბობს რა,... თქმით) მიდიოდა.

დნანგყ-აჰ-დმანგყ-აჰ-მცრა აჩანჩა დჰადჰუდ – 45 – ის (ვილაც) მიდის-მოდის რა (სიარულ-სიარულით), მეჯინიბეს შეხვდა (მეჯინიბე იშოვა).

-მცა ... გვხვდება ზმნისართებშიაც:

ზამ-გ-ზამ-გ-**მცა** – 7 – სათითაოდ, თითო-თითოდ (ადამიანი).

აჰასა-**მცა** – 3 – ამასობაში...

კ. ბოუდას **-მცა** უბიხურის რიცხვით სახელებში არსებული **-mčä** (-მჰა?) („ჯერ“, „გზის“) ნაწილაკის შესატყვისად მიაჩნია.⁵²

უბიხური შესატყვისის შესახებ მსჯელობა გაგვიჭირდებოდა. თვით ტაპანთურ **-მცა** || **-მცგრა**-ს ახსნა უნდა მოეპოვებოდეს აფხაზურშივე.

მისი მნიშვნელობის გასარკვევად ყურადღებას იქცევს ქვემოთყვანილი კონტექსტები:

თაჰანა-**მცგრა**-მჰა სგჰნახამგჰად სარა ლანგდა – 9 – ოდენ - საცოდავ-ქობში („თახვანაში“) დავრჩი მე უბედური.

სარა არა ათმგ-**მცრა** სგზგჰგნაჰაჰა? – 54 – მე ამ (მარტო) ცარიელ სახლში რას ვზივარ? და სხვ.

იგი უნდა მომდინარეობდეს აფხაზური **მაცარა** („მარტო“, „ცარიელი“) სიტყვისაგან.⁵³ ტაპანთურშიაც **მცგრა** ნიშნავს: „ცარიელი, თავისუფალი“.

ტაპანთურის მსგავსად პირაქეთა დიალექტებშიაც შეიძლება ეს სიტყვა შეგვხვდეს ნაწილაკის სახით. მაგ.,

ყერ აჰაცგზნაჰა იდაწა აჰგმჰა თგზნგ **მცგრა**, დეგზანა-გალეღტ – ყოველი „ყერ“-ის თქმაზე ის (მამაკ.) თავისი ილიიდან ხორცებს იღებდა (იგლეჯდა) და მას (რადაცას) აძლევეს რა (გამუდმებით), ამოიყვანა მან (რადაცამ) ის (ვილაც) ზემოთ.⁵⁴

§ 52. „კვლავ“-ის გამომხატველი აფიქსი ზმნაში. პირაქეთა დიალექტებში „კვლავ“-ის გამოსახატავად გვხვდება **-ხ** სუფიქსი. მაგ., სცოდტ „მივდივარ“, სცა-**ხ**-ტეღტ „კვლავ მივდივარ“, იყასწოდტ „ვაკეთებ მას (რადაცას)“, იყასწა-**ხ**-ტეღტ „კვლავ ვაკეთებ...“ და სხვ. უარყოფითში მას არღა, ვერღა,...-ს მნიშვნელობა აქვს. მაგ., სცა-**ხ**-ტამ „აღარ მივდივარ“ და სხვ.

⁵² იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 249.

⁵³ იხ. ავტორის: „ერთეულის კატეგორია...“ ე. მ. ტ. X, გვ. 206.

⁵⁴ იხ. აფსუა ლაკუქუა, 1940 წ. გვ. 316.

იგი ტაპანთურშიაც ასევე გვხვდება.

მაგ.:

იუჩუა-**ხ**-უა აწ-**ხ**-ია? – 41 – შენ (მამაკ.) კვლავ რასაც აკეთებ, რაღა არის?

აზენ დეგაკდწალაზ ამუჭა, დგაგცუა დგკდწალ-**ხ**-ტ – 2 – ერთ-ხელ სახლის გვერდით სადაც იჯდა ჩაფიქრებული, კვლავ (იქ) მიჯდა.

მათარკანგ რექჰი მცაქა იქქათა ძჰარნძ-**ხ**-ტ – 3 – კვლავაც მათი (თავიანთი) ჭურჭლეული სუფთად მათ კვლავ შეხვდათ (დახვდათ).

რლა ძახლშენ, იზინა-**ხ**-ტ – 40 – მის (მამაკ.) თვალს ის (რაც) წაუსვა რა მან (დედაკ.), კვლავ კარგად გახდა.

ზან უანისრა, ჰან ურმს-**ხგ**-ნ! – 7 – ერთხელ რომ დაარტყამ მას (მამაკ.), მეორედ (ორჯერ) ნულარ (კვლავ ნუ) დაარტყამ (ესვრი).

დაჩა ზაკგ გწა-**ხგ**-მ – 6 – სხვა რამეც აღარ არის.

სჰაზრთა, სგუმჰაზა-**ხგ**-ზ, სბა! – 39 – ვინც დამზადე და ვინც (რომელმაც) აღარ გამზარდე, მამავ!

იგი როგორც პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც გვხვდება მეორე „კვლავობისავე“ გამომხატველ (პირაქეთა დიალექტ. ათა ტაპ. ათა). ნაწილაკთან ერთად. მაგ., პირაქეთა დიალექტ. **ს-ეითა-ცა-ხ-უეიტ** „კვლავ- მივდივარ (კვლავ)“, ტაპანთური:

დ-ათა-ის-**ხ**-ტ – 2 – მან (ვიღაცამ) მას (მამაკ.) კვლავ- ესროლა- (კვლავ).

ყახხა დ-ათა-ცა-**ხ**-ტ – 44 – ბატის მწყემსი კვლავ- წავიდა (კვლავ)“...

ამ მხრივ აფხაზურის დიალექტებს შორის სხვაობა თითქოს არა ჩანს. ოღონდ აღსანიშნავია, რომ ტაპანთურში ეს აფიქსი (-**ხ**) მეტად ხშირ გამოყენებაშია, თანაც მას გარკვეულს შემთხვევებში ახალი ნიუანსიც ახლავს.

იგი **უკუ**-ს გამოხატავს. თუ, მაგალითად, სციდ ნიშნავს „მივდივარ“, (საერთოდ, განუსაზღვრელად იმისა, თუ სად მივდივარ)“, სცა-**ხ**-იდ ნიშნავს „ვბრუნდები“, ე. ი. „მივდივარ უკუ (კვლავ)“, „მივდივარ იქვე, საიდანაც მოვედი“.

მაგ.:

სგზჰა-**ხ**-პ – 40 – კვლავ- მოგივალ შენ (დედაკ.), უკუ- მოგივალ, მოგიბრუნდები.

დანჰაჰგა-**ხ** – 40 – მან (ვიღაცამ) როცა უკუ გამოიღვიძა (იგულისხმება, რომ მღვიძარე იყო, დაიძინა და შემდეგ ისევ დაუბრუნდა მღვიძარე მდგომარეობას).

დემთალ-**ხ**-ტაზ... – 3 – ის (ვიღაც) შიგ უკუ რომ-ჩადიოდა (იგულისხმება ერთხელ უკვე იყო შიგ, ამოვიდა და უკუ-ბრუნდება).

საუმთ-**ხ**! – 3 – გამიშვი! (იგულისხმება გამშვებული იყო, დაიჭირეს და კვლავ უნდა გაუშვან).

...თოფ... აკტს-ჰკუნლა იკელს-თენ... აფჰესფა-ჰკუნ აკტს-ლა იჰკელს-თენ-**ხ**-ტ – 3 – ...ბურთი პატარა სარკმლით შიგ შევარდა რა... ქალიშვილმა სარკმლით უკუ - გამოაგდო.

არც ცალ'გნ ლოზ'ზ-გარქ-ენ ილდერ-**ხ**-ტაშ-ტ – 40 – ამ ბეჭედს მას (დედაკ.) თუ წაუღებთ, გა მო ი ც ნ ო ბ ს (უკუ - იცნობს).

ამც დშათეწ-**ხ**გ-ნ... – 3 – ის (ვიღაც) წყლიდან უკუ - ამოვიდა, ამო-ბრუნდა რა...

ათვეთ გ'ვიზამთ-**ხ**-ტ – 17 – მან (მამაკ.) მასზე პასუხი უკუ - ვერ მისცა, პასუხი ვერ გასცა.

ათემგე დგნ'ფად, დშაგეფა-**ხ**-ტ – 44 – ის (ვიღაც) სახლს გადაახტა, უკუ - გადმოახტა.

აყალქა ირ'გმად. აჰკ-გნ შასგთ-**ხ**! – იჰან დემშჰალდ – იგ'ტს-**ხ**-ტაშ-ემ... – 45 – მან (მამაკ.) მას (მამაკ.) კოჭები წაართვა. ბიჭმა უკან - მომეც! უთხრა რა, არ მოეშვა. – აღარ მოგცემ (უკან).

აღუნემ ზემშა ტაგიტთა ტაზანაგ-**ხ**-იტ – 33 – ის (რადაც) მთელ ქვეყანაზე წაგიყვანს შენ (მამაკ.) და უკან - მოგიყვანს.

და სხვ.

ზმნაში ასეთი შინაარსის ნაწილაკის არსებობა ტაპანთურში ადილური ენების გავლენას უნდა მიეწერებოდეს.⁵⁵

საყურადღებოა, მაგალითად, რომ ყაზარდოულს -ჟ სუფიქსი მოეპოვება სწორედ ამ მნიშვნელობით.

მაგ.:

სოკა „მივდივარ“, სოკა-ჟ „მივდივარ იქ, სადაც ჩემი ადგილია, საიდანაც მოვედი“, ვბრუნდები.

კა! „წადი!“, კა-ჟ! „შინ წადი!“ „დაბრუნდი!“

მალ'ათა „მიფრინავს“, მალ'ათა-ჟ „მაგალითად, მაშინ ითქმისო (განმარტავდნენ ყაზარდოელები) „როდესაც ფრინველები უკუ-მიფრინავენ თბილ ქვეყნებში“ და სხვ.

კ. ბოუდა აფხაზური დიალექტების ზემოგანხილულ -**ხ** სუფიქსს აიგივებს „გარდაქცევითობის“ -**ხ** (? ქ. ლ.) სუფიქსთან, თუმცა შეცდომით ამ უკანასკნელს გადმოსცემს χ ნიშნით, ხოლო პირველს q-თი.⁵⁶ როგორც

⁵⁵ შდრ. კ. ბოუდა: „Das Abasinische...“ გვ. 247.

⁵⁶ იხ. იქვე.

პირაქეთა დიალექტებში, ისე ტაპანთურშიაც „გარდაქცევითობის“ გამო-
მხატველ აფიქსად გვევლინება **-ხა** და არა **-ხ**, „კვლავობისა“ კი არის **-ხ**.
შინაარსითაც და გარეგნული სახითაც აფხაზურის ყველა დიალექტს მკაც-
რად აქვს გარჩეული ეს აფიქსები.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ტაპანთურშიაც გვაქვს „კვლავობის“
გამომხატველი **ათა-** (პირაქეთა დიალექტ. **ათა-** → **ეთა-**) ნაწილაკი. მაგ.,
მ-ეთა-ძ-გე-გეგატ – 25 – მან (მამაკ.) ის (რადაც) კ ვ ლ ა ვ – გაიტანა
(წაიღო) და სხვ.

ტაპანთურში ამათ გარდა იგივე შინაარსი უკავშირდება ერთ ახალ
-რკ-ე || **-რკ-ა** ნაწილაკსაც. მაგ.,

დ-ქ-ჭა-რკ-ა-ბ – 4 – ის (ვილაც) კ ვ ლ ა ვ (აქამდე) ზედ ზის

და სხვ.

§ 53. სხვადასხვა ნაწილკები ზმნაში. ტაპანთურშიაც ზმნებს ხში-
რად ახლავს სხვადასხვა შინაარსის მქონე აფიქს-ნაწილაკები.⁵⁷ ზოგი, მათ-
გან, იგივეა, რაც პირაქეთა დიალექტებსაც ახასიათებს.

მაგ.:

-ცა: უჰალ^ა-**ცა**-ხატ – 41 – შენ (მამაკ.) მ ე ტ ა დ (მ ა ლ ი ა ნ) და-
მძიმდი. მან ლგგ.ი მას-**ც-ან**... – 20 – დედამისს (მამაკ.)
მ ა ლ ზ ე ეწყინა რა...

-გუშა: აჰ იჰ-გენდრფს-**გუშ**-იტ – 7 – ბატონი ს ა ბ რ ა ლ ო ს სახლში
მოაკვდინებს.

-ძა: ულა ჩ-**ძა**-დიშთ?! – 57 – შენ (მამაკ.) მ ა ლ ი ა ნ ჩაგეძინა განა?!
ისთაჟ-**ძა**-ზ მასბჰჰტ – 19 – ს უ ლ რაც მინდოდა, შენ
(დედაკ.) მითხარ.

იგი ტაპანთურშიაც ხშირად გვხვდება ზმნისართებთან:⁵⁸

ფსედსფა-**ძა** – 5 – ნელა („ნელიად“).

ლას-**ძა** – 8 – ჩქარა.

(ი)ცქა-**ძა** – 7 – სუფთად.

ჭაგმგც-**ძა** – 4 – გაბედულად.

სახელთან მან შესაძლოა ახალი მნიშვნელობაც შექმნას. მაგ.,

უახშა-**ძა** ...,შენი (მამაკ.) ღ ვ ი ძ ლ ი (ნამდვილი) და“. ამ შემთხვე-
ვაში **-ძა** ნაწილაკის გამოყენება ემთხვევა ადილურ ენათა სათანადო **-დად**
ნაწილაკის ფუნქციას. შდრ. ადილ. ლ^ა-**დად** „ნამდვილი ვაჟკაცი“.

აფხაზური **-ძა** და ადილური **-დად** შესაძლოა ერთი და იგივე მონა-
ცემი იყოს.

⁵⁷ იგივე ელემენტები ხშირად გვხვდება სახელებშიაც.

⁵⁸ იხ. ავტორის: „რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აფხაზურში“ ე. მ. ტ. V-II, გვ. 120...

-ბერგ: იმს-გშუა-**ბერგ** ს-გფჰ დგზიხუმტ – 6 – მას (რაღაცას) როგორც კი მოკლავთ, მაშინ ვე (სწორედ მაშინ) თქვენი ქალი მორჩება.

იგი გვხვდება სახელებთანაც.

ჰემშა-**ბერგ** აფნჯ – 5 – სწორედ ჩვენს გზაზე.

უარა უაფშ-**ბერგ**-თა – 2 – სწორედ შენსავით (მამაკ.).

უბზ-გ-**ბერგ** – 5 – ...ახლავე.⁵⁹

ამ შემთხვევებში პირაქეთა დიალექტებში იქნებოდა **-წყა** ნაწილაკი (მაგ., იმ-გშ-გშუა-წყა, უაფ-გწყა და სხვ.).

-ბერგ პირაქეთა დიალექტებშიაც გვხვდება. კერძოდ, უოჟ-გ-**ბერგ** ჩვეულებრივია ბზიფურს დიალექტში. **-ბერგ** უნდა შედიოდეს აწა**ბერგ** („სიმართლე“) სიტყვაში. ძირს აქ წა წარმოადგენს. შდრ. (ი)წო-უჰ „მართალია“.⁶⁰ **-ბერგ** მასში იგივე სიტყვა-ნაწილაკი უნდა იყოს.

აბერგ პირაქეთა დიალექტებში ცალკე სიტყვადაც გვხვდება. ნ. მარი მას ასე თარგმნის: *взрослый, старший, почетный*.⁶¹ აწა**ბერგ**-ისა, უოჟ-გ-**ბერგ**-ისა და სხვათა **-ბერგ** მასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. აწა-**ბერგ** იქნებოდა „სიმართლე ძველი, ნამდვილი...“

არის მთელი რიგი ნაწილაკები, რომლებიც ტაპანთურისთვისაა დამახასიათებელი. მაგ.:

-მეშა.⁶² სჟაწეჟ-**მეშა** – 9 – მან (მამაკ.) ჩემი პირი რომ დაიჭირა საწყალი ჯგაოტ სნარგლარგა-**მშა-დ** – 9 – ჯგვათში (სოფლის სახელია) მიმიყვანეს- საწყალი (საბრალო) და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში აქ ჩვეულებრივ იქნებოდა იგივე **-გუშა**.

-უაფა: აშ-გწ-შ-გს დანრგცჰაწარა ასკან დგდგრ-**უაფა**-ხმც – 59 – ადამიანი როდესაც დაღარიბდება (დაბეჩავდება), ძნელ-საგნობი ხდება.

და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში იმავე შინაარსს გადმოსცემს „უადაჟგ“, ოღონდ იგი ნაწილაკად არაა ქცეული.

-ნეჟთა სბა ტყახერგაზ ამშა ჰასოუჰ-ერგმა? იჰან დგდწჰატ. – იუასჰ-გ-**ნეჟთა** სა სჯათალა სგუტცნეჟ – 8 – მამაჩემი რა გზით (საით) წაიყვანეს მეტყვიო? მან (ვიღაცამ) ჰკითხა მას (მამაკ.) – გეტყვი კი არა, არა თუ გეტყვი (გეტყვი-დატოვე-რა), მე თვით გაგყვები.

⁵⁹ აქედანვე უნდა იყოს ნაწარმოები ამ სიტყვის ინტენსიური შინაარსის გამომხატველი ფორმა უზ-გზ-გბერგჰ – 40 – „ახლავე“ (← უაზ-გზ-გ-**ბერგ**-მა-კ).

⁶⁰ ეს იგივე ძირი უნდა იყოს, რაც გვაქვს ქართ. „სწორ“ სიტყვაში.

⁶¹ იხ. მისი: *Ахазско-русский словарь*. 1926 წ.

⁶² იგი ადილური სიტყვაა. შდრ. ყაზ. **მელა** „საწყალი“, „უბედური“.

პირაქეთა დიალექტებში მის ნაცვლად, ჩვეულებრივ, იქნებოდა **მოუ** („არა თუ“), რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს უარყოფის ნაწილაკთან.

ნტყ-თა კი მომდინარეობს **ანჯერა** („დატოვება“, „გაშვება“, „თავის დანებება“) ზმნისაგან.¹

-**ჭაცა**: იცანტუ სერბა-**ჭაცა** სარა მემშებჟანკვა დეუზჭაგახნეს უსერგ-გღ-გდტ – 8 – ის (რაც) სად არის ო ლ ო ნ დ (მ ხ ო - ლ ო დ, მ ა რ ტ ო) მიჩვენე და მე გარწმუნებ (გპირდები), შუადღემდე რომ მოგიყვანო.

იყაუჭა-**ჭაცა**-ზეგ სჭარჭეუგაზსა იბზატ – 8 – ის (რაც) შენ (მამაკ.) ს უ ლ ა ც (მ ა რ ტ ო) რომ თქვი კიდეც, თითქოს გამოგეხსენი, (ისე) ჩავთვალე.

გვხვდება სახელთანაც:

ჭენწ-**ჭაცა**-თა ძჭალწებტ – 60 – მ თ ლ ა დ („ც ა რ ი ე ლ“, მ ა რ - ტ ო) ტალახინად გამოვიდა.

ახარწ-გ მგ-**ჭაცა**-თა შარგდთ-გნ – 2 – მან (მამაკ.) მათ მაწონი მ თ ლ ა დ („ც ა რ ი ე ლ“) წყლად მისცა რა...

ჭაკ ჭა-**ჭაცა**-კ შადტან – 13 – ერთი თავი, მ ა რ ტ ო ო დ ე ნ თავი მო- დიოდა.

პირაქეთა დიალექტებში ამ ადგილას იქნებოდა ა-**მაცარა** („მარტო, მ ხ ო ლ ო დ“) სიტყვა.²

¹ ასეთივე მნიშვნელობის ზმნა შეიძლება პირაქეთა დიალექტებშიაც იყოს გამოყენებული სათანადო ფუნქციით. შდრ., მაგალითად, ანდაზა „შთრა ზმამ, აუჯგ უიყაწ, წლაფე გყამ“ – „შთამომავლობა (გვარი, ძირი...) რომ არა აქვს (ისეთი), ა რ ა თ უ ადამიანი (= ადამიანს და ე ხ ს ე ნ, თ ა ვ ი და ა ნ ე ბ ე), ხეც არ არის.

² ერთი კია, პირაქეთა დიალექტებისათვის იგი ზმნაში ამ ფუნქციით თითქოს დამახასიათებელი არაა.

VIII. მორფოლოგია: გ) ზმნისართები

§ 54. ზმნისართები. გარკვეული რიგის ვითარების გამომხატველი ზმნისართების საწარმოებლად აღებულია ჩვენებით ნაცვალსახელთა ფუძეები¹ და მათ ერთვის (პირაქეთა დიალექტების მსგავსად) -ს || -სა სუფიქსი.² გვაქვს: არასა, არას, არსა... „ასე“; ანასა... „ეგრე“ („მასე...“); ატასა... „ისე“...

სათანადო ადგილის ზმნისართებია: არა... „აქ“; ანა... „მანდ (იქ)“; ატა... „იქ“.

პირაქეთა დიალექტების მსგავსად მათვე შეიძლება დაერთოს -ცა ან ახ თანდებულები. გვაქვს:

არა-ცა – 47 – აქ, (აქვე)	არახ – 61 – იქ, აქეთ
ანა-ცა – 54 – „მანდ“ (იქ)	ანახ – 55 – მანდეთკენ, („იქით“)
ატა-ცა – 57 – იქ, იქვე (მაშინვე)	ატახ – 8 – აქ, იქით

და სხვ.

მეორე მხრივ, მათვე ერთვის (ადილურ ენათა მსგავსად) ინსტრუმენტალისის გამომხატველი -ლ ა აფიქსი და გვაქვს: არგლა, ანგლა, ატგლა³

მაგ.:

აჩგ დაქწად. დაქწან ანგლაგ², არგლაგ² ირგგემარდ – 29 – ის (ვილაც) ცხენზე შეჯდა. შეჯდა რა, იქითაც, აქეთაც ათამაშა.

ანგლა ურთა (ი) ნარბიდ – 59 – იქით, გაღმით ხედავენ.

ატგლა დემჰააფა... – 60 – იქით (-გან) ის (ვილაც) რომ მოდიოდა...

და სხვ.

ამავე წარმოებით არის ტაპანთურში გამოხატული პირაქეთა დიალექტების ნერც („გაღმა“), აარც („გამოღმა“) ზმნისართები.

მაგ.:

ათენგ²ზ ატან ატგლა – 41 – ზღვის გაღმით (იქითკენ იქით).

„გამოღმა იქნებოდა არგლა („აქეთ“).

„გაღმა“, აგრეთვე შეიძლება გამოხატოს ურთა (- 59 -) ფორმამ, რომელიც ურ-რა („წყალს იქით გასვლა“) ზმნისაგან მომდინარე აბსოლუ-

¹ იხ. აქვე, § 32, ოღონდ ჩვენებით ნაცვალსახელთა მხოლოდითი რიცხვის ფუძისათვის დამახასიათებელი ბოლოკიდური -ი ხმოვანი აქ არ ჩანს და მრავლობითი ფორმის მსგავსად გვაქვს ა (შდრ. არბ „ეს“, არათ „ესენი“...).

² იხ. აქვე, გვ. გვ. 91, 92.

³ იხ. აქვე, გვ. გვ. 84, 85.

ტივის ფორმა. „გამოდმა“ იქნებოდა **ჴმართა**, შარ-რა („წყალს გამოსვლა“) ზმნისაგან.¹

-**ლა** სუფიქსი ზემოხსენებულთა გარდა სხვა მრავალი ზმნისართის წარმოებაშიაც გვხვდება:

მაგ.:

აფცა-**ლა** – 3 – უწინ (შდრ. პირაქეთა დიალექტ.: **აფწა**, **ფგწა**)

ჴვახ-**ლა** – 2 – ჩვენ ზემოთ („ „ „ **ჴხაწ**) და სხვ.

ზმნისართთა საწარმოებლად გამოიყენება პირაქეთა დიალექტების -**ნე** სუფიქსის შესატყვისი -**შთა** || -**თა**, მაგ., ლასგ-**თა** – 3 – „ჩქარა“, „სწრაფად“ და სხვ.²

ზმნისართებში გვხვდება აგრეთვე -**მცა**. მაგ., აჴსა-**მცა** – 44 – „ამგვარად“, „ამასობაში“ (- 3 -) და სხვ.³

პირაქეთა დიალექტთა მსგავსად ხშირად გვხვდება ინტენსივობის -**ძა** აფიქსიც ზმნისართებში. მაგ.:

ბალა-**ძა** – 75 – მაგრად

დენაშხრა-**ძა** – 39 – მწუხარედ, ნაღვლიანად

და სხვ.⁴

-**ახ** თანდებული გვაქვს ზმნისართებში: აჯახ – 49 – „ზედ, ზემოთ“, აწახ – „ქვემ, ქვემოთ“, სამეშთახ „შემდგომ“ და სხვ.

ზმნისართებში გვხვდება აგრეთვე: -**ჯა**, მაგ., აფ-**ჯა** – 44 – „უწინ“ (შდრ. პირაქეთა დიალექტების აფწა) და სხვ.

ტაპანთურში ზმნისართის ფუძეში თავს იჩენს -**ჯა** აფიქსიც. მაგ., აფ-**ჯა**-**წა**-**ლა** იბიტ – 48 – „ის (მამაკ.) თავის წინ ხედავს მას (რაღაცას)“.

ზოგი ზმნისართი ტაპანთურში დაირთავს პირაქეთა დიალექტები-საგან განსხვავებულ ნაცვალსახელოვან ნაწილაკს. მაგალითად, პირაქეთა დიალექტების რამაწანგ, ტაპანთურში წარმოდგენილია ფორმით: რეძმა – 57 – „პირდაპირ“.

პირაქეთა დიალექტების ძაჴპ, ტაპანთურად იქნება რაჴპ (-გ²) – 25 – „უფრო“.

პირაქეთა დიალექტების რწაგ², ტაპანთურად იქნება: რგწა || რგწაგ² – 2; 29; 27 – „უ ფ რ ო“. მაგ., ამს-**რგწა** ჴაჴბაჴ „დათვი უ ფ რ ო დიდია შენ-ზე (მამაკ.)“.

¹ უ- და ჴა- ელემენტები მიმართულების მიხედვით თითქოს ერთმანეთს უპირისპირდებიან. უ-რ-რა („წყალში – იქით-გასვლა“) და ჴა-რ-რა („წყალში-აქეთ-გამოსვლა“) ზმნებში. ამ დაპირისპირებას ვამჩნევთ იქვე არსებულ ჴა-ჯესთა („აქეთ-გადმოსავალი ადგილი“) და ჴა-ჯესთა (იქით-გადასავალი-ადგილი“) სიტყვებშიაც. მაგრამ გაურკვეველია, **ჴმართა** ფორმაში რატომღა გვაქვს უ (უ).

² იხ. აქვე, გვ. 90.

³ იხ. აქვე, გვ. გვ. 186, 187.

⁴ იხ. აქვე, გვ. გვ. 189, 190.

იგივე **რაჰ** და **რჷწა**, როდესაც უშუალოდ უკავშირდებიან სახელს შედარების გამოსახატავად, პირაქეთა დიალექტების მსგავსად იღებენ ფორმას: **აჰჰ, ა-წკეს (აწკეს)**. მაგ.:

ჰარა აჷრ **აჰჰ** ჰაგზუნეხჷამ – 29 – ჩვენ ამის მ ე ტ ს (მეტად) ვეღარ წავალთ.

არ **აწკეს** ჳგზა-დღუ გერმრუდ – 54 – ამაზე უ ფ რ ო დიდი საბანი ვერ იშოვეს.

ბა **ბაწკეს** ბეფჰა-ფსა რგწა დნაფშებ – 58 – შენზე უ ფ რ ო შენი (დე-დაკ.) გერი (უფრო) შშვენიერია.

„**აწკეს**“ ტაპანთურში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს **აწკებ** (რაწკებ – 3 – „მათზე უფრო...“) სახეობითაც.

დროის ზმნისართები ტაპანთურში პირაქეთა დიალექტების მსგავსად არის აგებული. მაგ., **ა-ჰა** „წუხელ“, **ჷა-ჰა** „ამდამ“. საყურადღებოა, რომ ტაპანთურში პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებით „დ ე ს“ ზმნისართსაც ასეთივე საპირისპირო ფორმები აქვს: **აა-ხწა** (|| აა-ხწა || აა-ხწა || აა-ხჰა || აა-ხჰა...) და **ჷა-ხწა** (ჷა-ხწა || ჷა-ხჰა...).

როგორც ადგილობრივ გვიმარტავდნენ, პირველი საუბრის მომენტთან შედარებით **გ ა ს უ ლ დ ღ ე ს** გულისხმობს, მეორე კი – **გ ა ს ა ს - ვ ლ ე ლ ს**.

წ. || ჰ. → წ. || ჰ. → ჰ. ტ. – საგან მომდინარე კუთვნილების გამომხაველი სიტყვაწარმოებითი აფიქსია (შდრ. პირაქეთა დიალექტების **აჩანტა** რაკ „დღევანდელი დღე“, „მთელი დღე“ და ტაპანთ. ჷაბ-წრშთარაკ „რაც დღევანდელი დღეა, მის შემდეგ“, „მთელი დღე“). სხვა ზმნისართებია:

აღც	– გუშინ	აჷრშთათან	– მასზევის შემდეგ
ჷაღც	– გუშინ წინ	შთა	– აწ (აჰა), მერმე
აფჷაღც	– გუშინ წინის წინ	აშმმთა	– დილით
ჷაწ	– ხვალ	აშმმთან	– შემდეგ, მერმე
ჷაწაშთა	– ზეგ	ჷაწკან,	– შემდეგ, მერმე (ბოლოს)
		ჷაწკანგ	
აჷრშთა	– მასზეგ	ჷადგრჷანა	– კვლავ, მერმე, შემდეგ
		ათარკაბ	– კვლავ.

და სხვ.

ჩვეულებრივ **ნას** („შემდეგ“) ზმნისართი ტაპანთურში არ იხმარება. იგი მხოლოდ ერთხელ შეგვხვდა (– 11).

პირაქეთა დიალექტების **ადგრჷგ**-ის („მერმე“, „კვლავ“) ნაცვლად არის **ჷადგრჷანა**. ერთხელ დავადასტურეთ **აადგრჷანა** (– 37) სახეობაც.

„ათარკაბ“-ში **ათა** არის იგივე „კვლავ“, რაც ზმნებშიც გვხვდება.¹ „**რკა**“-ც ზმნებშივე გამოხატავს ამავე („კვლავ“) შინაარსს.¹

¹ იხ. აქვე, გვ. 189.

IX. სინტაქსი

§ 55. კავშირები.¹ ქვეწყობილი წინადადება აფხაზურში თავისებურადაა წარმოდგენილი. მისთვის დამახასიათებელი კავშირების მაგივრობას აქ ეწევა სათანადო აფიქსები ზმნაში:

კავშირები გვხვდება თანწყობილსა და შერწყმულ წინადადებებში, ამათგან ყურადღებას იქცევს ტაპანთურში შემდეგი:

პირაქეთა დიალექტებში „მ ა გ რ ა მ“ გამოიხატება **ახს** (ზზიფ. **ახა**) სიტყვით. ტაპანთურში მის ნაცვლად გვაქვს **აჟანსა** „მაგრამ“, „ოლონდ“ (= ასე, „ისე“, ამგვარად).

მაგ.:

არრ ცალ'გნ იზგზზზიხუმ.და-ჰა? **აჟანსა** ცალ'გნ-ჰკ.გნ იზგზზზი-
ხუმ:გზ, აძ.გვ დგვგვრმანუტ-ჰ-ეს ბეჰედი ვის მოერგებო?
მ ა გ რ ა მ პატარა ბეჰედი ვისაც მოერგებოდა, ვერავინ იშო-
ვეს.

თანცაცა, ჰკუნცა დაგვრგმამ (sic!), **აჟანსა** ლგგაზკვდ თაზკვდ
ირგაზგვ - ჰ - რძლები, შვილები არა ჰყავთ, **ოლონდ**
(მხოლოდ) დედაბერი და ბერიკაცი არიან მარტო (= თავი-
ანთთვის).

და სხვ.

აჟანსა ვითარების ზმნისართია. ნიშნავს „ისე“-ს. ზოგჯერ შეიძლება ვთარგმნოთ, როგორც „ასე“, „ამგვარად“.

მისი „მ ა გ რ ა მ“ კავშირის ფუნქციით გამოყენება ადილურ ენათა გავლენით უნდა აიხსნებოდეს. იქაც ასეთივე აგებულების **ა-ჟა** („ასე“) ზმნისართი ასრულებს „მ ა გ რ ა მ“ კავშირის როლს.

„მ ა გ რ ა მ“, „თ უ მ ც ა“-ს მნიშვნელობითვე გვხვდება ზმნის (თავი-სებური) ნამყო განუსაზღვრელის ფორმები სხვათა სიტყვის **-ჰა** ნაწილაკ-დართული.²

მაგ.:

...რავ:გ, ანან, არაზ **იჰანტ-ჰა**, იგვლემუდ - 55 - ... საქონელი[ო],
იქით[ო], აქეთ[ო] მან (მამაკ.) თ ქ ვ ა - რ ა - ო, მან (დედაკ.)
არ ქნა.

ჟგზ-გ **ჰგანგზტ-ჰა**, მაჰანა გჰამ-5-ახლა წ ა ვ ე დ ი თ - რ ა ო, აზრი
არ აქვს=ახლა წავიდეთ (წავალთ), მ ა გ რ ა მ აზრი არა აქვს.

¹ შესიტყვებასა და სინტაქსის სხვა ძირითად საკითხებს აქ არ ვეხებით. ამ მხრივ ტაპანთურში არსებით სხვაობასაც არა აქვს ადგილი.

² ეს უცხო არც პირაქეთა დიალექტებისთვისაა.

ასეთ შემთხვევებში ტაპანთურში ჩვეულებრივ გამოიყენება **აკ-გ** („ყოფნა“) ზმნა ჩვენებით ნაცვალსახელთან ერთად.

მაგ.:

ათაზ- აგ-ლაც-ა რფნგ დერწმარნგს დცატ, **აჟრ აკ-გზტ-ჰა** დგზლარ-წმარზ ზაკვგ გალგრდგრუმ – 3 – დედაბერი მეზობლებში წავიდა საკითხავად, მ ა გ რ ა მ (= „ეს არის-ო“, „ეს იყო-რა-ო“) რაც მათ ჰკითხა, ვერაფერს იგებენ.

სგგ-გრდ-ან სმარჰასტ, **აჟრ აკუზტ-ჰა** სმარჰასტ- გამიხარდა და დავრჩი, მ ა გ რ ა მ შენ (მამაკ.) მომატყუე.

და სხვ.

„და“ კავშირის გამომხატველი **ი** ნაწილაკი აფხაზურში სახელებში გვხვდება¹ და ჩვეულებრივ დაერთვის ყველა დასაკავშირებელ წევრს. ტაპანთურშიაც ეს ასეა.² მაგ.:

სჩუნ-**ი** აპ-გსფ-**ი** მჰადკგტ – 20 – ყმაწვილი-**და** ქალიშვილი-**და** დაიჭირა.

დან-**ი** მბ-**ი** ცათაზ – 57 – მისი (მამაკ.) დედა-**და** მისი მამა-**და** სადაც ცხოვრობდნენ... და სხვ.³

მაგრამ ტაპანთურში ამის გვერდით ახალი კავშირიც ყალიბდება. ეს კავშირია **იშთი**. იგი აგებულია ყაბარდოული **იჭი** (**იჭი**) კავშირის ყაიდაზე. ყაბარდოული **იჭი** მომდინარეობს **კა** (|| **ჭა**) ძირისაგან, რაც აღნიშნავს „კუდს“, „ბოლოს“, „მერმე“-ს. ტაპანთური მის შესატყვისად იყენებს **აშთა** სიტყვას („კვალი“, „შემდეგ“, „მერმე“).

იშთი ახლავს იმავე კავშირიან ფორმებს:

ნგმა-**ი იშთი** ნგბრ-**ი** – 72 – ოქროს ძაფი-**და** და ოქროს თმა-**და**

ჰჰაწ-**იშთი** არყან დგუკგ-**ი** – 7 – ჩვენი საჭმელი-(**და**) **და** დიდი თოკი-**და**

¹ იშვიათად იგი ზმნის ინფინიტურ ან პირობითი შინაარსის მქონე ფორმებშიაც შეიძლება იყოს. მაგალითად, ანდაზაში: „აზამყ- უიაბჟე-**ი** აფსე აზ.შ. იურჟ-**ი** აზბაგე ეფშ-უჰ“ („სულელი რომ წრთვნა, დაარიგო და მკვდარს რომ წამალი ასვა[-და] ორივე ერთნაირია“), იგი ზმნის ფორმას დაერთო.

² ტაპანთურში **ი**-ს დართვით ფუძის ბოლოკიდური **ა** ხმოვანი იკვეცება.

³ ხომ ეგევე **ი** კავშირი არ უნდა გვკონდეს ტაპანთურში შემდეგ კონტექსტებშიაც:

ას-არანცგჟ. ჰკ-გენ ითაგ-ზა დგმზემგრჰა-**ი** დგმზემგრჰა-**ი** ატაკ. ალს-გრგათა ს.ჰამბ! – 4 – მონადირე ყმაწვილი თავის ცოლს უსმენს (უჯერის), **თუ** არ უსმენს (...უსმენს-**და** არ უსმენს-**და**[?]), გაიგეთ და მოდით!

მამო, უგზ-გგე იგ-ჰაზდგრამ ჰჰა იჰ-გწე-**ი** ჰჰაიჰ-გმწე-**ი** – 6 – არა, ახლაც არ ვიცით, მას (მამაკ.) გამოვშორდით, **თუ** არ გამოვშორდით (...გამოვშორდით-**და** არ გამოვშორდით-**და**[?]).

პირაქეთა დიალექტებში ასეთ შემთხვევებში გვექნებოდა კითხვითი **-უ** სუფიქსი...

უფგ-**ი** იშთი უფჰ-**ი** – 71 – შენი (მამაკ.) ვაჟი-**და და** შენი ქალი-**და**
 უჩგ-**ი** იშთი უფჰ.გსგ-**ი** – 1 – შენი (მამაკ.) ცხენი-**და და** შენი ცოლი-
 და

და სხვ.

ზოგჯერ პირველ წევრს -**ი** აღარ ერთვის და გვაქვს მის შემდეგ მხო-
 ლოდ **იშთი**:

აღგაჟა **იშთი** ჰაჯი – 51 – ბერიკაცი **და** ხოჯა-**და**
 ჰკკუნ **იშთი** ხან იფ-**ი** – 57 – ყმაწვილი და ხანის ძე-**და**

და სხვ.

„ან“ კავშირის გამოსახატავად პირაქეთა დიალექტებში გამოიყენება
მა ნაწილაკი. მაგ., **მა** სარა მა ჟარა „ან მე ან შენ“. იგი უნდა უკავშირდე-
 ბოდეს უარყოფის **მ** აფიქსს.

ტაპანთურში მის ნაცვლად გვხვდება **ია**¹: **ია** იჯა **ია** იფსჯა – 4 – ან
 მისი (მამაკ.) თავი **ან** მისი (მამაკ.) სული“.

სცუმტ საბა იფნჯ დჰასოუპ **ია** სგრშგპ – 8 – მივდივარ მამაჩემთან,
 ვიპოვი **ან** მომკლავენ.

ქენა სეუფჰანგაგ'ე ლაუ იფა სეფჰანდა **ია** სემახშახანდა – 9 – ქინა
 შენი ქალი არ ვიყო და ნეტავ ლოუს-მის ქალი ვიყო **ან** ნე-
 ტავ მისი და გამხადა.

„თ უ“ ტაპანთურში შეიძლება გამოხატულ იქნეს „მოუმკა“-თი (= „არ
 არის-რა“ [?]). მაგ.,

სგლალა იზაზ, ჰკუმა რსთაჯუ, მრემკა ლემჰალე ისაჰაზ, ჰკუმა რსთა-
 ჯუ? – 74 – ჩემი თვალით რაც ვნახე (ის გინდათ), **თუ** ყურით,
 რაც გავიგონე ის გინდათ? და სხვ.

პირაქეთა დიალექტებში იქნებოდა იგივე **მა** ან **მამზარ** („თუ“,
 „თორემ“).

§ 56. სხვათა სიტყვა. სხვათა სიტყვისათვის გამოყენებულია იგივე -
ჰა → **ჰა** („თქმა“ ზმნის ძირი), რაც პირაქეთა დიალექტებში გვაქვს.

მაგ.:

დგგერღედტ ანაფშ სანდგყარა იშაბგუ ჰარა დაჰზჰანხუმტ-**ჰა** – 5
 – მას (ვილაცას) გაუხარდა ოქროს ზანდუკი „მთელად“ ჩვენ
 დაგვრჩება-**ო**.

ფჰა დგბტმუმა-**ჰა**? – 3 – შენ (დედაკ.) ქალი გყავს-**ო**?

უჰაჰგ-**ჰა** ჰაჟედჰაშტ – 2 – შენ (მამაკ.) იცეკვე-**ო** გეტყვი ის (მამაკ.)

ჰაჯა-რეცჰა დგფსდ-**ჰა**-თა, მაჰ! – იჰად – 46 – საწყალი ხოჯა მო-
 კვდა-**თქო**-რა, უთხარ მას (მამაკ.)! – თქვა მან (მამაკ.).

¹ **ია** გვხვდება ადიღურს ენებში „თუ“-ს, ზოგჯერაც „ან“-ის მნიშვნელობით.

ზაცაზ-**ჰა**, იფხაჟთა ჭკუნვ დანან – 29 – ზაცაჟვი-**ო**, რომ უწოდებდნენ, ერთი ყმაწვილი იყო...
გარდა ამისა ტაპანთურში ამავე ფუნქციით გვხვდება **-ია(ია)** ნაწილაკი. მაგ.:

თანკვდ ლგაზკვდ მანან-**ია** – 19 – ერთი დედაბერი და ერთი ბერიკაცი იყვნენ-**ო**.

ჭკაჟცა სან-**ია** – 5 – ორი ხოჯა იყო-**ო**

...იჰად-**ია** ჰანჯა – 32 – ...თქვა-**ო** ხოჯამ.

ჭაყრა-ჟანჯა ფჰესფა-ფშმაკ დემმათ-**ია**... (← ...დემმათა-**ია**) – 67 – ერთ ღარიბ კაცს ლამაზი ქალი ჰყავდა-რა-**ო**...

ეს ნაწილაკი თავისი სახითა და ფუნქციით გასაოცრად მიაგავს ზანურის **ია** ნაწილაკს.¹

ჩვეულებრივ ზმნა აფხაზურში წინადადების ბოლოსა მოქცეული. მით უმეტეს ეს ითქმის „თქმა“ ზმნაზე, რომელიც სხვათა სიტყვას მოსდევს. ჯერ არის სხვათა სიტყვა და ბოლოს „თ ქ ვ ა“. მაგრამ ტაპანთურში სხვა გარემოებაც იქცევა ყურადღებას: ჯერ მოცემულია „თქმა“ ზმნა ნამყო განუსაზღვრელის ფორმით,² მას მოჰყვება ნათქვამი (ე. ი. რაც ითქვა) და ბოლოს შეიძლება კვლავ დაერთოს „თ ქ ვ ა“.

მაგ.:

ჩკვენ **იჰან**, „სა სანკაპ“ – 20 – ყმაწვილმა თ ქ ვ ა რ ა, „მე ვარ“.

უადრჰანა ანგზ-**იჰან**, უზგგ'გ სარ არანა სკვდღჰალღჰ... – მე-რმე დევმა თ ქ ვ ა რ ა, ახლაც მე აქ ვინც მიმაბა...

უადრჰანა აფჰესფა **ლჰან**, „ჰადჰად სნეხჰ სეუზგახუმა-**ჰა**“

ჰაღლჰტ – 20 – მერმე ქალიშვილმა თ ქ ვ ა რ ა, ჰო, მოვალ

შენ (მამაკ.) წამიყვან-ო? უ თ ხ რ ა.

აფჰესფა **ლჰან**, „სარ აჰ სდღჰჰაპ“-**ჰა**. **ჰაღლჰტ** – 20 – ქალიშვილმა

თ ქ ვ ა რ ა, „მე ბატონის ქალი ვარ-**ო**“ უ თ ხ რ ა

და სხვ.

თანამიმდევრობის ასეთი შეცვლა ადიდურ ენათა გავლენას უნდა მიეწერებოდეს. მათთვის არის დამახასიათებელი ასეთი წყობა.

§ 57. უარყოფისა და დადასტურების სიტყვები.

პირაქეთა დიალექტებში თანხმობა-დადასტურებისათვის გვაქვს **აიაი** → **აიეი**. აბჟურს დიალექტში ამის გვერდით მეგრულიდან შესული **ქო-ც** იხმარება.

ტაპანთურში ამ მნიშვნელობით იშვიათად შეგვხვდრია **ჰაიჰაი** || **აიეჰაი**, რომელიც, ალბათ, პირაქეთა დიალექტების **აიეი**-ს წინა სახეობას წარმოადგენს.

¹ იხ. არნ. ჩიქობავა: „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“, § 51.

² მას აბსოლუტივის შინაარსი ეგუება.

მაგ.:

ჰაიჰაი, დაჯ.დაქ.გსშთპ – 19 – დ ი ა ლ (ჰ ო), შევასრულებ.

...(ი)ჭასტუთაპ – **იეიჰაი**, იტესთაპ – 2 – მას (რადაცას) მომცემ შენ (მა-
მაკ.) – ჰ ო, მოგცემ...

დადასტურებისათვის გამოიყენება აგრეთვე **შთა** (|| **თა**) „მერმე“
ზმნისართი. მაგ.:

შთა, მამერსა-ფხა უზესჩაბ – 45 – კ ა რ გ ი, თბილ ღომს გაგიკეთებ
შენ (მამაკ.)

თა, ატრ სკოზთენ... – 29 – ჰ ო (მ ე რ მ ე), რაკი ასეა...

და სხვ.

დადასტურებისავე შინაარსის გადმოსაცემად ტაპანთური მიმარ-
თავს **აურა** („ქმნა“, „შეძლება“) ზმნის მყოფადის ფორმებს.

მაგ.:

ააუტბ, სვა! – 38 – კ ა რ გ ი, შვილო! (= „იქნება“, „გააკეთებს“...)

ააუტშდ! – 62 – კ ა რ გ ი! (= „იქნება“, „შეიძლება“, „გააკეთებს რაღაც
მას“)

ანალოგიური წარმოება გვაქვს ადიღურ ენებში. შდრ. ყაბარდ. **ხუნ** „კარ-
გი(ა)“, („შეიძლება“).¹

ერთხელ მხოლოდ კრასნოვოსტოჩნელის მეტყველებაში ამ ფუნქცი-
ით დავადასტურეთ **ქა** (– 59) ნაწილაკიც.

ქა ჩვეულებრივია აშხარული დიალექტის სოფ. აფსუის მეტყველე-
ბაში.

შეიძლებოდა კაცს ეფიქრა, რომ იგი ეგებ იგივე მეგრულიდან აბჟუ-
ურში შესული **ქო** იყოსო, მაგრამ ეს გზა ძნელად სარწმუნო ჩანს. ხომ არ
არის იგი კავშირში ადიღური ენების **ყა** დადასტურებით ნაწილაკთან?

უარყოფისათვის იქაც გვხვდება **მამო**: **მამო**, სარა სემცაჰა იგაუაშემემ
– 45 – ა რ ა, ჩემი წაუსვლელობა არ იქნება.

გვხვდება **მოუ** სახეობაც:

ზაკ-ზაკ სომ-სკი ს-გსთაბ. **მოუ** ს.ჰან... – 65 – თითოს ას-ას მანეთს
მოგცემთ. ა რ ა თქვით რა... (= „არა“-ს თუ იტყვით...)

და სხვ.

¹ იხ. ლოპატინსკი: "Русско-кабард. словарь" СМОМПК вып. XII, გვ. 20, I,3.

X. ლექსიკა

§ 58. სხვაობა საკუთრივ აფხაზური ლექსიკის მხრივ. ტაპანთურის ლექსიკა ხშირად საკმაოდ განსხვავებულია პირაქეთა დიალექტების ლექსიკისაგან იმ ნაწილშიაც კი, რომელიც მათ საერთო აქვთ.

სხვაობა ჩანს ასეთ სიტყვათა აღნაგობის მიხედვით.

მაგ.:

პირაქეთა დიალექტების **აწაა**; ტაპანთური **აცჰაშ.გ** – 45 – ყ ი ნ უ ლ ი.

ერთი და იგივე ძირია. ტაპანთურში **წ** გაფშვინვიერებულია **ჰ**-სთან მეზობლობაში. პირაქეთა დიალექტებში **წ**-ს მომდევნო ყელისმიერი სპირანტი (**ჰ**, **ჟ**?) დაკარგულია და მის ნაცვლად გვაქვს **ა(ა)**. ტაპანთურში ამ სიტყვას **შ.გ** ახლავს, რაც პირაქეთა დიალექტებს ამ შემთხვევაში არა აქვს. იგივე ელემენტი ამ ძირთან დაკავშირებით პირაქეთა დიალექტებშიაც უნდა გვხვდებოდეს შდრ. აწაარ-**შ.გ**-რა „ძალზე გაყინვა“.

პირაქეთა დიალექტების **ახაფგც**, ტაპ. (ა)**ფგც** – 39 – კ ბ ი ლ ი (ბზიფ. ახაფგც).

კბილის გამომხატველი თავისთავად **ც** ელემენტი უნდა იყოს. იგი ამ მნიშვნელობით ცალკეც გვხვდება.¹ გაურკვეველია ოღონდ ერთ შემთხვევაში **ხაფ**-, და მეორეში **ფ**-. **ფ** ხომ არ აღნიშნავს აქ წინა-ს? ტაპანთურში „ძირა კბილი“ არის **აჰაფგც**. ხომ არ არის იგი კავშირში **ახაფგც**-თან?

პირაქეთა დიალექტების **აფსგმ** (ბზ. **-აფსგმ**) ტაპ. **ფსლაგა** – 10 – თ ე ვ ზ ი. მათი აღნაგობა მთლად ნათელი არ არის.

პირაქეთა დიალექტების **ახ.და** (ბზიფ. **ახ.და**) ყ ე ლ ი, კ ი ს ე რ ი, ტაპ. **აფსგჱ.და** – 14 – ყ ე ლ ი.

მეტია ტაპანთურში ა-**ფსგ**- ელემენტი. ხომ არ უკავშირება იგი **აფსგ** („ს უ ლ ი“) სიტყვას? ან რა დამოკიდებულებაშია ადილეურის **ფსგ** („კისერი“) სიტყვასთან?

პირაქეთა დიალექტების **აფსაარა**, ტაპ. (ა)**ფსარა** – 4 – დ ა ლ ბ ო ზ ა.

თვით ძირი ხომ არ უკავშირდება წ ყ ა ლ სიტყვის ადილეურ სახელწოდებას (ადგლ. **ფსგ** ← *ფსა)? პირაქეთა დიალექტებში დაცული **-აა** (← **ჰა**) მიმართულების გამომხატველი აფიქსი ხომ არ არის?

პირაქეთა დიალექტების **აწ.ახრა**, ტაპ. **ყაწ.ახრა** – 5 – შ ე ნ ა ხ ვ ა.

ყა- ელემენტი ტაპანთურ ვარიანტში გაუგებარია.

პირაქეთა დიალექტების **აგ.აღსრა**, ტაპ. (ა)**გ.ასრა** – წ ყ ე ნ ა.

¹ იხ. ავტორის: „ერთეულის კატეგორია...“ ე. მ. ტ. X, გვ. 205.

ნაწარმოებია **აგე** („გული“) და **ასრა** („ცემა“) სიტყვათაგან. პირაქეთა დიალექტებში თან უნდა ერთვოდეს **ლ**- წინდებულები, რომელიც გამოხატავს: „ში გ“, „ში ო რ ის“.

პირაქეთა დიალექტების **აძმყარა**, ტაპ. **ამყაშარა** – 3 – მ ო რ ბ ე - ნ ი თ შ ე მ ო ვ ლ ა.

ტაპანთურში მეტია **-შა**. იგი ხომ არ უკავშირდება **აკაშარა** („გარსშემოვლა“) **აკაშარა** („ცეკვა“) ზმნათა **-შა** ელემენტს?

პირაქეთა დიალექტების **აშთეფარა**, ტაპ. **აშტყარა** – 2 – ს წ რ ა ფ ა დ წ ა მ ო ხ ტ ო მ ა.

შთ-, **შტ**- ელემენტი ერთი და იგივეა. ნიშნავს ძ ი რ ს (ძ ი რ ი დ ა ნ), **ფა** „ხტომა“ ზმნის ძირია. **წა** ნათელი არ არის.

ამბჟუური დიალექტის **ამბა**, ბზიფური **აძბა** || **ამბშა**, ტაპ. **ბგშა** - წ ყ უ რ ვ ი ლ ი (დ-**ბგშა**-თ – 71 – მას (ვილაცას) მ ო ს წ ყ უ რ დ ა).

ბგ აქ „წყალ“ სიტყვას უნდა გადმოგვცემდეს. **შა** შესაძლოა **აშა**-რა („მხურვალეა“, „დუღება“) ზმნის ძირი იყოს.

პირაქეთა დიალექტების **ცგუჭარა** (|| ცგუ...), ტაპ. **ქეთჩა** – გ ა მ ო - ც ა ნ ა (= „სოფლის ჭამა“).

აქეთა „სოფლის“ სახელწოდებად ჩვეულებრივია პირაქეთა დიალექტებშიაც, მაგრამ ამ შემთხვევაში ისინი იყენებენ „ა-**ცგუ**-თა“-ს („სოფელი“). **აჩარა** „ჭამის“ მნიშვნელობით პირაქეთა დიალექტებშიაც გვაქვს, მაგრამ აღნიშნულ სიტყვას **აჭარა** („ჭამა“) ზმნისაგან აწარმოებს. **აჭარა** ტაპანთურშიაც არის. საგულისხმოა, რომ იგი ამ შემთხვევაში უპირატესობას აძლევს **აჩარა** ზმნას.

პირაქეთა დიალექტების **აკვლდარა**, ტაპ. **აფჭდარა** – 2 – ნ ე მ ს შ ი ძ ა ფ ი ს გ ა ყ რ ა.

პირაქეთა დიალექტები იყენებენ რთულ **კვლ** („შიგნით“, „შიგნიდან“) წინდებულს. ტაპანთური კი მიმართავს სხვა წინდებულს: **ფ**- „წინ“, ხოლო **წ**- „ქვეშიდან“.

პირაქეთა დიალექტების **ახ.შათაარა** || **ახ.შათარა** (ბზ. ახა...) ტაპ. (ა)შთჭარა- კ ე რ ა.

ჭა ნაწილი ამ ფუძისა პირაქეთა დიალექტებში წარმოდგენილია **აა**-ს სახით. მათივე დამატებით გვაქვს **ხა**. ელემენტი, რომელიც, შესაძლოა, **ახა** (ბზ. ახაა) („ნაცარ“) სიტყვას უკავშირდებოდეს.

პირაქეთა დიალექტების **ამლაშრა**, ტაპ. **ამლაშგურა** || **ამაშგურა** – შ ი მ შ ი ლ ი, შ ი მ შ ი ლ ო ბ ა.

ამლა „შიმშილი“, **აშრა** „კვლა“ გაურკვეველია ტაპანთურში **-უ**.

პირაქეთა დიალექტების **ზეგჭ**, ტაპ. **ზემჭა** – 3 – ყ ვ ე ლ ა ე რ თ ი ს გამომხატველი **ზ** (← **ზა**) ელემენტი მათში საერთოა. **-გჭ** ნაწილაკია.

მზა ხომ არ არის იგივე **ა-მზა** („გზა“)?

პირაქეთა დიალექტების **შშარაზ**, ტაპ. (ა)**ს.გერ** (**აშ.გერ...**) ნ ა დ ი რ ი.

-ა-ზ ელემენტი სარკვევია. **შარ** ფუძე ამ სიტყვისა, ტაპანთურის მსგავსად უნდა გვხვდებოდეს პირაქეთა დიალექტებშიაც **აშარგვარა** („ნადირობა“) ზმნაში. იგი უნდა ნიშნავდეს: „ნ ა დ ი რ (ა დ) წ ა ს ვ ლ ა“ („ნადირობად წასვლა“).

პირაქეთა დიალექტ. **ალაზ**, ტაპ. **ჯაფაზ** – შ უ ბ ლ ი.

ლა პირველ შემთხვევაში „თ ვ ა ლ ს“ უნდა უკავშირდებოდეს. **ჯა** „თ ა ვ ს“ გამოხატავს, **ფა** არის „წ ი ნ“. (**ლა**-ს შესახებ იხ. ნ. მარი: "Анх.-пыс. сл." გვ. 53).

პირაქეთა დიალექტ. **ალადგრძ**, ტაპ. **ლაძგ** – 4 – ც რ ე მ ლ ი.

ორივე აღნიშნავს „თვალის წყალს“ შდრ. **ალა** „თვალი“, **აძგ** „წყალი“. პირაქეთა დიალექტებში ამის გარდა გვაქვს -**დგრ**- ელემენტი, რაც საერთოდ „ს ი ღ რ მ ი ს“ გამომხატველია.

პირაქეთა დიალექტების **არახ.გვ** (ზუ. არახ.გვ), ტაპ. **რაჯა** – 2 – ძ ა ფ ი.

ხ.გ (|| ხ.გ) **ჯა**-ს სახით მასში მონაწილეობს „თმა“, „ბეწვი“ (შდრ. ახახ.გ „თმა“ = „თავის ბეწვი“). გასარკვევია **რა**- ელემენტი, -**გ არახ.გვ**-ში „ცალს“ აღნიშნავს (შდრ. ახ.გვ „ე რ თ ი ბეწვი“). იგი ტაპანთურს ვარიანტში არ გვხვდება.

პირაქეთა დიალექტ. **აჰარაკ**, **ჰარაკვ**, ტაპ. **ჰაჰა** – 3 –; **აჰაჰარა** – 42 – ძ ა ლ ა ლ ი, მ ა ლ ლ ო ბ ი.

ჰა ორსავე შემთხვევაში ძირია და „ს ი მ ა ლ ლ ე ს“ გამოხატავს. გაურკვეველია -**ჰა**. ხომ არ არის იგი აფხაზური მასდარისა და აბსტრაქტულ ცნებათა მაწარმოებელი -**რა** სუფიქსის ადიდური შესატყვისი?¹

პირაქეთა დიალექტ. **აჰაგვ**, ტაპ. **აჰაჰ.გ** || **ჰ.გ** – ა დ ა მ ი ა ნ ი.

ამ სიტყვის მეორე ნაწილი -**გვ** (←-**ჰ.გ**), რომელიც ადამიანთა კლასის გამომხატველი აფიქსია, ტაპანთურში დამოუკიდებელ სიტყვადაც გვევლინება. მაგ., აშშ-გ.გმხა ზოზხაპთა **აშ**-გ.გმხა დაგ²ზზოზხარგმ – 1 – „ცუდი დღე (დარი) გაკეთდება და ცუდი ა დ ა მ ი ა ნ ი (კაცი) არ გაკეთდება“ და სხვ.

პირაქეთა დიალექტ. **ახახ.გ** (ზუიფ. ახახ.), ტაპ. **ჯაზრა** – თ მ ა.

პირაქეთა დიალექტების **ახახ.გ** შედგენილია **ახგ** (← ახა ← აჯა) („თავ“) და **ახ.გ** („ბეწვი“) სიტყვათაგან. ტაპანთურშიაც **ჯა**- „თ ა ვ ს“ აღნიშნავს. **აზრა** კი „ბ ე წ ვ ი ს“ („თმის“) მაგიერაა გამოყენებული. **აზრა** პირაქეთა დიალექტებში მხოლოდ ფ ა ფ ა რ ს აღნიშნავს.

პირაქეთა დიალექტ. **აჰენწ.აარა**, ტაპ. **აჰ.გფსჰარა** – 14 – ძ ა ლ ზ ე შე ე ყ ვ ა რ ე ბ ა, გ ა მ ი ჯ ნ უ რ ე ბ ა („სიყვარულით მოკვდომა“).

¹ შდრ. აქვე, § 39.

მეორე ნაწილად ამ სიტყვისა პირაქეთა დიალექტებში გამოდის **ანწარა** („მოსპობა“, „გაწყვეტა“) ზმნა. ტაპანთურში კი – **აფსრა** („სიკვდილი“, „კვდომა“) ზმნა. -აა და -ზა ერთი და იგივე ელემენტი. მიმართულე-ბას უნდა გამოხატავდეს. ჭ- წინდებული უნდა იყოს.

პირაქეთა დიალექტ. **ამეთრა**, ტაპ. **რათრა** – დნობა (მაგ., თოვლისა).²

პირაქეთა დიალექტების მიხედვით ამ ზმნაში უნდა მონაწილეობდეს (ამბ) წყალ სიტყვა. საყურადღებოა, რომ ტაპანთურში მის ნაცვლად გვაქვს რ-.

პირაქეთა დიალექტ. **აშთალარა**, ტაპ. **აშთანგყარა** – გამოდევნება. (მაგ., სეზმთანგყაჟა აჟეს – 2 – საქმე, რომელსაც თქვენ მი-სდევთ...).

შთა- ორსავე შემთხვევაში წინდებულია და კვალს გამოხატავს. -ლა ელემენტი „თავისით“ მოქმედების მიმდინარეობას გამოხატავს და ხშირად სვლა ზმნის მნიშვნელობა აქვს. ტაპანთურში იგი ამ შემთხვევაში შეცვლილია დამოუკიდებლად არსებული **ანგყარა** („სიარული“) ზმნით.

პირაქეთა დიალექტ. **ატგმ**, ტაპანთურში გვაქვს **ჭგმა** – უცხო.

კ. ბოუდა მათ შლის ასე: **ატგ-მ** „არა-თავისი“, „არა-კუთვნილი“, **ჭგ-მა** „კაცი, ადამიანი+არ“. **ატგ-მ** მართლაც ნიშნავს „საკუთარი+არ“, „არა-საკუთარი“, „უცხო“-ს კ. ბოუდაც ამის ანალოგიით გამოჰყოფს „ჭგმა“-ში -მა-ს, როგორც უარყოფის აფიქსს და **ჭგ** ხომ არ არის ადამიანი, კაციო, კითხვას სვამს.³ შინაარსის მიხედვით გაუგებარი დარჩებოდა „კაცი+არა“-ს როგორ უნდა მოეცა „უცხო“-ს, „არა-საკუთარი“-ს მნიშვნელობა.

შესაძლოა აქ აფხაზური სიტყვა არც გვქონდეს. კერძოდ, საინტერესოა რა კავშირშია იგი ადიღეურ **ზამა** („უცხო“) სიტყვასთან.

ხშირია იმის შემთხვევები, რომ სიტყვა საერთო იყოს და ნაწილობრივ განსხვავებულ მნიშვნელობას ატარებდეს.

მაგ.:

პირაქეთა დიალექტ. **აკაშარა**, ტაპ. **ჭაპრა** – ცეკვა (დატრიალება).

აკაშარა წარმოშობით „შემოვლა“ს უნდა ნიშნავდეს (შდრ. **აკაშარა**, „გარსშემოვლა“) და ცეკვის აღსანიშნავად იქნა გამოყენებული. ასევე **აპარა** პირაქეთა დიალექტებში „მობრუნებას“, „მოტრიალება“ს ნიშნავს.

პირაქეთა დიალექტების **აყაწარა**, ტაპ. **აჩფარა** – კეთება.

აყაწარა ტაპანთურში სულაც არ გვხვდება. **აჩფარა** კი იგივე ზმნა უნდა იყოს, რაც პირაქეთა დიალექტების **აჩაფარა**, იგი ნიშნავს **შეკაზმვას** (მაგ., საჭმლისა), გატეხილის დაჭედვას (მაგ. ურმისა) და სხვ.

პირაქეთა დიალექტ. **აჟესურა**, **აურა**, ტაპ. **ანხარა** – მუშაობა.

² იხ. კ. ბოუდა, დასახ. ნაშრ. გვ. 242.

³ იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 242.

აურა (აურა) ზმნა ტაპანთურშია ცვხვდება, მაგრამ მისი მნიშვნელობა გაცვეთილია, იგი მეტწილად დამხმარე სიტყვისა და ნაწილაკის როლში გამოდის და „შექლების“ მნიშვნელობას იძენს.

მუშაობა **ანხარა** || **ახარა** (- 71) ზმნითაა წარმოდგენილი. **ახარა** ზმნა ამ მნიშვნელობით პირაქეთა დიალექტებში არ იციან. **ანხარა** კი მათში გვხვდება „დასახლების“, „ცხოვრების“ მნიშვნელობით. საყურადღებოა, რომ აქედან ნაწარმოები *nomen agentis* იქნება **ანხაჭ** („მუშა“). **ანხაჭ** პირაქეთა დიალექტებში აღნიშნავს „გლესს“. შესაძლოა ამ უკანასკნელი სიტყვის მნიშვნელობა ახლოს იყოს **ანხარა** ზმნის ტაპანთურ გაგებასთან.

პირაქეთა დიალექტების **ანხარა**, ტაპ. **ახაზარა** – ცხოვრება, სახლობა.

ანხარა-ს მნიშვნელობას ზემოთ გავეცანით. **ახაზარა** კი ნაწარმოებია **ახა** („ცოცხალი“) სიტყვისაგან, რომელიც ამ სახით გვხვდება ყველა დიალექტში.

პირაქეთა დიალექტ. **წაღა** თხელი, ტაპ. **წაღა** – 10 – წვრილი.

და სხვ.

ძალზე ხშირია ადილეურ ენათა ყაიდაზე შედგენა სიტყვებისა.

მაგ.:

პირაქეთა დიალექტებში **აგარა** ზმნით გამოიხატება, როგორც წაღება, ისე **წყევანაც** (ასეთ სხვაობას თუ შექმნის მხოლოდ ზმნაზე დართული, კლასის მიხედვით განსხვავებული პირის აფიქსები⁴) ტაპანთურში კი **აგარა** გამოხატავს წაღებას (არა-სულიერისას), ხოლო სულიერის წაყვანას გამოხატავს ახალი **ადარა** ზმნა. ასეთივე დაყოფა გვაქვს ადილეურს ენებში, **ზენ** არის „წაღება“, **შენ** „წყევანა“.

მიწვევა-მიპატიჟებისათვის ტაპანთურში გვხვდება **ჟაიგაჟ**, **ბაიგაჟ**... „მობრძანდი!“ იგი მომდინარეობს **აიგა** („ახლობელი“) სიტყვიდან და ნიშნავს „მოახლობელდი!“ ასევე ეს ყაბარდოულშია. ყაბ. **ყაზლაღაჟ!** („მობრძანდი“) მომდინარეობს სიტყვისაგან **ზლაღაჟ** „ახლობელი“.

პირაქეთა დიალექტების **აჟლა**, ტაპ. **თემგებუ** „გვარი“, **თემგებუ** სიტყვასიტყვით ნიშნავს: სახლი+სახელი (სახლის სახელი). **ათმე** „სახლი“, **ახეუ** (პირაქეთა დიალექტ. **ანემე**) „სახელი“.

იგი ისევეა აგებული, როგორც ყაბარდოული **უნ-წ** „სახლის სახელი“, „გვარი“.⁵

სამართლიანად შენიშნავს კ. ბოუდა, რომ „წვიმისა“ და „თოვის“ გამოხატველი ზმნები აბაზურში (*resp.* ტაპანთურში) აგებულია ადილეურ ენათა ყაიდაზე⁶. ტაპანთურად „წვიმს“ იქნება: **აჟა მჟეიტ** („წვიმა წვიმს“), „თოვს“ – **ასე მასიტ** („თოვლი თოვს“) ეს ისევეა აგებული, როგორც ყაბ. **ჟაშუ ყაშუ** „წვიმს“, **ჟას ყიესე** „თოვს“.

⁴ თუმცა ყოველთვის ეს არ იქნება გატარებული, რადგანაც ავხაზურის პირის ნიშნები ადამიანთა და არა ადამიანთა კლასებს განარჩევს.

⁵ იხ. ლოპატინსკის: "Русско-кабард. словарь" СМОМПК вып. XII, გვ. 177, I, 16.

⁶ იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 240.

პირაქეთა დიალექტებში ამისათვის არის: აქ-(ა) აჭეიტ, ას(გ) აჭეიტ. მცდარი უნდა იყოს (ამ გამოთქმებში) ბოუდასეული გაგება აჭეიტ ზმნისა. იგი მას ესმის, როგორც „მო დ ის“ („წვიმა მოდის“, „თოვლი მოდის“).⁷ „მოდის“ იქნებოდა აა(ა)ჭეიტ, აჭეიტ (← [ი]-ა-ჭ-ჭეიტ) კი ნაწარმოებია აურა („ქმნა“) ზმნისაგან და ნიშნავს „შვრება ის (რ ა ლ ა ც) მ ა ს (წ ვ ი მ ა ს, თ ო ვ ლ ს)“.

შესაძლოა, სწორედ იმის გამო იქნა ეს სიტყვები აგებული ადილურ ენათა ყაიდაზე, რომ აფხაზურში აქ აურა ზმნა გვექონდა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ტაპანთურში მან დაკარგა თავისი ძირითადი მნიშვნელობა.⁸

პირაქეთა, დიალექტებში „გამოდევნება“ არის აშთალარა („კვალზე სვლა“) ტაპანთურში გვხვდება ამ მნიშვნელობით ასეთი გამოთქმა⁹: ზელ'აშა უხ.ენგგლუ – 2 – „რომლის კვალზედაც (ყაბ. ლ'აღა „კვალი“) შენ მამაკვ.) ზ ე დ დ გ ა ხ ა რ“ = „რასაც მისდევ“. ახ.ენგგლრა „ზედ დგომა“ (პირაქეთა დიალექტებში შეიძლებოდა აგრეთვე: ა-ხგ-ლარა „ზედ სვლა“).

ყაბარდოულში სათანადო შინაარსი ასე გადმოიცემა: ილ'აღა დაშთენ „მის კვალზე დ გ ო მ ა“ = „მიდევნება“.

და სხვ.

მთელი რიგი სიტყვები პირაქეთა დიალექტთაგან განსხვავებული ფუძითაა ტაპანთურში წარმოდგენილი.

მაგ.:

პირაქეთა დიალექტების ჰჯარ (ქართულიდან), ტაპ. აძგრ – 34 – დ ვ ა რ ი.

აძგრ აფხაზური წარმოების სიტყვა ჩანს. ძე მასში წყალს უნდა გამოხატავდეს.

პირაქეთა დიალექტების აშაჰა, ტაპ. წ-გრჯა → || ჰ-გრჯა – 14 – ნ ა - ბ ი ჯ ი (←*ტ-გრჯა?).

პირაქეთა დიალექტ. აყალარა, ტაპ. ანშარა – 3 – მ ო ხ დ ე ნ ა, გ ა - ხ დ ო მ ა.

შა ძირი „გაჩენის“ მნიშვნელობით პირაქეთა დიალექტებშიაც გვაქვს (შდრ. ახ-შა-რა „ნაშიერი“ და სხვ.).

პირაქეთა დიალექტებში „ცეცხლის გაჩაღება“ იქნება ამცა აშთაწარა, ტაპანთურში აწკეარა (3).

პირაქეთა დიალექტებში „ც უ დ ი“ არის აც-გა, ტაპანთურში – გ-გმხა (11). ც-გ-ს იქ „ავ ვ ის“, „ბ რ ა ზ ი ა ნ ი ს“ მნიშვნელობით ვხვდებით (მისი ასეთი მნიშვნელობა არც პირაქეთა დიალექტებშია უცხო).

ამავე სიტყვიდანვე არის ტაპანთურში ნაწარმოები ზმნა აგ-გმხახარა „გახდომა“ (худеть).

⁷ იქვე.

⁸ შდრ. აქვე, გვ. 203.

⁹ შდრ. აგრეთვე ზემოთ, გვ. 203.

პირაქეთა დიალექტებში „გ ა მ ხ დ ა რ ი“ ნაწარმოები იქნება **აგხარა** „დაკლება“ ზმნიდან (**იგხეიტ** „გახდა“, „მოაკლდა მას (მამაკ.)“, **იგუპ** „გამხდარია“, „მოკლებულია“). ტაპანთურში იქნება **მლაგა** – „გამხდარი“ (ან გამოიყენება **აგემხახარა** ზმნა). **მლა-** შ ი მ შ ი ლ თ ა ნ (**ამლა**) შეიძლება იყოს დაკავშირებული. -**გა** (?).

პირაქეთა დიალექტებში „დიდი დროს გასვლა“ იქნება **აკეგრ ანწრა**, ტაპანთურში – **აყარა** (7).

პირაქეთა დიალექტებში „გ ა რ ე თ“ არის **ადანჯ** (**ადგ** „მინდორ“ სიტყვიდან). იგივე **დე-** გამოყენებულია წინდებულადაც (მაგ., **ადგქწარა** „გ ა რ ე თ გაშვება“). ეს წინდებული აფრიკატიზებული სახით ტაპანთურშიაც გვაქვს (მაგ., **ამგქწარა** და სხვ.), ოღონდ „გ ა რ ე თ“ ზმნისართი ტაპანთურად არის **აგანჯ** (55).

პირაქეთა დიალექტებში კ უ თ ხ ე არის **აკჟეჯარა**, ან მეგრულიდან შესული **აკუნთხ**, ტაპანთურში **ა-ყაფა** (- 49 – „კუთხე, სადაც კედელი თავდება“).

პირაქეთა დიალექტებში „ნ ე ლ ა“, „წყნარად“ არის **ფშალა** (|| **თენჩ**), ტაპანთურში **ფსეისფა** (41).

პირაქეთა დიალექტებში „გ ა თ ხ ო ვ ე ბ ა“ არის **ახაწაცარა** („ქმრად წასვლა“), ტაპანთურში **თაჰაცარა** (მაგ., ილ-თაჰაცა-ჟა-ხად – 71 – „მის (დედაკ.) გათხოვების დრო დადგა“).

აქ **თაჰა** შესაძლოა ათაჰცა → ათააცა („ოჯახ“) სიტყვას უკავშირდებოდეს.

პირაქეთა დიალექტებში „ყ ვ ი რ ი ლ ი“ არის **აყარა**, **ჰჰ.ჰარა**. იგივე შეიძლება შეგვხვდეს ტაპანთურში. გავრცელებული კი არის **ანჯერა** (3). იგი უფრო „მ ა ხ ი ლ ი ს“ მნიშვნელობით იხმარება.

პირაქეთა დიალექტებში „გ ა მ ო ც ვ ლ ა“ არის **აფსახრა**, ტაპანთურში – **აცსრა** (3).

პირაქეთა დიალექტებში „კ ი ბ ე“ არის **აკგბა** (ქართ.), **ამარდუან**, ტაპანთურში – **ცემლა**.

პირაქეთა დიალექტებში „ზ ა მ თ ა რ ი“ არის **ამგენ** (ზოიფ. **ამგენ**), ტაპანთურში – **ა-ღ, ა-ღნე** (1).¹⁰

პირაქეთა დიალექტებში „შ ე მ ო დ გ ო მ ა“ არის **ჩაჯრათაგალან** („ჭირნახულის შელაგების დრო“), ტაპანთურში – **ამგენ**.

პირაქეთა დიალექტებში „ყ ო ფ ნ ა“, „მ ო ხ დ ე ნ ი ს“ მნიშვნელობით გამოიყენება ზმნები: **აყაზარა**, **აყალარა**, ტაპანთურში კი გვაქვს **ლ(ა)**: მაგ.:

¹⁰ როგორც ირკვევა, -**ღ-ადნე** გარკვეულს შემთხვევებში **ზ ა მ თ რ ი ს** მნიშვნელობით გვხვდება პირაქეთა დიალექტებშიაც.

იჭასკაბ ადუნედ შაღუ – 53 – შენ (მამაკ.) გეტყვი, ქვეყანა როგორ
ა რ ი ს (მოწყობილი), როგორ „შედგება“.

ანრ აფშთა ატგს ალ-თა დანაზა... – 4 – ასე საქმე მ ო ხ დ ა - რ ა, რომ
ნახა...

ათოფ-ჭკუნ შცაზ, იშაღქაზ ზემშადა რადჰახტ – 3 – პატარა ბურთი
როგორც წავიდა, როგორც მ ო ხ დ ა (რამეები) ყველაფერი
უთხრა მან (მამაკ.) მათ.

ეს იგივე ლა- („შორის“) წინდებული უნდა იყოს.

პირაქეთა დიალექტებში „ა ღ მ ო ს ა ვ ლ ე თ ი“, „მ ზ ი ს ა მ ო ს ა -
ვ ა ლ ი“ იქნება ამრაგელართა („მზის დასადგომი ადგილი“), ტაპანთურში
– ამარა შაჭკარტწმთა. ჭკარა- (ჩკარა-) ტაპანთურში გამოყენებულია წინ-
დებულად. შდრ. აჩკარალრა – (3) – ე ზ ო შ ი ჩ ა ს ვ ლ ა.

და სხვ.

მთელი რიგი სიტყვები გვაქვს ტაპანთურში ისეთი, რომლებიც პი-
რაქეთა დიალექტებში არ უნდა გვხვდებოდეს¹¹ (მასალა კი თითქოს აფხა-
ზურია).

მაგ.:

ბჟა შაზა	– 2 –	ბ ა ლ ღ ი („ნახევარ-ზრდილი“?)
შამენგელრა	– 49 –	ახალი თაობის წამოზრდა (მჭამე- ნგელუა – 22 – მომავალი თაობა)
აძხაწა	– 20 –	მავთული
აფან	– 39 –	ეზო
აფ-ყარ	– 2 –	საქონლის სადგომი მთაში
ანგრზარა	– 3 –	ხმის ძალზე მაღლა აწევა
ფშაწა	– 3 –	ეზო, კარმიდამო (სამფლობელო)
აჩაჩფრუ	– 71 –	თეთრი მატერიის ლენტი (თმაზე იკეთებდნენო)
ამესყარა	– 74 –	ნაგავი
კაფშგლა	– 4 –	ქმარი (ასე უწოდებენ ცოლები)
თაგ.ზა	– 3 –	ცოლი
ცაგალა	– 4 –	მგლების ხროვა
აფშაწარა	– 2 –	შეფასება, დაფასება
აწახარა	–	ხმის გავარდნა, ამზის გავრცელება
ჩაშანწა	– 9 –	საპენტავი მატყლის ერთეული (ერთი ცეცხლის პირას დადება [მატყლი])

¹¹ თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ აფხაზური ენის სრული
ლექსიკონი ჯერ არა გვაქვს და რომ ჯერჯერობით სრულებით შეუსწავლელია
აფხაზური დიალექტების ლექსიკა, ადვილი წარმოსადგენი იქნება, რაოდენ პირობითი
შეიძლება იყოს გამოთქმა: „პირაქეთა დიალექტებში არ უნდა გვხვდებოდეს“.

შოუტა	– 9 –	სახლის გვერდი (გურ. „სახლის გ ა ნ ი“)
აკარეს-თა	– 3 –	თარო
შამწაშა	– 2 –	დაჩქარებით („მუხლისად“)
ამწასრა	– 2 –	ჩქარა სვლა (ქუსლის ცემით?)
ჭეჭა	– 2 –	ჯოგი, ფარა
ამჰაჯრა	– 53, 62 –	შებრალება, დანანება
ჯათა	– 4 –	მხარე (აფშ- ჯათა -კლაგ`გ – ოთხივე მხრივ)
აშაკ-ხარა	– 4 –	ცოცხლად გადარჩენა
ამსრა: „სგბლა იემსიდ“	– 23 –	... „წელი მტკივა, მწყდება“
არგ`გარა	– 67 –	დაცინვა
აჩჩრა	– 38 –	სადაც საქონელს აჭმევენ (გურ. „პირის ბაგა“)
აწმა	– 12 –	(„ჩაშკა“), ფინჯანი
გაჭა	– 54 –	პირადმა („გულადმა“)
ალგ`გ	– 72 –	მსახური
უაშ.	–	გვალვა
აყ-ემ	–	გვალვა
კ`ასაგარა (   კ`ასა)	– 29 –	ქურდობა
გეზ-კრა	– 6 –	წყრომა
ცგ`ფა	–	ფარტენა
ანგ`ბ.	– 10 –	ქატო...

და სხვა მრავალი.

§ 59. ნასესხები სიტყვები. პირაქეთა დიალექტთაგან ტაპანთურის ლექსიკურ დაშორებულობას განსაკუთრებით აძლიერებს ნასესხები სიტყვები. მთელი ტაპანთური ლექსიკა აჭრელებულია ასეთი სიტყვებით. ისინი უმთავრესად ადიღური, ან არაბულ-თურქული წარმოშობისაა (ახლა დიდია რუსულის გავლენაც), მაგრამ თითქმის ყველა ეს არაბულ-თურქული და რუსული სიტყვები ადიღური ენების (უახლოეს ხანაში, კერძოდ, ყაზარდოულის) გზითაა შესული ტაპანთურში.

ამდენადვე ლექსიკაშიაც ძირითადად ადიღური ენების გავლენა ივარაუდება.

მაგ.:

ამბენა	- 53;2 -	უცნაური რამ, უსიამოვნო რამ, შდრ. ადილ. ამბენ – უცნაური, უბედურება (არაბ.-თურქ.)
ამნგზ-	- 40 -	დევი, შდრ. ადილ. ინგზ
ალამათ	- 71 -	საოცარი, შდრ. ადილ. მალამათ – სასწაული (არაბ.-თურქ.)
ამტუანა	- 73 -	მეორე ცოლი (ცოლებისათვის), შდრ. ადილ. ტუან
არას-	-	სოლი, შდრ. ქვემო-ადილ. არგს- კავი
ახშამ	-	მზის ჩასვლის ჟამი, სალამო, შდრ. ადილ. ახშამ (თურქ.)
აფას	- 40 -	აბაზი, შდრ. ადილ. აბას -სპარს.)
ახჩა	- 2 -	ფული, შდრ. ყაბ. ახშა ← ახჩა (თურქ.)
აბრამგვა	- 39 -	„ქვა-ტვირთი (?)“, რკინის საკეტი შდრ. ყაბ. მგვა – ქვა, აბრა-მგვა – ჯადოსნური ქვა
ახყ	- 28 -	სხეული, შდრ. ყაბ. ცაფყ-ლ'აფყ
ათალგყ	- 60 -	გაზრდილი, შვილობილი, შდრ. ყაბ. ათალგყ (თურქ.)
ამალ'	-	საშველი, შდრ. ადილ. ამალ' (არაბ.-თურქ.)
ბალ'არგლ-რა	- 6 -	გაუფრთხილებლობა, შდრ. ადილ. ბალ'არგლ
ბალა	- 2 -	მტკიცე, ძლიერი, შდრ. ყაბ. იბალ'არ – მისი საკმარისობა
ბაყ	- 5 -	საქონლის სადგომი, ბაკი, შდრ. ყაბ. ბაყ .
ბაშგრბა	- 27 -	ბოთლი, შდრ. ყაბ. ბასგბა (არაბ.-თურქ.)
ბეითაყ	- 5 -	შაურიანი, შდრ. ყაბ. ბაითაყ (რუს.)
ბელ'იზ- (ბელ')	- 41 -	ბარი, შდრ. ყაბ. ბაილ' (ბაილ'გზ) (თურქ.)
ბერგ'გლ'-რა	- 59 -	გარკვევა, შდრ. ბერგ'გლ' (← ბერგ'გლ')
ბზგლ'ზ.გზა	- 59 -	ქალი, შდრ. ქვ.-ადილ. ბზგლ'ფგლ'ზ – ქალიშვილი, ქალი
ბლაჯ	- 28 -	ჩოგანი, შდრ. ყაბ. ბლაჯ

ბლ'აჟა	- 53 -	ზღაპრული გველი, შდრ. ყაბ. ბლ'აღა
ა-ბლ'ემ	- 39 -	კედელი, შდრ. ყაბ. ბლ'ენ
ბელარგ'ა	- 2 -	ცხენის მოსართავი კისერთან, შდრ. ყაბ. ბღარეს
გ'აბა	- 2 -	ზურგი, შდრ. ყაბ. გ'აბზ ჯაბზ
გ'ადაშ	- 44 -	საქათმე, შდრ. ყაბ. გ'ადაშ ჯადაშ
გ'აგაკა	- 2 -	მოცეკვავე-მომღერალი, შდრ. ადიღ. გ'აგაკა - ცეკვა-თამაშის ხელმძღვანელი
გ'ათა	- 52 -	ხმალი, შდრ. ყაბ. გ'ათა
გ'ათან	- 56 -	ტილო, შდრ. ყაბ. გ'ათან ჯათან (არაბ.-თურქ.)
გ'ამგდა	-	ცხენის ფერია ერთგვარი, შდრ. ყაბ. ჯამგდა
გ'არგ'ა	- 2 -	ცხენის მოსართავი ზურგზე, შდრ. ყაბ. ჯარეს სამუე
გაგა	- 14 -	შეურაცხყოფა, შდრ. ყაბ. გააუ - უსიამოვნება
განჩარგყ	- 24 -	ფეხთ სამოსია (ქვეშ - ხე, ზემოდან - ტყავი), შდრ. ყაბ. განჩარგყ - ქალამანი (სპარს.-თურქ.)
გეზუ	- 20 -	განზრახვა, შდრ. ყაბ. გეზუ - ძველი შეურაცხყოფა, ცუდი განზრახვა
გიგუ-ეირა	-	შეშინება, შდრ. ყაბ. კეგუზინ - გახელელება
გიეყა-რა	- 6 -	დანანება (შდრ. ყაბ. გეგრყა-ჯი ?)
გეგრეშა	- 73 -	მერყეობა, ეჭვიანობა შდრ. ყაბ. გეგრეს'ა
გეგარა	-	აჩქარება, შდრ. ყაბ. გეგაჯან - ადელევება
დამა	- 1 -	ფრთა, შდრ. ყაბ. დამ
დარი	- 3 -	აბრეშუმში, შდრ. ყაბ. დარი (სპ.)
ადაჯენა	- 26 -	მწყერი, შდრ. ყაბ. დაჯენა (თურქ.?)
დგრგყა	- 73 -	ჭრილობის კვალი, შდრ. ყაბ. დგრგყა
დაშა	- 62 -	კარგი, შდრ. ყაბ. დალა
დგუ-საზენ	- 71 -	სურნელოვანი საპონი („დუხ-საპონი“), შდრ. ყაბ. დგუ-საზენ
ვაჰსეჯ ყაჰსეჯ	- 59 -	მისალმებაა, შდრ. გოზ-სეჯ - კეთილი მოსვლა

ზალ'გმ	- 2 -	მკაცრი, შდრ. ყაბ. ზალ'გმ (არაბ.-თურქ.)
ზარ	- 4 -	შვინდი, შდრ. ყაბ. ზად ზზ - ხილი
ზაუტესჰან!	- 3 -	ბატონო! (მიმართვა თავადისადმი, ბატონისადმი), შდრ. ყაბ. ზიტესჰან „შენი ჭირიმე“ (ბატონის მიმართ) = „ვის ავადმყოფობასაც ვატარებ“
ზაქერ	- 2 -	საღვთო სიმღერაა (ყურანიდან), შდრ. ყაბ. ზაჩერ (არაბ.)
ზაყა: უენაჰა-ზაყა-კ	- 2 -	შემღებული: შემღებული, მდიდარი ოჯახი (ადილ.?)
არზჰარა	- 3 -	შესრულება, შდრ. ყაბ. ღაზა სჰნ
ზედჰარა	- 7 -	მოგზაურობა, შდრ. ყაბ. ზადჰა
ზინა	- 45 -	უკანონოდ შობილი, შდრ. ყაბ. ზინზ (არაბ.)
ზეშჰა	- 59 -	მარტოხელა, შდრ. ყაბ. ზესჰ
თალაძე	- 29 -	ერთი ხანი, კარგა ხანი, შდრ. ყაბ. თალაძე (?)
თემარა	- 39 -	სიძის გადამალვა (პირველ კვირას), შდრ. ყაბ. თემა
თოფ	- 74 -	ბურთი, შდრ. ყაბ. თოფ - ბურთი, ზარბაზანი (თურქ.)
თოშა-მოშა	- 4 -	ფაფუკი, რბილი შდრ. ყაბ. თოს-მეს (?)
თუქან დუქალ	- 20 -	ვაჟკაცობა, შდრ. ყაბ. თაქან (?)
თემს: ათქანთემს	- 10 -	მედუქნე „დუქანში მჯდომი“, შდრ. ყაბ. თუჩან-თაშ
თჰაუსგ'ზარა	- 7 -	შეჩვილება, შდრ. ყაბ. თჰაუსიხ
თზინა	- 45 -	გავა და წელი (ცხენი), შდრ. ყაბ. თზინ - კუზიანი
თხაჯრა	- 72 -	ცხოვრება (კარგად), შდრ. ყაბ. თხაჯ
ა-თეუბა (თოუბა)	- 52 -	მთა, შდრ. ყაბ. თეუბ - სახელწოდება ერთ-ერთი მთისა
ისრაჰ	- 4 -	უვარგისი, შდრ. ყაბ. ისრაჰ - უსარგებლო დახარჯვა, გაფლანგვა (არაბ.)
სკადგე.	- 3 -	ეზო, შდრ. ყაბ. კათგე - ჩიხი
კანრა (ჰანრა)	- 59 -	მოგება (კოჭის თამაშობაში), შდრ. ყაბ. ჰან - კოჭა
კაჰუ	- 57 -	თეთრკუდა (ცხენი), შდრ. ყაბ. ჰან.
კიბყ	- 4 -	უკანა ნაწილი, შდრ. ყაბ. ჰიბყ

ლყარდღ	- 2 -	სასაცილო, შდრ. ყაბ. ლწყერდ – ირონია (თურქ.?)
ლალარა	-	მოშვება, შდრ. ყაბ. ლლან – დაყრა, დაბნევა
ლაჟა	- 60 -	ბრალი, შდრ. ყაბ. ლაზ
ლაყემ	- 19 -	ერთნაირი ნამცხვარი, შდრ. ყაბ. ლწყემ (არაბ.-თურქ.)
ლულა	- 9 -	მილი, შდრ. ყაბ. ლულა (სპარს.)
ლაზგა	- 45 -	ფეხ-ბანჯგვლიანი შდრ. ყაბ. ლაზგა
ა-ლაგა	- 28 -	ბოლოს, შდრ. ყაბ. ლაგა – დაბლობი
ა-ლათაფს	- 59 -	[წაქა, წყლოლის სისველე], შდრ. ყაბ. ლათაფს
ა-ლაკრა ლაკერა	- 45 -	შეიძლება, შდრ. ყაბ. ლაკენ
ა-ლანგყა	- 3 -	ნახევარი, შდრ. ყაბ. ლანგყა
ლაპა	- 4 -	ძვირი, ძვირფასი, შდრ. ყაბ. ლაპა
ლაპყ	- 52 -	ძირი, ფესვი, შდრ. ყაბ. ლაპყ
ლარმაჰ	- 39 -	უძლური, შდრ. ადიღ. ლარმაჰ
ლაფსა	- 29 -	ქონება, შდრ. ადიღ. ლაფსა – ძირი (გადატ. მნიშვნელობით: ქონება)
ლაჩა	- 28 -	უფეხო, კოჭლი, შდრ. ადიღ. ლაჩა ← ლაჩა
ლაჰა. (ი-ლაჰა-ჟა)	- 4 -	თოხარიკი, შდრ. ყაბ. ლაჰა .
მამერს	- 39 -	ლომი (ლომის ლომი), შდრ. ყაბ. მამერს
მაშა	- 72 -	ორმო, შდრ. ქვემო-დიღ. მაშა , ყაბ. მასა
არმაზრა	- 7 -	უცნობოდ დატოვება, შდრ. ყაბ. არმაზრა
ა-მღეს	- 2 -	მოუცელავი, თოვლის ქვეშ დატოვებული ყვითელი თივა, შდრ. ქვემო-ადიღ. მღეს .
მღეჟ	- 2 -	ქონება, შდრ. ყაბ. მღეჟ (არაბ.-თურქ.)
მჟანგ	- 17 -	მნიშვნელობა, შდრ. ყაბ. მჟანგ (არაბ.)
მეჟა	- 3 -	საწყალი, უბედური, შდრ. ადიღ. მეჟა
ნაბდას	- 13 -	კვიცი (ერთწლიანი), შდრ. ქვემო-ადიღ. ნაბდას , ყაბ. ნაბდაჰ

ა-ნაგჭწო ა-ნაგჭკო...	- 44 -	სხვა; მერე, დანარჩენი, შდრ. ყაბ. ნწლ.ასუ
ნართგზ.	- 17 -	სიმინდი, შდრ. ყაბ. ნართგზ.
ნატ-კაფა	- 59 -	შუბლის თმა, ქოჩორი (მაგ., ცხენისა), შდრ. ადილ. ნწჭაფვ
ა-ნურ	- 39 -	სინათლე, შდრ. ადილ. ნურ (არაბ.)
ნაფა	- 59 -	პირისახე, შდრ. ადილ. ნაფვ
ნაქაპ	- 62 -	ქორწილი, შდრ. ადილ. ნაჩაპ (არაბ.-თურქ.)
ნაქელ'	- 64 -	ძეხვი, შდრ. ადილ. ნაქელ'
ნაშხრა	- 39 -	მოწყენილი, დარდიანი, შდრ. ყაბ. ნასხრა , ქვემოადილ. ნაშხი
ნაჯას	- 55 -	ექსკრემენტი, შდრ. ადილ. ნაჯას (არაბ.)
ნებჯაფ.	- 55 -	მეგობარი, შდრ. ადილ. ნებჯაფ.
ოპთან აპთან	- 3 -	კაბა, შდრ. ყაბ. ყაფთან , ყაპთან (რუს.-არაბ.-თურქ.)
პალ'ა	- 52 -	ვადა, შდრ. ყაბ. პალ'ა
რეზყე	- 51 -	საჭმელი, საკვები, შდრ. ყაბ. რიზყე (არაბ.-თურქ.)
ა-საბაფ	- 59 -	საშველი, შდრ. ადილ. საბაფ – სასარგებლო (არაბ.-თურქ.?)
სადაყარ	- 53 -	მათხოვარი, სადაყარ კვლხრა – მათხოვრობა („სადაყარ“ გამოღება). შდრ. ადილ. სადაყარ – წყალობა (არაბ.-თურქ.); სადაყარჩი – ვინც აგროვებს, აკეთებს სათხოვარს, მათხოვარი (თურქ.)
სარნექ	- 4 -	ასანთი, შდრ. ადილ. სარნექ (რუს.)
ა-საყ-რა	- 40 -	მორიდება, შდრ. ადილ. საყენ (თურქ.?)
ა-საჭრა	- 51 -	ცეცხლის ძლიერი წაკიდება, შდრ. ადილ. საჭენ
საპ.თა	- 42 -	მედრესეს მოწაფე, შდრ. ადილ. საპ.თა (?)
სიყ	- 12 -	„ჩაშკა“, შდრ. ადილ. სიყ (?)
სინ: ჰაპ-სინ	- 58 -	დიდი ქვა, კლდე, შდრ. ადილ. სენ (?)
სოუჭათ	- 59 -	მალარიჩი, საჩუქარი, შდრ. ადილ. სოუჭათ (?)

ტუტა: (ტუტა მასდ)	– 62 –	„ხვიშტი“, შდრ. ყაბ. ტუტა უასთენ – „ხვიშტს“ მივსცემ
უადგ'ენა	– 73 –	ზარი, შდრ. ყაბ. უადჯენ
ა-უათექ.	– 2 –	წრე, რომელშიაც მოცეკვავე თამაშობს, შდრ. ყაბ. უათექ.
უანა	– 59 –	უნაგირი, შდრ. ყაბ. უან (სპარს.)
უარიდდა	– 3 –	საქორწინო სიმღერა, შდრ. ადილ. უარიდად
უასარაჟი	– 77 –	ჭკვიანი დედაბერი, შდრ. ადილ. უასარაზი
უდენ	– 4 –	დარტყმა, შდრ. ადილ. უდენ
უნასა	– 3 –	ბრძანება, შდრ. ყაბ. უნაჟაპ , ქვემო-ადილ. უნასაპ
უნაზა	– 49 –	ოჯახი, კომლი, სახლი, შდრ. ადილ. უნადაპ
ა-ურამ	– 40 –	ქუჩა, შდრ. ადილ. ურამ
უსთაზ	– 15 –	მასწავლებელი, შდრ. ადილ. უსთაზ (სპარს.)
უჩენ: ალაპ უჩენ	– 67 –	„ღვთის მადლით“, შდრ. ადილ. ალაპ უჩენ (არაბ.-თურქ.)
ა-უესარა	– 55 –	სიმღერა-ლექსის შეთხზვა, შდრ. ყაბ. უსან
უგდ	– 6 –	ჯადო, შდრ. ადილ. უდ
ფშე (სოსრტყაფშე)	– 52 –	თავადი, შდრ. ყაბ. ფსე , ქვემო-ადილ. ფშე
ა-ფეშ	– 2 –	ოთახი, შდრ. ყაბ. ფაშ
ა-ფლ'ათაქ.	– 55 –	ცხირსახოცი, შდრ. ყაბ. ბლ'ათექ. (რუს.)
ფსალ'გხ.რა ფსაშგხ.რა	– 59 –	აშიკობა, შეყვარება, შდრ. ადილ. ფსალ'გხ.ენ
ფლ'ენ	– 16 –	ტყვე, ადილ. ფლ'ან (რუს.)
ა-ფსკა	– 6 –	გაუმადლარი, შდრ. ადილ. ფსტკა – არა-მსუყე
ა-ფსუნა	– 57 –	კლოზეტი, შდრ. ადილ. ფსუნ
ფჩარაპ	– 2 –	კარგი მსროლელი, შდრ. ადილ. ფშა-რაპ – ახალგაზრდა, „მოაშიკე“
ფჩაზ.	– 53 –	ნაცნობი, შდრ. ადილ. ფშადა – „ვის-თანაც აქვთ ურთიერთობა“

ფხარჭაქ	- 2 -	დოლოვით საკრავია, შდრ. ადილ. ფხაჭეჭ – ხის საკრავი (ჯოხები)
ფხარჩა-ფხარჩა	- 7 -	უხეშად, შდრ. ქვ.-ადილ. ფხაშა-ფხაშაუ
ა-ფხგსჰა-მგსჰა	- 40 -	ხილ-ხული, შდრ. ადილ. ფხაშჰა-მგსჰა
ქაზუ	- 45 -	ჯერი, რიგი. შდრ. ადილ. ჩაზუ (?)
ა-ქერტ	- 44 -	საშუალო, შდრ. ყაბ. ქერტ
ღაუფ	- 2 -	მოცელვის შემდეგ რომ ახალი ბალახი ამოდის, შდრ. ყაბ. ღაუფ
ყანჯალ	- 5 -	„ჟესტი“, შდრ. ადილ. ყანჯალ
ა-ყარალ ყარალ	- 3 -	ქვეყანა, ადილ. ყარალ
ყარტუ	-	ძალა, ადილ. ყარტუ . (თურქ.)
ყარტუსგზ	- 45 -	უძლური, შდრ. ადილ. ყარტუსგზ (თურქ.)
ა-ყაუმკ ყომკ	- 2 -	ბევრი, შდრ. ყაბ. ყაუმ (არაბ.)
ა-ყაფლან	- 40 -	ვეფხვი, ადილ. ყაფლან (თურქ.)
ყაშან	- 51 -	სატრფო, შდრ. ყაბ. ყაშან
ა-ყაზგზ	- 71 -	გარმონი, შდრ. ყაბ. ყაზგზ – საზანდარი (?)
ა-ყადამა	- 28 -	პატარა შტო, შდრ. ყაბ. ყადამა
ყალაჯა	- 60 -	ხრამი, შდრ. ყაბ. ყალაჯა
ყალან	- 13 -	ორწლიანი კვიცი, შდრ. ყაბ. ყალან – ჭრელი ცხენი
ა-ყარა ჭია (ყადაჭია)	- 40 -	ოღრო-ჩოღრო, კლდიანი ადგილი, შდრ. ყაბ. ყადაჭია
ყაღმისგზ	- 57 -	უბედური, შდრ. ყაბ. ყაღმისგზ (თურქ.)
ყურად	- 15 -	გარეული ოხრახუმი (?), შდრ. ყაბ. ყარად – გრძელი წნელი
ყურმან	- 74 -	შესაწირავი (პირაქეთა დიალექტ. აკურბან), შდრ. ყაბ. ყურმან (არაბ.)
ყუშლყყ	- 51 -	დილით მზის ამოსვლისას საუზმის დრო, ყაბ. ყუშლყყ . (თურქ.)
ყუშაჭა	- 4 -	ემმაკობა, სიჭკვიანე (პირაქეთა დიალექტ. ყუშა – ჭკვიანი), შდრ. ყაბ. (ყ.გს, ჭკვიანი) ყაჭსგლა
ა-ყაბარა	- 3 -	ხელის ტაცება, შდრ. ყაბ. ყაბან
ყადაბ	- 55 -	დისციპლინა, ადილ. ყადაბ (არაბ.-თურქ.)

ცადაჯ	- 2 -	მარქაფი, შდრ. ყაბ. ცადაჟ
ცალ'ენ	- 3 -	ბეჭედი, ყაბ. ცალ'ენ
ცანატა	- 4 -	ვალდებულება, ყაბ. ცანატ
ცას	- 6 -	გახედნილი, „მოთვინიერებული“, შდრ. ადილ. ცას
ცაშ.ჰა	- 52 -	მთა, შდრ. ადილ. ცაშჰ
ცაწ-აჭა	- 6 -	სპეციალობა, ხელობა, შდრ. ადილ. ცაწაღ
ცახ.	- 3 -	სამაჯური, ადილ. ცახ.
ცულ'ჰა	- 9 -	გასამრჯელო, შდრ. ყაბ. ცულ'ჰ (პირში ჩასადები)
შემადა შიმა	- 34 -	ქვეშ, ქვევით, შდრ. ადილ. სიმა – ქვეშ ისროლა (?)
საბგჟ	- 3 -	ძლიერ(ი), შდრ. ქვემო-ადილ. საბგჟ , ყაბ. ფაბგზ – ზიანის მიყენება დარტყმით
შანდრია	- 57 -	კასრი, შდრ. ყაბ. ფანდრი
შ.ჰაკ'ა ს.ჰაკა	-	შეურაცხყოფა. შდრ. ყაბ. სჰაკ
ს.ჰაფა	-	ვარგისი შდრ. ადილ. სჰაფა
ჩრენ	- 38 -	მსახური, ყმა შდრ. ადილ. ჩერენ – „მოჯამაგრობა“
ჩრგყ.	- 42 -	ჩექმა, შდრ. ადილ. შერგყ.
ჩგლ'ა	- 3 -	აბრეშუმი, შდრ. ადილ. შილ'ა
ა-ჩგრ	- 20 -	დათვის ბელი, შდრ. ადილ. შგრ – ცხოველის შვილი (ნაშიერი)
ჩგურალ'ას	- 2 -	ჯირითი, შდრ. ყაბ. შგურალ'ას
ა-ჩგ.გზ.	- 3 -	მეეტლე, შდრ. ყაბ. შგ.გზ.
მაგა	- 45 -	ბლაგვი, შდრ. ყაბ. მაგ – უკბილო
ა-მაკა	- 59 -	კიდე, განაპირა, შდრ. ადილ. მაკ
ამაგასა	- 4 -	დაუგებელი, მიწის იატაკი, შდრ. ყაბ. ჟანჰჰ , ქვემო-ადილ. ჯანას.
კგზ.	- 39 -	მწვანე, შდრ. ყაბ. კგზ. – გაფითრებული
კგ.ენ	- 2 -	მსახური, გამყოლი, შდრ. ქვემო-ადილ. კგ.ენ თანამგზავრი, გამყოლი გზაში
ა-ჰაჰა	- 5 -	ადგილი, შდრ. ყაბ. სგჰ , ქვემო-ადილური ჰგჰ
ა-ჰაჰრა	- 29 -	ჰმევა, გამასპინძლება, შდრ. ყაბ. სჰჰენ

ა-ჭაჭა	- 28 -	პური, შდრ. ყაბ. საჭა
ა-ჭანალა	- 7 -	მიდამო, ადგილმდებარეობა, შდრ. ყაბ. სუნალა
ა-ჭუნა	- 5 -	ორმო, შდრ. ყაბ. სუნა , ქვემო-ადილ. ჭუნა – სარდაფი
ხეტან	- 40 -	ნესვი, ყაბ. ხეტან (თურქ.)
ჯაზ	- 52 -	სპილენძი, შდრ. ყაბ. ჯაზ , ქვემო-ადილ. ჯარზ
ჯასგ	- 73 -	შუალამე (თორმეტი საათი), შდრ. ყაბ. ჯასგ (თურქ.)
ჯარვან	- 5 -	ჭილობი შდრ. ყაბ. არჯან
ჯაჰანამ	- 48 -	„ჯანდაბა“, შდრ. ქვემო-ადილ. ჯაჰანამ (არაბ.)
ჯამ.ომ.	- 44 -	მტერი, შდრ. ყაბ. ჯაღალა , ქვემო-ადილ. ჯაღალა (თურქ.?)
ჯოფ	- 17 -	პასუხი, შდრ. ყაბ. ჯაჭაფ , ქვემო-ადილ. ჯაჭაფ (არაბ.-თურქ.)
ჯუმბაზ	- 23 -	ლოცვა, შდრ. ქვემო-ადილ. ჯუმბაზ , ყაბ. ჯუმბაზ (არაბ.)
ჰადა	- 13 -	გვამი, შდრ. ადილ. ჰადან
ჰათყე	- 4 -	მჭადი, შდრ. ყაბ. ჰათყე
ჰაიდარა	- 52 -	ემმაკობა, შდრ. ადილ. ჰაიდარა – ემმაკი, ცბიერი (სპარს.-თურქ.)
ა-ჰალა	- 71 -	მძიმე, ადილ. ჰალა
ჰალაბალყე	- 61 -	ბუნტი, განგაში, შდრ. ადილ. ჰალა-ბალყე (არაბ.-თურქ.)
ჰალაქ	- 34 -	განადგურება, შდრ. ადილ. ჰალაქ (არაბ.-თურქ.)
ჰალაზლუ	- 71 -	ტკბილეული, შდრ. ადილ. ჰალაზლუ-ბელუ (არაბ.?)
ჰარა	- 7 -	კამეჩი, შდრ. ადილ. ჰარა – კამეჩისადმი საალერსო სიტყვა
ჰაფ-ჩეფ	- 20 -	ძველ-ძველი, შდრ. ადილ. ჰაფ-ჩეფ – წვრილ-წვრილი ნივთები
ჰაყ	- 60 -	ვალი, ვალდებულება, შდრ. ადილ. ჰაყ (არაბ.)
ა-ჰაჰა	- 57 -	(შდრ. პირაქეთა დიალექტების ჰაქ) სასტუმრო ოთახი, შდრ. ყაბ. ჰაჰა , ქვემო-ადილ. ჰაჰა

ა'ზრა: სალამ ა'ზრა	- 2 -	მისალმება, შდრ. ადილ. საზ'ზმ აზ'ზენ
ა'ზკა	- 2 -	კვიცი, შდრ. ადილ. ა'ზკა
ა'ზმა	- 49 -	უცხო, შდრ. ადილ. ა'ზმ
ა-ა'ზასარა	- 3 -	გადაწყვეტა, შდრ. ადილ. ა'ზას – ბჭობა
ა'ზაქ.	- 14 -	საცხოვრებელი ადგილი, ადილ. ა'ზაქ. – ქვეყანა (სპარს.?)
ა'ზაჟაჟა	- 60 -	ჯარი, შდრ. ყაბ. ა'ზაჟაჟ
ა'ზაზა	-	ძლიერი, შდრ. ადილ. ა'ზა'ზა – მკაცრი
ა'ზამგა.	- 2 -	ზარმაცი, უძლური, შდრ. ყაბ. ა'ზამგა.
ა'ზითნ(ა)ზა	- 2 -	თავისუფლება, შდრ. ადილ. ა'ზითნგა
ა'ზელ'ა'ზგა	- 4 -	მამაკაცი, ყაბ. ა'ზელ'ა'ზგა
ა'ზერმათ	- 4 -	წყალობა, შდრ. ადილ. ა'ზერმათ (არაბ.- თურქ.)
ა'ზამალ'	- 4 -	მოქნილობა, (ყაბ. ღამალ'?) არაბ.- თურქ. (?)
ა'ზგა	- 38 -	სარკე, შდრ. ადილ. ა'ზგა
ა-ა'ზაყაგთ	- 74 -	მსახური, შდრ. ადილ. ა'ზენაყაგთ
ა-ა'ზენ	-	ბოლო, განაპირა (მაგ., სოფლისა), შდრ. ადილ. ა'ზენ
ა'ზანაზაზაზა	- 44 -	წყევლა, შდრ. ადილ. ა'ზენაზაზაზა – მრავალწევრიანი ოჯახი
ა'ზათაგან	- 4 -	ნავთი, შდრ. ადილ. ა'ზათაგან (რუს.) და სხვა მრავალი.

აქ ჩვენ მოვიყვანეთ ის სიტყვები, რომლებიც პირაქეთა დიალექტებში ჩვეულებრივ არ გვხვდება (ან თუ გვხვდება სხვა სახით). წარმოდგენილი სია ოდნავადაც არ არის სრული, თუმცა ისიც კი გვიჩვენებს, თუ რაოდენ დიდია ადილურ ენათა გავლენა ტაპანთურის ლექსიკაზე.

XI. ტაპანთური დიალექტის მნიშვნელობისათვის

ტაპანთური დიალექტის მნიშვნელობა მეტად დიდია, როგორც აფხაზური ენის ისტორიაში უკეთ ჩახედვისა და მისი ფაქტების ახსნა-განმარტებისათვის, ისე ადიღურ ენათა ისტორიის თვალსაზრისითაც.

ტაპანთურის მონაცემთა მიხედვით დადებითად წყდება, მაგალითად, საკითხი **შ.**, **ჟ.**-ს გვერდით **ს.**, **ზ.** ბგერების არსებობისა აფხაზურში. ეს ბგერები დღეს ტაპანთურში აღრევითაა წარმოდგენილი. ფონემატური განსხვავებულობა მჟღავნდება მათ რეფლექსებში.

ამ გარემოებას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ფონეტიკური ფაქტის ცვლილების თვალსაზრისით.

ტაპანთური დიალექტის მონაცემების ნიადაგზე მტკიცდება, რომ აფხაზურს თავისი განვითარების ადრეულ საფეხურზე **ჰ ჰ ჭ** ბგერები არ უნდა ჰქონოდა, რომ ისინი მიღებული არიან ფონეტიკურ ცვლილებათა შედეგად. და არა მარტო აფხაზურისათვის აქვს ამ დებულებას ძალა, არამედ მთლიანად აფხაზურ-ადიღური ჯგუფის ენებისათვის. აღნიშნული ბგერები არც მათ უნდა ჰქონოდათ. გზაც ერთი ჩანს მათი წარმოშობისა.

აფხაზური ენობრივი ფაქტების სწორად გაგებაში მნიშვნელოვანია ტაპანთურის მთელი რიგი მოვლენები, როგორცაა, მაგალითად: სრულხმოვნობის დაცვა (გარკვეულს შემთხვევებში); რიცხვითი სახელების წარმოება; ბრუნება, მიმართულების გამოხატვა ზმნაში; მყოფადის, პირობითი კილოს წარმოება; ბრძანებითის ფორმები და სხვა მრავალი.

არანაკლები მნიშვნელობისა უნდა იყოს ტაპანთურის მონაცემები ადიღურ ენათა ისტორიისთვისაც. ტაპანთურს მნიშვნელოვანი კვალი ამჩნევია მათი გავლენისა. გავლენა ჩანს როგორც ყაბარდოულის, ისე ქვემო-ადიღურისა; გავლენა ჩანს როგორც ახალი, ისე ძველი.

ამის გამოვე ტაპანთურში შემონახულა ისეთი ფაქტები, რომლებიც ამოსავალ სახეობებად ივარაუდებიან, როგორც ყაბარდოული, ისე ქვემო-ადიღური ენობრივი მონაცემებისათვის.

მაგალითად, სანიმუშოდ რომ მოვიყვანოთ ტაპანთურში არსებული ადიღური სიტყვა **უძგსა** „მ წ ვ ა ნ ე“.

კ. ბოუდას აზრით, იგი ყაბარდოული **უძგ** („ბალახი“) და კიახური (resp. ქვემო-ადიღური) **საწ** („ტყავი“, „ფერი“) სიტყვების შენაერთს წარმოადგენს.¹

კ. ბოუდა ამ დასკვნამდე მიდის იმის გამო, რომ „მ წ ვ ა ნ ე“ არის ყაბარდოულად **უძგწაწ**, ხოლო ქვემო-ადიღურად – **უძგსაწ**. ტაპანთური მთლიანად არც ერთს არ უდგება.

¹ იხ. დასახ. ნაშრ. გვ. 238.

ტაპანთურ უმგსა სიტყვაში ყაბარდ. „უმგ“-სა და კიახ. „საა“-ს გაერთიანება კი არა გვაქვს, როგორც ამას კ. ბოუდა ვარაუდობს, არამედ დაცულია ადიღური სიტყვის გაცილებით უფრო ძველი სახე, ვინემ ეს ან კიახურში, ან ყაბარდოულში გვხვდება.

ადიღურის განვითარების უფრო ადრეულ საფეხურზე კიახ. უგგ („ბალახი“) სიტყვის გ ბგერა უფრო ძ-სკენ იხრებოდა (მან ყაბარდოულში მოგვცა ძ, კიახურში – გ),¹ ხოლო მეორე სიტყვაში იყო ს. და არა ჭ (ყაბარდოულის ჭ მეორეული წარმოშობისა).

ასევე საყურადღებოა, ტაპანთურის ჩვენება ამ ენათათვის მ, ყ, ჩ, ჯ, ჭ და სხვა ბგერათა თვალსაზრისითაც.

მთელი რიგი ნაწილაკები და აფიქსები, რომლებიც ტაპანთურს ადიღური ენების მიხედვით ჩამოუყალიბებია, ხშირად ნათელს ფენენ სათანადო ფაქტებს ადიღურს ენებში.

ტაპანთური ინტერესის მქონეა ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

აღსანიშნავია ის სიჭრელე, რომელიც მასში ენობრივ მონაცემს (განსაკუთრებით ფონეტიკაში) ახასიათებს. ტაპანთური ამჟამად დიდ გარდატეხას განიცდის, მთელ რიგ მოვლენებს ჯერ მასში ჩამოყალიბებული სახე არ მიუღია. ამით აიხსნება ესოდენი მრავალფეროვნება თითოეული სოფლის მეტყველებაშიაც.

ამა თუ იმ მოვლენის განვითარებაში ხშირად უკვე გარკვეული ტენდენციაც იჩენს თავს. მას არაიშვიათად განსაზღვრავს მთქმელთა ასაკობრივი დაყოფა. უნდა ვიფიქროთ, ეს ხდება იმიტომ, რომ ამ სახეობებში გარკვეული ვარიანტი უკვე იმარჯვებს.

ტაპანთური ყურადღებას იქცევს ენათა ურთიერთგავლენის მხრივაც. მასზე ძლიერი გავლენა მოუხდენია, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ადიღურ ენებს. გავლენა ორი მიმართულებით მიმდინარეობს:

1. გამვლენელი ენებისაა აღნაგობაცა და მასალაც (მაგალითად ბგერები (მთელი რიგი) თანდებულები, ზმნისართები, სიტყვაწარმოებითი ელემენტები, სხვადასხვა ნაწილაკები, ლექსიკა და სხვ.).

2. მასალა საკუთარია, აღნაგობა გამვლენელ ენათათვის დამახასიათებელი (მაგ.: ბრუნება, სიტყვაწარმოება, კაუზატივი, ზმნის რეფლექსური ფორმა, წინდებულები, ზმნის უარყოფითი ფორმები, კავშირი და სხვა მრავალი).

თითქმის მთელი ენობრივი სტრუქტურა ადიღურისას ემსგავსება.

¹ შდრ. გ. როგავა, „ხშულთა ოთხეულებრივი სისტემა ადიღურს ენებში“ საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. IV, №9, 1943.

К. Ломтатидзе

ГРАММАТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ТАПАНТСКОГО ДИАЛЕКТА АБХАЗСКОГО ЯЗЫКА

(Резюме)

1. Живущие на Северном Кавказе абхазские племена (т. е. абазинцы) делятся на две группы:

а) меньшая часть их, которая поселилась в низменностях рек Большого и Малого Зеленчука, живет только в четырех аулах (Старо-Кувинский, Ново-Кувинский, Абазакт и Апсуа).

Они называют себя а ш х а р у а / (აშხარუა აჭარუა). Название это означает: "горец" (აჭყა აჭყა "гора"). Они раньше жили на северных склонах Кавказского хребта, а позже спустились в долины. Само название აშხარუა აჭარუა ("горец") сохранило нам свидетельство о характере их бывшего местожительства.

Они себя называют также а п с а у а (აფსაუა apsawa), т. е. абхазец и а б а з а (აბაზა abaza).

Под термином აშხარუა აჭარუა подразумеваются абхазские роды, известные у путешественников-исследователей XVIII-XIX ст. под именами: Баг, Баракай, Там, Кизилбек, Башильбай;

в) вторую группу абазинцев составляет абхазское племя, известное раньше под названием Алты-Кесек ("шестиродная") Абаза (эти роды были, Лоу, Дударуква, Клыч, Биберд, Джантемир и Бяч) или же Б а с х я г. Абхазцы их называют Ашвуа (აშუა აშ.აშა).

Ими компактно населенные аулы (Инджикчкун, Кубина, Эльбурган, Псауча-Даха, Карапагва, Псыж, Тапанта, Абазахабля, Малоабазинский, Красновосточный и Квайдан) главным образом расположены по берегам рек Б. и М. Зеленчука, Кубани и Кумы. Кое-где они встречаются и в других местах.

Они себя называют т а п а н т а (ტაპანთა tapanta) и также а б а з а.

Как видно, А б а з а является общим названием для обеих племен, как Ашхаруа, так и Т а п а н т а.

А б а з а, как название только северо-кавказских абхазцев, закрепляется за ним с XIX столетия; раньше под этим названием подразумевались также и южные абхазские племена.

Сообразно нынешнему значению термина "абаза" и речь северо-кавказских абхазцев называют "абазинскою". Некоторые исследователи

считают "абазинский" языком самостоятельным (имеющим свои диалекты), другие же считают его диалектом абхазского языка.

Изучение речи абазинцев приводит к выводу, что тут мы имеем дело с двумя исторически в достаточной мере друг от друга отличными абхазскими диалектами:

с одной стороны; с тапантским, который характеризуется значительными особенностями (налицо различие, как первичное, так и вторичное, возникшее впоследствии в процессе самостоятельного развития или же путем влияния адыгейских языков).

С другой стороны, с ашхарским, который в основном следует за южными абхазскими диалектами. Различие по сравнению с южными диалектами и тут велико, но оно представляется, главным образом, вторичным явлением, возникшим в основном вследствие контакта с тем же тапантским диалектом или же с адыгскими языками.

Ныне влияние тапантского диалекта на ашхарский д. настолько велико, что ашхарский д. почти полностью уподобляется тапантскому д.; и на этой почве у них много общих явлений. Посему мы бы могли назвать их и одним общим именем – "абазинский"; но это отнюдь не будет означать, что имеется какой-то абазинский язык, который делится на два диалекта, и что эти диалекты сформировались путем дифференциации его, а, наоборот, это будет выражать общность двух единиц, с особыми исходными пунктами и с различными путями развития.

2. Полагают, что абазинцы переселились на Северный Кавказ в XVII столетии.

Сохранившиеся поныне в их речи некоторые следы обшения с адыгскими языками, заставляют предполагать пребывание их (во всяком случае тапантинцев) на Северном Кавказе (т. е. в тесном соседстве с адыгейскими племенами) значительно раньше.

3. Деление тапантского д. на поднаречия и говоры не всегда совпадает с географическим распределением соответствующих говоров. Расхождения (фонетического порядка) наблюдаются даже в пределах одного и того же аула. Более того, одна и та же фонема может дать различные рефлексy даже в одной и той же семье; часто вариации в звуковых рефлексax связаны с возрастным моментом говорящих.

В тапантском диалекте можно выделить два основных поднаречия:

а) кубино-эльбурганское (к нему относится речь аулов: Инджикчуна, Псауча-Даха, Кубина, Эльбургана, Карапагва, Тапанта, Абазахабля и Мало-абазинского) и

в) псыж-красновосточное (речь аулов: Псыжа, Красно-восточного и Квайдана).

В отношении морфологических, синтаксических и лексических данных тапантские поднаречия почти что не отличаются друг от друга. Разница главным образом проявляется в фонетической системе. На этом и основывается деление тапантского диалекта на поднаречия.

Основа этого деления – рефлексы лабиализованных спирантов и смичных (точнее, факт из полной делабиализации).

Наряду с обще-абхазскими звуками θ , $\check{s}$, $\check{ɣ}$, $\check{z}$, $\check{b}$, $\check{c}$, $\check{d}$, $\check{z}$, $\check{ɔ}$, $\check{c}$ в обеих поднаречиях тапантского диалекта встречаются и b , s , b , z , $\check{\text{ɰ}}$, $\check{\text{ɰ}}$, $\check{\text{ɰ}}$, $\check{\text{z}}$, b , $\check{\text{c}}$. К тому же следует отметить, что момент лабиализации в этих звуках иной раз в достаточной мере неустойчив; появляются неполно-лабиализованные виды: θ , $\check{s}$, $\check{ɣ}$, $\check{z}$, $\check{b}$, $\check{c}$, $\check{d}$, $\check{z}$, $\check{ɔ}$, b , s , b , z , $\check{\text{ɰ}}$, $\check{\text{ɰ}}$, $\check{\text{ɰ}}$, $\check{\text{z}}$, b , $\check{\text{c}}$.

Свистящие и шипящие варианты этих звуков в речи разных лиц употребляются смешанно. Напр., "дверь" один передает через θ $\check{s}$, другой – чеорез b z s $\check{\text{ɰ}}$ и т. д. Это характерная черта речи всех аулов. Но наряду с этим, в псыж-красновосточном поднаречии в определенных случаях появляется и вполнеделабиализованный вариант: "дверь" тут будет также θ $\check{s}$.

Кубино-эльбурганскому поднаречию чужда такая полная делабиализация. Посему мы и могли бы назвать это поднаречие "лабиализованным", а псыж-красновосточное поднаречие, вследствие наличия в нем определенной тенденции, – "делабиализованным", несмотря на то, что тут же имеются и лабиализованные виды.

С точки зрения выражения этой основной тенденции (т. е. делабиализации) и в самом псыж-красновосточном поднаречии можно подметить различия.

В Красновосточном, например, шипяще-делабиализованные варианты этих звуков свойственны речи лиц только до определенного возраста (до 40-50 лет), в речи же более старших возрастов наблюдаются разные лабиализованные их варианты (такой группировки по возрасту говорящих в употреблении этих видов в псыжском мы не замечали).

В красновосточном в речи старшего поколения также можно засвидетельствовать своеобразный слабо-лабиализованный вариант свистящих видов упомянутых звуков.

4. В отношении гласных звуков в основном нет разницы между тапантским и южными абхазскими диалектами, за исключением появления в тапантском диалекте в определенном случае (перед звуком p') краткого гласного $\check{\text{ɰ}}$. Но наличие его в тапантском диалекте, по всей вероятности, следствие влияния фонетической системы адыгских языков.

В отношении целого ряда согласных тапантский д. ничем не отличается от южных диалектов.

Таковы:

единичные		парные		троечные					
ᄁ	г	ᄂ	с	ᄃ	р	ᄄ	р	ᄅ	б
ᄆ	л	ᄇ	š	ᄈ	t	ᄉ	t	ᄊ	d
ᄋ	m	ᄌ	x	ᄍ	ç	ᄎ	c	ᄏ	з
ᄐ	n	ᄑ	x'	ᄒ	č	ᄓ	č	ᄔ	ž
		ᄕ	x°	ᄌ	č°	ᄍ	č°	ᄎ	ž°
		ᄏ	h	ᄐ	k	ᄑ	k	ᄒ	g
		ᄓ	h°	ᄔ	k'	ᄕ	k'	ᄌ	g'
				ᄍ	k°	ᄎ	k°	ᄏ	g°
				ᄐ	q	–	–	–	–
				ᄑ	q°	–	–	–	–

Подобно южным диалектам в тапантском д. имеются и ᄇ. š. ᄈ. ž., но там они смешаны со свистящими (ᄂ. s. ᄃ. z.) видами. В тапантском д. ᄇ. š. ᄈ. ž. ᄂ. s. ᄃ. z. а также, лабиализованные смычные ᄍ. ç. ᄎ. ç. ᄏ. c. ᄐ. č. ᄑ. ž. ᄒ. č. ᄓ. ž. ᄔ. č. часто произносятся не с полной лабиализацией.

При произношении их верхняя губа отделяется от нижней и чуть приподнимается, активное участие в произношении принимает внутренняя часть нижней губы, верхние зубы направлены к внутренней части нижней губы и, таким образом, произносятся звуки, которые условно переданы нами нижеследующим образом: ᄂ. s. ᄃ. z. ᄍ. ç. ᄎ. ç. ᄏ. c. ᄐ. č. ᄑ. ž. ᄒ. č. ᄓ. ž. ᄔ. č.

В бзыбском диалекте абхазского языка наряду с ᄇ. š. ᄈ. ž. встречаются и ᄂ. s. ᄃ. z. При помощи их различаются слова "дверь" ᄇᄁ. aš. и "бук" ᄂᄂ. as.: "старый" ᄇᄁ. až., "корова" ᄃᄂ. az. и т. д. И это, свойственное бзыбскому диалекту, явление, надо думать, находит свое выражение в тапантском в наличии звуков: ᄇ. š. ᄂ. s. ᄈ. ž. ᄃ. z.; но тапантский д. фонематически теперь уже их не различает: "дверь" будет как ᄇᄁ. aš., так и ᄂᄁ. saš.; "вы" будет как ᄂᄁᄁ. saᄁ., так и ᄇᄁᄁ. š. aᄁ. и т. д.

Но заслуживает внимания тот факт, что в псыж-красновосточном поднаречии фонематическое различие этих звуков, характерное для бзыбского диалекта, проявляется в факте полной их делабиализации. Бзыбские ᄇ. š. ᄈ. ž. там дают в речи определенных лиц ᄇ. š. и ᄈ. ž. (твердый шипящий делабиализованный вид) и соответственно имеем: ᄇᄁᄁ. už. "теперь" ᄃᄂᄁ. anəš. "земля" и т. д.; но те ᄇ. š. ᄂ. s. ᄈ. ž. ᄃ. z. ᄇ. š. ᄈ. ž. ᄂ. s. ᄃ. z., которым в бзыбском диалекте соответствуют ᄂ. s. ᄃ. z., не делабиализуются; тут имеем:

ᄇᄁᄁ. š. aᄁ. ᄇᄁᄁ. š. aᄁ. ᄂᄁᄁ. saᄁ. ᄂᄁᄁ. saᄁ. – "вы"

ᄈᄁ. ž. aᄁ. ᄈᄁ. ž. aᄁ. ᄃᄁ. az. ᄃᄁ. az. – "корова" и т. д.

Видимо эти звуки, подобно бзыбскому диалекту фонематически различал и тапантский диалект.¹

Троичных лабиализованных зубных смычных $\text{ᄁ} \text{ᄂ} \text{ᄃ} \text{ᄄ} \text{ᄅ} \text{ᄆ}$ нет в тапантском диалекте. Вместо них имеются аффрикаты $\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$ или $\text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$.

Напр.:

$\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$ ($\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$, $\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$, $\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$ ← $\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$) – "садись (муж.)!"
 ᄉᄊᄋᄌ (ᄉᄊᄋᄌ , ᄉᄊᄋᄌ , ᄉᄊᄋᄌ , ᄉᄊᄋᄌ ←
 ᄉᄊᄋᄌ) – "выходить на двор", $\text{ᄉᄊ} \text{ᄋᄌ}$ ($\text{ᄉᄊ} \text{ᄋᄌ}$, $\text{ᄉᄊ} \text{ᄋᄌ}$,
 $\text{ᄉᄊ} \text{ᄋᄌ}$ ← $\text{ᄉᄊ} \text{ᄋᄌ}$) – "сено"

и т. д.

В тапантском, как и в других абхазских диалектах, имеются и $\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$ ($\rightarrow \parallel \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$).

Напр.:

ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ – "завтра"
 ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ – "один кто-то"
 ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ – "бык"

и т. д.

Но так же, как это имело место при звуках $\text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ} \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$ и тут эти звуки смешаны с шипящими вариантами ($\text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ} \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$) и получаем: ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ , ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ и т. д.

Можно полагать, что звуки $\text{ᄁ} \text{ᄂ} \text{ᄃ} \text{ᄄ} \text{ᄅ} \text{ᄆ}$ тут, по аффрикатизации, дали $\text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ} \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$ (таких лабиализованных звуков не знал абхазский язык; первоначально их не должно было быть и в тапантском диалекте); впоследствии же они смешались с $\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$ и мы получили как $\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$ ($\text{ᄁᄂ} \text{ᄃᄄ}$ ...) – "садись (муж.)!" так и ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ (ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ ...) – "завтра".

В том же псыж-красновосточном поднаречии $\text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ} \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$ ($\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$), ведущие свое начало от $\text{ᄁ} \text{ᄂ} \text{ᄃ} \text{ᄄ} \text{ᄅ} \text{ᄆ}$, претерпевают полную делабиализацию и дают твердые шипящие звуки, напр.: ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ "садись" (муж.); ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ "выходить на двор"; ᄉᄊᄋᄌ ᄉᄊᄋᄌ "сено". Но такую делабиализацию не претерпевают $\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$, $\text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ} \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$ восходящие к звукам $\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$ (ср. южные диалекты).

Таким образом, хотя ныне в тапантском диалекте звуки $\text{ᄁ} \text{ᄂ} \text{ᄃ} \text{ᄄ} \text{ᄅ} \text{ᄆ}$ совпали со звуками $\text{ᄇ} \text{ᄈ} \text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ}$, но в фонетической системе прослеживается некогда имевшее место различие.

Язык отдельных представителей старшего поколения в Красно-восточном сформировал из свистящих выдов вышеупомянутых звуков (ведущих начало от $\text{ᄉ} \text{ᄊ} \text{ᄋ} \text{ᄌ} \text{ᄍ} \text{ᄎ} \text{ᄏ} \text{ᄐ} \text{ᄑ} \text{ᄒ}$) своеобразные

¹ Надо полагать, их различали и другие абхазские диалекты.

слабалабиализованные звуки $ʌ$, s , $ʈ$, z , $ʃ$, $ç$, $ɖ$, $ʒ$, $ʒ$, $ç$; при произношении их верхняя губа интенсивно приподнимается, верхние зубы приближаются к внутренней части нижних губ, почти до основания, причем эта часть губы вдвинута внутрь, верхняя же часть нижней губы выдвинута наружу: лабиализация минимальная. Иногда эти звуки дают, полностью делабиализованные виды (т. е. $ʌ$ s $ʈ$ z $ʃ$ $ç$ $ɖ$ $ʒ$ $ç$).

Надо отметить, что в ауле Красновосточном в речи каждого лица различные варианты этих звуков предстают в виде определенной системы. Мы могли установить четыре таких основных системы.

I. Представитель старшего поколения в звуках, восходящих к звукам $ʌ$, s , $ʈ$, z , $ʃ$, $ç$, $ɖ$, $ʒ$, $ç$ (ср. бзыбский диалект), использует полнолабиализованные шипящие виды, напр.: $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "вы", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "завтра"..., а в звуках, ведущих начало от $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$, $ʃ$ (ср. бзыбский диалект), то же лицо использует слаболабиализованные свистящие виды, напр., $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "дверь", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "садись (муж.)!"...

II. Представитель старшего поколения в первом случае использует неполнолабиализованные свистящие виды, напр., $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "вы", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "завтра"..., а во втором случае – те же слаболабиализованные свистящие виды, напр., $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "дверь", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "садись (муж.)!"...

III. Представитель младшего поколения в первом случае использует неполнолабиализованные свистящие виды: $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "вы", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "завтра"..., а во втором случае – полноделабиализованные шипящие виды: $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "дверь", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "садись (муж.)!"...

IV. Представитель младшего поколения в первом случае использует полнолабиализованные шипящие виды: $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "вы", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "завтра"..., а во втором случае – полноделабиализованные шипящие виды: $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "дверь", $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ $ʃ$ $ʌ$ $ʒ$ "садись (муж.)!"...

В отличие от южных диалектов в тапантском диалекте сохранился фарингальный звонкий спирант $ʃ$ $ʌ$ (на месте которого в южных диалектах встречается $ʃ$ $ʌ$); лучше сохранился спирантный вид звука. $ʃ$ (в тапантском: $ʃ$ $ʌ$). В тапантском диалекте $ʃ$ $ʌ$, $ʃ$ $ʌ$ иногда (главным образом в псыж-красновосточном поднаречии) дают рефлексы $ʃ$ $ʌ$, $ʃ$ $ʌ$, повидимому, под влиянием адыгских языков.

Тапантский диалект сохранил нам фарингальные смычные: $ʃ$ $ʌ$, $ʃ$ $ʌ$; они соответствуют $ʃ$ $ʌ$, $ʃ$ $ʌ$ бзыбского диалекта (в Красновосточном же иногда в речи старшего поколения могут появиться $ʃ$ $ʌ$, $ʃ$ $ʌ$ вместо $ʃ$ $ʌ$, $ʃ$ $ʌ$).

В тапантском диалекте встречается $ʃ$ $ʌ$, но $ʃ$ $ʌ$ южных диалектов передается и через $ʃ$ $ʌ$. Спрашивается: не разного ли происхождения в таких случаях $ʃ$ $ʌ$ в абхазском языке? Самой замене $ʃ$ $ʌ$ $ʃ$ $ʌ$ быть может способствовало и влияние кабардинского языка.

В южных диалектах имеются губно-губные спиранты **з v ф f** (ззв́рв́ авага "бок", ф́д́с fba "шесть"). В некоторых селениях абжуйского диалекта встречается и третий абруптивный вариант их **з ү** – в одном только слове: ззз а́уа "тонкий".² В нем же, как и в бзыбском диалекте, это слово произносится как ззз ара; ззз ара происходит от ззз а́уа; так что и бзыбский диалект, повидимому, должен был иметь фонему **з ү**.

В собственном словарном составе тапантского диалекта **з v** и **з ү** не встречаются; **ф f** можно засвидетельствовать и там; напр., зф́д́с а́фага "кушать" и т. п. Но вместо **ф f** южных диалектов в определенных случаях появляется **с c**, напр., с́д́с сба "шесть", зс́с асэ "молния" (ср. зф́д́с а́фэ южных диалектов).

Вместо **з v** южных диалектов, в слове ззв́рв́ авага ("бок") в тапантском диалекте выступает **д з**: д́з за "бок", а вместо **з ү** южных диалектов, в слове ззз а́уа выступает **ф ц**: ф́з ца "тонкий".

Это, должно быть, не случайное явление: эти варианты, с одной стороны, **з з ф ү v f**, а с другой – **ф д с ц з c**, должно быть, являются двумя рефлексами определенных лабиализованных звуков (ф́ д́ с́ ц́ з́ с́); так что по данным тапантского диалекта выясняется, что на определенной ступени развития абхазского языка в нем не должно было быть спирантов **з з (ф) ү v (f)**.

А **ф f**, встречающееся и в тапантском диалекте, должно быть, более раннего происхождения. Таким образом, в абхазском языке предполагается наличие **ф f** двух разных периодов: один из них более раннего периода (он наличен и в тапантском д.), а другой – периода формирования звуков **з з ү v**.

Данные тапантского диалекта выдвигают определенный вопрос и в отношении адыгских языков, а именно: насколько первичен факт кабардино-кяхского звукосоответствия в случаях, когда кяхскому **с c** в кабардинском соответствует **з v**; (фонеме **с c** должен был соответствовать придыхательный звук **ф f**). Посему и требуется выяснить природу той фонемы **с c**, которая дана в кяхском соответствии (судя по кабардинскому соответствию – **з v** – в исходном материале следовало бы предполагать звонкий звук).

л' s' ʔ' z' ʃ' c' d' z' ʒ' s', наличных в бзыбском диалекте, тапантский диалект так же не имеет, как и другие абхазские диалекты. В этом отношении бзыбский диалект стоит обособленно.

Из адыгских языков тапантский диалект усвоил целый ряд звуков; таковы:

² Таким образом представлены они и в ашхарском д.

губно-губные спиранты – ʒ ʒ, ʏ ʏ
 латеральные " – ʎ ʎ, ʎ ʎ, ʎ ʎ
 средне-язычные " – ʙ ʙ, ʕ ʕ.

Из них кабардинский спирант **ʙ ʕ** в тапантском д. дал смягченный вариант этого звука **ʙ ʕ**.

Эти звуки встречаются только в заимствованных словах.

Несмотря на то, что в тапантском диалекте отсутствует целый ряд звуков, наличных в других абхазских диалектах (как, напр., ʃ ʃ, ʈ ʈ, ʉ ʉ, ʋ ʋ, ʌ ʌ, ʍ ʍ, ʎ ʎ, ʏ ʏ, ʐ ʐ, ʑ ʑ, ʒ ʒ, ʔ ʔ), по общему количеству звуков тапантский диалект все же более богат, чем другие абхазские диалекты.

Это вызвано тем обстоятельством, что, во первых, тапантский диалект сохранил нам целый ряд звуков (ʒ ʒ, ʃ ʃ, ʈ ʈ, ʉ ʉ, ʋ ʋ, ʌ ʌ, ʍ ʍ, ʎ ʎ, ʏ ʏ, ʐ ʐ, ʑ ʑ, ʒ ʒ, ʔ ʔ), которые в южных диалектах претерпели изменения; во вторых, на основе фонетических изменений тапантский диалект сформировал новые варианты звуков (ʃ ʃ, ʈ ʈ, ʉ ʉ, ʋ ʋ, ʌ ʌ, ʍ ʍ, ʎ ʎ, ʏ ʏ, ʐ ʐ, ʑ ʑ, ʒ ʒ, ʔ ʔ), и, наконец, в-третьих, к этому следует присоединить ряд спирантов, заимствованных из адыгских языков.

5. В отношении истории адыгских звуков весьма важным являются показания тапантского диалекта, ибо он сохраняет нам древние виды данных звуков.

6. Фонетические процессы в согласных звуках тапантского диалекта так же не имеют систематического характера, как и в других абхазских диалектах, если не принять во внимание изменений, свойственных фонетической системе.

Широко распространена полная ассимиляция гласных, она главным образом касается конечных гласных рядом стоящих слов.

В этом случае обычно и утрата гласного.

При скоплении гласных в тапантском диалекте характерно упрощение комплекса.

7. Тапантский диалект нередко сохраняет нам полногласные основы.

8. В южных диалектах имена принимают префикс ʒ- а-, который образует их общую форму: ʒ-ʔ. а-ʃ. "дверь вообще", а в тапантском диалекте это же ʒ- а- образует определенную форму. "Дверь вообще" – неопределенная форма – будет ʔ.ʒ ʃ.ʔ, а ʒ-ʔ. а-ʃ. – определенная форма слова "дверь".

Такое сопоставление определенных и неопределенных форм (ʔ.ʒ ʃ.ʔ, ʒ-ʔ. а-ʃ.), повидимому, является следствием влияния адыгских языков.

9. Во множественном числе для класса человека и в тапантском диалекте наблюдается -ʒ.ʔ (ʃ.ʔ...) -с.а (ʃ.а...), а для класса вещей – -ʒ.ʔ -к.а. Но чаще, чем то имеет место в южных диалектах, аффиксы эти в именах класса человека встречаются и вместе; систематически употребляется в классе человека также -ʒ.ʔ -к.а.

Множественное число в абхазском языке исторически, надо полагать, не различало классов; но широкое применение аффикса **-ʃa -ka** и по отношению к классу человека в тапантском диалекте, повидимому, не является отражением этого первоначального состояния.

Возможно, что тут опять таки имеем дело с влиянием адыгских языков.

10. Абхазскому языку не знакома система склонения; соответствующую функцию выполняют личные аффиксы.

Падежами в абхазском языке считали некоторые формы, напр., форму превращения (**ʒɔɔ-ʌ abə-s** "отцом"), форму лишения (**ʃa-da** "без хлеба"), форму инструменталиса (**ʒɔɔ-ʌ-ʒa** *apar-a-la* "рукой"...).

В южных диалектах только форма **п р е в р а щ е н и я** оформляется, как падеж.

В тапантском же форма **л и ш е н и я** оформляется, как словообразование, а из **и н с т р у м е н т а л и с а** выработалась настоящая **п а д е ж - н а я** форма. В формировании этого падежа, несомненно, сказывается влияние адыгских языков.

Обстоятельственно-превратительный падеж в южных диалектах образуется при помощи суффикса **-ʌ -s**, а некоторых наречиях и глагольных образованиях при помощи **-ʃɔɔ -nə; -ʃɔɔ -nə** же образует деепричастие.

В соответствующей роли в тапантском диалекте выступает **-ʃa -ta || -ʃa -ʃta; -ʃa -ta**, видимо, происходит от **-ʃa -ʃta**. Это последнее означает "след" и употребляется в значении наречия "потом".

Само **ʃa-ʃta á-ʃta** ("след") состоит из корня слова **ʃa-ʃa** *a-ʃarə* "нога" и аффикса **-ʃa -ta** (ср. **ʃa-ʃa** *axa-ta || ʃa-ʃa* *aqa-ta* "сам").

Помимо этого в тапантском диалекте в обстоятельственных наречиях, образованных из указательных местоимений, наподобие южных диалектов, появляется и суффикс **-ʌ -s || -ʃa -sa**.

Появление его только в таких случаях знаменательно тем, что в бзыбском диалекте в наречиях такого рода имеется звук (**ʃ s**), который отличается от общеабхазского **ʃ s**, напр.,

ʒɔɔ-ʌ abə-s "отцом"
ʒɔɔ-ʃa aba-s "так, таким образом".

Это обстоятельство обязывает нас резко различить друг от друга, с одной стороны, суффикс **-ʌ -s** встречающийся в трансформативных формах имен, а с другой – суффикс **-ʃa -s**, образующий обстоятельственные наречия.

Функционирующий в обстоятельственных наречиях суффикс **-ʃa -s** (**-ʃa -sa, -ʃa -s**) является сравнительно древним общеабхазским элементом.

А суффикс **ʃ s**, который встречается только в южных диалектах (в ашхарском диалекте вместо него выступает **-ʃɔɔ -nə**) явление совершенно новое.

Аффикс **-бг -пә** в этой функции характерен, как для южно-абхазских, так и для ашхарского диалекта.

-тә -та || **-ѳтә -ѳта** несмотря на то, что представляет собой общеабхазский материал, по своей функции характерен для тапантского диалекта (встречается и в ашхарском д.).

11. Значительные отклонения наблюдаются и в образовании указательных местоимений; аффикс **ɔ- a-** появляется во всех их формах.

12. Некоторые количественные числительные в тапантском диалекте сохраняют более древнюю форму.

Порядковые числительные в южных диалектах образуются при помощи префикса **ɔ- a-** и суффикса **-ѳ(о) -ѳ(i)**; **ɔ- a-** является притяжательным аффиксом класса вещей и **-ѳ(о) -ѳ(и)** само по себе выражает притяжательность и, повидимому, он стал добавляться к этой форме впоследствии. В порядковых числительных класса человека его и теперь не встречаем.

В тапантском диалекте наблюдается совершенно иное образование порядковых числительных, в нем качественные числительные стали отыменными глаголами и приняли форму "причастия", напр.,

o-bɔɔ-bɔ-ʔɔ i-xra-xa-wa – третий (что-то) = "то, что утраивается"

o-bɔɔ-ʔɔ-bɔ-ʔɔ i-xəw-xa-wa – третий (кто-то) = "тот, кто утраивается".

Такие формы наблюдаются главным образом в настоящем времени, а так в прошедшем несовершенном.

Для образования кратных числительных южные диалекты употребляют суффикс **-ѳѳ -nɔ**, но и тут **-ѳ(о) -ѳ(и)** вторичное явление; должно быть, раньше имелось **-б -n** || **-бә -na** (ср. **ɔ-zɔ-бә a-wiə-na** "второй раз" и т. д.). В тапантском и теперь кратные числительные образуются посредством только суффикса **-б -n, -бә -na**.

13. Для абхазского языка характерно использование в глаголе ряда элементов, выражающих "место" или "направление"; но, несмотря на это, и в именах встречаются т. н. "послелог", таковы: **ɣɔ qa, ɣbɔ qnə, ʔɔɣɔ ʂqa, ʔɔɔ ɕə** "в"; **ɔb ax b x a** "к", **ѳ(о) ɔ(и)** "из, от"; **-бдә -nɔa** "до"; **ʔɔ zə** "для" и т. д.

Вместо **ɣɔ qa, ɣbɔ qnə, ʔɔɣɔ ʂqa, ʔɔɔ ɕə** "послелогов" в тапантском диалекте выступает только один послелог **-ѳбг -pnə**.

-ɣɔ -qa, -ɔb ax можно засвидетельствовать только в наречиях.

ʔɔɔ ɕə, ѳ(о) ɔ(и) нигде не наблюдаются.

Вместо **ɔb x a** южных диалектов в тапантском д. появляется **ʔɔ qa**; в некоторых послелогах выступает **ʔɔ k a**.

ʔ z "для" передается через **(ɔ)-ʔɔʔ (a)-qaz**, т. е. добавляется к слову **(ɔ)-ʔɔ (a)-qa** "голова" (как это имеет место в кабардинском языке).

Встречаются и некоторые новые "послелог".

14. Личные аффиксы в тапантском диалекте в основном те же, что и в южных диалектах. Наблюдаются лишь незначительные отклонения в применении этих аффиксов.

15. Наподобие адыгских языков в определенных случаях аффикс каузатива удваивается.

16. В отличие от южных диалектов формы потенциалиса в тапантском диалекте образуются и в изъявительном наклонении.

17. В возвратных формах глагола элемент **Ბ Ბ**, подобно адыгским языкам, представлен вне притяжательного аффикса.

18. Предлоги глаголов в основном те же, что и в южных диалектах; в некоторых же случаях наблюдается различие в их применении. Такое изменение очень часто вызвано опять таки, влиянием адыгских языков.

Отмечаются и новые предлоги.

Некоторые аффиксы направления, в отличие от южных диалектов, выступают и в виде суффиксов.

19. Принцип образования времен в тапантском диалекте в основном тот же, что и в южных диалектах, несмотря на то, что в некотором отношении наблюдаются и отклонения.

Суффиксы финитной формы **Ბ Ბ Ბ Ბ** имеют и звонкие варианты **Ბ Ბ Ბ Ბ**, иногда же улавливаются также своеобразные звуки **Ბ Ბ Ბ Ბ**.

В статистических глаголах, в финитной форме настоящего времени нет суффикса **-Ბ -u-** и соответственно этому мы имеем **ᲑᲑᲑᲑ-Ბ** (**ᲑᲑᲑᲑ-Ბ...**) **ᲑᲑ'a-b** (**ᲑᲑ'a-p...**) "он (чел.) есть", хотя в инфинитивной форме он (**-Ბ -u-**) восстанавливается: **ᲑᲑᲑᲑᲑ-Ბ ᲑᲑᲑᲑ'-u** "(тогда) когда он (чел.) есть..."

этот же **-Ბ -u-**, в отличие от южных диалектов, удерживается и в вопросительных формах класса человека **ᲑᲑ-Ბ-ᲑᲑ?** **í'-u-da?** "кто есть?", хотя его не встречает в той же форме в классе вещей, напр., **ᲑᲑᲑᲑ Ბ'aja** "что есть?"

Тут наличие или же отсутствие **-Ბ -u** обуславливаются главным образом фонетическими процессами.

Основа статических глаголов при образовании ряда времен принимает аффикс **-ᲑᲑ -za** || **-ᲑᲑᲑ -zaa** (он встречается и в масдаре, ср. **ᲑᲑᲑ-ᲑᲑᲑ ama-za-ᲑᲑ** || **ᲑᲑᲑ-ᲑᲑᲑᲑᲑᲑ ama-zaa-ᲑᲑ** "имение", "иметь").

В тапантском диалекте тоже имеется **-ᲑᲑ -za**, но для образования форм определенных времен в тапантском д. к основам глаголов добавляется суффикс **-ᲑᲑᲑᲑ zla-**; **-ᲑᲑ -z-** в нем тоже самое, что **ᲑᲑ za** (ср. **ᲑᲑᲑ-ᲑᲑᲑᲑᲑ ama-za-ᲑᲑ**), а **-ᲑᲑᲑ -la**, повидимому, показатель многократности.

В настоящем времени финитные формы динамических глаголов имеют вместо **-ᲑᲑᲑᲑᲑ -wojt**, **-ᲑᲑᲑᲑᲑ -wejᲑ** (← ***-ᲑᲑᲑᲑᲑ *-wajᲑ**) южных диалектов суффикс **-ᲑᲑᲑ -iᲑ** || **-ᲑᲑᲑ -id**, напр., **ᲑᲑᲑᲑᲑ ᲑᲑᲑᲑᲑ** "ловлю" а в южных диалектах **ᲑᲑᲑᲑᲑ ᲑᲑᲑᲑᲑ** **ᲑᲑᲑᲑᲑ** обозначает "поймал". Поэтому настоящее время как бы

уподобляется аористу; но тапантский диалект устанавливает разницу между ними при посредстве гласного элемента. В настоящем времени суффикс финитности представлен полностью, с гласным **-o -i** (но если основа глагола оканчивается на **ɔ a**, то **ɔ a** опускается); в аористе наоборот, аффикс финитности представлен вне этого **o i** (зато **ɔ a**, относящееся к основе глагола, обычно, удерживается):

სც-ოფ sc-id – "иду"

სცა-ფ sca-d – "ушел" и т. д.

Усечение аффикса **-ჟა- -wa-** в настоящем времени в финитных формах, надо полагать, объясняется скоплением гласных звуков.

В инфинитных формах и в тапантском диалекта будет **-ჟა -wa** (напр., სანცა-ჟა... sanca-wá "(тогда) когда я иду...")

Будущее неопределенное в тапантском диалекте базируется на основе настоящего времени: სც-უ-შტ sc-u-št (ср. სცა-შტ sca-št в южных диалектах). Эта форма в тапантском диалекте характеризуется широким применением.

Аффиксом финитной формы будущего определенного и в тапантском диалекте служит **-ჰ -p** || **-ბ -b**. Это, повидимому, тот же самый аффикс, что и в финитных формах настоящего времени статических глаголов.

В инфинитных формах, как в южных диалектах, так и в тапантском диалекте появляется суффикс **-რა -ra**, но в тапантском д. он представлен более систематически. Этот аффикс идентичен с формантом **-რა -ra**, наличным и в масдаре, и в условном наклонении.

В южных диалектах параллельно этому в инфинитных формах выступает и суффикс **-ლაჰ -laḥ** || **-ლაგ -lag**. В тапантском же применение суффикса **-ლაჰ -laḥ** более ограничено, и он главным образом употребляется в статических глаголах. Спрашивается, не имеем ли мы тут тот же самый **-ლა -la**, аффикс многократности, и не есть ли **-ჰ -ḥ** (← **ჰ ḥ** ← **ჰ ḥ**) частица ("и")?

Свойственное южным диалектам образование заглазных форм можно засвидетельствовать и в тапантском диалекте, но в нем эти формы скорее имеют значение будущего времени или же приносят значение вероятности".

В тапантском диалекте соответствующее значение передается описательно.

20. В прошедшем неопределенном и несовершенном, в отрицательно-финитных формах, аффикс отрицания **მ m** (подобно южным диалектам) и в тапантском д. выступает в виде суффикса, но тут он параллельно встречается и в виде префикса. В этом отношении тапантский сохраняет более древнюю форму.

В отрицательно-финитных формах в тапантском д. появляется новый аффикс (ə)ǵǵ (a)ǵǵ. Он, видимо, имеет функцию подтверждения, Наличие его в отрицательных формах объясняется влиянием на тапанский д. кабардинского языка. В подобных же формах и в кабардинском языке нарастает подтвердительная частица -yǵ -qǵ.

Как тапанский ǵǵ- ǵǵ-, так и кабардинский -yǵ -qǵ подтвердительные частицы имеют функцию финитного аффикса (resp. копулы).

21. В инфинитных формах глагола в тапантском диалекте "место" выражается при помощи аффикса ʁa- 'a- (← yǵ qa). В южных диалектах вместо него, обычно, встречается sb̄- ax̄-.

В тапантском диалекте иногда появляется и sb̄- ax̄-. но вместе с ʁa- 'a-, такие формы имеют значения как "м е с т а", так и "н а п р а в л е н и я".

ʁa- 'a- (← yǵ qa) sb̄ ax̄ это те же послелогии.

Следует отметить, что в тапантском диалекте на такие обстоятельственные формы нарастают и наречия.

22. По сравнению с южными диалектами в тапантском д. Наблюдаются значительные расхождения в аффиксах наклонения.

В условном наклонении, хотя и очень ограниченно, но в определенных случаях все же наблюдается то же самое -r̄ -r̄ (-r̄a -ra), что и в южных диалектах.

В условном наклонении в тапантском д. обычно выступает новый сложный суффикс -r̄ǵ-ǵ.ǵb̄ -r̄ǵ-ǵ.ǵb̄ || -r̄ǵ-ǵ.ǵb̄ -чэ-к.эп (в прошедшем: -r̄ǵ-ǵ.ǵb̄ǵ-ǵ -r̄ǵ-ǵ.ǵb̄ǵ-z || -r̄ǵ-ǵ.ǵb̄ǵ-ǵ -r̄ǵ-к.эпэ-z). Спрашивается, не имеем ли мы тут то же самое -r̄ -r̄ условного наклонения и вспомогательный глагол ǵǵ.ǵb̄ aǵ.эп "был"?

В том же условном наклонении вместо суффикса -r̄a-r̄ -za-r̄ южных диалектов в тапантском диалекте имеется опять новый суффикс -r̄-ǵǵb̄ z-tǵn || -r̄-ǵǵb̄ -s-tǵn; -r̄-ǵǵb̄ -s-tǵn, должно быть, происходит от -r̄-ǵǵb̄ -z-tǵn в результате ассимиляции.

r̄ z, должно быть, в нем аффикс прошедшего времени. Но интересно, что этот аффикс прилагается и к инфинитным основам н а с т о я щ е г о в р е м е н и (напр., ǵǵb̄ǵo-ǵ-r̄-ǵǵb̄ dǵbzi-u-ztǵn "если он (чел.) хорош..."). Любопытен и тот факт, что в таких формах этот аффикс выступает и без r̄ z: ǵǵ.ǵǵǵǵb̄ jǵǵ.ǵtǵn "если он (муж.) есть", ǵǵ.ǵǵǵǵb̄ ih.ǵtǵn "если он (муж.) скажет" и т. д.

Можно было бы предполагать, что отсутствие аффикса r̄ z вызвано тем, что перед нами условная форма н а с т о я щ е г о времени, хотя надо учесть и возможность фонетического изменения (r̄o zt || ʁo st → o ?).

Условно-целевое наклонение в южных диалектах образуется при помощи суффикса -r̄-ǵ -r̄-c (бзыб. -r̄-ǵ -r̄-c) а в тапантском диалекте -r̄-ǵǵb̄ -r̄-nǵs || -ǵǵb̄ -nǵs.

Сослагательное наклонение в южных диалектах образуется при помощи суффикса $-ააჟ$ $-aajʃ$, в тапантском диалекте $-რჳა(ო)ჟ$ $-rwa(j)ʃ$; $-რ$ $-r$ в нем известный аффикс условного наклонения, $-(ო)ჟ$ $-(i)ʃ$ аффикс финитности, $რჳა$ соответствует $აა$ южных диалектов.

Желательное наклонение и в тапантском диалекта имеет аффикс $-ბდა$ $-nda$, но параллельно встречается $-ბდარა$ $-ndara$; $-რა$ $-ra$ в нем, должно быть, идентичен с аффиксом условного и сослагательного наклонений.

Повелительное наклонение в основном в динамических глаголах образуется так же, как и в южных диалектах; но некоторые по своему происхождению непереходные глаголы способом образования повелительного наклонения следуют переходным глаголам.

Разница наблюдается и в статических глаголах. В повелительном наклонении к формам, известным нам из южных диалектов, в тапантском диалекте добавляется и суффикс $-ლა$ $-la$: უკაზლა $u'azla$ "будь (муж.)!", უკაზლა $u'azla$ "сиди (муж.)!" Он, повидимому, тот же самый аффикс многократности, тут выражающий продолжительность состояния.

В таком же значении встречается форма, имеющая аффиксом $ზ-ჟ$ $z-ʃ$ ($||$ $ზ-დ$ $z-d$); но такая форма является обычной и в третьем лице и, должно быть, генетически восходит к сослагательному наклонению.

Отрицательные формы повелительного наклонения образуются так же, как и в южных диалектах, но параллельно, вместо суффикса $-ბ$ $-n$ выступает и $-მ$ $-m$, повидимому, тот же самый аффикс отрицания.

23. В тапантском диалекте – вместо вопросительного суффикса $-ო$ $-i$ южных диалектов – в отрицательно-вопросительных формах, подобно положительно-вопросительным формам, используется суффикс $-მა$ $-ma$.

Вопросительные местоимения в абхазском выражаются в глагольной форме: берутся относительно-местоименные формы глаголов и добавляются вопросительные аффиксы, соответственно классам:

$-და$ $-da$ (в классе человека)

$-ო$ $-i$ $||$ $-ზო$ $-zi$ $||$ $-ზეო$ $-zej$ (в классе вещей).

Таков же принцип образования вопросительных форм и в тапантском диалекте; в классе человека и в тапантском выступает $-და$ $-da$; но в классе вещей вместо $-ო$ $-i$ ($-ზო$ $-zi$, $-ზეო$ $-zej$) южных диалектов, выступает $-ია$ $-ja$.

Вопросительные аффиксы ($-და$ $-da$, $-ზო$ $-zi$, $-ზეო$ $-zej$, повидимому, и $-ია$ $-ja$) происходят от отдельных слов:

$ოცო-და$ $i-co-da$ ("кто идет?") ← $ოცო დაბდაბ$ $ico darban$ "тот, который идет, кто такой?" (хотя в тапантском д. слово $დაბდაბ$ $darban$ не сохранилось);

o-ɔʁ-ʁo i-co-zi ("что идет?") ← oʁʁ ʁəzʁʁo i-co zaʁuzi "то, что (которое) идет, что такое?"

Такое же вопросительное слово, должно быть, подразумевается в тапантском суффиксе **-os-ia** (ср. oʁʁʁ-ɔs i-cawa-ja "что идет?").

Вопросительного слова для класса вещей – ʁəzʁʁo zaʁuzi... в тапантском диалекте нет; есть oʁʁ.ɔs jaç.ia, и oʁʁʁ-ɔs i-cawa-ja идентична параллельной форме: oʁʁʁʁ (o)ʁʁ.ɔs i-cawa (j)aç.ia – "то, что (которое) идет, что такое?"

Надо думать, что это описательное образование стало органическим.

Как слово ʁəzʁʁ(ʁo) zaʁu(zi) южных диалектов, так и слово oʁʁ(ɔs) jaç.(ia) тапантского диалекта, должно быть, представляют собой относительно-местоименную форму глагола zʁʁ... aʁu... ("быть").

Показателем относительного местоимения мы и тут должны были иметь аффикс **ʁ- z-**, но в связи с своеобразным характером этого глагола (глагол, повидимому, одноличный, непереходный и имеет личные аффиксы ряда **ʁ I!**), получили смешанные формы и, подобно другим одноличным глаголам, относительное местоимение представлено и в виде аффикса o- i-.

И это относительно-местоименная форма oʁz... jaʁ... (← oʁzʁ jaʁ.u) с приложением **-os-ja**, должно быть, дала нам форму *oʁʁ.ɔs jaʁ.ia, от которой, по общему правилу, могли получить oʁʁʁ.ɔs jaç.ia, oʁʁʁ.ɔs jaç.ia...

А в самом слове oʁʁ.ɔs jaç.ia (oʁʁʁ.ɔs jaç.ia) суффикс **-os-ia** мы могли связать с тем же вопросительным **-o -i** южных диалектов; хотя не исключена возможность принять **-os-ia** за то же самое **-os-ja**, имеющееся и в начале этой формы, но повторенное тут и в виде суффикса. В таком случае в этой форме вопросительного аффикса мы и вовсе не будем иметь.

Подобное образование не чуждо тапантскому диалекту. Вопросительные слова "почему", "зачем", "что такое" в нем выражаются и через формы oʁʁʁ jawá; форма эта является относительно-местоименной формой настоящего времени глагола a-u-ʁa "делать", oʁʁʁ jawá (← oʁʁʁ-ʁʁ jaw-wa) обозначало в начале: "то, что оно (имя класса вещей) делает", но впоследствии оно приобрело вопросительное значение.

24. Подобно адыгским языкам деепричастие в тапантском диалекте можно образовать из разных времен.

Для образования деепричастий имеются и новые аффиксы.

25. В глаголе появляется целый ряд новых частиц очень часто под влиянием адыгских языков.

26. В образовании наречий, наряду с теми аффиксами, которые известны из южных диалектов, участвуют и новые.

27. Встречаются новые союзы, образованные наподобие соответствующих союзов адыгских языков (напр., awasa "но", $\text{i\text{š}ti}$ "и").

28. Наряду с обще-абхазским аффиксом чужой речи $\text{-}\mathfrak{z}\mathfrak{z}\text{-}\mathfrak{h}\mathfrak{a}$ – в тапантском д. встречается и $\text{-}\mathfrak{a}\mathfrak{s}\text{-}\mathfrak{j}\mathfrak{a}$.

29. Что касается лексических особенностей, в сравнении с южными диалектами, надо отметить, что:

- а) разница наблюдается в структуре общих для них слов;
- б) одно и то же слово в этих диалектах имеет разные значения;
- в) при помощи собственно-абхазского материала целый ряд понятий в тапантском диалекте выражен на адыгский лад;
- г) имеется немало слов, не встречающихся ныне в южных диалектах;
- д) разницу создают также заимствованные слова из адыгских языков.

30. В настоящее время тапантский диалект сильно отличается от южных абхазских диалектов. Очевидно, он претерпел значительные изменения (см. выше).

Это изменение главным образом связывается с влиянием адыгских языков. Влияние отразилось как на отдельных словах и элементах, так и на структуре речи в целом (склонение, образование каузатива, возвратных форм глагола и т. д.).

Выделив эти явления вторичного происхождения, мы увидим, что тапантский диалект окажется на много ближе к южным диалектам, чем это может показаться с первого взгляда.

Различие же между тапантским и остальными абхазскими диалектами, повидимому, имело место еще до того, как возникли упомянутые вторичные явления.

Это различие выражались главным образом в фонетике; тапантский диалект противопоставляется другим абхазским диалектам отсутствием в нем звуков $\mathfrak{z}\mathfrak{z}$ ($\mathfrak{z}$) $\mathfrak{v}$ ($\mathfrak{f}$); в этом отношении в нем предлежит более древняя фонетическая система абхазского языка.

Значение тапантского диалекта в деле истолкования абхазских языковых данных и правильного понимания истории абхазского языка исключительно велико.

Без учета данных тапантского диалекта не может обойтись и изучение адыгейских языков, поскольку в заимствованиях из адыгских языков сохранились ценные документы истории означенных языков.

История фонетической системы абхазского языка, вскрываемая при помощи данных тапантского диалекта, принципиально важна в аспекте древнейших этапов развития фонетической системы также и других кавказских языков, в частности, для истории картвельских языков.

ტ ა ვ ა ნ თ უ რ ი   ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი

ყუბინა - ელბურგანის კილოკავი

1. ✱

სმაშა ზჷგზ, დარს დეტასახედტ.
აჷრბა შარდალა იკშარგქენ, ადმა ფჩიიტ.
ჷაფვალა აჷნჯეჷაჷ, ურგჯაჷერგქენ, ჷანახიტ.
ამეშ-გემნა ბორხაპთა, აჷგ-გემნა დაფგზბორხარემ.
იუჩემ, ჷაქემქან, იუჯანახემ, ჷაქემქანან!
იუჩემ, უფ'ნაჷ გჯწნაყ-უმ.
ზჯა-ქამ, იჷას აკ-ჷა ალს მაგედტ.
უჩემ იმთი უფჷგსემ ირგზჯრუმქან!
აჷ იჷგფჷცა შაჷან-შაჷანჯ იმტაჷ

(ჯემსა).

ფჷა-ზამ-გქ დსემან, ლკალთა აფში შტნახიტ

(ქიტჯუ).

ცემლსტყა ლელრა ჷაფალ

(ცებე)

ლემჷა-დგუ ჷალ'ა-დგუ აქ-თა იმჷმდსიტ

(ჩადან).

კარ-ჷკენ ჷაყარა-სსლა იცებ

(ფგც).

აჷ იყამჩე ამე იკებ

(აშთანწე || ასათაპლე).

ჷთმე წმეჷა-ლრალა იკებ

(ადაწაქა).

ნერც-მარც ჷაქ-საქ

(აფსართ).

აც-გამედა ცაწაზ, ჷრა გჷარხუამ

(მცა).

ცა-მბათაკ ლგე (|| ლნგე) მ-გც-კ ირგზჯემტ

(აჷასანჩა იჷამჷკა)¹.

---

¹ ჩაწერილია 1939.II. ს. ელბურგანელთაგან.

2. დამაზ.

დასან, დეზნაზუნ ქავქაზ აპ ზალემ-ცეგვკ. აურ რმან ხეუტ-ფკესცა. ახეუტე ფკეს-მეხან.

აპ დეზნან. უჩასკა-დეუ უჩაჩ-საზბჟ ნეღრხეუტენ. იმლექ. დეუნ. მარს დეც-გან.

მეშ-შემთაკ ამარა ბზრძმა მჭანლხათა ითემ აქეგლადეუ დჰამ-ღლენ, აშუტა დეკედწალტ, დეკეცეცუა: „არსყარა მლექ-დეუ ზმუ სარს სეფსრექენ, იოდგზეკლხუაშადა? – ჰა დეშეკეცუა, უარბა-ჩეგჰკ იქაკა ბეჟ-მეტრაკ ინაძაუტ, მარს მეტრაკ აპ დნამძაუტ, დჰიდგელტ. სალწმ მადეხტ: „სალწმუნ ალექუნ, აქეთ აპ! რაცაკ უშტაფმირტ“. – „უა მალექუნ სალწმ, სეგშტაფმუამი!“ – „ინგჟ, უშტაფმირტ. უშეუტეუა, უზეზეტეუა, უა მქეწა! უზეზეტეუა, სარს იოდგრგეტ“. – „მწრა, სეზეკეცუა?“ – „მწრა, უზეკეცუა, უჰარექენ, არი აკეპ: „სეფსრექენ, სემლექ. ზდეზეკლხუაშადა?““ უჰიტთა უკეციტ. ზამეზა, აურ აწაზ ზანგე უკეცრა ვათაკემ (რახკკ, ჩასკ აწაზლა)². არახ, აგე ზეუჰაქაუა, შაითანკ მაშეზაპ.“

– სჰადერტ უარბა-ჩეგჰ, სეზეკეცუა.

– უმეკეცენ, აპ! სარა უსერგ-გდეტ, ფა ლასუტესლა დეუსსურნეს. აუასა. სარს ხეტა იფშასწაუტ, მასგუთაპ.

– დეჰანდ, იტესთაპ. არახ.ი, აჩასი ზეუჰაუა, კაკელა ისტმაპ. იუ-თაკემ, იუსთაპ. რუსთა, სეგშას-გლახუამ; მჰაზენხაუტ, სეფმეწა იფშაწუ სეჩრენქა, სეგრედემ, მჰანდსერხრტ; მჰანდსერგელიტ ამლექ. უარე დჰან, ხეტა იუჰაუშ, სარს ზაკელაგე სჰამკ-ანტაუტ იუესთერნეს უესერგ-გდეტ.

– სარს იესთაკემ უახჩა-შარდაგე, უხანდშ-შარდაგე, აუტ ირგეცამ-უათა, ურახ-გე, აუასა სედსთაკუ, თმაცა ნუაურა, სრგლარფმთა, ისთაკუ, დჰარგლსერხთა დჰასგუთაპ.

– დეჰანდ, დეუსთაპ, სარს თმაცანსაურა. სარს ისთაკეზ, ფაკ დკენ, აუასა უარს უჰანშალა ხეუ-ფაცა სანუათა უჰირტ. ზაკეგ უსერგ-გდეტ, ახეუ-ფაცა რეტა უარა იტთაკუ, დეუტესთერნეს.

აურბა-ჩეგჰ. მადეგა-კუმეზა აჯეგ დეტანსენ, მაფმეტა ხ-წაყაფმე მათემენ აქეთ აპ ინაპეწედწატ³. „მა, არათ ახწაკ უტეხუთანგ-ზაცა ზაკე-ზაკთა იდერგქ!. ართ რეჭარექენ, ფაცა ურუტეპ, – იჰანტ აურბა-ჩეგჰ. – სარგე, ფაცა ანურა, შარდა სემყაუათა, სეუზმინხ“ – იჰანტ აურბა-ჩეგჰ.

² აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს სტილისტურად გაუმართავი ადგილები, მაგრამ ჩვენ არავითარი შესწორებები არ შეგვაქვს, ვიცავთ თხრობის ბუნებრივ პროცესს.

³ პარალელურად ხმარებულ იქნა: ინაპეწედწატ.

აუარბა-ჩიგჷ, შარდა დემყანუა, დეგზუ-გლხტ, აწაქა აპ მანნგმპეწეწა.

აპ დეგრლან, მაფმეზუ ახწა-ყაფშკ, იხტუ-თაგზაცა ზაკგ-ზაკ იდემრგტ. იხტუ-თაგზაცაგე, შარდა ინამიხტა, იპალახატ. იწგვანტუზ აძ-აძ ფაცა-ფშემა-ჭკენ რატუტ.

აქეთ აპ (იგერლარა-დგუ) რგწაგე დგც-გახატ. ხვალა იუჩასქა მლადრჰატ, იჭმენქაგე ირგლადრჰატ; ირგდთუ რჰწყქა (რენხაშა-ჰწყქა), ირმაჭტ.

აპ დეგერდედტ. „ფაცა სტუტ, სემლექ. მლასგრჰაპ: ისტუტ სარ სანფსრ, სემლექ ზედგეზეკლუაშა აფაცა-ხარზენაქა“.

იხტუ-ფაცა მაცმარტ მაცყარამთა, მაფშემაქთა: აუასა აპ, აფგა-ფგამა მშიგეზ იშთაგზაცა, მშარატუზ ამ.ფაცა, იხსჰფუ, გწყამ. აუასა, აწგქა იშიგეზ ითაგზა, მშალატუზ აფა, რგწა დეჭმეგც-მა დწყან.

აპ დეგვგეტუა აზენკ დეგაკდწალაზ ამუტა, დეგვგეუა დეგვდწალხტ. „სარ სეხტუ-ფაცა ამგჯ ზაკე მასჰფემკა ისატუტ; ახესრა, აცაზარა ზაკე გვლამ, იგე გერზგრემ. აუასა აწშა იხესრალაგე დეფმარჰპ, დხედხესუ მავგმთა ფსგქა გწყამ; აჩგ დნაქწარაგე, დანშალმეტ, აუამ დრგლალნესგე, დმარგლანწერნესგე, დრენშალმეტ; იწწარაგე ბზიპ. არ დესტქი ხტუასთენ, სვე მრწატ. აუარბა-ჩიგჷ. არათ ამ-აპზაცა რტუა აძგ დნამხთა არ აწშა-ტაკ. დესზმანგმეჭკაზთენ, სგამუძახტ-ჰა დემწაზ, აუარბა-ჩიგჷ. იყაკა ბეჟ-მეტრაკ ინამატ, მარ მტრაკ აპ დენამატ, დემშამეტ.

– შთა ფაცა ტატუტ. ტოზგე უხნამხრამა, ‘ხამგ‘ხ? – იპან აუარბა-ჩიგჷ აპ დემამატ.

– მაუ, სეგენამხრამი?!

– მადდრუმა? შთა, სეუზამეტ, მაპკაზ ატესლა.

– იხარპ დარა.

აპ იფა დადემგლტ, იჩგ კდერ-აქგ რთატ, დემგჩან, მშიმ აუარბა-ჩიგჷ, დემგმწან დატომთეხტ. აპგე იწა შშა ასსა ითარ დშთა-ხახტ. აპ იფა აუარბა-ჩიგჷ ჟაკა-დგუ დემგთა იმშემსემტ.

შარდა ინამიხტათა, აუარბა-ჩიგჷ აუასა იპატ:

– სარ საფენგსეფთა სცახპ, აუასა უარ, უარბაჩი ამპლანგყა ცახნა-ნარგელუ ადგელ, მლესახმეტ, ალანგყაკგე – დაუჟხმეტ.

აურ მამკან აუარბა-ჩიგჷ დემწასუა დემტქელტ. აჭკენგე, აურ დეზექწაუ უარბაჩი, ამპთეფ მჩფაუა ალშა, დგხენგალა (sic!) დემშემსემტ.

შარდარა დემშემსემა, მტქრა (sic!) დემშემსემა იწგვანტუზ, ადგელ ქელრესეტა, თახკ დელნატ.

ათაზ ლგერ რაკა-დგუკ მაფწდათა, შამქაშა-დგუ დეგგლათა ადგელ ქექელრესეტაზ, აჭკენ დანშალბ, ლგერ აფწდა კალრესენ დამტწატ.

– და, – ზეკაცვებ-სცაზ, საბრ ბჟაჟაზა, ზელწჟა-უხენგგლო, უარლა დეგეხარგემ, აუასა სარს იუასკუამ აზა, იულაუკერქენ, უიზაჟგწერნგს, აუაშტ. აურ სკუმბოთენ, უარს უაფში უაჟ-ჟკენ-შარდა დადაქრშოხატ. სარს, იუბაუთ ათაზ-გე, უარს უაფშიბერგთა სჟიგენ, ირგ ითნარცეკუთ სდეგლ ქესტრრგსხუა ადუნრ მგჟახა იზგუშ, სედრგიტ. უარს ამალ სმაზოთენ, იგას უანნადარს, მარს აყაბგზ უჟამტნაზაუთ დჟასუამტ, აუასა უარს უჟამტენ! მარს, „უჟამტე“-ჟა მაუეიჟამტ. უჟამტეუთ აფნგ, იკებ ზ-გჟ-ფშერჟკ სოთასაუთ აკსა-დეუ. მაქნაცაუთ აზნადა მ-ჟამიტ. „აურ უენანგეფაუა-ჟანგეფაუა უჟამტე“-ჟა დჟაუმტჟალუამტ. იზგუმტენ! აუასა დჟა: „ჟანბა, ირგეზაუთ, იგერზგჟფუმ. ისერბთა ისრფაჟ-ჟა“.

სჟკენ აგას დანნად, ათაზ იშელჟაზ ფშებერგთა, აყაბგზ დჟამტნაზაუთ ფშიდამთა დჟასიტ. ზანგ „სნამთა სჟამტენდა“-ჟა დეგეზაზ-გედტ, აუასა ათაზ რლჟაზ, იგე მჟათასაზენ აჟაჟარს გემუტტ. აგ დჟამტჟალუზოთენგე, „ჟანბა, ირგეზაუთ, იგერზგჟფუმ. ისერბთა ისრფაჟ“ – იჟაჟ სჟკენ.

აურ აზაკ სლეიმწაუთა დჟამტწან. დჟამტეუთ დჟაქებხტ. იკებ ად-კსა-დეუ დენანგეფა-ჟანგეფაუა დემჟამტეუაზ, სჟკენ დყადა მათებენ, აუარბა-რგჟ. იკ დასენ, დნგეცენ, მჟამტაზ ადგ, კსა-დეუ დეთასატ. დჟამრშუმცა ქერბთა დემრჟან, დემგლოგან დეკადცახტ.

სუნაჟა სჟკენ იზჟანხატ. წაფხათა რმაზ, ზემჟა მადუტ. აფემ-ჟგდა აწაფხ მამებენ, დენამტლტ. დეჟანამტლგზ, აჟა რგზნათა (sic!) ხაფმ-დგ რთაჟ, სლწაჟა რგზნათა ხაფმ-დგ რთათა იკნაჟაჟ, ანაგწწ აზ-ბორა აწაფხ მამებენ დანნამტლ, ზ-გჟ-რგკ, ადხა-დეუ ზაკგ-ზაკ რჟაგგლა, (ა)ჟაჟა-ჟა ირჟაუთ ითაგგლაჟ. აზ-გჟ-რგკ რეცაჟა გაფშემ: აზაკგ ქეიწაჟ, აზაკგე რა-რაზსაჟ, მჟანხაჟაზგე მაწა-ჟაჟაჟათა მალაფსაჟ.

დარს აზ-გჟ-რგკ რეცაჟა ირწაფშთა რგჟგრა რეჟაჟაჟაჟ. დარს აზ-გჟ-რგკ რეცაჟა ირწაფშთა კედტრგე რეჟებჟ.

სჟკენ აზ-გჟ-რგკ აბორა მჟათედან, სლწაჟ, ხაფმ-დგ ზოთაჟაზ, აზ-გჟ-რგკ ირგდემჟალტ. მარგე რგკ დწაწან, ანთაგეტ აჟაჟაგეტ ქადანჯთა ნადხენ, დეზლაჟათერგაზ სმჟა დგზენგელა დემტქებლხტ.

დემშემსუა, დემშემსუამცა შარდარა დემშემსტ. იწგეაზგლუზ, დეზლამშემსუაზ რმჟა დანჟამშალატ. სჟკენ იგე ც-განრტ; დეჟანცუმ, სლწანგეა გეზანლერგაზუამ სჟკენ. სცა რგხატ, დჟაფსატ. ირჟარს გედდტრამ.

იწგეაზგლუზ, დეზგეწაზ არგ, მაცაზან აუასა მჟაინაჟტ:

– ჟარს, კეც ზაკგ-ზაკ ჟერტცჟა ირგლხთა, ჟანუშოხ! ჟანგუთაჯხარა, სმცა, ჟანგეცა ჟერტც-მალუზუზ, ინანგურფხალრა, ასაჟანტ ჟაუოუჟ.

სჟკენ ირგ იშაინაჟგზ სკუმკა ამალკეგ გემჟამტეუტ. ირგ დაზდერჟგნ რგეგეცაგე არგლოებტ. სლწაჟ, დგ ზოთაზ, კადან იკადრფატ, ირჟგრაჟა აჟაჟ ირგეჟაჟაჟან, იჟათიდაზ აზაჟ, მატემტებტ. მარგე, „ჟარა-ხათა სლაგაჟ“-იჟან, ქტ-ჟკენ დენარგლოლტ.

ტყანარგლალეზ, დაფჯანკწლა იბგდტ უენაჟა-ზანცაკ რეგას-ჯგწ-გას-თა იგვლათა. აურ იბზ, აუნაჟა-ზანცა დნენ, რეგას-დენაგვლტ.

ზეგას-დეგვლაზ, აქტ აჰ იფნგ სკ-თა იჰაწწტ: აჰ რფჰცაქა ღწაშაზ-დჰარბატ.

აზამან ზთაგვლაზ, აფხენ დაფშაძმთან. აუნთრაქა ირანთან.

ღწაშაზ-დანჰარბ, აჰ რსგუ-ფჰცა იფშეგრნგს აუნთრა იჰათალტ. აჰ იჰგ-ფჰცა ღწაშაზ-ლაყარდგ დერჩფრტთა აუნთრა ითაგვლაჰ. ნაშალა ღწაშაზ-მჰარსტთა რღწაშა ბერღ-ჰა მანდრგჰაგარა, იკეჩჩახვდტ. აუნსა რახშეფნა იგვლგაფხუბ.

– დემასკადა? რგვჰკ ანკ.გჰ.

დღემარეგვჰახან ლკალთა ანგაზნა ნაშა იზჰალგენ.

– მა, ართ ანაშაქა ჰა! – ლჰან იზჰალარაუტ.

აუი სკ-გუბ-ჰა ღწაშაზ-, იბთეფწუშ, დეზემგეფწუშ კალთა, ჰვლფა გგდამ. დეგ-ზანზან რღწაშა-ჰვლფა დანჰან, ღწაშაზ-იკეც-ხაფშ-ძგლა იკრგსთა მჰალბატ აჰ იფჰანწა.

აჰ იფჰანწა ღწაშაზ-ზაკვ დემალაყაზ, დჰალდგრტ.

შარდა დემგვლხუათა, ლკალთა მანგაზ ანაშაქა, აგარა-შაჰგ იჰაწა-ლფსან დემ-გქ-ვლხტ. ღწაშაზ-გე მარა უნცა დანძაწან (||დანცაწან) იშტაზ ანაშაქა იჰატ.

დჰაგვლხენ იან ძ-გქ-გვგატ. „ზჯარა აძ-გ დჰასსჰასარგქ-ენ, სრგვჰა-შაჰთა, ბასთა-ხგ, ხგ-მგხ კარა რგმაზთენ, მჰასგრთჰ“-იჰან, აქტ-ქ-თა ურანლა დემ-გქ-ვლტ.

აუნსამცა ამშ ვ-ლატ. ღწაშაზ-გე ფსგმარა ჰადაუნენ დეფწატ.

ანგენ აჰ იფნგ ჰუმარა-დეუ სან. აუნცა ღწაშაზ-გე დეცატ.

აჰ იხგუ-ფჰცა თოფ-დეუ ზაკვ-ზაკ რგმათა არანთა რქ-წაჰ, აუნაჰ მჰკ-თაგვლა. აუნთ ზექ-წ-გ, არანთა რწსგდტ. დარა ბზრ იბაჰუნ, აჰ მანსთა-ფაცაქა, ირგმუ ათრფლა მჰარგსგდტ.

აჰბ დეჰშან (sic!) ათრფლა მანსთა-ფაკ დგმსტ; აქ-თანგეგ დაკშან ადჰანდ-ფაკ დგმსტ; ანწან აძ-გე დეგრსუამ. ლთოფ ლგმა არანთა დგქ-წაჰ.

აუნაჰ იჯარშირტ – ილანალმუშ, ართ აუნაჰ-შარდა დეგვრგლამ-მიშტ?!

აზჯაკ ირჰიტთა, ღწაშაზ-რლანგეჩჩაუნა, – აუნაჰ, არანთა რწესგუნა, დრგლას-გრგვლ! აურ სკუზთენ, დეზსგუნაშ, – რჰ.იტ.

აუნსამცა ღწაშაზ-ლაყარდგ დერჩფაუნ ბზრძმარა რლანგემარტ.

აურ ანგშთან მალაზ აუნაჰ-გ-გე, ლგვაზ-კ დჰარგლანწერტ:

– ღწაშაზ მანკ-გუბთენ, ილთაწუ, დჰარგლას-გრგვლ!

არანთა რწესგუნა აუნაჰ-გ-გე აუი, იჰან, ზაჰან, იკეჩჩატ.

ღწაშაზ-გე ჩნედ რგვა-ჰაირგვაუნა, დენგწუშ-ჰაწგვშუა, დცან არანთა რწესგუნა აუნაჰ-გ-გე, რგწგვა დენათაგვლტ.

არანთა რქ-წაჰ აჰ იფჰანწა, დანლზენაძა, ილგმაზ ათრფლა ღწაშაზ-დჰარსტ, იჯარფან რღწაშა ლგრგჰაგაუნა.

მაღალ აუთა-გ-ეფევე ივტჩხად, – დეშაშატ, დეშაშატ, – რჰან იწრეტ, –
ლთოფ ლეს-თხთა ულუხ-გევე დათას-ერკეშახ! – რჰან ათოფ ლტრთებტ.

მათარკ-ახევე დათაკეშახენ ღაშაშა დათარხსტ.

აჰ უნასა რზირფატ, რფშაწა იფშაწა რეუა შ-გჯ.

– ღაშაშა-გ'ე სფჰანდწავე ისკებთა, აკ-ტუქა ქათუ, აგადაშეზო-
ითას-ერგეს! – იჰსტ.

იშეშაშა აჰყ (||აფყ) ითაგელათა, ზეშაშა, ილგექა იდერზაქატ. „აჰ
მეჰ-გ დედაუტ“ – რჰან ჩარა-ზ-რა, ჯუმარრა-დეუ რჩფიტ აჰ იკადდეგ აფნე.

აუთე მანკლან, კეჰ-კეჰ დანტა, ფხარქაქ მანგუა, დკ-შაუთა მჰაჰიტ.
აგაგ-აკ-ავე დეჰაუთ აუთატე დეტაგელაჰ.

აურ იშალაზ, აზენე ღაშაშა დატემთებეზ აზ-გშ-ჩ-გე რეუა ჯ-ეცე
სმცა ინანდერფხან, აკ-ედტრევე, აჩმ-გჩავე აქ-თა იშადტ.

ღაშაშა დეჩ-გზ-ლენ აჰ ითბე აურა დეუ აჯან ჩეურალ'ახ დასიტ,
აყანჯალ ირგჰ-აც-აუა. მაღალ აუთაშა შარდა ირჩფარან, რეჰარან,
გერზბდერამ.

„აჰ იფნე ეემენა მანშატ“ – რჰან აუთაშა შარდა ალაგელაჰ. ღაშაშა
ჩეურალ'ას აჰ ითბ-აჯან დესსეუა, ღაშაშა შიაკუვე, გ'ერდერამ.

ირტკევეტ აჰ იკადდეგ. აყანა-ხ-აფშ, ჰაზერ აგტქალა ინანტთა
დეშ-გჩაჰ. მარან დაფშ-მანთა, დეჰ-ქ-წ-უ აჩ-გე, ბედარტქა-გარტქალა იგანბ.
აუთ იშარტტეუა ანურ, ალაშარა დეუ დელაგელათა ღაშაშა აჰ ითბე აქ-
დექ-ჯუმარიტ.

აჰ რფშაწა იფშაწა აუთაშა შარდა, ალანკ იჰ-იტ; ტაკ- ზედტრუავე, ზაქერ
რჰ-იტ; ათაზ-ალგეან-ქ-ავე ნამაზ რჩფიტ. აურ ჰეუხტ-ჰა ღაშაშა ზაკგტ
დეგაკეუამ. რაჰანტ ბზირთა იკ-მარრა აცემწაუა დეკ-მარიტ. არრ სფშ-თა
ზ-გშ-უაჯა, ზ-გშ-მშ-ე მაღან. აზ-გშ-უაჯა, აზ-გშ-მშ-ევე არრ აფშ-თა დეკ-მარტ.
აუთაგე მათსარა მაღათა, მამჩანტე რზემდერუათა ზ-გშ-ა-ჯა, ზ-გშ-მშ-
რემორტ. იზრტმათსაზ, ც-აზკარემბუზ, ღაშაშა შიაკ-ეზ, დეგერემდტრტ.

აკ-მარრავე ალტქებტ, აგემან, შარდა ინამიხუათა ღაშაშა დასენ, აჰ
იჩანგ-ართა ფედცან, ათინგიზ აჩ-ფტ აფნე ირცატ.

აჰ, „სჩანგ-ართა რბატ“, – იჰან, დეგზ-აზ-გეტ. იშ-გმკ-ც-ა აცემწან
დატემთეტ ირბაზ იჩანგ-ართა რტკაზლა. მაჰამსუა იმშ-ქ-მსუეტ აჰ
იშ-გმკ-ც-ა. იწტ-ახ-უზ ათენგიზ აჩ-ფტ ინამატ. ირბრტ აჰ იჩანგ-ართა,
ღაშაშა დმარკ-შაუთ ტქარტდეგელუ.

ინენ ინარმკეველტ. სალ'ამ მარხტ, ავენ.

– არანთ აჩანგ-ართა მბანაუც?

– აჰ იჩანქ-ა რაკ-ებ. ს-არან ს-აბანაზ, ის-თაჯრა?

– მაჰთაჯტ დუკ გსამ, აუთას აჰ იჩანგ-ართა ჰარცახნეს, აჰ ჰადმორტ.

– იგს-ესტეუაშემ დამტლა ზაკტ-ზაკ ს-ტქ-სემწაკა.

ირჩფარტზია?! ჩანგ-ართა დემტრცანუა იცახტრნეს, აჰ იც-ფხაშან, ანრ
იჰ-აზ, მადგელტ.

ღამაზუ ახა-დგუკ ირმენ, ყაფშძთა რებლაქა დამღლა რქედენან, არანგართაგე მართენ მჭუემთებტ. მარგე, ანთ მეზკლა იქამქედსუამეზ, ირ-დგულა დმფან მეშკლა დმამხტ. არგე ატემთებენ აგადამეზ დენამელხტ.

აჰ იმემქცაგე, „ამეზ მლგან, ამეზ-ჭეც ზაკე-მეზ მეშკლა მლალტ“ რჰატთა, არანგართა მრცენ, იმამხტ.

ატრ აკეზ აჰ იმემქცა ვეწაგაფადღუ რზემრფად.

ატრ ამემთახ, შარდა დნამიხუათა, დეზაადრახატ (|| დეჩმანამხატ) აჰ. რეზეგე გენიჩქუამ, იგე გეზმამუამ სარახ-ხარწემკა.

მასენ აჰ იმემქცა უნასა რეზდემრქეფატ, აშეა იცთა, სარახ-ხარწე შიოხარგუამ. შიკეზ აჰ ითაგელათა, ხარწე მარა აჰ იმემქცა მტეგეფეტ.

ატრ რაფწალა ღამაზუ დემტქლან სარახ ჰეჩა აზემკეტ. თემე ჰკენეგე იფან აშეა დეტჰ.

შემთჰ ღამაზუ დმგელან იფემრჰ რმა ასარახ ჰეჩა იხარნეს დემემრგლახ, ზაკე იმანარაჰტ. ღამაზუ დმცაფემეზთენ, იბემტ, აჰ იმემქცა იცყარა იმამქელეტა. ღამაზუ ასარახ ჰეჩა დმარგლწენ, აჰ იმემქცა დმარგდგელენ ადრგა სალამ რემტ.

– ისთაგრა? ისჰჰ, სეზმთანტყაჰა, ატეს! სარგე ისგლმეუზთენ, იმსლავეტა, სესცხრამ.

– მათაჰე ატრ აკეზ: ჰარ აქეტ აჰ ჰამატიმთტ. დეჩმანამეჰ, ადრგა რეზეგე იგე გეზმამუამ სარახ-ხარწე აკუმკა. ჰატჰიტ, ჰეზმარხო, ჰატუტთა ჰატუმთებერნეს.

– ემამ ისესთამ. სნეგა! – იჰან ირემგატ.

ღამაზუ-გე ისარახ ჰეჩა იხარ აჰგართა მჭუემთებტ. მამანაზ ანმეგე ირამან, ჩეტან დგუკ ითემცან იკემწატ. ანთ ამეგე ირემთეტამეზ ახარწე მტ-სამბეჰ, ალამცან ირზემრწატ, მარ მამგეტამეზ, მე აზენიმრმაჰათა ირწეტ.

მანმამეტქელხუამეზ, ატსა ირემჰტ:

– კარა ზესთეტა, სცყარა კარ ქეზგატ, დამღლა რენსემწაკა იგრქესმთებუამ, – იჰატ.

ანთგე ირჰარზია?! აჰ სარახ-ხარწე იზემრემგაკა ამლ გმამხტ. აზაკ ალარემწატა, დამღლა რქეგემდერწატ.

ღამაზუ ახარწე მტ-მაცათა მარემთენ მჭუემთებტ. მერგე მე ზლამეზ ახარწე მამხენ, რაფწა ზაკე-მეზ მეშკლა დმამხტ.

აჰ იჰან მწა ღამაზუ მამგეზ ახარწე ლეზრა გელეტამ:

– ანსა სზა ხარწე დამფესმაჰ, სე იმეფსეზრა? – ლჰიტ.

– შთა დებზაზთენ, არსჰა ბეზმათემრესია? აკეტუქა ცათა, ირქემბაჰა, აჰ ცათა გემეტემბატ.

– ისქემბასთენგე, დსზამ. არ ახარწე-კორ იხსერგა! – ლჰან სამბეჰ დსჰატ.

– შთა მანბემუაზარა, იგას! – იჰან ზეგთნჷმ ლგდთად.

ითაგზა გალემთძაკა ღაშაზ ქეტუ-ყე ჩეთ-ჰკენ აწედრეს-ტ, ილ-გუშეზ ახარწ-კპრ. აჰ ახარწ-კპრ იზენალგელტ. აჰ ახარწ-კპრ აწეშა დან-ნამდ: „ლოჰ, დაბნა-ხარწ-ბოიზ! აჷსა კეტუ-ყეჰეშე აჰანადტ“.

– შთა სარ რეცვა აგდაშ ჰთაჰ. აკეტუჷა ჰჰანლა რქა-აჰ. იმფასრფა-მშარა? იზემდგრძაკა მშალასათა მჷწეწეშეშეშე.

აჰ რეშეწა იფშეწა რეჷა ჰეჰე უნასა რზრჩფატ.

– ართ ამეჰე! აგდაშ იჷათეს-შეთხთა, აჩ-ბრრა ითასრესხ! – იჰატ აჰ.

აჰ იმეგჰან აფში, აჰე ითაგგლათა იდგრზჷჰატ.

აჷრე შარდა ჰემწეშათა, აზენე იმ-გე-ჰეჷ იმ-გემჰე-ცა ხარწ-გე შარგენ იჷამხტ. აჷსა, იჷარგეზ ახარწ-გე ზაკვლაგე გემჰე-ატ, ძე-შაცან.

მათარკახგე აჰ იმ-გემჰე-ცა სარახ ხარწ-გე შარგა მათამ-გე-მეჷხტ. რაფჰან დემ-გე-ელტ ღაშაზ. მადგემჰელტ სარახ ჰეჰა. ასარახჷა ინ-ატ, აგემდ, აჩეჷნდელე (აფშერჰანდელე) აზნამა ახში თეცან შადრშანგს. იმ-გეზ მარგე აჷრ დახ-გეშეშე დემ-წამ, აჰ იმ-გემჰე-ცა ღაშაზ-ი ცე-ყარა იმ-გე-ელტ. სალ-ამ შადარ-ხტ, ირე-ხტ, აგენ ითმე ჰკენ ინადელტ. აჷსა აჰ იმ-გემჰე-ცა, აზენე ირზაზ ღაშაზ-შირაკუ, დეგერდგრამ; დარა ზარჩალა დეჰე-გეჰა.

აჰ იმ-გემჰე-ცა იმ-შინი იმადგრლანან ღაშაზ-მარჰეტ.

ღაშაზ-იჰან:

– აჷრ გეჷგესემ სწა! სეზოშინი, საჷჰ, – იჰან წართა რგდთენ ირწატ.

აჷრთ ამეჰე ირგდთეშეშეზ ახარწ-გე, ძე სლამცან ირზემრწატ; მარე მჷადგეშეშე, – ძე აზენამგრძათათა ირწატ.

აჷრთ, აჰ იმ-გემჰე-ცა ასარახ ხარწ-გე შანგდთეშეშეზ აჷან, ამეჰეგე დამგლა ზაკვ-ზაკ მათარგე-მეწახენ მჷაჷმთხტ. მერგე დეზე-წაზ აჩე მახგა-დელე დშე-წახენ, ზანფარალა დშამხტ.

ღაშაზ-ი იმ-იგეზ ახარწ-გე, ითაგზ-ი ილგზ-რა გელეჷამ:

– სბა ანრ აფშეთა ასარახ ხარწ-გე დაჰეფსჷაჷ, სრ იმ-ფასგზ-რა? – ლჰიტთა.

– შთა მენბემუაზარა, არრ ახარწ-კპრ იზგა! – იჰან ილგდთატ. გე სლემთძაკა ჩე-ყე ჩეთ-ჰკენეზ ახარწ-კპრ მწედრეს-ენ, ილგდგრატ.

აჰ ახარწ-კპრ რზაშამცა აწეშა დანნამდ, აჷს იჰანტ:

– დაბნა-ხარწ-ბოიზ! აჷსა ჩე-ყე ჰეჰე აჰანკიტ.

– შთა, სარ რეცვა იმ-ფასრფარა? აჩ-ხ-წკა პწა ჰარგლოჷკენ ჰრგლაჰ.

იზემდგრძაკა ზეჰარ ზაკვ შალასათა მჷწეწეშეშე.

აჰ უნასა მათარზემჩფახტ:

– აჷრ-გე ართ ამეჰე აჩ-ბრრა იჷათეზ-დანთა, აჰან იმ-ნა ს-გ)რესხ! – იჰან უნასა რზემჩფატ.

აჰ იჷენასა აჰე ითაგგლათა, იდგრზჷჰატ.

აჲჲ შარდა ჳმწუხუათა, აჲ იჲ-მჲ-ცა ახარწ-გ მარგენ შადხტ. აჲ იდრგზ-ტ, აჲსა იგემჲჲაჲ.

აჲსა მარს აჲ, შარდა დენამიხუა, დეზირხატ. აჲ ტყაზირხაზ სჯაზლა, ჩარს-ზრა დეჲ ალარგატ. იჲ-მჲ-ცა, „ისგდმავსალუზ“, – იჲან, მჲადეგრდტ. იჲ-ფჲცა-გე იჲადეგრდტ.

ლგაზ-თა იჲადზზზ, „ჲმჲ დეზიმჲდგუაჲ?“ – რჲან აჲ მარჲტ. აჲ იგემჲჲმ, დჲადეგრდრა ჲაშაზ.

აჲზაც მჲ.ი.ტ: „ღაშაზ აგ დრგჲჲაზთენგე. დჲაზ-დ, დავჲჲუგა-წუგან! დეჲმჲჲ. მარგარა გაჲამ. აჲზაც ჲჲათერლა დჲადერდ! დეჲჲლამჲარგე, ას აღწარა აფნგ დეგგლაზტ, იჲაჲჲსალუა არეჲჲ ხ-მეხჲა იჲჲარსჲა“.

– აჲსა, მანზ-გემჲაზარა, – იჲან აჲ დჲადეგრდტ.

ღაშაზ. იჲან:

– ჲ.იონჲა შასეს-თ, ხაზარ სჲარნეს.

აჲ იგერზირჲუტ. დეჲაგგლაზ ხე ჩეთ-მეტეჲ შარირთერჲენ, დჲჲგჲა დეგგლაჲ.

იწეჲაზჲ აჲზაც აჲაჲ (sic!):

– არ იჲჲჲეზ ირჲა! – ჲა

– ის-ერჲა, შთა! – იჲან ჲ.იონჲა აგ-გე ირგმთაჲ.

ღაშაზ აჲათეჲ. დჲათაგგლან.

– იზაზ სჲარგმა, მრჲმჲა სლგმჲჲა ირაჲა სჲარგმა? – იჲან მალაზ ალგაზ-გეგ დერწჲატ.

– ულგმჲა ჲჩანჯა მაჲაზ გავჲთაგემ. ჲა მავთაჲუ, ულაჲა ირბაზ სჲ.გჲ.

– შთა, სლაგიტ. ისჲიტ სგლაჲა ირბაზ სჲარნეს.

„ზენგ აჲ იჲანგართა რმან ათენგეზ აჩეგ ჲჲენ იხჩუნ. იყამჩუზ, აჲ იჲ-მჲ-ცა მანნარდგელ «აჩეჲ-ჲა», დამელა შარგჲეგმან, აჩეჲა შარგმთხტ. მათარკაზ გე აჲ დეჲმანაშხან, ხარწ გარს აშჲა მანგემთირ, მარს უჲუჲ აჲჲენ ახარწ. აჲესლა შან დამელა შათარგჲეგმანხტ. ჲემჲა შალგუ ხ-დამელაჲ ინამიტ. მცე სჲეჲუთენ, უაზ-გბერგ ის-ერტლანთა რგაზაჲა ს-ერგმჲე არ აჲ იჲ-მჲ-ცა.

აჲ იჲ-მჲ-ცა დერტლან, რგაზაჲა ირგმჲთენ, ხფა-ხფა დამელა-დჲუ რგჲთა ირბატ მალაზ აგ-გე.

აჲ უნასა ირგჲ: „ლასგთა ართ აჲ-გჲ, აბრრე ითაგგლუ აჲ-გ-ზაჲაჲ, შათეზ-დთა, მჲჲეზ-ა!“ – იჲან უნასა ჲაღა ირგჲ.

რუნასა მჲ-გელათა იდერზაჲატ.

„ართ აყაჲმჲ ჲეზერლანაზ, სარს იზაჲაჲ ჲაშაზ. სჲაბ“.

აჲ მჲგჲთა იმჲაზ, ჲაშაზ რღაშაზ-გე ის-გმენ, იშაჲგ დსლაგან იჲადა რწეს-თხუათა, დეჲჲაჲ დეჲჲეჲატ. იჲ-მჲ-ცა ჲგჲაზ, ჲაშაზ-დგჲეგრწატ.

ღამაზი იპაზ ათურებ, აპბაცა იჯარმირტ. ღამაზი იცაწარა იმალეწეუა იმპაპ იგელტ ბაღთა, იგე დეთხაჯგუა, დებზაზაუა დემ-გე-ელხტ.

ა. ფ. (ს. ელბურგანიდან). ჩაწერილია ქ. ჩერკესკში.
15.II. 1939.

3. ✱

მაჟან, იზაზუნ ლეგაზ-კედი თაზ-კედი. ალგაზ-კედი ათაზ-კედი აქეთ აშ-გნ აფნგ ნტს-თეძეზუკ იმ-ნაზაზუნ. ალგაზ-კედი დაქაშაშა მეჰაწა იმფუნ, ათაზ-კედი დაქაშაშა დეკრეშ-ტან; ალგაზ-კედი სეკ-შეგ ხენშაზ-რ-ზ-გ. დნემან, ათაზ-კედი სეკ-შეგ-ბეჟან დნემან.

ათაზ-კედი ფაგე ფჰაგე დეგელმამხტ. ათაზ-კედი რწეგ-ახუხ დაჰანლ-ახაბტ. დაჰანლ-ამცა ბეჟან-სე-შა დნემან.

ალგაზ-კედი მ(ე)ჰაწა-ჩფარანჰა უტს გემამხტ.

ათაზ-კედი რწე-ახუხ დეხან მყ-გბაკ შალორტ. ათაზ-კედი ს-ბეჟან ლე-გე ასტ.

ათაზ-კედი ამყ-გბა შალან-გენ, „ჯეკათარანაჰ“, – ლჰან, აკარგს-თა რხ-ნელგრგელტ. ლარგე ლან-გეზ ნალან-გენ კრეშ-რან დემ-გე-ელხტ.

აჟაჟა დჰანგენჰ-გენწა ათაზ-კედი ალგაზ-კედი რენგბეჟ აფნგ, ირბლგზ რგ-ა, რწეხთა, რემ-თჰარა ცქ-თა, ამცაჰ-კ-ენ აწეგმთა ათაზ-კედი დჰანანხტ.

ათაზ-კედი ალგაზ-კედი ეგერზბეჟაშემ. ათაზ-კედი აგ-ლაცა რფნგ დერწჰარნგს დეცატ. აჟრ აკ-გ-ტ-ჰა, დეზლარწჰან, ზაკგე განლგრდერჰემ. ათაზ-კედი დჰანხტ, ლლგაზ-კედი დემქ-ანგამ-ი, აჟრ აკუხ-ტ-ჰა იგერზბემდერტ.

ათაზ-კედი მათრკ-ახ ლან-გ-გენ ნალან-გენ კრეშ-რან დათაცახტ. ალგაზ-კედი ითჰ-გსაჟა ნანან-გენ, ითეძეჰ-ჰ-კ-ენ ამჟ-ტა დეღწ-ალტ, მ(ე)ჰაწა იმფაჟ.

მათრკ-ახ-გე რეჰ-პ-რ-მაცაჟა იცქ-თა მაჰანანხტ. იგერზბეჟაშემ ალგაზ-კედი ათაზ-კედი. რთეძეჰ-კ-ენ მანამჟ გერზბედერამ. მანამჟ, დარს აშ-გ-გ დემ-შარგლწეზ, გერდერამ; რემყ-გბა შაკუ, რ-გ განშ-ტემ.

აჟასა ათაზ-კედი ლემყ-გბა ლე-გე აზშ-აჟან დანლაგატ. ათაზ-კედი მურანთა ილჩფატ, ამყ-გბა ჰ-კ-ენ ლერ-გ-გენგს.

შემთჰ ლან-გ-გენ ნალან-გენ, დჰან-გ-ლწე ლთეძეზუ ჰ-კ-ენ. დჰან-გ-ლწე ლემყ-გბა ჰ-კ-ენ.

იწეგ-ახუხ რთეძეზუ ლან-გ-გენ-ჰ-კ-ენ ლერგლან-შარაჟა, ლემყ-გბა ჰ-კ-ენ ფჰ-გსფა ფჰ-მან ჰ-კ-ენ დჰანთეწეჟან დეღლბ(დ)ტ: ლგანბრა ალ-ანგყა ხ-ემ-თა, ალ-ანგყა-კედი ხ-ანგმთა; ლეშ-გ-ჯემსაკ ქ-ემწ-თა, მაჟრთა, იწათა; ლგანგან შ-კ-არკ-ათა; ლეშ-გ-ლა ჰ-კ-უნ ქ-ემწ-თა; ლეშ-გ-მან-შა ჰ-კ-ენგ ფხ-გნწ-ან-სა ყანმანთა ითერასჰაჟა ითაწ-პ. ლგბრა მაჟრტ, ლგშ-ჰ-კ-ენ ითასუა. ლგჰ-კ-ენ ბაც-წ-ან-სა იკ-ანტრტ. ლგშ-მან-საკ ირწუ, აზამ-მან-ყ-ა აწის რწეგსჰა-უმ-ი-გ-სა იპაჰ-მან-პ. ილგს-უ, ლგდარი იოხთან-დგუ. ლგშ-ჰ-კ-ენ ითასუა ილ-ს-გ. ლგრგლ-ან-კას დეჟ დეწანაკჟან ილგანპ.

აჲრ ზბაზ ათაზ, აგერღა-შამჲან დნეყნაგტ.

აფჲესღა ჴკენ შმაცაქა ალღერგან, ლემყება დემოთაღბუაზ, ლან დჲაბან (|| ტჲან) ლჲალთა ლკეტ.

ლეფჲან დჲაცაზან: „საუშთხ, სეჲანზღლაკვე, ბარა სეზღჲებ სან!“ – ლჲან დჲალგჲატ.

ათაზ დეგერღან დანტომთებტ, აჲტეს ზაწ-გზ, ანგლდერ. ათაზ, იღმამზ, ზემჲა ლაჲუსა დეგერღანაჲ-იტ, აჲადუგ მამღლყაშტ, ლეგრჲრა დაზღლასძთა დეგრჲიტ.

მემჲკე აქეთ აჲ იფა დრღლათა თოფ (ლაცა-თოფ) მასღუა ათაზ ჴკენ ლგჲადუგ. აფნგ იჲმარჲან.

ზანგ ჴკენკ ათრფ ანაჲით, ათაზ ლთემგ ჴკენ აგეს ჴკენლა იკღლს-თენ აფჲესღა ჴკენ-ფმძ დეზთაწაზ, ამყუბა ითასატ. ალაცა თოფ ჴკენ ალანგყალა ხგჲთა, ალანგყაკლაგე ხანფშლა იკრესთა, აფჲესღა ჴკენ აგესლა მაჲაკღლღერს-თებტ.

აჲრ ზბაზ აჲკენცაქა, იფერზგჲამაზუამ. რგე შატ, ათაზ ჴკენ ლფნე ზაკ შანჲა. აქეთ აჲ იფა რრჲა რფნე დცანზენ რფნე იჲანტ, ათრფ ჴკენ შაცა. იშალაქაზ ზემჲამძ რანჲაბტ.

აჲსამცა აქეთ აწანტ. ათაზ-ჴკენ ლფნე ამგ დმანფამაზ, ირდერტ.

მემჲკე აქეთ აჲსსა-ჴკენქა ჩაბადერკენ, ათაზ-ჴკენ იღეზცატ. ლ(ღ)თემგზ-ჴკენ მაზენამგათა ინაგღლან, იწრგტ:

– ნენა, ნენა, ა ნენა!

ათაზ დჲამღლყატ.

– იზაჲუა, ნენა, ნენა, სეფსგ ზჲაზ, სეფჲაცა ჴკენქა?!

– მაჲუან, დუკვე შანჲამ, აჲსა ბეფჲან ჩაკაბარ დ(ღ)ჲანცანშთი:

– ა სარ-მგჲა. ფჲა დსგმუმა სარ ჩაკაბარ ისგენეჲუაშ?

აჲრ იშალაცაზაჲ. ამყუბა ითაზ აფჲესღა ჴკენ, დჲაცაზატ: „ნენა, ნენა, სრგვეშთი, მაჲარა განჲამ!“

ათაზ ლგინცემღძათა (ლგე მცემღძათა) ჩენალერგჲაჲ ლერგჲან, „ბცა, შთა, მანბემჲანარა“ – ლჲან დანტომთ.

ამყუბა-ჴკენ დრგემგელტ ჩაკაბარ აჲსსა-გეფ, ტჲამშემღლუა ირგმაჲაშა-დღუბთა აყარალ-საბრცა ლეჲანჲთაგღლან. დჲაჲაჲან, ტჲამშემღლუა, იჲარშით. აჲსამცა აჩაკაბართა (|| აჲკაბართა) ინამან, აფჲესღა, ამყება ითაზ, დრღლენ, კღდათა ჩეღლერტლანტ. ლეზანმაცკ ირგაზ ანანფშ-ჲალგენქა, იგღლაზ აჲაცაქა, იჲალწატ, ლანფშ-ჲაზ, ლანფშ-ჲენწარ, ლანფშ-მჲა ლდარ-რზთან მაჲანწალწან, ჲანკ რქეღლწატ.

ჩეღლკაბატ, აგენ, ამგ დჲათგზენ, ჩეღლშგჩახენ აჲსსა-გეფ დჲარჲანჲთაგღლანტ.

ჲაჩეღლშგჩაზ აფნგ, ლანფშ-ჲალგენქა რგუა ზაკგ იზალწაზ აჲაცა იშანა, იშალწანტლენ დჲამბტ.

აჲრ, მჲალჲანშტლგზ ლხანფშ-ჲალ'გნ აჲტთ აჲ იფს მჲადჲუტ. „სარს არს ახანფშ-ჲალ'გნ იზზგზზზზზაჲ დჲზზგმჲკჲა (|| დჲზზგმჲკჲა), იზზგმჲჲრა“ – იჲან დგგგლზტ. აჲტთ აჲ რფშ.წა იფშ.წაზ რგჲა ჲ.გჲ უნას რზრრფიტ: „არს ახანფშ-ჲალ'გნ ნასახ.თა, არს აჲტთ აფნგ იზგზზზზზაჲ, დჲჲასჲუ!“ – იჲან მჲუდშთატ.

აჲტთ ჲადან მლგან აჲტთ ლაღმა, უნაჲალა ინაშგლჲამცა იფშჲატ არს Ჲალ'გნ იზგზზზზზუშდა? – ჲა, აჲასა, Ჲალ'გნ ჲკჲგნ იზგზზზზზუშგზ, ადგგ დგგგგმჲუტ.

იწგჲახგჲუ ათაზგდ ალგაზგდ ირგზცატ. „არს აჲალ'გნ ჲკჲგნ იზგზზზზზუშ ფჲა დგგგმჲუმა-ჲა. ათაზ-ჲკჲგნ დგწრგტ, დგჲჲატ, ლგზრა დატ, „სარს, აჲრ Ჲალ'გნ იზგზზზზზუშ, დგსგმჲუმა?“ – ლჲან.

აჲრ იშალაგაზუზ, ამჲუბა ტგრგლ-ტგრგლ-ჲა მჲალრგჲაგაატ. „სარს სასგრფშგსტ!“ – ლჲან, დჲარსგაზაატ. აჲალ'გნ დადგრფშგზთგნ, აზგნგ მჲალჲანშტლგზ აჲალ'გნ აკ.თა მჲაწგწტ.

„შთა ჲარს აჲტთ აჲ ჲაზგნჲრჲაჲა, იჲარზჲჲატ“-რჲან, აჲგგანცა ჲადგლწზგნ აჲტთ აჲ იზჲახტ.

აჲ დჲარსგაზაატ:

– შთა დგსჲუმა, აჲალ'გნ იზგზზზზზუშგზ?

მაცჲაკთა ირჲიტ:

– დჲაუტ, ჲაჲგსჲან, აჲასა აჲარს დგუგაფზგზთგნ. დგზთგფჲაუ აფჲლა მჲამსთაბდაზ უნაჲან, აჲასა აჲოზგ ირგცჲახატ. იზწუ ნგს.თგმგზაჲ. ათფჲ დგზთგფჲაუ თაგაგა, ჲკჲუნცა დაგრგმამ (sic!), აჲასა ლგგაზკგდ თაზკგდ ირგაზგჲ.

აჲ დაზწჲადტ:

– რთგფჲ დგფშ.ძტმა?-ჲა

– იშეუჲუშ, აჯათ არს აკგგ-ჲათა იგჲაზგდგრგმ. მარს ჲგჲ ფხაჲთა Ჲაჲლანდათა ადუნრ რჲუ, შიქთუ რაწკგზ დგფშ.ძჲ უჲარგგგ, მ(გ)ცგ გგუჲარგმ.

აჲ უნასა რზრრფატ: „ლასგთა აჲიტრნ აწასჲათა, სფა თაგაზა დგმჲჲაზგ!“ – იჲან.

არცა-გგფგ აჲიტრნ მცთა იძგჲელტ. აჲაბგზ მასუა, არცა გგფ აჲრიდდაზ. აჯგრზაჲთ ინგდტ ალგაზგდ ათაზგდ რფნგ.

ათაზ დგრჲან დჲადგლჲატ. მჲანშაზ გგლდგრამ, აჲ იხასაზ გგლდგრამ.

არცა-გგფ რჲან:

– ჲგფჲ დაბოუ? – რჲან ათაზ იჲალწჲატ.

– დაგგსგმამ ფჲა, აჲრ აფშე აჲრიდდალა იზგჲაჲკარალჲაშ, – ლჲატ.

აურ სკუბტ-ჰა ილზემდერმის ინამგლან, ლეფჰჰ ჰჰენ ბჰჰლამდკლა დეწ-გტა დჰამ-გლგერგან აჰიტრნ დჰჰ-დერწ-ატ.

ათაზ-დეგ-სა-ჯცან აჩ-გ-მ-ემქ-ა აჰიტრნ დჰჰ-დერწ-ატ.

ათაზ-დეგ-სა-ჯცან აჩ-გ მ-ემქ-ა აჰიტრნ მაწაჰანზ, რად-რაჰ-ა ლკენ დგელტ, „დეშ-ს-გსმერგარა!“ – ლჰან. აურ სკუბტ-ჰა ათაზ-ლარმჰჰ ილდერჰჰ ხტაზია?

აჩ-ც-ა-გ-გ-გ აჩ-გ-გ. აჩ-გ-მ-ემქ-ა დანრგს, ათაზ-რეცჰა დეკარყან შამხგლა დერგატ. ლარგგ ლეფჰჰ დღგ-ემტ. ლეფჰჰ ჰჰენგ-გ ლგლამ ლზემდკეტა, ჰაკ-გლა იკალც-ატა აჰ იფა დემზერგატ.

(ლარა) მემჰკგ აწკგზ რგწა დეგ-ემხახატა, ლეც-ფშ-და აც-კ(გ)ტა დჰლაგატ. აქტ აჰ გ-ეტგრა-თა ილგ-ემფაზ, დეფნ-არტ. ლეგ-გ-ჯცან ქ-ეფა წაუქ-ა მბრუხეუ? ლგბრა ქ-ეფა დგუ აბრუხეუ, აბაცა? ლემდჰ-ა ფხენწ-ანს-ა, ითერასჰატა ითაწ-ანზ, მბაცა, მბოლუხეუ? ლგჰყ-წ-ა-ფშ-და; ბა-ც-ა-წ-ან-ას-ა მანგ-ანტაჰ-უ; იჰ-ა-წ-ან-ან დჰანხანტ; ლეგ-გლა ქ-ეფა-ჰჰ-ენ სლამ-წ-ემთრა შარდა მჰლწლა დელას-ანტ. ლარგგ, ლამგდ ლანგდ რგ-გ-რგ-გ, აქტ აჰ აზანთა ილგ-ემფაზ. მჰლწლა, შარდა დენამიხტა, ლგზანზარი ლდუნდ დაღატ.

ა. ფ. (20 წ. ს. ელბურგანიდან)
ჩაწერილია 4.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

4. ჰამიდ ჰჰენ

ჰამიდ ჰჰენ-ჰა ს-არანცგჰ ჰჰ-ენკ დან-სან. აურდ მბაგ-გ მარგგ რგცჰან; რჯა გერზემდკეტაზტ.

აქტ აჰ იფნგ ნხარა იფშ-ალტ. ჰამიდ ჰჰ-ენ მემჰკგ ჰათგყ-ჩეტოკლა მემჰ-გ-ლჰანწაკ დემრგ-ს-არანცგ-ტან. ჰამიდ მბა მაჰმუდ აჰ ილაქ-ა ირჩუნ.

ჰამიდ მბა ტანგ-გ ალგ-ა-ჰ-ა დრეტა აჰ იფნგ ჰანწარა იხცატ.

აჰ ცაგ-ა დეწ-აჰ, იმაჰქ-ა აქ-რგს. ს-ა-გ-ას-ა რქ-წ-აჰ ალგ-ა-ზ-გ-ეფ. „აჰ ჰაკ ჰაჰან-ა-ტა-მ-ა-ჰ-ჰა იჰ-ა-წ-ატა მალაწ-აჰ.“

აწგზ ბზიძდარა მალასკ-ან. აჰ იწგ-ახგუზ ჩ-ჰ-მ-ტ-გ-მ-გ-ენ, წ-გ-ბ-და დჰარგლ-ა-ჰ-ატ. მალაზ აგ-გ-გ უნას-ა ჰაკ-გ-ჰაკ რზემდჰან, მჰამ-გ-ლ-გ-ც-ახტ. მარგგ ათრ-მ-ა-მ-ომ-ა დგლალგ-ენ დგ-ც-ახტ, გურ-მ-არ-ა ჰამ-მ-გ-უ.

მჰამ-გ-ლ-გ-მ-გ-აზ ატა-ჰ-არ-გ-ც-ჰ-ა-ა ამ-გ-ჰ-გ-ზ-ა ჩ-გ-ლა დერზ-ლ-გ-ენ, რგ-ც-ა რ-ჰ-ან, წ-გ-ზ შ-ა-ს-აზ, იჰ-ა-გ-გ-ლ-გ-ენ რგლ-ა-ქ-ა დერ-გ-ჰ-გ-ტ-ან იღერმ-გ-ს-გ-ტა, ჰგ-მ-გ-ი ჰ-გ-ც-ალი ინამ-გ-ატ-ან ხნ-ა-ც-ა რგ-ც-ა-ც-ა ჰამ-ტ-გ-მ-ხ-ლა აჰ იტგ-ს მ-დ-ენ-ხ-ალიტ.

ას-არანცგჰ ჰჰ-უნგ-გ იყანატა იღერმ-ახტან. ამ-ახ-ა (|| ამ-ახ-ა) მ-ჰ-ა-წ-ნ-ა-ფ-ე-ტ-ა-ზ დეგ-გ-ლ-გ-ენ, ს-არანცრა ილ-ა-ჰ-გ-ენ-გ-ე იურ-ჰ-თ-ა-გ-ელ-ა, ითაბანჩ-გ-ზ-გ-ე იცრაჰ-ან სმარდა დაჰ-ალტ. დენას-არ-ა-ც-ა-ს-არანც-ჰ-ამ-ც-ა ბ(გ)ნა ჰჰ-ენკ დენგლალტ. აურდ-გ-დ-გ-ლ-ს-ენ ლ-არაკ დენგ-ქ-ელტ.

შარდა ამომდაჲთა ცჳარაკ დენგქელტ. იბიტ ნეს-თემქ ჳკენ. ას ბაცჳნთა, აჰყგ, აჰყგ ნესჰ. აბაწყან ჳკენ შაიტენ დენაშელტ. აფშატაკ-ლაგე დენაფშ-შაფშენ ღაშაზ-ჳკენ კნჰათა იბატ. დეჰბან იშაკნგმტ. „არრე ისთახნჰ, ძე თასცჰათა, სკრჰყ დაღჰალა ინეჰეზგჰ“ – იჰატ. აურეგ ნადაზენ, დჰამ-გლწენ დესარანცეჰა დემ-გქელტ.

შარდა დენამიჲათა ქეთ ჳკენ დენარგქელტ. აჲთეგ დენარგლსენ ბზრძმარა დესარანცეჰა დემშჰესტ. აქეთ ჳკუნეგ რშითან ღა იშანგჰქ.

იწგჰახეჰუ ძენ-ჳკუნე დანიან, რღაშა ძე ნთედცჰ, ქჰრე აჰა გთამსატ. აღაშა შან. რღაშა ძე-ქჰრ შითაზ, რდემჰალენ დემ-გქელტ, დემგემრქენ დახაჲს. იწგჰახეჰუ დაჩა ძენ-ჳკენ დათანიახტ. რღაშა ძ-ანთედცჰ, ხ-ქჰრე თასატ. აღაშა ფსან იდგუხატ.

დებულესეჰ აქეთ ჳკენ, რეფენ დჰამახენ, ილან ჳკენეგ იწგჰა ითაგგლა. აქეთ ჳკენ დემშარგლსეჰაზ, აქეთ ღა აწახატ. ასარანცეჰ. ილან-ჳკენ სდრაჰან იშამ-გქერცატ. აქეთ ღა დაკჰა აწგჰა ითაგგლა ასარანცეჰ. ილან-ჳკენ რეკგთა იშერჰარ-ჰა, აჰა მურანდ აზრემამჰა იშარციტ. ასარანცეჰ. ილან-ჳკენეგ იშალშაჲს, იშაშ.იტ. აჲსანამე აქეთ ღა ცეფგჰსა დაჰ.თერხ.ხჰ ზაკე-ზაკ აგე იშჰენაჲს. აღან-ჳკენ ანჰაცაფშ ანრ აფშ.თა აჲეს ჰლთა დანაბ, მჰანგენჰენ ალა-დაკჰა უდენ ზაკე-ზაკ რქენაჲს. მარეგ იფაჲს, იჰმარეჰა ასარანცეჰ. ჳკენ იწგჰა ითაგგლტ. აურ ზბაზ, ასარანცეჰ. ჳკენ იჰნ ირფაჲს, ინაჰჰან ირფაჲს, იჰეიმაჲს დაფშ.იტ. ილან-ჳკენ ყეშმანთა დჩფაზ, იჰეიმეგტ.

აჲსანამე, შარდა დენამიხჲათა, დებულესეჰ, აბნა ჳკენ დჰანიანტ. აბნა ჳკენ დჰალსნეს შარდა ათახეხემჰა დანჰამ, დაფჰლა ილან-ჳკენ აჰაკ აწნარჰან, დემსენ შაიშტ. აჰა ჳკენეგ რღჰალა აქეთ აჰ დემჰანიხტ. აურ სკუხტ-ჰა აჰ დეგარაზემხატ აჰაკლა.

აწ.ლაფენ აჰ ასარანცეჰ. ჳკენ იზჰემთენ დედედრერცატ. „ჲარ არ ჲესთეჰა აჲნასა რჰჰა!“ – იჰან. წენმა დჰარქჰჰატ. ჲაწე, აშახა შაჰწ-ნაფეჲს, ჩეცა შენშაზა ნახ.თა შე-მხკმა. ჲაჰან, რახე უმჰჲთა მჰალ'გრთა აშე-მხკ ანნაკარ, ჲაჰადგელხ. აჩარ, აზ.რაგე ჲარ ჲე.და რქ.ჰ. იშეჲთა-წჰ; ირბზაზა აშე-მხკ რეჲაწ“ – იჰან უნასა-ბაღჰ მ.იზემფან დჰამ-გლემთებტ.

აჰ იშემჰაზ აფშ აჰე ითაგგლათა, აშახა შაჰწნაფეჲს, აჩეცა შენშაზა-ეგ ნადაზენ, მარეგ რაფჰან დეგგლათა დემ-გქელტ.

ასარანცეჰ. ჳკენ აჩეცა შენშაზა ფჰეს, საბრთენეგ რეზამ-ზამ მარღ'გრტ. მარეგ აჲთ რემათა აჰ იფენ იშანიხტ, ასარანცეჰ. ჳკენ რაფჰან დეგგლათა აშე-მხკ ანნაკჰ ამეშითან.

აჰ იჰეიმეგტ, ასარანცეჰ. ჳკენ ჰაწარათა რღჰე.

აჰ აჲაჰა შენშეჰა დაჩა ირ დეფშ. აჰაკ ირებ.შატ. აშაზაშეგ ხ-ლწკლა, აშაზაშეგ ზაკ-ზაკ აფასგლა ითრტ.

აჰ მათრკჰან სარანცრა ასარანცეჰ. ჳკენ დათამ-გქემცახტ, ჩე-ყარა ჳკენეგ დჰჰა.

აპ უნაჩ მუნთაზა რაქარა აზოდდატ. მურად იჩატ, ასარაცემჷ ჭკუნ დედერშერნეს. „არ-რეშუ ალ'ანგყა სარაცრა დემ-ტეესცატ. სარეჯ ჩე ზაკე-ზაკ სარტეწათა სმ-ტე-ელ. დმასატთა დესშეთა და ივს, და ივსჷნ შაბ-გუ, ჩე-ბლალ დესგეზმჷგ! აურ სკუმბთენ, აურსარა იმსაურ ჭემ-ტეცამა იმამენგელტუა დმამენგელრე-ენ, ზაკე ჰაზმხაპ“.

აჩა მუნთაზა ასარაცემჷ ჭკუნ დერშრა-ჰა მურად იორემამკა იმ-ტე-ელტ.

აურსემცა, შარდა ინამიხუათა ასარაცემჷ ჭკუნ იჩე აღრა იმაჷნ ივარგს მენ-ჭკუნე დმავაგელაზ, დენარბატ. დანნარბ, ილ'აჰუა ინამ-ტე-ელტ, აჭკუნ დერკეთა ივს ჷერხრა და ივსჷნ აპ შეფერგარა, აპ მურად იორემამკა. აურ სკუმბ-ჰა ასარაცემჷ ჭკუნ დანმაცდუმ, აჩა-გ-გე მამბატ. მურად-გ-ტმხა, ბორრა შეფეგე-გელამეზ, იდერენ, ლასეთა დერგზულენ, იჩე იმალშაურ დეტრესენ დტ-იტ. აჩა-გ-გეგე იმერგლშაურ რმ-იტ, – რეჩ-გაბაქა წდერცეცუნ. აჭკუნეგ დმაცდუმეა დტ-იტ.

აურსამცა აჩა-გ-გე ზამ-ტ-ზამ ცეფხსა აგე იჩქხატ. ასარაცემჷ ჭკუნ ილ ჭკუნ მჩფაზ, იგე მათასახენ, ამშესთა დმაცენჰენ ილ-ჭკუნ მჩფაზ, იჩფატ. ამ-სმ-ემცა თამნჩგლა რეა დსეურამცა, იკნეშაურამცა აჩა მუნთაზა რეჩა იკნეგდწატ. იკნეგდწან აჩა-კ-დერ აქე მუნთაზა ალაიკან, რემქლაქა ლ-ერ-ღ-ერ-ჰა იჰაცაურ აპ იფშა მამეშეფეცატ.

აურ ზბაზ აპ დმარჰატ. არი შიჰარ, შიჩფარა გედდერამ. აჭკუნ რმ-ახუმი ივსშეხუმი აურაჷ ჭაწმარა ლგაზ-გ-გე იხცატ აპ. აპ დმარწმ-იტ ლგაზ-გ-გე:

– მარბი, არი ქეთ რთუდიმ, ითგ-ზა (sic!) იჰა დაცემფაურამა?

აჭკუნ მბა ალგაზ-გ-გე დრგლან. ინაჰე შთმხენ აპ ხეთნაჩა მარქემხენ იჰ-იტ:

– სარ ფაკ დესმამთა ითგ-ზა იჰა ზაკეგ დეგაჷტუმ.

– შთა ს-ცახ! – იჰან იმამწემთხტ აპ.

აპ რემწა იფშაზ რეურა ხეურ-ჯაცა მარეზჷმეთენ: უნასა რზემჩფატ, „არ-რეშუ ასარაცემჷ ჭკუნ ითგ-ზა დეფემდერში, დეფემდერში ატაკ-ალს-ერგათა ს-მამხ!“ – იჰან ახეურ-ჯაცა მურემშტ.

ახეურ-ჯაცა ასარაცემჷ რკადგე ინაჩკარალტ. „დე, იმენგულა, რეულა?!“ – რჰან იქოტტ.

მარ სჰატუ ასარაცემჷ ჭკუნ ითგ-ზა დეგ-ერლ'აწაურ დმამ-ტე-ელან დმარეფელტ ახეურ-ჯაცა „ს-ნედ, ს-ნედგა!“ – ლჰან იმალრეგატ.

ასარაცემჷ ჭკუნ ახეურ-ჯაცა აქეთ აპ რეგ-ხრა იმშიაიშთიზ, იდერტ. დმარეგ-ერლ'ან, იმირჩატ, აგენ, ასარაცემჷ-ჭკუნ აურსა იჰატ: „არი ჰეს-ქალგუ გაურამ. აგეს ქალგუ, ჰეს ლაწარ ათაჷგე; ჰეს ჰეს ქალგუ აუნგ ილაწარ ათაჷგე“ – იჰატ.

აურ ზამზ ითაგზა ჭკენ, დემღლყან ლასტა ნეს ალაღწან დამღლხტ. აჭკენ დაღაგან ანეს ცალაზ, ას ლაღწატ, ას ცალაზ, ანეს ლაღწატ. დმაწახენ, „არ ჰეს-ნესქა შეღლუ, იმამუნ“, – ანდჷა, ითაგზა დათამღლწხენ ჭკენ-ჭკენ ნეს ათალაღწახენ დამღლხტ. ანეს იმლაზ სფშთა ილაღწატ. ასარანცეშ ჭკენ ნეს-თა იშაკდემდრპლაზ, ზემშპ ითაგზა ჭკენ ფშძთა იღმწხტ. არ აფშემცარა ხენ ათრფარა მათემდრფატ ას-ნესქა, აურ აკუზტ-ჰა ასარანცეშ. ითაგზა ჭკენ დეჯერეზემგეზაკტ.

ახელ-ჯაცაგე აწხ მალადრესკან მამღლწხენ აპ რემშათა იზცან აუესქა ზქეზ, ან იშლაგან აწგადა დაზდემდრმგტ აქტ აპ ახელ-ჯაცაგე მამღლწხტ.

იმარქენ, უტსთა იზდგღლშაშ, მარქმან, ერეგ ათრმა-მრმა დგლაღენ დგანცემტ, ასარანცეშ ჭკენ დემიშრა, დემირმძრა აშამლქა დერეზქცეშა.

მანშ ასარანცეშ ჭკენ ითაგზა დმადემდრდტ. აპ ასარანცეშ ჭკენ ითაგზა დელწმტ:

– არ აფშთა ბეჯაფშელა ბორთა ბეზიზდერმგუტ ატაკ. მასაკ!-ჰა დელწმტ.

– სარ სეზიზდერმგუტ, არ აკპ: ფხენტა სერ სსარ თაზ-გეფკ სრცთა აზნა ჰცან; ზარე ჰესაუტ აზნა ჰშელაზ, იპქელატ. ჰმამღლწხენ ჰმამიხტაზ, ცაგალა-გეფკ ჰემშაბერგ ანგ იშაჰენიტ. მალაზ აფკეს-გეფ, ფკეს-ლარმპ დაჰლან. არჰარ, ასარ, არცჰაშა მშალწლა მარ აუაჟა ფა-ჭკენკ დმალუტ. იშალაუზ აჭკენ ადგელ მშამაუზა წეზძ აუა-უშა-ჰა დმაწაშტ. აურ წაშა ბეჯ ზამზ აცაგალა-გეფ რჰან ჯათა-ჯათ აზნა რლახტ. ჰარეგ ასაზი ჭკენ იზერმთლა აცაგალა-გეფ ჰრემქაუტ ჰაშა-შაკხტ. აუაჟა ინანარკენ ყრარ სწფატ, ზელ“ხეშა ზელ“პყუ იპ მგზა ისემფარნეს. აურ აკეპ ზელსჰან, სელეს მშაიკშაზ.

აპ დგანცტ. დგანცენ იშამანცტ ასარანცეშ ჭკუნ ითაგ. ზედ შედ-შუაშეზ. დასენ ასარანცეშ ჭკენგე დმადემდრდტ. აუაშა მზუდდან დმარგლაჰაჰატ: „არ აჭკენგე ითაგზა-გე იპამშეკა იგაუაშემ“. უაშა-შარ-და ისრაჰ იფატ აზენკ აწცა მენშაზა, ირზეზაზ სჯაზლა.

აპ იკადგე ანგ იზემდერმშაჟა სკენგმკუზ რმან; დამაგე აუაშა სუბელაზ რმან, მესარრა ჰაშა-დელლა იკერშათა.

აჭკენი ითაგზი ირკენ ჰათაგან რქერცან აზღერთა ითადრესტ. სარნქლა ირღლარწან აღსარა-დელ აფშეთაკლა იკდფალა, იგქაღუა რქეთა, რგზრა იშანგუა გემაჭეშა-დელ რქეთა, აუაშ ირემარეცჰათა იწაშაუტ, მაჭეგზ ადაუა იზღტ.

აპ, ანსა იგქაღუა აღესარრა იგდფალელაზ რგზრაქა, რემმშაქა ისანგუაზ, დგანქრდტ.

აჭკენ, მარს მდფმ რცკაცათა აპ იფმწა იფმწაქაზ რკა ლაძე მათამ-
ხახუტათა დერწუტ.

არრ სკპ ჰამრდ ჰკენ ითაგზ-გდ მარრ რებზზზარა იმალგაზ. აქტ აპ
დგდჰან, დგდჰაპჰნ დგკდდღლხტ.

ა. ფ. (20 წ. ს. ელბურგანიდან)
ჩაწერილია 18.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

5. სლალ აპაჯგე მზადა აპაჯგე

სლალ აპაჯგე მზადა აპაჯგე-ჰა მ-ჰაჯგადა სჰანია. აუთ მემკე
„ამგჯგე ნხარს ჰაცემთი!“ – რჰან მზადალა ამგჯგე დაცვლენ იძუქელტ.

იმმრდსუტა იმმრდსუტამცა ქტოკ აფნგ ინამატ. აქტ-ქ.თა აფნგ ირბრტ
თეძ-გაგა-დტუკ, აგას-ჯგწ-გას-თა, აკვსქა ფმძთა ისტთა, აქ. ყანჯალ-
შკრკალა იკვბთა.

ინრენ აგას-ინაგლტ ამ-ჰაჯგადა. იყანაგვლგზ აპ ითძე სკ.თა
იმაწწტ. აპ დგზხჩაუა მაღაგვლაპ აგრჰა დტუქა რგზმა რქ.თა. აპ
დგრთაწტთა იგვლაპ.

ამ-ჰაჯგადა შერჩფალაჯგე ზ.ითნაჰა აპ დგზებჩრზ იმარქტერხენ აპ
იფმწა იფმწალტ. აპ რემაპე დჰალაგან რკამა რწს-თხუტათა დჰარფმტ.
ამ-ჰაჯგადა ჩენადგრგჰა-მადგრგჰან, უგე ფნაჩუტაშითა აქტ აპ რჰატ:

– ნხამტთა ჰნახ! – ჰა.

– შთა სნასახ.იტ. სენხაცა-გეფ ჩებგვლა ცა რხიტ, სარგე აუთ
სრგლალთა ცა სახე! – იჰან მსტიმთტ.

სლალ აპაჯგე სლადა აპაჯგე ხე-მშკ აპა ცა მამსუტათა, აქტ აპ იზ-
მანიტ: „ჰანხაჰა ჰაყ“-ჰა. აპ იჯგე დეტაჰზბან ხვა-ხვა ბედთაყ მარრთატ.

ამშ. მალასკაკატ, სკლადფენ მარგანხატ. იზმანხრა გვრგლშუმ.
ჩენადგრგჰა-მადგრგჰან, „უაწა-მშკ ჰარფხა!“ – რჰან. აპ რჰატ:

– სმანგზჰ, სძ სეჩა-ბრრა მათჰათა, ამგე არახ, აუას ძე დრგზ,
რბწყა მათჰათა.

ამ-ჰაჯგადა ირჰარგზია. აპ იჰაზ, ირხატ. დარგე სუაწ იმანხატ.
„უგზ-გე ჰვანგზტ-ჰა, მამან გამამ. უაწ-გე ჰამზგნგრხა. იწაფხა ყანგუგე,
ჰარდგრკ, რმღექ. ქათჰჰგე, ჰარდგრკთა, მჰადგრგჰთა ჰცახჰ“ – რჰატ.

სშემთა სლალ აპაჯგა აპ იკამბრშ იხჩარნგს არკა ითეძცატ. მზადა
აპაჯგაგე აკამბრშ შთაზ აბრრა მათეძჰანგს დმანხატ. აბრრა გიზმათჰუმ.
სექშ-გაგაკ მბგზთა ითანაწაზ გიზმათჰუმ, ჰამშტგზლა დანდენხალგეტ.
აფხძე კაკგლა იკადგეტ. ამშ. რმატრახან, გეფზგრგლახუტამ. სლალ
აპაჯგაგე იკამბრშ გეფზმარბუმ, ანგყარა შარდა დაჰანარგსტ. იკლან
სლალ აპაჯგა დმანხატ.

ამ-ჰაჯაცა ადგებენ დაზღვრულად:

– უნარ უახწვს აბრრა შფაშათუჰა?

– ჰო, სარს უახწი-ი შთარაკ ცარამკა უტესვე გესემფატ. უნარა, შთა?!

– ჰო, სარგვ აპრა-შნცარა ფშა აფნგ სგლა სგცან. უაწ-გ სანთწუტა ცართა. ლეკ სგცეზგუშტ. უთავზთენგე, უნარ უსთირპი აკამბრშ უნჩარნგს.

– სმთრ, უალრდ, არსუა სცარა სეშაქ-ნამეტა ზაკ სკუმზთენგე ფშებ-ცქაკ სესპ, – იჰან ამ-ჰაჯაცა დანშალტ.

შშმთა შადა ჰაჯა მეჭ-ცართალეკვე ნამზენ აკამბრშ იხჩარნგს სრკა ითედცატ. იცართალეგ იზშა რქ. მეშ-ლშანწაკ ანგკ-გეშაშატ.

არსნ იმანზაზ სლალ აჰაჯავე რბლა რგკა, კამტებ რმამკა, აფხძგ ირგწაუტ, აკ კამბრშ აბრრა, მეშ-ლანწაკ ჰას რმამკა, იშათედშატ.

სკლავენ ნშამ, აკამბრშხჩავე ყარუტა რმაზ დალგატ. დშაფსან ზაკგ ამიმშახუტ, აცართალეგზ იზშა რქ, აკამბრშაზ მაფვან იგლა დშახტ.

– ჰად ანასნგ, უნარ ანზაშათა უგაუტამ. მეშ-ლანწაკ სეზშა თნახუტ აცართალეგზ ანგკ-სეურგაშატ.

– ჰა, უარგე „მეშ-ლანწაკ სგც-გედტ“, უჰან, კამტებ სემამკა, აშაფხძგ სრგწაუტ აბრრა შათსეურჰანტ.

ამ-გჯვე ინგჩჩატ, „ჰანა აძვე დეგამიშამტ, ჰმ-გჯვე ჰაფშეთა ჰმან-ზახტ“.

აჰ იწაფზს სწადწახუტაზ აჰაპა შარდგრტ. იხწმ სანდგყარა სანგზ, შარდგრტ. ამ-ჰაჯაცა დადესლენ იხწმ-სანდგყარა სეწაზ, აჰუნა დეუ აფნგ იწინ აწაფზს შმერხტ. ამ-გჯ ითარა დეგშარგლწუტამ. სლალ აჰაჯა არყან დგულა დეტეჟტ. ახწმ სანდგყარა დეუ არყან მჰაჰედრესტ. მარგე ასანდგყარა დეტაწან ჩაჰაქერგელტ.

შადა ჰაჯა ასანდგყარა დეუ იშაშტებენ იზანგ, მშახენ, ირგვლენ, „ჰე, უარგე აჰუნა უთაზლა!“ – იჰან დშამ-გქ-გლხტ. აურ ანკუმ-ზარა, სლალ აჰაჯა ასანდგყარა დეტათა ახწმგე მერგე იზაჰანლა დეშაიგუტა, გედდგრამ.

იწკახუტ ამშ კლატ. შადა აჰაჯა დშაფსატ. ჩეფსიმარნგს დეწატ, ასანდგყარავე იძალან ირგვლენ. ანრ აყარა იშაფსაზ, ტყაწაზ, დეშტატ. ასანდგყარითაზ სლალ აჰაჯა ფსედსფად ასანდგყარა დშათწენ, ასანდგყარა ნამზენ დემ-გქ-გლხტ, შადა აჰაჯა ტყაშტან დშაშტეჟენ.

შარდა მწუტათა შადა აჰაჯა დშაჰებახენ რძალა დშაფშებთენ, იხწმ სანდგყარა გეგვლახემ.

სლალ აჰაჯა ლასგ-ლას დეგეზემშ-ქმსუამ. ახწმ სანდგყარა გეგვგუმთა, ფსედსფათა დემშ-ქმსუამ.

აწებ ლაშცატ, შადა ჰაჯა იშაილშაუტ, დემშ-ქმსუამ ყაცა დგუკვე რმათა. აურგე ხწ-ჰა ირკ-რტ. მარგე ადგა უანდგრზსა წგზწუ-წგზწუ იჰ-რტ. ზანგ-მგზაკვე „ჰე, ცო!“ – იჰ-რტ.

აჲრ იბჟე, აწხ-ლაშცნრა კარს იგელაზ, სლალ აჰაჟა მაჰან დჰაჰასტ. „სხანჟმ სანდგყარაგე მანსერგგლზ, სარგე, სცჷანდერ ზწეჟუ იჷაზთენ, სჰეწაპთა სცახზ“-ჰა დჰაიჰასტ დეღზეფმეჟუ.

ანან აჰადა ჰაჟაგე იყაცაზ ხზან-ჰა ირჰჰაჰა, „წეზწჷტ“-ჰა, „ჰე ცო!“-ჰა დჰადჰტ.

იჰადან, აწრა, ცეგეჟუმბარა, ადგეა ჷანდერგე უმბარ, იყაცაზ-ი აჰადა ჰაჟაზეღ რაკაპ!

აჲრ იზბან სლალ აჰაჟა სანბჟე იგე მასტ.

– უსედიჰიტ. აჰაჷნა უთა ჯგესმეჟუცა, სგლოურეცე-ენ ხანჟმ სანდგყარა ჰადჰეჟუგატ.

– სარგე ჷარს ადგეა ჷანდერ ჷაჰეწათა ჷჰანჷა ჯგესმან, სეგერლან სჰაჰასტ, აჲრ სკუჷტ-ჰა სჰაჷჰატ.

– შთა უნედ, ჰაჰეგეგე აძეგე დეგამიჰიტ, ჰაფმხანტ, – რჰან იჰადჰეჟელბტ.

სწეხ ზირძმარა მლასკანანათა რეჟე იჰადანტ. ასანდგყარა მარკეტამცა აჰადა ჰაჟი იგატ. „შემთად ჷჰანთა მჰჰახზ“- იჰან. სლალ აჰაჟა რენე დჰეღმთებტ.

სჷანე მან ილედჰტ არასა: „ჷეზ-გებერგ აბელ ნაჰრახთა, ანგსენთარა აფნე მამჰკ ჰარჷგთა, სარს აჷნცა სთარწა ასენდგყარაგე ამამა ითა-ჰარგგლზ. ბარგე შემთად ზჰაგგლთა, ჰერწეჟა ბწა. სლალ ჰაჟა დანჰირა, «დეფსტე» – ჰათა დეჰათა დჰეღმთებ! ჰარგე, აჲრ აჷნსა დეჰათა დჰეღმთებერეჟენ, ახანჟმ სანდგყარა შაბგე, ჰარს იჰაზჰანხჷმტ“.

აჰაჟა იმედჰაზ აფმთა, ათაზ ჰელერწეჟა შემთად რესჰემსა დჰაჰეწატ.

სლალ აჰაჟა დჰანტ იხანჟმ ჰე იგახერნეს. აჲრ სკუჷტ-ჰა რნებჟაჰ მან დეწეჟა დჰალნინტ.

– აწრა ჰან, ბეზწეჟა? – იჰან დელწჰატ.

– აწრა სეზწეჟა მანე იუცჰახებე სფა-ზამჰკ დეფსენ დეწარწახტ.

– შთა აჲრ სკეზთენ, ჟამუძახტ, – იჰან დეგარწებტ.

ათაზ-გე ლეწეჟარა ჰაჰელგერსხტ. დეგერლ ედტ „ახანჟმ სანდგყარა იშაბგე ჰარს მჰჰანხჷმტ“-ჰა.

სლალ აჰაჟა აჰადა აჰაჟა ტეგწაზ ანგსენთარა აფნე დცან ცელგზასა „ჰამბჷ, ჰამბჷ“-ჰა დეწრტ; ინგსენთარა მჰეფსტე, კელეფსტე.

დეგოზან აჰადა აჰაჟა, „ჰე, ჰე, აჰეთ ჰადეუმერდერენ, ცელმეჟადახან, აჷან უცა!“

– ჰა, უცარგინ ჷარს! – იჰან იშაპი იკენ დჰაწეძჰატ აჰადა აჰაჟა.

რეფნე იჰახებენ ახანჟმ სანდგყარა აყარათა ირშახტ.

6. აპ ცვა

აპპ ღან. დეც-გან, დეფსკან. აურ მადგელ აფნგ რგცკაკ დეზზაზუნ, არგცკა ანგე, აზაგე იგემმახემზტ. რბათა დჰანხან, ტყადგელრა დზერჩარ გემამემზტ.

ურწკან „აპ ცვა იფნგ ზაკე სდარტეჟათენ, სცაპთა სდოზნხაპ“- იპან მემკე აპ ცერფნგ დცატ. დეყაცაზ, აპ ითემე დეჰნათა ტყაჰენაზ, რჰნაყეთჟა დერხჩაჟთა ძალაგლან. არგცკა დეგენარემჟელტ. დდოზფემეჟა შარდალა დეგელან.

იწკახელუ აპ, „ფშა ტაკ. სესრესა“ – იპან დჰამ-გლწტ. ტყჰამ-გლწტუ, არგცკა დეგელათა დდობტ. დჰარდეგლან:

– იუთაჟრა, უჰჰიზ აწრა? – იპან დედეჰსტ.

– ზეწკე სერგაზ აპ ლ'აპა, სეზჰიზ არი სკეპ: ზაკ სეურტეჟერეჟენ, ზაკ უზესხანგეს, – იპატ.

– შთა აურ სკეზთენ, სარს ანთ-ანგეტ აპჟა სეგრანფემემ. სა სეგეც-გამ, სეგეფსკამ. უსზნხარეჟენ, უნსერხაპ. უნხელუმეზთენ, არსა ჰანჰსლ: ჟარგე სარგე ჰეგეგ-გზკერემ. აფჟე მგ-გზკეჟა, დაჰშეპ, – იპატ.

სჰკენ ანხარ დანლაგატ. აფჰ-ფჰაპა აპ ჰენრჰა ჰარმთეჟა მემჰ-ლჰანწაკ დნდერხტ.

სკლანფენ აპ დდოზცატ:

– უგემგ-გზკემ? – იპან სჰკენ დედეჰსტ.

– ძაჟ, სეზგ-გზკეჟა?! გეზკრა ზეჟჰაჟა სეგე იგანამგესტ, – იპატ სჰკენ.

– აურ სკეზთენ, იზრპ, ბზი უნხიტ, – იპან სჰკენ დჰარცემწან დჰიდებტ.

ურწკან სჰკენ მემკტ: „ურწკე შაჟთა უგელთა აზნა უცა“, – იპან აპგე დემტლხტ.

სჰკენგე ზჰარს ჩედრბლგეატ. შემთა შაჟთა დჰაგლან, ჩადდემგლენ აზნა დცატ. დეყაცაზ, ჰეწ-გჰეს (|| ჰაწ-გჰეს) დეგემცასეზტ. აპ ცვა დეზზრმთიზ, ამსჟა, ას-გრჟა, აგემჟა დდდემრგ-გჰეთა დდდემრგ-გზკენეს სკენ.

აჟსა ტყაცაზ რცჟაგე ძაწემთენ ინხარ დანლაგატ. დეშალაგუზ, ჰე-მსკე იზმამტ. იზმამ ამსჟა აჟსა ირემკტ: „სარს სა სკეპაზ, სკეპ სეზჰიზ. აპ იჰ-ც-ფსელაკ სეზჰსცენ სსეზჰიტ. ძაბან იგაგელეჟ, ისჰა!“

ამსჟაგე გერდან, სკეპა ირგზლენ, ზაკე-ზაკ ირჰან, ამბაგე ძამ-წაწახენ, მჰე-ფერ დანლაგანწკან იწან სცაზჟა რაფშა.

⁴ აქ. წ-ს თითქოს ჰ-ს იერი ახლავს [სამწუხაროდ, ტექსტში არ ჩანს, რომელი სიტყვის შესახებ არის მითითება ამ შენიშვნაში – რედ.].

მჭე ფეფეტი. დანდწახენ ამსქა დრგდგელტ: „სტცქა ს-ჰატ. უოზ- სემქა ტაკი ისგუნზ-გხ!“ – იჰან დრგჰატ. ამსქაფე ირზგახაზ დემრგმეტათა „მატგ“ – რჰან, აჟანდგრ მჰაწედჰან ამტგ აჰ იფნგ იჰაიგებტ. აჰ აჰკენ იბჟე ანდაჰა დგგ-გზკენ დანჰაფე ჰადან.ენ დჰად-გლეს-ტ. დგჰად-გლეს-ტოზ, ამსქე იბან დგრჰატ. დგკ-აზგზგჟა დჰანხატ.

აჰკენ იჰან.

– იუჟ, უგ-გზკეუმე აჰ ურფს აწრა? – იჰან დგდწატ.

– მამრ, სგგ-გზკეტამ. უჰაწარა ჯასშიტთა აკეგ, – იჰანტ აჰ.

აჰკენ ამტგ ანგახენ ამსქა დანტემთებტ.

აჰ დგნამ-გლხენ იფჰგს დგლწატ:

– იხანჰატანა არი? ჰაგჰადცხეტამემ. ჰადმეტამთ, ჰანმლექი იხ- მანხუმთ, – იჰან.

ათაზ-ილჰან:

– იხტუხუმე გუმდგრუმე?! ანრ ურჰე ც-გა აჟაჰ ზდხემერგგლეტა, „იბჟა!“ – ჰათა დანგემთი. დარს აჟსა დანტეტა ჰარლგაჰ.

აჰ აჟრ ანდაჰა, დგგ-გრლან აჰკენ იჰადოჰგმთტ:

– არანჰ ტჰად, უნასა უზგსფუმეტ, – იჰან.

აჰკენ აზა აცემწათათა დგდოგჰადატ.

– იუთაჯრა, აჰ ლანა? – იჰან დგდწატ.

– ისთავჟ აჟრ აკაჰ: უცათა, აბრრე ითაგგლელე სრე ბჟა, უაქაწა!

დაჟანთა – იჰან დგდმთგტ.

ტჰაცანო აჰ ბრრა დგნამმ-გლესკა, ლაბან ბალანკ ნადან.ენ, აბრრ-ას მ- იტგნ, აჰგ ზანლა ნაჰგკლა აფრგც დანწასენ იკგტ. ინაჰგკლაფე ალაბან რმაზლა, აჰგ აგაბა დანგჟამცა, აჰგფსგლა ირჰაფსან, აჰგ ირწატ. უოწგჰან აჰგ იჰაირგგლხენ დანქაწატ, ყაჟმრაკვე დანას-ჰასუამცა; აჰგ ესანამთა იბ- ჟატ. დჰაკნგწხენ, აბრრა ირცან ითედრგგლხტ. დერგგ დჰად-გლწენ აჰ დგდოჰანხტ.

– აჰ ურჰე ზბჟატ. უანქაწემეზთენ, უცა!

აჟრ მიაჰურ, აჰ იფსგ იკგწტ, „იხანჰახეტანა არი? ჰაგჰადცხუმემ“-ჰათა იგე მჰანანგჟა დგგგლან.

უანგჰან აჰკენ დედჰატ: „არჰა უცათა, ზაკგ-მ-გება მმგმა არახ. ურგგეზლა!“ – იჰან.

აჰკენფე ზაკგე იმჰაჟან დჰად-გლწტ. დგჰაჰად-გლწეზ, ჯარს დგმცატან, ამგუჟალა დჰაკ-მან, ათაზ-გე ალგგაზ-გე დგრგზმგრჰ-ჟა დგგგლტ.

ალგგაზ, – დჰაჰფახჟანა, ჰადმეტამეტ, ჰაგჰადცხუმემ არი“, იჰან ითაზ-ილქედჰატ.

ათაზ-ილჰან,

– დჰაჰფუმე დარს ზაკგე გსახემ, უანჰ წეხქ-თს ჰგელათა, ჰანფუმ, ზთეუ ასანდგჰარაფე ნაჰახ-თა...⁵

⁵ ამ ადგილას ტექსტი არ იკითხება [რედ.].

ალგვაზი იმანრჟუაზი რმლექი იგყრუათა დმგქელხტ.

აჭკენ ირჰაზი ზემმამტუგე მაჰანი, წებქეთა ნამმაცასკა ათემდგ დნამგლანი, ანწემი ზთაზ ასანდგყარა დეტაწატ.

წებქეთს ანნამდ, ალგვაზიგედი ათაზგედი იმაგგლანი, ალგვაზი ასანდგყარა იბქი ინაკგდემწანი იმგქელხტ.

იცატნ იცატნმცა შარდნლა იცატ. იყაცწუბ, ალგვაზიგედი ათაზგედი გურღუნ, „ჰანაპგწწტ უბეზ აფსტებეჰ“-ჰა.

იწგვახბულს ალგვაზი დმაფსანი ყამში დგუკ სმც აფნე ჩედიფმანგს იმაჰასტ. იყმაჰასგეზ, ალგვაზი აუასე იჰატ:

– ჰანაპგწწტ უბეზ. აუასა ჰამლექი, აჭკენ დაკშმთა, იმჰამჰაგახუთაში დჰაჰარნგეც! – იჰანი ითაზი ილემჰატ.

– მამრ, უბეზგედი იგჰაზდგრამ ჰჰაიჰაგწედი ჰჰაიჰაგმწედი. არი ასანდგყარა ჰაზერწჰს, დანჰანგეს აუბე, ჰჰაიჰაგწეზთენ, – ლჰატ.

აურ სმემთახ ალგვაზი იჰს სდგეკელენ დემჰტ ასანდგყარა:

– სეზტენგებხაზ, სხწემი სადგყარა იმასჰჰ, აჭკენ ჰჰაიჰაგწეზთენ, – იჰანი ასანდგყარა დაწჰატ ალგვაზი.

ჯგუწეჰი მინანტ:

– აჭკენ, სჰაზნაპგწწეზი, სწგვალა დჰარტ. ლასე დჰასხრძუმტ სემბალან რგჰათა, ჩსერგლასთა აყამში სგლალ! – იჰანი აჭკენ დჰათცაზჰატ.

ალგვაზიგედი ათაზგი რეფსე რგგწენ, რესენდგყარაგე მანრგჰენ, აყამში რლახხტ.

აჭკენ ჩეტრაკ ანაგგწ, ასანდგყარა დჰათგწებტ. დნაფში-მანფშიგენ, ადგე დანემბანხ, ასანდგყარა ნამანგენ დჰამგქელხტ. აყამში რლახხეზ ათაზგი ალგვაზიგედი დანჰარბა, რეფსე რგგწე. „ჰანაპგწწანი ასანდგყარა ჰამწჰარგეც“, – რჰანი რგწაგე რჩეგჰარწახტ.

აჭკენ დემჰინიუთაზ, აჰჰე დჰაიჰასატ. აჰ აჭკენ დემწჰატ:

– იუმჰანრა, უბანგყაუა? – იჰანი.

აჭკენ: – სენაპგემეგებ, – იჰანი აჰ დემჰატ.

აჰ აურ შიამურ-ბერე, დგეგრღანი ინაპე იკგტ.

– სარს ფჰაკ დესგმავთა, შარდა წგმტთა დგჩმანაჰარგცჰაპ. ტყადსემერგს გაწყამ. ზაკ-ზამგკედი გელგვემი, რგწა-რგწა დედიცახგმტ. ზაკ უბგბეღუმეზთენ, ტაკ უჰაზღედიცაზ! – იჰანი დემჰატ.

– დაუაშიტ, სნედი, – იჰანი აჰ დემცილენ რეფნე იცატ.

აჭკენ დგეცანზ, ასანდგყარა დემციანა ჩემჩეფანი, – არი დჰააუთ, არი აკეგ: „სეფჰს აზჰს ლეზმანგეზ თაზკედი ლგვაზიკედი უბღ-თა აყამში დალარიზ, რლავ. აუთ იუბდბ, დჰაჰააუთ, რედგრუამტთა აყამში რლწხუთაში. ლასტთა ისკეტთა ისმე! იმსეგე...⁶ საეფჰს დებზირხუმტ“, – იჰანი აჰ დემჰატ.

⁶ აქ სიტყვა არ იკითხება [რედ.].

აჰგე მარს საჰათკ ირ ირედჰენ, აყამგემ აფნე ინედრძან იჰაკ.დედრძმატ. ირ შარდლა ინაფშე-შაფშეგუა, აყამგემ რლაფშეა იგგლან. აურ სკუბტ-ჰა ათაზედი ალგეაზედი იგანლემწეტ.

იწგეახელუ აყამგემ მალარწან იბლოტუ მანაღაგა, ათაზედი ალგეაზედი აყამგემ იჰალყატ. იყჰალყაზ, ირკენ, აჰ ირ ირშეტ. აფჰესფაფე სჰკენ იჰარდაჰენ დებზინხახტ. დანზინხა, აჰ გურღაშა დეტ რთატ, აფჰესფაფე დგდთატ.

სჰკენ გურღაშათა იჰართეზ არახე, ირგლან ჩე ლარჯ ბზიდძკვე. აჩლარჯ იჰაქწან, ახაფშე სანდეყარაფე იკადრ იჰადეგჰალენ, აჰ იმლექ დაზჰინხტ.

არგჰჰან, ანი აბი ზმინხემეზ, დეტხაჯეტა, დებზინხაჰა დემ-გე-გლხტ.

ო. ფ. (18 წ. ს. ელბურგანიდან)
ჩაწერილია 17.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

7. ახეტ-ემცა

ახეტ-ემცა ჰყან. აუთ აჰგე იფნე ინხუნ. ინხაუნამე ყაუმრაკ ნერკგე, აჰ აუთ ირეზენეწაჰა დანლაგატ.

აჰ ახეტ-ფჰცა ფშეძამდა რმან. აუთ ზანგე იჰამ-გლემმთეტა, ათმე იყაჰენაზ, წაფხ-ანმათა ახეტ-ემცა იდედრგზჩუნ.

იწგეახელუ აჰ ზედყარა დემ-გე-გლტ, აჰსსაჰაჰა ყაჰენაზ, აწაფხ სჰკენცაჰე მჰარგეთან.

აჰ დემ-გე-გლტაზ, სჰკენცაჰაჰა ასა აწაფხან ამერხენ, აჰსსაჰაჰა მამ-გლერემთეტ, „ფშეგზ-ტაკო რგს, რგლა ფშეგ. აჰ იჰანედრფსგემიტ“, – რჰან.

იმამ-გლერემთეტაზ, ფშე ც-ფაკ მასენ, ახეტ-ჰესესაფაფე შტნაფჰან მაგატ, იყაგაზ ალ-ანგეაფე რემდერგუა.

სჰკენცაჰაჰა აურ ანგრბა რეფსგ რგგწეტ.

– ჰანწახტ. აჰ ჰანგმადცხხერემ, – რჰან აჰ დჰანდენწკან საბეჰ იგეცეტა, აზაზ რბაჰა ირგატ.

აჰ იჰამდარან დანლაგან, მეზგ-მემეზუ ანგდგეწ, დჰანდეგლხტ. დჰანდეგლხტ, რჰსსაჰაჰა რგუა ამ-გე, დგაყახემ.

უაწგან აჰ დერწმანტ სჰკენცაჰაჰა, – მაზცა სგჰსსაჰაჰა! – იჰან. სჰკენცაჰაჰა ისამაჰანამე, აუტს შალგეზ, მარჰეტ.

– შთა იბზინხაჰა ზაკ იზნრტ. აუთ იმტ – ჰათა, სემსან. ისასჰაჰაჰა, გსყამ. ისაზა-დაწგწუაშათა რყათენ, სერზგფშეშათა მჰასაჰუბ. მჰასაჰუბუთენ, აჰა აჰა დედწეგ, აჰთანეი აჰთანეიფე დედწეგ ადწაგე

აღწბა დედოფლებს. აწრ სმეშთახნჯე სემღლე სე ისწებ, – იჰან სჰკენცაქა მადღეგალტ, ავგნ მსწიშთ.

იბტქლენ, იცაწნ იცაწმცა მგ-მეზუკა იმმედსტ. იწგეახტუშ თემე-ჰკენ მანმან ინაშეღლტ. იყანაშეღლეზ ადგე დეგმენამ. ათემე მადგალამაპ. იწან ჩერეშმსტ, ეგენ, აწბა დანმადღლე, ათემე სძვა მჰკ უნასკარტქენ, ჰამაჩკ უას-ანნათა ითაპ. სჰკენ დეგერლწა დმამეღლხენ მჰპაცა ირემჰტ: „არსა ჰამაჩკ გგლაპთა, უას-ზექ რაყარა თაპ“. აჰპაცა გერლწა, „მამწათენგე, ზაკ ჰ(ე)შეპთა, მჰპაპ“, – რჰან.

უასკვე მარგენ ირმეტ, მჰტერხტ, იგენ. აქერგთი აწბრ, „ჰსარანცეპ, ჰეგმეშპ, ეგეპთა ჰაუზმანხბ. უარა ჩეგმს, აჟ-ტაკვე ჰაზგეშთა ჰჰანრიან!“ – რჰან, რბჯარქავე ნარანხენ იბტქელტ.

აჰპ, აწას შაბგაზ, აჩეტან ითედწან იგედწატ. აწრ სმეშთახ დენას-მასეტა, თეტთენ (|| თოუთენ) იცაწნ დემეგელაზ, შთაბჟეკ იმამსტ. იმამსნ დმამღლეწტ. დმამეშტთენ, ედნეზ, იჟაკა ირჰჰაწ, რეშაკ აწასა ზეტ ირგეწტეშ აძე თათა ვსა დეტუკ რხენგელა, ინაგეწ რეშაკვე, აწას ზეტ ირგეწტეშ აცა სთოზ. დეტუ რხენგელათა დმარტ. იმამზ ედნეზ, ათემე დმამეღლეთათა, რემეა აჰამჩ დეტალენ, აწასაქა აძე, აცა რემთენ, სჰკენ ტყამანზ, დმამეღლხტ. მანგე იჰან: „სმარჩს უგეუგეზ-ბერძაკ, მწო-უშგთა უსგეშინთენ!“ – იჰან დეტქწერტ. სჰკენგე იჰანრეზია? იფსტ იგეწენ. აწას-ჟე იგეუზ, დალაყაბან ჟგეკ მანგე იგეშთემბტ. მანგე აწრ იგემბუანმა? აჩეტან იშთაზ, იმარძეღერგელენ, სჰკენგე, – სგეტქწეშ, ზაკ სგემგ! – იჰან, დემეღლემთეტ. სჰკენ ქედე ჩეთე იგემდელტ, „უქწა!“ – იჰან. მანგე, – აწეტქეა სარს საგრეტქწეშ, – იჰან, სჰკენ დმამკენ, დეტქწან, დალაგან დეტატ.

მანგე დეტუ დეტქწან სჰკენ, ზაკე იმდერხუა დმანხტ აჩრა დალგანწკა. ჩარს დენალგა, ჩემდრეტქატ, იგენ, დემეტქელხტ;

სჰკენგე, ქწხ. რმანსა, სვლავენ დმამგლხტ. სარანცრა იცაზ მმეწბაცავე მადგელხტ. იმამდგელხგე, რაჰპ იწმსტ:

– კარ-ურანჰაზერგმა, ტაკ. ჰსუმერგეტქემა? – რჰან.

აჰპ იჰან,

– აწემ უოშერსგე შარდალა მ(ე)ცა თარემწანთა სკემა? – იგსგედგრამ, სლშა სვა იმასენ, ზაკ სემდერხუა ეხწიშთარა სემტან, ისრა-ჰაზერგეგე, მსყამ, – იჰან სჰკუნცაქა ირემჰტ.

სმ-ჰკენცავე ირჰანრეზია?!

– უაბგათა უმანანჟეთენ, სკეპ, – რჰან, ხგ-მეხ ტაკ. რჰან იშტალხტ.

სმემთა მანმამს, აქთანედ დმანრეტენ აწბრ აჰპრ სარანცრა, ფმმარს იბტქელტ.

აქ.თანქმ აჰბ მათმძთა უასკ იშენ, იმ.იზ. ეტაზ, მნგზ- დეფმამტ. ატუდვე ატრ მათმძთა იჟ იცემტენ, მარგე დემრმ'ზენ დემტქელბტ.

სარანცარა იცაქანვე სკლათენ იმანდგელბტ. იყამდგელბეზ ზაკვგე ვემრტჰაზერტ. იცან იკტწზენ ქან. ზმუ მათმ. დენანანგ-მანანგუა დგლამ.

– იუზნრ აწრა? – ჰათა მანმამწმ, – აჰქ. უომგერსგზ სარგე სკე- მმასენ სარელანგატ, – იჰატ.

იხფახტუზ შმემთა ამწბ დმანრტენ ამ-სჰბაცა მტქელტ.

ამწბა, – არრ ამგ-მმუ ჰავდემერჩასტ, ჰაფსრტ, ჩაჰარეტხაჯკ, – იჰან, მგ-უასკ იშტ, მატგებენ, აჩეტან ითედწან, დენას-მასეტა დემგელაზ, ქნგზ- დმანალტათა დენაიბატ.

– ე, სემტცაქა აჰქ. რგან ივამსტ. რგან მსგზ არან დმანალიტ, – იჰან, დმამტლბენ, დემამდმსეტამგზ, ბზრთა ჩაზემდრანჰაზერტ.

ქნგზ-ვე იტქსქა მაც-დაკემთენ დეზმანტ. ტყამამ, – სმარჩა! – იჰან, ფხჩა-ფხჩა დმამცაზაუა დანლაგატ.

ატრ სკეტ-ჰათა მდრა ზგ.ითაზ სჰკენ, ზაკვლავე დეგდმსატ. – ზაწრა, ტარე უზერჩამ? – იჰან, რაჰავე დემტგებკტ. ტანტგან მნგზ- დმამწმასენ სჰკენ დმარმწასტ. სჰკენგე ბალთა დემკენ მბარტგანჩუამცა ყატმრაკ მბაკტ. ტანტგან სჰკენ დემტგქწან დამუხტათა დემბყატ. ატრ მემთან იჰაკალა დემტლემდან წლა დტუ აფნე დემრცან დემკდემკალტ; ინაჰქავე რმთახლა იჰემკატ.

სჰკენ დმანბენ, ირტუმგზ ცქამდ ირანჰაზერტ.

სკლათენ რემტცაქავე იმანბენ აჟგე იდემრტქტ, აგენ, მნგზ- დემკკდემკალგზ, ირცან იდემრბატ.

მნგზ- ინემცნ მბტ-ემტცა, – სა სგზმთანგყაუა, სარ-რზდერტ. სკვდემს-ემთებთა სსუს-მთებერტქენ, ისასჰკ, სგზმთანგყაუა, მანტუ.

– იჰან, ტრუჰამთებმ! – რჰან რჰატ.

– შთა სგზტემტუმგზთენ, მბტ-ემმტცა მანტუ, არ-ემტუ აჰანლ'ა აკკ. ბჰანა-ბჰემემმა არრ მმამ სტქგელათა სცარტქენ, სანრუმტ ბტ-ბჰარ- დტუ აფნე. ატს სანნამარ, სჰტთთა ტასა ყარაკი ტასა შკარკოკი მანალტამტ. ატასა-შკარკა ჩატ-გურს-ერტქენ, სჰსსაქა მათტუ აქტ, უთანანგუმტ; აქ.იწ ჩატ-ერტქენ, მდველ უკტლნას-თეტამტ, – იჰან მამ- რემკტ.

– მატკ, შთა, ტმაკტდაჰმთებმ, ჰამამმემსეტამ, ჰამანრმითი არყან დტუკემ ჰსურტქენ.

– ემამ, ისტემკ. სენაკტდს-თებ, – იჰან დმარტჰატ.

მნგზ- დმაკტდემრემთებენ, რტქან-გე არყანგე რმთან მატემტ.

სჰკენცაქა ბჰანა-ბჰემემ იმმემსენ მბტ-ბჰარა მანნამატ. იყანამან მბტ, ითანლტამ, დემტარტლწებტამ.

იწგანახტუზ ემწბა იჰან, – არან იმასან. არყან, სა სტმრმატ, სთანლტამტ! – იჰან, მნგზ- იმემკან მფმთა, დნტქგელენ დემტეტ.

მარს ურდ ასაჰანთუკ უასა შკარკოკვი უასა ქედწაკვი შაკანხელტ. ჩაწემდმთენ აუასა შკარკა ჩაქედმრესტ. უასა შკარკა რედშადნთა აქტ დერტლანანგატ. დერგე აქტ დანრტლანანგა, დშაკნტწენ, დჰა, დბჯარქა დადგვალენ აფჰ-აფჰა დგუნიათ ათემტ, დენამტლტ. ტყანამტლგუ, აჰ იფჰ-ჰა დგჰანაჰ.

დანშალბა, – უაბაშათეწ? დნგუქა უსტრეტჰ, – ლჰან დგწუტა დლაგატ.

– აუტდ გეტტესემ. სშარჩა, ყარტუ ზლტუ ადტ, შასრტუთა, ზჯარა სტყაწახტ! – იჰან ილტდჰტ.

დგლტრჩა, ყარტუ ზლახ ადტე ილტრტუნ სანდტყარა დტანლტრწატ. იმყაუთთა დნგუ დშადხტ.

– ტუ, შტეშტეს-ტეტშ. სჰჰდტ, – იჰან, დგწტრტუან დლაგატ.

აჰ იფჰ ილჰან, – შტეშტეს-ტეტშ-მეტად უაჰატ. დაბაშაუშთითაშ არაჰა შტეშტეს? – ლჰან დიტესტ.

ტენგუ-გე, – აურ აკუნაჰ, – იჰან დტტალხტ.

დანტე, აჰკენ დშათწენ, აჰალა დტდსენ იტაქა ჰდტე.

– აჰტ, ტეგუ ბარა ჩაშარაჰაზტ! სარა ანთ-ანტეტ ბენტშტაქა რტუნტ სტუშტ, – იჰან დტდტლწტ.

ტყანტდუ, ტენგუკ დტეაჰ; აჰ იფჰ-ქტრტეტე დტდახტუან დგწაჰ. დანშალბა, ლტფსტ ლტტწენ, დგწუტა დლაგატ.

– ბტმწუტუნ, დნგუ დშაბტმტრტუნან! – იჰან დგლტქწტრტ, – ლასტთა სშარჩა, ყარტუ ზლუ ადტე, შასრტუ! დტსშტთა, ბტსტრტახტაშტ, – იჰან.

დანტდჰ, ლასტთა დშალტრჩა, ყარტუ ზლახ ადტე შაილტრტატ.

– არა ანთახტეტ დნგუქა დტტრანტმტემ. ზანტ უანრსრა, შან ურმსხენ! ურსრტქენ, დშაგტლხტაშტ.

– აუტდ გეტტესემ. ბარა ჩადგალხ! – იჰან, ტენგუ იტა დასენ იტტდტე. აუასა ჰაკ ჰტდტეა იტშანხატ.

დნგუ დშატახან, – ბჰაფსტთა სშანტუმტენ, უტაწათენ. ტეგუ-გე ზანტ უტასტეს! – იჰან დშატახატ.

აურ აკუნტ-ჰა აჰკენ დტტრმსხტ.

აუასაგე დშადტლწუნ, ედშა ლტნტ დტან, აუთ ირანტმ-ბტრტთა ტენგუ დტმტნ დშადტტედდახტ.

ახტუტე იშადტენ აბჰ, ტტშათლგუ, აფნტ ირტან დტმტაქა დტრტწტრტენ, არყანლა ზად-ზად-მტა იტადტმტრტლხტ.

იტტადახტუ მარა, – სხალბ, – ანტდჰ, არყან ჰტრწან დშათრტეტ, ტტატარ იმდტრხტა.

იტტახტუ ქტტ დტრტლალენ, – ზჯარა ტაკ. სტაჰ, – იჰან დტჰკარლტ. ტტაჰკარლგუ, ათახ დტგუნახატ, – იტეს რტტახტა! უტაფსატ, უმლანტტიტ, უარა იბაუა, – ლჰან, დტგუნახატ.

– ბემგოზაზიანი, ჰანი! სემჩარგე, მაუბუ, კარა ბემამბოთენ, ბემგოზაზი-ტი-ჰათა, მაჩანგ ფამამ.

– მამრ, სტკეენ! კარა ჰემამკაა ფაკემ. მაჰემამ, ძეკ. მეზუ წედტთა ჰემექეთაბგუ ძლადტკ ფამამსტ. ჰამტ ბლანჰაკ იენაკტლენ, იფამანთხებუამ, – ლჰან დმარდთჰუსტხალტ.

– შთა აუტდ სარა ისაგსშერენ, არაჰა სემთეტწხებუამ, მასასჰებერეტენ.

– უმთეტწხებუამ, არი სკემ: ბეჰ-ჰარა-ცაკ მაგამახთა, რგზნა ძეგ აბეჰ-ჰარაკ-ჟედ ნაუახთა, ანაჰა დამეუ, აურბა უნლაჯალხრეტენ, უჰანაგალხჰ, – ლჰატ.

– შთა აურ სკემბოთენ, აბლანჰა აქეთ ირხესშემ, ისთაჰუ, ატაკო მასტრთერეტენ, – იჰან, დჰა ნადახენ, აბლანჰა, აძე იყათაზ, დავცტ.

აბლანჰა დანმანაბა, ანთარგეთ დანქაზ, დრაფმოდანამან, იხტმართესტ. ინგეზმამა-ბერგ, დჰალა დასენ აჰს ჰემცტ. აქეთ რემტე ირხესუიშთხებენ აქეთ დერზმინტ. დანმინ, ახაბარ რდტრენ, აქეთ ზემჰა მინან დტკ-დტრბლანჰა.

– იუთაჰრა? იუთაჰტუ, ჰა! იუბტამხარა, ფამამ, – რჰან იგტრლანუა იმადწმადტ სტკემ.

– ისთაჰტუგე, გტამ. არაჰა სეგანამ. სეჰაუუ, სცახტამტთა, სეზლაცახტამ, ატაკო სესთა! – იჰან ირემჰტ.

– იუთაჰრა, უზლაცახტამთა? – რჰან იმადწმადტ.

– სეზლაცახტამ, არი სკემ: ბეჰ-კამბტემ სხესშთა, რტკ-აქს მაგამახთა, რგზნა ძეგ რეჰედ სესთა! – იჰანტ.

აქეთგე, იმემჰა აფმ-ბერგთა ირჩფან რრთატ.

აჟგე, აცა ითაზ, აძეგ აურბა დეუ დანემფან დმადტკ-ელხტ. დტკამანაუა, „ყიყ“ აჰან-ფნამაგე ჟე ჩეთკ იჰემდრესტუა, ძე ტაკ-აჰემდრესტუა, დმამჰემსუან. აურსემცა, დტკამჰემსუაზ, შარდა რმახემკა, იჟ დანლატ. აურბა მაჰემდრესტრა, ინემდრუხ, იტანცა მათემდრსან მაჰემდრესტ. დერგე, აუტდ აჰა მაჰემდრესტუათა, დმანანაგელტ. დმანანგწხენ, დმადტკ-ელხნეს დანანლაგა, აურბა მადწმადტ:

– არი, აწტკა მასჰორესტხეზ, მაბამა ჰამაზია?! – აჰან.

– აუტდ სეტანცა მათესტრსან რჰასტრესტ.

აუტდ აურბე ინამ, – ივამტდი, შთა! ჰედა იუნანჰატ. არან უმად! უან უმმალრინ აფმთა, უსეჩფახტამტ, – აჰანტ.

აჰემენგე დტკ-ტრლან დმამან. დემამდუზ, აურბა მათემწასენ, დტკმანადატ. შარდა ჰემწეუთათა, დაბგა-დტკმანდათა დან დემმალრინ აფმ, დმანამანტ.

აუტდ ამემთაზ დმადტკ-ელხენ, მემგზკემ ბეჰ-მემკელი აჰ რკანდტკ-დმამანტ. დტკამამანგე, იმემსცა მაჰან, ამგ-ჰსსაცაგე ამ-ამ-ინარახენ, ადწბაგე აურთ დრეტგეთა დენგეტრცაურ იზანსუნ.

აჲრ დემჰადანხუაზ, იჰ-ედმცაგე იშენ, ედწბაგე მარს ნადანხენ (sic!), აჰბაგე აქეთანდგე მარს ილგეთა, მარგე დაჰბეთა, ედწბაგე დეკაზათა, ითხაჯგუა, იზნაზაჲ იმ-გქელხტ.

ო. ფ. (18 წ. ს. ელბურგანიდან)
ჩაწერილია 23.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

8. ✱

ჩემინ-ჰა კაწა ზედკაჰგე დანსან. აჲგდ ზანგ ზედკარა დემ-გქელენ დეგჰანენმჰებტ.

დანმ-გქელუაზ, ფა ჰკენკ დჰანგდჰტ. აჰკენ დემან-მანგენ, კაწარა დეუ მჰარლწუაშებ, უდგრუან. მან ბორთა დელჰაზუნ, დელხჩუნ. „დედგუხარგქენ, მბა დეზშგზ, დემშებჰ“-ჰა.

აჲსა დემდგუხასკა, ბეჰ-სეკეშა რანა დეთამკა (sic!), მბა დემგებ, იდგრტ.

აჲგდ ანგდდგრ, მან დელშეჰალენ, ილემრჰატ დემგებჰაზ. მან იჰადლჰატ, – ჲბა კაწარა დეუ რლან. დაჰამსუა ზედკარა დეცუნ. ნებჯაჰცა ბორგე (sic!) რმან. აწგადა ზედკარა დეციშთარა, ცესკეშა წგდტ. იხაბრ ზაგეგ გაცამ. დგრშტ. დეზშგზ, რცეზ ამ, მკეგ, – ჲჰატ – აჲგდ აკუმზარგქენ, იხაბრ ჰაჰარგენ. ჲარ ჲგზგეუ უსაბრჰ. აჲთქა ურგზწჰარს, გათაგემ. ინჲაჰახარა, სარგე ისგდან იჲსანგეს. სეზლა-რგქელაჲ (sic!), მბჯარქა, იჰგ ჲარ იუხსერგმირტთა ისემამ. ტაკ-დაკ ჲგადგუხაზ, იჲესთთა ჲრუსშთეჲაშენ. ჲარ სთამყ უკენ სეგურგჰატაუხჲამ.

– აჲთ ზემჰაგე გეჲესემ. სადგალ! სცუმტ სანა იფნგ. დჰასრუჰ, მა სერშებ, – იჰან დგელხტ.

– შთა, სეჰკენ, უცჲზთენ, საჰათ ბორ! უმცუმ, არი აკამ: ანა, ითაგგლეუ, აჰგ ჲბა შარდამლა ზედკარა დანლაცატ. აჲგდ იჰათდთა, აკდგრ მანქაწათა, უნანქაწარა მჰარგესთა, ჲეგენამუმ, უნამანწგკა ჲმსენ! მარს იმათაგეუ, იშთრ, იყანათაგეულა. იჰაჰასრგქენ, უკენწთა, ჩარფშა! ჲოგენლა იჲგქელათა იჰაჰასრგქენ, იყაჰაჰასგზ, უფზნ! ჲბა რეცჰაჰ იზნრთა დეზჰასგუხ, არეცჰაჰა დჰანლემგაჲა დეგერგმემსეჲაზტ. ჲარგე აჲგდ უმფშხა, რეცჰაჰა ზონრთა იჰაჲასაჲაჲ, უიცხრანა! – ჲჰან, დსუელემთტ.

დენმ-გქელ, დანლან, იჰგ ზჯარს ზამ-გკეგ დანსეჲა დემჰედსტ. აჲსა მგემჰაკ ელგწუაზ, ზჯარს დანნამ, აჰგ იყანათა კემშლა იკნედრჰენ ყაჲემრაკ დემჰედსტ. ჲოწგან მან იჰადლჰებ, იგ მანჰა-

თასახ, ზანლას ღორა ირლალატ. მარს უტედა ასაკათ აჩე მაცენჰენ, რემა
 ამელ იმალელენ, ამჟა მაზმანტ. ამჟა მანაზმან, იმჟაჰენ, ფეხჰ-
 ჰკენკ აფნე ინენ, ინტელტ. მანჟას, მარეგ დჟანჰენ, ამელ
 იცნაკეზ, ამჟა მჟან, ირეცქახტ. უაწეჰან დჟან, დემჰელტ.

დემეცეუმეცა, ჩე-შაბ-თეფ-ბეჟ-შარდაკ მაჟტ. „მორაბი, არი აწე-
 ბჟრა?“ – იჰა დეჰეცეუა, დემეცეუმეცა, ჩე-გ-გეფ რეჰანა თეძანკაკ
 რელაგელა, იმჟაჰა, იმჟა. იმჟანთენ, ათანკაკა ფჰეს დჟან, ჰეჟ
 დრემათა დჟარგელტ.

დერზენადან, სალამ რედენ, დერჟსტ. ყაჰემრაკ დეან, მან
 ილჰან, მანჟაღალასახ, „შარდაჰეჰ. სერჟანთენეგ, სან ილჰან,
 ისერჰან“, – იჰან, დჟანჰენ, აჩე-გ-გეფ დჟარემთალენ; იმჟაჰერგსტ.

უაწეჰან ათეძანკაკ დანდელენ, აფჰეს, ირემან, დელჰჰა:

– ბარს, ამჟელ „ხაჟა, იბთანკაკა, ბეჟარგჰან. ბეჟარგჰან, ამჟან
 მასჰა! ბჟარჰეზგან, – იჰან, დელჰჰა.

აფჰეს ილჰან, „უსაბრჰ. სა სემენ, სემტ. უარეგ ჩეჰემრემენ! სეგე
 გეჰანდელმ. იჟანჰანკაკაგე, სჟარჰეჰანსა იბჰან. საჰანთ ბჰან, უმჟა
 უნლან!“ – ლჰან, აჰკენ ხეც მანლჰა.

აჰედ სკულტ-ჰა აჰკენ გელზემელტ.

– იჰან! იბთანკაკა ზალმანალა ბჟარგიტ. ბჟარჰეზგემგაკა, ამალ
 გესემენ, – იჰან, ათიანკაკა მაჰანა აჩეა დენარგდებხელტ. მჰა
 მათემენ, აპასტორნკაკა, აგჰეა მალანდემეფენ, ათეძანკაკა მჟანდელსტ.
 იწეჰანტელ ათიანკაკა მანჰალა, აჩეჟ დჟარგსენ, რეჰანჰ კემჰანტ.
 უოწეჰან აჩეჰან დრელახხენ, აჰალა დერგსეჰა, ირელა იკემეჰემეცა,
 ზამ-ზამ-გე დჟანდემეჟელა, იკემეჰანტ. იწეჰანტელ აფჰეს დჟანანენ, ირე
 აფჰეჰა დჟანდემეჰან, დჟანდემეჰან, დჟანგებტ.

დესჰანდჰან, აჰეთ უნანაკ აფნე უაჟა შარდა ფმანათა, ინემბანტ. აჰედ
 მანემბან, „საბა ტჟარმეზ, არანჰა აჰანა“-ჰა, იგე მანანტ.

აჰეთ დანჟარელალ, რემა ირე დეჰეკარანანგან, აჰანაჰეაგე
 ინარგლსენ, აჩეჰან ინენ, ინდელტ. აფჰესგე დჟანდემემენ,
 დენაშელტ. მერეგ დჟანჰენ, აჰანაჰან დრელსუამეცა, ათემე დენაშელტ.

დესანაშელტე, დარანგებენ ამე, ჩემდემდემეჰან დემჰან. აჰკენ აჰედ
 დანემბან, იგე იმანანტ: „არი საბა დემენბჟანჰენ. სან იმელჰან
 მანდემრეთა, არი დემემეტ, – იჰან – არი ამალ მანთენ, დესერბორხანთა,
 საბა დემემემეზ, ისერჰანთა, დესემებ“, – იჰან, მურანთა იკეტ.

ირეგ ამორა ითედრგელენ, ჰს-გე იმანანდჰენ, დირემანუმეცა, მეჰკელა
 დემდემებანტ.

უაწეჰან აჰანა დანბორხან, ამორა დეცანტ. დესანან, აჩე თაგელათა
 მანემბან, რნემჟან. იმემდემეზ, იდემენ, ჩეჰანდემან, დემეჰან
 დემეჰან, იფჰეს, აჰკენ იმანგებენ, ამორა დენაშელტ. დესანაშელტე,
 ლჰანა დემეჰან დელბანტ.

– დაწირა, უზრუნველყო, უნებჯაჟი იჩიე იყაუბან, აკვამა? – ლჰან, – აუტედი ჩიე უნებჯაჟი. იფს დანქაწათა დანლაჰადტ. მეზუკ წედიტ. უარს უზერბზირხაზეგ, აუტედი დაკეპ, – ლჰატ.

– შთა, უგზოჰანდირა იხსასემჰიზია, აუტედი დემჰიჰანო? – იჰან, იგე სანბეჟი მასტ.

აუ სმემთახ ათეძე დენაშიგლხენ, აჰკენ იზჰედოტ, „სგჰკენ! იშეგრაჰაჰლა, სარს ბზიძმთა იზბუზ სენბეჯაჟი. უიფს. სა სეზერბზირხაზეგ, უარს უაკ.პ. სა ადუნედი სგჰეზოთენ, სეზეჰეჰე, უარს უაკ.პ. უგზოჰანდირა, ჰასან. იწაუძეჰათა!“

– იწასემჰიჰათა ისეჰრჰემეზოთენ, სეზოჰანდირა, უსმენეს აკ.პ. „დაჰ“ უჰარჰეჰენ, სანბა უარს დეჰენბეჯაჟი; ზეჰარს დეჰემენ, დეჰაჰეზანბეჰტ, – იჰან, დეჰეჰტ.

– იგოჰეზოთენ, სგჰკენ, უანბა იზნირ, თამდთა უასკეპ. უჰამდერჰე! აწეჰადს უანბი სარს ზედჰარა ჰანდჰეჰლენ, ჩანგართაკ ჰალჰენ, მარს რეჰეჰე დეგჰლათა, სარგე რაჰენ სგჰლათა ჰემჰანბეჰა, აძე დჰაჰეჰასასტ. სარა ზაკეჰე ჰასრემჰეჰა დესგჰსენ, უანბა დანდემენბა, იგჰლთა დანჰასენ, იძეჰეჰეჰატ. უანბა, – სგჰლთა იგეჰტ, – იჰან, დენაშიგლთ. ჰარს ინაძანჰეჰე, ზაკეჰე იზემენბეჰა, ზაკეჰე დემენდემენბეჰა, დეჰატ. ჰარს დენაძან, იჩიე დჰაჰეჰერგსენ, დემენდემენბეჰატ. დანდემენბეჰა, დჰარმჰასენ, იჩიე დანქეჰენ, დემჰეჰეჰან, დემჰატ. სარგე სენაშიგლთ, რშთა სთაგჰლა, ჰანა-ჰემჰე სემჰეჰესტ. აუთსემჰეჰა რშთა სთენგეზო სანბარგატ. სთენგეზო აუტელა უტრთა დემჰაჰათა დენაზბატ. აუთსა სარს სეგეზემენრტ. სჰანენჰეჰენ, სჰამჰეჰელბტ. სეჰანბეჰეჰა, სეჰანგეჰე სანგან, აგე სჰანჰატ. სჩიე სემენ, ჰეჰეტოკ სრემენ, მემენგჰათა ჰამჰეჰეზოგან, სჰამჰეჰელბტ. სჰანჰემჰეჰეჰეჰართაკ სჰარენინ, ჩიეჰეჰასკენ, აჩიეჰართაგე ჰასკენ, სჰანბტ. აუტედი იშთარაგე უანბა იხანბარ გეგეზდერამ.

– შთა, აუტედი აკეზოთენ, უარგე სანბა უიაფემჰან, სანბა ტჰანერგან, სმჰა ჰასრუჰარემა? – იჰან, დემჰატ.

– იუასჰე-ნდჰთა, სა სჰათლთა სეჰეჰენიჰ, აუტედი აფჰე მურანდ უმანოთენ.

– შთა, ჰანბრუშთიჰან?

– ჰეჰე, ტაჰე ჩიეგეჰერჰეჰენ, ჰარჰე ტაჰე სრუხერჰეჰენ, – იჰან, დჰანერგჰატ.

მეზეჰე (sic!) აჰარა ანანჰე, ალგეზო ჩადემჰელენ, აჰკენ დემეჰლენ, რნებჯაჟი. დეჰანერგან სმჰალა, იმჰემჰედტ.

იმჰემჰესჰემჰარა, სთენგეზო მანენბან, სთენგეზო ირტ. იჰერგე, თემდელჰემჰე ლესარალა იკერმთა, მანჰე ჰანდჰეთა იგჰლან. აჰეჰეჰენ ინენ, აგას- მასტ. ფჰესჰეჰე ფემჰან-ჰკენე დჰამჰელენ, ალგეზო-გე აჰკენგეჰენალდელტ.

იყანაშეგლეზ, რთეძქას აწ-გც აფშეთა იკკეძტ. სჭკ-ენ იჯეძმან, „ათეძქას ტაკე სერფშეძკ“, – იჰან, დაჩა ზჯარა დენაშეგლტ. ტყანაშეგლეზ, ლგეაზუკ იჟაკ-ა შკ.ოკადნთა ნამაზ იჩფაჟს, დეწან. აჟგდ დანგეძა, ჯეძმან, დჰამ-გლწენ, რჩაზა ალგეაზ-ეძეჰტ: „არასჰა ლგეაზ-ძაკ ნამაზ იჩფაჟს დეწას, – იჰან.

– აჟგდ უნბა ძაკეზ, – იჰან, ალგეაზ-დჰამ-გლწან, რნგბჯაჰ ტყაჰ-ენაზ, დეჰ-ენახხგტ.

სჭკ-ენ ტყაჰ-ენაზ, დაჩა ჯანჯ დჰაშეგლტ. დანჰაშეგლ, სჭკ-ენ დჰაიწ-ჰატ: „უბანჰათეწ, უშეფაჰად?“ – იჰან.

დეჰაჰათეწეზეგ დეშეჰაძეზეგ ზეძმა თამანთა ეძეჰტ უოწგქან იჰაშეგლეზ აჯანა აჟსა იჰატ: „უნბა დჰაზეგზ სა საკაჰ. დჰაზეგ-იშთარა ძაკეშ ზაკე გეძხესეძმანატ; სბაზა ძაფშეთა დეზჰაზატ. «დესერცანუაშეჰტჰა»-თა უანჰაძეზარა, დეჟესთხეგტ. აჟსა სარ ჰედაჰა დეჟ სეზნრტ. აჟგეჰა იჰათეწთა, არასჰად იჰანი, ჯანჯ დეჟ უგლაკ. უსეცკრაჰანეს, სენაჟეჰკეგტ.

ჰედაჰათა ისეზნრი, არი აკა: შარდა წგეტთა სეფჰეს ხ-ენგეზა-ცა დესე-გრლქენ, დეგ-სეზჰარეჰ-ეხუამ. უაჰა-სკე-ფხანძარალა ისერცარეგე, იჰაჯერშეჰადტ“ – იჰანტ.

– აჟგდ გეჟესეძ. იყანგუ, სერბა-ჰა-ცა სარ მეშე-შეგეჰანკა დეჟეჰაზეგხენეს, უსერგ-გლგეტ, – იჰან, დეძ-გეგლტ.

დანძ-გეგლ, ალგეაზ, რცაზეგ „უზე-ჰანძარა სეჟესენეჰათა, უზე-გ უესსანუგეშთხუაშეგე. სეჟესენეჰათ“ – იჰან, დეძეცატ.

აჟსნ ინეძმერძაჟთა, იჰაზარა-ცა-ჰა (!) აჰ-ჯეგე ზჯარ იჰანგეჰენ, ძარ დერგეცატ.

ტყაცან, აფჰეს ლჯაზეგ დეჰ-ნაჰ.

– აფჰეს, სჰარჩა, სჰარგეზ! – იჰან, ილქეჰტ.

აჟსა აფჰეს იველგეშეგტ. „არი ისმანაჟს, დარ ითარწან, იძ-გეგლტ. სალაჰანბარეჰენ, სერშეჰაშეჰტ“, – ლჰან.

აჟსა სჭკ-ენ დემს-აჟთა, იჰაძან-ენ, იზე-გეშეგე აჰარა იჰატ.

იწგე-ახხეგუ ახეჟე-ენგეზა-ცა ჰაიხენ, ანაგწე-აჟეშ ინაშეგლტ. სჭკ-ენგე დერგეცან, ირქეჰტ. „სარ, სეზჰაძე, არი აფჰეს დესერცანხენეს, სკეჰ“, – იჰან.

ენგე-ჰა დერგემახეცხან, იწეჩჰატ.

– უც, შთა, დეჟეგეაზუაზთენ, დეგაზ! – რჰან, იწეჩჰაჟა, იჰაძარჰატ.

სჭკ-ენ აზ ალეძმანაჟს, დჰამ-გლწენ, აფჰეს ნაკკელა დჰალგემწასენ, იჰა აფჰე-ჰა დჰაჰ-ეძენ, დჰამ-გეგეგაზტ.

ანგე-ჰა „დეგეაძეშეშეჰტ?“ – რჰან, აწეშ დჰამ-გლგერშეშე.

დჰაძეგე დანგეძა, დჰარშთალტ. დჰაიხ-გეძაჟა დანალაგა, სჭკ-ენ ჩაცერგან, დჰაეძხენ, დეძეშეგტ.

აჟგდ ამეშთაზ აჰ-თანედ დჰარშთალტ. აჟგეგე აჟგდ ეფშეძთა დეძეშეგტ.

იწვევს ახლებს რმზნარაცაქა დმარარგანხათა, ენგზ ავბ დმ-
ინგმბტ, „სჭკენ!“ – ივან.

– უემცაქა სმგზ სფმთა უსმნგს იგსთაგმ, ტაკ. ჰამრსკა, – ივან,
დმარგზნენ, ენგზ-გგ დგთვან, ქანტ-ქანტლა დეგსგუამცა, სჭკენ
იშაპგ ხგვ მკვსან (!), მახტ.

აუგდ სვან დმანგმხათათა, ენგზ დგმცან, ივან კვდცატ. დერგვ აუწყა
დგკაპატ.

რმზნარაცა დმარგან, ლასძ იმან, დმამტგრგენ, დმარგებტ.
დგკარგზნა, მემმკ-ხემმკ ავა დგმთამკა, დგზნახტ.

აფკ.გს დგზმმგზნგზ ავან, საბგუ დგგაფხანტ; მგვთა დგვგმბტ.
ალგზნ, დგზცგზ, იმანგვტ: „უგმზნ მგვთა სგვგმბტ“, – ივან.

სჭკენ იმანგვტ, აუგს ზგქგზ, აუანა სჭკენ იგგმმუგტ, „სბა
სგდმანთა, ფკ.გს დგზგთა, სგმფსცახუამ?“ – ივან. – მამანთენგვ, ჰბა
დმარგზნთა, სმანგთა, დგნანგგვ“, – ივან, მბა დმამახენ, რმზნგვ დარგვ
ამგ იმარგრდახენ, იმანურგმთებტ.

აფკ' სგვამა მბა რნგბგამ. ალგზნ იფნგ იმანგგლბტ. აუწყა მგზკვამ
ჩარან-ზრან რჩაუან, რგან.

აუგდ სმმთან სჭკენი მბი იმგქ-გლბენ, რგფნგ იცახუან. აქტ
ინრგლალ, სჭკენ იგვ აქტ სჭკენცაქა ირდგრგენ, სჭკენ მან, ილზგმგენ,
ილანგვტ. აუგდ სკვგტ-ჰათა იგვალგმწანტ.

უანგვან ათან დმამ-გლწგტ. დანმამგვ, ილდგრგენ, დგგ-გრლან
საბგუამათ.

უანგვან სჭკენ მგვკვ ავა რგფნგ დანამკა, მბა ტყამანგებებ
სუნამა, ფკ.გს დმარგზნგს, დგმ-გქ-გლბტ. დგკაცუზ, ალგზნ იფნგ
დგდსგლგენ, ალგზნ-გვ დნამახენ, დგცატ.

დგკაცვან, აფკ.გსფა დმაროთენ, დმანგენ, დმანბტ. უგზ-გვგ დგზნანბტ.

ო. ფ. (18 წ. ს. ელზურგანიდან).

ჩაწერლია 23.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

9. ქანჯგ ქენა იგვა მინათ

„ქენა დამსგდამ“, – სვან,

ჩმანწკ ჩმასწად.

კმგვ მგვსმუან.

ლაუ ბგთნენ დმამგლ(ტ).

„მინათ, არან ბმამ!“ – ანგვკა,

სმამ-გლ(ტ).

სმად-ღოწენ,
 აშტუჯა სმკვი დაშად.
 „ბეჭა კვთა,
 ზჯაკვ ბრტენდა!“ – იჰად.
 სქა ნგევ-მეჭა,
 ლაბგაქარა შაცქრყა-მშან⁷, სნამ-ტქერგა(დ).
 სნარგუამცრა,
 ჯგათგ⁸ სნარგლარგა-მშა(დ)
 სარა ლახვდა!

სარა სეზბზეგ, ჯგათგ რტკსსა
 რქა რემდ-ძახრმად, რვა რემკახრმად!
 სეჭ-გ-ძამშაკ მათესხეზ,
 ჰბლალა ირეზენჯარენ;
 სეზრე მჰაკვდესხეზ,
 ჩ-ფრტცკ ნამარენ.
 უა, საბა, საბა, საბა ქენა!
 ქენა სეუფჰმკა,
 ლაუ იფა სეფჰჰნდა
 მა სეფჰჰა-მეჭა-მკაჯგ,
 სემახშახნდა,
 სარა აუგმ შსეზენმემდრეზ!
 სნარგუა – სნარგუამცა
 ჯგათგ რტბნა სელარგა-მშად
 სარა ლახვდა!

სეზზერგაზ აჯაწა,
 ჯაკ იჯაბთა,
 ურგს-იჯმშ-გ ნამძ(ტ),
 ჯვლფაკ იჯაბთა,
 სთო'ხკ ნამძ(ტ);
 შ-გლაკ თაბთა,
 ძელგუ-ჩარხკ ნამძ(ტ);
 ფენწაკ კვდებთა,
 კათან-ყაბაკ ნამძ(ტ);
 ქარყარაკ რმაბთა,
 დესთენ-აურაკ ნამძ(ტ);

⁷ სხვებმა „შაქკარგყა-მშან“ უნდაო.

⁸ სოფლის სახელია.

ზღ-შაპკე იჭაბთა,
 მეს-ჰესე ნამრ(ტ).
 ლაუ იფა დღუზე,
 ურეს იჩამშა,
 ადიგე იესულჰა, სარს სეესულჰა – ტაკეზე
 ტაბანანაგხტაზ?
 სარს ლახტა!

არხაღ იფა,
 ხეკ უჭასად⁹!
 აჟი რსა,
 ჟე-მეჟადუ უჭა(დ)!
 სარს სეესეს დალუ,
 ჰა-ჰეხრა სანია(დ)!
 სეჟე-ლაძე იჩამშა,
 ყუბრნა ძე ნამრ(ტ)!
 სნარგუა – სნარგუამცა,
 სარს ლახტა,
 თაჰანაკ სნარგელ(ტ);
 „დებანჯაბ“ – რეჰან,
 ბლა-ჰაჰაჰუკ სლექნარდელტ;
 „დებანჯაბ“ – რეჰან,
 დანგუკ დნარდელ(ტ);
 „ლულაბ“ – რეჰან,
 თანაჰაკ ნარგელ(ტ);
 „ლულა-ხაბ“ – რეჰან,
 ბრუსკ ნარგელ (ტ).
 სარა ლახტა, დეშეფაზურა?!
 „ყუბრანბ“ – რეჰან,
 ნეჟეჰაკ ნარგელ (ტ);
 „ლაგანბ“ – რეჰან,
 უადა-ბლგკ ნარგელ (ტ);
 „ჰეზაბ“ – რეჰან,
 ბეცაგანაკ ნარგელ (ტ);
 „გაბანბ“ – რეჰან,
 შეჰე-მამაჰეკ (|| შოუჰე-მამაჰეკ) ნარგელ (ტ).
 სარს ლახტა, იშეფაზურა?!

⁹ წასცდა: „ხეკ უჭასად“.

ც-ყარაკ რგმაბთა,
 წ-ეშა-ზამ-გებ, აწგა კ-აგა,
 ხ-შაპგ აწაბთა,
 ხ-ჟაკ რეზნცაღად;
 ხ-მწაკ ირჟან,
 ძამწეწხ-მეშად.
 სარს ლანგდა,
 თაჰანა-მცგრა-მშა
 სეშანახ-მეშად
 სარს ლანგდა!

გ. მ. (64 წ.)

ს. ელბურგანი, 25. V. 1941 წ.

10. ბაყ-ბაყ

ბაყ-ბაყ-ჰა ზამ. დანან. ბაყ-ბაყ თჟაყრან. იჟარს გემდნაშაბტ.

ბაყ-ბაყ აძღლეუ ძამდესტუნ; შიგლა-მაჰკ შანიგუან. ქ-ფეიცც აშგლა შიანიგუან, დემბტ.

აქ-ფეიც „ბაყ-ბაყ, უბანცუხ, სარს ასემშამაძ უზბემ(ტ)?“

– ისჟაუა იგსგმამბტ.

– შთა, აწ-რა იჟთაჟუ?

– ახრა სთაგებ, – აქ-ფეიც დემჰი(დ).

აქ-ფეიც რფნე დცახტ. შ-გნზუგქე შამგტ. „მა, ბაყ-ბაყ!“ – იჰან, შირთტ. ბაყ-ბაყ იფჰეს ლფნე დშარბტ. იფჰეს, დჟამახიზუ, დგ-გრღნტ. უადდრშანა აგებ. ძალალწნტ აშ-გნზუგქე ლარს. ბაყ-ბაყ დემ-გქეღლბტ. ბაყ-ბაყ, შებჟან ნნამ, დშარბტ.

– ძახ. აშ-გნზუგქე! – იფჰეს ილემჰეტ.

იფჰეს დემტ ახრა, აგებ. იჟალალწნ, ძალღგენგს. ილჰაშთეღლენ, დჟაცან, აგებ, შ-გნზუგქე შილან, ლთრტ.

ბაყ-ბაყ „ჰანგებრწატი!“ – იჰან, დგწუტ.

უოწგან ირჟარს იგრანუამ. უადდრშანა ფსლაცაჟრა დცატ ბაყ-ბაყ.

დჟაცან, აძ' აფნე ფსლაცა რკუან შ-გჰკენცა.

დრგჰანტ: „აფსლაცაჟგა შანგს-თ, – იჰან, – სგნასეფ სგრგებუაშტ!“ – იჰანტ.

ფსლაცაჟგა შირთტ. ბაყ-ბაყ აძრ ითეფტ. ფსლაცა ხუც-ჰკუნე შათ-ნაგტ. აშ-გჰკუნცა გქჩრატ. „უნასეფ ჟამაწალუ, ბაყ-ბაყ!“ – რჰანტ.

უადრშიანა ეთათეფხტ აფსლაცაკგვა. ინთეფჟ ასკან, ფსლაცა-ჰკუნუკ აკუმკა, ფსლაცა დგუჟ მათეფგნტ.

უადრშიანა შგ-ჰკუნცა „არ ტაკჷ ჰათ ჰარა, ბაყ-ბაყ!“ – იჰატ. იგემდმეჟტ. სჰკუნცა დმარყეფენ, ამგ-კარგ ჰკუნ დაზმანტ. აფსლაცა ირყნტ. ნალყგთ-ნალმას იბნტ. სჰკუნ გეეთტ. დგმჰატ: „მჰასგთ!“ – დგმჰან, იგემდმტ.

უადრშიანა, დგმ-გქელტ ბაყ-ბაყ „ისტრუამტ“ – იჰან, თქან დგუჟ დაზნტ. აფსლაცა ჰკუნ მათგმტ. ათქანთედს აჟრ მანდჰტ: „ათქან სგწეფდტ, აფსლაცა მასგთ!“ – იჰატ. რთტ ბაყ-ბაყ. ბაყ-ბაყე ათქან დგწაგელტ. ათქანთესგე ნალყგთ-ნალმას ნამანგენ, დგმ-გქელტ.

ბაყ-ბაყ სათჷ იმფრტ (sic!). სათჷ შიმფრუემცარა, დგჰაყრახნტ. ათქანთეს სანბჟთა დგმანგნტ. ბაყ-ბაყე აყგლ გემამზტ. ნალყგთ-ნალმანგე დოუტ, მგნგეჟგე, ათქანგე დუტ, უადრშიანა დგნასგეფენ ჩანტ, იგემდმეჟტ.

ხ. გ. (58 წ.)

ს. ელბურგანი, 25.V.1941 წ.

11. კუმზცა ჩვარა

სმგნ მანტ. ალასა ჰსუმტ. სარა კუმზგსკ ალასა მალსხუამტ. უოწგ ისერტეტუნშტ, აცგვა ჰესხუამტ, ისკუკუნშტ ალასკუგალა. სგკუკრაგე სნლგა(დ)ტ. ქეცყაგა, ლაწყაგა მჰასრუტ. ისწყუმტ. აწყარაგე სნლგა(დ)ტ. უოზგ ისხგხუმტ, დადგრტ, დადგრლ. ისგმანბთა. სხგხარაგე სნლგა(დ)ტ. უოწრ ისჰანუმტ. აჰაწგ ლაბა სგრგლტ.

ისჰან, ყალ-ყალგ მალასრგსხუამტ.

აჰნ წათა ისხგხატ. აჰემგ რეწა ისჰანთა ისხგხატ.

უოზგ ასრ აფსანჩი ირკგლგზდუმტ. უოწგ ნას, სნლაგათა, ისსუამტ. აკუმზცა ჰანლგატ.

აკუმზცა ისწუმტ, ისსუამტ. უოწგ სგკუმზცა მანასჰატ. უოწგ ისსათა, იზდა ხგხუამტ აკუმზგ.

მთქმელი 70 წ.

ს. ელბურგანი, 25.V.1941 წ.

12. ჰაჯა

ჰაჯა სასკე დეზოზინ; ჰაჯა ქეთ დეგერგლანამეზტ, ჰაჯათა დეზოზინ.

ჰაჯა რასა „ბახსგმა უზოზოგლანამეზტ!“ – იჰან, დცადტ აქეთ რეფნგ. ბახსგმა-სინყვ ჰარლთაღ (|| ჰარლთ) ფჰესკ, აქეთ დანტათა. იჰან-გჰეგად. ინაქეთა იხნეგერგლენ, აცჰამეგ დჰანქელტ. ალანკ დეჰჰიტ: „სკაუმრანჰან, სკოუმრანჰან!“ – ჰა. აჰენა დჰანქელტ. აჰენა დჰანქელტ, დჰანქელტენგ, წეგრჰკ აჰა გგემანხემეზტ, დეჰჰანტ. აბახსგმა ზოთაზ აწჰა, ფჰანთა აჰაფანტ.

ჰადერჰანა ჰაჯათა იუბჰა, დეგეზოკტ. დეგეზოკენ, ალანკ დეჰანცაზან, ათამჰქჰა ალანკ იფნ დანუდმთ. დანუდმთ (sic!), „ალანკ თამჰქჰა აჰაზ დეფსჰან, ისთჰ ალანკ“, დჰანქელტ. ჰოზ.გ ასას იფნგ დჰანქელტ. დჰან-იხენ, „ასას, ბახსგმა გეუზოზოგლანამეზტ, სკანჰან, – ალანკ თამჰქჰა გგემანხემეზტ, – სჰან, სეგეზოკენ, თამჰქჰა ისთენ სჰანქელტ“.

ჰაჯა კანა-ფჰესგჰა დლგჰან. დეგეჰანაჰჰანამეზტ. აჰენ დეჰანაჰჰანამეზტ, დჰანქელტენ, დეჰანქელტენ, ზანქ დეჰანდ. აფჰესგჰა დეჰანქელტ, დეგეჰანამეზტ. დანქან აცჰან, დეჰანქელტ აჰანა, ლანქელტჰა ირეჰჰან: ჰაჯა სანქელტ დენგეჰანდ“, – ირეჰჰან.

აჰანქელტჰა ჰაჯა დერჰანგ, დჰანქელტ. ჰაჯა აცჰა დენგეჰანგ, ჰანქელტ დეჰანქელტ. ჰანქელტჰა დენქელტ.

– ჰო, უზოჰანქელტ! – იჰან.

– ზოი უზოჰანქელტ! – იჰან.

– კანა-ფჰესგჰა დჰანქელტჰა მთა; სეგეჰანქელტჰა იუსენა!

ჰაჯი ირეჰჰანქელტჰა აჰანქელტჰა ისეჰანქელტ; აჰანქელტჰა ირეჰჰანქელტჰა ჰაჯი ისეჰანქელტ. აჰანქელტჰა აცჰანქელტჰა დეჰანქელტ, აცჰა დენქელტჰა.

აჰანქელტჰა ჰაჯა ირეჰჰანქელტ. ჰაჯა დეგეჰანქელტ. ზანქ აჰანქელტჰა დჰანქელტჰა, ჰაჯა დანქელტჰა, რეჰჰანქელტ. რეჰჰანქელტ, აჰანქელტჰა ჰაჯი ირეჰჰანქელტ, „უზოჰანქელტ!“ – რეჰჰანქელტ, ნარდგელტ.

– ზოი იუბანდ! – იჰან, ჰაჯა დეჰანქელტ, გერდერან.

– ჰაჯა დეჰანქელტ-ჰა – ირეჰჰანქელტ.

– დეჰანქელტ. აცჰა აფნგ დენქელტჰანქელტ, – იჰან.

ინეჰანქელტ. ადერჰანქელტჰა აჰანქელტჰა დენქელტჰა დანქელტჰა.

– დჰანქელტჰა, – იჰანქელტ, დენქელტ.

– იჰანქელტ, დანქელტ; ჰანქელტ დენქელტჰა?!

დერჰანქელტ, აჰანქელტჰა დანქელტჰა. ჰანქელტჰა აჰანქელტჰა დენქელტჰა. დენქელტჰა ირეჰჰანქელტ, აჰანქელტჰა-ჰანქელტ ჰაჯა დჰანქელტ, დანქელტ. აჰანქელტჰა-ჰანქელტ ითანქელტჰა რეჰანქელტ, დანქელტჰა; დანქელტჰა აჰანქელტჰა დენქელტჰა. აჰანქელტჰა დენქელტჰა, აჰანქელტჰა „ჰაჯა „დერჰანქელტ, რჰანქელტ, დანქელტ?“ – რჰანქელტ. ჰადერჰანქელტჰა აქეთ ითუ, აფჰესგჰა ჰაჯი ირეჰჰანქელტ:

– უნბმანბ? – ჰაა.

– ად, ზემენამა ბამაზ, ამწახ უას შარდა წაბ. მარუცუამებთენ, ზაყარ უზმანცუამლაკვრ,¹⁰ მწაბ.

– იმეფაჰფუმე? – იწმანბ.

ინდწმან ამან, „სწანცაქა ს.შეთა, ამე ითას.ერგს-ერგქენ, უასა შარდა ს.ეზმარცუამბ.“

რწანცაქა, არწა ენმანთლბ, ირშენ, ამე ითარფსტ. ითარფსან, მაგტ.

სწან ჰაჯან ითმაცაფე, აწასაქაფე ნამან.ენ, აქეთ დეთწმანბ. ბეჟ-სგკ.შა ჰაჯან აქეთ დეფათმელბტ. ბეჟ-სგკ.შა წწამან, ჰაჯან სანბეჟთა ჩადმეფლენ, აქეთ დმანთლბ. დმანთლენ, აზჯაკ იფერუამ, აზჯაკ (ამარ-დამე) ირუდტ, „ჰაჯან სკეპ“ – რეჰიტ. დმანარქენ, ჰაჯან მკ.თა დმანწმტ. ხე-მეზეკ აწანა დთან ჰაჯან. დცანბ, უადერმანა დემექლანბ.

თ. ჰ. (75 წ.)

ს. ელბურგანი, 27.V.1941 წ.

13. ✠

აჰკე ხეუ-ფაცან რმან. აჰ დეჰმანამენ. „სწკენცაქა მანდ!“ – იჰად. ზამე დცან იმანდად (|| იმანდად). აჰ აჰამან აფან დემტან. სწკუნცაქა მანდებ, აჰ დემწმანტ: „მამეგლუამა?“ – იჰად.

– მამეგლრმანდტ! – იჰანბ.

უოზ.ე აჰ დმანწმანლენ, სწკუნცაქა დმანრცაზ.იტ: „ფსე ზეგლუ აჯალ რმან. (ზემკარა) ნეყარან ს.ცუმთენ, არი აღანეყალა ს.ემცან!“ „მამე, იმ.ელწმანამა?“ – იჰან, სწკუნცა მანდაზ, აჰ დემწმანტ.

– იმ.ელწმანამტ! – იჰანბ.

აწანამცა ზ.ებ-მემეკმა დნედტ. ზ.ებ-მემეკ ანწე ამან, აჰ დეფსტ. დენფს მან, დეწარწაბ. რუსქაფე კაფე მან.დამქმტ. ხე-მეზეკე იწტ. აჰბ ნეყარან დეცარნგს უამა მადმეკვლემტ. დემექ-გელიტ. მბა, „უმცან“, ანქანგმკანოლა, დეცუმტ. ბჟან-ბჟემემე. იმ.ემდსტ. იმ.ემმემესუან, მბა იყანგმკან, მქს.ატ. მბწყ.ა ფმანთა იმ.მანთა, ჩ.ფუმარეს, მალამანთთა მქს.ატ. ჩუნკე ჟ-მანთა მამიტ. უამ გწამ. აჟეგე ირმან, ჩ.ფერმემტ.

ამწყ.ა ზწ.გზ, დმანბტ. დენარგლანგან, აწამაქა იცან, ზემმანთა ილმტ, ამადრგ აფსცაქა თალფსატ. ამ.ეაფე, ამან რენე ილერცან, ირგლალეჟტ.

აწანამცა აგუმანგე.გე მამ იხანბარ გემანბეჟამ. ხესგკ.შუმე რაყარა წტ, იხანბარ იმანბეჟა.

¹⁰ თქვა აგრეთვე „ზაყარა უზმანცუამლაკვრ“.

აგუბუანტეწი ჩიცა ფუმენჭაზა ნადხენ, დემტე-ელტ. მაშ დახცაცაზლა სკეპ, დეზლაცაზ.

მაშა დეგარმეზ აფნე, ინამტ. ინამნ, ჩფერმირტ აუთთეგ. აჩუნგე მამიტ უუჟეგე, ჟე თათა. ირტამტ აუთთ აგეფეგე აჟ.

აფჰას (sic!), აფვა აგეფე ზმეზ, დმანხტ დენარელაგან, იველმშატ; აშადრე აფსცაქა თალფსატ; აჩეაგე აჩან რფენი ილერცატ.

ამძნ დმანხატ უოჟე. ვაბეჟ ჰკენე მკეპ. დემცაქა რხაბრ ზაკვე გეჭახტამ. აქეთ იშათახზო, ჩიცა სეგეჟაკ შადდეკელტ. დემტე-ელტ; დემცაქა ცაცაზ, დეცატ. დენამტ აუაყ, აჩუნ აფნე ჩფერმეძე; აჩუნგე მანგერხენ, აჟე რტატ. „ჰამტესნახ!“ – იჰატ ვაბეჟ ჰკენ. იშაცაქა იგერემტეტ, იგემტე-ემელტ.

ვაბეჟ ჰკენ აფჰეს ლთემე დენამელენ, ას ამდღწარა დეწაგელტ.

აფჰეს დმანხენ, აუთთეგ იველმშატ. ვაბეჟ-ჰკენ ასამდღწარა დემეწაგელაზ, დმანხატ.

აფსცაქა აშადრე ითალფსატ. აფჰას, ათემქა შალღერგახტაზ, ვაბეჟ ჰკენ ასამდღწარა დეწაგელათა, დშალრუტ. ვაბეჟ ჰკენ დშალკენ, ლემყა-ჰაპარა დეგეალწატ. ვაბეჟ ჰკენეგე დელგან, აჩეა აჩანქა რფენ ილერცახიტ.

აუაყ ბეგეკ მძან, ვაბეჟ ჰკენ დეჰალჰან, დაულეშით. აბაკ დეთა-მსაუთთა ანტე¹¹ დაკეტ. აშაკა, დეზლაჰაპაზ, ანტე მაფნახენ, დეკამსაუთთა არელა დშაკასატ. დმანხატ აბეკ დვალტ. დეკალენ, ცეცარანწა, ფათა-ნაჯ ჩადერსა, კაკერსა იტემცა, დემმე-ემსიტ; იყარქელაუა, დეფხი(ტ).

ჯმან ჩაკ დდინატ.

– ჟო, უზაჰატ! – იჰატ.

– ბორე უმემხატ! – იჰან, დდერწატ.

აჯმანხა ვაბეჟ ჰკუნ დდემშატ: „უაბაყაზ, უზაწირა უარა?“

– აბარი სკეპ, აბარი სკეპ. სანცაქა ფჰეს ილმეტ. სრ-ფუმენჭიერ მეჯ ლმეტ.

ვაბეჟ ჰკენ აჯმანხა დდემშატ: „არი აფჰეს ილკემათა და ილმემათა იუდგრუაა?“-ჰა.

– დელუმნეს გეულწერემ, აუასა დენაუახენეს, ულწეპ. დემნაუახამ არი სკეპ: ლეჩქაქა ცანტე აფნე უნამპ. უანნამარაჩან, არასქა ფეჟეჟე; არყან აჩეკ ურემეპ ყლარ ხენჭაზორ ხბათა.

აყლარ ხენჭაზორ ხბა იბლა მკედრმან, აჩქა რფენე დცატ. აღრა ანდერქეასა, აჩქა შარტლყატ. აუთთ იგერეკამწატ. აჩან რქეთა დრელალენ, ანაბლას ყლან ჰკენ მაკამწატ. დაქლან, აჰან ჩამმანხტ. ანაბლას აჩკენ აბეკ დეკელნაგატ. უადერმანა ანაბლას ლარს ლფენე დცახტ.

ამამი იჟეტ ვაბეჟ ჰკენ. ამამა დეთაგელტ. დეთაგელენ, აღრი ირქაცატ. ირქაცან, აფჰეს დმამელწატ.

¹¹ ა ნ გ კ . ასე განმარტა: „აბეკ მაჰაგელუ მჰე“.

– მოუ, იუჩფაჟა, ზაწრა ჰადაუტესხაზ, ულა მჟაწალუა, ზაწრა? –
ლჰან, დენაშეღენ, დეცხტ.

მათედრქაცახენ აღრა, აფჰეს დათაჰამ. გლწხენ: „იუჩფაჟა, აწრა,
ულა მჟაწალუა, აწრა?“ – დეთანაშეღლხტ.

იხფახუ მათაირქაცახტ.

– იუჩფა, აწრა, ეხწა?! – ლჰან, აჩე სანბეჟთა დასტ დასენ,
დენაშეღლხტ. უოჟე დეგჰამ. გლწხენუამ.

ჰაბეჟ ჰჰენ დენაშეღლტ. ლჰაბრი იგან, აჯემბლგ დეჰეჰაჰაჰ. მჰან-
ხაზ, ინაპი მჰე. გდრშაჰ; დღესეჟა დანაგაჰ.

ნეხა ლჰ. იტ, „უწაჰა დეჰყან თათართუფ ფანჯა სან, – ირჰაშთა –
ირემჰახეჟა უორო უჰაწეზთენ, სარა სემეჟუფჰესხარა!“

უოჟე ლჰაბრა (ლჰაჯე) ჰაირტლახტ.

ჩეღღერგეჰახტ, აგეხტ, ჰაწათა დნალახტ. დენალახენ, სარაგრა
დციტ.

არმელ ბანაკ დანჰათა, მაჰან, აჰთ იფჰეს დედედრგარა ითაჰახტ.

„ფჰასჰე ჰემგარა ლუაშთა დანჰან, „სა დჰაზგუაშაჰ“.

არმელ ღა დედრგეჰაჰ, აღბა ფშაჰათა ირჩფაჰ. ათენჯეზ იგეჰეღლტ.

აფჰას აღბა ანგე. ცაშა დაზგებჟაჰ. აფჰას აღბა დანჰაწათა,
დჰამ. გე. გლტ. არაზ დჰაიტ. დჰაინ...¹²

თ. ჰ. (75 წ.).

ს. ელბურგანი, 27.V.1941 წ.

14. აყელ-გარა

ჰაწა ბზრგ ფა ზამ. გე დგემან. უგდ ფა ზამ. გე რმაზ, ლანგა-ჰა დგფხუნ,
მოუმზარ რხეზ გე. გე. ჰემბტ.

უოწგჰან აჰკუნ (საჰ აჰათა) გაუთთა იბაჰ. აჰეთ აფნგ ითაჰახ აჰბაცა
ბზიჰა, მაზედან, „აყელ ჰასაჰაში, ისე. რჰან სანა!“ – იჰა. იდერჰაჰტ მბა,
აყელ ჰადაჰაში, „აბარაჰა უცარგე. ენ, აყელ იურუაშაჰ“.

უოწგჰან აჰკუნ ლენრჰა ნამახენ აჰ აზანჰათა, ჰაზგმჰაზ, დცაჰ.
დნემ, აზანჰ. აფნგ ზამ. გე დგდგეღლენ, დგმწა(დ)ტ. დგმწან, „აბარი აჰაწა
ურდგეღღრგე. ენ, აყელ ჰაუითაჰ“, – იჰა. ტ.

აჰრ იზგმჰაზ, იფნგ დანგეღლტ. დგზხცაზ, დჰაიბან, დედრეგაჰაჰ.
უოწგჰან დჰაწაჰ: „სგჰკენ, იუთაჰუ, აწრა?“ – იჰა. ტ.

– აყელ-გარა სჰადტ, – იჰა. ტ.

აჰრ იჰა. ტ. უადერჰანა: „უოწგ, ახაშა შებჰან ამაჯგეთ აფნგ სცუმბტ.
აჰაჰა სარა სეფადშაჰ დჰაწაჰა. დანჰადრა ჰან, სარგე უარგე ჰადწალუ-

¹² დაუმთავრებელია!

ამთ, ამაჯგტ აფნგ ჰვუმთთა. ჰანმანწწხრა მან, ჩაჰდერგმ.უმთთა, ჰადერჩუმტ. ჰანჩარა მანგე, ანჩაგუმ.მააჟა აჰან, უჰა მანთოუცარა აჰან, აჟრ იკაცათა, უნაჰგ აბარასა¹³ იჩფა!

აჟრ დაზემდერმ.ათა ინაჰპ არსა² იჩფატ. ამგე მათარცან. იჰაგე აძგ შთაზ, ინგრეხხტ ალ აგან.

უმწგან ანახტ დეზსასგზ, „აბარასა ზჯარა იკაც.იჰან!“ იკაიირცატ.

უმოხ. იჩაიხტ დარა რფნგ, დეზსასგზ იფნგ.

უმოდერმ.ანა ხ.შა.აფნგ ამაჯგტ აფნგ აჰარგფ დჰარგლალგნ, ხერბგზ რმათა, „სემგშიტ, არ იზლასხხრა, ჰასფვკ მასგსთ!“ – იჰატ. აჟ სჰკენ, აყელ-გარა იცაზ, ჰასფვკ რმან, ითატ.

აჰარგფ იჰატ: „ს.ჰამერმ.გ! არ სჰასფა, სასგკ დჰამან, აჟან ჰანგც.ხ, ასაბრ ლეფსგ.და ფეფყტ. სჰასფაგე იგან, ერგე დემგ.ელხტ. უმოგ, არ ჰა იჰაჰასფაჰთა; საბრ დეზშეზგე, არ აჰკეფთა, სეფჰკ.სფა ლაშაფსა საურა ათაგკ“ – იჰატ.

უმოგ ფადმაჰ იზამესთითელ, დეზსასუ, მაც. რგმთან, უადერმ.ანა ხ.შა დჰადედალხნგს.

იფს.ემარა დჰადგელხტ.

ახ.შა ანჰად მან, მარა, აფათმაჰ იზამესთითელ, დჰან, დჰამგლტ სჰკენ იფნგ. იგლფა აცართალე ამაჯან მანგჰატ, სჰკენ დემმაცა.ააჟათა; „დეუბჟატ“, რემჰ.არა სჰაზ.

უმწგან „აჰ, სგელფა, უარა უს დგუ უფგრაჰ. უდააჟალ. ჯოუფთა იუთუაშია?“ – აგლფა დაწჰადტ.

აგლფა მაჰიტ: „სარა სგდააჟალ. მასჰ.აჟა, აჟრ აკა: საზა მცკეს ჰაწა ბზრ ახ.აჟ. დეგტამშტ. მელჟ.თი იჰამაზ, „ჰაჯ-ჩფარი“ – იჰან, იჰიგენ, დჰადტ არაჟა. დანჰად აჰან, არა ფადმაჰ იდალილ (იზამესთითელ) დჰარდგელგნ, აჟრ ფშმთა ს.ჟა ითენ, ადალილ ჰაჯ-ჩფარა დემშორტ.

დჰაგენჰ.გხენ, დმ.ჩაიხტაზ, ადალრლ იფნგ დჰამმაჟთა, იფსგ.და ფერყტ. იფსგ.და იზლაფერყგზ, სჰსფა აკონვერთ ითეიწან, ადალილ სფნრ ინადგდრგხტ. აჟრ იშთარაგე სჰკსფა ნგყ.გზგმტ.

უმოგ, საზა დეზლარშგზ სჰსფა, იზწ.გზ, იკეხტ. შთა, საზა დეზშგზ, აჟთ რაკ.ჰ. საზა იშაფსა საურა 'თაგკ“-ჰა.

აჟგყა სუდ აჟ.ერხან, ხ.აფშთა მილუნკ ხუთა იზგრჩფან, აბ იშაფსა 'გაზ მარჟ.ერხენ, სჰკუნ ირთხტ.

მაზა დმაზგაზ, აბ იშაფსა მანგენ, დჰაიხტ.

ყ. აჟ. (81 წ.)

ს. ელბურგანი, 27.V.1941 წ.

¹³ ხელით უჩვენებს!

15. იხარხატ უფხვზ!

ჭკუნვ დაფხაჲან. უსთაზ იფნგ დცუნთა დფხაჲან.

სუაჲ დანგცხ სჭკუნ, დანი დზი რფნგ დემტათა, ფხვზ იბაჲტ. აფხვზ იბაზ, უსთაზ დემკუნგს დცაჲტ.

დემკაჲტ, „ფხვზ ზბაჲ“, – იჰაჲტ.

„იხარხატ“ – ჰათა იფემკაჲტ. „იხარხატ“ დანემკაჲს, ფხვზ გემემკაჲტ. დანი დზი რფნგ დჰანიტ.

– შეჲტა უზცაზია უსთაზ იფნგ? – იწჰაჲტ.

– ფხვზ ზბან, დსკუნგს სკუნ, სეზცაზ, – ანგმაჲ შან, დანგე დბაგე „იხარხატ“ გერემკაჲტ.

იწლჲა ჰკუნგე ნამაზტ, იწრგ ჰკუნგე ნამაზტ, იწზაგე ნამაზტ. ახსჲ დეტწტ აჲრ.

უსთაზბოკ დჰადრუტ. აჲრ იფნგ დფხაჲამცა, დგრა ბზრ ჰადრუტ.

უოწგან სმარა ზლაჰაჰკარგწულა ჲაკ ჲაჰაგე ჰადჲან; სმარა ზლა-თასაჲლაგე ჲაკ ჰადჲან. ჲლაჰანწკ აჲათ აჰ-ჲაკ ედსუნ.

აჲრ აყარალჲა უსთი ირჰფაჲტ. ედზაჲტ ფადმაჲტა იყაზ ზემლა. „ართ აჰ-ჲაკ ირემჰანაჲ?“ – ირჰან იწჰაჲტ. აყარალჲა რეჲაჰაჲა ზემჰაჲა Ბაზუთა ირჰჰაჲტ. იდგრაჲითა ზამგე დგჰარგლემწტ.

უოწგან აფადმაჲჲა, არი ზდგრაჲა, ამსელმან ფადმაჲგე სურუს. ფადმაჲგე, რეფცაჲაჲა რრთნგს, თემტა დარე ითაჲტ სფმთა ირთნგს, უნასა რჰფაჲტ. აჰა უგზგ იჰანხანაჲ?

აჲრ სჭკუნ იუსთაზ აჲასა იჰაჲტ: „არ სსფნგ დსჲუ სჭკუნ დსგრფხაჲა დჰა ზამგე გეჰანემხანაჲ. აჭკუნ დგრა ბზრ ზომუ, დეჭკუნ. სეგმჰა, დჰაზდთა!“ – იჰაჲტ.

უოწგან სჭკუნ იფნგ ირშთრნ, დჰარდატ. დჰარდან, იწჰაჲტ სჭკუნ: „ართ, აჰ-ჲაკ ედსუნ, ირმაჰანთა იუდგრუაჲა?“ – რჰაჲტ.

აჭკუნ „სესემთრ, სსჲაჲაჲა Ბასსეგრგ!“ – იჰაჲტ.

დცხენ, იჰაჲტ. უოწგან დჰაწლან, ისჲაჲა დგრაფმენ, აჲათ აჲა-ჲა ირმაჰანაზ, ჰადჲუტ.

აჲასა რემკაჲტ: „ართ აჰ-ჲაკ, ანგკი აბაკი დჰადგრიზ, ედცაჲ. აჰბ დემსჲაზ, დწბ დეფსგტ. დანფს აჰან, ითაგჲაჲა მგჰლა დენამაზენ, ზაზ-ზადჲა დენგე-დედუნ. უოწგან აჰბაგე დეფსგტ. აჲრ სკგ, აჲათ აჰ-ჲაკ ზედსუა, აზალმგლა ინგე-იგაზ აჲაზ“.

ჲა ჲრ აჲგლა იმაჲ-დგრაგტ. აფადმაჲჲა რეფცაჲაჲაგე რრთაჲტ; დარე ითაჲგზ სფმთა თემგე რრთაჲტ.

უდგრაჰანა იზაზუმიცა აფსელმან ფადმაჲ იჰაჲ დგხან, ფა დჰა-ლრუტ. სურუს-ფადმაჲ იჰაჲგე დხან, აჲრგე ფა დჰალრუტ.

უოდგრაჰანა ასაბრჲა ინგე-ჲა დალაგაჲტ.

სფსელმან ფადმაჰ იფჰა ლფა ჭკენ დჰაჰენ, მბა იბჰა დჰანგელტ; ანაგეწ სურუს. – ფადმაჰ იფჰა ლფა ჭკენგე იბჰა დჰანგელტ. აჰგჯგე შგგლაზ, დეჰეჩჩატ დარს, რბა.

ითანგ.ზ.ცაქა აჰგჯგე გგლან. აჰთ იჯარშატ.

– ჴარს, ტაკ. უზეჩჩაზ, შაჰჰაჰ! – რჰატ.

– იგ ს.ასჰარემ, – იჰატ.

– იჰაუმჰკა ეგაურემ!

ირემჰტ უოწგჰან: „სარს სანი საბი რფნე სმგცაზ, ფხეზკ ზბან“, – დანემჰ. შან, აჰგჯგე „იხარხატ უფხეზ!“ – რჰატ.

„იხარხატ! სემჰჰარგენგეზ, სარს ჰარს ჰალგუნ. ფხეზთი იზბაზ აჰრ აკენ იჰატ: სმარაგე სემედრჰკლა მჰათალთა, სემედრჰკლა ითგწხუათა იზბად; უოწგჰანგე სმგზ სემედრჰკლა მჰათალუათა, სემედრჰკლა ითგწხუათა იზბად. აჰ აფხეზთი იზბაზ, ართ აჰგჰკენცა, ეხწა სგბჰა მჰანგგლგეზ, რჰკაჰ.

სარს სგზჰამგქელგეზ, სეუსთაზგე «ფხეზ ზბად» – ანგჰკა, სანგე სზბაგე «იხარხატ!» გ'გრემჰჰატ, აჰრ აკა, სგზჰამგქელგეზ“.

იჰეფჰესგცაგე, დაცჰკვა, აჰსა ირჰატ: „ან დგუმთა, აბა დგუმთა, აჰთ ზჯარს იწათა იგაურემ. ჰარს იჰაჰგებთა თენჩთა ინგყ.ჰაგაბ“. ირემთაჰინ, ირგახენ, თენჩთი იდგრბზაზუმცარა, ახრთ იცახთ.

ყ. ჴა. (81 წ.)

ს. ელბურგანი 27.V.1941 წ.

16. ლოჰ-იფა დანდგქ

ბიბრქთ ჯანათაშ¹⁴ დანთაზ აჰან, ლრ-იფა დანდგქ ს.აზგჰთა დჰარა-ღუნ. ლრ-იფა დანდგქ მურადთა იფჰატ, ჴაჰგკ დჰაჰაწგესთა, ბიბრქთ ამიჰარნგს.

დასენ, ჴნგკ გდრგე რცთა, დჰამგქელტ. აჰრ აჰაჰ, დანჰამგქელ, ბერქთ აქეთ მჰათგწენ, ხეუ-ჰაცა სარანცრა მამგქელტ. ასარანცრა ბნაჯ-მაკგე რშენ, იგენჰებრა რემურადგეზტ-ჰა იკლან, იგზგმცახტ. აბნა აფნგ რლაფხარნგს, მურად რჩფატ. აწგხ ჯასგ ნამატ. იშეცაზგემცა, ბჰგკ მარმატ. მჰაფმგზთენ, ლრ-იფა დანდგქ რრგე რცთა, აქეთ ამიჰარნგს, დციტ. აზეუ-ჰაცა მჰაგ.ზ.აზან, აზამგ აქეთ დსურემთებტ, ხაბარ დემრდგრნგს. აჰგჯ რეჰაჰაჰაგე მამთარწან, არ ირგლახესგჰა მლაგად. აჰგჯ არ შემთა ნამზბა ირემსლუამცა, ირკგტ. შემთა ნამზ რებგეს-მალ-გან აჰგჯგე ფლ ენთა ირკგტ.

¹⁴ ადგილის სახელია.

ლორ-იფან დანდგე დმაცანზან, „სარან სსკუმა, მაკემთარა¹⁵ ჰაზკვზ“ – იჰან დერწმად.

– ჰარან ჰაკაპ, დაჩა აძეგ დეგგლამ. აქეთ გამსჰამერწუმეზტ აკაპ, სგზჰმითი, – რჰან მჰაგლტ.

ლორ-იფან დანდგე იჰან: „ამგჯგე ჰკენ-ჰკენთა ისხხგ!“ – იჰან, ამგჯგე მარკენ, ხუც-ხუც ირხხგტ. აქეთ რგვან ჩედდერმგტ.

დასენ, ლოჰ-იფან დანდგე აქეთ დთალტ.

აქეთ ანთგწუაზ, აქეთ იზთგმწეზ აფჰეს ჰანლ'აქა, მჰალა დრგსუნთა, იშუნ, „სჰა წარათენ, ჰლანდრგ“, – იჰუნთა. აჰსამცა აქეთ მჰათახან, ზემჰა იშეტ. არახ.ქა აქეთ ითან, მანგმცან, მჰამ.გქემცან მჰაიგმტ. აჰრ მანანგმცლუზ ომან, ზემ.ჰარაკ აჰუნთა ითანთა, იმბაჰ, მანხანდ. არახ. მეშ.გლამანწკ მანმამჰემს, აჰარაქა ჰწაზ აზგუმ.ზგ (sic!) რგქა ამჰაჰ მალაგან, ირგზგმკუა ირც.მანმტ აქეთ. აქეთ მჰათალხენ, რგრახ. გნჰახემ, აჰსა ზემუმ.ზგ რგჰარაქ. ი დარ მანხანტ. აჰრ აზგუმ.ზგ მჰარგმწუაზლა აქეთ მალაბზაზუნ ხგსგ.შადა.

აქეთ აფნე ყარჩა ჰკენე დგზანზუნ. აჰრ დმანგლენ, აჰსა იჰანტ: „ბიბარქთ, სგსგრგ.გლიტ, აჰრ ლოჰ-იფან დანდგე დგსსგრკენგს, – იჰანტ – დგსსსგრკენშა, არი ჰკაბ: ლოჰ-იფან დანდგე ყერგმ სოჰყალ იფნე სსარ მარდ მანტ. დანმანშაგე დანცანშაგე უჰყელ ათსარა აკაპ, მჰათა რმუ. დანმანრა, ხაბარ სსგრდრგ“, – იჰან, დმ.გქელხტ.

ხგ-მეზკე ანწე, ხაბარ მადდმდრტ, დმანტ. „სმანთა საფგრაწა!“ – იჰან, აქეთ სოჰ ჰზგრხგსუნა, ზემჰა იცან, მაფგრაწად. ლორ-იფან დანდგე დმანხიტ, ჰაშა სგზჰკვე რცთა სოჰგე რგბლაპ. მჰამტ ჰკენ, მჰაჰადრგსტ. „ასრქა სგრნემსენ!“ – ირჰან, მჰაგლტ. ასოჰქა მარგქერხენ, ლოჰ – იფან დანდგე დერკენ, ანთახგეთ ჰურშთეხტ.

დანდგე აჩე დქჰარჰან, დმადრგსკან, მეცა რჩფან, იქქა მადგრყანმცა, იდრგმტ.

ჯ. თ. (15 წ.)

ს. ელბურგანი, 28.V.1941 წ.

17. ❀

ფამეშირკ დგყან. ფჰა ჰამ.გკ დგმანთა, დწყან. აჰრ აფამეშირკ დგფსტ. დგფსენ, იფჰან ილზენხანტ ამლექ.

ჰანწკან დგწან, დგკ.გტ: „სარან სგზგელ“ხანჰაპ, იფსგზნგყარგემ ამლექ“, – ლჰან, გაზმან აწლემთტ: „ხგუ-ჰაცა მაცაფმ.გთა რგვალაგე, რგმ.გგალაგე, რგჰაშალაგე, რგქ.ალაგე (მაცაფმ.გთა) ისგზმანდრგქენ, ახეტ რგჰა ჰამ.გ დგნასანარგენ ჰანთა“. აჰრ ლჰან, გაზმან აწლემთტ.

¹⁵ დამსწრემ თქვა: „თაკემთარა“.

აგაზით ჭკენც დაჭასან, დანფნატ. დენაფხსკან, დემ-ბქ-ელხტ. მარ დედანფითა ზამ- დმადრუხტ. აზგჯ მ-ბქ-ელტ. დარ დრანფითა ამ-ე დერთაქტბთა, დეგრანტამ, დევერმორუტ.

„მჩანგ ვამამ, უარ სარ ჰვპ“, – რჰან, იმ-ბქ-ელტ აფჰესფა ლფნგ. იმნეიუზ, ცახცა-გეფვკ ირინტ. რეწეკამდ ითავგლაზ სჭკენ, დენმაცნფში, იფშეტ, დარ დრანფშეკ.

– სჭკენ, ჰყაცატ უნე! – რჰატ.

– სარ სევეზნერემ, სცახრ მანგზჟთა, – იჰატ. მაწგჰანგე, – სარ სან ილსემჰკჰა, სევეზნერემ, – იჰატ.

– შთა, უნე უან ლფნე!

იცატ აზ-გ-ჭკენცაგე აცახეტე დან ლფნგ.

დან ილჰკატ: „ბგჭკენ, ფსალ'გზრა ჰვრტთა, დჰანცნაში!“

დან ილჰან: „ჩეგჭრა გე მამ, ჩე გემამ“.

უოწგჰან „ჩეგე, ჩეგჩაგე ჰარ იზჰანაშტ“, – რჰან, დენგრაზენ, იმ-ბქ-ელტ. ჩეგე იზაროუტ, ჩეგჩაგე იზაროუტ. იმ-ბქ-ელტ რეჩადერგლან. იცატ აფჰესფა ლფნგ, იჩკარლტ, აჰაჰშ ინაშტელტ. ლარგე დენაშელტ, სალამ რალხტ, დერზგმაწაუტ, ილერჩტ, ილრგზტ.

უაწგჰან რჰა იზჰელტ. აწლაქა რფნგ დრგწალდატ. ინანგყა- მანგყა-ატამცარა, დემწატ. ჯოფ რლთატ (|| რლთტ), ათვეტ გემანმთებტ.

დეველგამფხატ. „წაწათა დეგსგე-ემემ“, – ლჰან, დენალდელხტ.

აქ-თანედ დემ-ბლელდატ. აურგე ანრ მანფითა დემწან, ლარ ჯრფთა რლთგზ, ათვეტ გემანმთებტ. აურგე დენალდელხტ.

იხეტეზუბ ტჰგე დელაგა-მგადა დან. დემ-ბლელდატ აწლაქა რფნგ. ირგწალან, ინგყა-ატა-მანგყა-ატა, „წაწათა უსგმაზარექენ, სეუზნგყ-გარგზმა, სმლექე უნასა აზეუჩფარგზმა?“ – ლჰან, დემწატ.

მარა „ჰამჰამ, მაზესჩფაპ!“

– იშფაკუ?

– სცალჰპ, ილასწაპ გაძგე ნართეზ-გე.

– აუთ ნეზეურრხშედა? – ლჰატ.

– უაჩა მასანჰპ, ნეხაც მასანჰპ, აჩჩ რესტეპთა...

აურ წაწათა დენალზენ, ანთახგეტ აზ-გ-ჭკენცა ლშთემტ.

ჰ. გ. (50 წ. ს. ტაჰანთიდან).

ჩაწერილია ქ. ჩერკესკში, 8.II.1939 წ.

18. ჰაჯად რგლა ბარ

ზნე ჰაჯად რგლა ბადა ჰაჯად დეფოზჟარნეს, იმურადთა დეფოცატ. აგლა ბადა იჰირტი: „ჰაჯად, ზემმეზუგე იუჟაჟთათა ირჰირტთა, სარ სეუზეჟერნეს, ისერჯეხარნეს, სეუზმით“.

ჰაჯად იჰირტი: „დარა იზირი. უმჟაწალ! შთა, აჟასა დანაჟარნარა, სარს ჟასსკ სემბა, ჟარგე ჟასსკ მჟაწათა, ბაზ ჰასს. ჟარგე სარგე აძენ ჰეცპთა, ძე უსმრგზჟათა, უმჟანდებ. ძე სეგუტზთა, უმჟანდებთენ, სეჟას სეგუტუგიტი; იუსემრგზჟათა, უმჟანდებთენ, უჟას სარს ისწგპ“.

აჟასა დანჟალენ, ჰაჯაგე რგლა ბადაგე აძენ იცატ. დაჟაცაზ, აგლა ბადა ძე რზერნეს, ჩაზირჩჟატ.

აჟუდ ზბაზ ჰაჯად, იჰეძტი: „ჟა, სეგლა ბადა, ჟარგე სარგე ბაზ ჰეცაჟსეზლა შაჰთვეგე გეჰამამ. ძე უგზერგე იტემზერგე იბთა ზაძეგე ირწაზერგეჟათა დეგეჟამ. აჟასა დანაჟარნარა, ჰეცხთა შაჰთვეგე მჟაჟთა, ბაზ ჰეცასხთა, აშაჰათჟაგე ჰეცთა, ჰათმადხპ“.

აჟრ ზაჟან აგლა ბადა, დადეგლენ, ძე იმზჟათა, ძჟანბტი.

იჟაჟანბეზ, ჰაჯად აგლა ბადა დეჰეტი: „შთა უგზე, უგჟას ჟარს იგეუჟგებმ. აჟასა ზწგუ, სარს საკპ. სეფენ უგენდთა, აჟასა მასგთ!“

აგლა ბადა იჰირტი: „დაჟან? ჰარს უგზეგე ბაზ ჰეცასხერნეს, ჰაჟანბტი. იმეჟკუ სარს სეჟას აჟასა იმეჟტესთეჟა?“

ჰაჯად იჰირტი: „იზმჟანგმთეჟაში, აწრა? ჟარგე ბაზ ჰეცასთა აძენ ჰეცამა?“

აბადა იჰირტი: „შთა!“

– აძენ, ჰეცაცაზ, ძე უგზთა უმჟანბმა?

– ძე სემზჟათა, ბაზ ჰეცასხარნეს (sic!) ჰაჟანბტი.

– შთა, აჟასა დანაჟარნარა, სარს ჟარს ძე უსემრგზჟათა უგზგჟან უმჟანდებტი.

ჰაჯად რგლა ბადა იჟას იცეგეგან, დეცაბტი.

ჯ. ა. (20 წ. ს. ინჯიკჟკუნდან)

ჩაწერილია ე. ჩერკესკში 21.VIII.1940 წ.

19. ❄

თხოვედი ლტყაზკედი დაქანია. აუთ ფაზადკე დრგმან. აურ ამკან დცადი
ძმანგრა. დცადან აძე შათეშორგთა დქესან. დესან, ათომბალა დანუა
დსლაგად. აურ სკუბტ-ჰა არგლა აძე აფნე ტყაცან ზაკე დეგუნანშეთამ.
„მარაბი, არი აწრშტ, სსუხემშეთა?“ – იჰან. დეწანტ, დეკეცერნეს.

აუთსა შაიკეცტ: „სარან სანი სანი იზბათა, არი საგუხთენგე, საგანდა-
ჰა“ – ანდჰან, მანი, მანი რჩეზადკე აწაჰათა, აუნდერ ჩკენე მქეწათა,
მთაიკახხედ.

– დხაწრა არი სსუხემშეთა? – იჰან, მანი მანი დერწმანტ.

დანდერწმან, აუთსა შადრჰედე:

– ჰარა აურგან ჰნად, გაუთშემ.

– მათ, იზამუნ, სარან სგუხეთენგეხო სანი სანი!

– ე, აურან უხუცედი უხეგე. აურან აბეჰაკე გუხუ მანგე აბა აუკენ,
უგანსუნანშეთამ. აურან უგე უმრგმენ, არი აუნანშეთანშეტ მემმე-
ხემემეკეძა. აურან ჩეუმრგპატაუათა, არაჰა უწანლა! აურან იუქუმია არი
ადუნედ აჯან?

– მამა, სარან ისქუმე, არი აკე: მამა, ისეზრგედი ლანყემ, შედი მარშე! აურ
ამედ აუთსა იგემე-მანა-მანამ. ასთომბელ მთაქერგან აქეშე ფმდა ამედ
იშორ ალანყემი რაკე, სარან ისთაქუ.

– აურან უმეზანან იუხმანგეძე.

აუთსა დემწანუხემეცა, მარან საჰანტე ზაკე დეზეგე, დანუნანშეთამ.

– სსუხემთეზლავკე, სესანგრანჰე, უხე სხორთხატ, – იჰან მანი მანი
დერზეწერგე. დერგე იკან ანქანარხანლა დემ-გქელტ.

დემ-გქელენ, დეცაუნ-დეცაუნმეცარა ყალ ბჟა-ფჩანკე დანიატ.
დეზენიან აუთწა აფნე, ანურ არეკეშაუნ ხეშე თაწან. ითაწაქუ
ურფმორქენ, აზად- დლანსკე, აზადგე მაცკეს ლანან ადუნედ დეგქემე,
ანადგე დეჰესფან-ანფმე.

– სარგე უხე ისფარია? – იჰან, აურ აფჰესფან-ანფმე დელწმანტ.

არანსა აუთგე შარლთატ:

– ედ, აურან, სეფსე მანფმე, სელა მანფმე სან დეუ, იურფუმე, არი აკე:
აუნათა, ბეჰ-ჰანკე მანფმე-ანკეა ზიშა-ზიშათა ისეზმანგთა. აუნდერმან აურან
აუნი აუნი რფნე უდსერგანჰე. აუდ ალთა იუთანრა?

– სარან ისთაქმან, მასანბჰეტ, ნწრაკე ბემდორმანტ! აუთელა სნანბჰეიტ, მარან
იზანწ-ყარუ-დუდა, იბემე?! სარან სმანზმან ინეს, არი ადუნედ აჯან აფნე აურ
ბყარუ აუთ-ჩეტე მასელანბწარნეს, სნანბჰეიტ!

– ედ, სარან სელა მანფმე, სეფსე მანფმე სან დეუ, აუთელა აუთანბჰეიტ-
ჰა ისლანკეაუნანშეთამ, აუთსა იუთანჰა მემეკედი მემე-შეზანკელი მან-დან-აუთეთანთენ!

– ჰადჰად, მან-დან-აუთეთანთენ! – იჰანტ.

– უცნ, ხანაჲმ ცაჲსწეროხუა აფნგ, აჲსაჲსა აჲრაჲა ირგუათა, ბჲჲ-ჲრა
ზრჲსაჲ სეზჲგათა! ჲადგრჲანა იჲგსთაჲ.

– სარს სანკ-დაქ-გჲთგა აჲა აზარ სარს იჲზგად.

– ჲგზ-გ ჲმ-გქ-გლხთა, ჲჲს ანჲსანახულა ჲმ-გქ-გლგრგქ-გენ, სარს
იჲგსთგზ სანკ-დაქ-გჲთგა. რეჲმა ჲანი ჲბი ჲზც-გმგზ, რფნგ ჲნგახჲაჲტ
ჲმჲაფსადჲკა, – ლჲან.

მარგ გ დემ-გქ-გლგენ მბი მანი რფნგ დჲსიხტ.

ზ. ა. (28 წ.)

ს. ინჯიკჲკუნნი, 28. V. 1941 წ.

20. ✠

თაზკ ფა-ზად-გკ დღმანი აჲათ აჲზზაზაჲა, ათემქს მანკ-გლათა
სკ-გენ, იმგჲაზ. აჲრ მანკ-ზზაზაჲა აფნგ ათაჲ ლფა აჲკალ დგწალგჲდ. აჩკ-გენ
დფზ-აჲამცარა, იჲ აჲგლ ჲათალჲა ინლაგა, აჲსა იღრმჲ.დ მან:

– მამა, სარს, ჲთემქს იმგჲაჲეუ ტაკ. სგრფჲ-ჲან-ჲ-იჲან.

სჩკ-გენ დემ-გქ-გლგენ, ათემქს მანკ-გლან, დგნაჲგლჲა დჲა-
მ-გლწჲამცარა, აჲან-მ დჲალტ.

აჲან- მანაზ აფნგ, რლჲ ას, აზან-ს-გენ, აჲ აფნგ მანკ-გ-გენ, „არსჲა
ანგზ- იჲ.ან-ჲ-ჲათა“.

ჲადგრჲანა აჩკ-გენ დგჲ-გცთ. დგჲ-გცენ, აჲ დასტ. იფგმ-გენ,
დგნაჲგლტ. ტჲანაჲგლგზ აფნგ, ანგჲ-კ ბჲჲ-ცეფჲლა დგდჲალაჲ.

ჲადგრჲანა მანგჲ აჲსა იჲანტ:

– სეფსრ მანგჲეუ, სგლა მანგჲეუ სგჩკ-გენ, არსჲა სგნაკგდმთგზ!

სჩკ-გენ აჲსა იჲანტ:

– ჲჲაკგდსთგრგქ-გენ, სეჲჲან-ზარგენ-ჲა, – მრმჲტ.

მანგჲ- იჲან, „ჲგსჲან-გემ. სარს მგ-აც-ან სგკ-გრგგ-გ, ჲსჲაზაჲ“-ჲა,
ჲადგჲტ.

ჲადგრჲანა აჩკ-გენ მანგჲ- დჲაკგდგმთტ. მანგჲ-თი მანკ-დწგზ, სჩკ-გენ
დგმნგს, დჲარ-გლტ. სჩკ-გენთა დჲაზ-გლგზ, მრგთა რმაზლა, მანგჲ-
დჲაიკგზენ, დგდგჲალხტ.

ჲადგრჲანა აჩკ-გენ დჲაკგნგწგზტ. შგზჲან ტაკ. იჲან აჲკალ დცაჲ.
დჲსიხგნწკ-არა აჩკ-გენ, მან დჲალდ მანგჲ დგჲაკგდჲალაზ აფნგ ათაჲ
დგნაჲგლგენ, მანგჲ დგდჲალაზ. ათაჲ-თა ინაჲგლგზ, აჲსა მალჲ-გდ:

– მანგჲ, ჲჲაკგდსთგზგრგმა-ჲა – ლჲანტ.

მანგჲ- დჲალფჲგდ. დჲადფჲგენ დგჲ-გრგჩჲაჲა დანლაგად.

ათაჲ ლჲან, „მან-რა, ჲზგჩჲაჲა?“-ჲა, დგმწჲატ.

– სარს სეზგჩჲაჲა არრ სკ-აფ: არაჲა სგნაკგდმთგზგრგქ-გენ, ბგჩკ-გენ
სგმგჲკ, – იჲანტ. – აჲრ აცკგსგ-გ ბგჩკ-გენ დჲარშგთა, ბარს სარს ჲაცზზაზაჲ.

უადრეშანა ათაზ-ანდუზ დედოფანად: „დეშთჳშუაში, ამალთა დამადა?“
ანდუზ აუასა მალდჳტ: „ჩერგრძაზაშთა, ბეჳკენ დანმარჭარ აშან, ამემა, იბეზუა აწრა-ჳა?“ – „სარს სერძაზაშტ. ისეკუმ ავას არი აფშუ აჳნალ’ა აფნგ გეჳბ-ჳა დჳჳ!“

უადრეშანა ათაზ-ლფნე დმინბტ, დმინბენ, დეშტალდ. ლჳკენთა შჳალ დჳჳ, დანმინბ აშან, დან დელოფანად:

– მემ, იბეზუა, აწრა?

ათაზ ლჳან, „უა, სეჳკენ, სარს დარა სერძაზაშტ. ისეკუმ ავასგე, არაჳა იგჳჳამ, აუასა არი აფშუ აშნა ფნე რლუ ამს. შჳოკა, ახშ სეზრეჳენ, სეზინბუმტ“, – ლეჳჳტ.

უადრეშანა აჳკენ იჳან, „შთა, მემ, სარს სეზინბეზაზა, არ’ ეფშუ აფნგ ბეზინბენ, აჳჳ“, – იჳჳტ.

აჳკენ დჳჳამაგე, დჳჳაგე ინადაზენ, ამს აფნგ დემგელტ. დეჳანდო, ამს აბნი დმალფენ, დმჳჳფხარა აფნგ აჳრეჳა იდნარცაუთ იშტან.

აჳკენ, ამსთი იშტაზ, აჳრეჳა ჩენარგლედრსენ, ახშ აბთულკა დჳათედნტ. აჳკენგე დჳამგელბტ.

დმინბუა – დმინბუამცარა, დესთან აურაკ დანმინბან, აჳკენ ლაჳასენ, დეჳგეცუა დსლაგად: „არი ჳეჳგლა სჳამგენადათა, სჳინბეჳენ შთა“ – იჳჳტ.

უადრეშანა აჳკენ დეჳენჳებენ, ამსთი იშტაზ, დაზცან, აჳჳ ჳედჳტ, აჳრეჳაგე აშნა რლალბტ.

აჳკენგე ამს ახშ დმინბენ, დან ილგეთატ. დარგე ამჳალ აფხარს დცად.

დანთი იბგეთეზ ახშ ლემჳჳუათა იკალცატ, აჳკენ დმინბენწჳარა ათაზგე აინეზ რდჳალაზ, იფნგ დეჳალტ. ანდუზ აუასა დლჳტ: „სეჳკენ ამსთა დეჳაცაზ აფნგ, დამჳუათა, დმინბტ“-ჳა, დალჳტ.

უადრეშანა ანდუზ იჳან, „უზგე სარს არაჳა სეჳდდეზჳალეზ ანდუზჳა, არ’ეფშუ აშადრგ აფნგ ითაზ. აურ აშადრგ აფნგ ითაგლაჳ წა წლავ. აურ აწა ბჳარეჳენ, ბეზინბუმტ-ჳათა ბეჳ დჳჳთა დეშთი! უადრეშანა აჳკენ ანდუზჳა დერშუაშტ“, – იჳჳტ.

ათაზ დათალბენ ლფა აუასა დლჳტ: „სეჳკენ, უზგე არ’ეფშუ აჳნალ’ა აფნგ დმუ აშადრგ, ითაგლაჳ წა წლავ. აურ-დაჳჳ აწა, ისეზმანგერეჳენ, სეზინბუმტ“, – ლეჳჳტ.

უადრეშანა აჳკენ „ჳადჳდ, ბეზინბეზ!“ – იჳან, აშადრგ აფნგ დცანგს, დემგელტ.

იბგელეზ აჳკენ დეცაუთ-დეცაუთმცარა, უათარჳ აფნგ დეჳალტ. აუათარ აფნგ რეჳაზ აუჳაჳა, დერჳჳატ: „ჩეჳ მასესთ!“ – ჳათა.

აუასა აჳკენ ჩეჳ მარრთად. აჩრ დმარრთეზ, დურდულთა დჳაწწტ.

არკენ დურდულ დქეწან, აზადრგ აფნგ დეძქელტ. დენაძაჲს დენლაგა, ადურდულ აჲსა იჰად: „აზადრგ აფნგა ჰანნაძარ მან, ემ! – ჰათა უწრე! უანწერმან, ბჟასკ მჰანლაჲს. აურ მჰანლაჲს უანწათა-ჰა“ – ჰად.

არკენ აზადრგ აფნგა დქეგელენ, დეწერუჲს დლაგად. უადერმანა ბჟასკ მჰანლაჲს. აურ მჰანლაჲს აბჟას, დქეწან, დეთალტ, დეჲათალგზ, ათემ აფნგ დანნაშეღლაჲს, ადგე აფჰესფა დეჰნათა, იბატ.

არკენ აფჰესფა იჰანაჲს დელწმად: „ბადგე უმა, ბაბოჲ-ჰა.“

აფჰესფა ლჰან, „სადგე აჰ. აჰ სეფჰან“ – ჰა მალეჰჰ.

უადერმანა არკენ აჲსა იჰატ: „შთა, ბადგე უხოთენ, ბნემს, ბსტეგეზახჰ!“ – ჰა ილრეჰატ.

აფჰესფა ლჰან, „ჰადჰან სნემჰ. სეუზგეზუმა-ჰა, მადალჰად.“

უადერმანა არკენი აფჰესფი თუჲს ირჰენ, ანგეჰა ირემანა რაჰაფ-ჩეფჰა ბზირათა ირგლაჲს, მჰარგლერხენ, რახჩაჰაგე მჰარაჰატ. რეთემქაგე იფერჩაგეტ.

აფჰესფი არკენი ჰაფ-ჩეფ ბზირათა მჰამ-ღლრგაზგე, აბჟას დქეწან, აზადრგ მჰანარგელტ.

აზადრგ უაჰანლაჲს იგლაჲს აჩგ, დქეწან, მჰამ-ღელხტ.

ამჰა იჰანახჰა, აფჰესფა არკენ აჲსა დალჰატ: „უზგ სარ სეზგან ანგეჰა, ხეუ-ემეცა ინადრტ. აჲსთ ანგეჰა ისარცტ, ქაზუ-ქაზუ რენგ მანახემტ. აფჰ-აფჰა მჰანაჲს ანგეჰ, აწბა დჰაჰ. აურ რმთახლა ანანათ აჰგგე მანახემტ, აჲსა აჰბ რეწა დეცგან. უმბალარგენ!“ – ჰა, დალჰატ არკენ.

უადერმანა ხემან ანნაძმან, ანგეჰა რეწბა დჰარგეთალტ. დჰარგეთალენ, არკენი აფჰესფი მჰიკეტ.

არკენთა აფჰესფი ილრეგზ, ანგეჰ აჲსა დეჰატ: „შთა, უარს უზმან, გეზ უმანაჰ!“ – იჰატ.

უადერმანა ანგეჰ დჰაჰან, არკენ დჰარსტ. არკენთა დჰანსგზგე დჰამა მათემხენ, ანგეჰ, დგდენ, დემეტ. აფჰესფი არკენი მჰამ-ღელხტ. ტაკ. ინმასკან აჰან, ანგეჰა რაჰბად აჲარბა დქეწათა, დჰარგეთალტ. ანგეჰთი მჰარგეთალგზ, არკენი აფჰესფი დჰარგებმატ. ანგეჰ აჲსა იჰატ: „დხან, სარ სანგე დეზმემთა, სჰაფრეჰა მჰამ-ღელგეზა?“

არკენ იჰან: „სარ სანგ. კარა უგელუსთენ, მჰაუმერლან!“

ანგეჰ დჰაჰემწასენ, არკენ დჰიკეტ. დემტებტ, ადგელ დქეიჰატ. არკენ დჰაგელენ, ანგეჰ დჰამტებტ. ადგელ დანქეჰა, ანგეჰ იჰა ჰა მჰამემეხჰათა, ადგელ აფნგ დლადცაჰ. უადერმანა არკენ დჰა მათემხენ, ანგეჰ იჰა კემწატ. აფჰესფაგე არკენგე მჰამ-ღელხტ. ამჰა იჰანახჰა, არკენ აფჰესფა დელწმად: „ბეზუჲუდა, ბეზუჲუდა?“ – ჰა.

აფჰესფა ლჰან: „სარ აჰ სეფჰან“ – ჰა, მადალჰატ.

არკენ აფკესთა აჰ იფნე იგარა დეკემოთხტ. აფკესთაგე ლემაც-იკაზ აყალ'ენ. დიანკელხენ, არკენ დიარლთატ.

არკენ შიგწსკვე რმათა, დან ლფნე დიხიხტ. დანთი იმტაზ, აწაქა ლემთენ, დარგე ამკალ აფნარა დცად.

სფხარი იცაზ არკენ დიხიხენცვარა. ათაზ-ანგუზ-რდჰალაზ იფნე დეკალენ, „სტჰკენ დიხიხტ. იხაჰხუშია?“-ჰა, დალჰატ.

ანგუზ-იჰან, „შთა, დიხიხეთენ, «სტჰკენ უყარუ ისერტეხხუშაშტ» ჰითა ბეჟ-ცეფკ დიარკერშათა, რვაქაგე აწაფხან ათხ!“

უადერშანა ათაზ-დიხიხენ, ლფა აცეფქა შარკელერშატ. არკენ იჰან, „მმა, დარა არ ზსტკებერშაუა“-ჰა, დან დელწსატ.

დან აუასა დალჰატ: „სარს ჰნალ'ა ბიკუ კანუ, ზდეროტ. აუასა ჰაზგეგუშეთენ, უარს ყარტუთა იტელუ, სსერდერუშატ“-ლჰატ.

არკენ ცეფლა იჰაჰაზ დან აურ ლემჰატ: „შთა ბემ-გლწ! აუ აცეფთა ისტკებერშაზ, სარს იჰესწაჰ?“-იჰან, დემ-გლემოთხტ.

არკენ ზანჰტენჰარალა აბეჟ-ცეფქე იჰემწატ. დანგე დიხიხელხტ.

უადერშანა დან ლგერ-მსცან, აცეფქა იყაჰემწაზ აჰაზ. არყან სჰა, აგე ადხაწა-წაჰ. ზთაზ არყან, დათაჰადკელერშახტ. არკენ დან აუასა ლემჰატ: „სარს არ არყან იჰესწაჰ, აუასა ათემე ბემ-გლწ ზარარ ბენანმხარს აჰაზლა“-იჰან, დემ-გლემოთხტ.

არკენ, არყან ზგერშაზ, დეჰენჰაუამცარა. არკენ იჟე აფნახენ, რბეჰ. აფნე ინამტ. არკენგე დამეუხეუა დალაგან დეკაჰატ.

უადერშანა დან ანგუზ-რდჰალაზ იფნე დეკალენ, დიხათალდტ. ანგუზგე ლარგე არკენ დემტერხენ, დამეუხენწვარა დერხაქტ. რლაქაგე იკელერხტ. არკენ დერგან მამაკ დეთადერგსახტ.

არკენ დეთამცარა, ჰეჰე ჰფატ. ტაკ-ნეკეწჰან, ამშალა უანდერ მჰედსცაქაჰ დერბატ. არკენთი ირბაზ, დიხათერგან, აუანდერქა დრეჟერწან, ტაკგე იდერჰეტ.

იმჰედსუამცარა, აუანდერქა შადაკ იმწალუაზ, იკდხალტ. არკენ აუასა შარემჰატ: „სეჰქა ისემშენ, მეჰმაკ სესარჰეტ!“-იჰატ.

უადერშანა არკენ ტაკ-ნემჰე აჰან, დიხანგეწენ, აუანდერქა იწალუაზ, რეწეკამდ დიხინ, დრეწაგეთუა მცარა, აუანდერქა ჰანცალტ.

უადერშანა არკენ დეზცეზ, აუაჰაქა იწანღ: „უაბცუმ, უაბოუუ?“-ჰათა, არკენ აუასა რემჰატ: „სარს აჰ იფნე სეზგათა, იგარა სეკს რეს-თხ!“-ჰა, რემჰატ.

აუაჰაქაგე არკენ დერგან, აჰ იგარა აფნე დეკდერგსათეხტ. არკენთი იკდერგსათეზ, აჰ იჰჰ დანჰამ-გლწ შან, არკენ ინაჰი იკაზ აყალ'ენ ინჰალბ შან, დელდერხტ.

აჰ იჰჰ დიჰამან, არკენ დენალგელტ. არკენთი ინალგელგეზ, რლაქა წერგწაჰ; დერგე დეგ-აუხუამ.

უადერშანა აჰ იჰჰ ჰსლა-მცარა დემემჰაზაუამცარა, არკენ დან დემ-ჰალრგეზ აფშთა, დელგერბზინახტ.

უადრეშიანა აჰ იშთი აკადრთი ედსუნ. არკენ იშაქ შადახენ, აჰ იშაშთა ედსუნ, დრგლამლუათა ერრ იწაზგ წაცაბაბრაკ დგწაწათა, აკადრთ დრდხსუამცარა, იგემშატ. ეერგე აჰ იფჰ ლფნგ დშახტ.

უადრეშიანა აჰ აკადრთ ტყაშადშაფ სწაზ, აჰ იფნგ ჩარა-ზარა რჩფანგს, მჰად-გქელტ.

მჰად-გქელგზ აგ-გფ, ჩკენ წაბეჟკ დრგმათა დშარგიტ. არკენ დემერგმაზემცარა, აჰ იფნგ დშარგატ. ინშაშელაშან, მჰაშელგზ აგ-გფ, აჰ იფჰ დგე გრზემგელტ. უადრეშიანა აგ-გფ ინაშელგზ, აჰ იფჰ ილწშატ:

– მაწარა ბარა, ბეზჰაჰემგელგზ?!

აჰ იფჰ აურ ილჰატ:

– სარა სეზემგელგზ, აკადრეშა მშლსხუათა, იგწკუმ, აშასა აურ წაბე ისტმათა მშაზ-გუა, იწა მქუმში, ეერე იმჩფაზი იწრ იქაქ-გმწაზ, სგგ-გ მსცან, სკაბ. აშასა სარა გ-გფ აკადრთ იფნგ ს-შაფმწეზგაზ, დეჟ-დგრუასთენ, აბარ ექკენ, ისდწალუ, მკაბ-ჰათა, ირალჰეტ.

უადრეშიანა აჰ დშაგელგ, „შთა სარა ეხწალა სეშაშაგე სარგე ზარარ ჰანზემიშთა ჰაფმწეზგაზ არკენ, არ ადუნედ აფნგ იუზესმხარა, გეგამ“, – ჰა, ედჰატ.

არკენ იჰან: „სარა ზაკ-ზად-გგე გესთაწემ, აშასა ჟაშ-ჩ-ჩ-რ იშთი ლანეკაკედ მშასტთა, უს ტაკ. ჯარ ისტმაჰ, სელს სერბა!“-ჰა, ედჰატ.

აჰ არკენ იჰაზ, ზემშადუგე რცემწან, დსუიშთ.

არკენ არცაქაგე რცთა, მან ლფნგ დცატ. მანთა დეზცაზ, ანგზ-წაწაკ დლგმაჰთა, მაცზაზიშ.

არკენ მან დშაიკენ ლწაზრაღა, აფან იგლაზ, აზა დენგმჰატ. მარგე მჰა შათგმზენ, მანთი იკნგმჰაზ, ხუც-ხუც დემხზენ, ალაქა დრგმთ.

მან ილგცზაზუზ ანგზ-წაწაგე, აშდგე აზაფნგ იშაჰქალა დგკნგმჰან, აჰალა დგმსუამცა, ხუც-ხუც დემხზეტ. მარგე არკენ აჰ იფნგ დგცაზენ, აჰი მარა მაცგზაზაშა, იმ-გქელგზ.

მ. ბ.

ს. ინჯიკკუნნი, 28. V. 1941 წ.

21. სოსრგყა

აფწა ზამან ნარტორჰა გყან. აშთ რგუათა, სეოსრგყა-ჰა დგყან. სეოსრგყა დემგყაზ, აურ სკენ: წაწარა დგუ რღან.

დასენ აურ, თაგ-ზაშ დშაიგად (||დშაიგდ). მშაიგგზ, ყადდგწასინ თემგთა დგმან. აშუდ ყადდგწა ზაზ-გრწაზ, ლი ილგზ-გზენ, აურ სკეჰ.

სოსრგყა დემ-გქელუანთა, ჩ-შაიციღან, აურ ასინ ყაწკენგელუ აბგკე ანან-ან აბგკე-გე აშა რგბჟარა გათან-ცჰა წენ.

აჲრ სცჳა დანმანქ.ღუტუაზ, უოკუნლა ითანგ.ზ.ა ლგმაც. არსა¹ ილჩფარგ-ილჩფარგქ.ენგზ, ილერკკუნთა, ალაშარი იბაჲს, დმანქ.სუან. აჲრ მარგჯ დარგ.გმ.ჰუნ.

უადერმანა იფჰ.გს იშთი მარრ ამარკვდ.

– აჲრთ აჩქ.ა შაუზერგცუა, სა სკ.აბ, – ლგჰ.ად.

მარს აჲრ გ.გმძუდ.

– ბარს ბესგმამზარდი (sic!), სარრ ისეზმანცუაშ.ტ, – იჰ.ად.

– შთა მაჲშად, აჲრ სკ.ეთენ (||სკ.ეზთენ), ჰაბაბაბ, – ლგჰ.ად.

უადერმანა უანჯკ სოუსრგყ.ა აჩქ.ა შ.მანიცუაზ, ანრ ლგმაც. ეგ.გმტგლემზე, ილაშვარახად. მარს ზაკვ.გ გ.გმზახეზე, სცჳა დებლასად. სოსრგყ.ა აჲრ დანლაძედ.

უ. ყ. (42 წ.)

ს. ინჯიკჰკუნი, 28. V. 1941 წ.

22. სოსრგყ.ა ლ'ჩა

სოუსრგყ.ა ნეყარს დემ.გქ.ელდ. დემ.ნდჲუაზ, აფსთჰ.ა მანკლდ. მანკლგენ, დეცაჲა-დეცაჲანმცარა, დანქანაძუმეზ, დენამდ. ითანგზ ზაკვ.გ გ.გმძოდ. დმანგენჰ.ებენ დემ.მანბჲუაზ, ამ.გ დმარშთაწერდ. დანმანბთაწრ აჩან, დანცაფშ.თ. ამ. დმანბჲუა, დემბად. იწგ.ალა მანდჲუაზ, დემ.ჰყ.აზ, აჲრ აკ.ბ: მარს დედჲუთა, იჩ.გ დეზქ.წ.აზ, აჰს აფსთჰ.გ რლათა, აჰს იმბაჲთათა, აშაკვ.გ მანწემ.თუაზ ანგშ.ქ.ა, აყანჯაქ.ა რანფშ.თა იჰან.ლა მანჯან.ზარზაჲა: აჲრ აფშ.თა დემბად.

უადერმანა სოუსრგყ.ა დმანწემ.თდ, დმანინაპგწწრა, იგ.გლათა. იგ.გლანდ-ჰ.ა დეგ.მანბმთრდ. დმანბ.გმან, ლაბა-ბეჰმ.ენწ.გკ რმან, აჲრ რმანლა აბარრ იმ.გწარა მანწემ.თდგლენ, დემ.ტგმენ, დმანუმთდ.

უადერმანა სასრგყ.ა დმანთწ.ად. არან.არრ აჩ.გმ. მანჰ.ა მათგმენ, დენეძანძემგლდ, დგმსერნეს.

აჲრსჰა დმანბ.ად: – სეუმშენ! – იჰ.ად – პან.ლ'ათა მანსგთ! – იჰ.ან დგმ.ჰ.ად.

– მაჲშად, შთა. ჰანბნიუმე? – იჰ.ად.

– აბანრ ათოუმ' აფნგ ჰანბ, – იჰ.ან, თოუმბჰკ მანბრბად.

აჩ.გმ.გ.დ დანგენ, დგკენჰ.ებენ; სოუსრგყ.აგ.გ მან ლფნგ დმანბდ.

– იუმფს აწ.რა, სგჰ.კენ? – ლჰ.ად მან.

– ისჩფან, აჲრ სკ.ებ, ჰან: აბარრ აფშ.თა ამ. დმანგენინ, დზაწ.უ იგ.სეზდგრამ. აბარსა სეზგმენად. ახ.აშა ჩანგ პან.ლ'ათა მანსგმთენ, აბარ

¹ თითს აჩვენებს.

აფშო ათოლუბ' აფნეჲ ჰანიახუაშიდ, – იჰან, მან ილიეჰჰად.

ჟადერანა მან აჟსა ლჰად: „აჟრ სა დეზდერიდ, – ლჰად. ჯაწარალა ჟარს აჟრ უგედმირემ, აჟსა ამალლა სარს ჟჰაიჰეზგაბ“-ლჰად.

სოუსრგჟა მან დანლაგან, აჰსსაჰა ჰაზელდდან, გაბანაჩ იზღლჩად. გაბანაჰთა ილჩფაზ ჯგე-იფნაჰა ჟადგენა ადელჰად. ისგლწან, ახაშა ჩინე დანსენ სოსრგჟა დეცან, ათობა დეხენგელდ. ან' აჩგჰ დჰადგელენ. დემჰაიჟ აჩა აფსთჰა მანჰალფე, სოუსრგჟა დჰანაზად. აჩგ რჰად. ირჰან, დემგენაგად. დანდგენაგა, დეგგეზკენ, დანჰაჰათას, ალრაღა აზლა იჰეგწად, აჩა აჟაჰა იკჰად. სოუსრგჟა დენადდ მჰა ჰათეგენ, დანნერდგელ, აჟან-აჟრგე დჰარჰად: „სარგე პალა ჰასგთხ!“ – იჰად.

აჟრ სოუსრგჟა იგემჟედ: „სარს ჟარს პალა ჟსთხუა, ჟარდრ სარს პალა ჰასგთხუა ჰნაგარგენ, ჰა ჰწგაღა მჰადენგელუა, ჰანზაათა მჰარზენხუა“, – იჰან, სოუსრგჟა იგემჟედ, აჟაჰა დგმსენ, იჰა ჰეგწად. იჰა ჰადხუნ სოსრგჟა მან ლფნე დჰახიდ.

სოსრგჟა მან ილჰან, „იჰა ჰაჟგრა გათაჰემზიდ“, – ლჰად.

– მანზგარა შთი? – იჰად

– მან ლფნე იგახ! – ლჰად.

– მან ლფნე მანჰე? – იჰან, დელწჰად. იჰაკუზ მალჰად. დანსენ, სოსრგჟა აჰა ნამახენ, მან ლფნე იგახდ. იგახენ,

– მა, ბეფა იჰა! – იჰან, ინაკედრგსთდ.

ჟადერჰანა სოუსრგჟა რჯაზლა აჟსა ლჰად:

– აჰა-ფენწა-ჯაჰა, აჯმანჩი მჰაირიზ, აჰაჰე მჰალწეზ, აჟრ იჰა ჟარს ჟანწარალა იგეჟეიმწად, ჟან ლაჰამლან აჰაბ, – ლჰან, აფსართ ჰალახენ, მჰარშკლალწან, რმჰა, ადა დეჟ ჰეგლწან, დელანჩახად. დელანჩახან, სოსრგჟა ლანჩა-ჰა რფხუნ.

სოუსრგჟა იზღერფნაჟა, ნართრჰა სოუსრგჟა-ჰა რფხიდ. სოსრგჟა ნართრჰა დეგრუნამ. სოსრგჟა ნართრჰა დრახშაფაბ. მანა დეჯმანჩაბ, ნართრჰა რგემანჩა დგეფაბ, მან ნართრჰა დრახშაბ, ნართრჰა სათანრა-ჰა იღფხუნ.

სათანრა ლანა ნართრჰა ჟრეზმან-ჰა რფხუნ.

ჟ. ყ. (42 წ.)

ს. ინჯიკჰუნნი, 28.V. 1941 წ.

23. ✻

ხეჟე-ჰეგენცა ბოიძმთა მანაბაჟთა, ნეზჰაჟაჰარა რეზჰთა, ბორ-მანაბჟ ნეზჰაჰეცათა იმგელდ (|| იჯგელდ). „ჩერგნრა“ რჰან, იჰრესუამცარა, ქეთკ ითალდ. ითალენ, ამაჯგთ ჟეჟემჰა ირჩფან, მანწენ, ლეგაჟ-გეგ მალაწათა ირენიად ახეჟ-ჰეგენცა.

ალტგაჟი „საბაყაზი?“ – რჰინ, აჭკენცაჟია იმარწმად.

– ჰაზერგრერენრა, დჰაჭაზთენ, ჰგრერენჭაშედ, – რჰად.

ტოწგან ლტაზი „სარა სსერგრერენბ“, – იჰად.

მაწრა, მაჰაურტრფუმი? – რჰად.

– ისსერგრფუმი, კამბეშკ სტმაბ, ქაზტ ისხრუმედ; ამგჯ იმანხაჭ, აბრრა თესჰუმედ, – იჰად. სომ-სკ ირტოთენეს, იჰად.

მაღაგად ჩერენრა. ტაწგან არენ აჯ. აკამბეშ იხჩანტს, იმტეგდცად. ამგჯ აბრრა თერჰანტს მაღაგად.

აბრრა თეზჰუმ, მუმჰა-ლანწაკ იგრზტემჰად; აკამბეშ ზეხჩუმ არენ მინუტ ზამტე დაგზემწად, აწგა დეტაგტლამცარა, ინარგად.

სჰლაფენ დჰახიდ, მჰიციან.

ტოწგან დარ-დარ მაჭმწმად. არს მენი ითაზ ამგჯ, აბრრა თეზჰუმ, აკამბეშ ზეხჩუმ, იწმად: „მაწა უთენჩეზმა?“ – რჰად.

მარს ატსა რეჰად: „რტმჰკ სტმაზარა ათაჯენ, სგბლა მესიდ“. ტოწგან მარს დმარწმად: „სარ მაწა სამაფსამა?“

– ჰაგემჰაფსად, სცა ჰაშტდ.

ტოწგან არენ მჰაშაზ, არან-ართ ამგჯ რტა ამ. აკამბეშ ტეგდცად, იხჩანტს ატრტ დარმჰსად.

ატრ აფხალა აკამბეშ ზეხჩატათა იმანხაზ, აბრრა თეზჰუმ აჯ. იფნტ, აბრრი რცტეჰუმ.

– არი მკუმთენ, ჰატტს ტესთი იტუმემ. აკამბეშ ზეხჩატ ჰმგზა, დმამბერტენ, ჰარტდახრა ათაჯტ, – იჰად.

ტოწგან რტზაგ დჰახიდ. ახეუგ დადწალენ, უნასა ირჩად. „ჰარტდახრა ათაჯტ“ – რჰად.

ტოწგან ამ. ატსა იჰიდ: „ჰზაზენ ინფშ-სანდტყარა იტწაგელუ იმანდტრდ. ატდ მჰაღტრფთა, იტტცჰაგაბ“.

მჰარლტენ, მჰამტერგად. ახეუგ მჰატამცარა, აზნა მჰალარგად. ინმჰფს, მაჰასენ, ჩეფსერშენ. ამ დტცედ. ამგჯ ასანდტყარა მამტერგად.

რცეზ (||რცაზ), დმამტწან, რმზაცაჟაგ, ასანდტყარაგ იგწახემ. ტოწგან ნტცა-კნტუტკ ირტმად. დმამტელენ, „ბრტკო“ – იჰატა, აბრტსჟა დრტსუა, დმამტელდ. მარს ტაჯტლაბ. ასანდტყარა მამტერგაზ ამტკენცა. ასანდტყარა რეზმტაბტათა, შეფსერშენ. ანრ კნტლა დტკშტ, დენმამტელ, „ტანდტრ მანდ“ – რჰან, – ასანდტყარა ატანდტრ მანჰარტლუამედ, – რჰან, აზნა მჰალწებდ. ატსაფნტ მჰადრუმდ რმზაცაჟა.

ტოწგან მათრკაზ მათტტდტრტებდ ამტკენცა. ატტ ინადტრმდ. ამტკენცა მტწანწმედ: „მაბაგარა მჰჩფუმ, ატრ აკბ, ანტს-ერთარა აფნტ მამ მჰაჟბთა, ატსჰ აფნტ ასანდტყარა ითაჰარტტლბ. ჰატა ზამტე ატსჰ აფნტ ასანდტყარა დნდჰარწალბ. სარს მამა აჯან აბწყა ნატასტრფაბ, შეტკ.“

ტაკო მქსერსსაბ, ნესტაკგე, მქსფსაბ. ატრ აწგვალა ჰამგზა იფშარს
მაქაირგსხნაწკ არა იუტუშ. სარ იუნნაზგლაბ.

– მატებ, – იპიდ.

უწგვან ატან-ატი რგშგზა მამდგრმდ. მამდგრიდთა,
ანგსერთარაფნე დციდ. დეცრდთა, ნესლა იგშაბ, იგშაიზგდგრბუამ.

უოწგვან ამლთა ატასა მამიკუციდ, „ტუზგ ცელტთა სეზბებ“. ცელტთა დეზბუტ დემგქელიდ. დემგქელიდთა, ანასგრთარა დეტალიდ, ასანდგყარა ქაწუ. დეზბუამცარა იკვლეფსიდ. მამი ითაწუ, დმაგზანზილთა, „ჰო, იჰადაუსხაზ!“ ატსა ასანდგყარა მამრუხდ. ასანდგყარა ზემშამტუგე მარ სჰკენ ირგქგმხდ. ამტკენცა რმფსარა მლაძდ.

თ. ა. (40 წ.)

ს. ინჯიკუკუნი, 28. V. 1941 წ.

24. უწგვა ზეურქასაუამ?

ხ-ჯმკ ბზანატან. სჯმაქა შვა ჰრს იმგქლტ. ინამტამცარა აპგრთა
ინამტ, იპტ. იპტ, სჯმა აპბ, „სანემ!“ – აპტ.

– ტარ უდტუნ, დტუ-დტუ ურტთა, ტმა ცეტ. უცახ! – რჰპტ ანან-
ანთ ამგჯმაკ.

მამტქლენ, იმინიბ სჯმა ჰბა. მამტამცარა, ბეჟ-ქეჯმკ იმარინტ.

– ტაბცატა, ჯმა? – რჰპტ აქეჯმაქა.

– შვა ჰრს სსქან, სცინიბ, – აპტ სჯმა.

– იუსქუ, აწრა? – რჰპტ აქეჯმაქა

– ის სქუ, განჩარწყბ.

– უწგვა ზეურქასაუამ, აწრა? – რჰპტ აქეჯმაქა.

– სსრტთა, აკპ, – აპტ სჯმა.

მმრკენ, ირტპტ.

იმბახეუზ აქმა აქთანედ მარსტედ აზნგტ.

სჯმა აფშბ შამტქელხენ, მამინგტ. იშამაუამცარა, აბეჟ-ქეჯმაკ
იმარენინტ.

– ტაბცატა, ჯმა? – რჰპტ აქეჯმაქა.

– ჰაფნტ სცინიბ, – იპტ სჯმა.

– იუსქუ, აწრა? – რჰპტ აქეჯმაქა.

– განჩარწყბ.

– იუნაგგლაქუ, აწრა?

– ისკაგგლაქუ, ქეჯმა ლა კვლხგაპ, – აპტ სჯმა აფშბ.

- უწვევია ზერქასათა? - რეჰპატ აქეჯუმაქა.
- იხსერქასათა, ბეჟლავ მათეყათა, სერჟეშუტთა, სკეპ, - აჰპატ სჯმა.
- აქეჯუმაქა სან, დამწბღეზხტ. სჯმაგე უარად აჰაუტ, შინტ.

ჰ. მ. (ს. ყარაფაგვიდან)
ჩაწერილია ქ. ჩერკესკში, 21. VIII. 1940 წ.

25. იშფლაუშუთაშ აწმქა?

ჰაჯა წეჰე თეღრ დემტეელტ. სკადა დეშაჰესეტაზ, იტანდგრ ავტესთენ, იწმქეა ფეჩაგტ.

დეტეცენ, „იფჩაგზთენგე, ზაკ მარესხჰ“, - იჰან, დეთმდეგდატ. ფშეთა აწმქეა ირტეაშან, „სათ, სათ“ -ჰა აქტ დრგლალტ.

ბზელ“ხეშაკ დმარდეგენ, „იუთიუა, აწრა?“ - ლეჰპატ.

- ისთიუტ, წემ-ჯესეპ, - იჰპატ.

- იშფლაუშუთაშ აწმქა? - ლეჰპატ აბზელ“ხაშა.

- დენშაბკრ ასტან, სლა იტლაბესარტენ, დეშუშე, - იჰპატ ჰაჯა.

- შთა, აურ ანშასკრ, ისერბწეზთენ, იგსემშემა?! - ლეჰპატ.

- შთა, ბარ რაჰაგე ბყაზაპეშტ! - იჰან დემტეელტ ჰაჯა.

ჰ. მ. (ს. ყარაფაგვიდან)
ჩაწერილია ქ. ჩერკესკში, 21. VIII. 1940 წ.

26. ფსლაცაკი ადაჯენაკი

ფსლაცაკი ადაჯენაკი ბიი მბაბუნ. ადაჯენა ამაფე იტან, იწად. აფსლაცაგე ამ-აჰენა მშინ მწალტ. აშბ აჰაფშუშმცა, მანემიუშთა, აჰაჰეფსან, იფსტ.

შ. ა. (43 წ.)
ს. ჯუბინა, 1. VI. 1941 წ.

27. უკა მაფშირდიშთ!

შარცაჰეკ აკადა დეკდელტ, დეშარცენეს. ბამტრბაკ მადრუტ. აწარფ ანშაგებ, ამთანწე მათეწტ - რკადა ჩაკნარშად.

ამარცაჰე აუსა იჰად: „ამთანწე, სტკადა ზეჩაკეურშადა?“

– სარს ზეჩაჲსერშაზ, აჲრ აკაპ: აფხენლა ჯენწ-ფენწალა სენყ-ერცაჲა, აღნგლა სთარა უღჯჩუა. ხუტუ სუდთა ჰარენიანწკარა, ჰამჲქდს.

იშინჲაზ, ზ-გკ დანდატ.

– ჲა ზ-გ¹, სუდ ჰზებხა!

– დამჲან-სუდია, ისხაჲა?

– სარს სშარცჲან, არ აზამერბა მასსუნ, აჲარფ დანჲაჲგსტე, აშთანწ მათჲენ, სგჲდა ჩამჲკანარშაატ.

აზ აჲასა აჰატ: „აშთანწ იუჰაჲაჲა?“

– სარს აფხენლა ჯენწ-ფენწალა სენყ-ერცრტ, აღნგლა სთარს რღჲჩიტ, სგშთუ.

– ედ აშთანწ, აჲაჲაჲა ე.გშ. სარს აფხენლა ხშ-შარდა მზზგიტ „ჰეზ-ბზრ მამხიტ“ – რჰიტ; „მეზ-მეზ!“ – რჰიტ, ხშ-შარდაგჲ მარხიტ; აღნგლა აჩაჲ (sic!) ცა-შარდა დდრჲჲიტ, აჩაჲ რყ.გჲ (||რყ.გჲ) სარს მჲსერგთიდშთა, ისდრჲჲრდ. ხშ-შარდა დანჲასგმხრა, „აზ აზ უზემბახტ!“ – ლჰიდშთა, აჲენწ-გლა მჲსსელრასგედ, აჲაჲაჲა ჰადლას. რგწაგჲ ირბწგ რჰდა!

უზ-გგჲ მათამ-გჲ-ლხთ. იშინჲაზ მგხჲკ დანდატ.

– ძგხ, სუდ ჰზებხა!

აჲაჲაგჲ დარს აჲრ აფშბერგთა აშთანწ მჲლალდ, დაცჲრანჲატ.

– ედ აშთანწ-გ, აჲაჲაჲა ჰადლას. სარს ჩც-ა-გ-გჲჲ მჲჩრგზ-წენ სგჲჲაბერგ, სრგზ-ტ. რგმაცაჲა სგლარმ-მაატ, ზემშათა მჲამჲამცა, აჲაჲულა ჩესგლადგრცჲატ. რგწაგჲ ირბწგ რჰდა!

იხფახაჲზ ბაგაკ დანდატ.

– ედ ბაგ, აჲაჲას!

მჲაჲასენ, „დაწ-რა ის-თაჲაჲა?“ – აჰატ.

– არ აშთანწ აზამერბა მჲათჲენ სგჲდა აკგტ.

– შთა, აშთანწ, იუჰაჲაჲა? – აჰატ აზაგ.

– სარს აღნგლა სთარს რღჲჩუა, აფხენლა ჯენწ-ფენწალა სენყ-ერცაჲა, – აჰატ აშთანწ. – სუდ ჰაზებხა!

– იშაჲჲჲ სუდ გერხუმ!

აშთანწ რჰდა მჲაჲგენ, იწად. აზამერბაგჲ აშარცაჲ. მჲამგენ, აშთანწ აფახ მჲაშთეფნდ.

აზაგ აჲასა აჰატ: „აშთანწ-გ, მგცეჲჰიტ. აზამერბა ხ.გც, აჲარ აჲრ უგთასარგმ.

– მოუმოუ, სთასჲშატ.

– უთამ-უზთენ, უწგჲალა აზამერბა უთალხ!

აჲარაჲ-შარადა თანაწატ აშთანწ.

აზაგ აჲასა აჰატ: „უგთამ-აჲჲმით!“

აჲს აჲა ამფშეხუათა თანაწსტ.
 აბაგ აუასა აჲსატ: „უჲს შაფშორდიშთ!“
 აჲსანთანაწს, აბაგ აუასა ინჲჲდ აშარაცფჲ: „აჲარფ აჲაწს!“
 აჲარფ აჲადწახენ აბაგა-ჲჲგნგ მ-გჲელხტ. აშარაცფჲგ დშარაცუა
 დემ-გჲელხტ აუდგ.

შ. ა. (43 წ.)

ს. ყუბინა. 1. VI. 1941 წ.

28. დანდა, ლ'გრალა ჰაბჲს!

ლ'გრ-ლგაზუკ დწან. აღ'გრ ლგაზუ იფნგ შგ-ჲჲუნცა იცატ.

– დანდა, ლ'გრალა ჰაბჲს!

– სეზბჲჲ სგჲჲენცაჲა. უაწგ შებჲჲნ შ-ამშჲჲ-ჲეფწაშთა
 იდს-გრგმხს! შ.შაი!

იცახენ, შამშჲჲ, იდდრგმხსტ. აშგ-ჲჲენცა აშ-ამშჲჲგ შარახენ,
 მჲიტ აღგაზუ იფნგ.

– უნად, დანდა, ლ'გრალა ჰებჲს!

იცაღ, სლად ჲაჩგანაზ, ამშჲჲ სლად აჲთ იშთარწსტ; ამშჲჲგ აღ'ანგ
 იშთარწსდ.

ცაგაშჲჲ დშამაუაზ, სლად აფნგ ამშა დანიად, ამშა იშტგმხუაშთა,
 დანარგყატ. დემცუზ, აღ'ანგ აფნგ ამშჲჲგ დანიად. რჲაჲა შაჲჲედრგსენ,
 ამშჲჲგ შამშტგმხსტ. დათაცახენ, ამშჲჲ შამშტინხნაწკარა რჲაჲაგ იუანდგრგ
 აღ'გრჲა ინარახენ, აბურინ დგუ რლარდატ. აღგაზუ-ნხაშგ დშახენ,
 რჲაჲა იუანდგრი გემრუხტ.

აღ'გრჲა შემთა მანშაშახ, სცაჲა აუანდგრი იჲარწახენ, დარს აჲაშრა
 იჲალენ¹ რჲაწად. მანშაფშგ ჲმაკ იშთი ძესგკემ ლგაზუკ მჲიცემტ.

– სგჲჲენცაჲა, შცაშთა სფსაჲა აყადამა შაფსყეთა, ამშა იკაშორგშ!

მჲაფერყენ, იკადგრსტ ამშაფნგ. ამს ჲჲენ აყადამა იშაჲუაზემცა
 მჲარახსატ. აღგაზუგ აჲში ძგ ჲჲენკ, შამაუაზ, ინანიად. „ამგ-ჲჲენ აფნგ
 მ-ტაკ. სეზბ“ – იჲან, დანშაჲას იდს გწახემ. აჲმა კედემჲალენ, იდს აფნგ
 დცაღ, რდსგ გემრულ. აღ'გრცაჲა ამს რღ'გრტ; რჲმა აფნგ დშახნაწკარა,
 აღ'გრცაჲა რჲმა რშტ. აჲს აჲენწგ რლარწაღ. აბყ აღ'გრჲაჲა ირგად.

აღგაჲა დშახენ, რჲმა აჲს აჲენწგ რლაგლაზ. „სგჲმა აჲენწგ
 რლახატ“ – იჲან ჩეგრგყატამაზტ, აჲენწგ დგლალენ აჲმა აწ-გშაჲა იკენ,
 დანშჲჲ, იგზაჲლა აჲენწგ დშალასად. აღ'გრცაჲა შინ, აღგაზუ იჲაფ-
 ჩგფჲა რღ'გრიტ.

¹ ჲერ მომესმა: „იხალენ“, შემდეგ გაასწორა.

ალგაზა დმაგელხტ. დმაფმეზენ, იჰაფრეფქა გწყახემ.

„სარს იმსჰაჰუნ გწკუმ არსა ამენაკ წყაჰ“. დემ-გქ.ხხენ დემ-გქ.უზ, ჩი-ა-გ-გფუ იბატ. აჰთ დერჩიფხაშინ, დემ-გქ.ეხხტ. რითალენ, დმარკტ ალგაზა.

– იჰუნჰ ჰაბა, უზყატამზია?

– არფსტჰა ფსტჰა ჟაფერსტჰა. აჰსა შემფხენ!

ალგაზა-გ დმურემთტ. არი-აჰს ამტ ჰკენ აფნტ ირ-გზაწტ, იფხანტს.

ალტქია მად-მად აბურინ მალაწან, მარეზმტ. არი-ა-გ-გფუ ჩი-ხჩა იტუზ, იბ-გზგ ტდერტ; მაწურს მანხაზ, იბ-გზგ ტდერტ.

– ჟარ აფზაგ, არი-ა ზეხჩაჰთ იფნტ, იტუმ: იბგა! – იჰად აჰბა.

აჰსა იმგაჰთთა, დემტალენ, დტრტ.

ალგაზა-დტრ არეხჩა მარგან დცად.

– ჟა ჩიხჩა, უცაშთა, უჰაჯაჯა ჰაშთა, უჩა!

არეხჩა რტჰამადა აკ. მემზან, დმინხენ, აგ-გფუ რფნტ იკ-გ იტან, დემტალენ, დტრტ.

ალტრ არი-ა ნაბხენ, აჰკენჩა-ა რფნტ იირცან ირგთატ. მარს დმინხენ, დმარეკტლფმ. აგ-გფუ რჩაბ. შმაწაჰ. იბლანტ რმაშთა, აკ.სა დაკამგელაბ; დარაგ, რეფზკგ ამჩა მამტლა იბხიტ.

ალგაზა-დტრ დემზან, ყარლჰ აჰტშთა, მამრუტ. აყარლ აფენწა შამტ კჰეიჰატ. იბხეჰაზ, იბ-ჰაწალა აყარლ კემთენ, აკ.სა დაკამტლაზ, იფხანჰა მალეცად.

ჩაგტერფან, აბლანტლა იბხეჰაზ იბმჩა დმასტ.

– უზმასტოია სარს? – იჰატ იბხეჰაზ. დგგლენ, ეფსუნ მალაგად. აგ-გფუ ჰაგტლ, მაყტრტ ამ-გ-ჰკენცა.

რტჰამადა დმაფმეზენ, იჰაჰაჰ ზემჩაშთა მალაგტლაბ.

– ემ, გ-გფუ არი-ა რფნი რტუდა?

– მაჰ, ჟარს სჩაუმთირხთთ!

აგ-გფუ ჩ-გტმჩარა იჯ-გქ.ელტ. ალტქია შინ, რეჰაჰაჰაგ, რკედტრე-აგ აკ.სა ითაზ, აჰგ ნარახ. ჩეჰაჰაგ აკ.სა ითარგან იბ-გქ.ელხტ. აჯ-აჯ-ემცა აგ-გფუ შაიზახენ, მალაწახტ. კედტრგ ჟაჰაგ გტრემრუხტ. „აჰთ ანჰახემგ, ჰაჰ ტაკ. ჰაშერტ!“ შმაწაჰ დმაგტლენ, აბლანტ ნაბხტ. აკ.სა დანთაფმტ, არეჰაჰა შათგტ.

– ემ, გ-გფუ, ალგაზა ყატამზ იჰაზ ჰაზნტ, ჰარგტ ჰყატამზხიტ, – რჰან რტმ.ნაშაჰა იცახტ.

ალტქია-აგ მარდტრეაზ, შარგენ, ალგაზა-დტრ იფნტ მამერშატ. ალგაზა-დტრ ამ-გ-ჰკენცა იბჰატ ლტრალა.

შ. ა. (43 წ.)

ს.ყუბინა, 1. VI. 1941 წ.

29. ბაცაზი

ხან იფაკ დასწან. ქეთკ აფნგ დთან. ფჰა ბზიკგე დგდმან. დაჩაგე აუ' აქეთ აფნგ ბაცაზი-ჰა რფხ-აუათა ჰკ-გნკ დასწან. აფჰესფა ყამჩკ ლჩფაუნ. სჰ-ჰკუნჩაქა „აყამჩგ ზეფთუშითა?“-ჰა ილწმტ. აუნ- ბაცაზი დღგგენ. დანღლწმ, „ბაცაზი რსთუამტ“, - ლჰატ. აუდ შჰჰკ-ამთა ირბატ.

- თა, აურ სკ-ეზთენ, ჰგნჰარა შგდცვა! - ლჰატ.

- დაუბ! - რჰან სჰჩაქა-ჰკ-ენცა ყაუმკ რცდ-გე-ელტ ბაცაზი. ჩე-ჰკ-ენკ დწეწათა დრგცდ-ელტ. იმჰ-დსუამცა შარდალა იმჰ-დსტ. მგზკი იმჰ-დსტ, მგ-მგზკი იმჰ-დსტ. უგზ-გ რმ-ზაჩაქა იგ-ზგცახუნამ.

აუნსა იმგყაზ, ჩანხჩა-გართაკ ინგე-ელტ. მჰამ-გწყან, აჩანხჩაქა „უეფგ ბაცაზი, არ' ათალანკ უგ-სყახემ, უბანსუ?“

- სწყაბ სარგე აუნსა.

სასხ-გე რზგრშენ, ირჰ-არგჰტ. უადერმანა იმ-გე-ელხტა დანლაგა, „შარდალა ჰემმ-დსუამა?“ - რჰან, სჰჩა-ჰკ-ენჩაქა იწად ბაცაზი.

- უზ-გე-გ ჰარანჰ ჰწყაცუმ, - იჰად.

- აურ სკ-ეზთენ, ჰარან აურ აჰა ჰაგ-ზუნდებუნამ, - რჰატ, რგბჰაჰგ რცეაზ. უგზ-გ დარან მ-გჯგე რცთა, აუნთ რმ-ზაჩაქა რგუნ დემ-გე-ელხტ. დემმ-დსტ შარდა. უასახჩა-გართაკ დათაქ-ელხტ. აუნსაგე დანგრბან, მჰამფგრახხენ „ბაცაზი, უადგ!“ - რჰატ. დედრანდგან, აუნჰ აუნსა დგე-ენ. დანშა, შემთა დემ-გე-ელხტ.

დგცუმცა, ბგნაქ-ეფწკ დგნგლალტ. აუნსა თაჰანაკ გგლაშთა, აჩაფარაგე გგლაშთა, იდგდრბანტ იმ-ზაჩაქა. აუნსა იჩაქ-ეწენ, ათაჰანა დგნამ-გლდ. აფხ-არცა მადან-ენ, აუნსა დასუა, დგწად. რმ-ზაჩაქა ამ-გჯ „შემაწაუნტთა, კარან ჰშ-ერგჰ!“ - იჰატ. იმანუნტენ, კარან რჰან, უადერმანა ბაცაზი „სარან სემ-გე-ელგუნამტ, - იჰატ, - შარან არანსა შანსაზოლ! უაჰ-გ ყემ-ელგყმა სჰინხჰ. აუნსადა სჰამდგუთენ, შარან შ-გენჰ-გთა შ-ცახ! აურ სჰან სარან სემ-სყახემ“, - იჰად ბაცაზი. დემ-გე-ელდ. აუნჰ შ-მანწკ დემმ-დსტ. იჰათა, იჰანლ-ათა მარგდთეზ რმ-ზაჩაქა აფნგ აუნა ათაჰანა აფნგ იმ-გე-ეზ, დაუმი დუკ რაჰან. ირჰან, რმ-ზაჩაქა აზნა რლალდ.

დარან აჩან შარდაშთა, ფხ-ამარა უმდგერუნამთა, მჰაირმანდ აუნსა. აუნთ რგდაუნტემ რმ-ზაჩაქა დარანჰად. დარან დრზგწგრგენ, „ემ, შ-მამ-გლწ!“ - იჰან, ზაჯ-გე-გ-სყახემ. დგწგრგუნ დანლაგან, მჰამდგებტ რმ-ზაჩაქა.

- შ-მარგდგგელთა აჩან, მაჰკ სშ-ერგჰ! - იჰან,

- დაუბ, - რგჰან, მჰარგდგგელენ.

ანრ დგც-ენ. ზ-სკაკ რგლან აუნსა. ზ-სკა ირგლწხენ, ივენჰ-გენ, ირჩ-ცახუნა დანლაგად.

– ახსნაჲ ჰყავსიტი, – რჰან, დმაგღლენ, ირგჰკენ დქწათა, დწითალტი. მარს საჰთ დანგმან, მჰანგდრჰტი. მჰანგდრჰტენ, აჰან რფნე მჰადცხთ. იჰიკტენ, რჰზანაჰაჲ ზაჰჲ დქედრწათ ახსნაჲ.

ახელუგე აჰან მადგქერცახენ, იმჰარცუაზ, ახსნაჲ დქწაზ იცვენჰტენ, დავანტი. დავანთუ დანლაგა, ზაცაზ დდმთალენ, მჰანგდრჰტებთ.

მათრკახებ, ტაკ დდერა ითახნტი.

– მაჰმან სესრტე! – იჰანტი, – არ ახსნაჲ შემშთინ! იმშთირქენ, მჰანგუთაჲ ჰავშადცხარტმ, – იჰანტი.

– მაუტე, უტე! – ჰა დდდრტეტი.

დდმტრჰაზ, ირცვენჰტენ ახსნაჲ ირცახთ.

– ეგამუდ, მაჰრცახთ, – რჰან, მარჰატი.

– თა, აურ სვეზთენ, არსჲა ჰაჰასრა გათახტმ, – იჰანტი.

აჰანქაჲ მადგქერცან იმჰამშედსუაზ, რეწტალა აჰაზ იტტრუათა, ზაჰჲ დშაჲ, დდრბად.

მარს ზაცაზ „შარს შენამშედს!“ – იჰან, მარს აურსჲა დჰასდ. აურ მადუაზ, დშადან.

– ზაცაზ, უზემფხაშახუთა, ზენე უჰაჰასრა გათატტმზმი, ლაფსა რქუხთ. უგე გემწასმა?! – იჰად. აურსჲა აჰგჰ მჰაფჰაგღლენ, მდსუა მლაგად. ზაცაზ დამჰან აურ, ახსნაჲ დქწაზ, დდმტეტი აურსჲა. ახსნაგე მადანენ, რჰზანაჰაჲ დშარტშთალხტი. დშარტებმანენ, მჰარცუამცა, აუას-გართი იქსელეზ მჰადან. აურსჲა ტაკე რჰან, მჰადმტეტი. მჰადმტეტი მანცტუზ, აჰან-გართა იქსელეზ აფნე, აურსჲა მათქელხთ. აურსჲაგე რეფფრმანტი. აჰანქაჲ მჰადცუაზ რებჰაგე აუ აგართა ირდთატ. უწტენ იმადმტეტი. მჰამშედსუამცა, აქეთ აფნე მჰადაურ მანლაგა, „ურზე ზაცაზ დდგეჲემბანტი, დდგემშემანტი. აჰანქაჲ მჰაჰცუაგე, შარს იმწებ, – იჰანტი, – სარს სტუნაშა ზაკგე იმემჰან! – იჰანტი, – იმჰარტენ, შეგმანზჰერტმ“, – იჰანტი. მარს აურსჲა დდრყეტენ, დდმტეტი. დარგე აქეთ აფნე მჰარცეტი აჰანქაჲ.

– ჰან, მჰანიტი კასანგარი იცაზ! – რჰან, ირეფგერლანტი. აქეთ ხან იჰან ჩარს-ჲრა რებლრფატ. მდრებჰეკ, მტმრებჰა მალან.

ურდერმანა ზაცაზ ფსედსუაჲა დშთალხტი. აქეთ ზაცაზ იხაზარ დდმშანებზ, მანრაჰ, მჰადან, ზაცაზ აჰარს-ჲრა დდდრცატ.

ურდერმანა იკმარუა იშალან, აყამრე აჰჰასფა ილრფაზ, მჰალანენ, „მა, ზაცაზ, აყამრე უარს იურტეკ, ინან!“ – ლჰან.

– მაუტე, აურ სვეზთენ, აყამრე აჰა ზგათა, ახს განტუჰებუამ, – იჰან, დშალტმწასენ აჰჰასფა, აყამრე შელტმაზ, დშადანენ, იფნე დშაიტი.

აჰჰასფა ლაზა, აურ დჰაიგაზ, რემშუა დლაგად.

– სარს სეფჰან ზაცაზ დდგათა იგზუეურტმ. დშარქმხ! – იჰანტი. იჰანტი-ჰა იწწარათა რლაზ, ან რბაზ აჰკენრჰაჲა, დშარქერხნენს, იგზემტეტი.

უადრეშანა, აქეთ ითაზ ალგეაზ-ქა, იბჟაყან, ჩმაგარ იცან
ირედატ ბაცაზ. ჩმთა ხაფშ-თემარლკ შარგმთა.

– არ იბჟეგათა შ.ცხს! – იპან, მსუდმთებტ. სჩმაგაჩა მშარანენ
მშინბტ.

– მა, არ ბაცაზ იუზმჟაჰდრგებტ! – რპან, ირთატ. აფჰსსფა ლაზა...

ჭა. კ. (67 წ.)

ს. ყუბინა. 1. VI. 1941 წ.

30. ❀

ჰაჯს სფათშაჰ იფნგ დცატ. სფაჩაჰ ითაგოზა „ჰაჯს უთაგოზა
დშამთგმთა დესგრბა!“ – ლპან.

– ილზებგაალადა, დედაგებ? – იპატ. – შაბჟთა უმწერგკა იგლაშუმ.

– ილმაშარატ, დშამთ, უარს! – ლპან

– დაუბ, – იპან, დშახთ რფნე. დშახენ, ჰაჯს ითაგოზა ილედჰატ:
„სფაჩაჰ ითაგოზა იბგეჰგლთიტ, – იპან, ილანჰატ – აუასა სფათჩაჰ
ითაგოზა დედაგებ. შაბჟთა ბემწერგკა ეგლაშაუმემ“, – იპან
დედმთგმტ.

დენან ჰაჯი ითაგოზა, ას აფნგ დანნადა, სფაჩაჰ ითაგოზა დეწერტს,
დშალეფტრალტ. ჰაჯი ითაგოზაგე შაბჟთა დეწერგმტ, სფაჩაჰ
ითაგოზაგე შაბჟთა დეწერგმტ. სფათჩაჰ მაშად რეწარგბჟე, დერზმინ,
„იჟუთ შარს შეწერტს, ფსრესფა შეზამემაჟაჟაჟა?“ – იპატ.

– სგმდერუმა? „სფათჩაჰ ითაგოზა დედაგებ“ – იპან ჰაჯა,
სეწერტ, – ლეჰატ.

– ბარ იბგუხია?

– სარგე ჰაჯი ითაგოზა დედაგეთა სედჰან, სეწერტ, – ლპან.

– აურ სკეზთენ, ჰაჯა დშაჟდა! – იპან სფათჩაჰ იშორტ ჰაჯი იფნგ
„აფათჩაჰ უზჰგმთიტ“, – რპან, დშარდად ჰაჯს.

– იუჟა უარს, მეცე ზეუჰაჟაჟა? – იპან, სფათჩაჰ შაბჟთა
დშაიკამსენ, ფალთრკ შართატ.

მშამშემწან აფალთრ, ჰაჯს აგარად დებჟალტ. ან აფალთრ, ჰაჯს
აფალთრუ იმგზ, ინარალკ დემშამჟაზ, მანგბა, „უფალთრ სრგბ.ჭა!“ –
იპატ.

– იუსერგბ.ჭაჰ, – იპატ – იზლასხ.ჭაზლა. შთა მშახ! – იპან, ჰაჯს
ჩაჩირდ.ლან მნარალ დედჰამსც; აფალთრუგე შამშემბენ, ოთად. „მა,
იზლასხ.ჭაზ, აურ სკაზ“, – იპად.

მნარალ სფაჩაჰ იფნგ დეცან, „არ სფშ ჰაჯს დშასესდ“, – იპან,
დედდერგებტ.

- იუტუნ უარს, არს უზღმდია? – იპან, სფაჩაპ ჰაჯან დმადწმანტ.
- სარს საგემსტ. უფალთორუ ისგურგხ.ჩაზ, იზლასგურგხ.ჩაზლა, სარგე ისგურგხ.ჩაზტ.
- აურ ანგმჰა, ჰაჯაგე დსურგმთებტ.

ჭა. კ. (67 წ.)

ს. ყუბინა. 1. VI. 1941 წ.

31. ✱

ალგაზაქა „ჰაჯან არს უთანგზა არი სყარა დგზენგყეღუჟუტანა?“ – რჰაპტ.

- აურ, იმ.მ.ჰაპტ აფმთა, დგნგყარგქენგზ, სარს სგფნგეგე მამთა, ზნგ დმანირგნ, – იპანტ.

ჭა. კ. (67 წ.)

ს. ყუბინა, 1. VI. 1941 წ.

32. უაწეგ ადუნეფ ფრუანშტ!

ჰაჯან ჟე ზაჯგკ რმან. აბაზარ ირცუნ, ირთინგს იმგდრცუზ, დარა მაზგყათა ჰკენჩა ყაუმე მანინად.

- ჰაჯან, მაბაურცაპტ უჟ?
- აბაზარ ისგრციდ, ისთრტანშტ.
- მაზგუგანლადა, იზგუთრტან? მარს უაწეგ ადუნეფ (ი)ფრუანშტ, – რგჰად.

– მაპტ, – იპან ირშგდ აჟ. ირშგნ, ირჟნგს, ანთ სჰკუნცაქა ჩეღდრტლან, რგჩეგჩეჩაქა მაქერწან, დარს მეჭ-გარს იძგქელტ. მეჭა შერყემუზ, ჰაჯან რგჩეგჩეჩაქა მაზგდკენ, მაქემწან, სყსა მაწემწან, ასარნგქ სლამწან, მაღმანშტ აჩეგჩეჩაქა. სჰკენჩაქა მჩინგნ, რგჩეგჩეჩაქა იბლგთა ირზად.

- ართ ჰჩეგჩეჩაქა ზგუბლრა? – რჰან, მარჰად.
- შთა, „უაწეგ ადუნეფ ფრუანშტ“, მ.ჰან, მაზგუგანლაჩია? – იპანდია ჰაჯა.

ჭა. კ. (67 წ.)

ს. ყუბინა. 1. VI. 1941 წ.

33. ❄

ხელ-ჭკუნცა ნებჟამცაათა ბზი ებაბაჟათა, ძან. აჟთ ახელგე ფჰესფაკ ილედფსაშეხჟან.² აჟთ ახელგე რგერ ითანთა, რგერ იგამჰჟუტ. აჟსემცა აფჰესფა ილდგრტ. აფჰესფა რგელა თახკ ლფნე დცან, ილლჰგტ.

– არეფში, არეფში ხელ-ჭკუნცა ასეფსაშეხიტი, – ჰა ლალჰტ

– ჰაჟესკან ახელგე ჯგეჟმთა, შალამთ, სა რრშაზაჟ, ბგმცა! – ლჰატ ათაზ.

დშიხენ, ახელ-ჭკუნცა ირალჰგტ: „სეჯგეჟელთა, ადუნეი რეჟმკა შალამთ, სა რრ შაზაჟ, სეჟგენეჟამტ“, – ლჰატ აფჰესფა.

ახელგე იმგეჟლენ; იცაჟმცარა, სეკშიგ ხენშაზა იმჰედსტ. იმმგეჟზ, აფჰესფა დეფსტ.

ახელგე იმნეჟჟაჟემცა, აზამ ნაშაკ შადრუტ, აზამგე შეგაკ შადრუტ, იხელხელუზგე ხაჟმ თაჩანკაკ შადჟტ.

ახელგე ადგელხენ „ჟარუ უნაშა დამჰანრა?“ – რჰან, იწჰატ.

– სა სნაშა დამჰანგუ, იგსასჰამემ, – იჰატ.

– ჟარუ უშგეა დამჰანრა? – რჰან, აზამგე იწჰატ.

– სარ სეჰგეა ადუნეი რე.თა დჟაუნამერბაჟ, ზაკგე განკამ, – იჰატ. – მეც სჰჟუთენგე, აბარ აშგეა სთაჟმე, აფჰესფა დეფსტ, ჰარს დჰაზდერჟმჟ, დეჟტაჰ.

იხელხელუზგე იწჰატ: „ჟარუ უთაჩანკა დამჰანრა?“

– სარ სთაჩანკა ლანა შანკასრა ადუნეი ზემჰა ჟაგრტთა ჟჰანგეხიტი. მეც სჰჟუთენგე, სჰად, ჰჟეწაჰთა აფჰესფა ლფნე ჰცახჰ, – იჰან ახელგე დჟეწან, ლანა შანკასრა ინანარძხტ. იცაშიზ, აფჰესფა დეფსტ, დეჟტაჰ: „აჰუნცაჟა რშალამთ – სერ ჰაჟმეჰთა, დეწაჰწახჰ“, – რჰატ აჰბაც.

ახელგე შადდრგელენ, რშალამთ – სერჟა დდერბატ. ანაშა შაზაჟ, დამჰანგე, გერემჰგტ.

– აფჰესფა ლფნე სნაშელერგეჟენ, დამჰანგუ, ზადერჰ.

დნაშელენ, ანაშა ლფეჟე დანადეჟელ, ანაშა დჰამწასტ. ანაშა დჰამწასტ, აფჰესფა დჰაგელხტ. აფჰესფაგე „სჰაზერგელხეზ, სგმცეჟმტ“, – ლჰატ. აფჰესფაგე დჰაზერგელხეზ, დგმცატ.

მ. ლ. (16 წ.)

ს. ყუბინა, 1. VI. 1941 წ.

² ს. კრასნოვოსტოჩნელმა თჟეა: „ილედფსა ლეხჟან“.

34. ჰარამებზე ჰალალზე

ჰარამებზე ჰალალზე – ჰა მემცაა სან. ამემცაა ჩემკედი
ჯესპუკვ აჰა გრემამბტ. ამგჯ ანაყენეშუაზ, არე ჰარამზე რქსატ;
აჰსაგე ჰალალზე ინადხატ.

ამგჯე იძექლენ, ინეტამცა, ძეკ ინანისტ. ჰარამზე ირე დექან,
დერტ. ჰალალზე დეზემერტათა, ამაფე დმანხატ.

უადერმანა ჰარამზე ირე კედემჰალენ, სარაცხრა დემექლტ
დმანხნაწერა, ირე აჰაჰა ანახემკა, აქეჯმაქა ირქატ.

ჰალალზე იჰა ძექემგან, დემცუზ, თემდე დანად. ათმე
დენამელენ, ხეცართალექ გელათა, იბატ. რენი იდეუზ, ამს მაწენ,
იქთანემზე აქეჯმა მაწენ; რენი იხუცებზე აბაგ მაწენ.

ჰალალზე აურჯყ დეთაწატ. „აუთ მანხერექენ, ირჰაქაუა,
სამდერმეჰ“ – იჰატ.

დემთაწაზ, ამს მანხენ, აცართალექ რქელხტ; აქეჯმაგე აცართალექ
რქელხტ; აბაგე აცართალექ რქელხტ.

– უზე დასტუ იუბაზ, იუამაზ, ჰასერჰა – რჰატ.

– ამს (sic!) რენა უაჰბაჰ, იუბაზ, იუამაზ, მჰჰჰ!

ამს, სლაგან, აუასა აჰატ: „სარ აზნა ცენა სენაბთა გერრას სქაუა,
სნყიტ.

აქეჯმა „სარე ვაწა-ლასკ უასა-ზექ რმან რშიმა სენაწიტთა იცეს
ქლიტ, მარ საგემბამუ“.

აბაგ აუასა აჰატ: „სარე აქაფხარ სჰალიდთა, სეტჰაგე
სერგელიტთა, ყალმად სასუა, სენაწაჰ“ – აჰატ აბაგ.

უზე ახფაგე იძექელხტ. ჰალალზე აურჯყ დმთენენ, აბაგ
ანქაცუზლა, დცატ. აბაგ ყელმად იმასუამცარა, ჰალალზე აბაგ
დნაჯახხტ. აბაგ მარჰან იძექებტ. იმენეშუმცა, ჰენწექ რლახატ აბაგ.
ჰალწთა მაფან, ჰენწექ-მაცათა მქალწებტ. ამსგე გერრას
შექუაზემცარა, აქაგე, სლგე მაწათა ზაბეჰთა (sic!) მქასტ. ამდრეგე დეტთა
მქიტ. ამს ამდრე იძექენაგან, ისნაყანაყატ (sic!).

აქეჯმაგე აუასახჩა რწაწათა იუასაქა შექუაზ, ჰალალზე დნანისტ.
ალაბ მამხენ, აქეჯმა ამაჰე ალავედწატ. უადერმანა აუასახჩა უასათა
რმაზეგე, მამხენ ჰარამზე იფნე დმანხტ.

ჰარამზე „ართ აბამაუგ?“ – იჰან, დემწმატ.

– არსა უმექელთა, უმენეტამცა, თემდე უნანრუმტ. აუასა აურჯყ
უთაწათა, დარ მქაურჰამტ.

დცან, აურჯყ დთაწატ. ამს, მანხენ, იმტალხტ. აქეჯმაგე ამახ
ანერხა, მქანხტ. აბაგე ჰენწექ-მაცათა მქანხტ.

– უზე დასტუ იუბაზ, იუამაზ, მჰჰჰჰ! – რჰატ.

– ამს რგწა უაჰბაჰ, უარს აფვ-აფვა მჰაჰჰჰ!

ამს აუასა აჰჰტ: „აბნა ცეწა სეწათა, გერრასა მსტუზ, ამერ სემდექნაგან. არი იმეუბუზ, სეცნაყზნაყნტ (sic!)“.

აქეჯუმაგე აუას აჰჰტ: „სარგე აუასაქა მსტუზ, ჯანჯ სუზაჰ დჰასენ, მალაქედეატ“.

აბაგაგე აუასა აჰჰტ: „სარგე ყალჰად სუასუაზემცა, ზამე ჰმადრჰან, სუჰამდეუზ, აჰენწე სელახან, ჰენწე-ჰაცათა საჰფ(მ)ტ.“

უადერჰანა აბაგ აუასა აჰჰტ: „უზგე ამარჰ. ჰამერჰანთენგე, გჰაზდერამ“, – აჰჰტ.

აბაგ ჰინ, აურჯყ იგან ჰნამმატ; აქეჯუმა ჰინ, აუგე იგან ჰნამმატ; ამს ჰინ, აურჯყ აფნე ჰარამჰე ივამჰე იბერხ.ჰ დჰაკელნაჰატ. აუასა ჰარამჰე იჰეგე-ჰეგე დაჰრზაზან, დერჰატ.

მ. ლ. (16 წ.)

ს. ყუბინა, 1. VI. 1941 წ.

35. ხან ნაუპეწი ათალე ნაშხრი რთოურბ

ხან ნაუპეწ-ჰა დანან. დეზეგეჰე, ათალე ნაშხრა მკენ. ათალე ნაშხრა ხან ნაუპეწ იფნე დედრცატ: „არ ასჰა ჰკენ იგაშთა, უნეწთა, ანაჰ აქეთ რფნე ირგთთა, უაჰამბ!“

ათალე ნაშხრა აჩეგე დანეწან ასჰა ჰკენგე ნამაზენ, დცოდ. დემეცუზ, ჩეჰ. დჰაიფერასად.

– უაბნაუა, უარს ჩეჰ?

– სარს ათალე ნაშხრა ივჰეს დესცეზაზ, აურ ლფნე სცემდე, – იჰად.

– უარს უს დეუ უმაზ.

დედცაჰენჰენ იფნე დედცაიხდ. ათალე ნაშხრა აყაბარდჩეჰ. იჩარ იკენ, ჩეჰ. დნაშელდ ათალე ნაშხრა ივჰეს ლფნე. იუგს იბან, დჰამელეზტ. ლნაჰე ჰალენე ჰან, ინაჰე მჰაკლწადე, – „სცა (მ)ჰა!“

ზამანკმა იმდეგლზენ, იჰანიზ, ინამდ, ათალე ნაშხრა აუასა იჰატ: „ჩეჰ, უცა უარს! სემჰა არი აკ.ბ.“

– სარს სეუგს სეცეუზად, არს აჰალენ უარს იუსთიდ, – იჰად ყაბარდ-ფე ჩეჰ. აყაბარდ-ფე ჩეჰგე დემდეგლზენ.

ათალე ნაშხრა დჰაჰენჰეზენ, ივჰეს დემენეს, იფნე დჰაიხდ. დესად ათალე ნაშხრა, „ხან ნაუპეწ მასჰებთა, დესეცემრემე“.

ათალე ნაშხრა დცატ წეზ-ქთა ხან ნოუპეწ იფნე. აჩეგე კედერ აქეგებდ. აფან დნას-ჰასუა, დემეგგლზა, ხან ნოუპეწ იგარა ჰაცად. ათალე ნაშხრა დანფე, აგარა დჰაჰენდ ყალმეზ ჩანხჩა. ხან ნოუპეწ

ივს დასდ. ხან ნოუპეწ ივჰეს დჰად-გლწდ, ლებრა იკენ, ყამრგლა დღესდ.

– სარ სწა დგემც-სგზდ, სმც-სუნ, – ჰა ლჰან, დაჩა ფემქ დნედღლდ. იუგს იბან, დგკ-გრშათა, დჰად-გლღლდახდ ლეც-გზხა. ლარგ ანაფა ლ'ჩ ბჰად ლგ-და რქერს-თა, აჩანჩხა დგმ-ტქ-გლხდ.

ათალ-გყ ნამხრა რმაჯამაჯახად: „სარ იგ სწახემ. ხან ნოუპეწ იხნტ, სარ ისეზნტ“, – იჰან.

აწხ შად. ავს-ქაგ-გ მარტდ. ათალ-გყ ნამხრა ხან ნოუპეწ იფემ, ტყამ-ნაზ, დენამღლდ.

– უწა! – იჰან, დგმრწად.

ხან ნოუპეწ ივჰეს დგემც-გლღლათა, ჩემღორგმ-მ-გმღ. ჩემღობანეს, ითავხანდ. „ჩსერბან!“ ივჰეს ილრჰად. იყალმებ ჩან-ხჩა ზლაჩ-გღორგქ-ნაზ, ანაფა ლ'ჩ ბჰად-შთა მჰარლთად.

– ანაფა-ლ'ჩ ბჰადა ზჰასგბთია? – იჰან, ლფენწა მაჰკ დჰასდ. დგწ-უა დასაგად. ათალ-გყ ნამხრა დგვტჩჩად. ხან ნოუპეწ დგზალ-გმენ, ისრქ მკენგებენ, „უსმტ, უხვტჩჩაუა, აწ-რა?“ – იჰან.

– სარ სგზტჩჩაუა, სგზენიაზ მალ-ამთბ. ჩემ-თა სყაუმთიზ, სემ-ც-უზ, დჰასფერასად ყაბარდ-ფემ ჩემ. „უბანცაუა“ ანესჰჰ, „სარ ათალ-გყ ნამხრა ივჰეს ლფენ სემ-მ-იჰად ზნე სჰიდ, დეს-ც-გზხაბ“-ჰა მასრჰად. სემც-მ-ჰენ, სარ სწკესგ-გ მარ დგჰ-ზაშთა სფენ სჰიდად. ირგ დგენგენ, სარ მჰასგმრკენ, სემჰეს ლფენ დნამღლდ ყაბარდ-ჩემ. იუგს იბან დჰად-გლწდ. აჰალ-გენ მკვტლხენ, ინაპე მკვალწად, სემ-კ-ჰ უბაპ“, – ლჰან. დგსგზმხენ, ირგ დსქ-წ-ახენ, ჰმ-ტქ-გლხდ. ჰნემ-ჰამცა, ჰყანიაზ აფენ, ჰანნად: „სარ არგლა სემ-მ-დ, უარგ-გ არგლა უც-უმ-დ, ამ-გ-ჯ რემ-ჰა გ-ზაკემზდ. სარ სემ-ეს სემ-გ-უმად. არ' აჰალ-გენ უმაც- ივან!“ – იჰან, ყაბარდ-ჩემ. მჰასგბთხდ, სემჰეს ლემაც- მჰკვებენ.

სემჰეს დგსმენეს, სემენ სჰახენ, უარა უ-იზინ-დყა დგ-ესგზმემ-შთ. უფან სჰახენ, სემ-გ-გლაზ, უგ-არა ჰად-ად. „არსჰაგ-გ ზაკე მსაბ. სარ იგ სწახემ“ – სჰან, დჰკვწდ ყალმებ ჩან-ხჩა იყამრგ რამთა, უვს დნასდ, უფჰეს დჰად-გლწდ. ლებრა იკენ, ყამრგლა დღესდ. დენალღლდ ფემ-მცტრაკ აფენ. იუგს იბან. დგკ-გრშათა, დჰად-გლწდ. ზლაჩ-დრგქ-ნაზ ანაფა ლ'ჩ, ბჰად-შთა ილემ-შთა, მად-გლწდ.

ხან ნოუპეწ სარ სგზენიაზ, აწრ აკ.ბ. მკვანაფა ლ'ჩ ზლაჩ-დრგქ-ნაზ, ბჰად-შთა უარ ჩალაურგქ-უნ, უარ დგუფჰეს-უმა, ყალმებჩანჩხა დგმჰჰეს-უმა? – ჰა იჰან.

ათალ-გყ ნამხრა ივჰეს დჰარდაღ ხან ნოუპეწ იფენ. მ-გ-გ-გ ამლქ-შთა მჰათერდად. ამ-გ-სსა ყატამ-შთა ირჩფან, ამ-ჩ-გ-გ ირდერჰ-ალდ, მ-ურგმთდ.

ხან ნოუპტეწი ათალგყ-ნამხირი სუდ რხად: ფჰესფამკა, ფჰეს
 ჰესხემკა, ირშენს.

ნართრჰა სოსრგყა დტქენ, დებზაზაუა. აურ იცასად. „ჰარ ნართრჰა
 სოსრგყა ჰადშებ, აურ ხაბარ მაჰემერდერუთა, აფჰესქა ჰემერტქენ“.

მასენ ათალგყ ნამხირაგე ხან ნაუპტეწე იცად ნართრჰა სოსრგყა
 იფნტ. მრებჰტკ ირესასად.

ურადერჰანა დერწჰად: „სესასცაქა, ის-თაჰურ, რახ-უმა, ახჰუმა?“

– მოუმრუ, ზაკგე გჰატატქემ.

ირგუნრზ, ზემჰჰურე მარჰად.

– შთა, სარ სეზენიან, სასჰებშთა, ემწე-გზთენ, მაჰშტკ. სარ სან
 სანჰალრ, ზა-სკჰა კვა სცად; სეკჰე შაზაგე აჰმარცა სრელან; სეკჰე
 შაზაგე არახქა მადესცალუან, უადერჰანა ჰანარა ჯტქესწად. ყაბრდ
 სცაჰ, ფჰესფა ბზრკ დჰაზღერჰა, თერქ სცაჰა, ჰაწა ბზიკ დაზმღტრჰამცა,
 არ აქტ სეზლაწუ სარ სეჰარგულა მადეზგად.

სეკჰე შჰეს მანწე, აჰცა-ბზრქა მანიან, „ნართრჰა სოსრგყა
 დტქენშ. დტქენგზთენგე, თაგზა დეზჰაგარ ათატებ“ – რჰან, თაგზა
 დსეზჰარგდ, არ იწუ აფჰეს.

შგ-სკჰა თენჩარ სწან.

„ნართრჰა სოსრგყა დემჰქენგზ, თაგზა დიზჰაგენ, ითაგზა
 ლეშაჰანგე დგეზგეწეწუამ“ – რჰად.

სჰჰკჰამთა იზბან, სრე ათეზდან, აკედტრ აქესწან სეჯტქელდ.
 ხჰჰჰჰჰ სემან მემ-ცაკ, მემ-ცაკ რეზბჰანშთა. სჰჰჰჰჰ აფნტ სნედტ. შგ-სეკჰა
 სეზემცისეზ აჰჰჰჰ, ცქშთა, მალერგაშთა იგლაბ. სერე არჰაფარა
 იკედესჰალენ, სნაშტლდ. სეჰანჰა კნესჰან, სანჰამტლწ, სრე კედტრ აქჰშთა
 იგლაბ, არხან, ანტუაშთა, სრე იზგბჰჰ, ჰესხემკა. აჰჰჰჰ სანჰამტლ,
 ისტუშ ჰაზერშთა იგლაშთა იზბატ. სწან, სრად. სემტლწებენ,
 სჰამტლწნაწარა სეზლაჩაზ, გტლახემკა, სცართ ნტშთა, სჰამტლწხდ.
 სემტლწებენ, სცად.

შემთა სჰაგტლწებენ სრე აფნტ სნედტ. მჰჰ ხანშთა, არხან მანტუაშთა,
 სჰჰჰჰჰ სჰამტლწებენ, მალერგაშთა, აშედ ჰაზერშთა იზბად. სწან, შედ სეზად.
 სეჰაფ-ჩტქქა ნასახდ. სნამტლწებენ სრე აფნტ სნედტ. აკედტრგე მანტუა,
 ჰაზერშთა იგლაბ.

აურთ ზრფაზ, დგეზგბტმ.

სათამტქელბენ, იზბახტუზ აჰჰჰჰჰ აფნტ სცად. აურჰაგე აურსა
 სესასხანდ. სათამტქელბენ, იზფახტუზ აჰჰჰჰჰ აფნტ სნეიდ. აურჰაგე
 სსასხანდ.

არენ შემთა სშწაზ, ტკენკ აყუბჰანგე ალაგანგე რმაშთა,
 დენაშტლტ. დესჰამტლწებენ, ჩესედრტმ-მად; შთახლან დეჯტლწდ. ამჰაგე

ნაპკვლა რმაშთა, აშანქ ნაპკვლა რმაშთა, დჷაშეღლდ. ადშა სფახ ინეირგეღტ, შედ თაიცან. შედ სეზაღ. სშერზრა სანაღგა, შთახლს დენასკატ. ადშაგე იფახ ინეირგესკან, აჭკენ შედ იზად.

დემღლწხენ. ჩეტრავ აანწგ, დჷაშეღლხდ. „ნართრჷა სოსრტყა, ზნ ზადამ დალქედ ჟაჷალატ“ – იჷან, სნაპრ იკედ.

– ალპკ დეზეტრაზხად! – სჷად.

– სარს ართ აჷგესკეშა უზ-ჷაჷანშე ინეყეზგრდ ჟარს ჟვანა ბზირა აწაზლა. მემკეგ ხენ სრეზცრდ, სგრფშიდ, უზ-გ სარს სეტჷჷუმდ.

– ჟჷასტჷა! – სჷან, დესერზხითდ აჭკენ.

„სარს საშმ ანდეზჷა დემარქდსუაზ, დჷარხუნ დეფსუა დანაღგა, «საშედწეზა, ნართრჷა სოსრტყა აკუმეჷა ზაჷგ-გ უშმ გეჷცეცხუმემ. დარს თაგეზა დჷმდგენ თედარს დეწაბ. იჷაჷანშე ა ინყეგ, ურზფშე! დანჷაუნაპეწასარა, უუს ზქუ; დოუჷპ, უშმ იტეცეცხაბ». სარს საშმ არს ჷასრდჷენ დეფსტ“.

– ალპკ, ალპკ, იტეცსხაპ!

სარს სრეგეშთა, დარს დემქეშთა ჷაცდ-გეღლტ. აჭკენ სემნემდჷაშთა, ბეჷნგ სგლა დეწწდ, საჷათ-ბჷჷკ, საჷათ-ბჷჷკ აწარა დესემბაჷანშთა.

აჷმბახეუზ კანრმაკ ანფშთა იზანჷ სეჩკარედდად, ათემგ სნედდგლდ, სემრწად.

აცართადგ აჷნაპა რქერსთა, ფსტკ დემტაბ. „არს სარს საშმ, იჷარშეზ, აწკაბ“, – იჷანდ აჭკენ.

აჭკენ აბრრა დეტაღენ, ჩეკე ჷათედდატ. აფენწა აჷკეღლქაჷა ჷაზ, აღრა ზმუ, დეუნამერბაჷანთა, ზეზ-ფსაჷთა აწდა იწაშთა, კედდერ აწკედწატ, აწა რბლაწატ, იმქს იწედდად.

„ნართრჷა სოსრტყა, ჟჷამ, უზ-გ შა ჷხაბ!“ – იჷანდ. ჷციდ, ჷამქედსიდ, ჷნამტ ჷადგეგ აფნგ. „ჷი, ნართრჷა სოსრტყა, ზა ზადემ დალქედ, აბარს აფნგ შა ჷხაპ!“

ჷჩეჷწდ. სარს სრეგ აშაჷა ანაწან, დრსემთდ. აჭკენ იჩეგ აკედდერ აწკედხენ, აჷადგეგ აცეგწარათა იშთედწად, აწმ-შაჷკე ბეჷ-ფსაჷკლა იშაჷანდ, აწერ აშაპქერ ბეჷ-ფსაჷკლა ადდემჷანდ. იზეზხეუზ აფსაჷ აწ აწადწად. სარგეგ აჷრ სემფშირტ, აჭკენ აჩი იშთერ აჷადგეგ რეჷთაფნგ დცატ. დეგგლენ, „ნართრჷა სოსრტყა, აუთაწუმა, აჷადგეგ უთაღშთა შა ხა! აუთაწეზთენ, არ აჩეგ შაჷკე! ზარფშ-ფსაჷკლა ალაარწაპ, იზეზხეუზ აწ აწაბ“.

– დოუმრუ, სეჭკენ, სარს უჩეგ შაქსკეპ, ჟარს უთაღშთა აჷადგეგ უშმ ხა!

იკუმზეგ აკალთაჷა წედრჩეტ, იმაწაჷა წედგლტ, ხე-სეურლტყე. მჭეშთა იხმაცკ ირწადწატ, აწა ჷათედხტ, დეწაჷან (დეგაჷან) დეტაფატ აჷადგეგ.

აჷადგეგ აჷანა ჷაჷამბჷგ იგაჷან ანაღგად. აჩეგ, ნართრჷა სოსრტყა, აწ აწაზ აწეფ, ჷაიკენ, აწდა დეტაგგლტ. აჷადგეგ აფნგ აწაჷა-ბჷგ აწაწდ.

აჩაგ ჩაყუმცა, ზ-იფშ-ფსაჰგ, იზლალარკაზ, ჭინაწწატ. აჩაგ ჩაშაქნაკეტ. აჭკენ დაჰა აფენწა ხ-ანგზუკ რკაქა კებთა, იკათა, ხ-შა სურლგყგ რხ-მაჩკ რემშაქალა რმაშთა დშათეყატ.

უადერშანა „ნართრშა სოსრგყა, იუთაჯუმა, ართ ახ-შა სორლგყ იზ-, იუთაჯუმა ართ ახ-ჯაკ ქაწახტ!“

– მოუმრუ: უშა უარს იუზაჰალალბ. სარს ახ-ჯაკ ქასწახტ.

ახ-შა სორლგყ აჭკენ იზატ. სარს ახ-ჯაკ ქასემწახტსკა, „ნართრშა სოსრგყა, ზნ ზანდა მელნი, აჯაქა სარს იქასწახტ!“ უზგგ აჯაქა დაქედრგელენ, შვალს დერლრაფან, ბეჟყაბათუკ ადგელ რწედცად.

– უნდებ, ნართრშა სოსრგყა!

უზგ ჰშიხთ აჭკენ იფნტ. „აჰაჰშლა უნდგა!“ აჰაჰშ სნედდელენ, სედრწატ.

– სოსრგყა, უგგ უმერჰტლენ! უგგ ჰტლაზთენ არ ამტჰ ყაბტუ უას! სარს უზგბერგ სშიხტ!

აჭკენ დემტლწებტ. სარს სწახ. შარდალა სწან, სემწაზ, იკლადან ფჰგსფაკ, ლაწკგს ხანფ ადუნდ დტეემკა, დშაშტლტ. სენასკან ლნაპტ სკეტ. აფჰესფა დტეჰჩჩა, „სგგ უმდერუმა, ნართრშა სოსრგყა?“

– ბგსგზდტრამ.

„ჯგგენიშთა (sic!) უარს. უაჰაჰშა ნეყეზგუზ, სკენ. აურ, იუბაზ, აფსგ სარს დტსწან. სარს სგფჰესფა-ჭკენიშთა სშიდტტ, სანგგ, სანბაგგ ადგგაშთა სშიგენ სიშანდ. ფშიქემცა დრაშედწბან, სშიზლტტ.“

სგკმტ შაზან სანნად ფჰგსშთა სნადაბტ. დემცაქა სშირმარკენ, სარს სგდქერხენგს რგგტლაშთა სგგერტმთტ, მარგგ დშარბტ. დტსლუა დანლაგა, «ბშა ნართრშა სოსრგყა იბტცებახა» – იჰან, დტსტტ.

სშაგგ სტცუხად, სარგგ თაგზაშთა უარს სგუტნებხ. უარს არსა უწა, სარს სშიშტლბხ უზგბერგ!“ დემტლწენ დტგწახემ აფჰგს.

შარდაკ აწწ, სემტლწებტ. სტან, აფსგ დტგაშთა, აფსართ ლგგგ დალაცაშთა, დტსტშთა დტზბანდ.

ათალგყ ნაშხირ, ხან ნაუპტწ, სთაგზა-აქა იყაჰფუნ, ისშტტ, არან-ართ აფჰგსქა ირლწადა?

აუა აფჰგს იყარს ლტმან, დშაზრრზ ადგგან, ლწაწა დედნგზენ, ლშაგგ ლხატ.

სარს ნართრშა სოსრგყა სკენ, ჰაწაშთა სგგლემტტ; იყარს ლტმან, – იჰან რემგ, სუნა დტდრტტენ, „სცახ!“ – იჰან მჭაუიშთიხტ ათალგყ ნაშხირი ხან-ნოუპტწი.

შ. ა. (43 წ.)

ს. ყუბინა. 2. VI. 1941 წ.

36. ✱

არსცა ს-გდხენშაზა ზაბბ თეძტთა ითაპ. ტაპანთათა შ-ეზ-ი ხ-ბა რწკ-ეპ, ითუ. აბზა რწკ-ემზარა, არს ზამ-გ-ე გ-ეტანმზტ.

აპბაცაქა ირდტრიტ პაბგზსალა. სქუნცაქა იგზნლაცაზაუმ აბაზალა.

ბ. (78 წ.)

ს. ჰუმარა, 3. VI. 1941 წ.

37. აშედთანნი პაჯგმ

აშედთანნი პაჯგმ მხე ირჩფანგს ძალაღდ. მხე რჩფად. მხე ეცტრჩფან, ირშანგს ძალაგად. ამხე შინ, ავს პაჯგ შადანხ, აწახტ შადთან შადანხ.

ძადგრშანა (sic!) სკკ-მ-ე ჯგმშე რჩფად.

წფფხ ამხე ავს პაჯგ ძადანხ-თ, სენწას აჯგმშე აწახტ, აწ-გლა იწაზ, პაჯგ შადანხ-თ; აჯგმშე ავსანტ აშადთან იწახდ.

აშ-გრძა შინშა (!) პაჯგ ირეფშაუა დნლაგად.

აშ-გრძა ავსანტ შანხაუნ, აფა ავასანხუნ. აშეთენი აპაჯგმ ედსანგს ძალაგად. აშედთან ბაცა დტუ ნადანხ-ენ, აპაჯგ ლაბაკ ნადანხ-ტ. „წფფხ უარს სეუქად“, – იპინდია. ედსუნ ძალაგად, ათაბ აფნტ ინაშ-ტლენ.

პაჯგ დგმშადტ, დგმზანქთ.

აგ-ანტ ძაზ-ტლწხთ არახ. ძაზ-ტლწხენ, აგ-ანტ-ე დესტტ. ედსენ, პაჯგ დგმშან, აშადთან დგმ-ტქ-ეცაცხტ. აშ-გრძაგ-ე აჯგმშეგ-ე, – აშ-ბაგ-ე პაჯგ იწახდ. აშადთან დცახდ.

ბ. (78 წ.)

ს. ჰუმარა, 3. VI. 1941 წ.

ფსიქ-კრასნოვოსტოჩნის კილოკავი

38. ✻

იყამფსუაზ, სცრდ ლჰან, იშებზაზ იყწარწუზ, დცატ.
უას მლაგა ურფსგლარგკენ, უფგქ არტტიტ (მარგკაზკაზიტ), აშ.
გემხა (აშაწყეს) დეურფსგლარგკენ, უფგქ დშანგუაშთ.

აშაწყეს გემხა უნმშამს რთთა, უიყუწ!

აჰ იცა ჟელა იზაგაპ
(მაცკაზა).

ყალ-ყალგ დეცრაწაპ მესროყარშა რგსას
(ლახჩენა||რახჩენა).

აჩრრა მგალ-ბჟაკ თაპ
(ამგზ).

აკატუ შკაკა ბგშ გლამ (||ზგშდა)
(შა).

სც ყაფშ ქაწაუა, ჰრა გშაიხუამ
(ამცა).

ყარჩრშა რგუაწა შგლკ აბაჭიტ.
(ავსართ).

ნაქფა-შაქფა წგკა-რსას
(ჭუბლას).

უაფშერგკენ, შგგა, უაწშარგკენ, დაგ.
(ცკაშგ).

უოგენლა იჩგზლიტ, ჩენლა იჩგზაწიტ
(ასაწგ).

ეცერხ.ხაუა ათძ' აბლგმ იკნაჰაპ
(აკედგრ).

ჩაწერილია I. 1939 წ. ს. ფსიქში.

39. ❄

თანაკედ ლგაზაკედ დასან. აურ ათანუ დემგადგუხან; ლხაჟა აძან, ათანუჟა შადზანტ, იხალორზ, ამთანწ-ცა ივარფათა დხალორტ. აუდ ზბაზ ათანუჟა დაქმ-გლყატ.

ლჯაწა დხინ, აცარღე რქედწან, იმ-გქ-ედგატ; აბნა აფნე რლადრსტ.

მ-გმუკ, ხე-მმუკ ანწე, დცან დაბა აფხჯა აფნე დღე-ენგელტ.

– ედ, საბა, სმარბრთა სგუმმარაზხეზ, საბა! – იპან დედზაჟა – წერდ. დაბა დედუმენ, ხაფმ თემდკ გგლაპ. აურ ათამე აფნე აპარ-ჭეზ. აფნე ივ სლაპ. დენაშიხრადა დაბა დედზაჟწორიტ; „ეი, საბა, აპ იფპ დმშასგდთუაში, დაპა!“

დაბა დენაშიხრან, დხინხო.

– იუტს, რაცაკე უნაშიხრაპ? – რპან, იხადწაატ.

– სგუნაშიხრაჟა, ზდგრუმა? სფა, აბნა რლასრგს-გზ, დგსზაჟწორიდ, „აპ იფპ დემშასგდთუაში“, – იპან, იხასედად.

– აპ სარს სგეკარედჟუმა?! – იპრტთა, დეკ-ეცუა დწაპ.

– დატს, უზეკარედჟუმა?! სარს სემბჯამ-ცა-აჟ-აგ-ე ისეცსწაფთა სნემპ.

რამთანწ-ცა-აჟ-აგ-ე რგს-ერწან, დხინიტ. დაბაგ-ე აპ იფნე დცატ. დხინიტ რმბჯამ-ცა-აჟ-აგ-ე, ატანდგრ დაქაწათა. შ-არცემუკ-ე დხინიტ.

– ტარს უფპ სფა დედზებგუმეტ, – იპან, დედპატ. ამთანწ-ჟა ანგლა-არგლა აფან აფნე იკრ-გ-მრეჟა, რქებ.

– ტრფკცა-აჟ-ა ახეტე (||ახუ) რეტა ამ-ე თანათა სფა დედზებგუმეტ, – იპან, დედპატ, – დმსგუმთეჟასთენგ-ე, არათ გ-უმბუმა?!

აპბაგ-ე, აქთანემ-გ-ე დგ-გრემეტ, ადწბ ლაკუმეა. ჩელმ-გჩან, ატანდგრ აფნე დცან, დაქაწათ. ლარმა-ლარმა-პა დგრგატ.

დეგარგაზ აფნე, წისგ-ე, პეპ-გ-ე იფანებემ, აფნე დგრგატ.

სგე-მ-გ, მ-გ-სკ-შაკ-გ-ე წხატ. აურ აბნ აფნე თემე ჭკ-ენკ რლაგლაპ, სლშა მათეჩუა, იუმბიტ.

ლანხს-ცა-აჟ-ა (sic!) აპბაგ-ე, აქთანემ-გ-ე კპაკ-გ-ე; პასფაკ-გ-ე, ფსართ-გ-ენარან-ენ, იმ-გქ-ელტ.

იცატს-იცატსმცა, წისკ-გ-ე, პეპ-კ-გ-ე იფანებემ აფნე, იცად. იფაცა აფნე აბნა თემე ჭკ-ენკ რლაგლაპ. ათემე ჭკ-ენ აფნე კენპარს ჭკ-ენკ დამან. იკვლუმ-ესთენ, ანურ იმაჟ-ენკუაჟს ირბატ.

– არი აწ-რა, პანშ დეზცმარხო, ანურ დმადკწუა, აფმბლ-ემკ ირტქ-კვიტ?

აურ, დამთანწ. ვარფა ივადრფან, დემშამ-გლწეზუ, აძადი აპასფი რლარცად.

მარს საპსთკ აფნე ინაპ-ე ივან აჟალ-გ-ენ აკვპარაჟკ-ენ აფნე იკვლემდრეს-თტ. მარს საპსთკ დესთემარაზ აფნე დგრგატ. იფკ-ეს ახს მ-მშაკ, ახს ლაბაკ-გ-ე ინალან-ენ, დემ-გქ-ელტ.

დღეც, დღეცდთა წისი ჰეპი იყანებემ, დემშიდგდტ. აუწყა თემე-ჰკენკ ალშა შათეწუა ილბატ. ათემეჰკენ აფნე დნამელტ. უაყა აუწყაფნე ენგზუკ ლეფეცეა ლხეუთ დღენიტ, მარა საპათე აფნე ლეკეჰა დრეწაცან.

– სარა სელაჰა, ბეგმბზ სელაჰა, ალპ იკელეხტ, იყამაფმეჰამათა ბესჰუმეზ! უოზე ბესფხანტ, აურ სკუმსთენ, ბესჰუმენ. სარა სკუმეკაგე საფეანგლა სახმზბა დწაპ, სარა ბჰასეკსალესთენგე, აურ ბეგალეკსალერემ, – ლჰატ, – აურ ბმეღელესსყხუმე, იბასჰიტ.

დემეჰელან, დცაუთ – დეცეუმეცა, ბეჰ-ჰკე ზეუ დღენიტ, ლეკეჰა ლემტანლა იმანრესატთა. ლეგე შემეჰუმ, დცან ლეკეჰა დრეწაცატ.

– მაუუთ! სარა სელაჰა ბეგმბზ, ირზეხარია? იყამაფმეჰამათა ბესჰუმეზ! – ლჰან, აურ მჰალანლჰატ.

აფჰეს დეცეუმეცა ძე-რეჰეკე აფნე დნამ(ე)ტ. აუწყა ჰეგემარჰკე ლეჰთა, დჰალენი(ე)ტ ძე მჰსლგუთა.

– ძე ტაკე სრეზ! – ლჰან დღეჰატ.

– ბარა იბემჰანრა?

– სეჰეჰეჰეს, – ლჰან(ე)ტ.

– ძ-ტაკე სრეზ! – ლჰან, დღეღეღელტ.

მჰალელთად ძე-კრუმეკაკ. იღეზეჰეა ჩეღლრენ ანფემე ქალენ აკრუმეკა აფნე, ითალერსატ. დათჰათალხენ, „ძე ტაკე სრეზ!“ – ლჰან, დღეჰატ. აკრუმეკა აფნე იგე ჰკენ თალერსატ.

– არა ჰაბეზთეზ, არან დესეჰადა!

აფჰეს დჰათალენ, აყუმბინა აჩეღ იწაზ, დღერცად.

დეჰაცაზ აფნე „ბარა ბაბსეზ, უოზეჰანმარა ბაბანეყაუთ?“

– სჰამჰეისდტ. უჰარგაზ, ზემდგრეჰამეცა, სჰაფსატ. უზეჰე სკაბ, მანეზდგრ, – ლჰან მალჰატ ლენა.

აჰეჰე მაცეზანაუთა, იმეჰელხტ.

გ. ფ. (16 წ.)

ს. ფსიქი, 31. I. 1939

40. ✱

თაზეკე ლეგაზეკემ მჰან. აუთ ფა ზამეკე დრემან. აურ დედტუხან, ანგლა-არგლა დეცეუმეცა, კარა რეჰანგუთან.

აურ მაბა, „უთან დჰარმეზ!“

– მაუთ, სარა სან დეზეუმეჰე? – იჰან, რეჰა დეჰედრეჰან დემეჰელეგატ. აურ დეჰაგაზ, აყრა-ჰრაჰა რენე დეგატ. აბეჰეჰეჰეგე ძეჰეგატ.

მარა თეფელენხან, ანგლა-არგლა აფხესჰა-მესჰაჰა შანგუთა, დცატ.

– სან, იფთაჰრა?

– სარა აწა, არასა, აგეჰა (ი)სთაჰეზ.

აფხესკა-მესკაქაგ ღოჭადგუ.

– დამი იფთავქადა?

ათაზ-მანგუ-დღეზმანა დანლაგატ. აურ დეღღმერბანგს სკაზლა დეღ-გქ-ელღეჟუნ.

– სან, სფა, სარ სერმაზაჭგუ.

– იფთავქადა, შთა?

– სარ სფა, აბჟ-ჭამცა ურგზსანყხა, აურსა ხარბგუ, ხეუნ, აგქა-მსაფთა, ისეზმანგ!

ანდაქ დეგანგფაზ აფნგ ბჟ-ჯაკ ზკუ მანგუ-დჭარშთალუნ, მარს საკთუ აფნგ იან ვედრეს-ტუ. მათარკაბგ აქ-თანად დეღოჭინტ. აურგ იან ვედრეს-ტო. აურ მემეთან რახშან ზამ-გუ დეღოჭინტ.

– უარ სარ ამათა უსჩერტ.

– სარ სეგეს სჩაღარქენ, სეზმანხუ. აურ აკუმკა ბეგ სერგ-გლუმ.

აფხესკა-მესკაქაგ მან ღოჭადგენ, დღეზმანხუ.

– ჭოზ-გ იფთავქა, ჰან?!

– ზაკგ გ გესთანგემ. ტაკ-უმტალთა, ჩეფშა!

დეშტალუნ, სკა დაგად. მან დჭაგლან, ცეფლა დალქალჰად.

– იბუნ, ჰან სეზალქაბჰან?

– ზაკგ-უქანარა სერგ-გებრნგს სკაპ.

– აურკუმა, ჰან, იბგ-გლუ?

მარს საკთუ აფნგ მსაფეფქად. მან აურსა დერმაზაჭხატ.

– მაჩრა, რფთავუ, ჰან?

– სარ მსაგ-ალასატ არსა, აწა, აგქა.

– სარ უზ-გ-გებრმაკ იბეზმანგაპ.

– უეცადათ აფნგ, მანგუ, მსლ-ან, აყაფლ-ანქა მსაბ.

– სარ აურთ ზაკგლაგ სეგრც-სანამ, – იჰან, აწა, არსა ღეზმანგენ,

დჭინტ.

– მაჭგუ, სფა. ისეზმანუგაზ, შარდაც-პ, უშტალთა ტაკ- (||დაგო) უც-! სფა, ადუნრე ანან უშმეზმანთა რქადა?

– სარ სეზმეზმანთა რქუ, მანგუ-კატრმა გ-გქამ.

დანგც-მან, მანგუ-კატრლა დელშაჰატ. დანშაჭეხან მან, „იბუნ, ჰან! იბეზმანუგადახატ, ჰან!“ – იჰან სჭკენ.

დანშან მან, ეგ-იზალემხხუ.

მანგუ-დღეზმანტ ათაზ. სჭკენ მალქალჰან, რლაქა კელერხნგს, იზინტ. „დჭაფმ-რდი რლაქა კელხთა, აბგ-დეტაჰარესხეფ“.

დეჰათადრეს-გუ აფნგ ზჯაკ იზინტ. რლაქა ზაკგ გ-გებრანამ. აურ დეშტერხენ, აბგ-დჭათერგ(მ)ტ. აურამ დჭაქ-ელტ.

ზჯარ თემგუ აფნგ დჭარნ, დეზერგ-გლაზ აფკ-ესფა, „არ ქალ-გენ ღეზმანგარქენ, ილდერხანამტ“.

აურ ათემე მაზიში, აჭკენ აკე, დმაგარწესთენ, ლამ აკეაპ.

მეშკე ამეშ ბზინ.

– აწლაქა რენე უნე! – ლჰან, დმად-გელღდატ. დჰად-გლწეზ აფნე წის ლამბაკ შაკნეწენ, აწის ლას ჰრაკალა ახნშტ. აფჰეს დეჰეჩჩაჷა დლაგა(ე)ტ.

– იბუა, ბეზეჩჩაჷა?

– ზაკეგ, აწის ლამბა მაკნეწენ, ჰრაკ შამტნახენ, აწის ლას სლა ახნშტ.

– დისთ, ბცთა მშაგესთ!

აფჰეს დცან, მშალგატ აჰრ. რლა ახნგლშენ, იზინახტ.

– სარ სეზეჩჩინჰ. სან ლენე სცაპთა. სეჷეს სელა ასერბაპთა, სჰისჰ.

დემ-გქლან, ან ლენე დცად. დეჰაცაზ აფნე, ასლანგე, აყაფლანგე შათემთენ, დედემრეჰტ.

– სან, სელაქა თეფხესთენგე, სარ აურ აჰა ისლანმეკეჷათა აკენ, იფჰე: სარგე, „ბეზეჩჩაჷა“ – სჰან, ბმად-გქეზეგატ. აურ სბა ანემჰეჷა, იგნასემწად. სან, იბეზეგემარახატ, – იჰატ აჭკენ. ასლანგე, აყაფლანგე შათემთენ, დედემრეჰტ.

მარგე დმად-გქელენ, ახშ ლენე დჰინტ.

– ჷაბაჰე? – ილჰან, დემწატ.

– სარ სან, სელაქა კელეზხეზ, ლენე სცან, ანეზეჷა დედსრეჰენ, სჰინტ.

აფჰესფი აჭკენი აცბზაჷა იდ-გქელხტ.

გ. ფ. (16 წ.)

ს. ფსიქი. 31. I. 1939 წ.

41. ✠

თაზკედ ლეგაზკედ აჰან. აჷათ ჰკენე დრემან ჷასაშარდა რემან. აჭკენ ჷასა-ხჩარა დერშითიტ. აჷდ აჷასაქა აქ-გეჰა ედრეჰტ.

აჭკენ, აჷასაქა აქ-გეჰა ანეერეჰ, დერზაქენ დემ-გქერცატ. ასტკეგე, ხეშ ტკეგე, შელა ტკეგე ართმეყ ითემწან, დემ-გქელტ.

დეცაჷანმა თენგეზ დანიატ. ათენგეზ აჷან-აჷლა აჩეფლა ინეჰეკ დეგელან. აჷდ აჭკენ დემზეწერ: „აჰანე შელათა იუზეჩეჷა?“ – იჰან, ანეჷა აჰანე. მანახენ, ირბენ, შელათა იგეზმეჰად.

ჷანეჰანგე დემზეწერენ: „აჰანე ასეთა იუზეჩეჷა?“ – იჰან, იგეზმეჰად.

ჷანეჰანგე დემზეწერენ: „აჰანე ხეჷ უზეჩეწერეჷა?“ – იჰან. აჰანე მამტემხენ, ხეჷ გეზეჩეწერეწად.

უაწეგან სჭკენ ანგუზ აუდ დედა: „უჭადთა, სნარგა!“ – იპატ. აპანკ
 მამტებენ, ხმე გეზმანემდრად.

უაწეგან სჭკენ ანგუზ დედა: „უჭადთა, სნარგა!“ – იპატ. დმირტ,
 დერგეგან ამ აქეთ დანგნადა, ანგუზ, „უზაწ ლასრა?“ – იპატ.

სჭკენ ატრ იპატ: „ჩესერპალა“.

– ჩერპალა! – იპატ ანგუზ.

სჭკენ ადამ რედა დალადატ.

ანგუზ „უპალადახაბატ. ჩერგლასხ!“ – იპატ. ადამ რედა დალადაზ,
 მალგებტ. ანგუზ დმირგეგან, ამ აჩუგ დერგეტ.

– ჰენე, ანრ სლმა ცაშათრჩუა, სვაპ, – იპატ ანგუზ, – სარ სცახბთა,
 ახაბრ ჰენე დესერდერპ. უარ ფსედფა უნადა, – იპატ ანგუზ.

რენე დცახენ ირეპატ: „არეფმთა ჰკენე დმირტ. იქუმ სრეპაზერ!“
 – იპატ.

ანგუზ დცახახენ, სჭკენ დერცატ. იჩან, სჭკენ ჩეუან დტუკ რრთენ
 აძებ მშარა დერმირტ.

სჭკენ ბელგეგე მადტენ, აძებ დამეგელაბ. ანგუზ დცან,
 „იუჩახუა, აწეხია?“ – იპან.

– ისჩახუა, გემდერუმა? ნემემამ (||მმამ) მ-გარა ჰამიხუა
 აძე ზემამ ატლა ინასემირტ, – იპატ.

ანგუზ დერპან, „იუტ, იგეტაგემ. სა სმადთა, ინაზეგუამტ, უარგ
 უგმითხუამემ. უნებ, უაყეწთა. აძე ჰაუმრეგარან!“ – იპან, აჩუან ახნა
 მ-მადახენ, დამ-გელახთ. სჭკენგე აუდ იწეა დეთაგელან, დმირტ.

უაწეგანგე ახნა მჰ-მარა დერმირტ. კალაზკგე მადტენ,
 არყანგუკგე მადტენ, აწლაქა ადემპალენ, ტეყ-ტეყ-პა დეგელაპ.

ანგუზ დცან, „იუჩახუა, აწეხია?“ – იპან, წლა დტუკ მალგეზან,
 დმირტ.

ცეკ რმენ, ზემგე სჭკენ ირცედატ. უაწეგან „არ სჭკენ ჰარ
 ჰადახუამტ, – რპან, – სჭკენ უცახ!“ – რპატ.

– სარ სეზახბთა! სანცახრაგე, სეზემგერლ აუაა? – იპატ სჭკენ.

ანგუზ ხაფე მ-ართმწყე რეზა რეგეფან, სჭკენგე დქედრწან,
 დეგახტ.

რენე დენამგლახენ, სჭკენ მან დამ-გელადან, აუდ ლედატ:
 „აფათარე ბვალთა ჟე მავნეგ!“ – იპატ სჭკენ, ათაზ ჟე მავნელგან,
 ილრემენ, ირპატ. ანგუზგე დამ-გელენ, დმირტ.

მ. შ. (12 წ.)

ს. ფსიქი. 29. I. 1939 წ.)

42. უოწგ ადუნედ ფრუაშით

ასაჰ.თაქას იშადუნან. ჰაჯაგგე ზ.გკ რმათა დმარდ. ჰაჯა დრგდგგლდ ასაჰ.თაქას.

– ჰაჯა, აზ აბაურცაჰა? – იწმად.

– აზაზარ სანან, – იჰან, – იგ სეზმთიი.

– აზეუგალადა, იზეუთიჰა? უოწგ ადუნედ ფრუაშით.

– აზეზგალა ხედა, უოწგ ადუნედ ანფრან?! იჰშუნში! – იჰად.

ჰადერმანა ირშენ ირზაჰში. ასაჰ.თაქას ჩედერტლად აზ ცაიშეზ აფნე. ხაფში აყმაქაგე, რაჰაზგრქაგე, რეგლფაქაგე, რეკგმზაქაგე, რეჩერეყაგე, ირგმაზ ზემშაგე ირსგრხთ.

– შთა, მჰა-მგრან სცა! – იჰად ჰაჯა.

ასაჰ.თაქას „ჰაჯა დმაჰად“, – იჰან, იგერლაჰა იცრდ მჰა-მარგნეს სბნა. „აჰაჰაქას ირზემჰაზ ჰაჯა, ჰა დმაჰად“ – რჰან, სბნა მეჰე მარგიდ. უოჰე ასაჰ.თაქას მანი. უოჰე ჰაჯა აჰამარა დჰალენ, ათუბა დეჰქა-აბ. „არი“, მეჰა-გარე ისეშთიზ, მანიხუმა?“ – ჰაჯა დეფშირდ. მანიხუა ანგეზა, დმაქეჰეზხთ, აჰე აფნე დმაიხთ.

ასაჰ.თაქას მათეშენ, ზლმა იდგუთა იჩრდ. „არი ზლმა იჰუა იზაჰარა“ – ჰა, იჯარმდ. „ჰარ მეჰა გარ ჰადშითინ დეზმადა?“ – რჰან, იზამხთ. იმათეშენ, რეჩემგრაქა იწათა, აჩუნ იმაშირდ.

– ჰა ჩემგრაქა აბეჰეუ? – ირჰად.

– აზეზგალადა, აჰ ჰეზაბ. იშეცაზლაკე, უოწგ ადუნედ ფრუაშით.

– აჰუდ იზეუჩფანა? – ჰა რჰად.

– „უოწგ ადუნედ ფრუაშით“, სჰან, სეზ ზამგე ისსგრშედ. უოჰეგე სეზმანსესუა, ზაჰარა? – იჰად. ჰაჯა ასაჰ.თაქას იჰად.

ბ. ჯ. (37 წ. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 16. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

43. ✱

„მანბუ“ ამერგაჰათა, ჩა მბათაკ აჰიტი

(ამჰა).

ჰაჰენლა ამეგეწიტი, ჩენლა ამეგალიტი

(აგაზან).

აჰ იყამჩე აჰელა იწაჰ

(ასთანჰე).

ხახა-წურა დმაქლიტთა, წურა-ხახა დქემციტი
(ჭემსანგა).

აქეთ არჩრტი, მარს გერუმ
(ძღლუ).

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)
ჩაწერილია 8. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

44. ✻

თაჟკე ლგაჟკე მძან. ხეუ-ფაჩს რგმან. ატთ რეცვან. რაბა დეფსუნ. უასრთთა ირზდრფად: „სანფსრ, ხემშეკ-ხანა სნშემთარა შქაფშ!“ – იპანდ. დეფსგდ. იფაჩაქს მლაგად, დერქაფშანგს ქაზულა. აფს დლაგად აპბ; ატრმშთახ აქერგთ დეჭაფშაფ; აწკა იხანახუზ, აფშ დცად.

აპბაგე ზაკ გემბანდ, აქერტგე იგემბანდ. ატუდ რაბა, იზემპანდ, ჯაჭრჭ. დემან.

აფშ დანდქაფშუზ, აქაანდ დმალბმალთა, ინშემთარა დქემარულანთა, დცახუნ. აფშ დეზანხან, დემკდ. იკეზ, აჯაჭრჭ. მკეზ. ნება იორპანდ: „სარს ხ-დურდულკ სგმაზ. აზაკე შკაპაბ, აზაკე ქიქაბ, აზაკე შაჟ. ტარს მანულანტ, მანინგს, აჩ ლარჯგე ჩემგჩაქა შკაპა მქთა, აქიქაგე ჩემგჩა ქიქა მქთა, აშაჟგე ჩემგჩა შაჟ ქთა“, – ნება იპანდ. დატმთებდ.

დარს აქკენჩაქა ირგმან კამბშეკ, ჯემაქკ, ქეტუ ყომკგე.

ხან იფს იფს ვაწა დემთომენ, ვაწარა ზლუ, დემდგრნგს, კუმარრა ირფუნ.

აფს მემე აჩამჩა აკამბშე მქქან იცად. აფშ „სარგე სშერცა!“ – იპანდ. „ტარს გემხა, იუზენხანა?“ – რპან, დარს ცად.

ატ აქკენ აჩ ყარა აფგრჩ. რმან ამცა მანდრშენ, იჩიდ აჩგჩაგე მქთა. დქქან, დცად აქუმარრა.

დექამარენ, ზემშაგე, მშჩაქაგე რგლათა, ჰალქ რგლეფან, აპენქგე რლეფგქად. დმინგ მარს აფს. მშჩაქაგე იწკალა იჩამხთ.

– იქბაქადა? – იპანდ, დერწმანდ.

– რ, ჰარს მამბაქაზ ატანა! ზაჯგე ჩ-ყარაკ დქქათა, დნემნ, ჰალქქმთა ჰადგქან, დეჯგქელხთ.

ანაგეკი აჩენგე აკამბშეკ იდრგვამან, მქქან იცად. დცან, დექამარენ დმინხთ. დარგე აწკა მინხთ.

– იქბანა, იმამანა?

– რ, ექაგე ზაჯგე დმინ, შამხგლა ჰადგან, დცახთ.

იხემშეკხუბ მათაცახთ. მარ დეჰუამცრა, დმანრჟენ. უოწგჰან აჩ-
ლარჯ აფგრჩ. ამცე მანგრძემენ, იჩგ მანდ. შკაპკალა ჩემგჰან, დცად.
დეჰამრენ, დასდ, ათემგჰ დეჰგჰად, დმანგჰახთ. ახან იჰჰ ლგჰამჩ. იჯაზ
ხაფშე ქალგენგ იმანგემენ, დმანხთ. დემმანმხუაზ, რგადანშე იმანრგსენ
მანგემრგშეთ. სრბაგჰ აჯ კემჰან, აშაგჰ კასგჰ ეხგემშენ რმან. ჰემჰად.

იწგჰალა მანმანაჰა მანხთ. მერგჰ დეჰგჰუა, დეჰჰან.

– მანჰარ, იუჩფან? – მანგჰა,

– აფშა დგჰუთა იმანგენ, ჰგადანშე აჯნარგშეთენ, სრბა აჯაგჰ კნაჰად, –
იჰჰან, ირგჰად (||ირგჰად). დარგჰ „უარ გემხა უზუბუ, მანგემშეთრა!“ –
რჰან, იჰანხთ.

– აუუდ ალამთუმან? ალამთ ჰარ მანჰა მანჰად. ჩლარჯ დანჰაათა
ზაჯგჰ დანჰან აჯმანრა, ჰალანჰშეთა ჰამგჰჰან, დცახთ აჯმანრაგჰ მალგად.

შემშეთა იფშემშეკხუბ ხან იჰჰ ზემშე. აყრალ მანგელდდ.
აყუმანგჰ, ალანგანგ ნალანგენ; ჩემდელგრგჰემცა, დრგჰემშეთრა
აყალგენ, გელმრულ ზაჯგემენგჰ. უოწგჰან „არ აუტუხჩა დმანჰ!“ –
ლჰან, ილმთიტ. დარდელ.

– ჩგ ჯგჰა, უმანგჰ რტლა! – ლჰად.

– სემან. სგნგემ, – იჰჰან, იგემშედ. დემდელგალენ, „იუმერტლაკან
იმუნმცრა“, ილგრეტლად. აყალგენ აურ აგემხა იფნგ იჯათა, იმანწელტ.

– სარ იმანგჰა სგანცემ. სგხცაჰ, მარ მანგემ, – ლჰან, ლანგჰ
იმემშეზემცა, დემცად. აუსამცა იზანზად.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 8. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

45. კანაჰარა

თაჰკ ფან ჰკენკ დლგმან. ლფა ყალ მარა დცად. ჰკენკ დმანჰამდ.
„უმან, ყალ ჰანზ (||ჰარგს)!“ – იჰჰად. მანუმცა, აყალჰა იჩგემად სჰკენ.

– მანგემხ! – იჰჰან, დემშეჰალდ.

– იგჰსთხუამემ.

მანმანრმთ, დემტგემენ აჯმანგჰ დანჰემყად, დემრჰუდ.

– სარ სემუმფყაკაგჰ უაზა დემშეზ, დემუმემენდა! – იჰჰან, სჰკენ აურ
მანგემჰად.

– აუუდ დემშეზ, დმანრჰგემენ, იუმემშეთრა, განამ.

– უცახთა, უან იმანჰალკემ.

დეჰუამცრა დცახთ მან ლფნგ.

– მა, უარ უზერჰემშეზ, უარ უანშეთა რბათა დმანხანდ, აუუდგჰ სგემ
ანლანზინ, ზაჯგჰ უქამშემრჰემშეთრა.

– ზაჯგე სეგემფყად, სემგა სენითთა, სკაბ.
 – შთა, მამერსა ფხა უხესჩვაბ.
 – დატაშთ, – იჰად. ილჩფად მამერსა. – ბენაპლა ისრტე! – იჰად
 სჰკენ. ამამერსა ლნაპე დანალაღწა, დალეფან, ლნაპე იბელუტ მალაგად.

– სანა დეზუმე, დჰასანემჰასთენ, იენასერეხუაშთ.
 – იენომრეხემ, იუასჰაშთ. ლანბეცა ლანჩა დკეებ; იანქაგე, აბანთ
 იკედელუ აჩანქა, რაკაბ; დაბჯერქაგე ანრ აშანდგყარა ითაბ,
 იგელუხანებრემ. დატეხერგე, სმცა უაბლელაშთ; ანრ აბრრაგე
 იგელუხაფერხუაშთემ. დაფერეხერგე, იჩე თახ. იგელუხეკუაშთემ, – ლჰან,
 დალჰდ.

დჰაგელენ, დცან, აშანდგყარაგე შაპლა დასენ, დავერტენ,
 სმცაბეზ დანჰან (sic!) ირტენ, აბჯარქა იკდაიწან, დჰაგელენ, აბრრა
 დცან, აბრამევეგე შაპლა დაურჰთასენ, აბრრაგე ჰაიტენ აჩე
 იჩაიხეტრესდ. იჩაიხეტრესენ, „ალაქა ირეხემახან აჩე, უარ იუქაჰა,
 სჩაირდ“, – ანდჰა, დაქასხთ. აღრაგე დავეფან, აკედერგე დაქედან,
 დჰათედან აბრრა, დჰქან, ირტემარდ.

დანგე აღგეაჰქა შაზელდან, ილრტად: „უარა უჰკენებ, უმცამ!“

– მამო, სარ სემცაკა იგატაშთემ. აურ სყარა სეუაწ მცა-ბლერა თათა
 იგატაშთემ, – იჰან, დანგე მელენიქა ტაკ. რლთან, დეჯექელდ. ნართრჰა
 მერეხეკელა დამერდუხ, ჩებუნმა იჩამედდ. ათენგეზ აჩეფ დნამდ.
 ბენაკეტუკე იმენ, ატემგე ირტეჰა, დემჰან, აძე ურთა ნართრჰა
 ჰან დჰარბად.

– და, ზინლა იდრბ, ნართრჰა არსყა იშქუ, იმდერუათა, დნაჰრა
 ატემ, იჩაჰალეზ? – რჰან, – სოსრუყა უცათა დჰადერ! – რჰად.

– მამო, სარ სავტემ ქაზულა, – იჰად.

– უორრ უცა! სარ სცაბ, – ირჰან, ზაჯგე იგემტედ. დანრემტე,
 ზოსჰან ზერჰეზ, დჰაგელდ. დასენ, აძე დჰათალენ, დჰარდ. დჰარენ,
 დემჰან იჩეჰ, ტეჰან.

– სალამენ ჰალქემ!

– უ აღქემ სალამ! – იჰან, დჰაგელდ.

– უჩე საფშითთა, სეგეჰიდ, უარ სეუფშითთა უსაბრბ. უარ
 უჰაუხითეზ, დეყადრეჰხად. უჩა ჩეჰელ! – იჰან, დჰანგეჰედან (sic!)
 დჰანგეჰედან, იჯექელდ. ითალენ, აძე ირდ, ნართრჰა ქაჰან, ირეხცად.

– სალამენ აღქემ! – იჰან.

– უ აღქემ სალამ, უაგა! – რჰან, დჰანგენ იჩე, დჰაჰალდ.

– არ ასაბრ არსყა დეჰჰაპლოუდაა? – რჰან, ნართრჰა დამწეწხეს
 დალაგად. ნართრჰა სოსრან ზერჰაჰა, დჰაგელან, აურ იჰად: „ნართრჰაგე
 ჩეჰ. ჰკენეკ რეზ დამწეწხთ ჰანდემერჰამ!“ – იჰან. უანგეჰან იკეცხენ,
 „წაბერებ“, – რჰან, იჩალახხთ.

– იზბად, იზერცაჲგ, სასაკაბ.

– შთა, უორრ უაკესთენგ, სასაკებ, იზჩანუ, ლაბგცა ლანჩა ზერჰაჲა.

– სარგე ისთაჯტთა, ისმაჲა, საბა დეზშეზ, ლაბგცა ლანჩათა სალა ჯანარალა ჰადსუაშთ! – იჰან, აჲნპაგე იშტარწან, აჲნკვე ლაბგცა ლანჩა დჰაჲეგლდ, აჲნკვე ცეხაჲედ ზერჰაჲუ, დჰაჲეგლდ.

რჰაჲაჲეგე ჰათერხენ, დედსუამცა, ცეხაჲედ (|| ჯანაჲრა) დედჰადჲა დანლაგად.

ლაბგცა ლანჩა აჲგდ იჰანდ: „ჰკენ მეშხანუ, აჰბრაგე იგსეურგტმ. ჰჰაჲაჲეგე ტაკე ისრეწარაფთა, სჰახფ“, – იჰან, ჯანაჲრა დჰაჲეგ, მარს დჰაჲეგ ნადხენ, დეცახენ დეჩან, ჩედეჲან, დჰაჲეგ ირეწარან, ჯანაჲრა დჰაჲეგ აჲაჲაჲეგ ჰეგდხან, ანაგეჲე აჩენ დჰახთ.

დედსუამცა, ანრ ლაბგცა ლანჩა დჰაჲეგ წარან, ანრ ჯანაჲრა დჰაჲეგ დანან, ლაბგცა ლანჩა დედჰანდ, ჯანაჲრა დეჲარუსგხან, იჩა აწეჲა დანდეჰალენ, დედეგან, დცახთ. იჰაჲამ ჯარს აფნე ჯანაჲრა დეშტედწან, ლაბგცა ლანჩაგე დცახენ, იფეშ დეშტალენ, დეჩახთ. აჲგდ იშ აჲეგ გენდთუაზდ. ჯანაჲრა დედღეზუა, დეშტაჲა, ყანხჩაკ თაჲუკ დეღბად.

– და, სტჰკენ საბრ, უანბაგე არრ აჲეგერსგე დედჰედ. უარგე არრ უშეჲაჲაშა, შეღანჲე რეგემხეჲა იგინუდშთ?! – ლჰან, – უარს კარს ულანხეჲაშა, სარს უშტესხფთა, იშ აფნე უზგაბ. აჲგდ აჲეგ გენდთუამ, – ლჰან.

– ბჰანი, სგა! – იჰან, ჯანაჲრა აჲჰეს დღეჰად. დჰანინ აჲჰეს, ჯანაჲრა დეშტეღხენ, დეღგანდ, აშ აფნე დეღგორჰანდ. ჯალა დანან, მაჰკ იტედ. ლაბგცა ლანჩა დჰარჰან, „სედმრდ“, – იჰან, დეწრგდ.

იფჰეს „იზანჲა უშეჲანანაჲ, იფსანჲ (|| იფსან) უგარგჩახჲამ!“

ლაბგცა ლანჩა დეფხანდ, დეჩახთ.

ჯანაჲრა ჯალა დანან, აშ იტენ, დენაშეღენ, აჩეგმზაგე ადრკენ, ლაბგცა ლანჩა დჰაჲეგ იჲანჰან, მჰათეგხენ, იჲან დანენ, იჲეგჰან, რმაზ იმღეჲეგე ნადხენ, იფჰესგე დენედხენ, დეცახთ.

დეშტახეჲაზ, უანახჩაკ დედინად, „ხაბარ, ხარ“ – იჰან, დედწად.

– არეფშთა თაჲე რეცჰაკ ფა ზანგეკ დღემან. დანჰახენმთა, იფსანჲ რეფედდ, – იჰან.

– აჲგდ სარს საკებ. უცნთა, ჰან ილაჰ: „ბეფა დჰახიდ“, – იჰან, დედმთედდ. მარგე იწეჲალა დცახთ. იფსანჲთა ირეფუზგე ჩარანჲათა ირეფახენ. ნართრჰაგე ლანჩა იჩანჲა მჰარცჲახ, ირმრდ.

ჯანაჲრა ირეჰად ნართრჰა: „ანანჲა ჰაზცეზ, სასაკაბ ჩინაჲეშეშაჲაჲა?“

– ჰარს დჰჰეგ, – რჰად ნართრჰა.

– შიარს იმჟღუსთენ, დამტლათა ირტქია? – იჰინდ ვაწაჟირა, – სარს აძტ დანჰარსცუხო, სეჟამი თეფ ზქემ, მაჰჰ. მცე სჰესთენ, შინცთა შერფშე! – იჰინ, იშთედი.

ირფშენ, წაბერგებ, იჰინდ.

– ვაწაჟირა იჰებ, – რჰინ, ატაჰაქია იჰინხო.

ტეჟეგტ „ნართოჰა, შინსტჰესთენ, აჩინქია შესთედი“, – იჰინ. ნართოჰაგტ დანჰჰა, ირტეთ.

დარგტ ლაბეცა ლაჩა დრეხსეჟამცრა, დებზანიდი.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 9. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

46. ჰაჯარტეჰა დეფსედი

ჰაჯარტ ვაწაკ იფსარჰე რქენ. დჰინდჰან, „სახჩა“, – იჰინთა, დეგჰჰადმერბუხოტ. ტაწტჰან დეგტეცენ იფჰესს ატრ ლრეჰად: – სარს ჩესერფსებ. ბარს, დჰინდჰასთენ, აატტეჰ ჰა: „ჰაჯარტეჰა დეფსედი“ – ჰათა დჰჰ!“ – იჰინდ.

დჰინდი ავანა. „ჰაჯარტ!“ – იჰინ, დჰინტრდი.

იფჰესს დჰაჯელწტ, – დეგჰჰამ ჰაჯარტ, ჰაჯარტ დეფსედი, – ლჰად.

– დატუტედი, – იჰინ, დეცახხო.

აატტედი ავანა იჰინხო, რტწაგტ თჰადლან.

ჰაჯარტ დეგჰჰაჰან, ანტშენთარა დცან, იჰინ დტწაჰად, ავანა დჰინ ანტშენთარა, ჰაჯარტ ტჰაწაზ, აცეღტ აფშითა ჩედიფან, იბლანტაჰა „ბჰე“ იჰინ.

ჰაჯარტ დეგჰჰაჰან, „ჰო! – იჰინ, – ზინს ლტეღელ ჰადნარდტრდი“, – ანტეჰჰა ავანა აატტედი იჰინდ: „ტარს ტაჰადლტმა, სარს სეჰადლტმა?! ატჰაწწ!“ – იჰინ, დჰინტეცან, ახჩაგტ შადქედიხენ, დეჯეტეღელ. ტოჰეგტ დებზანიდი.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 9. II. 1939 წ. ჩერკესკში

47. სტჰმა ჰესკვტ, სეჰათეკვტ...

ჰაჯარტ ჯტმა ჰესკვტ იმან. რტმა ჰესკვტ ნადახენ, დეჯეტეღელ. დეცტუმცა, ივლად. ზჯაკტ რფნე დცად. „ტანს სშერფხან!“ – იჰინ, დრტჰად.

– ჰადჰად, ტ(ა)ჰარფხან, – რჰინ, დედრედიგენ, – ტჰემაგტ ათქაჰ ცათტუ, ითანჰაჰებ, – რჰინდ.

– მამრ, სჯჯმა ათქა ირქაბ, – იჰად ჰაჯა.
 – ირქაბსთენ, ჰაჟათგ უბჰთიდ.
 აჯმაგ აუბსა ითადგრშედ. ითადგრშენ, ჰაჯა სუბა დჰაგგლენ, აჯმა
 იშენ, ათქა რეფგქ. ედბ გშთ.
 შემთა ჰაჯა დჰაგგლენ, „სცახუაშთ, სჯჯმა მასგშთბ!“ – იჰად.
 იცან, აჯმა გწსახემ.
 – უბლაჰი, იშერქა! – რჰან, აბსემქა ირჰად. ჰაჯა იფნგ იმან,
 „ჰაჯა, უჯმა რქად“, – ანგრჰა, „უა სარა მემა, სევეგრჰად“, – იჰად.
 – შთა, აჟათგ უბჰთიდ, – რჰად.
 ჰაჯა დეგ-გრდან, აჟათგ ნადახენ, დეჯ-გქ-ელბთ. დეცაუამცა,
 ზჯაკვ ფჰესვა ნაფშე დეფსენ, დეწარწუნ. ჰაჯა აუბ იჰად: „ართ აჟათგ
 შესთიდ, არ აფჰესვა ფსე დჰასგშთ!“ – იჰად.
 აუბსაქა ირგითენ, დჰამბ.მად. კატრკ მადსუნ, აშ თეძან,
 ილგ-დედნან დემრგლტ ზჯაკვ რებლ გმ აფნგ. დეწრენ, ფჰესვაკ
 დჰაჯ-გლწენ, „უეფა!“ – ლჰად. ჰაჯა დეფად.
 უოწგან „სეფჰეს ანსა დეგგლად“, – იჰან, აფჰესვა აჰბ დცან;
 „ბმადა!“ – ლჰან, დანმალგ, დეკჰან აკატრ მაჰყად. დმანენ, ჰაჯა
 მალჰად: „უფჰეს დეკჰან, დეშტბ“ – ლჰად.
 ჰაჯა „სევეგრჰად“, – იჰან, დჰაჯ-გლყან, დმანიდ. დეკჰანო,
 დეფსენ, დეშტბ.
 – სარა საგცარემ, აუბ დეზუმზ, დჰასგშემთკა, – ანგმჰა,
 დჰართთ.
 აუბგ დენადახენ, დეჯ-გქ-ელენ ჰაჯა, აუბ უარდთა იჰაუნმცრა,
 დცუნ: „სჯჯმა ჰესგ სეჟათგგ, სეფჰესვა ფსგ სეფჰესვა ბა“ –
 იჰაუნ, ჰაჯა დეზზაუა, დეჯ-გქ-ელბთ.
 უჟგ დეზზაუა, გემლოქეთ აგზა დეკედებ (|| დეკედჰალაბ).

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)
 ჩაწერილია 9. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

48. უგნაჰქა უზმანთ!

კანაკ დეკან. აჰგლი აჰმანდი დამედრესუა, დღეწუნ. უაჰა შ.გმგ
 ნადანგს, ზაჯდ მავა ათაგებმკა იშენ.
 უოწგან „გნაჰ სერმანაშთ“, – იჰან, რეზყე შარდაგ ირფან,
 აბუმშაკ ცალწეუა, დცან, დექჰად. მჰესლაკგ, ირჩაუნ, დექან.
 აუბსამცა ჩემკ დემან. ამჰა იქჰა აკანა დეწრედ: „უმაჰასთა,
 ფსმელაჰ ჰა!“ – იჰან, დემზგწრედ, მანგ დეგჰაჰასთ.
 – უჟგ სნაუბიდ, უმაჰასთა, ფსმელაჰ უჰანგს!

იგდმუდ, დმაქანსნგს.

– უამს ფმენშაჟრ ჟჟჟ სშედ. არრ ზაჯგკ რვაზ სმანხხუმა. ჯაჰანგმ სცუმთთა?! – იჰან, დირდხსენ არგ დმაკნგდწად.

უწგან დგგგცუა, დგშჰან, ჰაჯგკ დგდშმიდ, სალამ ადემზდ.

– უალაქუმ სალამ! – იჰან, „უეგა!“ – იჰან.

– მაქრა, ულან ზაქუ? – იჰან, დმაიწმად.

– სგლან ზაქუ, აუგდ სკგბ: არრ სყრა გუმხარა სჩფან, „არგზყდ მარმანიდ სგნაჰ“-ჰა მანმანარჰ, სმან, მმშაქა ცალგწუტუა სგქჰან, მამესლაკგ, ფსემლანკ დგსერჰუნ, უჟგ არრ, მისშგზ, იგდმუდ, ფსემლანკ იჰანგს, ხგნგ სგდჰან. მანგდმუ, სირდხსენ, დმაკნგსწად, – ანგდჰან, „აჰგ უგნაჰქა უზმანთ! აუგდ დგყაცუზ, აუგდ სკგბ: ჰკუნკგდ ფჰგსფაკგდ ბზრ მბბბუნ, უჰან დგდგუმთა, რგტგს მჰან. მარს მფგმყანგს დგცუნ. აუტუდ მფგუმერყაუთა, დყაუმგზ, სვაზ უგნაჰქა უზმანთ!“ – იჰან, მმადჰან.

მარგგ ირგ დჰქჰგზგ, იუნამა დმანხგ, დგბზანაუა, დგთხჯაუა, დგქანთ. რგნაჰქაგგ იზმანხგ, ნალკარ დგთაზ.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 10. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

49. უთგმგ მგცგანამაზ

ჰაჯგ ჩადსკ რმან. დჰქჰან, აბანარ დცად. ათქან აფნგ არგ ცაკედგრჰალუა აფნგ, უნვა ბზიკ კგდჰალან. აუგდ ცაკედჰალაზ აფნგ, იჩადს კგდგდჰალდ. ათქან დგნაშგლოგნ, აგშმ დმაკგლფმუამცრა, აჩადს დედრგჰარად აუნვა, დანმაჯგლწ, დგქგტა დნლაგად.

აუამაქა მანიზან, „იუტა“? – ანგრჰა, – „სჩადს ცაკედგსჰალგზ აფნგ იუნვა კგდგდჰალგნ, დედრგჰარად“.

უოწგან აუამაქა აუგდ ირჰად აუნვა ზჰგზ რვაზ: „შთა, უარს უყანჩაზ. იზაურგჰარადა ზაჯგ იჩადს? აუნვა ჰაჯგ იქანდ“, – რჰად.

აუნვაგგ ინანხგნ ჰაჯგ, იჩადაცაგგ იგგდხგნ, ინემანგნ, დგჯგქგლხთ. დგცგუმცა, თგმგ ჰკგნკ აქგთ აწგგაფნგ იგგლათა, დანიდ. „ეა!“ – იჰან, დგწრგდ, დანწრგ, ფჰგსკ დმაჯგლწტ. აურ აფგალა ჰაჯგ დგკგლფმგნ აგშმ, ირჩფაქუზგ, იმანზგ, იბად.

კანაკ უნმაკ დმალდგნ, დგმანან.

– უანს სშგრფხან! – იჰან, ჰაჯგ იფჰგს დღგჰად.

– მაუშთ. არსყა უჩ! – ლჰან, ამან დგშთალწად. მარს სანტკ ლგწა დმანთ.

ახმა კაწა მხლდუბ, დანგუაჟაჟა, აჩართალე (sic!)¹ აწახ დგწალგრჟად.

ლკაწა დანჩამებლხ, ჰაჯად დედწად: „უბანყაზ, ჰასას“? – იჰან.

– სჰანგზუ, გეუდგრუაშემ, – იჰან, – აბაზარ სწან.

– მაჟარა, უხცან აბაზარ? – იჰან, ახაზენ ჰაჯად დედწად.

– სჰანგზუ არი სკებ: არი აჩად აჩ სთიუნ.

– შთა, იოუმთირა? – იჰან ახაზენ ჰაჯად დედწად.

– იოხემთირი, ატეძ სკებ: აჩ შტეკუ, ათეძ იჩნტუ ზემჩა აჰირდ, იგ გე მადგრიდ, – ანგეჰა, „იახ.ია, შთა“? – იჰან.

ახ.გე იგ ლწამ. სომ ხუმი რაკუბ.

– ედ ზანაჯად, ჩა ხუბ, ხ-სომკებ. უარა სომ ხუმი მქეუწად.

– სარ სჩა იჩანაჰაქაჟან, იუბან, – იჰან, ჰაჯად დჩაგელდ. ლაბკგე მადხენ, აჩ დასთ. დაზდერჩენ, – არი მჰაჟან, ატირ სკებ:

– ხაზენ, უთეძე მტეგან მამაბ (sic!), ლასგთა უფკეს ილანჰაბთა, მჩამერმე! – იჰან, ჰაჯად აძე მადდერმე.

ჰაჯად აძე რმე მადხენ, აბლემ აყაფაჟაგე ტაკე-ტაკე რწედჩად. აწგან აჩართალე აწახ მანგწეჩა, აყატამაზ რქედჩან, დჩაწდერყად. ახაზენგე მყამაგე ითეხთა, აში დედგელან.

აყატამაზ დეჟეჟენ, აჩართალე აწახ დჩაწყან დემნეჟაზ, ახაზენ დენარსენ, იმაჰეჟე კარხხელ დეკეჟენ, მარგე დეჯგელყან დეჯგეჟელხთ.

უოწგან ახაზენ დჩაგელხენ, ატეძ იჰან: „აჰე უეჟე სელნაჩა აჩე ცგან დუმნუცად“, – იჰან, დეგერლად.

– მა, სომ ხუმი! – იჰან, რთენ, აცაგე მადხმად, ჰაჯაგე დეჯგეჟელხთ.

შემთა ახაზენ აჩაგე ნადხენ, დეჯგეჟელდ.

ხჯაკე რენე დცან, „მეუნაჩა დე-ცგან იჩნუსთენ (sic!) იჯგელსცაბ, ხ-თუმანკ მამახ.“! – იჰან.

– მაჟანთ, – რჰად. რთთ.

ახაზენგე ლაბა დტეკე ნადხენ, აჩ დასუამცა, დაზდერჩამცა, ზაკე მინამჰამცა, ჯლმანწკე დასთ.

უაწგან „უარ იუდგრუაგე, გწამ“, – რჰან, აბსტეჟა იწ მასენ, დჩაჯგელგრცან, მარგე დეჰგეჟამცა, დჩახთ. უეჟე დეჰგეჟამცა, სცა აწახ დეჰჟარკაბ.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 10. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

¹ თვითვე გაასწორა და თქვა: აჩართალე.

50. ✱

ჰაჯა ჯმაქავ რმან. აუთ იხჷნ. ჩჩაშკე (sic!) შადუათა იბად. „უტლაპი, ართ შეზჷარა!“ – იჰან, დეგგლენ, დერფერალენ, აბგე დუკ დაწაგელდ. „ჰაჰან, აბგე მჷანგჷრდ. მჷანგჷრგკენ, აბგე აშაპგ რწაჷაქუ აქეთ, იჰანშაუშით“, – ანგჷა, აჩაქა მჷანგჷრენ, იჷანგენ, აბგე დაწაგელდ. „სარა შექაქავ მჷანგჷრგებთა, აქეთ მასშითიბ“ – იჰან, ჰაჯა აჩაქა ნადანგენ, დეჯგჷელხთ. მახჷა იჷნადანგე ჰაჯა იჷნიდიდ. აუაქაქავ აბგე იწაგელაბ.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 10. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

51. ✱

ჰაჯა თაჷკემ ლგაჷკემ რფნე ჩერგნთა დალაგად. ათაჷემ ალგაჷკემ იბადან. ალგაჷკემ იშორ ჰაჯემ არკი იცად ჩაღარა. ჰაჯა ხა-გარა არკა დჷათგენ, აჩა დჷანიხთ.

ტჷმარბე, ახაზენ იჷჰეს რგელაკ დჷანდენ, დგჷათა, დემშტაზ, ჰაჯა დჷანდერგენ, ირჷაქგზგ, მად. ირჷჷ აუტე სკენ: „სარა, – იჰან დჷანდებ, – არი ეფშე ადგელ აფნე ცჷარაკ ამაგე შკაჷათა დაწაჰათა, სცალეშით. აუტა სკაბ, ბეჷანდუაშა“.

უაწგან ჰაჯა აშე დასდ. ახაზენ იჷჰეს დჷანდენ, დჷანგლწტ.

– მჷარა უზმად? – ანგლჷა, „ხა ზგუშით“, – იჰან. „შთა, მა!“ – ლჷან, რლთენ დაუღეშით. ჰაჯა დცახთ.

შემთა ყუმღეჷ აფშთა რგჷარა ამა ბაშღე შკაჷალა იჷემჷანდ. ახაზენ ჰაჯა დგდჷანდ: „აუტე ზჷოუჷანა?“ – იჰან,

– აუტე ჰასგემჷანა, იგ აუტეშემ. ეხჷან ფშაშაბ.

– შთა, მატეშით, – იჰან, ახაზენგე ზაკგე გემჷანთ.

ჰაჯა აუტე იჷჷნ, აჩაქა ტჷარგსეჷან: „ეჷ ყარა უშგა იჷასჷან ბაშღე, ჰალეშლე შანანგუშით. უხაზენ იჷჰესგე დეშანგიდ, ახაზენგე ნართეზმეჷანა უჩაღად“, – იჰანშემცრა, ჰაჯა დემშეღესუნ, აუტე შედჷჷემცა, ახაზენ იჷჰეს დჷანშან, „სეჷან იფნე სციდ“, – ლჷან, ლჷანა იფნე დცად.

– ბაბჷან? – იჰან, ლჷანა დეღეშანდ. იჷჰესგე ილჷარგზ, ანგლემდგრ, „ფჷანგჷანაშან, სჷანდ“, – ლჷან.

– შთა, იბიბ, – იჰან, ახაზენგე დეგგრდად.

ლეშანგე დეგგჷანრმეშთ. იჩანგე, მანჷანა, ლარა აუტე ლჷანდ: „ანი ჰანგლავე დჷანუდგუმა? ტაკგე იჷან“, – ანგლჷა, ახაზენგე აუტე იჰანდ: „ჰაჯა უტათა, დჷან!“ – იჰან. ჰაჯაგე დცად რგელა იფნე.

– უზმადა? – ანდჳა რგლა, ჳაჯ აუტდ იჳანდ: „ჳზაზენ იფჳეს უჳაღდჳაშანუ ანაზ, დჳანთა, უდმუშით“, – იჳან, ჳაჯ დჳანთ.

აზაზენ დგდჳად: „ჳაჯ, დგზჳადიდა?“ – იჳან.

– დგზჳადი, – იჳანდ.

– დაუა? – ანდჳა, – ჳასგთა აჳადა ჳაგთა დჳანრჳად! – იჳანდ. აზაზენგ აჳადა დანჳასგენ დგთრგსთ. რგლა ანრ აჳადა რმათა, დგჳა, დანგდბა, „სგდმუშით“, – იჳან, დგჯგჳეხხთ.

აზაზენ იფჳეს ჳაჯ დგდჳად: „აუტდ დგზჳადა?“ – ჳჳან.

ჳაჯ აუტდ იჳანდ: „აუტდ რგჳანჳ. იბგრდაუა ანაზ, აჳადალა იჳანგდჳაშით“, – იჳანდ.

აფჳესგ დგშან, დგჯგჳეხხთ აქტლა. აზაზენ დანჳაცანფშ, აფჳეს დგჳა, დგდბანდ. დარგ დჳანგენჳენ, დჳაჳამცრა, დჳანთ. „აუტდ სგფჳეს დანაჳა?“ – იჳან, ჳაჯა დიწჳად. აუტდ ტჳაცაუა, აუტდ აჳგბ: ჳთგდჳა ირგლაშან ისაჳიდ“–ჳა, იჳანდ. აზაზენგ იფჳეს ჳგწგჳა დგთაგგლან, დგჳამცა, იფჳესგ „სგდმუშით“ ჳჳაუა, დგჳამცა, აჳგჯგ რკანტრჳა იჳჳან, იფსგდ. ჳაჯაგ რმლჳგ აზგენხან, დგბზანაუა დგთაბ. ჳგმჳალა იშაჳასთგენგ ჳალა იჳბანწგკანრა ინშეგდ.

ა.ა. (35 წ. ს. ფსიჳიდან)

ჩაწერლია 10. II. 1939

52. ნართრჳა სოსრგჳა

ნართრჳა სოსრგჳა ჳგრჳაუზ, დგჯანა ჳანრჳთა ჳაჯგგ გგდმგჳთ. ხან იფჳ იფნგ ჩანრჳრა დანაუა, ჳგმჳგგ ჳანრჳთა დანაუ, დაზგდდან, დანან. აუნა ნართრჳა სოსრგჳა ჳგრჳაუზგ, დგცად. დანცა, იგჳადმგგგთ. დარ დანგგეს კანა ბზრ დანან. აუტდ შჳანაათა იბან, ნართრჳა სოსრგჳა ირგ დანჳან, დგჯგჳეხხთ.

დგცაუნმცრა, რგჳ დგცაუნ, დგდბანდ. დანგენ, ირგ დნგდნგდად. დანგდფშგ, დგდდგრდ, აუტდ დგშლანრჳგზ. ნართრჳა სოსრგჳა დჳანგენჳეხხთ. არგჳ დჳაცანფშენ, დჳანბანდ.

– და, სარ არგლა სგშნგჳაუზ, იმდგრჳათა დანაჳრა? – იჳან, დანშთალდ. დჳანბნგდან, დგდმჳასგენ, აჳადგრგ დჳათგდხგენ, დანუდმთგენ, ფგწანლაგ დგდგრჳადად. აუნა ანანა ჳგენ იგნთა ჳათგდსგენ, იჳანგდჳანგს, დანლაგად.

– ჳგნგ სგუმგმ! დანჳან ნართრჳა რგლანჳჳ გგრშუანმ, – იჳან დანჳად ნართრჳა სოსრგჳა.

– შთა, დაუნშით, უცაბ ნართრჳა სოსრგჳაფშ. შგმთა ხარგმა ცანჳა ჳგრჳაუა, სთგუბა აფნგ უჳანთა, აუნა ჳანგბ. უჳანმგდხგერგ, აუნასაუბ, – იჳან, დანუდმთგენთ.

ნართრმა სოსრგყა ზერჰუზგ, რლახ აქეთა, დმინხო.

ბრანდებ. გამა (||ბრანბებ. გამა) ზერჰუზ აართალღ დებხაჲ, დემახეჲ, დტქჰან. ანგშლა (||ანგშლა) დმადმენ, დმალბად ნართრმა სოსრგყა.

– მაქრა, სარს დმასემრტთა ისფუ, ულახ ზაქუ? – მაღჰ.

– სარს სგლახ ზაქუ, აფჰესქა ირასჰუა, სგუღ გექუმ.

– შთა, უარს ატრ ანმასრუმჰრა, სარგე ჩესმხეფ, – ლჰან აფსართ მალახენ, ლეთამეც რწალერგელდ.

– ზნე, სმანემრტთა სან, იბასჰეფ, ზნე ჩებემემ! სარს აჰმარრა სცან, სემმინხოუა, ჰაწა ჩკენ ზერჰუზ, სმანჰამან, დმასემმწასენ, აკდგრგე სმათებენ, ნართრმა მებებჰეკ ირჩალუზგე ფენწალს ისემრტჩალად, სემნეს, იგთა ანმათებ, „მაჰს ნართრმა გერმუმ“ – სჰან სმანუმთებთ. ხრგმა მშჰა სცანხეს, უაჰე პლათა ისთთ, – იჰად.

უმწგან ნართრმა სოსრგყა დან ატუდ ლჰად: „ატუდ დგეგტესემ. ატუდ იჰს სარე იმანემრტგასთენ, სჰაქთს უნესერქეროდ. ატუდ იჩეგ ჰეღლა წახლა ირამახაზ, ჩებ“, – ლჰან, ჰკადგე. აჰსსაგე იმანულდან, აჩეგ აფერჩჰაგე ხეღლა იკაზ კაზუა, იგელერტებთ. იყამგე იკაზ კაზუა ჯაზ აკლერმად, უადგენაგე აჰდალწად. „ართგე კაზ კაზუა, აუადგენაჰაგე ჰაჩაჲ, აყამგე კაზ კაზუა, დანმტებხრა, უინგწყარგკენ, იჩეგ მარგჰუმთთა, აჩეგ აშთახლა დეკამუმთ, – ლჰად. – აჰსა პლან იჰიდჰან რუმთემ, უასთა იჰს ჰჰა!“ – ლჰან, დანულმთთ.

იმეღჰაჰ აფშთა, დანემზებწა, აჰკენ იჩეგ მარჰად.

– ედ, ალაქს ირემმანხაზ აჩეგ, იუჩფა აჰრა? – იჰან დანმანჰათას, აჰემაცეაგე მაღაჰემჰად. იმამჰაჰალაგე დანემრბწე, მძაჰაგე მაღაჰემჰად.

მარგე ნართრმა სოსრგყა ატუდ დემჰად: „ედ, ნართრმა სოსრგყა დაცე უარს, „პლან მასთ!“ – უჰან, პლან უსთთ. სარგე უოჰემძა პლან მასთ! – ანემჰა, ნართრმა სოსრგყა, – პლან აბჰთუა, ჰარს ჰაგაჰემ“, – იჰან, იჰს დასენ იგემჰად. იჰაგე მარგენ ნართრმა სოსრგყა დმინხო. სათენრა გამა აართალღ ტჰაჰაზ, აჰა „მა!“ – იჰან, აართალღ რქემრმთ.

– ატუდ იჰს სარე იგესთანგემ, – ლჰან, – იგთა ბრანდებ. გამა ილგთ! – ანგლჰა, ნართრმა სოსრგყაგე აჰს ნადახენ, ბრანდებ. გამა ლეფენ იგან, აართალღ ტჰაჰაჰაზ, რქემრმთ¹.

– მაჰ, იჰემჰა იჩემჰა აჩემ რებჰარა მმანბჰეგეზ, სოსრგყა, ატუდ უარს უჰანწარალა დგეგუმემდ. დეზალაუმეზ, ჰადლწარალა დეუმემდ, – ლჰან, დეჰუდ. ატუდ აჰკენ ირემზ, ბრანდებ. გამა ლამ დემფან.

ნართრმა სოსრგყა დმაცფან, დმანგელწებხეს, დანალაგა, ბრანდებ. გამა, აფსართ მალახენ, დანმანულემთ, ნართრმა სოსრგყა იმანემ მაღახთ.

ბეჰესკემამა ნართრმა სოსრგყა აართალღ დელან. ატუდ დაგახთ მარგე.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 11. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

53. ბლანა

მინებჯაშია, ბორ დაბაბატთა, დასან. დანდაფხადა, ყრარ რჩფუნ. ატასამცა ბეზელ“ხემა გემხაკ დერქაშინ დადღერსგდ. ედღერსგნ აზაჯადეიშინ, რნებჯაში დედმეტ. უაწგან დეიშაჯხენ, დგანგენ, აქეთ დეტგწტ.

დგატანმცა, ქეთუ დერენიტ. ატასა ასთანჰგ რქაუა, იბად. „იგაუმ“ – იპან, დეჯეგელხთ. დანაგქ ქეთუ დანიად. ატასაგქ მგჰყეს რქაუა, იბად. „იგამუდ ართ ზემშიაგქ“ იზეზბატ, სენებჯაში, ბიი სეზბუზ, ტყასმეზ, სკებ“ – იპად. ატასა დეტწხენ, იხფახუზ აქეთ დთალდ. ატასა დენგყემცა ბადაკ იგაში დდღგლდ.

– ისტუმ, ტაკე მასგში! – იპად.

აფსემ „ჩერენთა ტალაგა სფნე! – იპად, – იურფუმ, ატრ სკებ: „აწლაქა უზჩუმთ“.

– დაუმთ, – იპან დლაგად. იზჩუმცრა მგ-მეზკვგ იზჩად. უაწგან იპანჩაქა ატრ რემჰად აზაზენ, „ეხჰა ანთ აში-ზსკაკ მჰამეკთა იუბჰა!“

მჰარკენ, დაქჰან მჰაკაშიად. ატასემცა ზაჯგქ იგემზემბჰად. აწლახჩა ატრ იპად: „სარს სსქჰაბთა, იზბჰაბ“.

– დაუმთ, – რჰად. დლაგან, იბჰად ატუმ აზაზენ იფჰ ავგში დჰაკგლფუმან; დღლბად. ლაბა მალჰედ: „არს სჰკენ სგდთ! სგდცუმთ“, – ანგლჰა, „ატრ აგემხა ბემეფიცუმ?“ – იპან, იგემუდ.

– იუმურგ, სცუმთ, – ანგლჰა, ლაბა: „დაუმთ“, – იპად.

დდთან, იზანზუმცარა, სმარა მჰაკარქემთა ახკალა აძე აფნე ასთანჰგ მათქემუანთა, აქშიგ ზჰატ, დეფსემან. დემფსერგგ, დაქონ. „ატუმ ჰამეკა იგაუმ“, – რჰან აქეთჰა ირჰად. იცალანგ, აქუმან.

ტოწგან სჰკენ აფჰესფა დჰაზგზ, დალარემჰაუა, ატაჰაქა დასან (sic!). „მჰასემთეტუმთა, სარს ისმებ?“ – იპად.

– იუთაჯტ, ტაჰთუაში, – რჰად.

– სარს ისთაჯტ, ატრ სკებ: არს ეფშთა ხან იფა იპანჰა ირგლათა ჩეკ ზბად, ატრ სემთეტასთენ.

– იტჰთიტ, – რჰან, იმარდღე აჩგქ. დაქჰან, დეჯეგელდ დგატანმცა, დნამდ.

შემთს მარა დაჰგთა, იშეჩაზ, დენამდ. ატრ ასთანჰ შასაზ, ატრ სკებ: ბეჰკაკ ავან, „ბლანა“ – ჰა დაფხუნ. დასენ, აცკაკგ ქემჰად. იბეჰხახუზ ჰემჰასკა მჰაჰხად. მჰარქემენ, მარგქ დაქემთ. ტოწგან ატრ დაჰად, „სარს ზემშიგქ სრემჰან. ტარს უბჰლაგქ იზდგრიდ, სმეტამემჰანაში. ტუჰე იტასჰაბ; ადუნემ შალუ, – დაჰად. – სკა ზაჯგქ ჰემჰამ, სარგქ საბრ სემბ. დახჰრ ინანარკთა ზაჯგქ ზარარგქ გემფესხარემ!“ – აჰად.

– დატნით, უჭანგზუბ.

– აფჰეს ლახრეში ფჩანთა დეუმეკემ! – ზაკე; იზბახაჟა აჩ-ჩაჟ ვამეკეპკა უტეემეჩამ! იხფახაჟა: ალა ბზი უმემემ, აფჰეს ბზი დღელუმშთეხემ, იმაშტა აფეჰყეს, დეუმერჩაკა დაშუმშთემ! – აჰან მჟინჰდ, – სარგე ზაჯგე ჩეგმდგერბანგრემ, – აჰან, იმშეტნთა, დჟინთ.

– ისშედ სრთეგ აკაქან რეკე, – იჰან, იდედრბანდ. მარგე დებზანაჟა, დეჯეჰელხთ.

აჟანამცა იფჰეს თნთა, აჩართ დღლან. სადაყა-ჩეკ რეცჰაკ დჟინდ. „ტაკ სრეჰ!“ – იჰანდ.

– უჭანდ! – იჰან, დჟინდენ, დეგრჰან, დეგრჩანდ

– ჟარ არ უმეზანაჟა აფშთა, უზანაჟით უფ დენგყაჟა დალაგანწეარა. აჟ ასაბი თოფჰ მადანაჟით. აჟ ათრე მეჰეს, აჟ აკე: იუკეფხანდაგე ალაჰ უზლარიჰაჟა, უტანთ, – იჰან, დეახთ.

აჟანამცარა ასაბი ჰეენ დენგყაჟა დალაგად. დეშეგემარჟაზ, თოფჰ მადანდ. აჟ ათრე ინამხენ, „ანანა არ იჰან, წაბერეჟმიშთ“ – იჰან, დჰდ „დალაჰ, არ მასთ!“ – იჟართ. აჟა დალაგან, ითაჰეზ. ზემჟა აჟ ათრეჟა დაჰეჟამცა, დებზანად.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 15. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

54. ადა

თაჰეკემ ლგეაჰეკემ აჰან. ფაკ დრემან. დოჰერსგზენ, დეგერზემდერჰანდ. მბა აჟ იჰან: „ჟარ საჰათ მეჟადა ჟანრუმთ“.

– აჟ ზემჰაჟა, ზაჰირიშთ?! – იჰუნ იფ.

მანგე, მბაგე ფსედ. მარგე იჯაზეკ დჰანხანდ. დეგეგეჟამცა დჰან. მჟამეგეტ: „სარ არ ათემცრა სეზმენაჰანა? სრეცჰაბ, აჟაჟაჰეგე ხეგეგესზერჩეჟუმ, სჯეჰელბ“, – იჰან, დეჯეჰელდ.

დეცაჟანმცარა აბე-მჟაკ ეალწეჟა, დენამანდ. „უჟეგე სანფანაჟა, რეწა მანია ართ შმჟა ეომე? – იჰან, დეშეგეგეჟაზ, ლგეაჰეკ არბეკეგე დაჰეჟათა, იჟანგე აჰელა იშტათა, ირკერეჟა, დჰამანდ.

– სალანმ ალეჟემ! – იჰანდ.

– უ ალეჟემ სალანმ, ჟამჟან! – იჰანდ აჰეენ. – ჟარ სეჟუმართთა, უჟან აჰელე იშტან; უჩეგე საფშართთა, არბეკე; უჟეგე უჟანარა გეგესზერჩეჟუმ, იშტეს, – იჰან, აჰეენ დეგეგეჟაზ.

ალგეაჰე დეგეგეგენ, აჟედ იჰანდ: „აჟთ ზემჟაგე იგეჟესემ. ჟარ სეჟუმართთა, უჰეენ; უჩეგეჟაჟა სერეშართთა, გემხან. ჟანანაჟა?“ – იჰან, დჰანწანდ.

– სარს სეცაცაჲს, სარგე იგ სეზდგრამ. სრცკან, სკა მჟაგეჲგზგად, – იჰან, – უტუჲ არსა სჰამად, მჰაჲა შარდახან, ზაფმემჰუ, გესეზდგრამ, სანსაცუმ, – იჰან.

ალგაჲ – „ღმრცაჲს, არმრცაჲს, ანღმრცაჲს, არლა იცაჲს უტუჲ სარს უსეზდგრამთა ჲარ იცაჲს მჰა ულადა!“ – იჰან.

– შთა, უჰბბ, უბზბ. უარგე ზაკე უდგრუჰაზბ. სემეჰსთენგე, უარა მანსაუჰაზლა სეჯეჲლგ, – იჰან, ინაჰგე იკენ, დეჯეჲლგ.

დეცაჲს, ასთანჰე ადსკ იმაზგაზ მჰეჰათა დანად. რმარცკანხან და, ასთანჰე სკდა შაჰლა დჲეგლან სჰკენ, იგემრჰე. ადაგე მუნაშთეხთ ასთანჰე. ადა გერდან, იჯეჲლგთ, ინასკან იჰან. სჰკენ ირჲაჲს აზანგს იჰაიფმე. სჰკენგე ასთანჰე იმენ დეჯეჲლგთ. აწგან და აწრდ: „ზნე უჰასთა უსცაცაჲს, მჰასანჰე!“

სჰკენგე აუჲ იჰან: „სსცაცაჲს სარგე იგ სეზდგრამ, სციდ“.

– შთა, არასა უმეცუმეცა, ძეჲჲე უანრუმთ. აჲსა უანნადარ, აჰენა უგლთა, უწრე: „არ კანგა, აჲამრ კანგა!“ – ჰათა, უწრე!

– მაჲშთ, – იჰან, დეჯეჲლგ. აძეჲ დანად. დეწრდ სჰკენ: „არ კანგა, აჲამრ კანგა!“ – იჰან. აძეჲ მჰათეწენ აჲამრ კანგაგე სჰათა არ კანგა იზინდ. დანსჰეჰა ადა მწრდ: „უარ უმეცუმეცა, თოუბა დეჲე უანრუმთ. „ფსემლჰ“ ჰათა, აჲამრ კანგალა ხენ უას! უანსრა, სთოუბა რაჰანახამთთა, უწალეჲშთ“.

დენამნ სთეუბაჲნე, ხენ დასენ, სთეუბა რაჰანახენ, დეწალდ. დეცაჲს, ზაჯე დემტათა, იჰან სჰმაჲა ირჰეთათა, დენარენად.

– ა, ზეუნაჰა რეზ, არი აჰარ ეჰა დეჲე რემჰათა, არი უჰანკან ართ სჰმაჲა იზინდჲეჰა?

– ჰა ჰანალამთემ. უნასკარგკენ, ალამთ უბბ, – რჰან სჰმაჲა.

დეჯეჲლგ, დეცაჲს, ზაჯეგე გაჰე დემტათა, იგე აჲეჰა რეჲ მჰათა იბად. „არ არე აჰარ დეჲე იმალწთა, არი უგე აჲეჰა იზინდჲეჰა?“ – იჰან.

– სარს სეგანალამთემ. უსრჰსერკენ, ალამთ უბშთ.

– მაჲშთ, – იჰან, დეჯეჲლგ.

იხეუხუხ დერენად რეჲ არ მჰეჯ ირჲეჲსთა, ინანჰანჲა, ირზემჰეჰა, მამარკუჲ, იმტან.

– ჰარ, – იჰან სჰკენ, – ეზნაკ ჰანჰარკენ, მჰანჰანლახიდ. შარს ჰანჰაკემ ფჰესკემ არი აჰამაჲარ იგემეზჲემ, – იჰან, დერწმად.

– ჰარს ჰანალამთემ. ალამთ უჰანსერკენ, იუბბ, – რჰან.

დეჯეჲლგ სჰკენ. დეცემეცა, ჰანჰაკემ ფჰესკემ სესკ არ რეჲჲსათა ანგლაგე-არგლაგე ჰედათა აჰელმტათა აჰენაჲა „არ არას იზინდჲეჰა?“ – „აუჲ ზეჲე, აუჲ სკემ: ჰარს ჰანანო-ფჰესგ. ადუნემ ჰანგეჲ, ბზრ ჰაბაჲნთა, ანგა მჰანჰეჲ, ჰედან აურ. უჲეჲ ჰესენ, ახრთ ჰინდ.“

ახრათგე ასგსჩა აწკეს ხუც გწყამზოდ. ატრ ჰარო იმპპტრთო. დაპზზგდთთა, იგ გჰგდახიდ.

დმანგენჰებენ, სჰკენ დმანხიდ, არ არს ამანკულან, დმარენიად.

– აპგ, ისმჰჰ. არე არს დგუ იმჰემგნახუა, შჰემჰტგუ?

– ატუდ ზაპემგნაჰს, ატდჰკაბ: ადუნრ ჰანგჰებ, ჰარო იუბაჰს ანწრფჰგდ, ჰადგტანთა, ჰარს-ჰარა ჰმტან, ანგზაგე დაპემგნაჰს. ახრათგე არი აწკეს გზა დგუ გერმორუხდ, ჰარო იმპპტრთებო.

დმანგეჰგლხო აჰსჰაგე. დმანჰამცა, არჰა (sic!) ზგგ ანგ რჰუხ, ალგგაჰ დმანინად.

– ჰა, ლგგაჰ, სფჰმრთთა აპრა ეჰს უმამგნ იმამრდ. ატუდ რგმჰუნთა, ჰარს უგე დჰუ ანგ, რჰიდ.

– ატუდ აჰსა იხგჰუ, ატრ სკებ, – რჰად არჰა: – ადუნრე ჰანგჰებ, ჰაწედჰუნთა, დგუგეგლგჰანთა ითაგზ სჰარა იხმანგჰან. დარს დგჰუნთა, დგთხანგუნთა, ჰარს ჰაგდმგრჩუხდ, ამლა ჰაგაჰს ჰნგჰუნ. ტუჰჰე დარგე დგფსგდ, ჰარგე ჰფსგდ, ახრათ იტებხიდთა. იგე ანგ ზაპჰაჰა, ატრ სკაბ. შთა იბზრუსთენ, დაფმრმანდ!

სჰკენ დმანგეჰგლხო. დმანჰამცა, არგ ალგგაჰ იჰსკან აპათა, დმანინად.

– აპრაგე ახემგნახუათა, უჰსკან ზაპჰანდა? – იჰან დგდწმანდ.

არგ ატუდ აპანდ: „არ“ ალგგაჰ ადუნრე დანგჰებ, დგსგჰჰუნთა, ჰანგზლაგე, ჩანგლაგე დგსგლადგჰან; სმანხგრკენ, დარს ჩირგთხანგუნთა, დგჩხგჰან. სარგე ამლა საგაჰს, აბრრა სთაგგლან. ტუჰჰე ახრათ იჰსკან სჰგხნგს, აჰსა დჰაბთა, სარგე ისჰრდ“.

სჰკენ დათანგეჰგლხო. სჯმანჰა ზჰსკან ჩგრკაპან, დგრნინად.

– არას იხანგადა? – იჰან, დგდწმანდ.

სჯმანჰა ატუდ ირჰანდ: „ატუდ ზგჰუ, ატუდ სკაბ: ადუნრე ჰანგჰებ, იმპპტრანგე, იჰუნ, ჰგნშგე რჰგჰან, არ“ ალგგაჰ იუბაჰს, ჰარგე ამლა ჰადრგუნ. ტგჰე ახრათ იჰსკან ანგ ჰჰანგს დჰაბთა, დაჰკრდ. – რჰად, – შთა ბზრუსთენ, დაფმრმანდ!“

სჰკენ დმანგეჰგლხო. ათგუბაგე ჩამანახენ, დმანწგებენ, დმანგეჰგლხო. დმანჰამცა, ამგჰ დმანინად. არ კანგაგე, აყამჩკანგაგე ამრთედჰხო. სდა მათგწტ.

– ტანგაჰს, სარგე სნედჰამთ: „ადაბ“ – პათა, სმანგუმჰემ!

– მამრ, სარს ბზრრა სგზგზხან, ადამ-ჰა იგ მანგზჰჰამ, – იჰან, სდა მაკგენ, იჯგბ ითედწანდ.

სდა მანჰან: „მამო, აჰსა გსკუმ, ჰმცუმ“, – აპანდ.

– იმფჰკუ? – იჰანდ სჰკუნ.

– სარს მლგე დგუ სგმაბ. ისგმუ, სჩა ისკარფუ, სკუმ, – აპანდ სდა.

– დანჰთ, შთა, – იჰან, სჰკენ დანმანგეჰგლ, სდა წრენ, არ კანგა მათგწენ იხმანდ. დანგჰან დმანხოთ იფნგ.

სტაჯ დანშტანლხეშაზ, ადა აჩა დმათეწენ, აფჰესფა ხაფშ დმაგლდ.
„შარ უწაწასთენ, სარ სეფჰესგზ“, – ლჰად.

სჰკენგე დეგერდან, „მაშაშით“, – იჰად.

– აშასა ჩენლა სჩა სთაღბუშით, – ლჰად აფჰესფა, – აურ
სკუმზარგკენ, სდაჩა ჰჩემდერკენ, ჰრეცჰახუშით, – ანგლჰა, სჰკენგე
„მაშაშით“, – იჰან, დანდეგლდ.

სტაჯ მანგჩხ, შემთა დანშაჰება, ითმ აეგგლაქაგე, იმლქეგე
დტთა, დეტხანჯაშა, დმაგლბთ.

აშაშაქაგე „ალჰ, ალჰ, არი ზაკე დაჰაშად“, – რჰან, იზშიდ.
იჰაშიზ, იშენაშა კკაშ, ირბად.

– უტეჰ არეჰკენ რეცჰა დებმახად, ზაჯ დმაჰრგრა, ათაგზ, –
რჰად. დეჯეგერდან, ადუნედ დაგკერდამან, აფჰესფა ხაფშა იდერბან,
იგემშდ.

უოწგან ხან იფა იზშიმთიდ, „დშირშად, სეფჰა დემსთუაშით“, –
იჰად.

– ხან იფა იფაგე ლეხარ იბად. დეგესთაგემ, – იჰან, იგემშდ.
მარგე მეჰი იჰანამეზგე დებზაზითთა, მაზჰჰა ახა დქეჰა.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 17. II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

55. გაშალად

ყარჩრშ რეტაწა ჯარაშთრშა-ჰა ბემაქაკ სქან. აშთ ლგაჰ ლეჩრგაკ
დრემან. აშედ დენგყალუნ, აქეთა დაკაშაშა.

აშასამცა ელაფნეკ აქენდაფშ ბიზარქთ ზერჰაშა აქეთ,
დემარგლსეტაზ (|| დემაშაწესეტაზ), ფჰესფა-ჰკენე ამ-სეკაშ დეტთა,
აგანგ დეშეცუზ, დელნიად.

აფჰესფაჰკენ დეფხაშან, ახეგლფა ილჰაზ, შაგლბენ, დეშეწყან.
ლენაჯას მავალერფად.

ალგაჰ აურ ანემა, „ალჰ, ალჰ, არი ზდერტა, მადაბ დეუ ზეუ,
დებზელ“ ზეშაბ იკეგე შეჰყესრა დეურა შაზლწეტაშ ზაჯე ლჰეგ“, –
იჰან, დნაახენ, ლეჰაგე აფლათაქ თეფან, იშაპა დეწეფან, დეფად.

აფჰესფა დეჰეგზ, ილზეფშაშა, იჯექლენ, ხაბარლა დშარაულ,
ჯარაშთრშ რეფნე დანათა.

ინენ, „ასაბრ დეჰეგუ, ჰარ ჰაკ, დმაგახუაშით“, – რჰად.

ალგაჰ დეზგაზ, იჰად: „მამრ, სარ გუმზარალა ლეზგელათა,
დეგშაზემგდ. დეზგაზგზ, თანათა სლემჰაფსან აკა, – იჰად. – მლქე-
შთახსთენ, იშაშა, სჰალაბ, იშესთეტაშით, ზეჰარა შთაგზლანგე“.

– მამო, – იპსად აფჰესფაჰჰენ დეზჰეზ ლაბა – სარს სსაბრ ამ-სეკეშა რაჰა დეტანჰა, რახგლა დეგესთიჰემ, – ანგეჰა, „შთა, დეჰეგან!“ – იპსან, დეზღერჰეზ ალგეჰეგ, დრგმთეხტ. დარგე დნარახენ, დჰარგენ, იჰანიხთ.

აჰსემეცა დედგუხან, აფჰესფა ჰჰენ ლეზჰეგე გად. „ჰა, ჰად გაშადლ“-ჰათა, ზემჰე რეფენგე იგად. აჰარადგე ლზერგუსან, აჰუდ ზემდერჰა, ჰარს ჰრბლესთ აფნე დსახემეცა, იცად.

აჰსემეცა სჰჰენ ხუც, დეზზერგანგე, დეჰაწა-ხანახან, ადუნრ აბეირეჰეჰა, დეცად.

აჰუდ ლეხაბრ აჰად: „არეფშთა ბიბარჰთ ზერჰაჰა აჰეთ აფნე, ლეზჰეგე გაშადლთა ფჰესფა ფშდჰ დჰანშად“, – ანგეჰა, სჰჰენ დანგენ, ირე კედერ სჰემან, დერეფშე ჰჰენგე დელარჰთა დჰარცემან, დჰიდ ბიბარჰთ ზერჰაჰა აჰეთ აფნე. რეჰეგე კარგე აფნე ითადერგელენ, დარგე გემხათა ჩემეჩან დჰანიტ. გაშადლ ზზერჰაჰა, აფჰესფა ლგეშე აფნე დასდ.

გაშადლ დჰინ, „დაჰრა, იუთაჰე?“ – ანგეჰა, „ისტაჰე, აჰრ სჰეგ: სემეჰედსე, ისჰარ ზაკე დჰასემთ!“ – იპსად.

– აჰაშთ, – ლჰან, გაშადლ დეცახენ, ლან ილლჰედ: „არსეა მჰედსეგ დეგელაფთა, „ისტარ ტაკე მასემთ!“ – იპედტ“, ანგეჰა, ლანგე „ით რეცჰა!“ – ლჰან, აფჰესფაგე დეგერლან, ზეჰაკე მალახენ, იჰალგენ, დჰიდ. ტჰაჰინ, აგეშე დჰაჰეზენ, სჰჰენ დეგელან.

– მა! – ლჰან;

– სშაჰეჰ მათსან სეგეზენგემ. ბჰასკანთა, დჰასტო! – იპსან სჰჰენ. გაშადლგე დელემარეცახან, დჰასკან, იმედლოთუაზ, დლემწასენ, დეგან რჰა ტჰაგელან, არე დანგემან, დეგან, დეცახთ.

ალგეჰე დანგემან, დედდერხთ აფჰესფა ჰჰენ ილერჰე, შლკეზ. დენაშეღენ ათცა ლეფნე აჰრ ლედჰად: „ბანსაბრზე ბჰაგენ ბერგახთ. ჰეჰეგე, ჰანსაფე ბელან, ბჰაგეხთთა, იბრბ, – იპსან, დჰაჰელეზთ.

ჰაწგან ჩემე შაიშთიდ ათჰჰ დეზჰეზ, რეფნე.

– შთეფჰე ჰეჰეგე ჰარაშთრჰ დერგახთ. შნერთა ნაჰჰჰე!

– შთა აჰაშთ, – რჰან, იცად. ნაჰჰჰე რჰენ, იჰანიხთ.

იზანაჰემერა, ფა ჰჰენგე დრჰუდ.

ჰაწგან სჰჰენ ყაბარდფშ ლანგეჰალა დერე დეფშე ნებჰაჰე. ჰაწა ბორე დემან; აჰუდ იფნე დეცად.

დეჰაცზ, სჰჰენ ფჰეს ხანგე დემან. აჰუდ სჰჰენ, იცაზგე, დენაშემენ დეგემხთ. აფჰეს აჰრ ილჰად: „სეგა, სეჰენეჰ, სჰაწაგე დეჰასრემეჰთა“, – ანგეჰა, „სარს აჰრ სგანფშეწამ, სენებჰაჰე. იფჰეს დჰარწახეჰა. აჰრ აჰან სარს ჰარა შთრჰ სეგეჰადემრდ“, – იპსად.

– აჰუბ, შთა, ყრარ ზემუ, უნებჰაჰე სჰაწა იფნე, – ლჰად ლარგე.

სჰჰენ აჰრ იპსად: „სარს, დანკეზლაკეგე ფსანშათა, სეგეზრეფხაშემ, სემაშეღიდ, ტაკე სრეჰე, სჰეგეღელხაშთ“, – ანგეჰა, აფჰეს დეგელენ, აჰან დეცან, ხერჰე-ბასთა იჰალგედ. დანახან, „ალჰჰ, ალჰჰ!“ – იპსან, იფჰე იკედ.

აჲრ ავა ზაკ გემდჷაჲს, იჩჷ დანქჷან, დეჯჷქ-ელხთ, დჷმანწგჷარა იფნჷ იფქჷ აბჷს სმნახთ. აჲჲ აჷკჷნ ადჷნრ სჷნათა რქჷზ დრგჷშად, ზაჯჷგჷ გემქად.

ჲოწგჷან ხაბართა დაჷდ: „დაღსთან რეფნჷ ფჷკჷს სჷნაკ დნსაბთა, აჲჲ იღმერბზიხუსთენ, ზაჯჷგჷ იგჷდზერბზიხუშემ“, – რჷად.

სჷკჷნ დეჯჷქ-ელდ. დენადნ, დანწჷნ, „აბანრ ათძჷჷ იგჷლუ, აკჷ“, – რჷად.

ათჷჷ ლეფნჷ დცან, „ეღ!“ – იჷან, დეწრდ. ფჷკჷს დჷაჯჷგლწდ „ჲადგჷ!“ ლჷად.

– სეღგჷშენ, არე ეფშეთა აფჷკჷს ლეფნჷ სანგფშეჷაღდ, – ანგჷა.

– სა სჷკჷნ აჲჲ, – ლჷად.

აწგჷან სჷკჷნ დენაშ-ელდ.

– სეზჷან, აჲრ აკჷ: სეფქჷ ბეზერბზიხუშეთთა, საჷან, სჷანდ.

– ისერბზიხუშეთ, სეკჷშე ყრმეჷა პალჷა სმაბ. აჲსა კანთა ჲჷსანგლამელუაშ-სთენ, უგ სე რბზიხუშემ“, – ლჷად.

რახჷ, ანახ-არახ იჷანტ-ჷა იგჷლემჷდ.

დეჷგჷცენ სჷკჷნ: „ჲეჷჷ სარს იშეფსჷფაჲ, სჷა დჷანხრდ, სეფჷკჷს ლჷკჷთა, სმარი სმზი დრანფშე, სარა სჷკჷფთა, ბზი დეზბრდ; ლარგჷ ილაჷარგჷენ, დანღესჷშეთ, – იჷან. – იშეფსჷფარა, სეფქჷ დანღეან, სეფნწა ინადდ. დაჲგ“, – იჷან, დეღლელახთ აფჷკჷს, დეღერბზიხახთ.

ჲოწგჷან დჷაჯჷქ-ელხთ. დჷანხენ, დეზანაჲუმეცა, იჷან მჷანგესხთ. ჲოწგჷან დათნახთ აფჷკჷს სჷნა ლეფნჷ.

– აჷგ, ჲჷანხთ ჲეჷჷ უმცანჲათა, ჷენგჷ უსანწეუსთენ, უსერბზიხუშეთ, – ანგჷა, ნეხა იჷან სჷკჷნ. აჲსა დეთალერბზიხახენ, იზანაჲამცრა, ჷე-ფჷკჷაგჷ დაჲდ.

კლანგჷ სჷკჷნ აჩართაღჷ დეთათა, იფჷან ჷკჷნჷ დეშეღრგჷმარეჲა, აფჷნლა იფე იფჷკჷსე იგჷანჷათაშა, „ოჷ!“ – იჷან.

– დაჷრა, უგჷ მჷანთნაჲაჲ? – ანგჷა, „ზაკგჷ აჲსა“, – იჷან.

– მამრ, უგჷ ზაკ თაბ ჷასანჷ! – ლჷან, დეღელელად.

– შთა იბანჷგებ. სეგჷ მჷანთნაჲაჲ, აფჷან სჷა სეგჷ დჷათაშან, აჲრ სჷგებ, – იჷან.

– აჲგჷ დჷანრბზი, ჲარს ჲანგებ. უცათა დჷაგხ! – ლჷან. დეცან იფან დჷანგოდთა, გაშადლ დჷანხრდ. გაშადლ დეგჷანოგჷანთა, ასაბრ დჷალქჷგებენგეს, დემარეცჷან. სჷკჷნ დეჷგჷცენ, გაშადლგჷ იფაგჷ ჷადახენ, იჷანგად იფჷკჷს ლეფნჷ.

– სარს, – ლჷან იშეგჷხუ იფჷკჷს, – „უფჷკჷსე დჷაგ!“ – ჷა უგ სეგშთრდ. უსსშთრ, უფან დჷკებთა. უფაგჷ, უფჷკჷსგჷ იგჷსთაგჷმ, – ლჷან, მჷანგარელად.

– შთა, იშფასრფარა? – იჰან, სჰკენ იფჰესგე, იფაგე შადგენ, ყარჩარჩა რფნე უჰგე მფხიდ, „ბგეკე გაშაღალ“-ჰა, აჰრ აბგე აფნე დჰანგეფენ, დეჯგეგეღხთ.

ყარჩარჩა ხაბართა ირაჰან, მჰან, ჯარაშორჩა რფნე ასაბრგე ლარგე ირგანთ, ალგაჰ იფნე დეგზანუმცა აჰთ, ჯარაშორჩა, მაჰკ დღანგათა ჰკენე დრემან. სჰკენ დგდრთეხთ. აჰუდ იფნე გაშაღალ ზზგრჰაჰა, იჰალრრზ, რჰკაბ დეჰჰა იჰანადეზგე ყარჩარჩა რფნე ჯარაშორჩა-ჰა ითგუ ალჰჰყ.

მარ' სჰკენგე დაღსთან დეტანმცა, რჰჰრაჰა აჰგეგე დგუხად. აჯ-იფჰჰ ლგზგე გაგან. ყუმგე ბადაკ იფა დეგგანგს, დჰალღშთალდ. ლანბა აჰუდ იჰად: „აჰეთ შეზთგუ, სგჰჰ ლგზგე ანშეწუსთენ, დშეგსთიდ“, - იჰან, „მაჰშეთ, მანჰჰაბ“, - რჰად.

– ლგზგე ზაჰრა? – ანგრჰა, „ღედდერმეს“, - იჰად. აჰთ დერგან, აჰეთ ტჰარგან, უგეგე მფხიდ „ღედდერმეს“-ჰა.

ანაგეჰ იფჰაგე თათგუ ლგზგეზენ. აჰუდგე ზჯაკე დერგანგს, მანჰად, „ყუმგეჩა „დაღსთან“-ჰა შერგფხუშსთენ, დეშეგსთიდ“, - იჰად.

აჰუდ სჰკენ დგჰანა გეზგდან, სყმეყჰა რეფენგე იზგე ირგად. ყარჩარჩა რეფენგე უანჰი იჰანადეზგე აბგეგე „გაშაღალ“-ჰა მფხაჰა, იგღაბ. ჯარაშორჩაგე მანანათა, ყარჩარჩა რეფნე ითაბ.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 18.II. 1939 წ. ქ. ჩერკესკში

56. ყადღზ.

ჰანა ლარაჰკ დანჰან დღღგ-კერტა. აჰუდ ყადღზ-ჰა ფჰეს ხანფშე დგემან.

ღგრა დგც-ფნადაგე ჩანგართა შადგეჰან. აჰრ იფნე იჰკეზ, უჰარგკენ, აჰრ აკა: ინჯგ-ღრ-ქთ-ჰა იზფხაჰ აჰეთ აჯ აფნე რჰეგღაბ იყალა-თეძ. დეჰაგე იგღაბ. აჰუდ რცა განანცჰათა იგენ, აჰგ-ბგკ რგბჰარა აფნე იბჰაკენჰანთა. უანგნლა აჩანგართა შაჰედგუნთა, მჰადგეჰან. იშფაშჰედგუზ, ჰათა, უანწჰარგკენ, მჰადგეშაჰეზ, აჰრ აკენ: იფჰეს, ყადღზ-ჰა იზფხუ, დგზანფშენთა, ამარი ამზი დრანფშენთა აჰუდ ლგმაჩ ხანფ-ყალგენე ჰანთა ლგნაჰე აგშე მჰაკგღღგრჰარკენ, მარკჰუნთა, სცა ინარბუნთა, ლგანა ატღლამცა მჰაჰედგუნ აჩანგართა.

აჰანამცა ინრეჰამცა, უოკგე მანშტანლხ, ყადღზ. აჰუდ ლჰად: „უარს უგანარალა იგშაჰეჰეღმ სცა. აჩანგართა მჰაჰეზგერცაჰა, სა სკეგ“, - ლჰან.

– და, ფჰესკ ლჰწარალა ჩანგართა სცჰა მანშიქსცაჰაზარა, უგჰე ბაფშე, ისეზმანცეჰასთენ! – იჰან, – აჰთ მანსეზმანცრა სარ ნართრჰა სეგჰადემრდ, – იჰან დეჯჰეჰელდ.

ჩანგართაგე ზჰარა მჰაფნეგეან, რმათა, აცჰ აფნე იჰაირძდ. ყადდჰ. ლნაჰე ანეშე იკვლღერჰან, ადუნრ არკკად. სცჰა აჰეთა დანჰაძ, აჩანეჰაგე, მარგე, ყადდჰ. ლენაჰე მანჰაკვლღე ანეშე, მარ სჰჰანთე მჰალამცნახან, აძე დეთაჰლან, დეთამდე.

უოწგან ყადდჰ. ზზერჰეუზგე აბეჰე აურალა დეჰეჰემცრა, ლემამჰეჰაგე დრეჰეჰე მჰალთელეჰეჰაჰემცრა, აშაჰეჰეგე აბეჰე იკვდღეჰა-ჰემცრა, დჰამჰან. აჰრ დეზლამჰიზ აბეჰე ნეშე ყაფშეთა უგჰეგე მამა, ყადდჰ. ზზერჰეჰა ათემე ამაჰ აფნე.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიჰიდან)

ჩაწერილია 19.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

57. აბაფსა

ხან იფჰე დეჰან. ფჰეს დჰამგად. მეზე აჰ მენეჰათა, ფჰეს დანჰამგ, „სეჰმანეჰარა“ – იჰან, დეჯჰეჰელდ.

აჰსამცრა, იფჰეს დემჰადეჰუხან, დეზად. ფა ჰჰენ დჰალღერდ.

– სარ-მეჰა ხან-იფ დჰახერკენ, სემეგ, – ლჰან, ასაბრ შანდრრა ჰჰენ დეთალწან, აძე შჰაკვლემ სეჰამეზ აფშე, ილღან აძე დეღღერგეჰელდ.

აშანდრრა ჰჰენ აძ მგუმცა, ფჰესკ ძე-გარ დანჰამ, აშანდრრა ჰჰენ ლბად. დამწასენ, მჰამღეზდ. მჰამღეზე აშანდრრა, საბრე დთაბ, დეჰეჰეჰიდთა. ძეგ ლემეჰათა, ლასგ-ლას აშანდრრა ჰჰენ ნალანენ, რეფნე დცახთ. მჰანგელტენ, ასაბრ დჰათღეზენ, საბრ ფშემ-ჰჰენე მკეგ. დალაგან, დღეჰაზანდ ჟირც სეჰეჰამა.

უაწგან ანსრმეგე სთენგეზ ჩანგართაკ მარეჰანთა, რჩანეჰა მარგლალუან. აჰთ აჩანეჰა ნაბლაშე რგლან მეჰა-ფშემთა. აჰუდ აჰენ ანაბლშე. მეჰა დეგნანენ, „მჰასკეგ“, – იჰან, აწგეჰა დამწახდ. აძე დეთანაგად. აწგეჰა აჰიმშეთეჰათა, სთინგეზ დერნაგად.

უოწგან „აჩანეჰა ეაცაჰ, სეჰშეთ“, – იჰან, ფსეღეჰამა აჩანეჰა ეაცეჰ ათემე აფნე დეცად. დეგარალენ რეფან აფნე ინაჰეჰეგე იჯღე ითეღრფან, დენეჰეს-დჰეჰესეჰემცა დემეგლაზ, ფჰესკ დჰაჯღელღე.

– ჰა, ჰჰენ ზზრ, ჰარ ჰაფნე იმშაჰათა, ჰაჰ გეგმემეჰაზდ, ჰარ უშეჰაჰამ? – ანგლჰა,

– სარ სეჰჰენგეზ-ჰა, ჰეღეზ ისეჰე. ანგღე ნეჰეზეჰაჰ აწწა წარაგეგ რლაზარა ათაგეგ, – იჰანდ.

– შთა, სტკკენ, ჰარგე ჯაწა დჰამაბ. დჰამხენწკარა აჰაჰაშლა უბაგთა, ჩეფშა! – ლჰან აფჰეს.

– მაუშით, ჰან, – იჰან სტკკენ, აჰაჰაშლა დეცან, დენაშელდ. აფჰესგე კარაგე იზღლან, დელღორჩან, დეღწმად სტკკენ: „აგ აუთსა მწყაზარგე, უზმინი, მასსჰ!“ – ლჰად.

– მამრ, სა სტაწაბ. ჯაწა დგეუსთენ, შეუნაშა დჰინხერკენ, მსჰებ, – იჰან, აურ აჰ ჯოფ გელგმთედ.

– იზირბ, სტკკენ, – ლჰან ათაჰ, დეჯეღწეხთ.

დერგე გაჰთა აჩართაღე დეთაღენ, დგჩან. ათაჰ დჰინ, ბოი-ბოი დეფეშელ.

– მარაბი, არ სტაწა დზაჰაიფშია?! – ლჰად. აურ ლჰან, აფეშ დცახთ. ხანიფა დჰამახთ.

– მარაბი, ხანიფა, ზაკ უნჰაშენ, სეურშიიდ, – ლჰად.

– მაუტ, ზანაჯა, ბეზშიაუტ, მასსჰ! – იჰად.

– უარ სანმრე, მეზეჰ აჰ სეჰემწეუათა უჯეგელდ სეკმინგყარა. აურ შან სხან ფაკ დჰასეროდ. დჰასერობ, შანდორა ჰკენე დეთასწან, ადღ დასთად. უუჰე ჰკენ-წენაკ ჰაფნე დჰინ, იჰანაჰეგე იჯეფ თეთერფან, დენგეს-შაქსელა, დეგელან. „იუთაწრა?“, ანჰა, „სარ“ ისთაჰე, ზასჰაუტ, დწაწაფთა, დჰინხერკენ, მსჰებ“, იჰან აჰაჰაშლა დესრეფან, დგჩაბ, – ლჰად.

– ბნეი, შთა, ჰადეშებ, – იჰან, ახან იფ იფჰესგე, მარგე იცად აჰაჰაშ. იცატაზ, მანაშელ, დჰაჰებხად. დჰაჰებხან, „მა, იგამუდ. სარ სმეშტაზ, ათაჰ სელბად“, – იჰან, იგ რასდ.

ახან იფ აურდ იჰან: „აურდ გეტესემ სტკკენ, უმეფაა?“ – იჰან.

– სარ ისმინიზახაზ, აურ სკებ: შჩანქა ათენგო ინტრეტანთა, ჰჩანქა ინარგლალუან. აურთ ნაბლაშ. ეჰსაკ რელანთა, სეკნახენ, აწგა სანმწას, ათინგო სჰათანაგან, სჰარნაგად. „ართ აჩანქა ცაცაუტ, სეაბ“, – იჰან სჰიდ, – იჰან, აურ ედჰად.

ხან იფაგე აურდ იჰან: „უნედთა, ანაბლშ. უგეზხეზ, სერბს! – იჰან, დედრცად აჩანქა რეფნე.“

– არ სკაბ, – იჰან, ირბად ხან იფ. ხან იფაგე „ბცთა, არყან სეზმანგ! – იჰან, იფჰეს ილედჰედ. ლარგე დეცან, არყან შაღედ. ხან იფ ინამხენ არყან, ანაბლშ. ეჰს. მაგედრემენ, იკედ. აღარაგე აჯარწად, აკედერგე სჰერწად... „მა, დუნედე, ახრთეგე საზგრაზთა, იუესთიდ“, – იჰან, ხან იფ სტკკენ აურდ ედჰედ.

სტკკენგე „მარაქათ ბოსგენ. სარ იუზესახხესგე, აურბ იუზესემხარგე, ალჰ უზეხახბ“, – იჰან, დჰაქანეს, დანაღაგა სტკკენ იჩე, „ზნე უჰაჰას, სტკკენ! – იჰან – უჰკენგეუ, უჰაზორბ, ულჰჰე მასსჰ!“ – იჰან, დედჰად.

– სარ სჰაზორბ, აურ სკებ: სან ლებგეზ შანდორა ჰკენბ, საბ რბგე ირემდგრუა ჯაწაბ, – იჰან.

– ედე და, უნგე, უნბაგე, უმზორნო, ჰარნ ჰანკე, – რჰან, ჩარნჟარაგე
ოზგრჩიფან, ზჟან-ჯა-ბჟემშეგე დალან.

– შთა, შარნ სმამერისტენგე, დარნ სერმანან. შარგე, სეზმანზოგე
სა სეჯანო შაფმხად. სცახრა ათაგე, – ანგეჰა, „შთა, უცახ, არანცაგე უმანო,
აუნთგე, ჰარგე ჰაფშეთა, ჰბა!“ – რჰან.

– არ’ აჩგე „ალფე კანო.“ ანესწედ, – იჰან, დანქედრჰან,
დაუნდშეთხო.

აუნსამცა დმანემრნო დანი დანი, ცათან აქეთ აფნე, ხან იფა ჩეგე
დალან. სჰკენ იშთი ხან იფა ჰანარა ამარკეტ, დალაგად.

ხან იფა ირ მანუდშეთენ, დმანრდსთ. დრედმან სჰკენ, ზეჯაგე
კედშად. იცახენ, ხან იფა დარჰეთ: „ჰარნ აურ სჰკენ ჰანგეშანდშამემ,
ჰადლანკლა დჰამშეთანსთენ, – რეჰანდ – აუნდ იმშეხუმ, აურ სკე: დაბა
დმანემრნო, დმანდეთა, აურ დჰადრშე“, – რჰან, დმანემრნო დაბა
დმანდედ.

– უარნ მლგე. დეუ უნწრა იუნანუმი, უთაგესთენ, დმანემრნო უფა,
დჰარშე! – იჰან, ხან იფა აუნდ იჰანდ.

სჰკენ დაბაფსაგე აუნდ იჰანდ: „სფა დემეგეუ, აურ სკე: ადუნრ რქუ
შალანლერგე, დალფე დანქათა, იგანთა რბლათა, დეგეშეზმეშეთამემ“, –
იჰანდ.

– შთა, იშფანჰეფუმი, – იჰან, ხან იფა ალგეაჟ დედწად.

სჰკენ დაბა ფსა აუნდ იჰანდ: „აუნდ დემეგეშეთამემ, აურ სკე: სარნ
დემანბთა, იგანთაგე რქესხე, დალფეგე დეგანქესერჰარემ, არეფშთა აკარ
აფნე დემეგეზანდდეთა, იშ.შ.თაგე, დემეშე!“ – იჰანდ.

– დაუნშეთ, – იჰან, ხან იფაგე, ალგეაჟგე დეცახთ.

– და, დმანემრნთა ისფეუ, დახჰან არსა ტაკე ჰაჯეგეჟთა, ჰანგეჟ!
ჰანლაგე ფმეხე ტაკეგე თაჰრესე, – იჰან, ალგეაჟ იფა დედჰედ.

– შთა, დაუნშეთ. სანლფე კედერ მანქემეწა! – ანგეჰა, ალგეაჟგე იფა
აურ დედჰედ: „არნ უნლფე აფსუნანგე უნლაცუმემა, დაზეუგალემა!“ –
ანგეჰა, სჰკენ იფსრ დადერენ ზაკე შანჯანო, იგან დარგემელთა, „უნდ შთა!“ –
იჰან, დეჯეგელთ.

– სგანთა, – ანგეჰა, „უნანთაგე დაზეუგალემა ჰანანთა?!“ – იჰან,
ალგეაჟ იგემედ.

უნანგან სჰკენ აუნდ იჰანდ: „აურ მანგე სგანთა სდურდულ აფნე
იგანთა, აკედერკე იგანერგეშეთა, სნემა“, – იჰან, იგან, აკედერკე
იგანერგეთ.

სჰკენ აუნდ იჰანდ იდურდულ სჯანო: „ნე, სდურდულ კანო, დახჰან
სარნ სჯალ მანათა მანწეთანშეთ. უარნ ზაკე ანსეზანრეთამემ, იუდერლიდ.
დახჰან სეკელეგეზხესთენ, უნდეთა, უმანცერანჰა! – იჰან, იჩე ედჰედ.
დარგე დაბა დედცელენ, დეცად.

აკარ ავხჯა დეშტქეგელაზ, არ შადუა, იბად.

– ედ, სზბათა სმზემრზ, სეშამზასთენგე, სეუქანიტ. შითან რახკ სჯახ, აუშდ არახ. სარ’ იგეუსმრუზმა? – იპან, დაბაფსა აუშდგე დედჰად.

მჰაძაუტ მანლაგა, „ედ, სზბათა სმზემრზ, სარ მახჰა’ სკენ, სპლ’ა სფესნგეს, სეზერფსეუტ უარს უსკაფთა. ნამზ ანგუჰფაუტ, სლჰაუგალაშახფ“, – იპან, დედჰადანსენ, რხ.მაჩგე იშრეზზიზ, იძმეჰაგე მაჰედყან, დარგე არ შადად.

მარგე „ედ, სლგე კ’ახ, ულაჩ.ძდგეშთ!“ – ანედჰა, მალგე აბრრა ამ მჰასენ, აურგე ამნარფან, მჰაჯგლყან, მერგე დეშზზახ, ამამა რჰენ, დეტარწან, რქერემფსასკა, მალგე შადან, მჰარგლახხენ არ, მერგე იგ’თა დმწასენ, მჰათგხენ, დჰარგლაგან, დმწედცან არგე. მერგე მალაფ დჰქან, არგე კემიშან, ახან იფენგე დჰინ, აუშდ იჯაგე კემჰად. მანფსაგე დჰამახ.თ, ახან იმლქეგე შამახენ, ათინგიზგე დჰარენ, დჰაზრზ მანი მბი რფნე დჰინხენ, მერგე აჰტა აქტ რფნე დჰინხნთ.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 19.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

58. ანფსა.

ხანკ დეჰან. იფჰეს დეფსენ, ფჰა ხ’ნფმუ დემინ, რბათა დჰინხნტ. აუქ ლაწკეს ხ’ნფმ დეგ’ეჰამეზტ ზჯარაგე. უოწკან იფჰს აურ ლედჰად: „ბარგე ზჰაფსრტ, ზად. დჰაზემგკა, იგ’აუშემ“, – იპან, ფჰეს დჰინგატ.

მჰიგეზ, შგეგა ლემანთა, ილთაგეზ, შალნაჰენ. დეტაფმეგფხ’ამაგე „ბა ბაფმ ხ’ნფმ აღუნედ დეგ’რქემ“, – ჰა შალნაჰან.

ტესიგეზ, ლა ლაწკეს დენ’აფმენ იფჰს. ამგეა დანთაფმე, ამგეა მჰალნაჰტ: „უჰჰაშანმაგე ბაწკეს ხ’ნფმ დეგ’ეჰამეზტ. უჰჰე ბა ბაწკეს ზეფჰაფსა რეწა დხ’ნფმეზ“, – ანაჰა ამგეა, „სა საწკეს ხ’ნფმ აღუნედ დეჰქანარა იგ’სთაგემ“, – ლჰან, ლეჩერენ ფჰეს დჰაზჰგლოთენ, აუქდ ლალჰეტ: „არ რეფჰს დეჯგქ.დათა, აზნა დეღარგმ.თა, ზჰინ!“ – ლჰან, დეკალერგმ.დ.

ჩჩერენ დჰინხენ, „დეკასერგმ.დ აუშდ, აქუჯმაქა დერჰუმტ“, – ლჰატ. ლანფსაგე დეგ’ერლან, დეჰახთ.

აფჰესფა იკადერგმ.გზ, ყაშანკ დელემან, ზორ დელზაუთა, მარგე დედმაუთა. დჰიდ.

– დაბნცა? – ანედჰა, „დეჯგქ.ელხთ. ეგ’სეზდგრამ, დეჰცაწ“, – ლჰან, ლანფსა მალჰეტ.

– მაუამთ, სა დეზდგრგ, ტჰანგზლაკგე.

დეატ სჰკენ. მემყრმე გ’აფგწტ. აფჰესფა ჰკენ აზნა დენგყუმცარა თემქე გლბატ. აუწა დანცა, ტჰანერზ, ზაჯგე გ’ეჰამ. ლაკ მახჩითთა, ათემქე იჰაზ, აღუნედ ზაჯგე გ’ადნარგელეჰამეზდ.

აფჰესფა ჰკუნ დეგარალენ, სკადეგო ალან ზაკვგე გშალანმკატ. ათძე დენამგლდ; კარს ლაუსთენგე, ილჰატ, დემტლენ, დეგ-ტ.

დემგრაზ, აუგდ ათძე ზჰგზ, სბეჟ-მამჩა მახიდ. ინამგლზენ, ილფმენ, ბეზლ“ხეგჰკ დეგრაბ. იჯარმანდ: „არი ჰლა დამჰუათა, დემფაჰა?“ – რჰან, იმჰან, აფჰესფა დჰაჰგზახთ.

– არი აჰრა, ბაბჰაჰ? – რჰან, ილწჰან.

– სეჰსაჰ, არი სკაბ: სანფსა აზნა სჰადელერგენ, სეკადრგემენ, იჯგჰელზენ. სეკადარს ’ნმორუ, სჰანიდ, – ლჰანდ.

– შთა, ჰარს ჰფენ მჰანი, ანგე დეჰანდერგდთა, ახმ დეგჰანამ, ბარს ჰან იჰანდერგდო ზაჰგ, ბელანფმხატთა, ბჰანმან, – რჰან, დერჰგჰად. რგწაგე დეზ’ფმხად.

აუასამცა ლანფსა აჰგგა დანთაფმე, აჰგგა აუგდ აჰანდ: „ბარს ბნ’ფმეზ. ბა ბაწკეს იხ’ანფმეგე აზნაფნე აბეჰჰ-ანშა რღელ. რახმ ზაჰგ-გე დეზ’ფმეზ“.

– აუუდ სარს სეფჰაფსა, იკაჰარგემეზ, ლანგე. დემგმეა, გ’ანამემ. აფსა, ბცათა დემე! დემფმეგე, აუგდ სკაბ: აჰან უოუტლა ალაჰჰფთა, ბარს სადაყა კელგზეჰამა ჩეჰფათა, ბცა! ლარს დჰაჰგ-ღოწეჰამთ. დანჰაჰგ-ღოწრა, „ჰანა ტაკ.“ – ჰანთა, ბლგჰა! მჰანბლთეჰამდ. დანჰანბლთრა, ბარგე აჰან ლეთ! – ლჰან, დელემთიდ.

დეცანდ იმეღლჰან აფმეთა. „ჰანა ტაკ!“ – ლჰან, დანლგჰა, ჰანგ-ბჰანგ მალგლთად. აუგდ ანჰალგლთეჰან, აფჰესფა ლა დეზხ’წუზ, მადრგენ, დემელმეგე, ლარგან დეგ’ანმთიჰან. მჰანლმთენ, აჰანგა მჰალკედ, ასადაყა კელგზეჰან, აფჰეს. ლარგე აჰან ლეზელორუდ, ალს ლგმწასუამცა, მამუნმცა. მანამუ, აჰან ჰულემთენ, აფჰესფა ილკედ. ასადაყა კელგზეჰანგე დცახთ.

აფჰესფაგე ლფემ დნამგლზენ, აჰართალე დეჰჰან, ალაგე ლგმჰანათა. დანანჰა, უოუ ალან, დანმედ. ალს გჰანჰან აჰან მანწასენ, მჰანდ. ეემედ აუგდგე.

ალაგე, ლარგე იმშტან, ლანმჰანა მახიდ. ილფმენ, ალაგე, ლარგე იფსენ, იმტან. აუჰსა ირჰფარს, რემდგრზეჰა, მჰანხანდ.

– დანჰანგაჰა? აჰგლა დეწაჰჰემთთა, ანაჰა დერჰემდ; ზეჯარს დეჰჰანითთა, აჰანგაჰა დერჰემდ, – რჰანდ.

აჰან აუგდ იჰანდ: „ჩეგენ მანჰანჰეჰათა, არი ეფმეჰ აბგე. აჰან ჰანგე, ლაგე, ზაკვგე ჰანგემჰანჰა აფნე, ჰანგ-სინ ჰარგელფთა, ცეფ აჰანგ მანჰანგემეჰთა, დეკანჰანათა აფმან დარგაცემცა დეკანჰანლაბ. ჰანგეჰანდერგენ ჰანშა ლგჰან, ჰანბთა, დანანბთა, ჰანახბ“, – იჰან.

– მანამთ, – რჰან, უგდ ეფმეგე რჰფად. დეკანგჰანდ, აუგდ ჰანგერჰან აფნე.

აფჰესფა ლეჰმან, ბანი დეზბჰუზ, დჰანინ, ლანფსა დლგზწჰანდ: „დაბგეჰ სეჰან, ბეფჰან?“ – ანგჰან, „სენდრეჰეჰა, დეგგეჰანგ“, – ლჰანდ.

აუტო აპს ზაკვგ იმპაუტს, დმაჯღლწებენ სჭკენ, დეფმმაუტს, დეჯღქელდ. ლგაჟუკ სადაყა კვლემბუათა, დემწად: „მარაბი, არეფმი, არეფმი ფვტსფაკ დემენ, დეფსტენგგ, იგსეზდგრამ, დაბგუსტენგგ, გვსგზდგრამ. დესზიზბრათა მწყან, დეგსსუტებუამ“, – იპან, დემჰდ.

– აუტო დემმაუტრუამი, აუტო სკაბ: სმარა უმანწარგკენ, მსაუნაპბ, – იპად. სჭკენ დცან, სმარა დმანწად: „მარაბი, არეფმი ფვტსფა ზაჯგერ მსაუბამა?“

– დეგგზემბად, – აპად სმარა.

– დეზეუმბამა? არ ადუნედ უარო უყანამმაუა, გწყამ, – იპად სჭკენ.

სმარა აუტო აპად: „ჩენლა დერგარგკენგზ, დეზბარგენ. უოკენლა დერგასტენ, სმგზ დაბუმი, უანწა!“ – აპან, სჭკენ სმარე მსამანაპად.

სჭკენგგ დეცან სმგზ დანწად: „არეფმი ფვტსფაკ დემენ, დეგსსუტებუამ. ზაჯგერა უბამა?“

სმგზ აუტო აპად: „უანკენლა დერგარგკენგზ დეზბარგენ. დეგგზემბად. აფმს უანწა!“ – ანაპს, დეჯღქელდენ სჭკენ, აფმა დანწად: „არეფმითა ბზი ზბუბ სყამნკ დემენ დეგსსუტებუამ. აფმა უყანამმაუა გწყამ. კარა უბასტენ, მასპა!“ – ანემჰს აჭკენ, აფმს აუტო აპად: „დეზბად არეფმითა უანგგ, ლაგგ, ჰაგგ, წრსგგ, ზაკვგგ კანგემყახუა, ამგ-ბგკკ ურბულგუამითა სბგკ ავ აფნგ აჩგენ მასგ დეტათა ხანფი ცრფლა დეკნაპბ. აუტო შეზდგრგზ, აუტო სკაბ, – აპად აფმს, – სანმასგუან, დესგრწესგდ. დეგგუზენგბუამემი. სბგჟ-მამია დერანმა-ზაჯგკენ. აუტო უანგ გვლგრბუამ, ლარანაპაპ. ურბარგგ, უგმარცხეუმემი. დერხჩრდ“, – აპად აფმს.

– მსაუმი, – იპან სჭკენ დეჯღქელდ. დეცან, აფმირ იპაპაპ აფნგ. იმაპაპ სპყ რქთა, დეკნაპბ. მანემბ, დეჟუა დნლაგან, ვნლა დანანს-მასგ, აფვტსფა დმანგებანთ. დნლაგან, დმანგებანთ. აფვტსფაგგ დმანგებანთ დმანებენ, დმანებთ.

დემმანებუან, ჯუმარარგგ იფვად, ირგჟად. ლანგგ დემჰდ: „უფვტს ილჩფან, არრ აკაბ: უფჰს დელშენ არეფმითა დმანსსუბთ“, – ანემჰს, ლანბა იფვტს დმანკენ, ლგან კემჰად.

აფვტსფა აუტო ლპად: „უარო უსანბა, უარგგ უსანწაბ. უემჰგ სემგჟმამია რეფნგ ხანბარ შემთრ „შანში იფსგზ, დმანგვლენ, არეფმი უ დეკაბ“-პათა“, – ანელჰს, მასგენ, ლანში-აქა მანდ.

„აუტო დმანგებუან, სჭკენ“, – რჰან, შგგ, კემგგ ხანფითა თემგქემგლა რგზერჩფან, რენწრა ირგუკუმეზგგ ახანთა ირგრთენ, დარგგ ამნთა, ახანთა იფსენწკარა ილგმთანგყაუა, ლარგგ ლგანწაგგ, ლანგგ მანგებანზაუა, ითხანჯლამცრა, ითანბ.

ა. ა. (35 წ. ს. ფსიქიდან)

ჩაწერილია 25.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

59. ჭალაჟირა ითეურებ

ჭალაჟირა ყალსრა დცად. აჟსა ცაბგჟ-ჭკენ აჟსა იჰად ჭალაჟირა რჯაზე: „სარს სეყალსეგებ. ჟარს სარს ჰაცანრეგენ ყალგ, გელსერკანერემ“. ჟაწგან ანრგე აჟსა იჰად: „შთა, აჟრ სკეზთენ, აცკამეგ უნად!“ – იჰად.

იცან, ყალგ დაცასენ აჯაბგჟ-ჭკენ იკანდ (|| იჰანდ).

ჟაწგან „სეყალქა მასთხ!“ – იჰად ანრ.

– ყალგ რკანრეგენ, იგრგროთხჟამ, იგზანზხამ.

– ისეუმოუანთენ, იუბაბ, – იჰან დგემწასდ. დგემწასენ აჯაბგჟ-ჭკენ აცკამეგ დანქემყან, იყალქაგე მარქემხხდ, იკაგე შა მათემცად. აჯაბგჟ-ჭკენ აჟრ იჰად: – სარს სეგეუმეა, ზაწრა, ჟარს ჟკანაზბორუმთენ, ჟაბა დეზმეზ, დეზუმმეჟამა?“

– სარს საბა დეზმეზ, დეჟჰარგენ (|| დსრუჰარგენ), ყალგსკგე ჟსთაბ, საჩაჟანაგე ჟსთაბ.

– აჟრ სარს იგსეზდერამ, – იჰად – ჟან ლეფნგ უცარგენ, ჟან დჟაჟლჰაბ, – იჰად.

იყალქაგე აჟრ რქემფსან, დჩაჟანაგე რქემდრშდ. დეჰჟაჟა, დან ლეფნგ დმანხდ.

დან აჟსა ლჰად, ლეჰკენ დეჰჟაჟა დანმანხ: „უჟემანმარა ზაჯგეგ უგმანმერჰესგზდ, აჟრ დაკ სეგანლაზბორნ. ჟარს ჟმანერჰეს, ჟარს ჟანფმ დგემათა დმანხანდ!“ – ლჰად.

ჟაწგან სკკენ აჟსა იჰად: „რ, ნენა, სარს ზაჯგეგ სეგმანმერჰესდ. სემგა სგზიდ“.

ჟოწგან დან ჩეჟან ჰკენკ მალანზენ, მამერსა იზგლრფად. ამამერსა ათამმჟ ითალწან, დმარლთად სკკუნ, „ჟმგა ბზიხაბ, იუსაბაფხაბ“, – ლჰად.

ჟოწგან სკკენ აჟსა იჰად: „ბარს ბენაპგლა ისბემრგჰკა, იგსეზგჰესემ“, – იჰად. ლენაპგ დამწასენ, ამამერსა დლაგადა.

– სანა დეზმეზ, დმანსჰ! – იჰად.

ლნაპგ იბელლჟ დლაგან, აფჰეს დეგმანჟან, „სენაპგ უმბლენ! დჟანსჰაბ, – ლჰად, – ჟაბა დეზმეზ ლანბგცა ლანჩა დკაბ, – ლჰად. – ჟაბა იჩფან-თონჩა აჟრ აჩაბორრა ითაკებ. აჟ აჩგ იგელუმგერემ, სგჰკენ, ჟაშჟამდ. აჟრ მანჰსკეზ სკკენ, დმა დენამმანხდ. ჟაბა დანჯარქა აბარს სენდგყარა ქემჰი ითან; იჩემანგაჟაგე ასენდგყარა ქემჰი ითან.

სკკენ დმანგწყან, ასენდგყარა მაკებენ, ამცაბეზ მათემყან, დაცჰან ირეჩდ. დაბა დანჯარქა მათემხდ. ასამანდაყ მანჯა აჟგეგ რქემდრფად. აღრა ნანანზენ აბორაფნგ დცად. აბრამგვა შაჩფგლა დანსენ, იკემრწგჟდ.

ტოწკვან ასო მართებ, აჩე დანმანაბას ასვან, აჩე მარსნეს, იმამდ. მარგე აჩე-ფერჩე, აჩე-ნატკუნა დანმწასედ. დანმწასენ აჩე ვანფალუა, მალაგად. ტოწკვან მარს ატანსა იკანდ: „სარს ჩამაყა ჩამან სედვან“. აჩე აღრა აკანდწან, აჩე მათედდ. აჩე მანიდენ, აკედდერ აქედწად.

ტოწკვან აჩე დანქანად. დანქან, ანგლაგე, არგლაგე ირგემარდ. ათედგე კედრეფად. დურდულ მარს.

ტოწკვან მან დეგმანჟან, ალგეაზეა მანუგლდ, „სტკვენ დემიდ, დემემმთინ!“ – ლჰან, ატანთ დერგჰად. ატანთე დეგერგეზემკდ, დერგჰეთა დემეგ ქედლ აქვენ.

ნართრმა მერგეზუკ იმამდსან. ნართრმა მერგეზუკ ამერდან, მებჟანმა ამედდლ აქვენ.

ატანაფენე აბნაჯმა მავგლერევენ, ყამრელი იმუნ, ბნაკატგე ყამრელი იმუნ.

ნართრმა არატან ურთი იწან. ატანა დერგენდ. მარგე ატანა დენენ, არატან არელუ ატანთა დერგეჟენდ. დერგეჟენ, მეცაგე ირედ ატანა აბნაკუტუქაგე იშქან, აქებქეგ ხადწან (sic!). ჟედრეპუა დემწან, ანთ, ნართრმა დმარბად.

– არ იკან აყაყა, დნაწრა? მცნთა, დმაჟედერ! ანაზერმან, უცა! – რჰად, – ანაზერმან, უცა! მცნთა დმაჟედერ! – რჰან.

– სარს, – ანაზერმან ატრ იკანდ, – ამსრს ცანშან, ჩეცან-სკ სრედს. ამგ სგეტლუამემ, – იკანდ.

დამაგე ატრ ანუქეა ანაქაქა, ირარჰად: „ანაჯე უცა, მარჯა, დმაჟედერ!“ – რჰანდ. იცარს, დეგ მარგლემწენდ.

სოსრან „სა სცაბ“, – იკანდ. მანაჯეგ დნამანხენ, სოსრან დცად. იცანდ, ინერდგლენ, „უმე ბორ!“ – რჰან, ატრ რჰად. ანრგე დმავგლენ, დმასკანდ. დმასკან, „უედგა!“ – იკანდ.

– ან, კვენ მეჟადა, აჩე ზედერიდთა, ანარს უგ სეზედერამ, – იკანდ.

– ე, სოსრან, აჩე მანაჯეს დანრგეცანხარა ასვან, დედერატანაჯე. სარს სრგეცაბ, სგე უედერატანემ. ანარს სოსრან ატანათა, უზედერიდ, სარს სგე უედერერემ, – იკანდ.

ატანა სოსრან „ანარს ანაზემთეფ ან, დეზემეკანმეანად! ანარს საბრ უკან იურჰერა, განამ. უნამ სა სგეფ რენე, სარს უსგეგედ!“ – იკან. ატრ დედენ, დედრცად ატანა აგეფ რენე. ატანა დანცან, სოსრეყა, აქვენ აკანარა შერეგეანატანემ, იდერდ.

– ჰარს ასბრქა ნეყმადარნეს, მანაჟანეს, ჰანმანდ, – სოსრეყა იკანდ.

– ატრ დმანდებ, ანარს დებჟან! – რჰად.

ტოწკვან ატანაქა ატანსა რჰად: „ჰარს კანფა გეჰარგემეტანემ, „ნართრმა საბრე რეალა ამწენდ“-ჰა იგთჰარკეუმემ. დჰალანდ, ჰალანოლუმედ, ჰაცანხ!“ – რჰად. ატანა მალანხანდ.

უადრესანა მეშვიკე იმშიმსხდ. დაჩა ფსტკაკ აფნე იცახდ. ატყაფნე ატყსა რკად: „ატყარსა ჰწაბ. ტაკგე ჰაკვლფშებ, ტაკგე ჰამერმებ“, – რკად.

ანტლ' ურთა, ივრათა აჩანქა ნარბრდ, ლ'აბგეცა ლ'ჩა იჩანქა. ატყ იცლან, ჰსაა ეგრწად. აზჯაკგე აჩქა რჰაფმარნეს იცად – მ.გვ. მარგე დრგეცად დეხეტეშთა. „სარგე სნრეშამდ“ – იკად.

ატყა აჩქი ირდღწალაშთა, ჰალაჟირა ატრ იკად: „შარს ტაკე შ.გეც, სე ისჰაფშაბ!“ – იკად. აჩქა მარ დრდღგელდ. დრდღგელენ, აჩქაგე ირჰედ. უოწგან ძეშ-ბჟაკ აჩქა ბჟედცად. ატყაფნე წლაქვ შაწეფშაშად, მაფრეიწად. მარ იჩემეარნე აწედრან, დასენ ამე დერდ. ატყა აჩან რფნე დცად. აჩან დერგლალენ დეწერგდ. მარ იდატშ-მეჩენ. დანწრე, აჩანქა რჰან, მჰაფხანდ.

აჰაფშაშე დჰამაუდ ატყა.

– ართ ზეჩანქელა? – იკან, დემწად ჰალაჟირა.

აჰაფშაშე ატყსა იკად: „ლ'აბგეცა ლ'ჩა იჩანბ“, – იკად.

ატყგან აჰაფშაშე ილემჰა ფეფედ.

– უტ, ლ'აბგეცა ლ'ჩა დჰაშთი! – იკად. დცად ატდ ლ'აბგეცა იფნე. „ურჩანქა ირცრდ. „უტთა დჰაშთი!“ – იკან, სჰაიშთი“, – იკად.

– იფრცატყ, დზაწირა? – იკად ლ'აბგეცა ლ'ჩა.

– დზაწურ, სა დეგსეზდგრამ, – იკად აჰაფშადე, – ჩაფაწ-თხჩა დაქწაბ, ჰკენ წაშგე მკაბ. დსაბრბ, აკადრეცა დეგშათეჰუმ, – იკად.

– ატრ სალ დეფაბ. ატრ რეზ სეჩა იგთახერხუმ სა. შემთა დსაუხბ, – იკად ლ'აბგეცა ლ'ჩა.

ანრგე აჩანქა მიცდ. ამრ იგშათამლუაზდ ყამრელა დრესენ, ითედცად; რრმცად ატლა. ნართრჰა ირჰანდ. „არ აჰეუქელდ“, – რკან. ატყგან აჰკენ იმაკეზ, ირდგრენ. „ჰამდ, ამრჯა, ჩადეჟაგლ!“ – იკად. რეგდერქა აქერწად, აჩან მჰარესენ შადქერცად. ახაკა² მარესლა მლაგად. ახაკი იკენ ნახთა აქედწად. „არ ატუმემთენ! – იკად – სარს არსა ტაკე სწუმდ“, – იკად. ამჰა დეჩეჟწად მარს.

ახაკა მჰარესენ, რენაპქეწენ, იცახდ. ლ'აბგეცა ლ'ჩა დაქწათა, დჰამად. აჰკენ დჰაინად ამჰაფნე.

– ჩანკ არ დერცატყ, იუბმა, ბზი? – იკად.

– აბრა აკარლა ჯაკე ბჟარცად, – იკან.

– სარს საგეუმარუამ, აწაბერგ მასაჰ! – იკად ლ'აბგეცა ლ'ჩა.

– საბა დეზშეზ, ტარო ტყაბ. უჩქაგე სე ისრცად, უჩქაწეშთა, ჰამაუაშდ! – იკად.

ლ'აბგეცა ლ'ჩა დეჩეჟწად. ატყა ატყა შთარწან აზაჯგე აჰაცეც დქეგელდ, აზაჯგე ამაკან (|| აკალთა) დქეგელდ დედგდ აღგე.

ედსენ, „უჰკენ-მეჰდახად, აჰბრანგე გსეუმერგად. ტარს არსა უწი! – იკად. – სარს ჰჰაქა ზგაბთა, ისერგწარაბთა, შემთა სჰაიბთა, ჰამეხებ“, – იკად.

² ისმის: აშკა.

სჭკენ უწყა დმანხნ, ან ალგაზ- დცახდ.

აუახ, იფნე დწყან იფჰეს. იხ. გრთაქა ჰალჰად, ვას' აქელწად. აუან აუწყა დწყან. ვმმთა მარე მჰა ირეწარად, სჭკენ მჰა იჰეგმხმად. ალბაგე იგან, სჭკენ იფნე დცახდ. აუწყა მათლაგახენ, მათედსხდ. ემგებენ სჭკენ ლ'არემძხხად. დემრკერენ, აჩ' აწეგა დანდემჰალენ დემგად. აუწყა იჰაჰმეწარფნე სჭკენ უწყა დმანხნ, იფჰეს ლფნე დცახდ ლ'აბგეცა ლ'აჩა.

იკ. ლან, ყახხჩკ ათახ. ყახქა მალცენ დმანხნ. დემმანხნ, სჭკენ დელბან.

– ა, ჰკენ მეჰდა, – ლჰად, – უმამ არა, უამერსგზ იფნე? შ. გეგმხდ, – ლჰად, – სყახქა თასკებბთა, კარ' ულ'ავ'უამეზთენ, ას. აფნე უზგბთა, უსერწახ. მარა ის. წე გ'ემთუამ. უნამელთა, კარ' ულ'ავ'უახთენ, დემე! – ლჰად.

– ა, ნენა, ამალ' სყუთენ, ალჰ იჰ. უთენ, სა დესმეზ, – იჰად.

ათახ. ლყახქა ლერცახენ ითალკედ. დმანხნ ათახ. ლ'ებეჰ დეკედელწან სჭკენ, დელგად, ას. აფნე დლერწად. ათახ. დცახდ.

ან დწყამტახ, დმარჰან დმამეწყად. „სჭკენ დმან, სემირ“, – იჰან.

– საბრკ დმუგენ, იფსენ უგ'არეჰ. უამ; იზახენ უმეჰმაცხა? – დელერგეჰჰამად იფჰეს. მარგ'ე დეჩ. ხდ.

ას. ვალა დნასენ, იტენ, დენამელდ სჭკენ. დენამელენ, ჩამზა მერკედ. მჰა მჰკენმხდ. „გ'აურ-ჰახა, უმეგელ, უსშუამდ!“ – იჰად.

– ა, – იჰან, დანმამეწყა მან, მჰალა დანენ ივენ გემჩ. აფჰეს დსან, აუყა ლჰად: „სარა სემუმე! – ლჰად – სარა, ხარზენა იჰამეუთენგე, უსერგახ, – ლჰად, – სარგ'ე სნემბ“, – ლჰად.

აუწყაფნე რმაზ იხარზენაგ'ე ართმეყ ითარწად. ივენ ალ'ათაფს მანდემჰალდ. ლარგ'ე დმანხნენ, დმამეჰელხდ. დმანხნ რეხ'აქ აფნე. აქეთ ამანაფნე უასახა ჰკენ დემინად.

– მწყაა, ბზი, ხაბარ? – იჰად.

– მწყაუ, აურ სკახ: აბანთ აჩანქა, ნართრმა ნეყარი ივენ, მმარცად. მმარცახ, აგ'ეგ მამერმანდ, – იჰად, – აბარ სფმი თახ. რეცჰაკ ლესამბ დემეჰელენ, დემდ. – ლარა დეწ. უიდ. ნართრმა „დეგ'მამბანდ“, – რჰად.

სჭკენ აურ ანმეჰმ, ჰალაჰრა დემეჰჰკედ. „მა, ლაფს მმანარგეზ ნართრმა, აუთ რჩანუმა? სა სკახ, მმანცეზ, – იჰად. – უცთა, ათახ. დერგ'ერლან, ლფა სა სკახ“, – იჰად.

აჯმანხჩაგ'ე დცად, ათახ. დემრგ'ერლან.

აჩანქა ზეხჩუხ, ახაბარ მადდერდერდ. ნართრმა იგ'ეჰკუა მალაგად. სოსრან აურ იჰან: „სა სინცაჰახ. სოუმანთ მასგემბ“, – იჰან, დემეჰერალდ. დემეჰერალენ, „ალჰ იზინრაზ, უამბა, უმამდა უმამხდ“, – იჰან.

- ვაჰსგჯ³, – იჰად.
- სოუჰა! – იჰად სოსრან.
- ურგლაფი, აბართ აჩანქა იუბაჟ, მასცედ, – იჰად, – არ’ აფჰგსგ² დსაზგდ, რხარზენაგ² მზზგდ, ივანგ² მზზგდ, – იჰად სჰკენ.
- ფჰგს დგზმმ, უარს უვკაბ. ლგხედრ უბად უფჰგსგ²; ახარზენაგ² ახედრ უბად; ავანგ² უან ილზგაათა, დგრგ²რლ! აჩანქა მასან.იდ სოუჰათითა, – იჰად.
- ჰალაჟრა იფნგ (იფენაჰა), დან ლფნგ დმანხდ. დანგ² დგგ²რლად. აჟნა მგზგჰგ² სპარა ავან დედხესუა, ჰუმარრა რმათა, დთან.
- ნართრჰა – „ჰჩანქა ჰუნრჰა!“ – რჰად.
- შ’იშ.წ.ჟმა, სარს ისწ.ჟმა? – იჰად არ. – სა სდამგლა რგქგ², შარს შედამგლათა ირგქ.ია, შგჩანქა? – იჰად.
- ჰარს აჟნა დამგლა გ²ჰჰამწად, – რჰად, – უგჰრ დჰგჰწუმდ, – რჰად.
- შთა, სა სდამგლა რგქგ², – იჰად ჰალაჟრა, – სარს აჩანქა ანმასცუაზ, აძგ იგ²ჰათამლუაზდ, ყამრგლა სრგსდ. სეყამრთგჰა დამგლათა ირგქგ², – იჰად, – უაჰს შ.შთგთა, იდშ.გრფშ.გ, – იჰად, – აჩანქა.
- იგან, აჟაჰა ირბად აყამრთგჰა. ჰალაჟრა იწხად აჩანქა.
- სოსრან დმადგლენ, „სა სეურგ²ლად. მამესთი ითგდჟ, გ²ჰანგმრჰგ²ჰამ. აჩანქა სარს ისგთ!“ – იჰად.
- იუსთხიდ, – იჰად. – სარს აჩანქა იგ²ჟქსხჟამ. სგაყ.დგრფენ ნართრჰა აჟრ სარგ.გჰკენ, იწ.ჟ, ისგრბერგ²ლდ, – იჰან, – იუსთხდ, – იჰად. ითხდ.

ყ. გ. (80 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი, 9.VI.1941 წ.

60. ჯანხათ-იფა

ჯანხათ-იფა ზ²ჰაჰა რმათა, აზნა დგლან. ყაზან-იფა ჯაბალი იმთი თაუ-იფა ჯაბალრ ამ²გჯ დლაჰაზ. იყანიზ აფნგ, დღმსგრნგს, რგუს აჟრ იქ.დ. ყაზან-იფა ჯაბალგ² ჯანხათ-იფა დგმთალ²გყბ. ყაზან-იფა ჯაბალგ² ჯანხათ-იფი იფნგ დცარგნგს, ბახსგმა იჩფად. ყაზან-იფა ჯაბალგ² იბახსგმაგ² ირგუჟაგ² ინადხ.გენ, ყაბრდრჰა რგზნა დახენ დგმცუზ, თაუ-იფა ჯაბალგ² აჟლა დგმ²ჰაჟაზ, დანიად. დანიან, თაუ-იფა ჯაბალგ² იშ.რქ² ჰანგმრფალდ, ყაზან-იფა ჯაბალგ² იშ.რქ² ჰანგმრფალდ.

– აჰგ, ალანჰ უგ²ჰასგმმთა! – თაუ-იფა ჯაბალგ² იჰად.

ყაზან-იფა ჯაბალგ² აჟსა იჰად: „უარს სარს დახწა ჰანაბაჰმჰარს, უარს სარს ჰათგ.ზაჰა ჰა ჰაფში იგ²რმრუხრგმა?“

³ ახალგაზრდამ თქვა: ყაჰსგჯ.

თაუ-იფა ჯაბალღ ატასა იჰად ჟოწგან: „იშწაბერგტუ, იჰაატა! – იჰად, – ჰარ, ჟარ სარ, ჰჰაყ გაქემ. იჰლაჟა, ჟარ სარ ჰეზაბაყმჰატა?“

აწგან აშგგე მჰაგენმგენ, ატაპა ნეკადგრემენ, აშგგე ატაპა ინგქან. ატაა იშწაბ, აბახსმა იგტუ, მჰათარჰად. აშგგე ირგჟად. ირგჟენ, ატასა იშწაბ, შოუგანკ ჩგე ძგეგდენ, მარყან რმათა, დატრჰთაგელა, იშეგრტუ, დნარნიად.

– უო, გგჟ აფში უფსატაფში. მბლნლა! – იჰად.

– ტაღე სიბლლანგმა, – იჰან, დეჩგჟწდ. აწგან აშათარცად აბახსმა ჰა. მჰათარცან მჰართად. მჰართენ, იდრგჟად.

დარგე ატასა რჰად ჟოწგან: „ჰაგეუმბად, ჰაგეუმმად“.

– შეგერგეღილ, – იჰად.

ატრ რეჰან აშგგე მაცდაქეწენ, აშოგანგე იჩე დატაჰთაგელდ. დატაჰთაგელენ, დემტუ, ჯანხათ-იფი იფნე დანნამ, ატრ მჰს იგტემმჰახდ. დენგემგენ, ჯანხათ-იფს დენერდგელდ.

– ზეუსჰან, უსერგერლუში, – იჰად.

– ალჰ გერლანგე, მატითად, ისჰ! – იჰად.

– იტასათენ, არ სფშთა თაუ-იფს ჯაბალღ იშთი ყანან-იფს ჯაბალღ არ სფშთა ადგელ აფნე ბახსმა შერგჟუაზ, სჰარენიად. „ტა გგჟ აფში“ – სჰან სჰარდგელდ. „უფსატაფში. მბლნლა!“ ანერჰან აშან, სერგჟწდ, აჰა მჰათარცან, მჰასერთდ. ისგჟად, – იჰად, – სჰა. „აა, ჰაგეუმბად, ჰაგეუმმად“, რჰან. „შეგერგეღილ“, სჰად – ჯანხათ-იფს ატრ მადრჰად.

მანდრჰა აშან, გერლანშათა ადგენ შერქ მართად. აშოგანგე აჩე დატაჰთაგელხდ. ატრ აწგალა ყანან-იფს ჯაბალღ დნედ ჯანხათ იფრ იფნე, დნედ ზეუსჰან დმადჰად: „მჰაჟა?“ – იჰად.

– აბარი სკეპ, უზმანგე, – იჰან, ბახსმა აჰა ილთეცად.

– მა, ზეუსჰან! – იჰან, იზერაჟდ.

– იშსემჰრა, ტალაჰრ! – იჰად.

– მატ, ზეუსჰან, იზემჰრა? – იჰად.

– იხსემჰრა, მხწა უზენიაზ, არ მასრუმჰათენ, იგსერგემ, – იჰად.

– ტარგუნგს ზეუსჰან, იშეტასჰრა! იჟ! – იჰან. ატრ ანდჰან, იჟდ ჯანხათ-იფრ ინამხენ.

აწგან იდგრდ ყანან-იფა ჯაბალღ შოუგან-იფს იშეჰაზგე. ყანან-იფს ჯაბალღ აწგან ატასა იჰადია: „შოგან იშთი ალწრ იჰათაგელამ ყალანგე გგჟამ“.

ა. ფ. (79 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი, 10.VI.1941 წ.

61. ნარქქ ითოურებ

ნარქქ დენაჟიე-ლ'სპყენ. დაგ'აჰემ, დაგ'ამესთამ. დეგ'აწა-ბორბ შ'ბჟეთა. დალაგან დელ'გჩიდ, დეჰ'ენჭიდ. შ'ბჟეთა ფჰეს ფშძკ დჰაიგდ.

ადერლანა მარ ნგყარა დცად.

იფჰეს აჰკე „ტაჯ სეზენინეჟამიდ“-ჰა ლაღეჰჰად.

– ინგჟ, სარს ჯაწა დესტმაჰ, – ლჰად. იგ'ემუჰმ. აჰ ზალ'ემ.

ტადერლანა ლხაწა დანმანხ, მალჰად „აზარრ აფშუ სეგ'აჰირბუმ. მასჰამია?“ – აჰრ ლჰან, ლხაწა დეღწლად.

– დჰად! – იჰად აჰდ.

მარს, ლჯაწა ჩეყამჰახდ. ლარს აჰ დჰალდად. აჩართ დგლაღწად. ტადერჰანა ლჯაწა დჰამეღლხდ. დეკენ, იჰაჰკ'ა იკენ, იფსგ'ადა ფეჰყედ. სმცა ქაწერჯირტა, მამარ რჰედ. აჰ აფსგ' აჰსჰა დეტარწად, იგ'რლახდ.

– აჰგ, ჰარს არსჰა ზ'აქთა იგ'ჰანახტამ. – ჩადერგალენ, მჰენ, იმ'გ'ელხდ. ყაზრდრჰა რენი იცად. აჰკე იფენგ' მადგელდ აჰსჰა სასგ'ეთა.

– ჰეჩჩ, ჰარგსას, – რჰან.

– დარი იბორბ, – იჰად, ინამხ.დ სასგ'ეთა. თემგ'ე მარგ'ეთად, ირჰუმეზგ'ე მარგ'ეთად. მჰახ აჰსჰა იბ'ან'უმცა. ლ'გ-სეგ'ამა იბ'ან'ზად აჰსჰა. ტადერჰანა ზეფენი მჰახ აჰ აჰრ იფჰეს „ბეფენგ' სენამეღლუამიდ“-ჰა, ჰაღეჰჰად.

– ინგჟ, არი აფშე უს სარს იგ'სგ'ლამ, – ლჰად. იგ'ემუჰმ. მათარკ'ახ მათაჰალიეჰახდ. ტადერჰანა ლჯაწა მალჰად: „არი აფშე არს ზეფენგ' ჰაჰუ, არი აფშე უს მასრეჰიდ“.

– დჰად არახ! – იჰად.

ტადერჰანა მანჰაღეჰჰ, „ტაჯ ტჰამიდ!“ – ლჰან, მალჰად.

აჰ, ზეფენი მჰახ ნარქქ, ლჯაწა, საჰკ (sic!) რთენ, დაუმთოდ ზეჯარს. მანჯ-ლანჰან, აჰაჯ დანგენ დენამეღლდ აჰ. ნარქქ'გ'ე დჰახენჰეზენ აჰეს (sic!) აფენგ' დჰაგ'ელენ, დჰამერჰიდ. ტადერჰანა დჰამეღლენ, აჰ აჩართ დანჰლაზ, დელგ'ელმენ (|| დეჰგ'ელმენ) იფსგ'ადა ფეჰყედ. ათმ' აჰაწა მჰარჰენ, დეწარწად, იგ'ერლად, ირშეხდ.

ზ'საკ რემან, ჩანკგ'ე რემან. რეტანდერ მჰაწარჰად. ჰკ'ენ ჩეთკგ'ე დერემან. აჰდგ'ე დჰაქ-დერწად. ნარქქ იფჰესი მარგ'ე მანგ'ენ, მამ'გ'ელხდ.

იფჰეს დემეადგ'უნ. მჰამჰემესუამცა, ლ'გ-მეშე მჰად. ტადერჰანა იფჰეს ან'არს მალმანჰალდ. მანგ'ერმთოდ აჰსჰა აჰანდერ. მარს ნარქქ დაყ-გ'წლ აჰანდერ. აჰ აჰკ'ენ ხუცი იშთი იფჰესი მჰანხანდ აჰსჰა.

თაღეჰ ანწგ, აჰკ'ენ ნარქქ იფენგ' დგ'ლამცრა (|| დგ'ჰამცრა) დცად. „დადა, – იჰად – ნა'ხ. დნ'ან, ფა დლორუდ“, – იჰად.

– ხარბ, – იჰად, – უცა სგ'ჰენ აჰახ! – იჰად.

ტადერჰანაგ'ე ჩეტორაკ ანწგ, მათარკ'ახ აჰკ'ენ დგ'ჰამცრა, ნარქქ იფენგ' დათაცახდ.

– დადა, – იპაად, – ჰჰანგე ხან ჩაბა-ჩაჰეს მანარდ, – იპაად.

– ხარბ, – იპაად. დმინხდ ნარტეგე. დეფუმენ, მხადერნბ სჰკენგე, აჩჰესგე დაფუმედ.

ტადერმანა „არ“ სჰკენგე ჩოურბათერ იბესწიდ, არ“ აჩჰესგე ყარათედ ანესწიდ, არ“ ადგელგე ქაქემგერ ანესწიდ“, – იპაად.

დალაგან, იბსკა ყურმანთი იშედ. დალაგან აწგვან ამჰრდსჩაქა აჰე იდგერტედ. დასენ იჩან ზაჯგე ატანდერ მჰაწედჰან, დანენ, სნამედ დმარგლალხდ. სჰკენგე „ნარტე ულგ ჩორა ბათერ“ იბეზხად.

მაბაგე, ნარტე, თემი იფად ატსა. მელტეგე ირჰად ატსა. ჩანგე ირჰად. დებმახად. რჰკენგე დედტუხად, იჩანქაგე გართახად. რჰკენგე თაგ.ი იბმადგად (sic!).

სგემგე აყარაგე იტეწებდ. მაბაგე დელგეზხად. ჩოურა ბათერ აჩანქა რენე დექა.

ნარტე „სეფი იფნე სცუმედ“, – იპან, ართმაყ ანა მოუნდჰა თედწან, ჩგგე დანქან, დანენ, აჩან რენე დცად. ჩორა ბათერგე ატსა დექა.

– უბლდა, სბი? – იპან, ატსა მარდჰაად.

– სარა არსა სმანხა. ტარა უცანშთა, ტკგე ჩედგერჯგა, ტკგე ულარუმე! – იპად ნარტე.

– მოუმრე, მარდაბ, ტარა ულგეზხა, უცან, – იპად. იგემტედ ნარტე. ტადერმანა დერი იჩე ყარათედ მადკედ. მაბა ნარტე „ინე არი უმკენ!“ – იპან, ატე დედჰაად. მაუმთებდ. დაჩა ჩგე ლიკენ (|| მაკენ) დანქან, აქთ რეფნე დმინხდ ნარტე ულგ ჩოურა ბათერ. ნარტე ატან დმანხად.

მემკგე დექენ, ლე-მემკგე დექენ. იხემემკებუბ ჰაჯერათქაკ გეფ დტუკ იბმად ნარტე. სალამგე მადრხედ ატსა. ირემად ატსა. ჟმკგე ირებმედ. ატგე დედგეტედ. ხაჯა-ხემემკე მანან ატსა.

ტადერმანა ნარტე ირემჰაად: „ახა მთახტუმა, ჩე მთახტუმა, აბჯარ მთახტუმა?“ – იპად.

– ახა გეჰტატემ, ჩეგე გეჰტატემ, – რჰაად. – აბჯარგე გეჰტატემ, – რჰაად.

– შთა, იმთატრა? – იპან დერწმად.

– მაჰტატე, ატი სკაბ: აყარათად ჰარცუმედ.

– ინეჰ! – იპად ატედ, – ფა ზაჯგე დესტმაბშთა, ატე იჩებ. დაჩა ზაჯგე დგექედერწუმ. ჩან (ი)სმარდაბ, იყამაშთატე, იმესთაბ.

იგერემტედ. მჰარლანაგან დმარხაქთ ალგეზხა, აყარათედგე ირენ, დანენ, იბექელხდ. აყარათედ ადან აჩანგე (sic!) მაკენ ნარტე დანქან, დანენ, აქთ რეფნე დმინხდ წებ-გთა. ჩოურაბათერ დეჩაბ. დგემდემწერდ. ყაბზლა დგანჩაქაად: „აბარი ატშთა აჰაჯრათქა ღინ, აბარი ატე ირჰასკდ. ჩე რესთუან, იგერემტედ, ახა რესთუან, იგერე მტედ, აბჯარ რესთუან იგერემტედ. ტარა უყარათედ ირკენს მალაგად. დანებმტედ, სმარხაქთ. აყარათედგე ნარანგენ, დანენ, იბექელხდ.

დმაგგლდ ჩოურა ბათერ, დაბი იფნგ დმად.

– სბა, – იპან, – უმსან (sic!), იპს უბჭაზგაბ, – იპან. – უბლაჭადა ჩგთა? – დეფწმად დაბა.

– აყარათედ ადან სკაბ, სეზლაჭაიზ, – იპად.

– უარს, სბა, ჩგერთენჩხ! – იპან, დანქან, დრგშთალდ სპაჯრათქა. შემთა სმარა შაჭწწუაზ, დედგლდ ამგ ინგრემთენ სპაჯრათქა, ჩოურს ბათერგე ამგ არგლა უანჭარრა, დენამდა. დმაცაფმენ სპაჯრათქა დმარბად. „ნარგქ ულგ ჩოურს ბათერ დმად, ჰაჭამებ აუდ. არ' აჩგე ივენშერგშთა, რშთხ, ფმძაგე ამპ., დევენშერგშთა!“ – რპან, ადწბაჩაქაკ დმაცენდერგშთა. არს ჩოურს ბათერგე ამგ დნერდ. დმადგრალენ, დმარპად:

– უჩგე ჰაგქემწად, ანახთა ავაპწან ილადიდ. უჩგე ინახშთა, ჰალაბალგეგე ჰალაუმწაშთა, უვენგებ! – რპან, დმარპად.

– აჩგ ფსკე დალუმხდ, სბა რქმერშაზ, აურ აბაჟუმ? – იპან დნარგშთალდ. დენარგებმან რგქთა იგლაზ, რაპი დაპბაზ, დასენ, იპს გეგქად. ივაგე შამტებენ ილათაფს მადგეპალდ. ანთ-ანგეთქა, ილგმპა დასენ იფგყედ; დაჩაზ ზაჯგე იმამლე დასენ, ითაფგყედ; ყარათეგე შაკედ. დასენ, დმაცენგენ, დმადხდ დაბი იფნგ.

– აა, სბა, – იპად, – მა, იპს! – იპან, დაბა დმართედ.

– აა, – იპან დაბა, – უგზგე აურ სყარა ჰაჯრათ ჰარს ჰაგშარცხანრემ სტკკენ. სარს საზგდ უგზგე. უარს არ' ახაქ. უანმეწხ!

რემლექე აყარალშარა ითინდ. დაგენდერგშთა. დანგენ, ჩორს ბათერგე იფგესგე დენადაზენ, აყანან რეფნგ დცახდ. ნარგქგე აუ' ახაქ დმანხად.

ფ. ლ. (66 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 10.VI.1941 წ.

62. ✱

კაწა ბზრძაკ დაქან. იფგეს დემგადგუნ. იფსაზ (იშნაყეთგე), აურგე დემგადგუნ. დარს იფგეს დებნად. დებან ფპა დლორუდ. დლასუნ, აფწლა სლახქა ირჩუნთა, დცახუან. აუ' ასაბრ ლაბა აურ იზდაზ (||იზმაზ), დმაცედერგენ, დემწად: „არს სარს სსაბრ დგეგუთუნაშადა?“ – იპად.

– უარს უდნაყეთ ფა დლასუნაშად, – ტუტა დასდ, – დეგუთაბ. – აურ იპად. სშემთა რშნაყეთ დებან, ფა დლორუდ.

უადერგშანა დარ' რშნაჩაქა დეჯ ირგეპად: „შემთა შაქშთა შჩაქა შერგქწაშთა, შმანი!“

აშეშთა ალ-გუჯგე რეჩიქს ირტქიწან, იშიდი. დანშიი მსკან, დენაშ-გლენ მარს, აური ილნაყეთ მხალრნი ასაბი, ართმწყ დეთეფნი დშიაძ-გლემგად. აუთ, მშიიზ, აღჩიგშია დრგეთენ, „დეჟ-გაშთა, არ’ ასაბი ურეს, იტემელუ (||ურეს, იტემელუ) აშთახლა დეჟ-გაშთა, იფსტკ-დაგე იფმ-ყტა, აუწყა დეკაშ-რემშითა შიშიი!“ – იჰან, დრგეთენ, დაუემთოდ.

აუთთ აღ-ეჩიგშია დერგან, ურეს, იტემელუ აშთახლა დერგან, აუწყა დეკადრმ-დ ასაბი. „დეფსებჰ“, – რჰან, დავენ, მშიიხდ.

– იშ-ჩფან? – იჰან.

– იფსტკ-და იფჰყენ, დეკაპარემენ ჰშიიხდ.

– აჰ, ზინალა მხადერიზ, დეგთორმად უზ-გ სეფჰან! – იჰან. ზეჰბ-ზიცი (|| ზ-გბ-ზიცი) სეკშია წედ.

უადრმანა მარს აური ზჩფან ავანა, გეფშთა უალა-ლაზალ-გ რცითა ნეყარა დცან, ყაბრდრჩა რფნე დემშიიხუაზ მემგაკ იფნე, „ჩეფჰმან“ – რეჰან. იჩკარლდ. იჩეჟ-ეწდ. დარა დმარნეგ-ერლად აფსტმა, იჩეჟ-ემხდ. შამაყეკეგ რეზემოდ.

აუწყა ჰკ-ენკ დარა დეჰკ-ენ-დალ-აშთა დაჰაბ. უადრმანა აუ’ ასას აუ’ აღ-ნაშია ზეჰბ დეფშიად: „არ’ აჰკ-ენ დაჰუ, დეზლოუზსყადა, დეუაშემელა, დეუფტელა?“

– ე, სტნებჰაში, აუ’ აჰკ-ენ აღ-ამთშთა დმასრულ.

– დემ-ფალაურუ? – იჰან, დაზწმად.

– სარსტრა ურეს, იტემელუ აშთახლა ჰამს-სარსტრაზ, შებჰან, „ტაკ-ჰაბ“ – ჰა ჰჩეჰ-ენ, ჰალაწაშთა, ტაკ- შაჰჰუზ, საბი ჰეჰუაბეჰკ აჰაჰად. ჰამდრლ-ენ, თამდშთა იჰაჰად. ტაკ- ჰჰად. ჰანალგა, აჩიქა ჰარტქიწან, აუ’ აჰ-ეჰაბეჰკ იყაჰაგუზლა, ჰანვენ ჰნედ. ზურიან-განგარან ჩეთუ აჰ-უა ბეჰ აუაჰაფნი მჰაგად. უადრმანა ზაჰ-გ აჩე დეკნეწენ, დცან, აზურიან აფნე დმალემხენ, სკას-ჰაჰა დგლაშთა, საბი ხუც დშიიგად აუწყა. სარს ფაგ-გ, ფჰაგ-გ, ზაჰ-გ-გ გეგ-მამეზოდ, სეგ-გრლან, დლაზგენ, დეზმანან, აბარ არ’ აჰკ-ენ აური სკაბ.

ადრმანა არი, დეკაზერმ-ეზ, აური სკაბ იდტრხდ. „ა, უზე (|| უზ-გ) ისამალ-ზია?“ – იჰან, დმან-ჰაჰაჰად. მარს სჰაჰაშთა ილ-გდ, იკაზე ილ-ენ, აუ’ აჰკ-ენ დეზწეზ, მემჰად: „არ’ აჰკ-ენ ტაკ- არ’ ასაჰა ჰაფნი ირგა!“

– დაუაშად, – იჰან, აურიგ-გ დმირგ-გლად.

ადრმანა აუ’ ასაჰა მანტეწად: „დემ-ნამაჰა, დემ-შე!“ – ჰა.

აჰკ-ენ დეზალმან, მანა „შაჰტთა აჩე კ-დერ სქ-წაშთა, არი სჰაჰა რეფნე იგა!“ – მემჰად.

– დაუტბ, – იჰან აჰკ-ენგ-გ, აუდ მამჰად.

აშეშთა აჰკ-ენ იჩე კ-დერ სქ-ემწან, დშიიდი. „მამ-შ-ს ასაჰა!“ – იჰან, ინემან-დ. იჩე-გ-გ დაქიწან, ასაჰა მამან-ეზგ-გ, იტელჰა აფნე ითეფწად. დავენ რქეთ აფნე მამდგად. ივ-ლან, დმამად. რეფნე იგ-ემდდერტაზოდ. ზაჰ-გ დეფშიად. „არი სფმ-უ არ’ ავანა იფნე აბკუ?“ – ჰა დაზწმად. დავენ აური, დეზწეზ, დეგრცად. აუაჰა დეჩიგ-ემხენ, იჩე-გ, აზორე ითეჰად,

მარგე აპაჭაშვილი დედოფელია. იქარაგე კარს იზიარებდა. ატი დიპლომატიკაში, ატირე დანკენ, დეხან იფენ. ატიკენ ატასა აპაჭაშვილი იტელივანგე ატიართაღ-მანა იკეფილ. იკეფიან, მარგე დემიტალი, დეტი.

შემთა ატი აფიკესა შაჟეთა ატიმსაგე, ატიბლანგე ლემშთა, აპაჭაშვილი აფენ დიდი. დანკამა, სასკ დეტი. დედიმენ, დარს რნიქ დეგნიამ, შიბეჟთა დედიკაფსად. ატიდერმანი იტელია აფენ ასაქს ითაზ, ილბან. დიბეტი, დანფანი, დეფი. „დემინამატი, არ ატიკენ დემიტი!“ ატი მანბ ასაქს.

შიბეჟთა აფიკესა ატი ატიკენგე დემიტი, ატი ასაქსგე დეფი. „იგნიამ. არ ატიშთა იგნიამ!“ – ლკანი, აფიკესა ხუც-ხუცთა ასაქს დეფი. იკლესან, დანკამა, სასკ ატიკესთა ილბეტი: „არ ატიკენ დემინამატი, ნაქს ატიკესთა, სეფი დემიტი“-კანი ატასა დანელიან. დანელიან, ილბანი, დეფი ატილესან. ლარგე ატიბეტი ფიბიშთა ილესანი, დანკენ, დეხან ლენი.

ატიდერმანი ატიკენ დიბეტი, იტიგე იტიკანი, ატიკაქს დიბეტი, ასაქს ატიბეტი, იტიბეტი.

დანფანი ასაქს, „არ აფიკესა ნაქს ატიკესთა, დემიტი“-კანი ასაქს ატი მანელიან.

ატიდერმანი დიბეტი დიბეტი, ატიკაქსგე ატიბეტი, ნაქს დიბეტი, დემიტი. ატიკესგე რემიტი ატიბეტი, დარს-ატიკესგე რიბეტი.

ატიკანი იტიკანი, ლანი დიბეტი. დიბეტი, „არ იტიკანი, იტიკანი?“ – იტიბეტი.

– დიბეტი იტიკანი, ასაქს დიბეტი, იტიკანი ატიბეტი, დიბეტი, – რტიბეტი. მარგე დარს დეტიბეტი.

– ალბი, ალბი, იტიბეტი, სიბეტი, – იტიბეტი, შიბეჟთა დედიკაფსი (|| დედიკაფსი). დედიკაფსი, იტიბეტი, დანელიან.

ფ. ლ. (66 წ.)

ს. კრასნოვოსტოკი, 10.VI. 1941 წ.

63. ❄

კანი ბიკ დანი. ატი ატიკანი ბიკ დანი, საბეტი დიბეტი, დეფი. ატი იტიბეტი ალბი. ატი დანი დიბეტი, დედიანი, დედიკანი. დანიბეტი ასანი, ატი რიბეტი დედიკანი, დანიბეტი დედიკანი. დანიბეტი დედიკანი, იტიბეტი.

ატიკანი დედიკანი, დედიკანი ატიკანი იტიბეტი.

ატიდერმანი იტიბეტი დანი მანი: „დიბეტი დედიკანი!“ – იტიბეტი. დიბეტი დანი იტიბეტი. ატი მანი ლანი იტიბეტი, დანიბეტი, დანიბეტი კანიბეტი იტიბეტი (|| იტიბეტი).

ყანაყარღაგე (|| ყანაყარჭა) ჩაღორდ. ატყა ინედდ, ინაჩაქჟუნენ
აჭიგჯგე.

– იმფაჰჩიფა ატრ აფნგ? – დგეზწჟად მანშა.

– ჰაქელთა ატყა ჰცახ, იგაურემ, – იჰად, – ტარ არ უწაზლა სა
სმინაწკარა! – იჰად. დგმგქელდ აჰკენ. ატყ დგმგქელენ, მჟაფგედცად
ჩან-ჰგჩა მანშა.

– სანშ, – იჰად, – სარ ისზუხაზ აზირა სგეგუმერგმად,
სგულაზად, უზე ატყთ აჩან, სანშ, ურგლაზაზახ! – იჰან, რთხდ.

დ. ა. (63 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 12.VI.1941 წ.

64. ნაჭად ხან

ნაჭად ხან, ადგეა ხანკეგე ატყთ ედგაჩან. ანაჭედ დჭადტანთა, ადგეა
იფნგ იქედჰეან. ანრგე დგეზცად „სგნგბჟაჟ. იფნგ“ იჰად. დგეზცან, აჯაზგ
შედ ქედჰა ტაკ. ჟაირგჟედ. ატრ იგე მსგენ, დჟამგქელხდ. დგეშაფაზ,
გართაკ მჟაქელდ, იჩგჟედ. ატყთ ატრ ატაჟაქარცგზ, ხუ-ტასაკ რზერშედ.
ჰკენკ დრგლან, დგმაწაწათა. ან ანაჭედ ახან მჟაფგეზაზ, იგ. მსგენ
დგეგჩახუამ.

ჰკენ ატყა იჰად: „ზგუსჰან, უზემჩაწად?“

– სგჰკენ, სგეგმჩაწა, აზარ აფმეუ ახან შჰჰკაა ჟასზგეზად. მარ
დჭადტანთა, აზარ აფმე იქასჰეან. სარ აზარ აფმეთა შედ ქედჰა სგდრგჟედ.

ჰკენ ატყა იჰად: „სარ სცაბთა, იშარა-ზზარაგე ჟაზგაბ, იფჰაგე
დჭაზგაბ. შარ არაწა შემჰატაუმ სარ სმინაწკარა! – იჰად.

– ატყა უჩფუთენ, სარგე სგფჰა დგუსთაბ.

ჰკენ დცად ანაჭად იფნგ. ანაჭად ხან აჰკენგე დგეგემერჩად. მამ-
მამა ტასაკ იშედ მარ ნაჭად, აჰკენ დანდერგჩხ. ატყა რშენ,
იშაღდერგუზ აჯესლა დჟაკგლფშენ აჰკენ, იბად, ატყა აჯ რგლგე
იგედრბზღედ, ნაქელგე აღენაყეთ იშელჩფუზ, ატყე იბად.

აჯეს-დასდ, „სგნაჟგელ! – იჰად, – ეხწა ზაკე ზბან, იშასჰეაშედ“, –
იჰად. ატყა-ჯა ჩეზგრბზლუაზ, დგქწად, იყაჰახედ ატყა-ჯა.
ანაქელგე ზჩფუზგე, ატყე დგქწან, იყალჰახედ.

– ატრ ატყა იშჩფუანა?

– ტაღა (|| ტაჭა) ღგმა (ჭგმა) ილჩაჟა დგეწაშამ.

აჟე თარწან, ირჟენ, იდგრძედ აჰკენ.

ტადერჭანა იფჰ ატყა ღედჰად ახან: „ამზარ აფნგ ბცათა,
ჰალ-უბლ-უ სგეზგ!“ – იჰად.

იფჳს აწაფხს ნალახ.ენ. ამბარ აფნგ დეცად. ანრ დნენდ, იკემჟეჟ ჰადეჟნ, აჰალ უბლ გუჟა ჰამგალწად. სჰკ.ენ შიაკუ, გელდგრამ, დარს რლგ მაკუ ჯგლმრდ. დმანდლ აფჰესფა, როტეჟ დჰამგლხდ.

უადგრჰანა ანაჰეჟ აჟსა იჰად: „არს ამცაფნგ აჰა რლაწათა, მგვალკ რტთა, აჟდ ჰჰანბთა ჰანახ.“

უოგე სჰკ.ენ დლამგრლიდ. სჰკ.ენ ას. დათაჰასხიდ. „შენაჟელ, – იჰად, – ისწათელენ, ზაკე შასჰამდ, – იჰად.

ინარტენ დენარჟელდ. დანნამგლ, ამცა დანნანჰამგელ, ამცა იჰამჰაზ ამგვალ, იბანდ.

– ჰარს, – იჰან, – ფჰე-ჰამჰია ჰანამტუნ, – იჰად – აბარასა (ალაბლა ამგვალ ფშბათა დლ.გშად, აჰა იესლაზ) ჰარს ჰამლჟე ფშბათა დჰამგშად, – იჰად, – უადგრჰანა, – აჟსა იჰად, – ჰალახენ, – იჰან, იჰატედ (|| ილაატედ) ამგვალ, აჰა იესლაზ აფნგ.

უადგრჰანა „სჰკ.ენ აკათა უჩ.ხ!“ – რჰად. დედგლწხენ დათაჰამგრჰიდ. ანაჰეჟ ხან აჟსა იჰად: „შემთა არახ. ანთესცაჟა აჰან, მგვალ სგკ.ი ითასწანბთა, აჟან ისჰან, სჰკ.ენ ჰაგრჰრჰმ“, – იჰად.

შემთა ამგვალ ლგრტენ, იჰარ ითედწან არახ.ჟა იჯგეგმცან (sic!) ირცრდ.

სჰკ.ენ აჟდ დჰად. აჟეთ დლწენ, ახან დემთალდ. ახან დჰაკედ, რშთახლა დემწასენ, „უალგჰრი უმწაფსი ჰასტთ!“ – იჰან, ამგვალ დჰჰეჟემცრა, დედრტლიდ. უადგრჰანა აჟსა იჰად: „იშ.თ! – იჰან, – იშ.თ!“ – იჰან, დჰაწგრდ ანრ, ახან იფნგ.

„იშ.თ“ ანგდჰაჰან, სჰკ.ენ დჰანგენჰენ, ახან იფჰა ლგვან აჟსა იჰად: „ბარს ბჰასგდთად ბანა“, – იჰად. ახან იფჰა სჰკ.ენ დემრთად. რჰან დგრტეგმხდ.

აჟ აფჰესფაგე დენენახ.ენ, აჰალ უბლ გუჟე ნადახ.ენ, იჰართაფნგ დცანდ. დანწენდებუ, აჟსაგე ადგვან ხანგე, აჩია გგფგე დალაწათა, დგრტენდებუ.

აფჰესფაგე ლენაპრ რმათა, აჰალ უბლ გუჟე ინაპრ რმათა დენენდებუ, ადგვან ხან აჟსა იჰად: „სარს სფჰაგე დგტესთიდ“.

აჟსა იშ.ჰაზ, იფნგ იშ.თრნ, ჰემტონ ჰადდგრდდ. ჰემტონ ჰადდგრდდენ აჰგგე სჰემრწან, იფნგ დდგრგანდ.

თ. ჯ. (61)

ს. კრასნოვოსტოჰნი 12.VI. 1941 წ.

65. თოლ'ასთანგვმ

გაგვკ ღერა იძუქელდ. „თოლ'ასთანგვმ იფნე ჰცაბგმთა, ჰაჰაჰ.ჰნჰაბ“, – რჰად. თოლ'ასთანგვმ კვდა უჩასთკა დგქაწან. იცან აუწყა, მაცვლენ. იწერდ.

– მწყუდა?! – რჰან, იწერდ. რმაწაჰ დჰადგლწდ.

– უარო უგ'ავთაგვმ. თოლ'ასთანგვმ დჰადგლგვმთ!

დჰადგლწდ აუწყა თოლ'ასთანგვმ. ირეგად. აუჰას ფსგლაგ'ე ირზგმდ.

– სანჰაგა, აწრა არსა სარან? ს-გ'ეუჰაზბზბრმ.

– ჰაჰაგა, აურ სკაბ: კარ ჰგთა!

„კარა ჰგთა“ ანერჰაჰან, „ისთაგვუ, რახ'ე ს-გ'ეჰასცაბ, ჩე ს-გ'ეჰასცაბ, სცთა“.

– რახ'ე, ჩე ჰა იგ'ეჰთაგვმ. უნჩა სკაბ ჰა მავთაგვუ.

აუდ ანერჰ. აჰან, „ზაკ-ზაკ სომ-სკ ს-გ'ესთაბ. „მოუ“ ს-ჰან, ჰ-აზან-ჰ-აზან ს-გ'ესთაბ“.

ჰ-აზანგ'ე გ'ერმგუდ. აწგ'ან მარგ'ე ჩგკ დაქაწან, აქთ რფნე დცად. აწგ'ანგ'ე დარან ისგნდგყარან ქ.ეფწან, მანჩა ზთაზ, ჰარანხ.დ, ითაცაგ'ე დჰარანხ.დ, ჰადდა, მჰადგქ.ელხდ.

ბგ'გ'ე აფნე იმჰამჰაზ, ასე ჰასგუჰ მალაგად. ასე ჰასგუჰ მანალაგა, სბგ'ე აფნე რწალდ აუჰა. „უჰან არსა ჰაფხ'ან“, – რჰად.

თოლ'ასთანგვმ აშთა ჰადგქ.ეგცად. სბგ'ე აფნე რწალდ. თოლ'ასთანგვმ არ რცგმთა, დრგდგვლდ. დარგ'ე ხესუა, მარგ'ე დჰახესუა, რწეგცად. რწეგცან, მალასუამცარა, ქეთუ ითეგცად.

აუჰა აფნე აფაგ-აჰაჰკ რემან, აუჰა ინარგ'ელდ ანჩა. სმცა რჩფან, სკა-ბღ'ე-ანჩა აუჰა ირბლგდ. დარგ'ე არზან-ანჩი იმ.თი ან'აფმ-ანჩი აგ-აგ-ან ჰადდერგგენ აზნა თარფსდ. „ჰარ იგ'ეჰანჰამ სარან ის'ავთიდ“, – რჰან ირგ'რთედ. დარგ'ე მბაქ.ეხხდ.

ნ. ლ. (62 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 11.VI.1941 წ.

66. ✠

ზჰაკგ'ე სასგ'ე დერზჰანდ. დერზჰანდ, არ' ადუნან რეზყე ბზრთა მწყაზ, ჰადდერგალდ.

– მბზჰაზგა, სარან ს.ჰაყარაბ.

დარგ'ე რჰან: „ლგუ ჰკ.ენე ჰმბბთა, ჰალაგ-ფხ'ამაგ'ე არან აფმ: რეზყე ბზრ ჰანწეწიდ“.

მარგე ატრ იგემანანგიდ: „არრ ტაკო იკლანთა, იზგათა სცხენდა“, – იკად. იკლად. მანკლა, რზექ იკდდმწან, იგან, დცახდ.

ატრთ არბა ჭკენკ რემბთა, „კერრ-კერრ-კე, ჰგლეუ-ჭკენ ჰგსას რზექ იკდდმწან დცახდ“ – ჰა იწგრდ.

– არრ ვალა მასგზ მაკატ, ზაწრა?

ტადერმანანგე მათამანხენ მათაწერხდ: „კერრ-კერრ-კე, ჰგლეუჭკენ ჰგსას იგან, დცახდ“, – აკან. მამერმგენ, „არრ ზაკ აკიდ“, – რკან, იგან იფმედ. იყაფმეზ, რგლეუ გწყახემ. უზგ იწგტა-იწგტამცრა, ათაზგე დელასხანდ, აფკესფაგე დელასხანდ.

ნ. ლ. (62 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 11.VI.1941 წ.

67. ❀

ჰაყრა ვაწაკ ფკესფა ფმძკ დდმითა. სადაყა კგლეხიდ. აკგე ატდ იკადია: „არ უფკნ ფმძა სა დმასტ!“ – იკადია.

– სა სარგკე უგიდ. სარს სეფკნ ტარს დგგეუგარემ. ტარს ტაკგბ, უბნაბ, სარს სჰაყრბ, სრგცკაბ.

– ურგცკათენგე, უფკნ დეფმძბთა, სლქილაკიდ. დეზგაბთა, ახჩა უსთაბ.

დედთად მერგე. დეგად. დანგეგა, რგწა-რგწა დგგემხახიდ.

აწგკან ლგგაზკ იწმად: „არრ სარს ფმძათა დმაზგენ, დესგრტხაჯიდ, ატასა დგგემხახიდ. დგზწყაა, დგზგემხახაა?“ – ჰა.

ალგგაზ ატდ იკად: „არსა სკპი, შარდა სადაყს შიგგელელხეტა აფმთა, მალას-გრგელ, აკესქაგე მას-გრკტა, აკეს აკენკარალა სჰაკგლფმ!“ – ჰა იკად.

ატასა რჩვან ირბად: ლარს ლკაზგ „ალაკ უჩგნ“ ლკიდთა, ტაკგ-ტაკგ მათგლხიდთა ილქიდ.

აკ იფნგ იგან, „აბარ სკაბ, დემწყუ, – რკან, მარკეხდ. – ტარს ტკაზ დგგზარემ. ასადაყს რგწა მჰალგლხიდ“, – რკან, მარკად.

აკ დცან, დატდითხდ. ასადაყა ჩგრა დათლაგახდ რგწაგე დეფმძახხდ.

– ლგგანაკ ისტესად, – იკან, დელყეწეხდ.

ნ. ლ. (62 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 11.VI.1941 წ.

68. სარა ახრათ სმათეწენ, სმაილ

ზუჯარს ყარჩა იქანდგუ დაქან. აჟ' აყარჩა ადქანდ დაქაზ, ლგაჟა იფჰ დანგჩმაზალხა, (აყარჩა იქანდ) დმაზჭაერთდ. ალგაჟა აჟდ იჰად: – სეფჰ დაკ. ულხემფშეგა, იგაჟშემდ.

აქანდ აჟსა იჰად: „ჩყარაკ ამაჟსუთა, იუმერგეგენ (sic!), აჟდ აჟე ლგარგეგერკენ, დგზირხუმდ“.

ჟადერშანა ალგაჟა ჩ-ყარაკ მადჟენ იშედ. აზჟაგე აჩმაზალ. ილგარგედ. ანაგეჟ მჩანზაზგე, აქანდ იჟანდერ მანგმან, დცახდ იფჰეს ლგენგ. იფჰეს აჟსა ლადჰ. აქანდ: „ლგაჟა რეცჰაკ დგზჟან, ჩყარაკ ისერშენ, აჟე სარო მჩაზგან, სმაილდ“.

აქანდ დანცახ შჩან, აფჰესფა დგზჭაგზ, ალგაჟა იფჰ დედჰახდ: „დახჰა ჰაფჰესფა დგჩმაზალხან, აფჰანდ დმაინ, დგდრზირხად. აჟდ სვაზლა გერდ აშაშთა ისთად აჩყარა აჟე“.

ალგაჟა იფჰ აჟსა იჰად: – აჟრ აქანდ სარს დმასჟურა ათაგებ.

ირე აშადგენ, დაქჰან, აქანდ იფენ დცად. დცაგაზ აფენგ, აქანდ დგგემირუდ. ჟადერშანა ათემგ დგნაშეღლდ. ათემგ დგგანაშეღლგზ, აქანდ მან შაზგჟთა დაჟენ, დჰან.

ჟადერშანა აჟ' ასას მჩაიზ, ალგაჟა იფჰ აჟსა იჰად: „სარს ახრათ სმათეწენ, სმაილ. ბარს ბეაწაგე დგზბად. მჩასედჰგზ, აჟრ აკაბ: დმაიშაშემენ, ახჩა გემდამ, ჩგშგჩაგე გემდამ, ჩგე გემდამ. აჟდ აჰათერგლა ლასგშთა იზგშემმთიკა, იგაჟშემდ“.

ჟადერშანა აქანდ მან აჟსა ლჰად: „სეფესე უყერმანხად, ზემშამდჟეჟე ჰაზგერბ. ინახთა, იგა!“

ათაჟ დგგელენ, ლგაჟა ირეგე აბრრა მჩათელდან, რლთად, ახჩაგე აშენდგყარა მჩათელენ, რლთად, ლგაჟა ირეგეჩაქაგე რლთად. სჰკენ, აჟსთ ზელთეზ, ინადაზენ, არე დაქჰან, ამშა დმაქელხდ.

აქანდ აჟდ ანედდერ, ირეგე დაქჰან, დმაიშთალდ. დმაიშთაჟა დანალაგა, სჰკენ ირეგე დგკენგენ, იკდდემჰალენ, მარს აზნა დგლალხდ. აქანდგე დგნადან ირეგე დგკენგენ, სჰკენ ირეგე მადდემჰალენ, მარგე აზნა დგლალდ. „სჰკენ დმასაჟაშემდ“, – იჰან.

ჟადერშანა აქანდ აზნ აფენგ დგმეფშაჟუზ, სჰკენ დმალწხენ ფსედფა აჩგეგეგე ინადაზენ, რგენგ დმაიხდ. აქანდგე შაჰგლა დმაინხდ.

ჟადერშანა აქანდ მან ლგენგ დმაკენჰგენ, დმაიხენ, აჟსა იჰად: „ბეაწა დმაიშაშემენ, არეგე სგმამაჰხან, აჟსან აჟი არეგე მჩანზაზგე იზესმთიდ, ჟაჰა დმადაზენეს აჟბ. ჟოჰე ეუმარრა ჰჩფაბ“, – იჰად.

3. 3. (36 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 12.VI.1941 წ.

69. ბელა ზჭენუა, ინახთა, ბცახ!

ყაზან-იფა ჯაბალღ-ჰა დწყან. ფაჩაჰთა სულ იხაჰს, დენგყაჰს. მარს ნგყარს დანჯაქელ, მგჯ ჩქესს მარრულ.

მასენ, აზაჯ. იჰან: „სი ისქებ“, – იჰანდ; აზაჯ. იჰან: „სი ისქებ“, – იჰანდ. მამარკედ.

– უნე, აჰაქუმ მარხაჰს! – რჰად. აჰაქუმ მარხელუ, მჰადდ აჰგჯგ. იყამდზ, ყაზან-იფა ჯაბალღ დეგწყამ. იფჰეს ლაკაბ, რყუ.

– შეგმამა? – ანგლჰა, „სარს აჩან ჩქესს მანარინ, ისმადკედ“.

აზაჯგ. იჰან: „მამრუ, აჩქეს სარი ისქებ, – მგჯ აღგრფა მამდხენ, – არს ამჰალგრფა სი ისქებ, არს მანარინდ. აჩქეს სარი ისქებ“, – იჰანდ.

ყაზან-იფა ჯაბალღ იფჰესს აჰდ იგემჰდ. „მგჰ-აღგრფა ჩქესს გემანარინამ. აჩან მამდღზ, აჩქესს აჰდ იქებ“.

სულ აჰლა ილხან მჰაფმწეწხდ. მჰაფმწეწხენ, ამჰ-აღგრფა ზჭებ. „ჯაბალღ დაბაჰსუ?“ – იჰანდ.

– ჯაბალღ ნგყარს დწყამ, – ლეჰად იფჰესს.

ამჰ-აღგრფა ზჭებ, ჯაბალღ დეგფგრალდ. დეგფგრალენ, „ჰარადჰა უფჰესს სულ ლხიდ; რლთაჰს, ლჩფიდ. აზარს აჰმ ჩქესს მასჰს, აჰდ სი ისქელხენ, აჯ. რლთად“.

ჰადგრმანა ყაზან-იფა ჯაბალღ დმამდ იფნგ.

დმამდენ, იფჰესს აჰდ ლეჰად: „ზარს ბელა ზჭენუა, სემანჰა იმნგუ, ინახთა, ბცახ შეფნგ! ზარს სარს ჰაგაცგზანახუამემ“.

– შთა, აჰსა მანწყაზარა, – იფჰესს ილჰიდ, – აფჰლა იმეჰჰასჰჰაჰს აჰმ, უჰგგ უნგჰაჰაგ უარგგ იჰასჰჰაჰს, სცახბ.

დალაგან, მამზელდდ რნგჰაჰაგგ მარგგ. მალგლგრჰან, შამგჰთა იდგლგრჰად. ზემჰგუგგ ეახ. რაჰს, ილგრჰ. მანგ. ლჰაჰა ჯაბალღ აჰაჰა დამგალგრგაჰ, აჰანდგრ დანგლჰან, ლამარჰა დგრგან, დეცახდ. დეცახენ, დგლგრტლან, აჩართალგ აფნგ დგთარჰან, დგლგრგდ.

აჰმთა დმამგლენ, დანჰაჰებ, დენაჰმ-მამენ; „არს ზთემგუდა?“ – იჰან.

იფჰესს ილჰან: „საბ ითემგჰაჰ“.

– შთა, არსჰა სემჰაჰა? – იჰან.

– უმჰაჰა, აჰდ მასრჰად: „ბელა ზჭენუა, ინახთა, ბცახ!“ – უჰან, სგლა ზჭენუაჰ, ჰარს აჰკენ. აჰაზგან, ჰაფნგ სმამდ.

– აჰსა მანწყაზარა, სა სჰანჩახად. ბნეხ, აჯგგ ჰამგმგრბაჰთა, – იჰან, მამდ.

ი. ყ. (38 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჰნი 12.VI.1941 წ.

70. ❄

ქეთვ აფნგ ჭკენ ბზიძძკ დეთანი. დარა ქეთვ აფნგგ ფკესფა ბზიძძკ დთან, ლგზგზ რგკაუტათა.

– სარ არ დემიზაზგრძიან, – სჭკენ დცად აუ' აქეთ აფნგ სრსა დემინდუზ, ლარა, აფკესფა დელენინად.

– უადგა, უადგა! – ლჰან.

სჭკენ იჰან: „მწყუდა, დარა კარა აჯგრაზი ჭკარგუმა?“ – იჰან.

– იზაჯგგ გწყამ, – ლჰან, სჭკენ იგდმუდ, დედგარნგს. დარა ზჯარ დცან, ფსგმარი იკგდ.

აფკესფა ლეკაჰალჩაჰა დრნჩაჰან, დმარგად. დანმარგ ასჯან, უოკგკ აჰ დელგცემბზაზაუათა, სგკემგნგყარა დგჯგქგლდ.

დგჯგქგლდენ, იფკესგგ ილფზამაუამეცგრა, ისგკემ მემკ აჰ ათაჯგბემკა, რფნგ სათუ ირფაუტ, ყემგყკ დმჭკარნლდ.

– ეზჭაგგ ამში არ ილაზგაბთა, უოჭკე სჯაწა დმამბგბ, – ლჰან, სყემგყ დმალდელენ, – არ მახ, არ მახ! – ლჰანმცარა, ჰლამანწყგარა სყემგყ ამში აუ' აფნ იგად.

მანგლ, „უჯკ არ სჯანხუმდ“, – იჰან, ლარგგ „მაუამდ“, – ლჰან, სყემგყ დელგრჩა-დელგრჭენ, „უმტალბ!“ – ლჰან, სყემგყ დემტალწხდ.

აუ' ლჯაწა იმგქგზ (sic!), სგკემგნგყარა დანჯგქგლგუზ, იფკეს დაზგდბჟან: „ბანმტალბუა ასჯან, ართ საბჯარქა ბგვენწათა, ათმგ ბანნამგლბრა «იმწაუტ, იმფმჭაუტ სგქართი რლალგზ, დზაჭირა?» – ჰათა აუასა ჰანლათა, ბემტალბლა!“

სყემგყ დანმტალბ ასჯან, ლჯაწი იმჭალემჰუზ აფშთა, მბჯარქა ლეკნგლწან, დანნამგლბ ასჯან, „იმწაუტ, იმფმჭაუტ, სგქართი რლალგზ, დზაჭირა?“ – ანგლჰა, სყემგყ დმარჰან, ლჯაწა დმამბ მემან, დმამთწან, „სგდმგდ“, – იჰან, დგჯგლყან, აქეთ დალწდ.

ლჯაწა დემამბუზ, დემინ, „უამბცაუა?“ – იჰან, ან ზაკგგ გგმჰანბუამ. „უსმგბ, უწყანგზ, მასჰ!“ – იჰან, სყუმგყ დმან, „აბარ აფშთა ფკესკ, სათგუ მესრფუზ, სენალდგლენ, ჰლამანწყგგ სგლგრჰაჩა-უამცარა, სგლგმან. აბარ აკჰ. ისენნრზ; აბარ აკჰ ისენნრზ“, – იჰან, იუსქა მჭაკშიაზ, ანგმჰ ასჯან, „უცა!“ – იჰან, დსუმთეხდ.

დმამბდ აუდ ლჯაწა, სგკემგნგყარი იჯგქგზ. დედგგერლად. „უმამბდ“, – ლჰან, დელგრჩად, დელგრჭენ, მანმტალბ ასჯან, ლჯაწა დგჯგცგუა დანლან. „უზგზგცგუა, ზაჭირა?“ – ანგლჰა ასჯან.

– არაყა უსქა მანშად.

– მაჭირა, მანშაზ?

– დაჭა-ყუმგყუზია, მამბ; მაჭგზია, რთაჯგზ? – იჰან, სყუმგყ იჰაქაზ...

მთქმელი 40 წ.

ს. კრასნოვოსტოჩნი 12.VI.1941 წ.

71. ❄

თაჟკემ ღებაჟკემ დაჟან. ფაკემ ფჰაკემ რემან. ან დრანფსან. რაბა ყანჯაკ იმენ, „იზ-გ!“ – იჰან, ილგმთად აყანჯა. ილზ-ენ, ილგმნაჰახთ. უადერმანა ლკკა შაკვდლერსან, ილზ-ედ. ლწაწა დმამხენ, ლკკა აჟ შალერგლან, ილერგჰთ. „მაჰანაშა?“ – იჰად.

– აუტდ სკკა აჟ სკ-აბ, – გლჰად.

– აუტდ აჰანაშა!

– უფგდ იმთი უფჰრ მაჰარშეთა, იჰრგჰ!

– მაუშად, – იჰად.

იფჰ ჰკ-ენ, იმ-გმჰ-უზ, ილაშად. უადერმანა აფჰესფა ჰკ-ენ თაჟკ ლფენგ დცად. დცან, „ნანა, იმ-ფჰჰფუმ, ჰაბა ჰამებხუამთ?“ – ლჰან, ათაჟ ილლჰად.

უადერმანა ვჰაკგ, მაცანაკგ, ფსართკგ დჰჰან (sic!), მალგლთად აფჰესფა ჰკ-ენ.

სჰკ-ენ ხუცგ აფჰესფა ჰკ-ენგ აცვლენ, იჯებელდ. რაბა დრშთალდ მჰადგთა, იმგთა, ირჰანგს.

უადერმანა აფჰესფა ჰკ-ენ „მალაჰ!“ – ლჰან, – „ყალთა იფა!“ – ლჰან, აფსართ შაკალერგს-თ. აუტდ ყალახან, ლაბა დგგენგმმახთ.

უოწგანგ ამაცანა შაკალარგს-თ. აუტდგ ფსთჰშადა.

იცაუტ-იცაუტმცარა, ლაშ ჰკ-ენ დემგმ-თ. აჩჰა იყარგზ-გუაზ, დგგანკლემგჟდ. უაწგანგ აუასაჰ რფენგ დანკლენ, ამდ იზ-დ.

სჰკ-ენ ხუც დგხსგსხად. ფჰესფა ჰკ-ენ ლჰა ჩფორუ მამგლხენ, ნახ-თათა იკალწად.

იცაუტ-იცაუტმცარა, ბნაკ ინანიად.

– აუაჟფენ მზაკ შაკკგდ, – ილჰან, ინამდ ასგს ჰკ-ენგ ლარგგ აშა აფენგ, მასგენ, „ნენა, ჰანაჟელ, ჰარა ჰამ-გჰგ-გსბ, ჰანაჟელ!“ – ლჰან, დჰად. ათაჟგ დმამგლან, აშა შალტგდ. – „ს-შამგლ!“ – ლჰან, – სარგგ სემსელმანზ“.

ინაშგლდ ათმგ ჰკ-ენ აფენგ. აფჰესფა ჰკ-ენ დგლწჰად ათაჟ: – არ' სჰკ-ენ-ხუც დგზუახახადა? – ლჰან.

– აუ' სჰკ-ენ ხუც, ამგ ახსგსჰა იყარგზ-გუაზ, ამგ აფენგ მგ რზ-ენ, აუას დცად.

უაწგანგ ფჰათა დგლჩფად აფჰესფა ჰკ-ენ.

ასგს ჰკ-ენგ ლარგგ ათაჟ ლფენგ იზანაუტ-იზანაუტმცარა აფჰესფა ჰკ-ენგ დგდგუხად, აჰკ-ენ ხუცგ დგხსგსთა დრგმამ ცარა. აუასამცარა აფჰესფა ჰკ-ენ ილთაჰაცანადა, დგფშ-მახად. ხან იფს ლხაბარ მაშად.

დღეობარცუამცარა, ათძე ჭკენ იბად. აშე აფნე დასუამცარა, ათაჟ დმაჯეღლწე. „უაფა!“ – ლჰან, მალჰად. ხან იფ დენამბლდ ათძე ჭკენ აფნე. აფჰესფა ჭკენ დეძეიდ.

უაწეანე დეცახენ, ხან იფ აჰიტონქეაგე აუაჰეაგე ძეძად, ათცა ჭკენ დერგანეს.

ასეს ჭკენ იმშნეს, ნეხა ლზიჰად. იფსენანქეარა იმეძეშეაშელა, ყრარ ლზირიფად. დერგან, იცახდ.

იზანზაუან-იზანზუმცარა, ხან იფაგე სეკეშინგეყარა დცად. იფჰესგე თჰანლათა დმანხად.

დმანხანქეარა ლეფსან „ჩეაბარ ბნე!“ – ლჰან, ათცა ჭკენ დელგრცად. დელგეან, ამ აფნე დეტალგრესთ. აურდ აურა დეტასად. აფსანგე დმანხენ, ათცა ჭკენ ლეგეჰეა ლესგლწეხენ, აცართალე დეჰეაბთ. ანსეს ჭკენგე ივეძხან, იყეწხან, იწეუა, იმნეყუ, ხან იფ დმანხთ.

– მაჰირა, არ ასეს ჭკენ იწეუა? – იჰან, იფჰეს დელწმად.

– იჰარმეხ, მაზაჰალადა? – ლჰან, ხან იფა მალჰად.

ხან იფაგე „მამაკვადა, სარა „იგსმეუანეშე“ – ჰამთა, ნეხა სჰად“.

უაწეანე ასეს ჭკენ იჯეჰეხენ, ამ აფნე იცად. იწეუამცრა, ამ აფნერთა მანშ „აურლა აურა სთაბ“, – ლჰან, დმანგრედ, ასეს ჭკენ აბჟე მანლაჰ მან.

უაწეანე იმეძახუა, ხან იფ იბად. „არ ასეს ჭკენ აბანა?“ – იჰან იგიჰანანგდ. უაწეანე ზნე აწეა დთაგლან, ამ აფნე იმეცუ, ასეს ჭკენ ირეჰხთ. ხან იფ დმანხთ.

უაწეანე ხან იფ თაჟე ლფნე დცად. „მრბინ, არ აფე ალამთეკ სარა ისაჰდ მანჰა“.

– მაჰირა, იუაჰან? – ლჰან დეფწმად.

– არ სფშთა ასეს ჭკენ ამ აფნე ამ დმანცაზად. იმეჰჰეჰე? – იჰან, დელწმად.

– იმეჰეჰე, უანჰაბ.

– იმეჰრეჰე?

– იმანეს არ სჰაბ: აჰეთ მანდთა, ბეჰ-კამბეჰე იუმრ ათაჰე, ჰალუმლუთაგე კლათ-ხუს, აცწათა, ამ აფნე ირგლრა ათაჰე აურდ მათეწეუანეთთა, „მე“ ანაჰარ მან, აფჰეს დმანტეს-თხუანთ; „ჰეჰ“ ანაჰარ მან, აურა ითასუმთთა, ითალბუანთ. უფჰესგე დმანენარესხუანთ, – ლჰან, ხან იფ იგად. იმეგლჰაზ სფშთა იგან, ირფად.

უაწეანე აურდ მათეწენ, იფჰესგე დმანენარესხთ. აჰალუმლუანე მანჰენ, ითალხთ.

ხან იფაგე იფჰესგე დმანხენ, ისაბრ ჭკენგე დმანხთ ითმ აფნე.

– არ სფჰეს არ აფე ზელეჰეხანა? – იჰან დელწმად.

– იგ სემხანდ, – ლჰან, ათკაზ ლჩფად (|| დგანდემგელხდ).

უწყანგ დმაიკენ, არგმზჟასქა დერგბჟაკენგჰან, დაყ.გდჟჟად. ასგს ჰკენგე მჟარკენ, დგხ-საბენლა ირკაბანთ. დარგე ითხჯგუა, იზნაზაუა, იჯგეგელხთ.

რ. ჯ. (33 წ. ს. კრასნოვოსტოჩნიდან)
ჩაწერილია 10.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

72. ✱

თაჟკემ ლგაჟკემ ჰყან. ბეჟმეგვცკა რემან. რან დანფსან. რაბა „წაკსარს სესერცუმთ!“ – იჰან, ირემჰდ.

– მაუგბ, – რჰან იცად.

მაშაკ შაიჟენ, აწაქა შმაშა ითედფსად. უაპკგე აკემჟახთ. რფცკაქა აუაპა მანგეგელ, აწაქაგე დარგე ითაპლად.

უწყანგ მარა (რაბა) იკემჟაჰიშახენ, ანგმქაგე რგეგდფსან, დჰახთ.

ითაჰამცარა, ხან იფს ილაქაგე რცთა, დემშარსცუაზ, ალაქა ჰემგემან, შმაშა მჟარრულ. ხან იფა დენასკან, „არსჰა ზაკე გწაბ“, – იჰან, იმადდერჟედ შმაშა. აჰსსაქა-ფმძქამთა ბეჟმანხსცა (sic!) ინაძრდ.

– ისემჰანრა? – იჰან, დერწჰად.

დარს ჯაუფ მადარჰად. „არს აკებ იჰანინო“, – რჰან, მარჰად უწყანგ ხან იფს „ისჰაწაჰაქადა?“ დერწჰად.

აჰბად „ჩემს ისტუმ, ზემშამთა იზმახტუმთ მემკგლა“.

აქთანემ „უაპაკ ისკაკეთა, მაქსწახტუმთ“, – ლჰან, აურ მალჰად.

აწბად ილჰაზ: „ხემი იმთი ხებრი რგემთა, ფაკემ ფჰკემ მასრტამდ“, – ლჰან, აურ მალჰად ხან იფს.

აუგდ მარს დენამაზდ. ანთ-ანგტქაგე ილგცაქა ირემთად. დჰიგენ აწბად, დჰახთ მარს. დემგადგუხად. ხან იფა ნყარ დცად. დჰამხნაწკარა დხან, მელასფა-ხტკ, დანხს, ლახსცაქა ილგწადერსად. ხემი იმთი ხებრი ილგწერხენ, კასქაკ მამგარწან, ჰამფგკ აფნე იმტარწან, მჰახთ.

ხან იფა დჰახთ. „არს აჰრა, ართ ალაქა ზჰაბრრა?“ – იჰან, დერწჰად.

– იგ სემდგრამ, – ლჰან, აუგდ მალჰად.

– შთა, იბემდგრტაზთენ, ბგესტატემ, ბცახ! – იჰან, ალაქაგე იდემრშედ, ლარგე დეჯგემცად.

აუსამცარა იზნაზუმცარა, აფკ. ითადრგსქაზ ასაბიქაგე სათანემ გამა მჰალსტენ, ილაჰაზად.

ასაბიქა „ანკვკახლა იკჰანთა, გ-ელა დაკო ჰჰანდა“, – რჰან, აუტე ირჰანდ. სათანედ გ-აშა ილაშანდ. ენლაშან, აშ-საბრც-აგ-ე რენაპე ჰჰენქ-აგ-ე აბალერკენ, აქეთ რემკჰან მჰაკალერეს-თ.

ხან იფა მაშანდ: „არრ აფშ-თა საბრქ-აკ აქეთ ირგლაბ“, – რჰან, ხაბრხანდ. ჰიტონლა იშთიინ, მჰადდერგხთ ისაბრქ-ა.

ასაბიქა რხაბარ ილაშანდ სათანედ გ-აშა. მჰალერგად ახაბარ. სათანედ გ-აშა ილჰანდ: „ასაბრქ-ა ხ-ეცშთა მასანუენ, ისაშანდ. «ანკვკახ» ანერჰა, ინუსშთეხთ“, – ლჰან, ხან იფა მჰამალჰანდ.

იფჰ-ესგ-ე დჰ-აზხანთა დეჰ-ეჰ-მეჰ-თა აქეთ დერგლან. ხან იფა ასაბრქ-ა ანშადრუხ, იფჰ-ესგ-ე დჰ-ადდერგდხთ.

ასაბრქ-ა ხ-გ-ეზგ, ხ-გ-ბრაგ-ე რემაშ-თა, რანგ-ე, რაბაგ-ე ითხაჯუა, იბაშ-აუა ითალხთ.

რ. ჯ. (33 წ. ს. კრასნოვოსტოჩნიდან)
ჩაწერილია 10.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

73. ❀

თაჰუკე ლგაჰუკე სჰან. ფა ზამ-გუ დრემან. მან დემანფსან. რფა ნეჰ-არ დეცად. შარდალა დენგჰ-ად. დემაშანდ-აუა, თოჰმბა დეჰუკ დაშანინდ. აუტსა ანგ-უკ დშათეჰტ. „უაბანცაუა, ალე მჰანარრ?“ – ლჰან, დშარმწასთ. დშაზემწასგუ, სჰჰ-ენ დგ-ელზემერჰატაუდ. ხენგ-ე დდერჰ-ენჰანდ, დგ-ელზეკამგ-ად. უაწ-ანგ სჰჰ-ენ დგ-ენჰან, აფჰ-ესფა დგ-ეკამგ-ად. ანგ-უც-ა ლგ-არფან. დანკამგ-ან შან, აფჰ-ესფა ანგ-უც-ა მალგ-ელხთ. ფჰ-ესფა ფშ-მშ-თა დშაგ-ელხთ. სჰჰ-ენ ფჰ-ესთა დენაშ-თ. ილეშანდ-აუა მკუშ-ა, ჯანა დგ-ემცემცეშ-ეზდ, ნგ-ა ჰ-ახ-აშ-თა ილჩფან. ლს ჰჰ-ენგ-ე ლემან. სჰჰ-ენ დენაშ-ენ, ფჰ-ესთა დდგ-ად. ლლს ჰჰ-ენგ-ე ლარგ-ე აჰიტონ მჰ-ჰან, ინაშ-ენ, ზეუსჰან დგ-ეჰ-ელხთ.

იცაუტ-იცაუტმცარა, ქეთუ აფნგ ინანინდ. აქეთ აფნგ ფჰ-ესფა ფშ-მამკ დთან. აუტდგ-ე დენაშ-ენ, იჯ-ეჰ-ელხენ, იცაუტ-იცაუტმცარა, უადერშ-ანგ-ე ქეთუ ინანინდ.

ხანუ ფჰ-ა ზამ-გუ დდემან, აუტდგ-ე დენაშ-ენ, ახეუგ-ე ნაც-ინჰან, ინაჯ-ეჰ-ელხთ.

იცაუტ-იცაუტმცარა, რქეთ აფნგ ინამდ. რახ-ხჩაკ დშარჰასანდ. „ხაბარ ხარ რჰაა?“ – იჰან, შრახ-ხჩა დრწანდ.

– რჰუ, აუტდ მკ-აბ, – იჰან მჰარმჰანდ: – ჰჰ-ენ ზამ-გუ ზეკაკ დრემან. დდემენ, დგ-ეჰ-ელხენ. ფს-ე მახჰან ირჩფიდ.

– შთა, აუტდ ს-ეზთენ, უცანშთა, ჰფნე აუტდ რაჰ: „ს-გ-ჰ-ენ დშაიხიდ-ჰ-ა-შთა“, აუტდ რაჰ!

სრახ-ხჩა დეცახენ, რეფნე ირეძად: „სფა დჩინხიდ. არ მფმთა ხეუფკესცაგე იქიტონ მქჟაშთა, მჩადგედ“, – იჰან, აჟუდ რეძად.

აფსკე რჩეუზე, ჩარა-ზ.რათა ირჩფახენ, აჟაჟაგე მადგერალდ ირგან, რემჰარა აფნე იმ.ნეფნად ახეუ-ჰ.სსაგე.

იზანაჟა-იზანაუმცარა აჟკენ მანფსა დერზეკლფშენ, „ალჰ, ალჰ, იზაჰ-ნ.აფმქადა!“ – ლჰან, აჟკენ მბა მალჰედ. ალგაჟ-ჟეგერ-სგზე იგე ჰარამჰა მანგდ.

ათაჟ აჟუდ მალჰად: „უფ დჰარემერქენ, ათაცაჟაგე ჟარ იუზმანხუმდ“ – ლჰან, აჟუდ მალჰად.

– იშფჰფაჟა? – იჰან, აჟუდ იჰად.

– იშფჰფაჟა, სრსა სჰაბ: ჩერგჩმაზაშთა, უცართადე ტჰამ-დგელჟამ აფნე, მამჰ მაჟაგე, – ლჰან, აჟუდ მალჰად ალგაჟ.

– მაჟგე, – იჰან, მბაგე დდგელდ. ჟაბა დერმაზაგე, – რჰან ირშთრდ.

მნეზ.ცა ზგაზერფუზ, იფჰეს ლჰად: „არ ალ ჰკენ ნამგლერქენ. უნამგლ, აჟუდტჰა უნამგლენ!“

ალ ჰკენ მფჰ იგელენ, დენამგლდ. „ჰაბა, მჰარა, იჟგეჟა?“ – იჰან, დგეჰად:

– სჰა სგხიდ, – იჰან, აჟუდ მჰედჰად.

– შთა, ზორლა, უჰ გჟესემ, ჰაბა, უზორხაბ, ალაჰ იჰ.უზთენ, – იჰად. დჰაჟგლწებთ ილ ჰკენგე, მარგე.

იფჰესჰა რენე დჰამგლხთ.

მნეზ.ცა ზჰარფაზ იფჰეს „გჰგ, რნგჟაზ, ზაჰარა ჟაბა ჰა-ჟაჰა?“ – ლჰან, აჟუდ მალჰად. „მეც იჰრდ, ზაკ-ზამგეგე იგდნჟამ. ჟარ უირემჟამთთა სჰაბ“, – აჟუდ მალჰად.

– ჰნ საბა სეზედრემჟამ, ზაჰარა? – იჰან, აჟუდ იჰად.

– შთა, ჟჰაფმე, აჟუდ ჟარ უიმჟასთენ, – ლჰან, აჟუდ მალჰად.

– სგემჟაზთენგე, ანცა მარ დგემჰაბ. დესაბა. მანჰაიმთორა, სცარა ათაგე, – იჰან.

აჟუდ შერჰ.უზ, „ჟაბა დერმაზაშ-რგჰაბ“, – რჰან, დჰარშთრდ.

– დაბრსთ, სნემ! – იჰან დცად. ილჰკენგე მფჰ ირგლან, დცად. „უმცან!“ შელჰ.უზ, იფჰეს დგლცცად.

ჟაჰანგ დგდცამგელსკა, ამ აფნე დშჰაგესჟაზ, ამაშა ირჰეზ, აჯარგან სჰერფსან, ანჰაგემგ, ილჰკენგე მერგე თასად. მბა დჰაგელენ, დგემგან, ამამ აფნე დგთედრმანთ. დანმაზ, დჰათგმხენ, ჟანდგრკ დანემან, კარ დგუ აფნე დგემგან, დგკედრესთ.

ხან იფა, დემშარცუზ, დჰამაჟდ. აჟკენ რეცჰა იფსე თათა, აჟანდერ დანემან, დგემგან.

არგლაგე იფჰესჰა იწგჟათა, მალაჰაბ.

„სანდუცა ნეყუზგუზ იფჰეს, ლანბჰა იზელშითრდ აჟაჰაქა. „ჰჰანა დაბრუგა, მჰანაჰ! – ლჰან, – მჰანმრუჰჰაზთენ, აგათა ნანახთა სეუზნერდჰამთ, უჰან ვსწჰმთ“, – ლჰან.

– იგ სეზდგრამ, სეფშჰზთენგე, – იჰან, აჟჰე მალეზდგრჰანდ.

– შთა, მაჰამთ, ჰჰაჰჰა. ჰჰანრ იუგელჰ ამურდ, იგ მჰაჰრდჰ. ლეჰმემ. ადუნედ დეჰეზთენ, მრგბჰეკჰა სეძერჰეგ, – ლჰან აჟჰე ლჰად.

იზნაჰაჰა-იზნაჰაჰამცარა, ადსრჰჰ მანშად.

– ადსრ ბნემ! – რჰან, აჰეთ ილზჰარშითრდ.

– ჰადჰად, სნემბ, – ლჰან, აჟჰე რლჰად. „არს სანს-ცაჰა სეგრჰეჰეზთენ, სნემბ“ – აჰეთ ირლჰად.

– ჰადჰად, იჰაჰაზბ, – რჰან, აჟჰე ირჰანდ.

დასენ, დეჰეჰეჰელდ. ლემენჰე ცაგე ლეჰალგრფად, ლეგათაგე ნალახენ, ადსრა დცად.

დედსეჰ-დედსეჰმცარა, მჰალანბაკლაჰე, იკალეაჰ-იკალე-აჰამცარა, აჰანამცარა ყაჰმრჰჰე წედ.

ჰაწჰანგ ლეჰანა, ხანიფა იჰადჰეზ, ფათა დეჰეფან, დეგრბზინახთ.

აჰეთ ხანიფა „უჰან ადსრ დეჰემშითრჰა, იგ აჰამ არ სფმთა ადნეზ-ცა ლეჰარფათა არ აყრლ ჰემშჰმთა იჰალკალგორდ“, – რჰან, აჟჰე მარჰად.

ხანიფაგე იჰან ნანარჰეჰ: „მრბი, არ არეცჰა ისგრბზინახეზ, ჰეჰეჰე დეს-ცეგრმშჰამდ“, – იჰან, აჟჰე იჰად. ჰაწჰანგ, უცა, ხეა, ანცეჰ უზნეგაჰ, ჰანაბ“, – იჰან დეჰემშითრდ, დეჰეცაზ, აჰაჰაჰა დეჰეჰეჰარდდ, ადნეზ-ცა ჰეჰარფაგე დნაფმეჰარდდ. აჰეჰენ დეჰედგრბთ, იფჰეს შლჰეგ. ამეჰადრგსენ, ამეჰასენ, მარს დამჰან, დეჰეჰეჰად. იფჰეს ლჰეთა დეჰეჰეჰე. აჰამაჰათგე ჰეჰეგე იგრემეჰეჰ. აჰაჰაჰაგე იჰარშად. „არ ადნეზ-დანეჰეჰან, მაჰ-ალამთია?“ – რჰან, აჟჰე ირჰანდ.

ჰეჰეგე გელემეჰეჰ. დანეჰეჰან დეგეჰაირგელბთ. ადნეზ-გე დეჰედგრდ. დეჰედგრგზთ-ჰამთა იმამჰაფენ დეგრეჰეჰ ანენ, აჟჰე დჰე-გრემეჰა აზლემამთა, დეჰეჰეჰე ლემეჰეჰანაჰა რენე.

– მრბინ, ეჰჰა ალამთე ჰბად. ზოსჰან დინფმთა ჰამეჰ სჰანეჰეჰად. იმამჰე დრეჰეჰეჰ ანენ, აჟჰე აჰეზარა ზოსჰან დეჰეჰეჰე-ცთ.

აჟჰე შეგრჰეჰ, იჰელდ. ჰას სფმთა აჰემე ჰამ დეჰანიდ.

– დეჰეჰეჰე? – რჰან, აჟჰე რჰად.

– ინას-ტე ზოსჰან სჰეჰ, – იჰან, აჟჰე იჰად. იჰეჰელა დეგრდგრდ. „აგა აჰასა დეჰეჰარგე“ – ლჰან, ადნეზ-ცა მალეჰალგრფან, ლეგათაგე მალანჰენ მჰალტედ. მჰალტერეჰენ, ზოსჰან აჰეჰ.

– ეჰჰა ბანეჰეჰან, დეჰეჰეჰე? – იჰან, აჟჰე იჰად. შთა, რეჰანა დეგერემდგრბჰეჰამა, ზოსჰან შიანჰეჰ!

აჰეჰეჰეჰე, იზნეჰეჰე, აბა აჰეჰანა დეჰეთედრგეგეჰეგე ჰეგე ჰემშჰმთა ირემეჰეჰად.

– შტა (sic!), სარს დგობაბ უნდა ჰაჟაჟა, – ლჰან ლგნთაგე ნალახენ, – აჟ აჰაჟაჟა აჟუდ აჰა გესემშესმა? – ლჰან დცად.

დასენ, იჰა ჰელრესთ. ათაჟგე აჩემბჟასქა დებჟანგლჰან, დჰგ-დღერჟჟად. ჰანგე-ჩგგე ირმაზგე ზემჰთაგე ინარახენ, აფ აფშგე თაჩანკალა ხან იფი იფნე იცახთ. აჟსაფნე იზნაზუმცარს ითხაჯუა, იზნამცარა, ითახთ.

რ. ჯ. (33 წ. ს. კრასნოვოსტოჩნიდან)
ჩაწერილია 11.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

74. ✱

ხანკ დჰან. ხანკე ფჰა ფშძკ დდმან. ხან იფჰა ახან დღშთალენ. დდჰან, თაჩანკაკე ლგნაჰეთეაგე ჰალგცჰარჰან, ლგჰუბჰაგე აქედრჰან, ძაჯგელახთ.

ამ აფნე ძაძან, „ძე ჰგე-ეტაშთ“, – ლჰან, „სენასკნ სჰკენცაჰაგე ათაცა ჰკენ ჩელსგრაბუშთ“, ლჰან, აფსაზ აჟუდ ილჰან.

– ძაჟებ, – რჰან, ინასკად. „ჩაჰკაბუშთ“ – ლჰან, ანთგე ინასკად.

– ათაცა ჰკენ, ჩერტლა! – ლჰან, აფსაზ აჟე ილჰან. ჩელერტლან, ამ აფნე ითახთ. ძანთლა ჰან, ამ დღუ რაფნე (sic!) დღგან, ათაცა ჰკენ დღთალერესთ. აფსაზგე ლგჰგრაჰა ლგს-ღლწახენ, დჰახთ. ათაჩანკა დჰჰაჰახენ, დჰარახენ, დჰარგენ, იჰახთ.

– ბგესაზ დაბზგა? – ილწად.

– სგესაზგე დგახთ, – ლჰან, აჟუდ ილჰან.

იზნაზაჟა-იზნაზუმცარა, ხან იფს აქეთ აზიდან, ჰამე ჰდგდრგჟუნ სჰსსაჰა.

ამე ითალერეს-გზ, ახან იფჰა ამ აფნე წლა ხ.ხ.ათა დჰათერდ. აჟაჰაჰა „არს ზაჰ-ალამთია?“ – რჰან, აჟუდ ირჰან. აწლა ხან იფა ძაფდგდრგენ, ფხარც-ჰაბზთა იდგდრგჟად.

აფხარც ძასრგე-გენს, „აფსაზ ამე სთალერესთ“, – ჰათა აჰაბგზ ძათგწგჟან.

ჟოწგანგ ხან იფს ჰამ გეგდგდრგჟუნ, აჰაბგზ ძასგჟან სჰსსაჰა. „ფსაზ ამე სთალერესთ“ – ჰათა ძათგწგჟან.

აფსაზ აჟრ ანლაჰ, აჰაბგზ აჰგლჟჟან, იკალგსად ამგჰარ აფნე. აჰაზ ხჩა იჰალგენ, „იზღგ“, – ლჰან, ლგფნე იჰნლგსან, ᰄაზ ხჩარს დგახთ. დჰინჩანწგარა აჰაზ ხჩა ლგთემე ამცა დგუთა, ლგთემეა ცქათა დჰაშგლახთ.

– დრრბინ, არს ძაჰგთა სგუნაჰა ძაჰალამთხადა? – ლჰან, აჟუდ ლჰად. იჯალმან, ᰄაზ ხჩარს დათაცახთ. ლჰამძთა ნამძსკა დჰახთ. დჰაშგლგენ აფჰესგა ფშძა დგშმაწაჟუნ, დაკალკედ. „ნ, ყურმან

სგზანლგზ“ – ლჰან, აჲჲ ლალჰჰად. „სგფჰჰჰჰჰა ბერჰჰჰჰაბ“, – ლჰან, ლჰჰჰა ჰათგლბენ დღჰჰჰად, „ბგჰგლგმწენ სარს სგჰაზლა!“ – ლჰან, აჲჲ ლჰჰად. დგგგჰგლგმწენთ. აფჰ.გსფა ფჰჰჰაგგე აცგბზანაჲა – აცგბზანაჲაჰაჰაჰა (|| აცგბზანაჲაჰაჰა) ხან იფჰ თოფ აჰაჲან. ათოფ ანგჰ.ანზბლგჰა, ხანაფჰთა იჰაგგლგლგრს.თხთ. ათოფ ანჰარანხ.ხ, აღანჰთთა ირბანდ. „არა თათაჰ ლგფნგ აჰსჲ, ჰაჰაია?“ – რჰან, აჲჲ რჰჰად.

ხან იფჰ ჰამგ ჰგდგოგჰგჰჰ. აჰაზ ხა ლფნგ იჰარჰთიი: „ბგფჰ.გსფა, ბგფნი აჰსჲ ბგჰას, თჰანჰჰჰთი!“ – რჰან, აჲჲ რჰჰად. აჰაზ ხაგგე აჰას ფჰ.გსფა დგლჰთირდ.

ჰამ შაგგჰგჰჰ, აჰ.სსაჰა იგანაჲ-ჲჰაჰა, „ხაბარ, ხარ დასჲ რლბაზ, ილაჰაზ, აჰ.სგჰჰჰა!“ – რჰან, აჲჲ ირჰჰად. იგაჰაბჰაზ, ხან იფი იფნგ აჰ.გენ. თგჰრგზ რჰჰჰაჰაჰაჰაჰაჰაჰა. აფჰ.გსფა ფჰჰა ლჰაჰაჰა ანჰაჰა, დგრწჰა. „სგლალა იბზაზ, აჰ.ა ის.თაგჰ, ჰოჲჰა ლგჰჰაღე ისაჰაზ აჰ.ა ის.თაგჰ?“ – ლჰან, აჲჲ ირალჰჰად. ხან იფაგგე დჰაჰგჰაჰაჰა. „აჰ.სსაჰა ირჰაჰაჰაჰაჰა, ჰაჰარა?“ – იჰან, დჰაზჰგჰაგგე. აფჰ.გსფა ფჰჰა ილჰაჰაჰაჰა, ილჰინჰაჰა, შაგლჰაჰა, ხან იფჰ აჰა. აფსანგგე აჰთჰარა დგთაჰან. დგჰაზჰაჰაჰა, ანლაჰა, აფჰ.გსფა ფჰჰა ილჰაჰაჰაჰა.

ჲაწჰაანგ თაარნკალა აფჰ.გსფა ფჰჰაგგე აჰაზ ხა ლფნგ დგდგოგჰჰ.

ჲაწჰაანგ ხან იფჰ იფჰ.გსფა აფსანგგე დჰაიკგენ, აზგმბჰასკა დგრბჰეჰა, დაჰ.გდჰჰაჰა.

აფჰ.გსფა ფჰჰაგგე ფჰ.გსთა დგნაანხგენ, დარგგე ითხაგჰა, იბაჰ.აჰა, ითალხდ.

რ. ჯ. (33 წ. ს. კრანოვოსტოჩნიდან)
ჩაწერია 12.II.1939 წ. ქ. ჩერკესკში.

75. ♣

ლგაჰაჰა დანან. აჲრ ხგჰ-აჰჰა რჰან. აჲრ დანფსჰაზ, ჲასართთა აჰასა იჰ.ა: „სანჰაჰა, სანფსრს აჰსან, შ.გხგლგგე ჰაკ-ზაკგ ჲაგგე სგშაჰაჰა; ჲადგრჰანგაგე არს აჰარ დგჲ შ.თამლგნ! შ.თალგრგგე, შ.გგაჰათგწაჰაჰაჰა“.

– ააჰგბ, – რჰან, დგფსგენ, დგწარწად. აჰაჰაჰა „ჲცა!“ – რჰან, დგრშთირდ ანგშენთარა. ჰაგგე ჩგკ დანჰაათა, აჰაბგზ ჰაიჰაგგეაჰა, დჰაჰა. რაჰ იგა აგან დგჰაგგეჰარა დანლაგატ. დგზჰაფშჰ, იფსგ იგგწდ. აზგენ დჰაჰხდ რფნგ.

– იუბანა? – რჰან, იწჰად.

– ჰაკგგე გგგგგგგგგგ.

იჰანხუზ აჲაგ აჲრ რშთანეჰაზ, დგრშთირდ. აჲგგე აჰასა ათგგბახდ. ჲადგრჰანგაგე გეღჰაჰაჰაჰა დათარშთიდ. ჩ.გჰაჰაჰა დჲგგგე ნაანხ.გენ, ანგშენთარა აფნგ დგად. აჰაჰა აჰაჰა დგთაჰან. აჰაბგზ ჰაიჰაგგეაჰა ჩ.გგა, დჰაჰა. იგა აგან დგჰაგგეჰარა დალაგად. აჰ.აჰაგგე ჰაანხ.გენ, იგან დჰასგენ, დჰაჰენგდწად.

– სეუმშენ, სეუმშენ, შიარ შიარ სარ ჰაღან. სეუმშენ, ატი ირგე
 კაგელუ, უსკან; ანჯარქაგე კანელე, უსკან.

– აუბ, – იპან.

– უამ ანჯარგე ირგე აბან(ა) აქელა რწაგელაბ.

იშად, დჰად. იწანად. „ზაკე გე სემბად“, – იპან.

არენ ამგეგე აკარ-დელუა იბჰალდ. იბჰალენ, იგშმდებდ. არანარ
 არგე დქჰან, დემცეუ, ამ იგ ანან რქემარუა, აქეთ უამთა ითაზ,
 შიფერეფენ, მადემსუა მლაგად. ირგ დანაჰად. ირგ აუსა აპან: „ურ
 ჩერგბან, სარ გეგფელა სრესუმცარა, ისმებ“.

– აუბ, – იპან.

აუთ შახესუა მლაგად. მარგე მსამა შათებენ, დეკმაუ
 დლაგად. აუამ ზემშამდელე კემშად. ამ მარგეწეზ, არგ კეცნელა
 იმნელა, ალგეჰ მსუმბენ, დენამქამად.

– სეუმშენ! – იპან, დჰანპა დალაგად, – სნაფ ლენეკა კწაგელე,
 არქ მანუქუმეგე აუსა რწაგელაბ.

– აუბ, – იპან, დსენ, იგ კემან, აკარლა დეგექელდ. ტჰანამ,
 ანჯ. იგლა, ანჯგე იმპქელა აქელა იწათა, აუსა იბტ. მსამა
 შათემქქენ, იზაკნაპა აცეფქა ქემქქან. ზემშამდელე აუსაქ
 რფეთა აკარ შადა მჰკედელდ. მარ მშქაქა გემბემ.

უადერშანა ირგე აუსა ირგელენ, აუსა ათმე იგელაზ აფნ
 დენასკაუ დანლაგა, ამ აფნე იკედჰალაზ არგ დჰანაბან. არგ ქკუტ, ამ
 შამქელა მსუა მლაგად. მარ სჰათე აუსა ჩეყამქანდ. ამ შალტენ,
 ანგე დელე დჰაგელყად. არგ დანაჰად:

– დაბრუ, აუ იუბაუ?

არგ ზაკე გემქანდ. იშანხელუ „აუსა სნამებლ“, – იპან.
 დანჰაგელ, არგ მარკაზ ამ მსუა მლაგად. ანგე დათაჰაგელწდ.

– ე, უარ სჩე, ზენგე მეგე გემქუმდ, ებქ იურფადა,
 სეგელეჰა? – ლჰან, აქ დანათსენ, დენამებლდ.

იხენხელუ დანაბ, არგ მარკაზ ამ მსუა მლაგახდ. ანიჰ. (sic!)
 დჰაგელწდ, „ე, უარ ჩე მექა!“ – ლჰან, არგ შალკენ, აქაქა
 დერქათასუმცარა, არგ ზემპატაუბუათა ილხქეთ. უადერშანა
 დენამებლდ. დანამებლდ, დჰაგელდ, ამ დაზცტ. არგ ზაკე გემქანდ.
 ამ შიტენ, დენამებლდ. ტჰანამებლდ, ფჰესთა ფმძკ დექან.

– არ აქრა, უამანაგ, აუ აფან იკნაპქაზ, გელუმბმა. არ ანიჰ.
 უარ უგშალცხარემ. სარ სეგელუმბუმა, სელერფსელიდ. უჰე
 დჰაგელხერგენ, სელქუმდ.

– ატი გელემ, ლას-ლას კარ სრეჭ!

კარ ილრეჭენ, „უჰე ისმალა?“ – იპან, დელწად.

– დჰმალუ, ატი აკ: აუ აპ ზაკე დეგეკამემ, ლჰან აკუმხარა.

– დაუბნ, – იპან, დენაშეღლდ; დაჩა თეძეკ დათანაშეღლდ; იფშენხუზგე დენაშეღლდ, იხუნხუზგე, იცენხუზგე, იბჟენხუზგე დენაშეღლენ, ანიჟი დეჩაბ. ლენბრა ბალად აჩართალე დედეძალდ. ძაპა მათეხენ, ლეფსტედა რწადრგელენ, დელექეწერდ. „რ!“ – ლპან, დანჭაწერე, დმალრპად, „სეუმშენ! – ლპან, დმარპიდ, – ჟამჩაქა ცაკნტუგე მათასპაბ, სმარახ ჰეჩაგე აბარსა ითაპ; სჩან ჰეჩაგე, სჯმა ჰეჩაგე, სეჟას ჰეჩაგე აბარსა ითაპ“, – ლეპან, ძალპად.

ლტა კეძქად. ჟადერმანა აფჰესფა ლენე დმადხდ. აჩე მარახდ, ძამჩაქაგე მჟუდთეხდ; სჯმა ჰეჩაგე იხხჩუხ, ითხდ; ამარახჰეჩაგე, აჟასა ჰეჩაგე, სჯმა ჰეჩაგე იხეხჩაქეზ, ირგდთეხდ.

ძარგე რენე დმადხდ.

ა. გ (12 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 10.VI.1941 წ.

76. ✱

ჰტქეენჩა ანმარრა იცდდ. აჟთ ამე-ტქეენჩა იცუხ, ანგმანთარა აფნე ძანნად, იწერდ, „ალაპ იპათერ უბჟთენ“, – ჰა იწერდ. იხეგწერგე, გერდგრამ. ძანწრ ამან, უბა-ხფა სჟუნა ძანც ამან, რეშთახლა ძაცაფშენ, აჯი დმარდ. ატქენ ამეჯე რეფნე დანმად, „სალამუნ აღეძქუმ!“ – რპად.

აჟთეგე „ჟა აღეძქუმ სალამ!“ – რპად.

– შარ „ალაპ იპათერ“ – ჰა შენეწრ მან, ანგშენთრა სმანწენ სმარდ. უჟე შენეე შარ შაყაყაჟ, სარგე სენერდ, – იპან, დერტეცელენ, იცად.

აჟთ იყაცუხ ანუმარრა, ათეძე ინაშეღლდ. ინაშეღლან, ატქუნჩა აპრა რთაცებ. აზაჯი დმარდ. აჟე დანმექეც ამან, ანგშენთარა ილთეწეხე (|| ძმთეწეხე) დეძპან: „სმამეძერჰენ!“ – ჰა, დეგერზეშამჰედ აჟე. აღეჯე (|| ამეჯე) მაჰედ.

უჟე აჟთ ძმეჯეღლენდ. ძმადხიდ, იზლაცაზ ამლალა (|| ამლალა). ანგშეთარა (sic!) აფნე ძმადხდ.

უჟე ძმეწეხე სტქენ, ამეჯე რეხე, დერტეპახდ: „უჟე სარს შეგასერცაჟ, შენეე!“ – ჰა. აფე ძარ დეგეღლათა ინაშეღლდ. იყანაშეღლენ აფნე, ჰაკ კედჰალაბ. აჟე აპი იკედჰალუ, ჯეჰე ყასთხეკ აჰეგელაბ, აჟე სძეგელათა, ჩართალეკ გელაბ. აჟე აჩართალე აფნე თაჟეკ დექეჰაბ, ასჰეკაჰე ლეშეთა.

– უჟე ახრთ სეემარრა შესერბაბ, – იპად სტქენ. აფე დეგეღლათა, თეძეკ ძაზნედ. „ა, უჟე შარ შენამშეღლემ, სა სენაშეღლეთაშე“, – იპად. დეყანაშეღლენ, აღეტქეენჩა ინამშეღლეთათა, ანგშე ძმეკედჰალდ.

სტქენ დმეჯეღლენდ. „შენეე!“ – ჰა რეძედ. იგერემეჟედ.

დათნაშეღობდ აჭკენ. ხენ ატასა დმაჯღლწხდ. ხე-სეკეშა ატასა დმაჯღლწუამცა, დერწჷნ. მინუთკ აფშეთი იგერემბდ. ატ' აჭკენ იზერცაზ, რაფკა დეგელი მჷმდხიდ. ატ იზლამგლეზ აფნრ მჷმდ. ალგეაჷ დეკვდკალაბ. აჭკენჩა ალგეაჷ იზწხდ. „სა დესაბაბ“-ჰა ატ იჰად. ატთ ალგ-ჭკენჩა მათგმწხხდ.

„სა დესაბან“. „სამარრა სანცუზ აჷან, დელტუან“ – იჰად აჭკენ.

უჷგ ათაჷ ილგზწხდ.

ატგ, „სა დესანგ“. „სა სენგეჷაჷჩა (|| სენგეჷაღაჩა) ანჷმდუაზ, სან მამალა დაკ. ნალგელუანთა, იჰალგერგტუან, საბ' იმდგრუათა“ – იჰან, ატ იჰად აჭკენ.

ტადერმანა „აჷგ-ჭკენჩა შაცაბ!“ – იჰან, მჷმდუთგხდ. მჷმდ აჭკენჩაჷა. აჭკენჩაჷა იცაჷმდგუ, რანი რაბი იგერლდდ. ატთ შგერლწუემცა, აჷგ-ჭკენჩა იმხდ.

აჷგ-ჭკენჩა ივსენ, მჷმრგეხიდ, ამსრე მჷმარშენ. მჷმარგეგენ, ანგშეთარა რწარწად.

ამჷანდ ატთ ანჷმარგაზ აჷან, დგერლად. „ამჷანდ, უზგერლატუამა?“ – ჰა აჯამშათ იწხდ.

– სეზგერლან, ატ სკაბ: იცაფსგუ, სრგერლიდ. რახრათ ბზიბ, – იჰად. – უჷგ სენგეშეთარა იჷჷგ! – ჰა აჯამშათ ირემჰედ.

დგესგდ ამჷანდ. დგწარწან, დგერმჷმდ.

ა. ჯ. (50 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 13.VI.1941 წ.

77. ❀

მენერალკ დანან. გოროდკ დტუკ დგთაბზაზუნ. დამაგტ ჰკენკ ქტოკ დგთაბზაზატან.

ატ' აჭკენ ახშა ფშდაკ დგმან, აღუნედ აფნგ ლაწკვს ფშდა დანამკა.

ატდ ლსგურათ ატ' ანრალ დგთაზ აგროოდ აფნგ, იკტდენ. ატდ ლაშაგტ დაფნაჷგთა ატ' აგოროდ დთან.

მგმკტ ამკორლ დანჷწგწხ, აგროოდლა დჷაბჷლგენ, დგმჷმდუაზ, მანშ ლსგურათ კაკტდგუ, დჷმდ. დაჷასენ, მანშ ლსგურათ დაფშუა, დაფშუა დგმგელაზ, მენარალ დგმჷმდ.

– ჰკენ ბზი, უზგეშუა, დნაჷრა? – იჰან, დგმწხდ.

– სეზგეშუა, ატდ აკგბ, – იჰან, – სახშა ლსგურათ საფშიდ, – იჰან.

– ატდ ტარა. დგტუანშმ, სარა დგსთაგჷაბ, – იჰან.

– მამრუ, – იჰან, – სა დგსანშაბ – იჰან აჭკენ.

უადგერშიანა „სარ დესტანგაშაბ“, იპირდ ადენერალ. დამარკვდ. აჭკენ აუდ იპად: „ურა დეუთაგაუუთენ, ჰაბა მაჰაზდგდრგჳან სახში სარ რაკე-ზაკ ხაფშ-ყალენ ჰამაბ, – იპად, – უარ დეუთაგაუა-წაბერგუთენ, აუ' ახაფშ-ყალენ სერბი! – იპან, – მრმეზთენ, მეცე უპირდ“.

აუწყა უნაშა რჩვად, აფჰესვა ლეხაფ-ყალენ შადმრუთენ, ენარალ იკა ვერხნეს; აყალენ შადუთენ, აჭკენ იკა ვერხნეს.

დანენ დეჰგეჰელდ, ანარალ აფჰესვა დელოზფმეშანეს. დენეაუამცარა, ქეთ დენტლდ. დაწმად: „არ აფშ, ზეუნაშა რეჰაუა აფჰესვა არ' აქეთ დეთეუმა?“-ჰა.

– დეთაბ.

აუწყა უსარაჰუკ დელწმად:

– არ მფშთა, ზეუნაშა რეჰაუა, აფჰესვა ლეფნე ბცთა, ლეხაფშ-ყალენ სეზმბგუთენ, ბენწარ ბეზლემფსაუშე ხაფშ, ბესთაბ.

დასენ, ათაჰ აუ აფჰესვა ლეფნე დცან, „დესმ-გობა!“ – ლჰან, დჰად. აფჰესვა, ლარ დეფჰესვა-ლ'აპან, ათაჰ დანაჰა, დენარეჰელდ აფჰესვა ლენე.

აფჰესვა ლეა ლჰემნეს, დალაგად. ლხაფშ-ყალენ იველბენ, ლნაპე ავეშე რჰელერჰად. ათაჰ შალახენ, ლჰა' აუაწა ითალწად აყალენ.

აფჰესვა ლეა ილჰემეჰდ. დშაცვან, ლეყალენ დაზფმეშად, რგელემოუხდ. უადგერშიანა ათაჰ, „ინახხედ“ – ლჰან, დელფმეჰდ, იგელემრდ. უადგერშიანა ათაჰ ლეგე მალერეს ჩელჩვად, დყალფმეზ აჰათერლა, აყალენ შაჯელგლგან, ლჰა' აუაწა ითათა, ანარალ იზმალგად, შარლთად. დანენ ენერალ, დეჰგეჰელბდ, აგროოდ დცახდ. უადგერშიანა აჭკენ დეიზფმეშან, დშადრუდ.

– აბარ სარ დესტანგაშამკა უჰაუან, მა, ყალენ! – იპან, რთად.

უადგერშიანა აჭკენ დშაგელენ, – უჰე დემეუთაგაუაზ, ურწაბერგდ. უჰე სეჰჰედ, ხე-მემეკე პალ'ათა მჰასეუთანეს, ჰაფნე სენამთა, სჰამხნეს.

დანენ აჭკენ რეფნე დცად. აჰიტონ მჰაჰედრესენ, აგაშ დეკნეწენ, ავეშე აფნე დენედ.

დენაკვლაგელენ, „სახში ისეზგბეუშეზ, სეზგბხად. ჰადა ბორლა!“ დშაკვლწხენ ავეშე, იჰიტონ დანჰან, დეჰგეჰელბდ აგროოდ, იკა ეანერხუთაშე აფნე, დცახდ. დემენამუხ, დერკენ, დეთადერჰად.

აუდ დეჰჰეთაგლათა, მახშა „მჰანშა, მაჰარა?“ – ლჰან, დცად აგროოდ აფნე.

აუაჰ, აჭკენ ზეფნე დანჰა, აფჰეს დელჰამად. „არ' აუარამ ბეზგეჰგ-ლადა? ბნედ სეფნე, ბესერფხაბ“. დელერცად, ლენე დელერფხაბ აუაჰ.

აფჰეს, დეზერცაზ აუაჰ, წეხეთა აფშთა დეჰგეჰუა დალაგად.

აფჰესბა „ბეჰგეჰუა, მაჰარა?“ – ლჰან, დელწმად. „სარ სეზგეჰუა, აუდ აკაბ: სეფნე ჰეკენ დანჰან, დაფხაუა არ' აგროოდ აფნე. აუდ მახშაკ აგროოდ

აფნგ ლესეურათ იკვდენ. მეშვეკ სჭკენ ამკალ დანშაწეწხ, დახშმ ლესეურათ დაფშეუ დეშეგლაზ, ენერალკ აგროდლა დეშეცუზ, დეშეამად. «ჭკენბზი, უზეშეუ, ზაჭირა?» – იპად. «სეზეშეუ სანშმ ლსურათ აკებ». აუსეა შაკეშეაზ, ზემშაძეუგე ილლკედ... „უოჭე სჭკენ იკვ კერხეშეად, აუდ სჯაზლა სარ სეჭეუდ“ – ლკად.

იტაჭხეუ ათაჟ დენალანენ, აკა კებერთა დელერცად. დესანეფი, ანზარა დეუ რემათა, სჭკენგე ამამაქ დეტაგლათა, იკვ შკერხეშეაშე აფშეა, ჰაზერთა დეგლათა, დნანინდ. უადერშანა ენანარალ სჭკენ იკვ შკერხეშეა, აუდ უნშეა დეუთა იფაუტ, აუთექ დეტაგლაბ.

„აბან ანრ აკებ“, – ლკან, დენალლერბად.

ენანარალ, უნაში იფეშეუ, დალგად. უადერშანა აფკესეა დკად: „აჟაკ შასგშეთა!“ – ლკან, აჟაკ შალერთად. დნენ, ენანარალ იფნგ ნარდგელდ.

– უარ ენანარალ, ახკა უნშეა ზეფაუტ, აუ' ათექ ითაგელეუ, სანჩა ფსარჭე იუსთეზ, ზასგუმთხეუა?

– ანბაკუ, ბარ სარ ახჩ ფსარჭე ანშასგბთა? სარ ბარ ახკა აკა ბგე გეშემბასდ. ბეზდერეუა, დეზაჭირა?

– შთა სარ უარ სეშეაუფკესეუ, ეხჭე' აკათა სეუმბაუტათა? იშეაშეა, აჯამშათ ეეფიზაზ?!

აუტა ენერალ იპაზ მეცხან, სჭკენ დეშეშეწეღად. სჭკენ ითარ ენერალ დეტადერგელდ, იკვ კერხდ.

ს. ნ. (28 წ.)

ს. კრასნოვოსტოჩნი 13.VI.1941 წ.

რედაქტორისაგან

აკადემიკოსი ქეთევან ლომთათიძე იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების სამეცნიერო სკოლის დიდი წარმომადგენელია, რომელმაც შექმნა ფუნდამენტური ხასიათის გამოკვლევები აფხაზური ენის სისტემისა და ისტორიის საკითხების შესახებ. ასევე, ფრიად მნიშვნელოვანია მისი წვლილი ქართველურ ენათა შესწავლისა და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების ზოგადი პრობლემების კვლევის საქმეში.

აკად. ქეთევან ლომთათიძის ნაშრომთა დიდი ნაწილი ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად არის ქცეული, ამიტომ მისი მრავალტომეულის გამოცემა ჩემი, როგორც მისი ერთ-ერთი მოწაფის, მოვალეობაც იყო და ოცნებაც.

არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს გადაწყვეტილებით, ამავე საბჭოს მიერ დამტკიცებული რედაქციის თანადგომით, შესაძლებელი გახდა მრავალტომეულის გამოცემის განხორციელება. ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა დაიწყო ქ. ლომთათიძის ნაშრომთა გამოცემა.

ქ. ლომთათიძის შრომების I ტომში იბეჭდება მონოგრაფია „აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი (ტექსტებითურთ)“, რომელიც პირველად 1944 წელს გამოიცა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობაში (რედაქტორი – არნ. ჩიქობავა).

გამოცემა წარმოადგენდა ქეთევან ლომთათიძის კალიგრაფიული ხელნაწერის ფოტოპირს, რადგან იმდროინდელი ტექნიკური საშუალებებით ბეჭდური გამოცემა არ ხერხდებოდა. მნელი წარმოსადგენი არაა ის დიდი შრომა, რომელიც ქალბატონმა ქეთევანმა გასწია სისტემური კვლევის შედეგად მიღწეული ფუნდამენტური ნაშრომის შექმნისა და გამოსაცემად მომზადებისათვის.

ნაშრომი გახლავთ სანიმუშო მაგალითი იმისა, თუ როგორ უნდა იქნეს მეცნიერის მიერ გამოკვლეული ენის დიალექტი. დიდი ტალანტისა და მისაზადი შრომისმოყვარეობის წყალობით, ქ. ლომთათიძის ეს გამოკვლევა საუკეთესოა არა მარტო მის ნაშრომთა შორის, არამედ, ზოგადად აფხაზური ენის შესახებ შექმნილ სამეცნიერო ლიტერატურაში.

მონოგრაფიაში წარმოდგენილია ტაპანთურის გრამატიკულ, ფონეტიკურ და ლექსიკურ თავისებურებათა ღრმა ანალიზი. წიგნს ერთვის ტაპანთური ტექსტები, რომლებსაც ისტორიული დოკუმენტაციის ღირებულება აქვს. ახლავს რეზიუმე რუსულ ენაზე, მითითებული ლიტერატურისა და სატრანსკრიფციო ნიშანთა სია.

მადლობა ეკუთვნით ტომის მომზადებაში მონაწილე რედკოლეგიის წევრებს, ტექნიკურ რედაქტორს ლ. ვაშაკიძეს, ოპერატორებს: თ. გაბროშვილს, რ. გრიგოლიასა და რ. პაპიაშვილს.

ნ. მაჭავარიანი

2019. 9. XI.

ტექნიკური რედაქტორი ლევან ვაშაკიძე

ოპერატორები: თინათინ გაბროშვილი
რუსუდან გრიგოლია
რუსუდან პაპიაშვილი